

**УПА:
СПОГЯДИ,
ДОКУМЕНТИ**

**Щиро дякую за фінансову підтримку даного видання
Національному університету «Києво-Могилянська Академія»,
Гельмуту Пенгеру (Німеччина), Богдану Каліберді (США)**

*Бійцям АТО –
захисникам України від агресії
Російської імперії присвячується...*

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
Інститут історії України
Національний університет «Києво-Могилянська Академія»
Канадський інститут українських студій (Едмонтон)

УПА: СПОГЯДИ, ДОКУМЕНТИ

Київ
2016

Головний упорядник:

Юрій Мицик, д. і. н., проф.,
протоієрей УПЦ Київського Патріархату

Упорядники:

Даниленко Василь, д. і. н., проф.

Іваннікова Людмила, к. ф. н.

Ковальчук Володимир, к. і. н.

Тарасенко Інна, к. і. н.

Хижняк Зоя, к. і. н.

Борщик Ярослав, асп.

Овчинников Олександр о.

Тарасенко Юрій

Шепель Федір, красзнавець

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Віктор Брехуненко*;

доктор історичних наук, професор *Валерій Степанков*

Редколегія

В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім, О. О. Маврін,

Г. В. Папакін, Г. К. Швидько

Затверджено до друку рішенням ученої ради
Інституту української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України

Усі права застережено. Передрук будь-якої частини цього видання
у будь-якій формі та будь-яким способом, зокрема й електронним,
без письмової згоди автора заборонено.

Передмова

Створення цього тому має досить довгу історію. Ще у 1992 р., коли я почав організовувати з допомогою студентів збір свідчень про голодомор 1932-1933 рр. (вийшло вже 10 томів цієї серії упорядкованих мною самостійно чи співупорядницітві) (1), деякі студенти казали, що вони з Західної України, а там не зазнали цього лиха, бо Західна Україна була тоді за межами сталінського «раю». Тоді я пропонував їм зібрати свідчення про Українську Повстанську Армію (УПА), про її боротьбу за національну незалежність України.

Коли я у 1996 р. перейшов з кафедри історії України Дніпропетровського держуніверситету на кафедру історії Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (далі – НАУКМА), то там питома вага вихідців з західноукраїнських земель була значно більшою і природно зросла кількість записаних свідчень про УПА. Тоді я вирішив видавати паралельно з серією «Український голокост. Свідчення тих, хто вижив» свідчення про УПА. Через перенавантаження (у той час крім служби в церкві я працював в трьох академіях: НАУКМА, КПБА – Київська Православна Богословська Академія та завідував відділом пам'яток княжої та козацької доби Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної Академії наук України) і тому, щоб прискорити роботу по комп'ютерному набору свідчень, які нерідко подавалися у вигляді фоно- і відеозаписів, я навесні 2010 р. доручив цю роботу викладачці кафедри історії Д-ко з тим, щоб восени зайнятися безпосередньо монтажем збірника з долученням до нього нових матеріалів. Та не так сталося як гадалося.

В середині вересня 2010 р. мене вдарив інсульт (відняло праву ногу і праву руку, майже не говорив)...Коли через два роки я почав потроху повертатися до більш-менш повноцінного життя, то згадав і про матеріали, передані Д-ко (там була велика пачка з кількох десятків свідчень). Тут мене чекала велика неприємність. У Д-ко не виявилось жодних свідчень (ні набраних, ні тих, що я їй передавав)... Збереглися лише ті, які вона передала студенту Ярославу Борщику (нині – аспіранту).

До того ж і в мене залишилася невелика частина матеріалів. Однак цього було явно недостатньо, щоб скомплектувати том. Тоді були залучені інші джерела. Я згадав, що ще влітку 2000 р. доцент ІАУКМА Зоя Іванівна Хижняк відгукнулася на прохання частини членів ОУН (М) (Микола Мамус, Микола Куделя та ін.) і провела з ними наукову експедицію по збору свідчень про визвольну боротьбу визвольних змагань в 1940-1950 рр. Матеріали цієї експедиції збереглися у Зои Іванівни і були частково впорядковані. Моя дочка (Інна Тарасенко) під час перебування на науковому стажуванні в Канаді у 2014 р. звернула увагу на фонозаписи свідчень учасників визвольних змагань, які були зроблені пані Іроїдою Винницькою і зберігалися в Українсько-канадському дослідно-документаційному центр в Торонто (Канада). Ці матеріали були нею привезені в Україну і об'єднані з записами, зробленими н. с. ІМФЕ (Інститут народної творчості та етнографії ім. М. Т. Рильського) НАНУ Людмилою Іванніковою. Далі майбутній збірник збагатився документальними матеріалами, зокрема з архіву Служби Безпеки України, які представили д. і. н Василь Михайлович Даниленко та к. і. н. Володимир Ковальчук, краєзнавець Федір Шепель. Накопичилося достатньо матеріалу, щоб комплектувати збірник. Тут важливу допомогу надав о. Олександр Овчинников, який добре розуміється на сучасних комп'ютерних технологіях та Юрій Тарасенко. При вивченні документів, які походять з архівів колишнього КГБ, не можна забувати, що вони творилися в таборі лютих ворогів України, тому їх свідчення потребують особливо критичного ставлення.

Таким чином, збірник складається з шести частин, кожна з яких збирали окремі групи науковців і так вони зазначені у цьому томі. В цілому ж зібрані матеріали поділяються на дві категорії: успішні джерела та документальні. Останні – це переважно документи з архівів каральних органів Російської імперії – СРСР, які відверто вороже трактують український повстанський рух, фальсифікують події і т.д. Ці донедавна закриті за сімома печатками джерела все більше уводяться до наукового обігу, дослідники виробили певний імунітет до брехливих обвинувачень щодо учасників українських визвольних змагань. Щоправда серед них трапляються й вилучені матеріали повстанців, насамперед листівки.

Складніше з усними свідченнями. Те, що їх робили студенти, дозволило врятувати для історії безцінний матеріал, оскільки наукові експедиції в часи СРСР були не тільки неможливі, а ще такі ініціативи (якби хтось наважився записувати свідчення вояків УПА) тягли за собою репресії для записувача і того, у кого б він брав інтерв'ю. В самостійній

Україні (з 1991 р.) такі експедиції майже не проводилися через брак коштів і спротив компартійної номенклатури, яка нерідко залишилася на своїх місцях, тільки перефарбувала прапори.

При роботі із записами свідчень зробленими студентами, треба відзначити, що вони частенько мають різні недоліки. Записувачі забувають вказати як звали оповідача по-батькові, рік його народження, з якого села родом, забувають вказати своє прізвище, часто переобтяжують записи другорядними деталями, своїми коментарями тощо. І все ж і в такому вигляді вони цілком придатні для реконструкції подій і явищ минулого. Треба пояснити деякі особливості термінології. Автори спогадів часто вживають слова «жид», «жидівський» тощо. Тут немає ніякої образи. Адже це слово вживали на Західній Україні як синонім слова «єврей», так само як в Польщі і нині вживається слово «żyd»

Свою специфіку мають і свідчення записані в ході експедиції З.І. Хижняк. Ініціатор експедиції Микола Мамус (вже покійний) був мельниківцем і водив З. І. Хижняк до своїх побратимів, які давали важливі свідчення, але водночас з певною тенденційністю. Тут дав себе знати трагічний розкол українських патріотів на дві групи: бандерівців і мельниківців, причому часом доходило і до збройних зіткнень. Цей розкол триває на жаль і досі... Ці свідчення подаємо не для того, щоб зберегти чи посилити розкол, а щоб складна і неоднозначна картина визвольних змагань була досліджена з максимальною повнотою, з урахуванням всіх точок зору. З цієї частини матеріалів нами дещо скорочено або пропущено. Це стосується насамперед статті «Селекціонери», «Мандрівки «Кремлівських богів» і «Філософія життя» з рукописного журналу «Воля народам, воля людині!» (грудень 1955 р.) підписаної псевдонімами відповідно «Панько» і «Марко». У них в сатиричній формі змальовується тип ренегата – «совка», висміюється вульгарний матеріалізм радянської філософії. До них долучені патріотичні вірші підписані псевдонімами Ворон і Мирон. Вони по своєму цікаві, але не містять конкретних фактів з історії визвольної боротьби і не мають відношення до тематики тому. Була пропущена розлога стаття-спогад Галини Шубської про свого чоловіка Ігоря Шубського. 90% обсягу цієї статті стосується міжвоєнного періоду, вона була написана як дослідження з посиланням на джерела й літературу і до того ж була надрукована у 1994 р. в газеті «Українське слово» (№№ 49, 50, 51, 52). Скороченню підлягали також листи М. Мамуса та його побратимів до керівництва НАУКМА, які стосуються другорядних питань. Незначні скорочення і редакційна правка стосувалися й інших розділів.

Скорочувалися сюжети, які не мають безпосереднього відношення до основної теми (УПА), ліричні відступи, повтори типу «№ згадує (пригадує)», скорочувались також стандартні дані, наприклад «село» – «с.», «рік народження» – «р. н.», цифрами подається місьць і рік народження тощо. В записах експедиції З.І. Хижняк є невеличкі прогалини, викликані несправністю магнітофона, деякі фрагменти речень не вдалося відчитати. В той же час ми знайшли потрібним вмістити тут спогади, які стосувалися діяльності ОУН у довоєнний період (вони перегукуються з іншими спогади з ч. І, які розповідають тяжкий національний гніт, встановлений в довоєнних Польщі та Румунії і прояснюють питання про причини вибуху національної-визвольної боротьби українського народу в 40-х рр. ХХ ст.), про Кенгірське повстання ув'язнених в сталінських таборах. Є у книзі розділ «Додатки», де були вміщені раніше опубліковані статті й документи.

Джерела і література:

1. «Український голокост. Свідчення тих, хто вижив». – К., 2005-2014. – ТТ. 1-10.

Протоіерей УКЦ Київського Патріархату, головний науковий спеціаліст ІУАД НАНУ д. і. н. проф. Юрій Мицик.

(

Частина I

Упорядники: о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.;
о. Олександр Овчинников;
аспірант Ярослав Борщик,
Інна Тарасенко, к. і. н.
Юрій Тарасенко.

Добринська Ганна Трохимівна, 1929 р. н.

Записала Ганна Добринська, ФПвн-1, 3 група

В той жорстокий час село Кураш, що в Дубровицькому р-ні Рівненської обл., було плацдармом боротьби УПА з «совітами». Розташувались за 130 км від білоруського кордону, його жителі, на щастя не знали ні голоду, ні примусового виселення. Село розташоване над лівим берегом р. Горинь, оточене залісненими високими горбами льодовикового походження, які доволі дивно вписуються у загальну картину Поліської низовини, за що їх називають «Кураськими горами». В урвищах між цими горбами переховувались повстанці. Надійно заховане лісами, біля річки, знаходячись недалеко від залізничного вузла у Сарнах, воно було ідеальним місцем для переховування і ведення боротьби з радянськими загарбниками. Ще у 1942 р. в цьому селі був створений вишкіл для вояків УПА, (спогади про його діяльність наведені нижче). В ті часи там діяла сотня «Калини» (Василя Івановича Корнійчука), уродження цього села, що діяв під керівництвом Т. «Бульби» Боровця. 1948 р. «Калина» пропав безвісти. Всі намагання його великої родини дізнатись щось про його долю завершилися невдачею.

Добринській Ганні Трохимівні, його племінниці, в той час було 17 років. Вона народилась у 1929 р., в сім'ї селян Трохима Омеляновича Добринського та Пелагеї Іванівни Добринської (Корнійчук). З 1935 по 1939 рр. відвідувала Кураську 4-річну польську школу. У 1940-1943 рр. відвідувала гімназію, що була організована ОУН, у містечку Бережниця. У 1947 р. вийшла заміж за Добринського Дениса Йосиповича, в тому ж році вступила у Костопільське педучилище, яке закінчила заочно у 1951 р. за спеціальністю вчитель початкових класів, і одразу почала працювати у Кураській 8-річці. У 1952-1956 рр. заочно навчалась у Рівненському державному учительському інституті за спеціальністю вчитель української мови та літератури. 1971-1976 рр. – директор Кураської 8-річки. У 1994 р. вийшла на пенсію. Мати трьох дітей. З 1992 р. – член Народного руху України, з 2000 р. – член партії УНП.

Ось що пригадує Ганна Трохимівна про 1946-1947 р.:

«Голод пам'ятаю так... Я була ще мала з мамою дома. Приходили до нас жінки з полотняними сумками через плече, часом з дітьми, років 7-8. Просили їсти, дуже хотіли. Були і старші діти, років 14, самі або з батьками.

Вони утікали до нас, приїжджали на дахах поїздів. А вони [внутрішні війська] штиками скидали їх з дахів. Ті люди приходили до нас із Сарн, бо там була станція. Вони туди приїжджали і розбрідались.

Якось прийшла до нас жінка у довгій свитці, витканій з овечок, з двома дітьми. Моя мати винесла миску муки і сипле їй у торбу. Із тої торби мука трохи розсипалась, бо мати стояла на порозі, а вона [жінка] впала на коліна і язиком лизала ту муку з порога. Мати моя почала плакати, я плачу...

Ще одне пам'ятаю. Ті люди все ходили і просились на ніч переночувати. Батько приніс соломи у зал, мати застелила її радюжками, і десь чоловік з 10 ночували у нас. Потім вночі приходять гебісти [НКВД] до хати нашої, оточують хату, і стріляють, і кричать: «Давай Калину, а то вб'єм!» Потім зайшли до хати, де ті люди вже попрોકидались, а вони почали бити їх [людей] ногами під бік і кричать: «Піднімайся і вон з хати!» Люди плачуть, діти плачуть – діти ж там були... «Куди ж ми підемо? Ніч надворі» - голосять... Але ж мусили ті люди піднятися. І пішли вони з хати. А гебісти почали штиками всюди тикати, зривали дошки, зірвали з кухра [велика кована залізна скриня, де дівчата зберігали придане] віко [кришку] - шукали «Калину»... І кричать: «Давай гроші, бандеровця давай!» Приставили ружожо матері до горла, щоб сказала, де він, а мати кажуть: «Де я вам його візьму?» Ото вони походили – походили, забрали гроші та й пішли.

Отак ходили люди по селах, просили хліба, муки. Хто мав синів під 14 років, то все просили, щоб їх взяли у найми пастушками. А що, щоб вижили. Хотіли нам залишити дитя у пастушки десь 14 років з Херсонщини, а батько не схотів, бо то чуже дитя. Брали люди тих дітей і у прийми. Багато людей у нас позоставалось, та потім поїхали додому – повисиджувались... У нас же ж голоду не було, колгоспів не було. У мого батька була корова, бичок, 2 гектари землі. Батько господарював, мав воли. Його поповодили у сільраду, щоб в колгосп записався. Йому пальці там у дверях затискали. Не давали спати. А батько плакав, не хотів, бо тож і клуню, і воли, і землю забирали... Забрали всьо. І вже ми голодні стали... Як казав дід Семеняка: Єта комуна була, що кому – на, а кому – нема».

Добринський Денис Йосипович, 1928 р. н.

Записала Ганна Добринська, ФПвн-1, 3 група

Житель с. Кураш, Добринський Денис Йосипович народився у сім'ї селянина Йосипа Добринського, у 1928р.; але рано залишився сиротою, і його взяв на виховання дідусь. У 1935-1941рр. відвідував Кураську 7-річну школу. (з 1939 радянська влада на базі 4-річної польської школи створила 7-річку). 1942-1943 рр. – відвідує вишкіл УПА в с. Кураш, 1943-1944 рр. – зв'язковий УПА. 1945 рр. – схоплений НКВД, але оскільки був неповнолітнім,

його відправили на відбудовування шахт на Донбас. У 1946 р. повернувся додому, у 1947 р. одружився з Добринською Ганною Трохимівною. Закінчив школу сільських механізаторів у Сарнах за спеціальністю тракторист-машиніст широкого профілю. Працював трактористом у колгоспі в с. Кураш. У 1992 рр. став членом Народного руху України, з 1994 рр. – на пенсії. З 2000 рр. член партії УНП.

Денис Йосипович пригадує:

«В 1942р. у с. Кураш з'явився вишкіл, куди ходила вся юнацька молодь, де вчили воєнного діла і політичного: історію України, стройову підготовку. На Оболоні [луг біля річки] була стройова підготовка. Ми вчилися ходити з рушницями. Рушниці ми робили самі з дерева. Ми їх носили, і старші теж ходили з дерев'яними, бо справжніх не було. Стріляти нам практично не давали, бо патронів не було – вельми цінна речч тоді була, але нам показували. Командиром наш був Максим Чернявський. Ми на нього казали :»Друже командире!» Ми всі один одного кликали «друже» і псевдо казали. У мене псевдо було «Гайовий», то як кому треба було сказати що мені, то казали: «Друже Гайовий». Псевдо давав нам командир. То тоді така конспірація була. У нас тоді і всі місця по-своєму називались. Кураш – «під зеленим дубом», Сарни – «лісова пісня». То ж конспірація така.

Десь з 1,5 року я там навчався. Вишкіл був у нашій школі. Заняття відбувались під вечір. Вони тривали 2-4 години. А стройова підготовка була удень. Вишкіл розігнали вже більшовики, як прийшли сюди, а німців тут не було, їх було мало, вони охороняли тільки частину залізниці в Сарнах, тому хоч і про школу знали, а розігнати її не могли: не могли прийти, бо боялися дуже. Їм там бандерівці все на 2-3 км рейки повивертають уночі. А тут їм засідки робили і вибивали всіх. Бандерівці їх сюди не підпускали.

Якось їхали німці в Дубровицю[райцентр на Рівненщині] через міст, а бандерівці коло Ор'яниці [село біля Кураша] їх оточили і всіх перебили. А один німець втік у корчі, та другого дня привів ще більше війська: з пушками їхали, з артилерією, але вони не змогли доїхати до того місця, бо всі містки зірвані. Вони ж навіть місця того не змогли б пізнати, бо бандерівці все чисто повигрібали, кров ту повичищали, бо могли німці попалить ближні хатки.

Всі ми були морально зобов'язані допомогти УПА. Дівчата в'язали шкарпетки, рукавички, шили сорочки, штани з полотна. А хто не хотів помагати, все одно мусив – боявся б показатися не патріотом, то пішов би проти села всього. От як-то за значки тризуба билися! Всі його хотіли, так до нього кидались! По черзі носили, бо було мало...

Мене призначили зв'язковим, коли мені тільки 15 років було. Я з великою радістю бігав! А призначив мене «Калина», то я безпосередньо підлягав центральному зв'язку, що був на хуторі коло Соломійвки[село, сусіднє до

Кураша], а саме сотнику «Калині», що був у штабі начальником воєнного відділу... Нас таких було троє чоловік. Ми сиділи у кімнатці у хаті, де колись був польський магазин, то ми там сиділи і чекали, коли хтось принесе грипса. Грипси – то така дуже тонка бомажка, по якій було написано дрібним почерком. Такі вони були як пасоліна [квасолина] чи горошина, щоб зв'язковий міг легко проковтнути. Нікуди ми їх не ховали, а носили у кишенях, або в руці, щоб можна було в разі чого швидко кинуть в рот. Я приходив на зміну – на добу, сутками сидів – день і ніч. Зазвичай з-за ріки приходять людина, яку я не знаю, що приносила грипса, а я вже ніс його до центрального зв'язку. Так само з центрального зв'язку приносили грипси, а я вже ніс їх куди треба, в основному кудись за ріку [у села, що знаходяться на ін. березі р. Горинь]. Але найчастіше мені грипси давав сам «Калина». Я переважно вночі ходив, але і вдень, коли ходив, то ніхто мене не ловив. Я ходив сам, бувало лісом, бувало дорогами. Я також був як провідник, проводив людей переважно до центрального зв'язку.

Я якось ішов лісом вночі додому, а мене застава [сільські люди, що підтримували бандерівців, стояли на всіх кінцях села, на всіх входах і охороняли його] схопила. А там два дядька було. От вони мене й питають:

– А не страшно тобі тут ходити?

А я питаю:

– А не страшно вам тут сидіть?

Аж коли одному дядьку захотілось курити. Тут конспірація така, а він сигарету палить. Тут вони [бандерівці] побачили, приходять бандерівець і каже, що, мовляв, тут таке робиться. І каже тому, що не курив:

– Ану вдар його, щоб знав, як курити.

Видно, ті два на заставі були сусіди, то той так і несильно вдарив. А бандерівець подивився, та й каже:

– Е, так бандерівці не б'ють. Отак бандерівці б'ють, – та як завалить в морду тому дядьку, що не курив, що той аж упав...

Отак я був зв'язковим, аж поки совєцька власть не прийшла. А було то на Різдво 1945р. Та й почали шукати, тих хто в УПА був. Мене сусід видав. НКВД прийшло до мого діда, спитали, де я. А я корови пас, нічого не знав – втекти не міг. Мене там, коло корів, і схопили. Повезли мене у відділ НКВД. А був він неподалік Дубровиці, коло с. Мачулиці, у лісі. Там був лагерь, покопані льохи в землі, обнесені колючим дротом у два ряди, поза дротом – палатки енкаведистів. Ми сиділи у льоху, допитували нас. Набили нас в тому льосі стільки, що дихати не було чим, сиділи ми один в одного на руках. Їсти нам давали солений суп, а пити не давали. Вранці виводили нас на прогулянку. Для того, щоб вилізти на прогулянку, ставили нам у льох драбини. А ті льохи кришками дерев'яними накривали, там жарко було, то як ми на прогулянку виходили, то з тих льохів пар валував. Часом вкидали нам дуже

побитих людей, аж чорне тіло, що говорить не могли – бандерівців, конечно. То ми вже якось посовались, давали їм місце, щоб лежали.

Як вели мене на допрос, то ставили у льох драбину, я ліз по ній, виймав за собою, бо той охоронець тягти ж не хотів. Визивали мене разів три у палатку. Там був якийсь следователь, капітан по званню, і ще охоронець, той, що по мене приходив, стояв коло входу.

Мене все питали, де центральний зв'язок, та я не признавався. Я стояв там все десь з півчаса, але мене не били, бо малий був, тільки раз пістолетом в лоб вдарили. А я все казав, що я наймит-сирота, батьків нема, пасу корови... Цим-то я і одвоювався од їх, бо наймити в совєцької влади вельми популярні люди були. У них же вся влада – наймитам. Я в тому льосі десь з тиждень просидів. Потім нас десь з 25 чоловік здали під охорону міліції в Дубровиці, а потім оддали вербовщикам з шахти з Донбасу. Примусово одправили нас на відновлення шахт у Донбасі. Всім нам десь з 16 років було. Я там пробув пару років: 6 місяців на поверхні, та ще 1,5 року у шахті. Після війни дали нам одпуск: я приїхав додому та й не вернувся. Мене потім міліція ще звідти шукала, бо за такі вещи давали 5-7 років за самовільне дезертирство з проїзводства...».

Бамбурак Віталій Олексійович, псевдо «Колос», 1928 р. н.

Записав у лютому 2009 р. студент НАУКМА М. Костецький, ФПвН-1

«Ой було то давно, синку! Родився я року Божого 1928 у селі Тростянець на Перемищині, що зараз під поляками. Жите було важким, не було чого їсти, виживали як могли. А взагалі, я мало, що пам'ятаю з дитинства. Пам'ятаю тільки батьків, як вони гарували все життя. В 1939 р. ОУН прийшла до нас в село та почала збирати юнаків та дівчат для нападу на Польщу. Старших дуже скоро післали на фронт, а нас малих залишили в таборі. Продовжувався постійний щоденний вишкіл без відпочинку. Їсти не було чого – та й що було робити (*гірко сміється*). Крім постійного вишколу ми ще й вчилися, для того, щоб не відрізнятися від інших людей у майбутньому. Але це було не найгіршим – постійні напади поляків на села приносили великі втрати. Зазвичай, всіх хлопців били до крові, а дівчаток гвалтували... В 1942 р. нам, малим, нарешті видали вогнепальну зброю і відправили на Липківщину (зараз територія Чехії), де поляки палили села під командуванням Москви. Нас посадили на фіри та відправили допомагати місцевим жителям. Живими усі не повернулися, але це був наш перший бойовий досвід – тому більшість поверталися з гордістю, що змогли перейти через це. Ми повернулися у наш укріплений табір у Бірчі; там ми провели майже всю війну. Там я і отримав свій псевдо «Колос». Часто нападали поляки, які йшли етапами. Згодом з'явився і «москаль», і «німець». Дівчата ставали в

один ряд з хлопцями та своїми грудьми захищали табір від ворогів. В нас були дивовижні дівчата... буквально усе вміли... напевно війна навчила... Коли приходили німці, зразу ж «очищувалися терени». Усю інтелігенцію та «жидів» збирали до купи зі всіх сіл, розстрілювали, а потім складали у могили... жахлива була картина... особливо пам'ятаю Святвечір 1944 року. Тоді розстріляли кілька тисяч людей. Врешті-решт, війна скінчилася або як нам тоді здавалося. Багато груп по 20-30 чоловік здавалися американцям, а мене (якось так сталося) в 1946 р. обеззброєним перевели через границю. Поселилися в с. Шипівці Заліщицького р-ну. З 1950 по 1960 рік був на заслання в Монголії. Було багато білорусів, німців, поляків. Там я і знайшов свою майбутню дружину, з якою потім і приїхав в Чортків. Тут мене з великими труднощами прописали у 1962 р. Працював на ливарному та сирному заводах, за що отримав нагороди «ветеран труда» 1984 та 1987 рр. (ветеран демонстративно викидає нагороди, кажучи, що соромиться їх). Маю інші нагороди, зокрема Папську золоту медаль 2001 р., нагороду за поранення від Всеукраїнського Братства ОУН-УПА ім. Р. Шухевича 2001 р. та багато інших. У 2006 р. мені було надано I групу інвалідності. Але я ніколи не жалкував за роками молодості, бо, що може бути краще, ніж робити добро на благо рідної землі».

Родичі Віталія Олексійовича: *Бамбурак Віктор Теодорович*, 1913 р. н., страчений 4.06.1947 р. у Варшаві; *Буцишин Іван*, 1924 р. н., вбитий 1948 р. на полі бою.

Дячун Теодор («Голуб»), 1927 р. н.

Записав у Білій Церкві у 2006 р. студент НАУКМА Олесь Гораль, ФПВН-1

Я народився 20 березня 1927 в с. Стегниківці (10 км від Тернополя). Батько – Григорій Дячун – секретар «Просвіти», мати – Євдокія – активістка «Союзу українок». У 1943 (зима) – 1944 (березень) – відбував юнацький вишкіл ОУН, у 1944 – 1945 – воював у боївці «Бадьорого». Псевдо «Голуб». 1946 – легалізувався, перейшов у підпілля. Зв'язковий-розвідник Служби Безпеки (СБ) УПА. Влаштувався на роботу в дорожно-експлуатаційну службу, у 1947 – став станичним с. Стегниківці. У 1949 – заарештований, а 15 квітня 1950 р. – засуджений «Прикарпатським воєнним трибуналом» до 25 років ВТК строгого режиму + 5 років заслання (за статтею «тероризм»). Відбував каторгу в Казахстанських степах, в Екібастузі (степлаг), після 1955 року – в Джекказгані, на мідних шахтах. У 1978 р. – повернувся в Україну. Поселився в Білій Церкві. Одружений. Дітей немає. Засновник білоцерківського осередку «Руху» та «КУНу» (з лав «КУНу» вийшов по смерті Слави Стецько). Член Братства ОУН-УПА, УНП. Нагороджений багатьма орденами та відзнаками (*дивиться на них скептично*). Патріот. Націоналіст.

Тричі помирав, але залишився живим. З 12 000 мого табору на так звану «свободу» вийшло лише 300. Двічі поранений. Проїшов крізь катівню НКГБ.

Теодор (дружина – Ліда Мусяївна кличе його Тодором) у свої 79 виглядає прекрасно: це спокійний, усміхнений сивий чоловік, який живе своїм життям. Він пройшов нелегкий шлях, суворий і неблаганний...

Повстанське життя Теодора Дячуна

Одного зимового дня 1943 р. в хату Дячунів прийшли німці: хотіли забрати 16-річного юнака в Німеччину на примусові роботи. Однак хлопчина виявився спритнішим, вистрибнув через заднього вікна і втік босоніж до сусіднього хутора – Пісків, де жила далека родина. Там його переховали і повідомили про юнацький вишкіл ОУН біля с. Дубівці Тернопільського району. Скоро Тодор був там. 15-, 16-, 17-літніх хлопців навчали, «як боротися з ворогами і як виживати». Вчили історію та ідеологію ОУН, конспірацію, організаційну діяльність, стрільбу, зброю (німецьку, советську, угорську, італійську, польську); вчились виживати в природі без засобів до існування. Вишкіл тривав до березня 1944 р., коли прийшла ЧА – «визволителька», з новими силами повернулась репресивна машина. Юнаки перейшли до боротьби. Дячун потрапив до боївки «Бадьорого» (Ярослав Кривоус). В боївці було 42 бійців. В кінці 1944 боївка приєдналась до куреня «Чорного». Дислокувалися в Чорному лісі, який тягнеться з-під Тернополя аж до Станіслава. Лісів на Тернопільщині небагато – це було вкрай не на руку упістам (*сам пан Теодор так себе називає, термін «упівець» він не вжив жодного разу. – О.Гораль*). Бойові операції здійснювали на військовому окрузі «Лисоня» (охоплював Тернопілля, Кременеччину, Збаражщину).

Сам Дячун був розвідником, деколи виконував функції зв'язкового. У відділі з'являвся рідко – тільки на звіт і отримання нових завдань від проводу. Невисокий на зріст (близько 160 см), з гострим розумом, він добре бачив не лише своїми очима, а й чужими: мав багатьох агентів, наближених до ворога (напр., Мирон Карман, голова сільради).

Наприкінці 1945 отримав наказ легалізуватись. Батьки поїхали в Збараж і за хабар зробили нові документи. Так Дячун став громадянином «найгуманнішої держави в світі». Влаштувався на роботу в Тернопіль, у дорожньо-експлуатаційну дільницю. Працював на відтинку Тернопіль – Броди, де бригадою керував Павло Стецько – двоюрідний брат Ярослава. Вдень били камінь, а вночі бралися за автомати. Коли працювали вночі, знаходились будь-які приводи для припинення роботи. Треба було виконувати накази проводу. 1946 р. основним завданням групи було забезпечення відділів зброєю і боезапасами, адже зброярень упісти не мали. Найчастіше доводилось роззброювати ворогів; попри те, Дячун знав одного капітана міліції – Фінтона, який часто постачав їм боезапаси.

У 1947 р. Теодор Дячун стає станичним (тобто керівником підпільної групи ОУН). До станиці входило 48 чоловіків із Стегниківців та трьох сусідніх сіл. Загальне становище того року дуже погіршилось. Всі відділи УПА (крім тих, що воювали в Карпатах) були розпущені. Повстанці пішли у глибоке підпілля, поховались у криївках. Цього ж року почали формувати групи псевдо-упістів; до їх складу набирали здебільшого радянських партизанів – сабурівців, ковпаківців: вони були безпосередньо знайомі з УПА. Ці опергрупи дискредитували повстанців перед місцевим населенням, вчиняючи усякі злочини. Крім того вони старалися вийти на контакт з бандерівцями, тому був виданий наказ: якщо не знаєш жодного з групи, на контакт не йди! Що два дні змінювали пароль. 1947 р. Армії було завдано тяжких втрат; гинули провідники і кращі люди. Загинула найкраща зв'язкова боївки «Бадьорого» – «Бадьора».

Історія «Бадьорої»

Наталка Кривоус була локомотивом боївки. Вона не раз виходила живою із, здавалося б, безнадійних ситуацій і виконувала надскладні завдання. НКВДисти застали її сплячою в хаті в с. Плотича (поблизу Тернополя). Однак «Бадьора» прокинулася, вихопила з-під подушки пістолет і поклала на місці трьох агентів, а потім вискочила через вікно. Біля хати проходила дорога, а за нею починався очерет, яким можна було добратись до самого лісу. Але хата була оточена. Дівчину прошили з автоматів.

Коли комуністи вбивали когось з наших, вони ставили тіло, підперши його палицями, перед відділком КГБ – на «обозрение». Того ж дня Дячуну донесли, що «Бадьорої» вже немає. Кілька чоловік зразу ж поїхали в Плотичу і вкрали тіло. Його охороняв солдат, який ходив туди-сюди, «караулив»; коли він пішов «туди», дівчину схопили і понесли; солдат побачив і відкрив вогонь. На щастя, нікого не зачепило. «Бадьору» попрощали з родиною, одягнули в український одяг і поховали.

Теодор Дячун, крім усього, працював у «похоронній команді». Крім «Бадьорої» він викрав і поховав багатьох інших, зокрема – курінного «Чорного», «Бадьорого».

Історія «Бадьорого».

Коли червоні вбили «Бадьорого», його принесли до батьківської хати, покликали батьків і питають матір: «Сто твій син?» – «Ні, – каже вона, – не мій». Якби вона впізнала його, родину чекав би Сибір. «Твой-твой, я знаю!» – «Ні, – не мій...» В них ще були малі діти.

1946-1948 р. безпосереднім керівником «Голуба» (Дячуна) був надрайоновий провідник «Бурлака». Взагалі Теодор знав справжні імена та прізвища лише своїх односельців та жителів сусідніх сіл; все, що він знав про

всіх інших – це їхні псевда. Один підпільник мав знати трьох, з яких хоч один мав знати ще трьох – така була структура підпілля. Як і раніше, основними напрямками роботи були розвідка, боєприпаси, провізія. Група провела конфіскацію складів харчів та зброї у селах Стегниківці, Дубівці, Залужжі, Лубинках, Плотичі, Чистилові, Зарубинцях, у Тернополі й Збаражі. «Голуб» мав розгалужену сітку агентів у «стрибках», одного в НКВД, багатьох цивільних. Коли хтось відмовлявся давати свідчення, повстанці застосовували фізичний тиск, насильство. Війна є війна, бути милосердним до жорстокого ворога не хотів ніхто.

Операція захоплення спиртзаводу

На початку листопада 1946 р. від проводу поступив (через зв'язкового) наказ: дістати 50 л спирту. УПА не була збориськом пияків, як радянські частини; в Армії діяв сухий закон: п'яного розстрілювали. Спирт потрібен був головно для лікування та дезінфекції. Отже, станичний Дячун дізнався, що в області є 3 спиртзаводи. Два з них виробляють спирт-сирець, який нікуди не годиться. Дистильований спирт є тільки на заводі в с. Зарубинцях. За даними розвідки, об'єкт охороняють 28 «стрибків» – членів «истребительных отрядов», яких набирали з місцевих жителів; двоє зі стрибків – наші хлопці. За 1,5 км від заводу, в школі, розміщений 1,5-тисячний батальйон НКВДистів. По середах і п'ятницях вищезгадані доблесні працівники славних радянських спецслужб ходять облавами на села і ліси, тоді їх супроводжує 8 «стрибків». Таким чином, коли о 21:00 загін з 15 чоловік нечутно підходить до пункту призначення, 20 «стрибків» сидять у своєму штабі й грають карти (очевидно, робота агентів Дячуна). Їхній штаб являє собою укріплену блоками, огорожену колючим дротом хату з забитими бляхою вікнами. Тому упівці повідомляють їм, що до дверей прив'язана граната, і краще їх не відкривати (це правда). «Стрибки» знешкоджені. Хлопці безперешкодно проходять на завод і стикаються з проблемою: як набрати спирт з 3000-літрових закритих танкерів? Покликали оператора зі спиртзаводу, який жив неподалік, наточили 3 (три) 250-літрові бочки спирту, попросили в конюха колгоспні коні, зв'язали його (щоб не запідозрили в допомозі повстанцям) і поїхали. Оператор попросив, щоб його не зв'язували: він спочатку вточить собі етилену, а потім його люди зв'яжуть. Спирт привезли до ставу, прив'язали вантаж і втопили в очереті. Там він і пролежав усю зиму. Навесні приїхав «Бурлака» і забрав рідину.

Операція по відвойовуванню зброї

Одного разу наприкінці травня ті самі «стрибки» знайшли в лісі криївку зі зброєю. Забрали її в штаб і мали вести в Збараж, про що за три години до від'їзду зброї був повідомлений Дячун. До рук ворогам потрапили ящики з

30 000 набоїв – таке багатство не можна було втрачати! В алярмовому порядку готується операція. 6 чоловік їдуть в Зарубинці. Приїхали близько 21:00. Вриваються в штаб «стрибків»: «Руки вгору! Всім на долівку! Руки за спину!» Один запроданець заховався за шафою і почав витягати пістолет, але Данило Ремінний («Малий», 195 см зросту, найкращий бойовик станиці) вибив його з рук. Забрав у нього пістолет і документи. Швиденько повантажили зброю на підводи і поїхали в штаб, в с. Івашківці, де чекали «Бурлака», «Ярема», «Чача». Успіху досягнуто без єдиного вистрілу! Всі раділи з вдалої операції, але, коли глянули у конфісковані документи, виявилось, що хлопці залишили живим 1-го секретаря Збараського райкому партії Поддубного. За це були сильно сварені.

Чому не вбивали «стрибків»? Був наказ у них не стріляти, бо серед них були свої люди. «Без хлопців в «стрибках» ми б нічого не зробили. То були наші очі і вуха. Ми були лише виконавцями», – каже пан Теодор. Крім того, «стрибків» вербували так само, як записували в колгоспи – терором і шантажем: «не підеш у «стрибки» – батька-матір на Сибір вишлемо». Методів було багато.

Історія Данила Ремінного – «Малого», друга «Голуба»

26 травня 1946 організаційно підготував конфіскацію складу міжрайонного НКВД в с. Плотича, з якого хлопці забрали багато амуніції – 12 ящиків набоїв, 6 кулеметів Дегтярьова, 32 карабіни, 28 автоматів ППШ, 6 ящиків гранат Ф-1 та ін. Про дієву підпільну працю Данила дізнався його сусід – Ролінський, сексот КГБ. Однієї ночі на будинок Ремінників наскочила група НКВДистів на чолі з оперуповноваженим Гуцуляком, але «Малого» не було вдома. З того часу він пішов у боївку, кущовий якої Євген Розвадовський зловживав хистом Данила, посилав його на дуже ризиковані акції.

Одного разу в с. Старий Збараж його заарештував дільничий міліціонер Збараського РОМВД і повів до штабу «стрибків». По дорозі Данило вирвався і втік. Про пригоду він розповів кущовому, але той поставився до цього підозріло. То був час недовіра. Деколи з щирого патріота робили ворога на втіху справжнім ворогам! Тодішній кущовий не зміг знайти спільної мови з Данилом і відмовив йому в захисті. Тоді «Малий» пішов до своєї сестри (вона жала пшеницю на полі біля лісу), поговорив з нею і хотів через поля перейти до іншого лісу (близько 1 км шляху). Та дорогою повз поля їхала опергрупа МГБ; вони його побачили і кинулись наздогін. Данило тікав. Залишалося менше 200 м до лісу, коли на п'яти стала насідати собака. Данило застрелив її собаківника, а потім прошили з автоматів його. Тіло завезли в с. Вел. Глубочок і поставили під своєю охороною «на оглядини».

1993 р. до тернопільської організації Руху прийшов чоловік, який був двірником у райвідділі НКВД в 1948 р. Одного дня йому доручили

поховати молодого високого хлопця і собаку. Місце похорону він запам'ятав, тож Данила перепоховали у рідному с. Стегниківцях.

Кінець

Група «Голуба» діяла до 1949 р. Щороку ставало все гірше. У 1949 ситуація стала критичною. «В повітрі було відчуття кінця, – каже Теодор. – Я відчував себе загнаним вовком». Всі лісові стежки, кожную підозрілу хату було блоковано. Найгірше було те, що нквдисти залякуванням та підкупом на вербували велику мережу сексотів, навіть серед повстанців. Владу окупанти мали майже необмежену. Опер Гуцуляк, який потім вів справу Дячуна, розстрілював людей навіть без банального суду і слідства. Подвір'я Дячунів щонаочі стерегли агенти. За групою почали вести спостереження. Люди в лісових криївках залишалися без їжі – не було звідки взяти і як принести. Тоді підпільники вирішили так: брати склад продуктів в с. Стегниківцях і йти в ліс.

Як завше, спочатку заблокували «стрибків» – пустили по їхньому штабу кілька черг і цим їх налякали. З колгоспної конюшні взяли коней, повантажили на підводи продукти зі складу і помчали до хутора Чагарі (між Стегниківцями і Тернополем, біля лісу). Там була криївка в купі дров на подвір'ї Якова Барабаша – члена ОУН. Як виявилось потім, він був не гідний довіри. Погубила справу його жадібність.

Три наступні дні всі навколишні села і ліси прочісували опергрупи НКВД. Нквдисти були елітою радянської машини терору. «Вони пройшли добру школу в тилу! Вміли маскуватись, стріляти... Одним словом, не такі прості, як «стрибки». Отож одна опергрупа помітила, що з хати над хутором в'ється димок (це б їх, може, не здивувало, якби було не вночі). Любителі чужого швидко зметикували, що то, мабуть, хтось жене самогон. Так воно і було. Барабаш вирішив пожитись за рахунок інших і наварити горілки з конфіскованого цукру. Мовчазним доказом вини стояв у кутку розрізаний мішок з печаткою складу. Так нквдисти вбили двох зайців без жодного пострілу – залили свої мізки спиртом і зловили «ворога народу». Барабаш тримався не довго. Тієї ж ночі він видав все, що знав – трьох товаришів і пароль. «Наговорив він багато того, чого й сам не знав і чого не було, – додає пан Дячун. – Я дотепер від його брехні не можу відмитися».

Наступного дня на явочній квартирі «Голуба» схопили четверо нквдистів і зразу оглушили його прикладом. Він потрапив до рук опера Вел. Бірецького р-ну Якова Миколайовича Гуцуляка. «То була по-звірячому жорстока людина, просто кат». Він нахвалявся зробити з 22-річного Теодора «мокрое місце»: ламав йому ребра (звісно, з помічниками), вибивав зуби, вмикав перед очима яскраві лампи, страшно знущався і бив. Вимагав співпраці. Дячун не сказав нічого, крім дезінформації, яку вивчив за вказівкою

«Довбуша» з СБ УПА. Всі криївки, зв'язки збереглися. Однак група втратила провідника – 15 квітня 1950 року його судили. Молодого хлопця чекали довгі 28 років каторги...

Гуцуляк зараз доживає віку в Тернополі, у гарній квартирі, отримує високу пенсію як ветеран ВВВ + за «заслуги перед Батьківщиною». Його син, вихований ним, працює капітаном СБУ (чи не тому наша Служба безпеки не може розкрити жодної серйозної справи, що її складають ідейні послідовники колишніх катів України?). Теодор Дячун живе з дружиною в половині маленького будиночка у Білій Церкві. В центрі цього стародавнього міста досі стоїть пам'ятник Леніну. Україна не може стати по-справді вільною, поки така несправедливість буде висіти над народом!

УПА була цвітом нації. Майже всіх її вояків фізично знищено – так само як і всіх інших незгодних на Центральній і Східній Україні. Залишилися ті, хто став активно чи пасивно підтримував червоних окупантів; найхитріші з них зараз при владі.

Цап Богдан Остапович, 1926 р. н.

Записав у 2006 р. студент НАУКМА Віталій Оджиковський ФПВН-1

В цій роботі я хочу описати, розповісти про тих людей, які давали таку присягу. Більшість з них вже померла, але з великим захопленням діляться інформацією родичі повстанців або ті, що якимось з ними пов'язані. Я сам зі Львова, де в селах залишилось ще багато свідків тих часів, багато родичів загиблих, де ще живуть і самі уністи. Мої родичі також були в рядах повстанців. Бабуся розповідала мені про її старшу сестру Валентину Троянську, яка була зв'язковою в УПА. Нажаль невідомо багато щодо її діяльності в УПА. Відомо тільки те, що нквдисти зробили їй «червоні черевички» – тобто вбили, тримаючи ноги в кип'ятку. Мені вдалося знайти більш детальні свідчення про наших героїв. Ось опис одного воїнів УПА (Богдана Остаповича Цапа, 1926 р. н).

Б.О. Цап проходив з родини Бондарів. Нащадок запорізького козака, що оселився в с. Подусільна Перемишлянського р-ну Львівщини після Визвольної війни 1648-1658 років під проводом Богдана Хмельницького.

Богдан був членом самоосвітньої мережі «Просвіти». Коли після повторної окупації Галичини настав час масового вступу молоді в УПА, був серед перших.

За активну участь у боях з більшовиками його призначили ройовим. У вересні 1944 року сотня «Полтавці» (сотник «Максим»), йдучи на бойове завдання, після важкого рейду зупинилася на перепочинок в с. Конюхи Тернопільської обл. Тільки-но розташувались на нічліг; як раптом спалахнула стрілянина, вибухи гранат. Зав'язався нерівний бій. Маючи кількісну

перевагу, облавники наступали. Щоб дати змогу сотні відійти у ліс, ройовий заліз з кулеметом і короткими чергами примусив емгебістів призупинити переслідування. Відстрілювався до останнього набою. Але Богдана підстрелили. Важко пораненого, разом з іншими повстанцями, його приволокли на екзекуцію. Постягали з них чоботи, вивертали кишені, по-звірячому знущалися ще над живим ройовим, який дав змогу сотні вирватись з оточення.

– Ти смотрі, держітса, как герой...

Помилування не просив. Добили прикладами і штиками. Останніми слова Богдана були: «Вмираю за Україну»...

На подвір'ї в селі Конюхи, де героїчно бився повстанець Богдан Цап, росте груша. Господиня, що бачила той бій, береже її. І нам повторила: «То свідок і пам'ятка про Богдана, того хлопця із сотні «Полтавців».

До нескорених і мужніх належить вся родина Богдана. Микола і Петро Цапи були січовиками УГА, здобували волю Україні у 1918-1920 роках. Двоюрідний брат Михайло і його сестра Ангеліна також добровільно пішли в УПА. Михайло загинув у війні з більшовиками, а сестра Ангеліна відбула 25 років заслання. Дуже любив Богдан свого родича Василя, станичного с. Подусільна, який загинув у 1946 р. в сталінських катівнях. Батьків і сестру Богдана Емілію було вивезено в Сибір, у Кемеровську обл. Там вони подружилися з сім'єю повстанця Петра Дідуха із с. Липівці, котрий загинув у боротьбі з більшовиками в рідному селі. Сестра Богдана – Емілія вийшла заміж за сина Петра Дідуха - Володимира.

У липні 1991 року депутати Львівської міськради прийняли ухвалу про надання одній із вулиць с. Білогорща (тепер Залізничний р-н Львова) імені Люби Гайовської – «Рути».

Люба Гайовська народилася 9 травня 1923 року в с. Зарваниця у родині священника Онуфрія Гайовського. Отець Онуфрій був високоосвіченою людиною, він мав юридичну і теологічну освіту. Довший час працював радником Митрополичої консисторії А. Шептицького та завідував особистою бібліотекою Митрополита. Отець Гайовський був щирим українцем, усіляко сприяв національно-визвольній боротьбі українікою народу, чим тільки міг, допомагав борцям за волю України. Восени 1943 р. в селі Шоломия у хаті священника Гайовського відбулася нарада окружного Проводу ОУН разом керівниками УНС, де були Роман Шухевич та Микола Лебедь. За зв'язки з українським підпіллям більшовицька влада у 1950 р. засудила отця Гайовського до 25 років каторги в сибірських таборах.

Мати Люби – Ярослава походила зі священницької родини, була племінницею Августина Волошина президента Карпатської України.

Виховуючись у такій патріотичній сім'ї, Люба ще змолоду полюбила свій український народ, його мову, звичаї і вирішила при святити своє життя боротьби за визволення України з-під чужого ярма. Уже в 1938 році вона вступає в юнацьку ОУН. Навчаючись у гімназії, Люба особливу увагу звертала на журналістику, котра, як виявилось, пригодилась їй у підпіллі. Після закінчення гімназії дівчина цілком поринає у політичну роботу серед населення. Пише відозви, листівки та статті до підпільної преси з закликом до визвольної боротьби. У зв'язку з обставинами, що на той час склалися у Західній Україні, Люба з 1942 р. переходить на нелегальне становище. З 1945 року працює заступником референта Львівського окружного проводу ОУН, а з часу загибелі взимку 1951 р. члена УГВР, керівника бюро інформації УПА майора Петра Полтави «Рута» очолює цей відділ. Часто доводилося вступати в бій з ворогами. Так у сутичці з більшовицькою засідкою у селі Леві, Люба була поранена і довго лікувалася у криївці в с. Мала Горожанка.

Нарешті останній вихід із лісу 24 січня 1954 р. до хати зв'язкової Ірини Забузької на краю с. Березівка поблизу Львова. Ішла Люба зі своїм охоронцем Мироном Мікльошем – «Степаном». Про їхній прихід якийсь сексот за-далегідь сповістив у Львівське управління МГБ. Карателі прибули на двох автомашинах у білих маскхалатах і щільним кільцем оточили оселю Ірини Забузької. Господині вдома набуло, її чекісти привели з роботи. Забузька відчинила хату і, швидко вскочивши всередину, знову замкнула її. Люба й Мирон були в хаті. Чекістам поставили завдання будь-якою ціною узяти «Руту» живою, тому довго пропонували підпільникам здатися. Але вони, як і личить справжнім борцям за ідею, відкинули цю пропозицію. Спаливши в печі основні документи, вони попрощалися між собою. Пролунали постріли, і вони гордо пішли із життя нескореними.

Згодом вдячні люди на подвір'ї, де сталася трагедія, встановили капличку, в якій є посвідчення Львівського крайового Братства ветеранів національно-визвольної боротьби, видане Любі посмертно про її зарахування до організації. А де ж поховані тіла героїв? Про це наразі знають лише московські зайти.

Самсонюк Олександр Єрофійович, 1923 р. н., житель с. Новожуків (нині Іскра) Рівненського р-ну:

«У сорок третьому нам вельми докучали німці з поляками... Грабували що бачили: худобу, збіжжя, одяг. Тягли все підряд. Людей били, знущалися з них, розстрілювали просто нізашо. Одного разу мій батько не встиг утекти і його впіймали, то побили, ледь живий лишився. У тій банді були німці і поляки. Словом такі тоді злодіяння чинилися, що й не розказати. От наші хлопці-повстанці вирішили провчити отих зайд. Влітку, якраз перед жнивими, зробили засідку в житі на клеванському шляху, неподалік від старожуків-

ських могилок. І перестріли непрошених гостей. Був бій, були серед нападників і вбиті, і ранені. Відтоді вже не лізли так нахабно – боялися.

А то десь у двадцятих числах вересня — я цю подію добре пам'ятаю, бо якраз був удома — повстанці зробили засідку на краю нашого села, біля мурованої двоповерхової молочарні. Правда, в засідці були не наші хлопці, а з відділу «Дубового» чи «Орла» – точно не знаю. Бо місцевий відділ, яким командував «Підхмарний» (Ананій Шморгун), був тоді у Горах, мав інше завдання. То хлопці засіли в молочарні та біля неї, якраз навпроти містка через річечку. А на протилежному боці річечки замаскувався кулеметник. У ту засідку й попали німці. Їхало тоді п'ять легкових автомашин, одна вантажівка і один мотоцикл. Місток був дряненький. От німці зупинилися та й повиходили з машин, почали щось шварготать між собою. Тільки мотоцикл переїхав через місток, але й він сточив убік і став. То було якесь видне гестапівське начальство, бо все у високих кашкетах. І стовпилися ті німці метрів за тридцять-сорок від наших хлопців. Отут хлопці і вдарили. Кілька німців упало зразу ж. Кулеметник з-за річки скосив мотоцикліста буквально впритул, бо той стояв усього за якісь кроки від нього. Однак кулеметника цього тоді теж німці ранили в живіт, то він згодом від тієї рани помер. Решта фріців, відстрілюючись, сховалася в рів і їх ніяк було там дістати вогнем. Тоді один грузин (а серед бійців відділу було кілька грузинів) та один наш повстанець перебігли із кулеметом дорогу дещо збоку і перестріляли тих решту ворогів. Хлопці забрали тоді зброю, машини з майном і відійшли в жуківський ліс. Убитих німців тоді нарахували двадцять три, з них двадцять військових і троє цивільних. Повстанці були впевнені, що перестріляли всіх. Але виявилось, що один німець таки втік – його бачили, як біг поза хатами біля Артема Тарасового і подався в Гуменники. А в Гуменниках тоді стояв німецький гарнізон, чоловік десь до півтораєста. Отой утікач і накликав карателів на нас. Через два дні карателі явилися великою силою і спалили три села: Новосілки, Новожуків і Радухівку. А Новостав-Дальний вони спалили ще перед цим. Люди повтікали, тільки двоє дідів у нашому селі залишилися – Яків Селих та ще один, років вісімдесяти п'яти, уже забувся його прізвище. Казали діди: «Нам уже ніякі німці не страшні, бо кому ми такі потрібні?» То карателі їх обох спалили в хаті. І церкву тоді нашу теж спалили. Відігнати карателів ми тоді не могли, бо їх було багато і вони всі мали автомати. А в нас тільки довгі гвинтівки, з якими не вельми розженешся. Згодом із Гуменник гарнізонці ще виїжджали на грабунок, уже меншими групами. Одну з таких груп відділ Підхмарного перестрів біля Новосілок, неподалік хати Федора Солов'я, або як його в селі називали – Фидрика. Це було через тиждень чи два після засідки біля молочарні. У тому бою двох німців було вбито, одного взято в полон, решта втекли. Наших повстанців теж двоє полягло – один хлопець із Новоставу-Дальнього,

а другий – з Дерев'яного. До речі, того полоненого захопив дядько Фидрик. Той з переляку забіг у Фидрикову хату і заховався під піч. От дядько Фидрик виволік його звідти та й віддав хлопцям. Українські повстанці билися з німцями смертним боєм, і билися не раз і не два. Я це не від когось чув, а бачив на власні очі. Бо серед тих, хто лежав у засідці з гвинтівкою, був і я сам. Отож що бачив – те й розкажу.»

Марія Дмитрівна Юрків, 1926 р. н.

Народилася 3 липня 1926 року в с. Дарахів (тепер Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.) в сім'ї хліборобів. Мати, Михайлина Кузьмівна, займалась вихованням дітей. Батько – Дмитро Миколайович – активний просвітянин, завідувач бібліотеки. З дитинства відвідувала гуртки «Просвіти», проймалась патріотичним духом. Закінчила чотирирічну школу в Дарахові, 6 класів польської гімназії в Тербовлі. 1941 року їде на навчання в Тернопільську гімназію. 1942р. – вступає в молодіжну мережу ОУН. Після закінчення Тернопільської гімназії навчається в Бучацькій вчительській семінарії. З 1944 по 1946 вчителює в новоствореній Дарахівській школі. Разом з тим підпільно є активною діячкою ОУН. За це 1946 року заарештована, потім засуджена за статтями 54-1 «а», 54-11 КК УРСР на 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Покарання відбувала в республіці Комі. В таборах захворіла на туберкульоз – дивом вдалося стати на ноги. Звільнена 29 березня 1956 року. Їде до батьків, яких, як ворогів народу, заслали в Забайкалля (м. Черновськ). 1957 року Марія з сім'єю (батько, мати, сестра і брат) повертаються в Україну. Оселяються в райцентрі – Тербовлі. 21 рік пропрацювала на фабриці ялинкових прикрас. На початку 90-их реабілітована. З відновленням незалежності невтомна Марія Дмитрівна продовжує активну громадсько-політичну роботу. Це людина-легенда, гордість нашого міста. Вона є однією із засновників Спільки політв'язнів та репресованих Тербовлянщини. Незважаючи ні на що, вірить у світле майбутнє України.

«...Привезли мене тато на фірі до Тернополя в гімназію в 1941 р. Зустріла нас на порозі школи дівчина (пізніше я дізналася, що це учениця 8-го гімназійного класу Марійка Понятишин з с. Підгори). Вона взяла мене до себе на квартиру. Жили ми втрьох – три Марії – я, Балько, Понятишин. Мене спочатку здивувало те, що жила старша подруга окремо від господарів, окремо готувала собі їсти. З часом ми з Марійкою Балько стали помічати, що до неї приходять різні люди. Вони розмовляли про щось, зачинившись в кімнаті. Часто посилали нас на залізничний вокзал за квитками. Про справу ще не казали нам. Поступово ми влилися в їхню компанію. 1942 року вступаємо в молодіжну мережу ОУН. Вивчили напам'ять «Декалог» і були

впевнені, що вже стали націоналістками, гордилися цим. Але справжня серйозна робота в ОУН була ще попереду. В 1944 році Марію Понятишин заарештували. Але їй вдалося втекти і піти в підпілля. Нам з Марійкою наказала роз'їхатись(так безпечніше) . Батько їде до Львова, а я – в Бучач на навчання у вчительській семінарії. Так починається моя підпільна робота.

Одного осіннього дня ми з моїми однолітками сиділи в мене вдома в Дарахові. Писали лозунги: «Свобода народам – свобода людині», «Смерть Сталіну». В цей час до мого батька прийшов його знайомий професор Стариків, дуже розумна людина, великий патріот. Він подивився на нас і сказав: «Зараз вам треба не кидатися у бій і віддавати свої життя, а думати, як зберегти молодь. Нам можна буде говорити про свою державу тоді, коли підніматиметься Німеччина.» Я, 18-річна дівчина його слів не зрозуміла. Вірила, що дуже скоро Україна стане незалежною, а Німеччина була тоді вже вкрай розбита і скільки їй часу потрібно, щоб піднятися? Але зараз я розумію, що професор казав правду.

Тоді ж з'являється знову Марійка Понятишин з ідеєю створити в Дарахові школу. Підтримує Стариків. Мене відправили на курси в новостворений Кременецький педінститут. З вересня 1945 року починає свою діяльність школа. З того часу: вдень я вчителюю, а ввечері – в підпіллі. Я мала кілька учнів у четвертому класі, яким доручала передавати записочки. Знала, що вони нікому не розкажуть про це. Тієї ж осені ми з ідеологом вчителем Волошином (псевдо «Спарт») писали і розповсюджували звернення до вчителів, в якому викривали злочини Сталіна, закликали освітян не миритись з існуючим ладом: «[...] Пам'ятайте, що будуччина українського народу багато залежить від Вас, радше від молоді, яку Ви виховуєте. Тому свідомо здайте справу з так важного і відповідального свого обов'язку, та спитайте своєї совісти, свого національного «Я», йдіть туди, куди кличе вас народній обов'язок.[...] Хвиля народного воскресення гряде. І чим ближчий її прихід, тим більше лютує і скаженіє ворог. Та не страшні нам згарища, трупи й кров. Ми знаємо, що дорога до волі веде через страстний шлях на Голгофу.[...] Майбутня Україна залежить від виховання молодого покоління. Відповідальність в першій мірі несуть Вчителі».

Моє завдання в Організації було таке: повідомляти про всі сільські новини в Провід, а також агітаційна робота (друкувала і розповсюджувала листівки). Так тривало до осені 1946 р. Хтось виказав нашу криївку (вона була в полі за селом), в якій знаходився архів. Мною цікавляться в МГБ. Я розумію, що скоро мене викриють. Так і сталось. Одного вересневого дня до нас на подвір'я приїжджає машина МГБ. В мене в руці якраз була записочка, яку треба було передати. Я кивнула своєму молодшому брату, який знав суть справи і кинула її на землю. Брат підняв папірець і побіг. Мене заарештовують і везуть не у сільраду, як казали, а до Струсова.

Полинський мені пропонує виїхати до Росії. А я йому кажу: «Якщо я винна, то карайте мене, а якщо ні – відпускайте. Я звідси нікуди не поїду». Після того мене везуть до Тернополя, кидають в камеру № 8, де вже сиділи інші дівчата. Вночі капітан Губін викликає мене на допит. Як тільки я увійшла в його кабінет, побачила на столі своє звернення, списки активістів ОУН. Капітан питає: «Ти ж мала добру роботу, тебе поважали. Що тебе нашттовнуло зв'язатися з бандою?» Відповідаю: «Я нічого поганого не зробила. Ми боремось за правду.» Капітан запитав про звернення: чи то я писала? Я зізналась. Потім про списки. І я, щоб врятувати життя людей, сказала: «То люди, які були в Організації, але вийшли з неї, зрадили і мають бути знищені». В листопаді військовий трибунал засуджує мене на десять років таборів. Я відбувала покарання в Комі АССР, де вічна мерзлота, неосвоєні землі. Жили в нелюдських умовах. Денна наша їжа – 300 грам хліба, каша кирза, пісна юшка. Працювали на лісоповалі, будівництві шахт, доріг. Писати листи можна було 2 рази на рік і то до одної людини. І так усі 10 років. Пригадую перший Святвечір на чужині... Весь день на лісоповалі, а ввечері, знесилені, повернулись в табір. І тут бабці (Нечайка і Обухівська) кажуть: «Дівчата, а нині Святий вечір!...» Принесли кусок макухи, розділили на всіх, та ще приберегли хліба трошки... Так відсвяткували. Згадували свої сім'ї. Вони, певно, теж весь вечір проплакали за нами...

В таборі були і українці, і росіяни, і білоруси, і литовці... А найбільше наших. Була там і поетеса з Білорусі Лариса Геніуш. Українці: Ольга Гаврилюк (псевдо «ПчІлка») – зараз живе в Трускавці; Катерина (по чоловікові Савчук) – живе в Івано-Франківську. Там я дуже сильно захворіла на туберкульоз. Велике чудо, що я вижила. Мене лікував лікар німець Штеєр. А санітар, племінник кардинала Йосипа Сліпого Орест Дичковський, коли мені було дуже зле, казав: «Тримайся! Ми маємо повернутися в Україну.» А я йому відповіла, що я не зневірилась, і вірю, вірю, що це колись станеться! Одного разу мені приснився сон, що все довкола в сяйві. І якась дуже гарна жінка, вся у світлі, сказала мені помитись Зарваницькою цілющою водою. Вранці я розповіла про це монахині сестрі Терезі зі Скалата (то була «ходяча доброта»). Вона мені відповіла: «То за тебе хтось дуже щиро молиться. І Бог тобі допоможе.» Я тоді ще не знала, що моїх батьків вивезли за Байкал. (А сестру в 1950 році заарештували і вивезли в Магадан за те, що співала і писала українські пісні)

В 1956 р. закінчився мій термін покарання. І мене відпустили до батьків у м. Черновськ (біля Чити). Я їхала поїздом № 10, у вагоні № 8. По дорозі познайомилась з дуже добрими людьми, сім'єю грузинів. Вони дали телеграму до моїх батьків. Я тоді була немов дика. За 10 років почала боятись людей. Вночі на вокзалі в Читі мене зустрів тато. Вранці ми були в Черновську. Там мене зустрічали мама, брат, люди з Дарахова, Ілавча, Глещави).

1957 р. ми повертаємось в Україну. Все треба починати з початку. Я йду працювати на Теробовлянську ялинкову фабрику (там 21 рік розмальовувала іграшки). Тодішня заврайво Галина Петренко пропонувала мені піти працювати до школи. Але я відмовилась, бо 10 років відсиділа за правду, а тепер не можу виховувати дітей з позицій комунізму.

З початком незалежності я знову «почала жити». Ми організували Братство ОУН-УПА, Спілку політ'язнів та репресованих. В листопаді 1997 р. в Теробовлі було перезахоронено Марію Понятишин (псевдо «Леся»), Ірину Бабуняк (псевдо «Ніна»). В 1946 р. вони в с. Більче-Золоте вийшли вночі на завдання (допомогти пораненим повстанцям) і тоді ж були замучені більшовиками. Марійка крикнула: «Слава Україні!» – і одразу померла від пострілу в рот...

Колись до мене приїжджав журналіст «Свободи» Михайло Іващук брати інтерв'ю і запитав, як ми могли виживати там в Комі в таких умовах, вічних морозах. А я йому сказала: «Морози і голод мені були не страшні – їх можна стерпіти. Мені було страшно лише те, що я вже не людина. Я номер «Г1375». Всі 10 років: крок вліво, крок вправо під загрозою смерті і наглядом за спиною...» Я дивом вижила. Напевно, Бог зберіг мене для того, щоб я тепер розказала правду про ті часи...

І зараз мені дуже боляче бачити несправедливість... Нам треба прикласти всі зусилля, щоб врятувати духовність, мораль... Без цього сильну державу не побудуєш... Навіть якщо буде розвинена економіка. Треба давати дорогу молоді, яка мусить про себе заявити, як ми колись...».

Прокопів Лука Василівич, 1921 р. н.

Записала у 2009 р. студентка НАУКМА Ольга Сніцар, ФЕН-2, Гр. – 6

Як Вас повністю звати, де й коли народилися?:

Прокопів Лука Василівич, 1921 р. н., в с. Шум'яч, Турківського р-ну Львівщини.

Тут спогад про тюрму:

Добрий день, Здрасти, москаль, що скажеш. Я йому – добрий день.

Ви будете Прокопів Лука Василівич. Я говорю – так. Ви від сьогоднішнього дня, від цієї години, Ви звільнені з-під варті, Ви тепер можете йти. Ви – вільна людина, Ви відбули всій строк, чемно, і всьо, пішли зі мною. Пішло мо в лагерь... Завів мене в кантору... Дали мене... мене в мою бригаду не впустили, там де я раніше робив в тюрмі на руднику. Ай дали нас чотирьох... вивезли за сім кілометрів в тайгу.. сніг такий ево...там жили, то-ті вот, геологи... кажуть: «Ну отуво будете копати 1,2 м на 50м в глибину»... Що я був там у УПА, то ніхто не знав, що я носив їсти, де мені приказали... носив сало до хліба, хліб, смалець...

В котрих роках? Скільки носили?

Перед тюрмою, десь 1946, я більше як рік вдома побув, тоді і носив.

Хто казав?

Приходили до хати. Та казали туди то й туди, під то дерево.

Приходить таке от дівчатко сказали тато, щоби прийшли в такій-то годині. Там-то кульки туди-то занесіть...

Чи часто носили їсти?

Не дуже часто. Я там во доносив, що діється в селі, казав, хто був з району, скільки зерна здавали, молоко... податок, як вів себе голова сільської ради... як шо, то була інформація... принесли мені щось та й казали піди до того й того і скажи бути там то й там, бо прийдуть.

Хто з людей вас просив?

То приносили діти, школярі (*мається на увазі записки від учасників руху*)... бо то діти, воно ж бо не скаже нічого, хоч би ж ти його вбив.

Їсти носили своє?

Той котрий давав записку, то він мав все зібрати і мене повідомити, а я мав віднести... то робилося вночі... Та була стара діва, мала хатину, таку хатинку коло сінка, то вони там в неї збиралися, як треба було щось...

А патрулі в селі були?

До нас як приходили, то питали: «А чи бачили бандерів?». Як узнали, ти видів – то всьо, ти учасник. Бо тоді було так, що треба знищити туво банду, бо така горстка Західної України виступили проти Росії. То були не патрулі, то були яструбки, ніби така охорона, від бандерів, але невідомо хто вони були. Бо Сталін тоді випустив, як хлопці з Волині мені говорили, що випустив 2 220 груп, котрі вклинилися і мали заданіє, щоб убивати комсомольців, щоб люди озлобилися на бандерів, щоб їм не давали не їсти, а як побачили їх, то значить мийнувати їх... А скільки було сищиків... які узнавали де ти, що ти робиш...

А бандери чим займалися?

Я Вам скажу так, що в Шум'яч була дуже велика комсомольська організація. Вони (*бандерівці*) то попереджали, казали, що буде погано, казали «Хлопці не йдїть у комсомол», - а вони не слухали того, бо більше слухали агітації, що з центру приходили.

Що бандери приходили. Приходили до хати, дали трохи по задниці, але не вбивали. У нас заборонено було вбивали. Людей виховувати мали, роз'ясняти людям, що так і так.

А хто вбивав? Що, якщо вбивали, то були підставні групи?

Ну аякже! Ну прийшли, а хто його знає, я нігоно не пізнав. В селі казали: Ой червона мітла прийшла в село... ховайте їду, ховайте все... Та ніч була наша, а день то був москальський. Вони ночів боялися, а як виїжджали, то на самоходках, то така самоходка була, то самоходкою виїжджали, а самі не виїжджали... та мали псів.

А як зимували?

То були криївки.

А скільки там було людей?

Залежить, як яка криївка. Було по десять, по дванадцять... шість, вісім...

А багато було криївок?

Та було, я знаю... штаб самий більший був в кропивниках і коли вже прийшов приказ, вже було важко, хіба залишати малі боївки тут в Западі, а основні часті відходили на Італію. А я знаю, то йшли 3 дня і 3 ночі, фіри вели, пулімьоти. І в Звенячому (Я тоді робив маслозаводі і там ми косили сіно коням), бо звідти виселили з Звенячого, з Бітля, Ботивка, то там була церква стара, та попри ту церкву їхали. і там коло тої церкви була вишка, що там стояв (бо там же границя) солдат стояв, і нічого повозки їхали, ішли то хлопці з оружием, то його ніхто не чіпав. Тільки на югославській границі, там великий бій вони прийняли, бо там на них москалі чекали. Там наших багато погинуло, страшне. Але прорвалися

А ті загони діяли кожен окремо, чи як? Була структура?

Ну а як же? Були сотенні, були курені.

А хто був головним?

Ну принаймні тут в Вовчому був курень. Цибак був сотником (але вже помер). О той хлопець... то був... він об'їздив всю Україну. Він їздив по Дніпропетровську, по цілій Україні, де були то-ти школи якісь, то-ти десяті класи... він там у ПТУ їздив. То там хлопців зорганізував, що хлопці були й звідтам...

А бої були?

Та ні, таких офіційних не було, були облави, багато було... Но я Вам скажу таке, що облави наші не мали оружия того, а то-ті, так що наші трошки входили від таких-то боїв. Та вони солдат не рушили, вони тільки з МГБ (бо МГБ їх нищило), а солдат таких вони – не...

А вбивали МГБ-істів?

Та вбивали. Серед похоронений там, де Ленін, похований, у Вовчому вбитий. І даже дали ім'я Серед, а не Вовче (але вовчани не захотіли, та й далі Вовче) – сміється.

А до війни, якими були стосунки між німцями та УПА?

То я не знаю... німці не рушили наших хлопців, наші тоді не такі були, якось стихаря робили (*про бандерівців*)... але було наших посадили, даже Бандеру посадили, то він в Мюнхені сидів в тюрмі, а потім випустили... А коли прийшли німці, наші проголосили самостійну Україну, занюхали їх і тоді багато активістів наших посадили, а потім відпустили...

А як під час війни вели себе ті, що потім були в УПА? За вони воювали?

Та я вже не пам'ятаю... УПА повстало на Волині, то там вся молодь, що їх ту не судили, а забирали аж туди і там судили... і там вони лишилися, там легше жити, багато там наших...

А народ підтримував УПА?

Народ дуже, Ви би прийшли на день УПА, як святкує Волинь... О-о-о...

Чого тоді були такі, що доносили?

Ну аякже, ті же самі комсомольці, були такі, що поначитуються різного... Були такі, що й одночасно в комсомолі і в УПА... Але мусів так поставити роботу, щоб москалі не знали, що він в УПА. А було багато хлопців, що працювали разом з ними...

Той руднік, де я був, то дві гори, звідси і одна звідти, то там жилізо, а руда є й зелена, й червона, й розова... то так світять... та більш нічого, голі гори чорні там. А вже в низах, там річка Колима, велика річка Колима, там ліси великі ростуть, там два з половиною місяця літо, то таке... грибів (бо там сосняк), а берези там... маленькі правда, карликові, через то що там морози... а яфенів... крупні такі, то там один чоловік збирає 22 ведра...

Всіх людей половили?

Пересудили всьо... Та тих хлопців, як їх катували, допитували... питали: «Кажі йму де криївки, поїдемо де криївки». Я знав, там у мого вуйка криївка була в Вовчому (на 12 чоловік), але так було законспіровано, що ходили МГБ, та нічого не знайшли...

А чи розповідали інші учасники, як вони в УПА потрапили?

Кожний у секреті держе своє. Були такі хлопці, що не признавалися, як їх не били, як їх не мучили. Бо були сексоти такі (*тобто підставні люди*), що йму звіришся, а потім...

Спогад, як пана Проконіва Каганович допитував:

«Мені тебе убить каже, то отако раз плюнути, і мені нічо не будеть...».

Я кажу: «Та я знаю! Прекрасно знаю»...

Інші спогади:

Було і так, що прийшли відкиди двері, що було то й взяли на вечерю... і хто знає хто то був...

Тут пауза і згадує інше:

Який то страх був, восьма година, будуть визивати на допрос. Чуеш – запхав ключ, вже тебе визивають, ключ клац, на букву П – виходь, то так мучать тебе мучать дві з половиною години... ой... І потім впаяли 10 років нізащо...

Всіх за УПА судили?

То так було, як нас як везли, зі Львова, то всьо були криті вагони, як тепер возять цемент, у вагоні 60 чоловік було... і нас як у Львові загрузили, везли 2 900 чол, то йшов шалон... ішов на Воркуту, і як нас привезли, Боже який там мороз там мороз 30-40 градусів, на дошках іній... Нас там не прийняли і пізніше нас вернули в Челябінськ, шалон запхали в тупік, дуже погано було ночію, нас рахували, такими довбенками дерев'яними рахували, собаки стояли то з одно то з другої, світили фанарями і рахували.. Нас не було де діти там, то виселили жіночий лагерь і нас впхали...

То ми за 2,5 м. збудували 25 будинків хрущовок, вул. Молотова ми збудували... Пізніше нас скомісували і як був шалон, то так і згрупували а потім – на Колиму. Кораблем нас везли, там Охотське море, везли дев'ять днів, такий шторм був... і прийшов корабель нас розгрузили, а там були казарми. Був там жіночий і наш табір (був Великдень), то наші хлопці і їх дівки пішли питати дозволу писанки святити, а писанки з хліба зробили (житнього), крашанки (кровю квітки малювали), ми пообіцяли, що потім розійдемося і дозволили святити. І пізніше нас відвезли на руднік Лазо і там посортували... Бо була політична стаття і було битова (за побутові крадіжки та інші побутові злочини) стаття. У мене лише українська політична стаття 54 (російська 58). Пізніше тих з битовою статтею забрали, і у нас був сугубо політичний лагерь, називався Береговий лагерь, четверта колона, так як для євреїв. Нам продукти лише чверток категорії йшли, все гниле якесь. Нам не дували ні рис, ні гречку, а все логазу з ячменю. Риба була гнила зовсім, воняло страшно... я дістав дизентерію, мене списали і даже бригадир не брав на роботу... Замість чаю дали чотири мішки кави нам, такої що мелють зараз.

Чи пам'ятаєте імена учасників УПА з лагерь?

Що я можу тобі сказати, хто мав псевдонім, то він секреті все тримав, свій я лише тобі сказав... А так він як мав псевдонім, то беріг то як зіницю ока. Дуже багато волиняків було, зі Стрия, з Дрогобича, з Житомира. У нашому Береговому лагерьі всі лишень УПА сиділи, за політичною статтею. Там сидів міністр Росії, він розказував: Росія добуває стільки золота, стільки угля там принаймні у нас, бо там був план на золотих пріісках, там знайшли найбільший самородок двадцять три кілограми шійсот грамів, такий був...

Що Ви робили для УПА, як допомагали?

Та я багато для УПА зробив... Я багато людям поміг шифером...

У нас не була таких указів вбивати першого секретаря чи якихось інших, не було вказанія, даже і розговору за то не було. Сиділи як на пороховій бочці ті секретарі...

Чи пам'ятаєте ще імена учасників, що хто робив?

Всі вони й зараз один одного бояться, так налякали, але то небезпечно... час пройшов... сказали що не мож казати – не мож... я не боюсь казати, але воно вже зараз нікому не треба... Мій вуйко Василь він загинув там під Крутами, то даже газета є... як Муравйов наступав на Київ, шо він зібрав тих п'яних бандитів, вони ту виступили проти 300 юнаків (з Вовчого чотири чоловіки, один повернувся, але помер в тюрмі уже...)

Далі пан Василь не розповідав. Було складно, адже він – людина вже немолода, часто робив довгі паузи, поринав у спогади, а потім говорив не до запитання. Хронологію подій зовсім не пам'ятав і дати також. Відразу було видно як ті події минулого вплинули на його життя, поведінку. Велика частина спогадів страшних часів і до цих пір мучить його.

Михаськів Василь Михайлович, 1924 р. н.

Записав студент НАУКМА

В.М. народився 21 березня 1924 р. в с. Залип'я (суч. Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.)

– *В.М., хотілося б дізнатися більше про вашу родину.*

– Я народився у сільській родині, батько був столяром, мати вела господарство. Мав три сестри, дві з них вже померли, третя проживає у Рогатині.

– *Скажіть, будь ласка, як і коли розпочалась ваша діяльність в ОУН?*

– У 1940 р. (я тоді навчався в гімназії) поступив у юнацтво ОУН. Мене до організації залучив Михайло Павлів (псевдо «Морозенко»). У 1941 році, у квітні, мене заарештували, звинувативши у приналежності до ОУН. Я звинувачення відкидав і мене відпустили. За порадою директора гімназії Угриня Безгрішного залишив навчання і з приходом німців брав участь у організаційній роботі – готував юнаків до УПА, а сам проходив курси військовиків у с. Камянка. З 1942 року я був членом ОУН. 1942-43 рр. у с. Залип'я розміщувався повітовий провід. Я був зв'язковим. По сусідству жила полька Матильда, котра видала нас. Німці заарештували М.Павлова, М.Борнича і М.Третяка. Й мене мали заарештувати, але нікого не було вдома. Оточили наш будинок, вибили двері, провели обшук, забрали мою літературу. Заарештованих розстріляли у Рогатині, а М.Павліва у с.Великі Бірки на Тернопільщині. Серед них мав бути я.

– *Отож вашу повітку було викрито, будинок розгромлено. Що Ви робили далі?*

– Я добровільно пішов в УПА, в сотню «Орли». Моє псевдо було «Бистрий», а курінний – «Яструб» – Дмитро Карпенко з Полтавщини. Зимували ми у землянках на поляні Осьовій, де проходили військовий вишкіл. Я мав вишкіл розвідника. У травні відбувся бій з німцями між Мельною і Липівкою, де ми розгромили загін ворога. Здобули багато зброї, одягу та харчів. Перейшовши фронт, рушили в рейд по Тернопільщині. В с. Гайдаки зав'язався бій з більшовиками, в якому ми завдали їм великих втрат. З нашого боку був один вбитий. Восени 1944 року повернулись на Рогатинщину і в с. Унів мали бій з більшовиками, який тривав 2 дні. Боем керував «Яструб». Багато разів більшовики йшли в атаку, але ми її відбивали. Повернулись у стратинські ліси, де я захворів на запалення легенів. Було холодно, а ми спали просто під деревом. Одного разу зранку я вставати-а мене хтось не пускає. Виявилось, що волосся примерзло до граба. Лікували мене у с. Добринів у партизанських сім'ях. Відділ мій відходив, ми прощались зі сльозами на очах...

У 1945 я повернувся додому, де продовжував лікуватися. Хотів я не раз повернутися до хлопців, та здоров'я не дозволяло. Допомогавав повстанцям чим міг.

21 серпня 1945 року мене заарештували в криївці в с. Залип'я. Нас було 5 чоловік. Відвезли в Рогатинську тюрму і відразу взяли на допит. Його проводив начальник НКВД Смірнов і капітан у цивільному. Я мовчав. Мене роздягли і примушували стояти, а самі били залізним прутом від шиї до ніг. Коли втрачав свідомість – відливали водою і знову били по ниркам. До кінця слідства, яке тривало щонаочі, я не сказав ні слова. Пробув у Рогатинській тюрмі маже місяць. Потім забрали у Станіслав. Там відбувся суд. Коли я розповідав, що били залізом, судді сміялися: «Надо было красным железом бить!». Вироку не винесли, повернули на додаткове слідство. Ще рік терпів тортури і знущання. Там дізнався, що мою родину вивезли до Комі АРСР.

Суд наді мною все-таки відбувся. Мене засудили в Рогатині на 4 роки ув'язнення у Красноярському краї. Везли нас в товарних вагонах майже місяць. Останні 3 дні не давали їсти. Працювали на лісорозробках. Люди пухли від голоду. На моїх руках помер Мороз з с. Підкамінь (Рогатинського р-ну). Відбувши термін, повернувся я з довідкою. Паспорта не було, а довідку потім забрали у КГБ. Мій дух кипів і я знову включився у підпільну боротьбу проти москалів. 21 грудня 1953 року мене знову заарештували. Забрали з хати, завезли в Рогатин. Проводили слідство, доказували, що в мене є зв'язки з повстанцями. Я відмовлявся. Через 2 дні мене відвезли до Станіслава. По дорозі в с. Крилосі машина зупинилась. Зайшли до якоїсь хати, де жила стара жінка. Мені наказали, що якщо хтось зайде до хати, розмовляти українською мовою. Наказали сісти просто вікна. Незабаром почувся стукіт. Конвоїри вибігли у сіни, почалася стрілянина. Капітан, схопивши пістолет, також вибіг. Продовжували стріляти, а капітан вже лежав на землі. В кімнату увійшли троє озброєних осіб і наказали йти за ними, приставивши автомат до горла. Завели мене в ліс і там допитували, чому я привів більшовиків. Говорив, що мене везуть у Станіслав, але мені не вірили. Потім питались про якогось Білого з Бурштина. Я його не знав. Тоді вони нахилили гілку і почали мене вішати. Я втратив свідомість і прокинувся, бо відчув на тілі холодний сніг. Мене підняли і завели в с. Козино. Там гукали тричі у вікно однієї хати. Відчинились двері і ми ввійшли в порожню кімнату. Закрили вікна, засвітили свічки, допитували мене далі. Зайшов провідник. Всі і я стали струнко. Цілу ніч мене допитували і погрожували вбити. Вранці почувся гуркіт машин. До хати зайшов капітан Таранов і спитав: «Ну що, Василю?». Я відповів: «Вистава». Капітан з затиснутими зубами: «Попереджали, що це – Васильок». Мене завернули а палатку і відвезли до Станіслава, там допитували ще 2 доби. Коли я черговий раз знепритомнів, почув, коли прокидався слова: «С него ничего не возьмешь, отпуская».

Довезли мене під Рогатин, наказали, щоб про все мовчав. Я пішов додому. Мене переслідували ще до 1964 р., приходили вночі додому, розпитували про партизан. Жив у постійному напруженні, навіть їздив до батька, бо

не міг витримати постійних візитів непрошених гостей. Жінка жила у постійному страху. Мусили перебратись до Рогатина, де мене менше знали. Паспорт отримав лише у 1965 році, з допомогою директора, який взяв мене на роботу.

Я щасливий, що дожив до дня, коли Україна стала незалежною державою!

Богачевська Ярослава Петрівна, 1925 (?) р. н.

Записав студент НАУКМА

«...Ті буремні події застали мене ще в підлітковому віці, але вони живі у моїй пам'яті й дотепер...Практично вся молодь мого села (с. Павлівка Тисменецького р-ну на Івано-Франківщині) відгукнулася на заклик повстати проти ворогів української незалежності. Сотня «Різуна», яка найінтенсивніше вела боротьбу в наших районах, досить швидко набрала рекрутів. Записувались як хлопці, так і дівчата, створювалась налагоджена система постачання армії всім необхідним, насамперед їжею, тому на кожну хату накладався певний обов'язок....

Досить чітко у моїй пам'яті закарбувалася одна подія: однієї ночі за рікою, що протікає недалеко від нашого села чулись вибухи, автоматні черги. Зранку росіяни зігнали все село до річки. Там ми побачили нашого односельця, який лежав поранений біля води. Командир в жорсткій формі пояснив нам, що для блага села буде краще, коли ми скажемо, хто ця людина. Люди мовчали. Тоді окупанти застосували інший «метод». Кожного жителя по черзі підводили до пораненого й спостерігали за реакцією впізнаючого. Тільки коли підвели його матір, по її реакції можна було зрозуміти, що це близька їй людина. Після цього пораненого на місці застрелили, а матір з іншими членами сім'ї вивезли на Сибір.»

Покришка Михайло Григорович

Записала 12.02. 2006 р. у с. Гошів (Долинський р-н Івано-Франківської обл.)

студентка І курсу правничого факультету НАУКМА Вікторія Микуляк

Покришка Михайло Григорович народився в селі Слобода Болехівська Долинського повіту Стрийської округи (Долинський р-н, Івано-Франківська обл.) в 1930 році. Закінчив два класи у школі. Все життя працював у млині, який був власністю ще його батька. Проживав у Слободі Болехівській, а з 1991 року живе у Гошеві. Одружений, має дві дочки.

В селі Слобода Болехівська в той час нараховувалося близько двохсот хат. Була церква. Спочатку школи як такої не було. Був вчитель на прізвище Сенів і діти навчались в його хаті, а з 1942-го року зробили школу у жидівській хаті. Будівництво читальні організували три чоловіки: мій батько –

Г. Покришка, священник – О. Молярчук і вчитель – Сенів (імені не пам'ятаю). Ксьондз відпустив рекціональне поле (ксьондзівське), а батько з вчителем ходили по селі, щоб ішли будувати читальню. Люди розподілили між собою, хто що мав принести з матеріалів. Коли попритягали дерева батько підготував все до зводу. Так люди зійшлися і почали будувати. Будівля мала стояти перед жидівською хатою, жиди почали протестувати і написали скаргу в Долинський райком. Коли комісія приїхала майбутню читальню вже накривали і жидам сказали, що пізно вони почали ворухитися. Так до цього часу в селі є читальня, правда, зараз – це клуб і сільська бібліотека.

Перший вогник, який розгорівся на цілий світ, у який Бандера поклав свої основи і початок своєї організації УПА у Слободі Болехівській була одна сім'я. Бучко Іван (по батькові не пам'ятаю) мав п'ять синів і одну дочку. Він був ковалем і при церкві паламарем. Два його старші сини і наймолодший вступили до УПА: першого – Михайла (його псевдо не пам'ятаю) польські шандари схопили і розстріляли, другий називався Василь і мав псевдо Береза, а наймолодший звався Дмитро і мав псевдо «Барвінок».

Береза по селах збирав хлопців, які вступали до лав УПА. В цей час у Польщі помер президент Пілсудський. Поляки наказали, щоб по селах і містах, коли буде похорон дзвони задзвонили. Для цього були призначені шандари і вїйт у кожному селі чи місті. Береза приказав своїм хлопцям повідчіпати осердя від дзвонів, а на то місце причепити буряки. Коли прийшла година похорону шандари з вїйтом прийшли до дзвіниці, а коли почали дзвонити, на них тільки потік буряковий сік. Так в одну і ту ж хвилину такий буряковий сік помив шандарів і вїйт. Поляки закипіли ще більшою ненавистю до українців і почали розшукувати «кривдників». В цьому їм допомогли жиди. Вони вказували на хлопців, які могли бути спосібні таке зробити. Шандари позабирали з сіл багато молоді і позганяли їх на постерунок (міліція) до с. Витвиці. На захист хлопців зібрався великий натовп, тож їх мусіли відпустити, хоча дуже сильно побили, але й довідатися їм так і не вдалося нічого. Тоді Береза у відплату жидам проголошує бойкот: забороняє іти на роботу до жида, щось купувати в нього чи брати в борг. В результаті багато жидів повийжджало в Америку.

Поляки у відповідь почали накладати більші податки, штрафи, якщо не побілена хата чи пліт, або якщо не було комина та за інші дрібниці. У кожному селі поставили двох вартових, які «слідкували за порядком»: ніхто не мав права ходити увечері, всі вікна мали бути заслонені, щоб не було світла. Та ті репресії тривали не довго, бо наступив 1939 рік і вибухнула війна. Чувся великий зойк і плач, тому що всі чоловіки від 18 до 40 років мусіли йти у польську армію, спочатку їх забрали на призовний пункт у місто Болехів, але звідти більшість жонатих відпустили додому.

У 1940 р. прийшли совіти, які також почали заводити свої порядки. Тоді Береза зібрав кілька своїх хлопців і пішов шукати схованку для них. Зупинилися в урочищі Розтока. Тут вони побудували колиби і почали виробляти зброю (пістолет «кадубець» на 5-7 патронів, стріляв на 12 метрів, пробивав бруса). А хлопців прибувало все більше й більше. Першу сотню назвали «Сіроманці». Там вони пробули до 1942 року.

У 1942 році Береза виходить з підпілля. Якось селом маршем і зі співом проїхали п'ять гарно одітих хлопців на конях, зупинилися біля ксьондзової резиденції, залишили коней у саду і пішли в хату. Через деякий час так само поїхали назад. Люди очей не зводили з них, тому що побачили прапор і тризуб. Священик О. Молярчук мав три парафії: у Слободі Болахівській, Липі і Лужках і по черзі правив у кожному селі. Наступної неділі служба була якраз у Слободі. Після проповіді ксьондз сказав, що до нього приїжджали хлопці і вони будуть ставити виставу, сказав коли це буде відбуватися. Так само було повідомлено Липу і Лужки.

Коли настав той день, пополудню зібралось дуже багато народу біля читальні у Слободі. Усі чекали на хлопців. Спочатку люди побачили тих п'ять, які вже приїжджали до священика. Вони їхали на конях і несли прапор. А позаду, співаючи партизанські пісні, йшла маршем велика колона молодих хлопців. Коли вони підійшли до народу, всі заплакали, бо серед них було багато хлопців, які не вернулись з війни, і всі думали, що вони загинули.

Почалась вистава. Ця вистава була про голод на Великій Україні. Перша дія була про колективізацію, показували, як у людей забирали зерно примушували йти в колгоспи. На це люди ще могли дивитися. Друга дія була про те, як люди пухли від голоду. Показували жінку, яка віддавала все останнє, щоб нагодувати свою дитину. Потім жінка померла, а дитина плакала і лазила по мертвій матері. Тоді в залі почувся писк, плач, жінки почали вмлівати. Завісу опустили, не закінчивши другу дію. Жінкам і дітям сказали йти додому. Потім виступив один з партизанів і спитав чи хочуть люди так само вмирати з голоду, чи краще брати зброю в руки і боронитися. Того вечора дуже багато хлопців долучилось до лав УПА. Тоді ж всіх поділили на групи і призначили тимчасових провідників.

З Росточок вони перейшли на гору Тоннатик. Вона дуже висока, кругла і довга, нагадує підкову. Посередині протікає струмок, також там є кілька джерельних криниць. На горі колись був хрест, біля якого священик завжди відправляв, коли святив поля на дев'ятий четвер. Там партизани підняли прапор.

На горі Магурі заклали першу офіцерську школу, де виховували майбутніх провідників.

Мій батько був вірним другом Берези ще від початків. Він мав водяний млин, а недалеко стоїть двоповерхова будівля, яку збудували поляки (зараз це сільський клуб), тоді вона пустувала. Батько зробив водяну турбіну,

поставили генератор, провели світло. На першому поверсі стояли різні станки і виробляли там зброю, на другому були кравці і шевці, які шили одяг та взуття. Спочатку одяг був голубого кольору, а потім жовтуватого.

Береза сказав батькові, що мають лікарів і треба будувати барак, щоб раних лікувати. Батько відповів, що потрібні дошки і запропонував зробити пилораму біля млина. Одразу ж почали будову. Одного разу я з батьком були біля млина і приходить гестапо чи міліціонер, говорив українською мовою, витягнув пістолет і прицілив на батька. Тоді я сильно закричав і він опустив зброю, після того обійшов млин і сказав, щоб нічого не будували, інакше застрілить таки. Ми мусіли припинити будову. Коли Береза прийшов наступного разу батько розповів йому про цю подію, та він відповів, що вони марно трудилися, тому що Бандера за ґратами, потім обидва заплакали і кудись пішли того вечора.

Та невдовзі хлопці знову продовжили бойові дії, ночували по хатах, оборогах, у stodолах, де тільки могли приміститися. Наш сусід Гаврило був саодинокий і в нього була велика хата, там могло поміститися більше хлопців. Одного разу і стався в сусідовій хаті прикрий випадок. Три хлопці лежали на ліжку, інші сиділи на лавках, зайшов ще один партизан, сів на ліжку, зняв карабін і почав роздивлятися його, зброя раптом вистрілила, куля поцілила прямо в голову одного з трьох, які лежали на ліжку. Цей партизан хотів і себе зразу ж застрілити, але в нього відібрали зброю. Це була перша жертва. Був дуже великий похорон, правило сім священників, хлопці марширували у п'ять рядів і не було видно кінця-краю тій армії.

У Розтоці знову розпочали будівництво бараків. Мій батько зібрав майстрів, усіх їх було тридцять, призначили і ройового на поміч. Одного разу прийшов партизан і сказав, що бачив, як у Розтоку заходить озброєне військо. Тоді ройовий зібрав всіх хлопців до купи і розставив по обидва боки дороги на сто метрів один від одного, сказав, що коли вистрілить ракету, щоб усі підняли крик. Ройовий підпустив військо ближче, добре роздивився, що воно не своє і вистрілив, хлопці зчинили крик, почали стріляти, поляки взяли тікати. У перестрілці було вбито підпоручника, у нього знайшли документ про те, що поляки мали вночі нападати на села і вирізувати населення.

Коли розпалася Польща, поляки зорганізувались і створили партизанку на Сколівщині, дуже жорстоко вони поводитися з нашим населенням. Одного дня зайшли два польські партизани у Слободу і попросили м'яса в одній хаті, жінка сказала, що не має, але може дати молока, капусти й бульби. Чоловік їй хорий лежав на печі, тоді вони стягнули його звідти, вивели за село і там розстріляли. Ще один приклад наведу: мій батько пішов у ліс заготувати дров, вийшли три поляки і випитували про нашу партизанку, батько відповів, що нічого не знає, вони почали бити його, але були дуже стомлені і один сказав: «Зв'яжімо його, а потім розберемось.» Зв'язали

йому руки і прив'язали до смереки, а самі полягали спати. Батько перегриз шнур і зв'язаний прибіг у село, там люди його розв'язали. Таких прикладів можна багато навести.

Перші курсанти з офіцерської школи прийшли у Слободу 1943-тього року, поробили сотні від триста до чотириста чоловік, ще прийшли дві тисячі студентів зі Львова і всі вони пішли у Розтоку готуватися до присяги. На присягу приїхало багато духовенства, всі полки стояли буквою «п». Приїхав Чупринка, спочатку всі сотні звітували перед ним, а потім він звернувся до зібраних з такими словами: «Дорогі друзі, війна буде затяжна. Може з вас хто не витримає, то може іти додому.» Усі в один голос закричали, що будуть битися до останнього патрона і додали сотенні: «Здобудемо Україну, або дома не будемо!», розпочалися оплески, після того заспівали «Ще не вмерла Україна». Хлопців було більше трьох тисяч. Потім була Служба Божа. Після Служби відбулась присяга.

Базу з Росток перебрали на гору Лекшір. Там розпочали будувати казарми.

Почалися бої з німцями. Сотні робили засідки. Багато німців здавалось, але були й убиті. Німці тоді ловили по селах цивільних людей і брали у полон: за одного убитого німця – десять наших.

Німці довідалися про базу на Лекшорі і вислали армію по двох лініях. Першу з м. Болехова, нагрузили 34 платформи війська, причепили два паровози і виїхали в кінець Слободи. Там вони натрапили на одного чоловіка, який ішов з поля додому. Називався він Копило Іван Юрійович. Його почали питати, чи знає він Розтоку і гору Лекшір. Він сказав, що знає, тому що боявся, щоб не розстріляли, почав вести їх, але був такий сильний туман, що на 5 метрів не було нічого видно. Копило тим і скористався і повів їх в іншу сторону. Вони розклали мапи і зовсім не могли орієнтуватися. Обійшовши інші гори німці вирішили, що нічого не підтвердилося і змушені були повернутися назад. Так розповідав Копило Іван. Інша частина армії мала виїхати також поїздом, але по Вигодській колії (Вигода – селище в Івано-Франківській області). Про це повідомили партизанів, тоді вони забрали ранених і пішли на інше місце. Один з партизанів добре говорив німецькою мовою, вийшов німцям назустріч і сказав, що там нічого немає, водив по інших горах, і ті поїхали з нічим.

Але ця навала не настрашила, а навпаки посилювались бої. Було зареєстровано 73 бої, 250 німців убито, 2000 взято в полон. У полон було взято і офіцерів. Партизани сказали, що відпустять їх, якщо німці припинять брати в полон і розстрілювати мирне населення, а якщо ні, то розстріляють усіх полонених. Почалися переговори з німцями. Як там Різун (провідник сотні у партизанів) і німецька сторона домовлялися не знаю, знаю тільки, що бої припинилися, наші допомагали німцям, а німці давали зброю партизанам.

До батька разом з Березою прийшов провідник із старшинської школи, що мав псевдо «Іскра». Вони сказали, що треба дошки і потрібно знову будувати пилораму. Береза сказав, що всі ковальські роботи зробить сам. Так незадовго запрацювала пилорама на одну пилу на воді. Іскра і Береза вручили батькові хрест і тризуб, вибитий пацьорками, за добру роботу. Перед фронтом батько тризуб закопав у землю і він не зберігся, а хрест я зберігаю до сьогодні, і він нагадує мені минуле. Усі ми були повні того національного духу і допомагали цілими селами партизанам: пекли хліб, прали білизну, робили все, що могли.

Коли з німцями пройшли теплі переговори, партизани робили кілька засідок на москалів, відбувся й великий бій з мадярами. Мадярів розбили, взяли в полон тисячу вояків і весь обоз пригнали у Слободу Болехівську. В кінці села розклали табір і почали варити їсти. Тоді приїхав один партизан на коні і сказав, що москалі їдуть. Хлопці повилазили на дерева і кажуть, що вони уже заходять у Слободу. Партизанів розділили на дві групи і відправили у сторону Лужок (село, яке розташоване після Слободи). Пополудні москалі заїхали у село. Був червень або липень, бо по городах уже почала цвісти бульба. Позаїжджали по грядках: по моркві, капусті, бульбі, рубали гілля у саду, копали бульбу і моркву, почали варити їсти. Люди дивились на те все через вікно і руки ламали. Так було аж понад вечір. Коли стало сутеніти, почалася стрілянина. Вночі згоріло сім хат, одну жінку було поранено. Коли вже настав день, була тиша. Нікого з москалів немає, пополудню заїжджають німці, повитягали антени зі скриньок, навушники поприкладали до вух і щось шваркотять. Дехто вмів польською мовою говорити і тлумачили людям, що ранком о четвертій годині буде бій, щоб народ ховався у пивниці. Не у кожного була своя пивниця, тому ціле село зібрало своїх дітей, худобу і подалися в ліс, а хто жалів свого майна, залишався вдома. Ми також з батьком зібралися, взяли корову, в нас було шість дітей, а наймолодший – сім місяців. У четвертій годині почувся стріл, сильні крики. Ми чули то все, хоча були далеко в лісі. Коли все затихло, батько послав мене і ще одного хлопця, щоб розвідати, що діється у селі. Ми з лісу зійшли на дорогу, а через неї не можливо було перейти, бо німці від Лужок до Слободи зайняли її так, що й голці ніде було впасти. Ми змушені були повернутися. Так було і на другий день. Ми з іншими людьми прийшли до своїх домів аж на третій день. В селі було багато німців. До населення вони ставилися дуже добре, кликали на кухню їсти, давали хліб і тютюн. Вони поробили гнізда на деревах і вартували, наші допомагали робити засідки.

Після того німці подалися в урочище Яворину і там добре укріпились. На Яворині тривали бої, аж доки фронт не укріпився на горі Чорній Сиглі. Відступаючи, німці заміновували за собою шляхи, городили плоти колючим дротом, а як добралися на гору, обкопали кругом рів на полонині,

похоронили вбитих, зробили хрести і написали табличку німецькою та українською мовами: «Не топчіться по наших кістках, бо ми вже вдома, а ви ще в гостях.»

Гора Чорна Сигла – кругла, висока і кам'яниста, а на верху – ліс. Німці поробили землянки, покопали рови для оборони. Коли наступали москалі, вони кидали на них гранати і велике каміння і ніяк не можна було звідти рушити німців. Приженуть дивізію за дивізією москалів, а назад ні кроку, бо кругом гори і звідусіль б'ють. Так набили їх, як у бочці оселедців. Дев'ять тижнів тримали німці фронт на одному місці і не відомо, чому звідти рушили, можливо через великий сморід від трупів, бо москалів там ніхто не хоронив.

На десятому тижні фронт залишив наші гори. Наші хлопці прийшли і почали збирати зброю різного виду, яку залишили москалі та німці, робили бункери, закопували зброю по лісах. Коли закінчили порядкувати зі зброєю, пішли очистити ліси від польських партизанів на Сколівщині і розбили їх в пух і прах.

1945-того року фронт залишив по собі багато мін, що призводило до вбивств і каліцтва цивільного населення. Велике спустошення та рани довго гоїлись, та попри все наші хлопці свободу не залишали. Прийшов весь провід, розставили свої штаби, де раніше німці і москалі були. Старші люди казали, що то воєнна ватра. Роберт, Іскра, Береза та багато інших провідників стояли у лісі над селом.

Москалі наступають на Слободу перші. Було це на Дмитра 8 листопада 1945 р. Вони окружили село вночі і натрапили на одну з сотень (назви не пам'ятаю). Розпочався бій, багато партизанів було в селі, почали вони тікати в іншу сторону, але й там москалі, кругом стріл, гамір, багатьох по-вбивали. А були у селі три млини, які працювали на воді, і цивільні люди, і партизани позабігали до млинів, бо виходу з села вже не було. Коли зробився день москалі почали робити ревізію. Тих, котрих знаходили вдома, забирали з собою. Народ ховався де міг: в сіні, на деревах, в бульбу. А провід переодягнувся на жінок, так вони змогли перейти в магазин, заховались за ящиками і пробули там поки все не затихло, так і спаслися. Москалі прошивали й перетрясали все, викидали сіно з оборогів, зривали підлогу. Мама прикидала тата гноєм між вівцями і так його не знайшли. Тих, кого познаходили – позганяли до нашої хати, нас із сім'єю вигнали. Всіх затриманих дуже били, розпитували, де інші. Шістнадцять чоловік відпустили, одинадцять забрали з собою, дев'ятнадцять партизанів і двох цивільних убили. Ті, хто були у млині спаслися, бо москалі туди не заходили. Із сотні не знаю скільки вбитих було, знаю, що розбили її повністю. Ту акцію назвали «червона мітла». Москалі мобілізують хлопців й по інших селах, назбирали багато і маршем погнали на призовний пункт, щоб відправити на фронт.

Одна дівчина проходила попри колону і говорила тихо, що, як почнеться стріл, щоб вони тікали. Через якийсь час почули вистріли, хлопці почали тікати на стріл, москалі кричали, щоб вони лягали, бо бандери вб'ють, та ніхто не слухав. Тих, які не змогли втекти відправили на призовний пункт, а звідти хлопці мали йти на фронт, та, як розповідав мені один з них – Дорошенко, вони насилу вирвалися і пішли у партизанку, отримали псевдо, зброю і стали вірно служити українському народові в рядах УПА.

Із Польщі принесли сумну вістку, що поляки знущаються над українцями: палять села, вирізують людей, одне озеро закидали мертвими українськими дітьми, чоловіками й жінками. Біль проймав до глибини серця. Різун йде на поміч і починає також палити польські села, вбивати населення. Тоді поляки сказали, щоб українці за двадцять чотири години вибрались із Польщі. Могли залишитись тільки ті, які дописували три букви «-кий» або «-вич» до прізвища, ходили до костелу і вважали поляків за своїх. Поляки мстили також за те, що розбили їхню партизанку на Україні.

Москалі продовжують робити облави. Ось одна подія: сотня Бея стояла за Явориною, москалі вийшли з лісу на полк, часовий побачив їх і вистрілив, щоб дати знак, москалі почали стріляти і поранили його в ногу. Він не міг йти і сховався під колоду. З невідомих причин Бей почав відступати, а москалі під колодою знайшли часового і почали знущатися над ним. Йому викололи очі, повідрізали вуха, ніс, язик, позривали нігті, потім повідрізали руки, на чолі вирізали тризуб, з плечей зривали шкіру й пекли на вогні, а в кінці розрізали груди, вибрали серце й поставили на пеньок, знайшли здохлу жабу й поставили її замість серця і так залишили його на дорозі. У Слободі зробили труну і нарядили у жидівській хаті. Жінкам і дітям не дозволяли йти дивитися. Ховало його дуже багато духовенства, були сотні Бея і Карпенка. З того часу ніхто не здався живим.

Засідки тривають. Одного разу Бей зайшов у Слободу на відпочинок, розклали табір і варять їсти, коли прийшов посланець і сказав, що йдуть москалі. Бей прибився до найближчого лісу. Сотня москалів, озброєних і у цивільному, пішла по селі за податками і контингентом. Робили ревізії. У того, хто не сплатив податки забирали одяг. Зайшли у медчастину, забрали всі медикаменти і двох санітарок, інші всі повтікали. Бей послав кілька хлопців в кінець села на засідку, інших розіслав по всьому селі. Москалі загрузили все добро на фіри, частину воєнних пустили вперед, частина йшла ззаду. Перша частина потрапила в засідку, почався стріл, а з тією, що йшла позаду вступили в бій партизани, які були розіслані по селі. Москалі залишили фіри і пустились тікати, хлопці, які були у засідці привели сім полонених. Майже ціле село прийшло дивитись на них. Бей построїв їх всіх у шеренгу і сказав, хто знає «Вірую», хай клякає і говорить у голос. Один з москалів клякнув і проказав молитву по-російськи. Бей розв'язав йому руки

і сказав, хай іде в мирі, а до інших промовив, що йому все одно якою мовою вони говорять і моляться. Тоді ще три вмiли і всі вголос проказали молитву, їм також розв'язали руки і відпустили. Інші три не вмiли, їх взяли до хати і допитували. Один з них копнув партизана і їх розстріляли.

Бей зайшов у село Царківну у горішній кінець на відпочинок. Москалі це знали і майже що не взяли їх у кільце. Коли Бей побачив, що майже оточені, крикнув тривогу і розставив німців із кулеметами, а було їх вісім. Бей не хотів відкривати бої у селі і почав відступати у Слободу. Кулеметники багато набили москалів, а Бей не втратив ні одного свого вояка.

Бей зайшов у село Кропивник, розклав табір, почали варити їсти. Прийшов часовий і сказав, що йдуть москалі. Тоді вони все полишали і попрямували до лісу, вийшли на чисте поле, сюди прийшли й москалі, бачать один одного і ніхто не хоче першим відкривати бій. Тоді Бей зайшов до лісу, а кілька хлопців не встигли. На полі були купи гною, які селяни повивозили на свої поля. Москалі позалазили поза них, відкрили вогонь і вбили тих партизанів, які не встигли добратися до лісу. Бей як сипнув у відповідь, так що ніхто з москалів не залишився живий.

Потім Бей повернувся у Кропивник, хлопці доварили їсти і мали йти у Слободу, перейшли через село Кальну, Росточки, вийшли на центральну дорогу, що веде до Слободи, оглянулись вони назад і побачили, що москалі йдуть за ними. Тоді Бей звернув у звір, що називається Цапове Каміння, вийшли на поляну і розділилися на три частини. Москалі пішли слідом, прийшли на цю поляну, побачили сліди, що вели в різні сторони, зійшлись до купи і почали радитися. Бей як дасть із трьох сторін, так що ніхто з них не залишився живий. Але москалям постійно надавали підмогу, бої продовжувалися три дні, багато противників полягло, а Бей не втратив жодного вояка. На четвертий день запаси закінчувалися і нашим потрібно було відступати. Бей знав, що над Слободою стоїть Довбушева сотня і послав по допомогу. Не знаю, яка причина, що допомога надана не була. Тоді Бей ставить ройового над двадцятьма вояками, щоб вони прикрили його, а сам відступає. Москалі окружили ройового і всі двадцять вони загинули. Вночі їх повивозили в Слободу і поховали у двох могилах біля церкви.

Москалі зазнавали великих втрат і змінили свою тактику. Вони взяли групу дівчат, добре вишколених і дуже красивих і розіслали по селах, щоб вони ввійшли в наші ряди. Одна ввійшла в Беєву сотню, була санітаркою, ще інша була парашутисткою, ніхто нічого не помічав, але пізніше їх викрили і розстріляли.

Ще одна подія, яка мені відома: Бей з сотнею зайшов під гору Лису на відпочинок і там отаборився. У короткому часі москалі окружили їх у два кільця. Бей побачив, що вони у пастці і сказав, що тут буде велика братська могила. Він звернувся до кулеметників і сказав, що якщо вони зможуть

взяти гору Лису, то сотня зможе вирватися з цього пекла, інакшого рятунку нема. Кулеметники видряпались наверх, а інші зайняли лінію попід горою. Почався бій. Сотня Бея відступила ближче під гору, а москалі підійшли і стали на ту позицію, яку займали партизани. Прилетів літак на допомогу і почав бити по лінії, тобто своїх. Москалі махали шапками, хустинками, та він сік із літака, так, що майже всю ту лінію вибив. Бей прорвав тоді інше кільце і вирвався, хоча з незначними втратами. Виявилось, що та парашутистка, яку підіслали москалі, мала з собою радіо і постійно передавала своїм всі новини про сотню Бея, тому й вони не мали перепочинку. Сам Бей був сім раз ранений і шкутильгав на одну ногу. Хочу сказати, що ранених лікували у Розтоці і на горі Лекшір, де були побудовані бараки, пізніше шпиталька була в урочищі Марині за Лужками.

Йшов 1947 рік. Бої, облави й розшуки не вщухали. Почався вивіз на Сибір. Із Слободи вивезли тринадцять родин, шість родин залишили свої домівки і переховувалися. Крайовий Роберт сказав моєму батькові, що потрібно робити бункери і як найшвидше треба багато дошки. Пилорама робила день і ніч, багато людей допомагало моєму батькові. Роберт із своїми хлопцями перебував у Слободі, часто приходив до батька на пилораму. А коли зробили бункер, він одну дочку залишив у Слободі, а жінку з малим і своїх хлопців забрав до бункера. Цей бункер мав три кімнати, оббиті дошкою. Тут була пічка, дим виходив попід землю у щуб. Щуб – це дерево, яке зламав вітер, всередині пусте. Вхід був над потоком, замаскований смерічками. Заходили через потік, щоб не видно було слідів. Недалеко був ще один бункер з продуктами.

Роберт мав зв'язкового (псевдо Ясний). Він приходив у ліс на визначене місце, там йому зав'язували очі і вели у бункер, Роберт давав зв'язковому свої вказівки і так само він повертався назад. Ясний попався москалям у руки, вони мучили його шість тижнів поки той не здався. Він показав їм то місце, де йому зав'язували очі. Москалі почали шукати, можливо вони й не знайшли б бункер, але один з них захотів пити, пішов до потоку і вхопився за смерічку. Так було викрито Роберта. Три дні він не здавався, а на четвертий застрілив свою жінку і дитину і приказав всім іншим застрілитись, щоб не здавалися живими. Де їхні тіла не відомо. Ясний залишився живий.

Москалі зробили облаву на Слободу і вбили чотирнадцять партизанів, серед вбитих був і Береза. Батько з Барвінком привезли його у власну хату і там сховали. Хата була порожня, тому що брата, який там жив, вивезли на Сибір. Стали чекати, що буде далше. Москалі довідалися, що провідника вбито і наскочили на цвинтар, коли їх всіх хоронили, вони побачили, що Берези нема і почали розшукувати. Там були вбиті і батько з сином із села Царківна (ні прізвища, ні псевдо їхніх не пам'ятаю), жінці дали знати, що чоловік з сином на цвинтарі і вона прибула у Слободу. Її москалі зловили, повели на цвинтар і питали, чи то її чоловік і син. Вона сказала, що ні, бо

боялася, щоб не вивезли на Сибір. А потім не стрималась і сказала, що то всі її чоловіки і всі сини, почала цілувати їх і гірко плакала. Після того москалі оточили село і почався сильний обшук. Три дні ті трупи не були поховані, а Березу поховали через одинадцять днів вночі біля церкви. Мій батько дуже сумував за ним.

Старшинська школа мусіла залишити гору Магуру і свій вишкіл переносили з одного місця на інше, тепер вже школа називалася польова. Москалі відправили туди свого парашутиста Кацо. Ніхто не догадувався, хто він такий, а Кацо давно шукав нагоди, щоб здати школу. Чотирнадцятого жовтня школа мала переходити з урочища Яворини на інше місце, але хотіли спочатку відправити Службу Божу, бо був з ними священник о. Рафаїл. У село Липу послали посланця по дяка. Посланець прибув до дяка ввечері і над ранком мали прибути на місце. Про цю подію й розповідав мені дяк Юсип Іван Романович. Досвіта вони доходили до Яворини, мали перебраться через пагорб. А Кацо вже веде москалів, посланця з дяком замітили, почали стріляти, партизана ранили і вони мусіли вернутися у село. Кацо з москалями підійшов впритул до часового, сказав йому пароль. Отець Рафаїл готувався до Служби і біля нього вся школа була. Як побачили вони, що москалі йдуть, почали хапатися за зброю. Дівчина з села Царківни на прізвище Чорна почала тікати, її ранили і вона забігла в гущавину. Дівчину знайшли там і страшно катували: повідрізали груди, вуха, викололи очі, повикручували руки і так залишили, а всю школу і отця Рафаїла вбили. Через кілька днів прийшли сотні Бея і Карпенка, щоб їх похоронити. Знайшли маленьку поляну в лісі, позносили туди вбитих, почали копати ями і кожному капали сльози з очей. Один вояк заплакав і запитав, як вони будуть воювати без провідників, тоді всі заплакали вголос – отакий то відбувся похорон (розповідав мені Квоцький Михайло Іванович, який воював у сотні Карпенка).

Шпитальку у Марині за селом Лужками не знаю, чи хтось видав, чи самі москалі натрапили. Одного дня санітарка пішла в потік, щоб щось попрасти, побачила, що йдуть москалі і хотіла сказати своїм, почала бігти, але її замітили і зразу ж вбили. Коли пролунав постріл, один ранений вийшов і пішов на нього, за ним вийшли ще двоє. Перший встиг втекти, а двох інших вбили недалеко від шпитальки. Це мені розповідав перший, який мав псевдо Дим'ян. Він дальше не міг іти і зарився в густі смерічки. Москалі оточили шпитальку і почали кричати: «Здавайтесь бандити!». Тоді вийшов один у білому халаті, до нього приступило кілька москалів, повитягали різного виду зброю: кулемети, гранати і всіх повбивали. Їх перевезли у село Лужки і поховали в урочищі Мигла, двох санітарок поховано біля церкви.

Після тих погромів провідники зібрали всі сотні і сказали, що потрібно йти на захід і дати світові знати, за що ми боролись. Взяли найкращу зброю і пішли в похід. Наказ був ранених не підбирати, а хто ранений – хай сам

вирішує свою долю: або здається москалям, або сам себе добиває. Переважно залишилися жонаті, поробили малі групи між собою, їм дали наказ бої не починати, бо не було де лікувати ранених. Із тих груп, що залишилися вибрали одну Судову, яка мала назву Езбе. Також у кожному селі був стаціонарний для підтримання порядку і плекання національного духу.

Населенню сказали насипати могили і поставити березові хрести у селах на згадку про події. Люди приступили до роботи. Розкажу про Слободу. Однієї суботи зійшлося все село: хто з фірою, хто з тачками, хто з носилками, насипали могилу і поставили хрест березовий. Були промови, салюти і наказали, щоб ніхто не смів ту могилу рушити. Та не довго стояла могила. Над ранком приїхала група москалів, розбіглися по селі, наловили хлопців і позганяли у сільську раду, мене також забрали, всіх нас було двадцять дев'ять. Прийшов старшина і сказав, що бандери насипали могилу, а вони хочуть її разом з нами зрівняти з землею. Потім москалі погнали нас до могили і кожному дають лопату, але ніхто не брав. Тоді вони почали нас бити, після того поставили чотирьох чоловік у сільраді і приганяли нас по двоє-трьох, там били, відливали водою і знову били, потім приводили до могили, давали лопату в руки, але то не допомагало. Тоді вони взяли мене і Данилишина Василя Тимофійовича і поставили на верх могили, сказали, що кількох уб'ють, а інші будуть копати, пустили серію куль попри нас. Не знаю, чим вдарили нас по хребті, але ми обидва сповзли вниз по могилі, чи з страху, чи від удару ми не могли піднятися. Вони кричали, дальше били, та ніхто не рушив до могили. Москалі самі зрізали хрест, але коли вони поїхали, люди поставили новий.

На самий Великдень люди святити паски, москалі оточили церкву і чекали поки закінчиться відправа. Коли народ зібрався йти додому, їх не пускали. Взяли священника з обох сторін, а за ним женуть всіх людей, прийшли до могили, витягнули священника наверх і сказали йому: «Батюшка, скажи людям, щоб оту могилу разом з нами розкопали.» Він мовчав, тоді його почали бити, а потім шурнули долі могилою, знову підняли наверх і ще більше почали бити. Народ що мав сили кричав і рвався боронити, але москалі не пускали, стріляли над головами, потім знову кинули священника вниз. Люди взяли його і повели до резиденції. Москалі самі зрізали хрест, кинули в воду і розкопали могилу.

Коли не стало сотень, москалі також зняли армію і поробили боївки: Кулакова, Стрельникова, Почорняєва та інші. У кожній боївці було по сто або й більше чоловік. Вони ходили по селах і лісах з місця на місце.

Наші групи мали від тридцяти до п'ятдесяти чоловік. Мені відомо дві групи: група Барвінка і Езбе (Судова). У ній провідником був Крук.

У червні 1949-того року падав сильний дощ, був туман. Барвінок зі своєю групою був над нашим селом, вони промокли до нитки і розклали вогонь, щоб посушитися. У групі був хлопець, який вмів дуже гарно співати,

мав псевдо Кармелюк. Коли трохи підсушилися він почав співати і долучилися інші, деякі впокоювали і казали, що так вони викличуть москалів. Хоча й часові були розставлені, але багато відступили від вогню, коли не могли втихомирити, казали, щоб співали частушки і вони почали співати. Тоді прийшли москалі, вони думали, що то свої і сміло собі йшли. Коли вони підійшли зовсім близько, їх оточили з усіх сторін, крикнули: «Руки вверх!», усі опустили зброю, підійшли наші, зброю забрали, а потім стали радитися, що з ними робити. Барвінок сказав відпустити і не загострювати ситуацію. Партизани послали двох хлопців у село по продукти і в магазин, щоб взяли горілки. Якраз хлопці прийшли, наші погостили москалів, вийняли патрони зі зброї, віддали їй і відпустили москалів. Це була боївка Почорняєва. Почорняєв дав зброю і сказав у який напрямок йти, щоб не натрапити на інші боївки.

Коли прийшли холоди, не було де зимувати, групи поділились від десяти до дванадцяти чоловік і почали робити собі бункери. Було важко, тому що у Слободі був гарнізон, а по лісах ходили боївки, партизани ховалися й по людських хатах.

Тепер ситуація змінилася. Москалі платили великі гроші за одного партизана. Коли їх убивали, то не залишали на місці, а забирали до райцентру, там фотографували, а потім вони зникали, ніхто не знає куди. Сумно мені говорити про таких українців, які лакомилися на простий папір і здавали своїх, але хай їх Бог судить.

Станичний у селі Росточках долучився до групи партизанів (десять хлопців) і казав, що хоче зробити бункер коло села, знайшли місце вночі, а коли настав ранок станичний сказав, щоб сховалися на старому цвинтарі, що там буде безпечніше, хлопці послухали, пішли на цвинтар, але то була зрада. Москалі оточили їх і вони всі загинули. Про тіла мені нічого не відомо.

Провідники груп вирішили, щоб хлопці робили бункери по двоє або по троє, щоб уникнути масового знищення.

У самій Слободі на початку села є одна гора, а навпроти неї – друга, так що добре видно у лорнет з однієї сторони на другу. По обох боках зроблені бункери, партизани мали свої умовні знаки і коли москалі обшукували одну гору, то ті, що на протилежній давали про це знати.

Москалі застосовували різні методи для того, щоб ловити партизанів. Сорокового року совіти забрали багато хлопців у армію. Забрали і двоюрідного Барвінкового брата Бучка Юрка, він відбув дев'ять років у армії, його там добре натренували і сказали, що відпускають, якщо зловить їм свого двоюрідного брата Барвінка. Коли він прийшов додому з армії, Барвінок прийшов провідати його, та з того часу як почались зради вони з хлопцями не сиділи довго на одному місці, тож Барвінок не затримувався у брата, але попросив його, щоб приносив їсти на призначене місце. Москалі дали

отруту Бучкові Юркові і сказали, щоб він підсипав у їду. Коли Барвінок прийшов з хлопцями на це місце, то спочатку один з його хлопців попробував квасне молоко, він почав дуже сильно сміятися, веселитися і кричати. Партизани тоді швидко його зв'язали і віднесли далеко звідти. Москалі прийшли трошки пізніше, оточили те місце і чекають, але ніхто не приходив. Це був якраз тиждень перед Великоднем, Копило Тимко зі своєю жінкою Параскою пішли в ліс по сухе гілля, щоб Паску спекти. Жінка натрапила на їду, побачила молоко, попробувала і дала чоловікові. З ними було те ж, що й з партизаном, москалі не могли на це дивитися, зв'язали їх і понесли у село, а потім відправили в лікарню. На другий день Тимко з жінкою прийшли нормальні, люди питали, що з ними було. Вони відповідали, що тільки попробували квасного молока. А Барвінок вже більше не показувався, бо нікому не довіряв.

Тоді москалі перебиралися у партизанську форму з тризубом на шапці, попридумували собі псевдо і ходили поміж хати й по лісі. У селі Липа станичний Сумний прийшов до школи подивитися, як дітей учать. Перебрані москалі його запримітили і пішли також до школи. Сумний подумав, що то свої і вийшов до них на коридор. У нього вистрілили і тяжко поранили. Тоді москалі пішли до магазину, бо там було трохи людей, сказали, що вони партизани, назвали свої псевдо. Вони розповіли, що пішли у школу, один з них посковзнувся, а автомат вистрілив і ранив Сумного. Попросили допомоги. Люди повели їх до дівчини, що мала партизанську аптеку. Вони набрали ліків, перев'язали Сумного, але він помер. Тоді кажуть, де би то його у безпечному місці нарядити. Дівчата про все подбали, нарядили в хаті, яка пустувала (сім'ю вивезли на Сибір). А потім москалі замкнули хату на ключ і всім тоді відкрились очі, але було вже пізно. Приїхала машина, убитого і двох дівчат загрузили у машину і повезли до району. Що з ними було далше, не знаю.

Крук, провідник Езбе, не витримав і здався москалям. Хотів весь провід разом із станичним також здати. Як провідник Судової групи він зібрав партизанів на раду на колишньому місці (під оборогом). Всі були повідомлені і нічого не підозрювали. Прийшов Барвінок із станичним села Слободи, Крук вже був на місці, він схопив автомат і крикнув, щоб складали зброю, почалася метушня, позаскакували москалі під обстріл, наблизився станичний села Поляниці, почав тікати, його зловили й били. Всі інші почули стріл і більше ніхто не підходив. Москалі накинулись на Барвінка, скопили його за горло, потім вдарили по голові палицею і Барвінок впав мов мертвий. Тоді Крук побіг до річки і приніс води у шапці, почали його відтирати, москалі позабирали в нього гранати, пістолет, зв'язали руки, ноги і загорнули в палатку. А тим часом взяли іншого партизана, катували і допитували. (Про це пізніше мені розповідав Барвінок, який тоді вижив.) В палатці була дірка,

так що йому добре видно було, що робиться назовні. Барвінкові вдалося розв'язати руки, і тоді він попросив того, хто наглядав за ним, щоб змочили йому губи. Поки пішли по воду, Барвінок зміг зняти чоботи. Йому розмотали голову, дали пити і знову замотали. Барвінок почекав слухної нагоди, зіскочив на ноги, накинув палатку на москаля, а сам побіг вниз до лісу і сховався за колоду, а ті що переслідували його попрямували далше вниз. Барвінок тим часом побіг до річки і перебрався на іншу сторону, хоча й порізався до криги. Він добрався до села Поляниці, там його оділи і обули. Барвінок зібрав хлопців і вони перенесли зброю з бункера, про який знав Крук.

А Крук пішов у село Слободу, взяв коня і ланцюг, прив'язав партизана (псевдо Ясень) і притягнув на центральну дорогу. На місці вже чекала машина, Ясеня кинули на неї як поліно і повезли кудись. Крукові дали боївку і він далше розшукував хлопців по лісах. Партизани розстріляли його жінку, а він взяв москальку і жив з нею у місті Болехові. Цивільному населенню Крук мстив тим, що бив всіх, кого він разом з боївкою зустрічав ввечері на шляху. Партизани тоді залишили наші терени і пішли в невідомому напрямку. Москалі ще шукали одного Барвінка, а так казали, що всіх половили.

У нас на пилорамі сталася поломка, потрібно було залити фундамент і батько послав мене по пісок. Ми з братом зайшли в ліс, де було велике каміння, там всі люди брали пісок. Вийшов Барвінок, розпитував мене про Крука і про москалів, а потім сказав, що вже чотири дні нічого не їв, хіба що води напився. Я пішов додому, розказав батькові, батько дуже зрадив і набрав у мішок усе, що було вдома. Я прийшов на місце, там був ще один партизан, вони їли, розмовляли зі мною, я просидів там більше трьох годин. В того іншого партизана був завитий палець, я запитав, що з ним. Він сказав, що це куля прорвала, палець дуже болить і не гоїться. Я звернувся до Барвінка і сказав щоб він приходив до нас у млин, і я дам йому ліки. Після того вони потиснули мені руку, ми обнялись і я пішов додому.

На другий день близько одинадцятої години почався стріл, тривав п'ятнадцять-двадцять хвилин. Десь через три години приходить Дмитро Кіпчинець на пилораму і каже, що вбили Барвінка і привезли на машині в село, його загорнуто у палатку, але нічого не видно крім очей. Тоді я пішов подивитися і побачив, що то той із завитим пальцем. Я сказав, що це не Барвінок, але на мене всі накинулись і казали, що нехай то буде Барвінок, тому що вони самі вже не хочуть лазити по лісах і шукати одну людину, тому що всі боївки вже забрані. Був тоді 1951-ший рік.

Та москалі і далі не залишають Слободу. Вони назбирали хлопців цивільних, дали їм мізерну платню, карабіни в руки. Приїжджали в село, на самій дорозі розкладали біле полотно, ставили лавки. Тоді наші хлопці разом з москалями ловили молодь, старших і гнали в кіно. Показували як

бандерівці вбивали невинне населення протягом війни. І так два рази на тиждень. Люди тікали, замикалися в хатах і всякими способами ухилялися, щоб не йти в кіно. А потім з читальні зробили клуб і вже ставили кіно у клубі. Отак поступово Слободу перетворили на чужинців, що забули націю, релігію і запродалися москалям.

Горбачевський Григорій

*Записано у 2009 р. у Києві студенткою НАУКМА М. П. Ульяновською,
ФГН, гр. 1 зі слів своєї бабусі, Євгенії Іванівни Горбачевської,
племінниці Григорія Горбачевського*

«Григорій був наймолодшим із дітей у родині Олександра Леонтійовича та Феодосії Павлівни Горбачевських. Батько був колишнім військовим російської царської армії, а пізніше викладав фехтування у Варшаві та інших містах Польщі. Сім'я перебувала у постійних переїздах, проте у 1909 р. вони придбали ділянку у 20 гектарів на х. Діброва Тульчинської гміни, біля с. Антопіль, на Рівненщині, де 26 травня того ж року і народився Григорій. На цій місцині родина і спорудила будинок та клуню. У сім'ї було п'ятеро дітей: Денис 1904 р. н., Максим 1905 р. н., Данило 1906 р. н., Іван 1908 р. н., Григорій 1909 р. н. Сусіди поважали родину за працьовитість, доброту та щирість. В нас завжди панувала любов до Бога: щонеділі та на свята батько з братами ходили до церкви, даючи пожертви, і щовечора батько, Олександр Леонтійович читав Біблію. Хоч як не було важко батькам, усі сини отримали гімназійну освіту, деякі, навіть закінчили курс двох гімназій. Григорій вступив на навчання до Рівненської української приватної гімназії, де він ближче познайомився з Пластом, а потім — УВО, ОУН... І не лише познайомився, а й став активним їх членом. З 1926 року, за родиною починають слідкувати, як за «родиною українських політичних діячів». Особливо пильне спостереження встановлюють за Григорієм. Влітку 1930 він перебував у водному таборі Пласту в Луцьку та Ковелі. Під час цих подорожей він познайомився з рядом львівських студентів, а також із Анатолієм Довгопільським, згодом директором Рівненського театру, якого в 1943 р. вбили німці, за підозрою у приналежності до УВО-ОУН. До цього часу і слід віднести вступ Григорія до ОУН. Поліція дізналась про передання дядьку Михайлом Бляхарчуком, активістом ОУН, газети «Сурма» — органу ОУН, якого так боялися поляки, який друкувався закордоном і розповсюджувався на Західній Україні. Григорія засуджують до трьох років ув'язнення. Катують, але він не кається. Після повернення із в'язниці, він і надалі проводить акції, спрямовані на підтримку ОУН. У грудні 1936 р., на шосе Рівне-Корець, Грицько зустрівся з інформатором, якого намовляв до вступу в ОУН, але на превеликий жаль зустріч виявилась пасткою, оскільки цей чоловік виявився таємним агентом

польської поліції і негайно доніс про зустріч уповноваженим органам. Григорій діяв у складі Дібровської районної ексекутиви ОУН, очолюваної Кіндратом Коноплястим. Її члени проводили агітаційну роботу серед населення, у першу чергу серед молоді. Головна ідея полягала в тому, що українці, які опинилися у складі Польщі ніколи з цим не змиряться, вони боролися в умовах глибокого підпілля і переслідування їх польською поліцією за Самостійну, Незалежну, Соборну Україну, розповсюджуючи серед населення листівки крайової ексекутиви антипольського спрямування. Григорій серед багатьох десятків найактивніших членів ОУН був заарештований, згідно з рішенням міністерства внутрішніх справ Польщі від 6.07.1937 р. В ніч на 6.08.1937 р. була проведена акція розгрому ОУН, яка мала на меті арештувати 47 найбільш активних членів організації, але була розширена і охопила 120 чоловік. Польські слідчі особливо жорстоко катували Григорія, бо знали його, як одного з найактивніших членів ОУН Волині, знали, що його готували до посту окружного провідника ОУН, і він мав керувати всією ОУН на Волині. Було також відомо, що він мав безпосередні контакти з Крайовою Ексекутивною у Львові, зокрема з Ярославом Старухом та ін. Зрозумівши, що жорстокого покарання йому не уникнути, Григорій наважується на відчайдушний крок — втечу із в'язниці. Під час однієї з прогулянок в'язнів він кинувся до високого муру-огорожі, але прогримів постріл вартового, і Гриць упав на землю, вражений кулею в ногу. Його помістили у Рівненську повітову лікарню, де лікарі та медсестри застосовували до нього засоби медичного впливу. Його мати, родичі, яким було дозволено його відвідувати, заважували, що коли відвідували його вранці, він був якийсь обезсилений, не давав вдумливих відповідей, почував себе паралізованим. Але надвечір до нього поверталася пам'ять і він знову ставав повноцінною людиною. Так продовжувалось протягом вересня-жовтня 1937 р. В кінці жовтня він помер. За офіційною версією, до поранення в нозі причепилася хвороба «рожа», проте рідні, навідуючись до нього за декілька днів до смерті не зауважили на нозі такого захворювання. Поза всяким сумнівом, польські лікарі за завданням каральних органів «допомогли» йому піти на той світ.

Похорон Григорія, який відбувся 2.11.1937 р., незважаючи на всі намагання попередити виступи, перетворився на величезну траурну маніфестацію. Труна з його тілом була вміщена в українській православній церкві. Звідси процесія з тисяч людей супроводжувала покійного на кладовище «Грабник» і коли голова колони вже була на кладовищі, то останні учасники похорону були ще біля церкви. Процесію супроводжувала польська кінна поліція. У поході взяло участь майже все правління ВОУ, представники УНДО, а очолили процесію Степан Скрипник та Микита Бура».

Сьогодні у місті Рівне існує вулиця, названа на честь Григорія Горбачевського.

Турянська (Бублик) Галина Пилипівна

Записав у 2007 р. від своєї бабусі студент НАУКМА,

Апарін В'ячеслав Андрійович, ФЕН-2, гр. 1

З приходом німців перші дві доби почався збір збіжжя та грошей для «Нової України». Почалася мобілізація молоді віком 18-20 років. Проте через дві доби все затихло - хлопців розстріляли в Брюховицькому лісі (поблизу с. Брюховичі Стрийського р-ну Львівської обл.) і «самостійної» України не стало. Фронт просувався на схід. Люди були змушені здавати зерно в обов'язковому порядку. Продовжувалася таємна мобілізація чоловіків. З відходом німців та їх капітуляцією, поверталися додому люди, яких змушено забирали для примусових робіт в Німеччині. Забирали молодих дітей з сімей, в яких було більш ніж чотири дитини. Серед цих дітей (остарбайтерів) був і Михайло Соснюк. Йому тоді було 14 років, коли його забрали. Батьки віддали його, бо думали що німці пожаліють його як найменшого і не візьмуть. А німці навіть на вік його не подивились! Працював Михайло в Німеччині в господаря з 1941 по 1945 рр. Повернувся після закінчення війни. У с. Підгірці Стрийського р-ну, де я тоді жила, в поміщицькому домі барона Броніцького було засновано сільськогосподарський технікум. Михайло поступив туди на навчання.

В той час з війни продовжували повертатися чоловіки (вони мали з собою військову форму). Ця форма вкрай була потрібна воякам УПА для того, щоб їх не можна було відрізнити від тих, хто виловлював партизанів (таких людей в нас називали «ястрибками», від слова – «яструб», бо вони налітали миттєво і творили облави на бандерівців). Одного суботнього дня під вечір я повернулася з навчання додому і вийшла на місток, що з'єднувався з центральною сільською дорогою. В той час ішов вулицею Михайло в напрямку до свого дому. Привітавшись ми стали розмовляти про моє навчання в педучилищі, в Стрию. Незадовго, проходив вулицею і наближався до нас незнайомий чоловік в звичайній солдатській одежині. Він покликав хлопця до себе і щось на вухо йому тихо сказав. Я в цей час пішла в хату, а Міша пішов до мого сусіда Федора (прізвище - Сидор), який недавно повернувся з фронту.

Через день я дізналася, що незнайомцем виявився «бандерівець». Він просив викликати сусіда з хати, бо мав щось з ним поговорити. Заговорили люди в селі, що Соснюк викликав сусіда на розмову з «бандерівцем» для того, щоб Федір віддав йому свою солдатську форму. Потім виявилось, що сусід на другий день замельдував в міліцію про цю подію. Він мусів сказати хто до нього приходив, але оскільки того чужого чоловіка не знав, то сказав на Михайла, який його викликав із хати. Через кілька днів у технікум приїхала міліція і хотіли зустрітися з хлопцем. Але це був робочий день і

хлопці були далеко в полі. Тоді директор (Солохін К. П.) послав когось покликати з поля Михайла Соснюка і Василя Кухтія (його близького друга). Хлопці побоялися і не з'явилися. А міліціонер сказав директору, щоб наказав Соснюку обов'язково прийти у відділок в Стрию. Михайло вважав себе не винним в цій ситуації настільки, щоб були причини для його арешту. Але в цей час ходили чутки, що заарештовують за найменшу провину. Соснюк порадився з родиною, з товаришами і навіть зі мною (він фактично був мій перший хлопець); і став з того часу ховатися і уникати зустрічей з людьми. Переховувався в селі між родиною і тими людьми, які були для нього надійні. В основному його сховок був на горищах або в stodолі на сіні. В той час поза селом день і ніч шугали «ястребки», часто було чути перестрілку. Міша скривався до тих пір, поки не вбили його товариша Василя Кухтія, який теж переховувався. Тоді вбивали всіх, хто хоч трохи був десь під лісом чи в іншому підозрілому місці. Навіть убили були мого однокласника, який повертався на коні додому з пасовиська, коли стемніло. А в той час був дуже войовничий керівник УПА на Стрийщині, називався «Іскра». Його якраз тоді вбили були, а Міша той прийняв присягу і пішов в повстанці під цим псевдонімом - «Іскра». То було в 1947 році. Після того я більше зустрічей з Соснюком не мала і не знала про його місце перебування. Почула хіба про його смерть. В 1949 р. на березі річки Стрий десь біля села Лисятичі (с. Лисятичі Стрийського р-ну Львівської обл.) в кущах Михайла закатували до смерті, а потім вбили. Громада селі Підгірці збудувала надгробний пам'ятник у вигляді тризуба з підписом імен всіх хто був активними членами УПА на той час. Там є і прізвище Соснюк.

Пам'ятаю ще такий випадок коли вбитого повстанця привезли на подвір'я міліції і там ще довго знущалися над мертвим. Про це розповідав мені брат хазяйки - міліціонер - в якої я тоді жила. Ще вбили були чоловіка, який був продавцем в сільському магазині, бо його звинуватили в тому, що він нібито допомагав повстанцям продуктами. З розмов людей чула, що деякі молоді хлопці та дівчата проходили школу «Пласту». Там їх тренували ночами на дорогах серед полів.

Потім син вїта (сільського голови Підгірців), що був міліціонером, доніс на «Пласт» в КДБ, і всіх їх заарештували і відправили в Сибір на золоті копальні. Серед дівчат була і дочка вїта, рідна сестра донощика - Ярослава Хомин - яка через декілька років після того повернулася була з Сибіру жива. А її брата січові стрільці прив'язали за ноги до двох молодих дерев і там таки його живцем розірвало.

Товаришка Ярослави сховалася була від міліції, але її хлопець зайшов до них в хату і виніс її на руках на двір і віддав в руки міліції. Всю сім'ю їхню вивезли були в Сибір і вони більше ніколи не поверталися на Україну.

Сорівка Надія Василівна, 1930 р. н.

Записав у Львові у 2009 р. студент НАУКМА С. Т. БЕРКО

Місце проживання: Львів.

*Місце народження: Самбірський р-н,
с. Цуква.*

Рік народження: 7.05.1930

Батьки були з того села, де я ся народила. Село велике. До 500 нумерів. Церква була, і костел. Там були і поляки трохи. І школа восьмирічна. Тато називався Василь. По батькові Гаврилович. А мама – Феофанія. Мама з 1878 року, чи шо.

Три брати і я одна. Старший з десятого року [брат по мамі від першого чоловіка]. Мартин. Іван і Станіслав. Всі старші. Я, як війна почалася, то мала 10 років. Старший брат на 20 років від мене старший, але він був від маминого першого чоловіка. Мама казали, шо в 1918 р. пішов ше з одним зі села в Київ будувати Україну, ну воювати. Потім як вернувся, то їх біля хати вбили за то, шо вони України хотіли. Мама казали, шо приїхали в село на конях і побили їх. Братові по мамі тоді було 8 років. Він (брат) від мене на 20 років старший.

Ви ту школу закінчили?

Не, то війна була. Як Польща мене ше застала, то я в польську школу ходила ше рік. Потім прийшли рускі. «Москалі» ми казали. Ше раз вернули мене до першого класу. По тому прийшли німці. Ше раз вернули в школу до першого класу. Потім як ше раз москалі прийшли, то взяли мене в четверту класу. То я так шість клас закінчила. Потім колгоспи началися.

Чи Ви пам'ятаєте де і як Вас застала війна?

Пам'ятаю. То як я перший клас скінчила, а в червні виповіли війну. Москалі німцеві чи німець москалям.....

Чи йшли люди в повстанці, коли почалась війна?

Повстанці вже були! Повстанці вже давно були. Ше до війни.

То Ваші брати також йшли в повстанці?

Йшли. А я не йшла, бо я ше маленька була. А вже по війні, в 1947 р., як тато померли, то мама залишилася сама і вже мене нікуди не хтіли пускати. То тоді ми прийняли до хати повстанців і зробили криївку в нас під хатою. Україну будували. То вже була радянська влада. А вони боролися, але то ніхто не знав. Тільки найстарший брат і ми. Ніхто того не знав.

Кого підтримували у селі під час війни?

Ну та повстанців! Але то було небезпечно таке, бо боялися москалів. Найстарший брат [Мартин] їздив все до Самбора чи Львова як ліки треба було які чи шо. Все для партизанів. Навіть німецький мундир той. То треба

було шапки шити, мазепинки, петлюрівки. То всьо тим Мартин займався. А ми з мамою їм варили їсти, треба було їм випрати, попрасувати, хоч то й жиліско [праска] було на вуглі. А вони ходили в рейди. Писали. Такий в нас біля стодоли був дуб великий. То вони в фляшки пакували, тим, як він сі називав, сургучом, чи як [сургучем], заливали і в бетон. То мій брат закопав то під дубом. Ми вже як приїхали то не знайшли. Чи воно за 50 років шось з ним ся стало чи мо хто викопав? Я їздила. Дуба нема того. А сусід за той час посу- нувся на наше подвір'я, спустив пса і не пустив мене на то шо моє колись було. Сусіди мене не впізнали. Сміялися. Казали: «Шо України вам ся хотіло?»

А що ж партизани там писали?

Та всьо. Скільки їх там загинуло, скільки їх є.

Чи знали в селі шо в Вас криївка в хаті була?

Не. Ніхто. Ніхто не знав. Тільки як нас вже забрали, як приїхала до нас облава рано на подвір'я, то гет ціле село ся зійшло. Ніхто не подумав, шо то у нас може бути криївка.

І доки в Вас та криївка була в хаті?

В 1947 тато померли, а в 1949 до нас прийшов провідник і сказав, шо наша хата підходила би під криївку, бо стояла так на камені високо. Там такий пагорб був. Випробували хлопці, шо там добре буде криївку копати. Вивід назовні в стайні зробили. То було в 1949, 1950, 1951, а в 1952 вже нас схопили. Партизанів злапали. То на суді мені в Дрогобичі сказав той про- відник, щоб мама на нього не плакала, бо «...нас здав той, шо ми до нього пішли по друкарську машинку». Він їх напоїв, і їх сонних взяли. Бо то в війні за них по 30 тисяч, по 40 тисяч давали. То то були страшенно великі гроші. Той провідник, то був Порада Андрій. Провідник коштував 40 тисяч. А простий партизан 30 тисяч. Їх там два було. Перше було чотири. Більше не, бо то треба люфту [повітря]. В землі була криївка, там такий сніп со- лом'яний, шо то сі там закривало гет аж у низ, а на верх був такий кошик сплетений. Брат сплів. А на верх – глина. Як облава йшла, то вони з дротами такими йдуть і шпігають [протикають]. То в соломі лізе. І так і не найшли. Потім було три, але один пішов за границю. Як старший брат водив його лі- сами. Від нас вже ліс Щукви. Сприня. То навіть в газетах було. Там страшні криївки були в горах на Сприні. Там таке літниско [летовище] зробили хлопці, шо там літак міг сідати. Ше в Франківську є такий пан Орест, шо казав, шо був на Сприні, і оден дідо старий йому казав, шо «Я вам, хлопці, не покажу всіх криївок, бо ви не варта. Ви по рускі навчилися говорити».

То скільки разів в Вас шукали ту криївку?

О. Та багато раз. То все приходили. Не тільки до нас. То йшли селом. Але не найшли. То сусіди як вже нас викрили, то дивувалися, шо то стільки разів до вас ходили і нігде не найшли. А оден раз облава йшла. І в коридорчику, в сінах, була драбина на стрих [горище]. І оден солдатик виліз. Я не знаю як.

Він напевно їх видів. І потрапив ся вернути, видно боявся. Бо казав провідник: «вже думалисмо [думали], шо буде стріляти. Ми з автоматами. Вже буде війна. Зараз всі пропадем. Ми, ти і бабця». Ну солдат лізе а вони сидят. І той хлопець-облавник вернувся по драбині і вернув облаву. Їх в облаві було десь 16 чи 18. То той хлопчик то всьо повернув і ше скілько років просиділи, аж та машинка продала їх.

Як партизани зв'язувалися зі своїм командуванням?

Вони виходили відтам [звідти]. Ходили в рейди, вночі. Брат купував у Львові пасту – крем для взуття – воно мало таку закрутку, шо кришка ше ся відкручувала. Тоту пасту мама викладали в шо-небудь, а в то пуделко [коробочку] (то пуделко жилізне) клали записки. Закручувалося назад, брат сургучем то заклеював, і як вони йшли в рейд, то видно договорювалися тоже з людьми такими тайними своїми. І в опрделене місце то брат носив. Там чи хата, чи корч [кущ], чи що. То його нігде не підставили.

Яка була ваша дальша доля і доля ваших рідних?

Той брат, шо жонатий був, Мартин, то його не чіпляли. Ми його нігде не здали. То тільки я з мамою відповідала за всьо. Потім взяли нас до Самбора. Маму вже не судили. Бо мама за москалів мала 65 років. Не вигідно, напевно, їм було вже її судити. Шо з старого візьмеш. То потому мама померла, як Іринка [молодша дочка] ся народила, а Мартин пізніше. Десь до 30 років ше. А мене засудили на 25 років.

Що сталося з Вашими двома іншими братами?

За границю. Вже як виділи, шо другий раз москалі німців виганяють, і знали люди, шо то вже буде війна, тоди [тоді] молодь вся тікала. Вони [брати] перше були в Німеччині а по тому дальше...

Мене засудили з конфіскацією майна. Всьо-всьо забрали. Там була корова, свиня. Всьо забрали, всьо конфіскували. Маму вигнали. То її забрав до себе Мартин в свою хату. Мене засудили на 25 років. 5 Років позбавлення прав. 5 років висилки. Багато...

Куди саме Вас виселили і як довго Ви там були?

Комі ССР. В 1956 році приїхала московська комісія. Бо то світ аж гудів, шо таких лагерів як в Советску Союзі, то не було нігде. І тоді мені 15 років зняли. 10 лишили, то я в 1958 році ся освободила.

Що сталося після того як Вас звільнили? Ви приїхали назад до України?

Та де! Ми там жили. Ми приїжджали, але нас тут не приписували. Ми приїхали сюди аж в 1975 році і то ше приписаними не були. Чоловік то дуже тяжко переживав. А дітей не можна було до школи без приписки. То чоловіків друг допоміг. Іринка там [Комі РСР] 3 роки ходила до школи. А Галя [старша донька] кінчила 10 класів в Інті [Комі РСР] приїхала сюди і поступила в технікум в Івано-Франківськ. То з чоловікового села там була вчителька, то вона помагала, то ніхто там не знав, шо вона – дочка бандерівця.

Приписувати не хотіли. Казали на східну Україну їхати. А ми не хотіли теже. Там його брат в Дніпропетровську. Поїхали там, подивилися. Там всьо по рускі. Каже чоловік: «Йой!!! Дай мені спокій. Я тут не витримаю. А діти шо будут робити?». А брат Василь ше тепер там жиє. Але тепер вже чисто по рускі говоре. І діти його, і всьо. А ми хотіли таки на Україну. Ту легше жити. Ту приїхали, то ту свої люди. Ту як вдома.

А де Ви з своїм чоловіком познайомилися?

Там в Інті. То місто таке в Комі ССР. А табори навколо. Ми познайомилися там.

Як Ваш чоловік називався?

Андрій Кожушок. Він з 1928 року. То його теже засудили за то, шо хотів України. В УПА був. Познайомилися ми вже як повиходили з таборів. Бо то окремо лагер дівчат, а окремо хлопців. Під надзором, під конвоями.

Скільки Ваш чоловік в таборах пробув?

Так як я. Певно на рік скоріше тудя його вислали. Бо він, як був в партизанах, то виділи, шо то з того вже нічого не буде. Шкода було дітей, то провідник каже до його тата: «Павло, бери Андрія і давай ми його якось в армію. Най йде в советську армію». Він пішов і дали його в Білорусію. Але то ся клопотали ту за ним чекісти і з армії його взяли. Всьо одно взяли з армії. Люди доложили, шо він там в УПА був. І засудили теже на 25 років. А вже як вийшли на волю, то вже поженились. Нам шлюб давав ксьондз [священик] Лопачак. Львівський. Греко-католик. Недавно помер. То він там слюсаром робив. Персні нам ше з копійок робили. Там я ше Галю хрестила, а Іру вже тут на Франківщині. То тут небезпечно було страшне. Вночі ксьондза привели.

То Ви напевне й шлюб брали таємно?

Та таємно. Але то вже були люди смілі, шо пускали ксьондза до хати. То паску святили... Але, як бачили, шо вже шлюб беруть, то приходила охорона. Але хлопці вже бачили і повідомляли. То нас пустив до хати там чоловік зі Самбора, шо там собі вже побудував, і віддав там одну кімнатку, ги би [ніби] на відправу. І там шлюби брали, дітей хрестили. Але то всьо було незаконно. Так, шоби ніхто не видів. Нас до шлюбу благословили дідо і баба Василя [зятеві. З його батьками познайомилися в Інті]. Шлюбні батьки ся називали. Бо то так не приїдеш.

Розкажіть будь-ласка про життя в таборах.

Зразу було дуже тяжко. Молоді хотят їсти. А 150 грам хліба, то шо таке? А їсти ся хотіло все. Давали нам брукву варену. Бруква – то ріпа така. Роботи були всілякі. Там шахти відкривали, то треба було чистити ліс, дороги робити, шахти відкривати.

Представники яких ще народів були там в таборах?

Наш лагер то був 40 тисяч. Українці, литовці, латиші, естонці, німці. Там було багато різних.

Ви весь час на тій самій роботі були, чи роботу міняли?

Ні, ні. Водили по бригадах. По п'ять нас в шерензі йде в бригаді. А вже як нас багато, то йде ще конвой: шість їх і чотири собаки. Як нас багато йшло. По 40-60 чоловік як на який об'єкт. ТЕЦ ми будували. А як десь так-во картоплю перебирати в пивниці, то 20-30 чоловік. А на великі об'єкти, то багато йде, під конвойом і під псами. Як виходили на роботу і як заходили з роботи в лагерь, то треба було на прохідній, як нас з конвою вже приймали сказати прізвище, статтю, строк, кінець строку. «54.1 А, стаття 54.11». Перше то «ізмєна родіни», а друге «групова». Він номер бачив і собі писав.

Ви кожен мали номери?

Ну та. Я маю тут номер [на фотографії]. Я їх мала два. Як ми їх знімали, то Катруся [зятева мама] казала: «Ти як витягнеш два, то один сховай». То ми зашивали то в одяг, щоб винести з лагєру, бо то невільно було. То би була я в карцері сиділа. Я один мала на плєчах, а один на рукаві [нашивку з номером].

То було зранку і ввечері. Як заходимо не раз я не говорю. А Катєрина і Маруська Мандричка говорять: «Та кажи, бо ті [тебе] заберут в карцер». А я кажу, шо не буду нині говорити, бо вже ми так надоїло, шо не буду. Але не брали в «бур». Обіцяли, але не брали.

Що таке «бур»?

«Бур» – то така хата, шо там тобі присуджують чи день, чи два нічого не давати тільки води. Карцер – то ше гірше, бо мус в воді стояти. А «бокс» - то таке маленьке як, пробач, як туалет. То тебе тут запирають, на кілька днів присудять. То дівчата мліли стояти там. То не можна витримати було. Як зімлієш то страшно. Я таки там раз була в «боксі». Я зімліла була. Змучений. Чи спати хочеш, чи шо. А мене тудя забрали за то, шо я не сказала номер на прохідній. Не хтіла говорити, бо вже рік говорю, два. Шо ше говорити. Вже москаль повинен був ся навчити.

Як Вас туди вєзли?

В телятниках. Я по свєтах Різдвяних тудя приїхала. Була зима, холодно. Але перше була у Львові тут. Як засудили в серпні. Потом в Стрию [містєчко у Львівській області] сиділа в тюрмі. А по тому зі Стрия взяли в Київ. А з Києва в Ленінград взяли. Але там в Ленінграді були страшні тюрми. Тут у Львові ше так, а там всьо бетонне. Як заходиш в камеру то ліжка там бетонні, а з другого боку туалет. Які там в москалів страшні тюрми. А з Ленінграда аж в Інту.

Ваш табір мав якусь назву?

Не. Мав нумєра. Але я не пам'ятаю. Той табір, шо називався «на чет-вертому», то був 40 тисяч. По тому лагєр «Сангородок». Так ся називав. Там

був невеличкий. Десь 10-15 тисяч. На «п'ятому» був пересильний городок, то там було ще десь з тисячу. Бо з відтам тільки карантин давали в «п'ятий». А потом «восьмий» ще.

Чи дозволялося українцям якось «купкуватися» в таборі?

Давали. Як вже в середині, загороджено, там вишки, то можна. На свята то ми з дівчатами ся збирали. То Василюк [подруга] мочила чорний хліб, робила з тим трошка цукру, і то нам давала. То були Василюк і Геня. Як на свята, то конвой на нас сварився, але... то таке. Нас конвой один прозивав «українські чулки», а ми його «москальська чуня». Але вони ся міняли. То я й не пам'ятаю як називали. Ми там пісні співали. Про маму, про Україну:

«Люба матусю, я всьо про тебе, думками лину як ніч так день...

Люба матусю, я вже не та, що була колись...

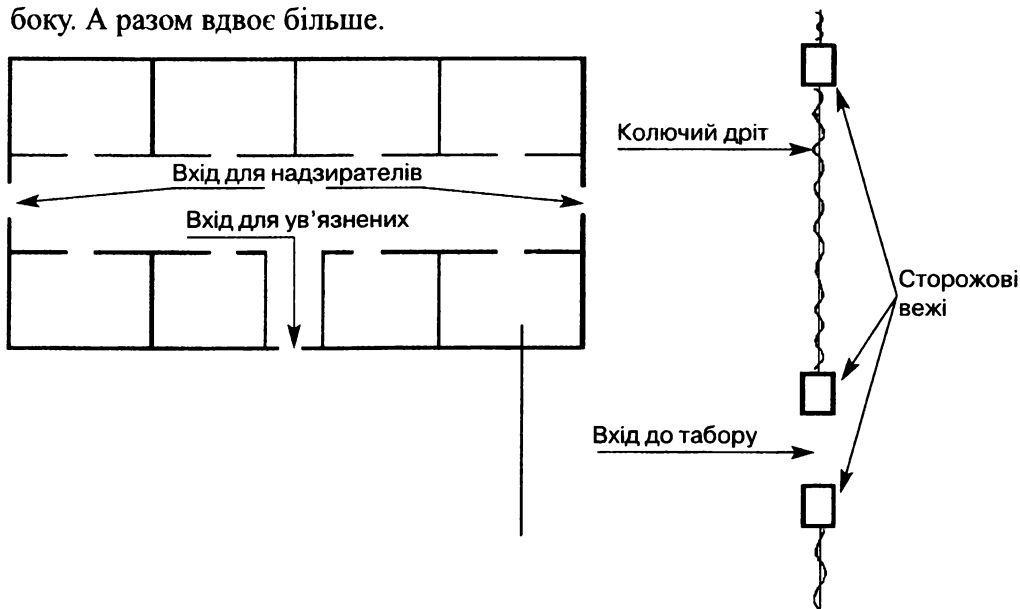
Поволі в неволі сивіє мій волос, а зморшки зорали чоло.

Дасть Бог я поверну на рідну Україну і поклонюся вам мамочко за те,

Що ви носили мені передачу як я ще сиділа у стрийській тюрмі»

Ви жили в бараках?

Так, так. То такий довгий будинок. В кожному кінці були двері. Але то не для нас. Були закриті. А з одного боку при довгій стіні були двері, куди ми входили. Вздовж був коридор. Відти і до відти. Ту надзиратель ходе. Ту в куті наші нари були. То в кожній такій секції було по 12 чоловік. І ще як нам бракувало місця, то доставляли на когось до нас нари. Таких-во секцій було 4 по одну сторону. Так же само з того боку, але трошка менше бо були ще двері. На вечір нас виганяли тут-во всьо в коридор на рахунок. І йде одна надзиратель і нас рахує. Тим боком і тим. То нас було 48 чоловік з одного боку. А разом вдвоє більше.

Для кого були ті двері в кінці коридору?

То на всякий випадок, бо то напроті вишка стоїт. Одна і друга. То мусив відіти, би бандери не тікали. Тіво лагери [бараки] були в два ряди.

Чи були у таборі якісь діти?

Не. Нігде. Вже як котра родила, то її відводили туди в такий будинок для дітей біля конвоя. Вони там троха були ті діти. Вони дуже мало були, а потом забирали і ніхто не знає де.

А матерів залишали?

Ну та аякже...

По середині лагера була столова. Бараки, бараки, бараки, а по середині столова.

Що з Вами було коли Ви вийшли на волю?

Ну та перше працювала, а потім як тре було з малою сидіти, то вже не. Я працювала в «Дорстрої», возили шлак з шахти. А чоловік працював на шахті. Діти, як пішли до школи, то їх ті москалетка називали «бандери». Галя моя ся біла з ними. Такий еден Ємільян був, то він вдарив Галю, але то ми не хтіли там рух робити. То я кажу Галі: «Як він буде на сходах, то ти його бухни, би знав». А москалів там тоже троха було. Понаїхали. Там була школа їх, всі ті горкоми, райкоми. Всьо з цивільних.

Але школа була російська?

Йой!!! Навіть мови нема.

Чи знали Ви російську мову до того як потрапили на висилку?

Не. Я ся вже там навчила. А мала Галя, як до школи пішла, то як шось там писали, то вона на всячий замок написала не «замок», а написала «колодка». Мене викликали і жалілись, шо «ваша дочь не умест...», а я кажу: «ну й шо? Научиться». Галя 10 клас закінчила, то як сюди приїхала, то не знала як в училище екзамен здавати на українській мові. То пані Стефа [чоловікова односельчанка] помогла. Но ми в хаті не говорили по рускі.

Маїса Овксентівна, 1939 р. н.

Записала у 2010 р. студентка НАУКМА Ірина Скрипка, ФСНСТ-2

Згадка про підрозділи УПА

За іронією долі, свого часу, мені довелось писати наукову роботу про останнього головнокомандувача УПА, Василя Кука. Моя бабуся не розуміла, як правнука героя радянських військ може захоплюватися долею та вчинками «бандерівців». Слово за слово в нас склалася розмова під час, якої бабуся розповіла мені про «жахи», які чинили «бандерівці» на Західній Україні. Коли прадід (Янковий Авксентій Сидорович, народився 15.02.1910 р. у с. Леськові, Монастирищівського р-ну Черкаської обл.) закінчував службу на території Австрії, і мав бути переведений назад до України, підрозділи

УПА ще активно діяли на Західному фронті, вони проводили регулярні зачистки та вилазки. На той час найактивнішим місцем розгортання воєнних дій ставали залізничні шляхи. Тому сім'ї радянських військовослужбовців перевозили у вагонах, призначених для поставок дерева, худоби, але аж ніяк не людей. Бабуся розповідає: «Нас однією – двома сім'ями садили у вагон, наступні два-три вагони закладали деревом, або чимось іншим. Перевозили нас здебільшого вночі. Проте кожен ніч вагони обстрілювали. Ми чули як шумлять кулі, навіть бачили їх. Нам казали, що це УПА-вці обстрілюють радянських воєнних. Хоча вже тоді ходили чутки, що це свої ж, що це один із нових видів репресій – прибирають зайвих. Ми вибралися неушкодженими, перебралися до Києва, потім переїжджали далі країною, проте були такі, випадки, коли вбили майже всю сім'ю. Напевно ми ніколи вже не дізнаємося як насправді все було». Я розповіла бабусі, що вже кілька років досліджуються архіви тих років, і що вже не секрет, що окрім перевдягнутих у НКВД-шників та радянських солдат воїнів УПА у карпатських лісах хазяйнували і радянські військові, так само перевдягнуті в УПА-вців. На що вона мені відповіла: «Можливо, якби твій прадід не був особисто знайомий із Жуковим життя нашої родини склалося б зовсім інакше».

Сотник УПА Мирослав Симчич: «Скільки встиг – стільки вбив»

Стаття з інтернетгазети «Української правди» 14. 10. 2013 р. Михайло Галушак

»... Місцеве населення створило УПА. Якби не їхня підтримка, то нас і не було б. Місцеве населення нас годувало, давало нам одяг, розвідку. Все, що ми мали – було від пересічних українців. Без них УПА не втрималася б і тівроку, а ми воювали більше десяти».

Мирослав Симчич – це один з останніх командирів УПА, від яких ми ще можемо почути історію українського визвольного руху ХХ ст. Сотнику сьогодні 90 років. 5 із них він провів в УПА, 33 роки – в радянських таборах.

– Як Ви стали членом ОУН?

– ОУН була законспірованою організацією – всі про неї чули, але ніхто не знав, хто до неї входив. Мій друг, з яким ми разом ходили до школи, підійшов до мене порозмовляти, коли мені було 18 років (у 1941-му), і ми домовились, що я вступаю в Юнацьку ОУН.

До початку своєї активної боротьби я був підготовлений іще з малих років. Одним із найважливіших чинників формування моєї особистості було знання нашої історії, яку я вивчав в українській школі з третього класу.

– Як проходили вишколи у молодіжці?

– Розповідали нам українську історію, давали читати літературу, ми робили різноманітні стрілецькі вправи.

– Коли Ви вирішили перейти в підпілля?

– Коли у Карпатах восени 1943 року створили перший відділ Української народної самооборони [назва збройного крила підпілля ОУН(б) на Галичині, у грудні 1943-го прийняла назву УПА-Захід-ІІІ].

Тоді я ще вчився у Коломийському архітектурному технікумі. Однак вирішив перейти у підпілля і боротись відкрито. Нашим ворогом тоді була німецька влада. Треба було боротись за Українську державу. Скільки вже могли бути рабами.

– Чи траплялись вояки УПА з інших регіонів України?

– В УПА були не тільки українці, а навіть народи з усіх кавказьких республік. Воювали і євреї, яких наші вивели з гетто, або вони самі прийшли. Хто хотів боротись проти більшовизму та нацизму – того ми приймали.

– Які були міжнаціональні стосунки в УПА?

– Досить дружні. Якоїсь різниці між національностями не було.

– Чи підтримувало Армію місцеве населення?

– Місцеве населення створило УПА. Якби не їхня підтримка, то нас і не було б. Місцеве населення нас годувало, давало нам одяг, розвідку. Все, що ми мали – було від пересічних українців. Без народної допомоги УПА не могла б утриматись і півроку, а ми воювали більше 10 років.

Мирослав Симчич.
Сучасне фото.

Мирослав Симчич, він же сотенний УПА «Кривоніс» (ліворуч). Сотня УПА – аналог роти в нинішніх збройних силах України.

– **Як позначилась Ваша боротьба на долі рідних?**

– Вся наша господарка була знищена. У мене тата не було – був вітчим. Його вивезли в Росію. А мама поміж людей переховувалась аж до 1956-го, коли Хрущов оголосив амністію.

– **Сьогодні часто намагаються прив'язати термін «фашизм» до будь-якого прояву націоналізму, а то й опозиції. Чи використовували цей метод в часи УПА?**

– «Фашистами» нас обзивали відтоді, відколи почався наш рух. Це не нове діло. Відколи існує Росія – відтоді будь-який прояв свободи серед українців розцінюється нашим східним сусідом як «злочин», «фашизм», або приклеюють іще якийсь ярлик.

– **Чи були інші методи пропаганди?**

– Основний їхній метод – це зобразити нас у народі вбивцями, чого з нашої сторони не було. Радянські провокаційні групи від нашого імені вбивали пересічних українців. Наприклад, в Івано-Франківській області було організовано 36 провокативних груп.

Вони ходили по селах перевдягнутими у нашу форму, розмовляли українською мовою, грабували господарства, гвалтували жінок, вбивали людей та робили інші безчинства. Насамперед, цього зазнавали авторитетні люди серед громади. Все це було покликано для того, щоб люди почали говорити: «Ось диви, що бандерівці творять».

– **Людам важко було їх відрізнити від вас?**

– Важко, бо радянська влада використовувала місцевих «стрибків» [*«винищувальні батальйони» – Авт.*], яких формували з місцевого населення. У них навіть акцент був гуцульський.

– **Якими були будні в УПА?**

– Коли не було боїв, ми займались вишколом, упорядковували зброю, приводили себе в порядок, мали політзаняття, вивчення літератури. Якогось такого «балаганства» не було жодного дня. Кожен день був використаний.

– **Чи відзначали релігійні свята?**

– У нас були капелани. В лісі ми проводили свята так само, як люди по селах. Тільки Служба Божа була не в церкві, а на поляні.

– **Як переживали зиму?**

– Коли холод і голод – то дуже важко. Були випадки, коли доводилось спати у снігу під смерекою. Було і так, що по 2-3 дні нічого не їли, бо не було можливості, коли були загальні облави. Все постачання надходило від нашого населення. Коли заблоковували доступ до села, то ми голодували і мерзли.

– **Яке було серед вояків ставлення до Бандери і Шухевича?**

– Ми прихильно ставились до нашого керівництва. Воно опиралось на нас, а ми на нього.

– Після арешту в 1948 році вас засудили на 25 років позбавлення волі. Як жили у таборі?

– Робота в концтаборі була 6 днів на тиждень. У вихідний день ми йшли до лісу і на плечах носили дрова до нашого бараку. Коли ввечері повертались з роботи, то також старались взяти з собою кілька палок, щоб затопити піч.

Поки ми весь день працювали, то вода на вечір уже замерзала, а треба було помитись і чогось гарячого випити. Я мав на добу 200 г хліба і 9 г цукру.

У концтаборі було багато національностей – навіть англійці та американці. У нас зі всіма політичними в'язнями інших країн були братерські контакти. Всі були за одного, і один – за всіх.

– У 1978 році у вас була можливість вийти на волю взамін на покаяння. Чому не пішли на цю угоду?

– Написати покаяння – це означає плювати на свій народ, на історію. Я почував себе українцем і відповідальним за свою справу. У Деклозі українського націоналіста написано: «Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї».

Питання стояло таким чином: або витримати до кінця, або вмерти. Хто мав у собі силу, той витримував до кінця. З Божою допомогою я належав до тих людей.

– У 1985-му вийшли з концтабору. Як адаптувались до умов Радянського Союзу?

– Я поселився у Запоріжжі. Коли виходив з концтабору, мені дали документ, де було написано, що забороняється в'їзд до Західної України, Прибалтики та Калінінградської області. У західні області мені було не дозволено навіть ступати ногою.

Запоріжжя я вибрав, бо це було індустріальне місто – вважав, що тут буде легше знайти роботу. Але, враховуючи те, що я був непрописаний, на роботу мене не брали, і міліція не хотіла прописувати, бо я не працював. Так я проходив два місяці. Весь цей час спав на вокзалі на холодній плитці. Аж раптом мене у трамваї зачепив один чоловік і запитав, чи потрібна мені робота. Я ходив у концтабірній формі. Мабуть, він також колись сидів, тому і вирішив допомогти. Сказав, щоб я пішов у міську комісію, яка займається пропискою та випискою. Я розказав цим держимордам свою історію, і вони відправили мене у міліцію, яка мене врешті прописала.

– Куди пішли на роботу?

– З моєю біографією мене не хотіли нікуди брати. Тоді я пішов туди, де ніхто не хотів працювати – на ремонт металургійних печей заводу «Запоріжсталь».

Коли зупиняли піч на ремонт, то стіни від температури були аж білі. Адже під час роботи у печі була температура три тисячі градусів, і стіни її

не витримували. Нашим завданням було залізти всередину і ремонтувати стіни. На ремонті печей працювали три зміни по п'ять хвилин. Дихати всередині було нічим – все у грудях горіло.

Тут я пропрацював півтора року. Згодом зустрів товариша, який звільнився з концтабору на два роки раніше і вже працював слюсарем на цьому ж заводі. Він запропонував мені піти до нього на роботу токарем, і я погодився.

– **Як ставились співробітники?**

– Поки не дізнались добре, хто я є, то ставились із підозрінням. Я працював токарем у гаражі. Майже кожен водій, крім державної машини, мав і свою. Вони приходили до мене з проханнями зробити певні деталі до їхніх машин.

Мій попередник за роботу брав 3 рублі або півлітри горілки. Коли ж я прийшов, то нічого не брав з тих водіїв. З часом я залишався точити їм деталі і після свого робочого дня. Для водіїв це було доволі дивно, що я не брав з них гроші. Тож вони почали думати, що я свідок Єгови.

Через якийсь час в обласній газеті на всю шпальту з'явилась стаття про мене. У найкращих методах радянської пропаганди мене зобразили «фашистом», «вбивцею» і не тільки. Газета вийшла у п'ятницю. Я ж на ці вихідні поїхав за місто на город (дачу), тож не знав про цю статтю.

Коли у понеділок прийшов у цех, то побачив, що водії біжать до мене і кричать: «Дед, й*п твою мать, ты почему коммунистов всех не убил. Смотри, сколько их, бл*дей, еще осталось». Я кажу: «Хлопці, заспокойтесь! Скільки встиг – стільки вбив».

Після цієї публікації мої співробітники почали ставитись до мене як до рідного батька: з усякими домашніми незгодами приходили на пораду. Я вже навіть не радий був, але кожного треба було вислухати – не міг відштовхнути людей. Мені й говорили: «Дед, что тебе надо, ты говори – все поможем».

– **Чи не викликає у Вас сьогоднішня Україна розчарування?**

– У цьому питанні звучить і відповідь. Більшовики настільки знищили нашу інтелігенцію, що коли постала незалежність, то не було кадрів, щоб охопити всі державні установи і будувати ту Україну, за яку ми боролись. Ця більшовицька номенклатура грабує та продає Україну і по сьогоднішній день.

Михайло Федюк, житель с. Гостів Тлумацького р-ну

«Починалося все так. 2 серпня 1944 року організацією куща в селі зайнялися члени ОУН сотник УСС Петро Савчин - «Дзвін», районний провідник СБ Михайло Семчук – «Вітер», районний провідник вишколу Іван Федюк-«Морозенко», районний харчовий Яків Романович – «Бук». Кущ базувався у лісі біля Гостева. Він об'єднував 154 повстанців, що прибули з Торговиці, Закрінців, Богородичина, Пробилова, Кривотул, Гостова. – Що хочу заува-

жити, – сказав Михайло Миколайович. – Ще й нині енкаведистські кати називають повстанців бандитами, але можу запевнити, що до УПА йшли найпорядніші хлопці. Йшли не заради вигод, посад, а лише думаючи про визволення України з-під чужинецького ярма.

Запам'ятався мені день 14 серпня 1944 р. Надійшло повідомлення, що з Фотинії їде каральний загін. Була команда зустріти за селом Гостовом, у лісі. Під керівництвом «Морозенка» кущ зайняв лінію засідки. Карателі їхали на чотирьох машинах. Ми відкрили вогонь. Машини загорілись, а енкаведисти зайняли оборону у фронтових окопах, звідки не було змоги їх вибити. Тоді Микола Федюк – «Грім» крикнув: «Гранати!» ... Микола поліг у цьому бою. Тяжкопораненого стрільця Павла Бобюка – «Байду» було відправлено до шпиталю в селі Долині. Ранений був і стрілець Семен Шевчук – «Сивенький»... Після бою кущ уночі перейшов у струпківські ліси, де вже квартирували повстанські сотні. Наш кущ було розподілено по сотнях. 38 стрільців із Гостева увійшли в сотню «Олега», що числилася в курені «Голого». В струпківських лісах ми два тижні проходили вишкіл, а потім сотня переправилася в Чорний ліс. По дорозі розбили сильно укріплений дзот у с. Красному Рожнятівського р-ну. Наша чета «Богуна» мала завдання здобути укріплення. Чета «Чумака» була в запасі. Чета «Черника» в засідці. Рій «Борця» відкрив вогонь з кулеметів. Але із дзоту відстрілювались. Тоді ройовий гранатометного роя «Карпо», родом з Волині, взяв фаустпатрон, підповз до дзоту і розбив його. На гуркіт бою з Рожнятова на чотирьох машинах поспішила допомога. Засідка відкрила вогонь. Знищивши карателів, сотня рейдом пішла до Грабівки. Інші сотні розташувались у Хмелівці і Глибівці. Та недовгий був відпочинок. Хтось доніс ворогам про наше розташування. 1 листопада із Станіслава вийшла каральна експедиція. Сотня «Гамалії», яка була на заставі, почала бій. На узліссі наша сотня «Олега» прикривала її є тилу. Енкаведисти зайняли оборону на відкритому терені і викликали авіацію. Але, переплутавши позиції, совіти почали бомбити своїх, хоч бомби падали і на нас. Бій тривав до ночі. Вночі ми перейшли в гори, щоб пробитись до Чехословаччини. Та кур'єри-провідники повідомили, що перехід неможливий через великі сніги, і сотня подалася на Отинійщину. По дорозі ми мінували залізниці, підривали військовий состав. У цій операції добре показали себе ройовий «Карпо». Але для нас настали тяжкі дні. Хоч 30 березня 1945 р. ми ліквідували гарнізон у Богородичині, та в бою були втрати, зокрема поранено стрільця Михайла Василенчука – «Городія». У чорнолізьких лісах сотню оточено. З тяжкими боями ми вирвались з кільця, розташувавшись постоем у лісі Гукові. Розставили дозори. Та енкаведисти зробили засідку і тяжко поранили сотенного «Олега», який, щоб не обтяжувати товаришів, останній набій приберіг для себе. Сотню прийняв «Богуна». Він вивів людей з бою, і ми рейдом пішли в обертинські

ліси. Безперервні бої і похідні умови далися взнаки. Чимало стрільців захворіли на тиф, залишилися на теренах. Але їх видавали зрадники. Були заарештовані Михайло Яцюк, Михайло Острижнюк, Йосиф Лисенчук і я ... А потім був пересильний Станіславський пункт, тюрми, концтабори.

– *Хто з ваших бойових побратимів ще живе?*

– Михайло Василенчук, Михайло Острижнюк... Багатьох уже немає, та невмирущою залишиться пам'ять про борців за волю, а ще – наша незалежна Україна.

Коли ми говоримо про війну чи збройну боротьбу повстанців, то бачимо в уяві вояків – чоловіків, яким під силу це смертельне ремесло. Жінці чи дівчині в цьому кривавому пеклі не місце. Але реалії партизансько-повстанського руху в Західній Україні 1944-1952 рр. стверджують: в рядах Української Повстанської Армії боролися на смерть тисячі мужніх і славних галичанок. Їх беззастережна самопожертва в ім'я святої волі і незалежності Української держави стала на віки живим пам'ятником нескореної української нації. У цьому героїчному літописі і дві чарівні дівочі імена – Любов і Надія з роду Кульчицьких.

Родом Любов з с. Гвіздців, що на Городенківщині. Народилася 21.02. 1927 р. в сім'ї Броніслава і Марії Кульчицьких. Росла з сестрою Надією, на декілька літ старшою, у працелюбній, національно свідомій і побожній родині. В сім'ї панувала дружелюбність, але понад усіх шанували і любили маму. Змалку вона навчила їх вишивати, співати народні пісні. А Люба просто зачаровувала всіх своїм співом. Особливо любила колядки. Дивувалася малою, чого люди цілий рік не колядують. Як і всіх галичан, «визволення» і війна не обійшли родину. Щодня жили в передчутті біди і фізичного винищення: нові порядки – польські, радянські, німецькі і знову радянські нічого доброго не приносили людям. Восени 1944 р., хоч війна ще гриміла в Карпатах, сестри довідалися, що в Коломиї набирають учнів у педагогічне училище. Їх, простих селянських дівчат, тоді багато пішло вчитися, що радувало людей, і цим радянська влада викликала до себе певну приязнь і довіру, хоч повсюдно в Західній Україні жевріли рани, спричинені більшовиками в 1939-1941 рр., коли про бандерівців і чутки не було, а людей безпричинно переслідували, мучили, нищили. В училищі Люба Кульчицька була відмінницею, відвідувала танцювальний, хоровий гуртки, ще й вправно грала на скрипці, й сама була втіленням ніжності й краси.

Народилася «Катруся» Тодорів – Палагіцька Параска Іванівна в с. Острівець Коломийського повіту 1929 р. в сім'ї рільника. В родині виховувалось двоє дітей: Параска і Микола (1933 р. н). Підростаючи, ходила з батьками до церкви, а в школі старанно вчилася. Потяг до знань спонукав її читати книжки, де розповідалось про минуле нашого народу, про бої з польськими загарбниками та московською ордою. Спочатку навчалась у Острівецькій

школі, згодом – продовжила навчання у Гвіздецькій. Тут, брала участь у гуртках художньої самодіяльності. Ні для кого не секрет, що 30-40-і роки в нашому краї ознаменувалися високим злетом національної свідомості. По селах активно вели роботу культурно-просвітницькі й спортивно-патріотичні організації. «Не бути на той час членом цих організацій міг хіба що тільки хворий», – запевняє Параска Іванівна. Та раптом настали трагічні дні війни з фашистами. Батька забрали на фронт. Незважаючи на те, що мала можливість продовжити навчання в Коломиї, змушена була повернутися в Острівець замінити батька і продовжити його рільничу справу. А тут фашисти почали грабувати селян, примусово забирали найкращу молодь на каторжні роботи до Німеччини.

З Параскою до Гвіздецької школи ходила Ганна Кисилиця, яка пізніше стала головою районного проводу під псевдонімом «Чорнява». І от одного разу «Чорнява» її в Острівці (думаю, що то було не випадково, а спеціально Ганна знайшла її в селі), і поговоривши про спільних знайомих, запропонувала вступити в ряди «Юнацтва ОУН». Параска згодилася, бо давно вже думала прислужитися справі за визволення України, адже всією душею сприйняла біль рідного народу.

Спогади Палагіцької Параски Іванівни, 1929 р н.:

«Після закінчення вишколу і урочистої молитви я отримала псевдонім «Катруся», а в грудні 1944 р. я і мої однодумці склали присягу: «Я ... клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським.. боротися за повне визволення своїх українських земель і українського народу від габрників та здобути Українську Соборну Державу...

Коли я порушу або відступлю від цієї присяги, то мене покарає суворий закон Української Національної революції і спаде зневага Українського народу. Ні тортури, ані смертні казні не примусять мене зрадити своєї тайни».

Після прийняття присяги почалася робота, яка полягала в тому, щоб передавати «естафету», тобто законспіроване повідомлення в надійні руки, або переводити боївку нелегально на призначене місце. Боївка складалася з 14-15 чоловік. Керівником однієї з них був «Шрам», який загинув 1945 р. в Острівці. Серед моїх однодумців були й брати Лесюки. Старший мав псевдо «Богун», працював головою районного проводу в Снятині, а молодший мав псевдо «Граб». Він здався енкаведистам і привів облаву в Острівець. А сталося це так...

Восени 1945 р. всі боївки, а також сотня з гір перебували в Острівці. Сотня розташувалася на околиці села, недалеко від хати Дзумедзея в ліску. Після вечері «Граб» переодягнувся в жіночий одяг (щоб ніхто не впізнав) і пішки вирушив у Гвіздець, щоб здатися енкаведистам. А вдосвіта військової обложили село. «Граб» повідомив енкаведистів, що сотня вояків УПА,

зачувала в Острівці, повинна була вирушити з села на світанку. Але як не шукали червонопогонники, вони її не знайшли, бо ще вночі сотня зникла з села. Тоді зрадник, побачивши, що сотню уже не наздогнати, виказав усі криївки і сховища, в яких переховувалися УПА, зброя і навіть харчі. Хлопці, як могли відстрілювалися, але сили були нерівними. Багато вояків загинуло, багато поранено або заарештовано. Бійця «Сизого», пораненого тягнули за підводою аж до Гвіздця. Потім скликали людей, щоб пізнавали, хто він. Проте ніхто не наважився признатися, що знає цього юнака, бо передчував яка його чекає доля. А мене заарештували в грудні 1945 р. Виказав мене той же «Граб», який зараз живе в Кривому Розі. Його брат «Богун» загинув в авіакатастрофі. У «Богуна» була наречена, яка друкувала листівки, донесення, послання. Ці матеріали зв'язкові повинні були передавати в надійні руки. Коли «Граб» здався енкаведистам, то не хотів видавати братової нареченої, а її роботу (друкування) приписав мені, хоча я цього ніколи не робила. Пізньої осінньої ночі 1945 р. по мене прийшли. Раніше мене попередили, що знаходжуся під підозрою, я багато ночей не ночувала вдома: переховувалася то в тітки в Рогатині, то в подружок в селі. А тієї ночі прийшла додому, щоб помити голову. І лише мама загріла воду як хтось загримав у двері, вікна і почувся владний гучний голос: «Открывай!». Я зрозуміла, що прийшли по мене і хотіла вискочити через вікно, але там стояв конвой. Мама змушена була відчинити двері і червонопогонники увірвалися до хати. Офіцер, пересвідчившись, що це дійсно я, наказав: «Собирайся! Донесеш «естафету!». І зловісно зареготав. Зразу ж повели до сільради, де допитали. Перші слова слідчого: «Ти будеш говорити, куди «естафети» носила, хто з тобою зв'язаний?». І не чекаючи на відповідь, копає чоботами в живіт, а потім волочить за коси в підвал.

Вранці мене відправили в Гвіздецьку тюрму. А там допит за допитом, тортури за тортурами і били нагайкою по чому бачили, і голки під нігті пхали, і пальці дверима притискали, і за руки підвішували вверх, здавалося, що не під силу витримати тих мук, тих катувань. Не раз втрачала свідомість, та кати відливали водою, а тоді продовжували тортури. Допитувались, що робила в організації, чому передавала донесення, хто зі мною ще працював, вимагали видавати своїх однодумців. Ось тоді і «приписали» мені роботу «Богунової нареченої». Хоч які тяжкі муки довелося мені витерпіти, але нікого не видала, нікого не зрадила. Лише молилася щиро і просила Господа Бога допомогти вистояти і перенести ці муки і катування. Згубила лік дням і ночам. Згадувалося коли був день, бо тоді з вулиці чулося рипіння снігу і човгання людських ніг. Перебувала в якомусь трансі, напівзабутті, так, що майже не реагувала на писк шурів, які шмигали попри ноги.

Навесні 1946 р. перевели в Коломийську тюрму. Тут вже було не так страшно, бо вже не так катували. Та й катувати не було кого, бо була напівжива – напівмертва.

Коли Коломийський слідчий капітан Смолін вперше побачив мене на допиті, то сказав:» Ты, детка, видно сделала страшное преступление».

– А хіба це «преступление» любити свою Україну?» – відповіла, бо вже звикла до побоїв і ніщо мене не лякало! При цих словах слідчий наказав кинути мене в камеру, де вже було 90 таких нещасних, хоч камера була розрахована на 25-30 чоловік. Духота в камері була нестерпна, спали по черзі. А по ночах допити. Лише задрімаєш, двері камери з грюкотом відчиняються і чуєш:» Палагицкая Прасковья! На выход!». І так щоначі. То одну, то другу, то третю нещасну жінку чи дівчину викликають на допит, а приводять під ранок змучених, зболених і кидають, як мішок, в камеру. Нарешті, 13.06. 1946 р. Військовий трибунал військ МВС оголосив вирок: 10 років позбавлення волі і 5 років позбавлення виборчих прав за статтями 54-«а», 54-2 КК УРСР. А мені ще й не виповнилося 16-ти років. Вислухала свій вирок мовчки, відразу відчула якесь полегшення, що арешти і допити скінчилися, що вистояла в катівнях, нікого не видала. Своє покарання відбувала в Красноярському краї, в Саянському районі, табір «Мамза». Шлях до Красноярська складався драматично і трагічно. Від останньої залізничної станції ще 200 км. Йшли пішки. Вартували в'язнів конвоїри з собаками. Перед висадкою в вагоні попередили: «Крок вліво, крок вправо – смерть». А куди було тікати в лютий мороз по тайзі? І от після 200-кілометрового «марш-кидка» показався табір. Всі падали від втоми.

Вони вижили, правда не всі. Вижили силою волі.

В 1954 році було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР про дострокове звільнення тих, хто був засуджений неповнолітнім. Нарешті, прийшов дозвіл на звільнення. Палагіцька Параска Іванівна отримала на руки довідку, що перебувала в ув'язненні з 13 червня 1946 р. до 7 липня 1954 р. І зараз вільна. 8 червня 1992 р. Палагіцька-Тодорів Параска Іванівна була реабілітована на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 7.04.1991р.

Баканчук Михайло Антонович, 1930 р. н.

Записала у 2010 р. студентка НАУКМА Каріна Гриник. ФПВН-1, гр. 2

Михайло Баканчук народився 27.11.1930 р. у с. Горинка (нинішнього Кременецького р-ну Тернопільської обл.). Каже, що село було дуже мальовничим. Колгоспів тоді ще не було, селяни займались приватним сільським господарством, в їх числі і батьки Михайла. У селі була церква, середня школа, саме ж село засноване приблизно 500 років тому. Можливість приватного господарства була тому, що ці території окупувала Польща.

Батька звали Баканчук Антон, матір – Баканчук (Теодорович) Марія. Батьки не були бідними, але працювали з ранку до ночі. Навчався у школі в рідному селі, проте невдовзі батьки змінили місце проживання на хутір у

Кременецькому р-ні, бо тут були більші можливості. Церкви на хуторі не було, але тут Михайло продовжив своє навчання у школі в Кременці, проте освіту мав середню незавершену, бо вже в 16 років (1947 р.) іде у підпілля. Батьки Михайла у 1941 р. розлучилися, тому ніяких репресій через те, що Михайла ув'язнили не зазнали. Каже, що про підпілля вивідувати не було потрібно, бо до нього входило більшість свідомих молодих людей. Крім того, рідна сестра Михайла, а також двоюрідні сестри теж були в ОУН УПА. Одна із сестер була друкаркою в УПА. Сестра довіряла братові, тому й залучила його туди. Проте за декілька років у 1949 р. вона застрелилася. Що ж до рідної сестри, то вона з часом вийшла з підпілля і стала заміжною жінкою, працювала медсестрою.

Коли потрапив до УПА, то виконував обов'язки працівника структури служби безпеки і зв'язку. Каже, що був тоді ще 16-річним юнаком, але дуже старався. Його обов'язком була розвідка. Крім того, та галузь УПА, до якої входив Михайло, займалася охороною підпілля від сексотів, як їх тоді називали. Проте у 1947 через півроку після присудження до УПА з необережності був схоплений більшовиками. Від 1948 був під слідством у КГБ. Каже, що затримання тут було насправді страшним, бо люди сходили з розуму, зокрема, Михайло був свідком того, як троє інших затриманих збожеволіли. Отримує строк 25 років ув'язнення в Норильськ – Таймирський півострів, який був на крайній півночі, а навколо, як зазначає Михайло, тайга. Ув'язнені поділялися на кримінальних та політв'язнів. Михайло каже, що було їх небагато, приблизно 45-50 тисяч. Таборів було 9, відповідно у кожному по 5-8 тисяч осіб. У структурі були розумні й досвідчені люди, які мали і середню, й спеціальну, й вищу освіту, але мали перебувати в ув'язненні. Розказує, що життя в Норильську було жахливим: Михайло захворів хворобою Боткіна, ліків не вистачало, хвороба виявила себе на пізній стадії. Крім того, часто бувало, що у таборі зустрічалися близькі родичі, коли вони намагалися перегукнутися на відстані, то їх могли просто розстріляти, при цьому поранивши й невинних людей, які стояли поряд. Переважно всі українці розмовляли рідною мовою, проте знаходилися і «шакали», які ставали «блатняками» і «забували» свою мову. Смерть була звичним явищем. Зокрема Михайло був свідком, як сусід по нарах не прокинувся зранку і якого не довелося розбудити – виявилось, що вночі він помер від серцевого нападу, а очолювали санчастину жінки чекістів, тому ніякої уваги на стан здоров'я в'язнів вони не звертали. В лікарні всі хворі лежали в палатах разом: і сердечники, і діабетики, і туберкульозники. В'язнів ховали в колективних могилах в мішках. В'язні часто страйкували через безпідставні вбивства інших в'язнів, тому до них застосовували зброю. В'язні дали свої вимоги до керівництва, а інакше вони не працюватимуть. Що ж до начальства, то воно завжди давало обіцянки зробити можливе, але ніколи

не дотримувалося. Тому, коли ув'язнені організували страйк, начальство покликало солдат, які оточили табори і сказали, що у випадку непослуху розпочнеться обстріл. Коли в'язні не послухались наказу покинути табірну зону, розпочався обстріл. І все це відбувалося не тільки за панування Сталіна, але й після його смерті, а Михайло зазначає, що коли Сталін помер, то нічим краще не стало, бо були й інші свавільні його «спадкоємці» – Берія, Калашников, Черняк, Кузнецов та інші, що вирізнялися особливою жорстокістю.

Михайло повертається додому в кінці 1956 р. після 8-річного ув'язнення, майже нікого із родичів не застає живими. Екстерном здає навчання II класу, вступає до Кременецького технічного інституту, потім до тодішнього Горелектротранспортного університету Києва, навчається там до кінця 1958 р. Працює механіком, головним інженером. Виникають проблеми із пропискою на колишньому місці проживання, тому переїжджає до Києва. А згодом його донька вступає до Тернопільського педагогічного університету, і сім'я їде на проживання шляхом обміну квартир до Тернополя. Одружений.

«Коли повертаюся спогадами до 1952 р., так уявляю коло себе своїх друзів, з якими ділив ті нелегкі дні неволі. А кожний день неволі разом з одноманітністю приносив нові враження, нові роздуми та усвідомлення, які узагальнювалися в нових переконаннях. Особливо закарбувалось в пам'яті наші розмови, які ми проводили в викроєні вільні хвилини, коли ми могли збиратися разом в колі довірених в'язнів, де ми вже мали довір'я один до одного. В таборі продовжувалась сваволя і насилля над в'язнями. Адміністрація табору, а особливо оперативники-чекісти через своїх ставлеників, тих табірних капо, які вислужувалися, або й по своїй природі мали лакейські душі. Але ж ми, хоч частково були згуртовані і як потрібно було вже давали відсіч. Так, що на нас вже менше замахувалися арапником, але ж все частіше забирали в БУР (барак усиленого режиму). На роботі ми намагалися більш викроювати вільного часу щоб погомоніти. Були щирі балачки, в яких ділилися своїми спогадами, в яких ревізували окремі відрізки свого життя. Між нами були відомі науковці. А також літератори як Грищенко, Когут, та інші, прізвищ яких не пригадую. Вони нам допомагали по своїй обізнаності знаходити істину в деяких наших суперечках. Це були немов лекції по історії, філософії, суспільних відносинах. Між нами, були ще молоді наші в'язні, які пробували свої сили, поети-початківці і в декого були певні успіхи. Це в Мирослава Мелиня, Юречки Миколи і інших. Їхні твори були насичені героїзмом наших побратимів в минулому, нашим болем і гнівом за зневаги і тортури, які ми зазнавали від більшовицьких гайдуків, і також надією на визволення своє і України.

Літом 1952 р., в навігаційний період до нас поступив великий етап з Караганди, етап складався в основному з в'язнів-українців. В концтаборах Караганди ті в'язні по своїй згуртованості були організовані набагато краще ніж в'язні в норильських концтаборах. Наша табірна адміністрація мабуть була поінформована, що являє собою новий контингент в'язнів з Караганди. Вона під час прийняття новоприбулих, їх перевірки і обшуку, залучила групу головорізів із сук, які разом з наглядачами і конвоєм, щоб приголомшити «сильним режимом» новоприбулих, сильно побили окремих в'язнів. Прибулих в'язнів розташували в таборі між нами, а на ранок наступного дня виявились збитими два в'язні з сук, які особливо відзначилися в побиттю новоприбулих в'язнів. Чекісти шаленіли, шукаючи невідомих месників, які розтворилися у більш як восьмитисячному таборі. Вбивства і поножовщина були і раніше, але ж це відбувалося відкрито. Тепер це зробили невідомі і хоч в бур посадили декілька десятків в'язнів, в основному з Карагандинського етапу, невідомих вбивць не відшукали. Це нагнало жах на табірних сук і тих прихвоснів табірної адміністрації, а також сексотів, які тепер були розгублені і майже в кожному в'язню вбачали невідомого месника. А коли через декілька днів в одну з ночей був вбитий рецидивіст – кримінальний злочинець, який був зарядчиком і знущався над політв'язнями, а бригадир БУРу власівець Лебедев був важко поранений, отримавши декілька ножових ударів, так урки з кримінальних злочинців, а також з тих політв'язнів, які були прислужниками табірної адміністрації, жажнулися. Вони що тепер при підтримці наглядачів і по їх підказці верховодили, займаючи основні керівні посади в концтаборі, бригадири, майстри, нарядчики і т. ін. Тепер вони по дозволу адміністрації переселилися в окремі барак, що був біля вахти, де на ніч забарикадувалися. Так, прибуття етапу з Караганди, де політв'язні були більш організовані, які своїми рішучими діями зробили психологічний перелом в концтаборах Норильська. Тепер в концтаборах кримінальні злочинці вже просились в табірної адміністрації, щоб їх забрали від політв'язнів. Етапом, що прибув з Караганди поступило багато в'язнів з Західної України було багато тернополян, які були заарештовані вже після 1950 р. Вони нам розповідали про розгул комуністичної реакції в нашому краю. Розказували про руйнування наших храмів, могил наших героїв, які віддали своє життя за Україну. Особливо жажливі були розповіді про повернення кріпацтва, коли наших людей насильно заганяли в колгоспи, де умови життя і праці були як за кріпаччини. В розповідях були сумні згадки про розстріляних та замордованих героїв ОУН, яких зганяли з їх споконвічних земель і відправляли в Сибір та численні концтабори з метою планового винищення. Розказували, що багато патріотів з підпілля ОУН, яких висліджували чекісти при допомозі сексотів, яких породила та пекельна система, щоб не попадати в лапети катів-чекістів самі стрілялися.

Їхні тіла виставляли для впізнання хто вони. Вони здебільш роздягнутими лежали неподалік гарнізону чекістів. Це був психологічний тиск на тих вже і так заляканих багаторічним терором громадян Західної України.

Невтішні оповідання, як і не втішне наше життя, де кожний день забирав все нові і нові жертви, які поповнювали братські могили в'язнів під горою Шмідта. Але ж ми з надією, яка, як кажуть помирає остання, що хоч не всі, але ж хай дехто виживе з нас та перекаже про всі ті зручання, які довелося пережити нам в неволі.

Блюзнірський збір підписів «боротьби за мир», яке широко розгорнула комуністична пропаганда торкнулась і нас, коли до нас завітали з відповідними анкетами чекісти-оперативники, які своїми вказівками щоденно відправляли під гору Шмідта в'язнів на вічний спочинок. А скільки в'язнів ставало інвалідами, яким вже в житті не буде усмішки радості, а лише стогін і прокляття катам і поневолювачам. Так ось ті монстри з зірками на червоних кашкетах завітали до нас, щоб і ми поставили свої підписи, як борці за мир. Ми майже всі пройшли через ті страшні горнила війни і знали, що війна, як і комуністична радянська дійсність є велике лихо. Лише, що війна була більш короткочасна ніж комуністичне панування, де планово винищувалась значна частина свого народу. Так, що народи Радянського Союзу були в стані постійної війни з панівним комуністичним ладом. Ми ставили підписи, як борці за мир, лише робили дописи: «За мир в вільній країні». За це нас чергово карали, а ті картки, де були дописи мабуть знищувались.

В концтаборі були випадки, коли зустрічалися близькі родичі. Так в 1952 р., коли прибув етап з Красноярська, а їх кожного року прибувало по декілька щоб поповнювати концтабори. Так в'язень з Тернопільщини Петрук Петро зустрів свого рідного молодшого брата. Петро вже був у в'язниці вісім років, а брат починав відбувати свій 25-річний термін ув'язнення. А новоприбулий в'язень з Львівщини Степан (прізвище не пригадую) довідався, що в Норильську, в концтаборі № 6 є його мати, яка була заарештована невдовзі після «визволення» і засуджена на 10 років. Її син Степан ріс коло бабусі і коли доріс до повноліття, вже після 1950 р. був ув'язнений, отримавши 25 років концтаборів. В таборі було багато поляків, із одним з них я був в дружніх відносинах. Це був молодий хлопець з Західної Білорусії і його в 17 років 1946 року засудили на 10 років концтаборів. В одному бараці зі мною було двоє киян, це єврей Флек Семен і українець Цимбалюк Георгій. Вони отримували посилки, де була художня література радянських видань, яку дозволяли читати. В концтаборі бібліотеки не було і кожному книжку всі дуже цінили і читали по черзі. Це були твори О. Гончара, В. Василевської, Пушкіна і інших авторів. Я отримав також посилку з Донбасу, де жив мій дядько Теодоровіч Євген, який своєчасно з сім'єю виїхав з Тернопільщини, щоб не бути репресованими. В посилці була лише була гречана крупа, яку

ми за день з'їли, наваривши каші, дехто навіть захворів від раптового наповнення шлунку. Ми жили жалюгідно але ж дружньо. А були такі, які шукали інший шлях щоб вижити. Це були так звані «шакалі», які ставали блатняками, «забувши» свою мову «чтокали і какали» з збагаченням красномовної лайки, яка по набору слів і термінів в російському оформленні мабуть по вульгаризму є неперевершеною. Так наш земляк з Дедеркальщини Бабура Іван перевтілювався в блатняка і хизувався тим. Але ж таких були одиниці і ми зневажали шакалів, як ще один витвір радянської дійсності.

Життя в концтаборі було в постійній напрузі, коли в одноманітності були несподіванки, які керувалися випадковістю, яка з стогоном порваної струни обривала життя людини. На цей раз, коли ми вже після відбою лягали спати почули вистріли і кинулись до вікон бараку. Був літній кругло добовий сонцеворот і ми побачили як недалеко від нашого барака чоловік був в забороненій зоні і перелазив через основну загорожу з колючого дроту. Недалеко з сторожової вишки, охорона з двох солдат, щось кричали і стріляли. Чоловік не звертав на це уваги продовжуючи перелазити через огорожу. Один із солдат, з автоматом, злавив з сторожової вишки, а в'язень вже переліз через огорожу і побіг тундрою. За ним на віддалі декілька десятків метрів біг солдат, тундра була покрита зеленим килимом лишайника без іншої рослинності, і ми бачили, що солдат скоро наздожене втікача, але ж з сторони сторожової вишки прозвучала кулеметна черга і в'язень що біг невідомо чого, і невідомо куди упав. Ми бачили, як до нього добіг солдат та штовхав ногою нерухоме тіло, ми зрозуміли що він убитий. Як пізніше дізналися, що це був молодий литовець, а що його спонукало піти на таке самогубство невідомо.

А деколи смерть тихим крилом обривала життя в'язня, як в ту пору, коли в мене сусідом по нарах був естонець якого називали Тудор, прізвища його не пам'ятаю. Він часто жалівся, що відчуває біль серця, але в концтаборі на таке табірні ескулапи, які очолювали табірну санчастину були жінки чекістів, не звертали уваги. І ось одного ранку, після сигналу «підійом» ми вставали і промивши очі готовилися до сніданку і до виходу на розвід та працю. Принесли баланду і хліб, а мій сусід ще спить. Я підійшов і стягуючи одіяло будив його, але ж він не реагував на мої зусилля. Тоді я ставши на нижні нари звернувся до нього: «Тудор, що з тобою?» Я торкнувся його руки, яка була холодна, тоді глянувши на його обличчя яке було нерухоме я зрозумів, що він мертвий. Ми накрили його простинею і продовжували сніданок. Смерть в таборі була щоденним супутником, але ж було якось моторошно їсти та збиратися на працю, коли на верхніх нарах лежить покійник. Одягнувшись ми виходили з бараку і при перевірці заявили наглядачеві, що в бараці залишився мертвий Тудор. Нас погнали до праці, а вечором ми вже побачили пусті нари після Тудора. А в Естонії залишилися батько і мати, які мабуть ждатимуть сина, а він віддав Богу душу на далекій півночі Таймирського півострова.

На початку 1953 р., після чергового відбуття місячного строку в бурі я захворів на підступну хворобу Боткіна. Я не знав про неї поки вона не проявилася в гострій формі і мене положили в лікарню, де не так давно лежав Парило Іван, навіть в тій палаті. В лікарні не відділяли інфекційних хворих від інших. Лежали поруч туберкульозники, сердечники, діабетики, жовтушечники та інші, так як хвороби нас трималися повним букетом. Основним лікарством для мене була глюкоза з якою в лікарні були обмеження, але ж якось Несторович Роман, наш в'язень, що виконував роботу лікаря дістав рятуючи, глюкозу і вливав мені. Правда, друзі збирали цукор, який інколи давали, і принесли мені як ліки. Із-за примітивного лікування і через недостачу ліків, а також недотримання відповідної дієти хвороба моя тривала довго і я був жовтий як віск. Але ж для мене це був бажаний відпочинок в саму сурову пору зими, коли при 40-50 градусному морозі приходилось ходити до праці. Я був свідком, коли майже щоденно виносили мертвих з лікарні, смертність в лікарні була досить високою. І в споміні уявляю знову одну з безлічі невідомих могил, яка загубилась між тисяч інших під горою Шмідта біля Норильська. В'язнів хоронили в колективні могили, кидали в ями рогожані мішки з тілами в'язнів, поки не наповниться яма, тоді засипали поставивши на верх кілок з номером, по якому в спецчастині МДБ концтабору лише можна взнати прізвища похоронених. Ось в таку могилу положили Петра Лазаренка з Київщини, який був засуджений після війни на 10 років за «ізмєну родіни», так, як в нього найшли історію України дореволюційного видання. Як і усі в'язні нашої «найдемократичнішої» країни, він також був привезений в концтабір з підірваним здоров'ям, так, як кати з багатотисячної орди міністерства держбезпеки мордували його щоб він сказав кому давав читати ту «крамолу». А це були неперевершені майстри зневаги, тортур та вбивств на що їх клопітливо вчила комуністична партія під керівництвом «вождя народів» Сталіна. Ще перебуваючи в лікарні 5-го березня 1953 р. до нас в палату зайшов наш в'язень-медпрацівник Несторович Роман і розказав, що щойно вийшов з кабінету головного лікаря, яка була вільнонаймана (дружина якогось чекіста), вона в кабінеті ридає, тому що передали по телефону, що помер Сталін. Почувши таку новину, ми немов діти раділи, надіючись, що після смерті страшного люцифера придуть зміни в нашому невірницькому життю, а може воля. Тільки й було балачки, що помер черговий тиран, який жорстокістю перевершив усіх Романових і Леніна, хоч ті також не скупилися на жорстокість і були тиранами. Але ж на противагу від попередніх імператорів вожді більшовиків провели більш організований терор і голодомор, що стало результатом широкомасштабного геноциду проти українського народу. Ленін дав вказівки організувати концтабори і безжалісно заповнити їх тими хто тверезо мислив і передбачав наслідки втілення утопічних комуністичних ідей. Продовжував

тих зловісних починань – Сталін розширив ті концтабори необмеженою кількістю. Для такого всеохоплюючого заходу був набраний необхідний штат горезвісних чекістів, які завоювали світову пальму першості в «майстерності» винищення свого народу. А в той час, коли мільйони людей в СРСР помирали від голоду, в тюрмах і концтаборах яка-то частина населення, заражена чумою профашиського комунізму викрикували славлення диктатури більшовицької тиранії і її вождю Сталіну.

Смерть вождя внесла деяку розгубленість в рядах твердолобих виконавців лихої волі, які привикли бути тупоголовим знаряддям в руках комуністичних лідерів під «безпомилковим та ідеальним» керівництвом товариша Сталіна. В балачках ми перебирали склад політбюро ЦК, хто ж буде спадкоємцем тих утопічних ідей і продовжувачем жорстокої диктатури червоного фашизму?

Прийшов в лікарню Лоїк Василь, в'язень з Підгаєцького р-ну Тернопільщини та Коваленко Микола, в'язень з Києва, вони розказали, що посилено конвой охорони в'язнів. А в концтаборі тільки й балачок про смерть тирана. Усі чогось чекають, надіючись на краще, а воно мабуть не скоро буде, поки та злочинна партія при владі. – Вона підбере нового вождя, кого б не лякала кров і сльози свого народу, – так ділилися хлопці своїми думками, а мені наказували більше їсти цукру, який зібрали від своїх пайків друзі і передали мені. В квітні 1953 р. мене виписали з лікарні і я знову ходив до праці на горстрой. Коли керівництво СРСР взяли в свої руки бувші соратники Сталіна такі як Булганін, Маленков, Ворошилов, Берія нам це не принесло ніякого полегшення, а навпаки експлуатація політв'язнів стала ще жорстокішою. За найменші зауваження набирали в БУР, де знову були організовані групи з сук та кримінальних злочинців для героризації політв'язнів, які туди попадали. Оперуповноважений чекіст Нефедов з своїми помічниками почали робити спробу розширити сітку стукачів-сексотів. Активізація сексотів посилила репресії проти політв'язнів, що бумерангом віддалось по деяких самих активних стукачах та суках, як Горожанкін, Ребрик, які були вбиті невідомими месниками. Табірне начальство шаленіло і як завжди, без аргументованих обвинувачень хватало окремих в'язнів, відправляючи їх в Ширяєвську тюрму на нульовому пікеті. БУР був переповнений політв'язнями, яких табірна адміністрація запідозрювала в непокорі. Але ж табірні прислужники чекістів притихли коли один з бригадирів (Панасюк) був зарізаний за знущання над підлеглими в'язнями. Він навіть в одного робітника своєї бригади зірвав вставні золоті зуби з коронками щоб вставити собі. Але ж терпіння не було безмежним і табірні капо отримували по заслугі.

А чаша терпіння багаторічних політв'язнів наближалась до переповнення. Все це починалося ще з переживання в після воєнні роки, де була спадщина війни і усіх її породжених негативностях, а також терор, яким

комуністична диктатура закріплювала свою великодержавність. Любі паростки вільнодумства виривалися часто з життям. Комуністична диктатура робила свою чорну справу не тільки в своїй імперії, а як ракова пухлина пускала паростки в інших країнах світу, що мало мету побудови комуністичного суспільства. Ми на ту тему часто розмовляли і навіть деякий час були переконані, що західні капіталістичні країни, а особливо СІЛА будуть змушені розпочати війну з СРСР, щоб не дати прогресувати раковій пухлині комунізму в своїх країнах. Але ж роки йшли, а конфронтація в холодній війні не виходила за рамки ідеологічної боротьби. Надія на якесь зовнішнє втручання, яке змінило б існуючий лад в СРСР розвіялися як і надія про волю, до якої дожити в умовах концтабору була безнадійною.

Кульмінаційним поштовхом обурення своєю долею було убивство в'язнів в 5-му концтаборі. Причина, а точніше безпричинність того вбивства почалась з того, що повз загорожу 5-го концтабору водили на працю в піщаний кар'єр жінок політв'язнів з концтабору № 6. В чоловічих та жіночих таборах Норильська було багато рідних і близьких людей. Були брати і сестри, батьки і діти та подружжя в різних концтаборах. Коли жінок-в'язнів вели коло загорожі то з бараків 5-го табору виходили чоловіки-в'язні, щоб хоть з далека побачити своїх рідних та близьких. Деколи вдавалось і перегукнутись. І хоч за це карали, та родинні почуття були вище заборонних законів табірної режиму. Якось колона жінок проходила повз 5-й чоловічий концтабір, де за огорожею з колючого дроту стояло декілька чоловіків-в'язнів і перегукувались з жінками. В колоні жінок-в'язнів була сестра одного з тих в'язнів. Один з конвойних червонопогонників грубо вилаявся і сказавши «бендеровское отродь'є» дав чергу з автомата по в'язням, що стояли за загорожею концтабору № 5. Вбивство політв'язнів на території 5-го концтабору, коли вимуштрований конвой в ненависті до політв'язнів, яку політруки щоденно прищеплювали солдатам, було підготовлене. І цей солдат, що з брудною лайкою в адрес «бендеровського отродь'я» дав чергу з автомата по групі політв'язнів – результат, декількох вбитих і поранених. Звістка про жахливий злочин по налагоджених каналах зв'язку між концтаборами горлага поступила на протязі доби. А в 4-й концтабір звістка та поступила в той же день, коли в табірну лікарню поступило двох поранених, один з яких Герасимчук був в важкому стані.

Активізація політв'язнів, які зрозуміли, що подібний випадок може мати більш трагічні наслідки, коли психологічно підготовлений конвой може спровокувати масовий розстріл політв'язнів. Що це був підготовлений акт службою держбезпеки не було сумніву і політв'язні на масових зборах вирішили об'явити страйк. В 4-му концтаборі, де було понад вісім тисяч політв'язнів в страйковий комітет були вибрані Грицак Євген, Сириченко, Гальчинський, Кляченко, Венгрин і Недоростков.

Політв'язні розуміли, що керівництво горлага може застосувати до в'язнів насильницькі методи з застосуванням зброї. Тому був вироблений чіткий пакет вимог страйкуючих, де в першу чергу вимагалася гарантія дотримання, існуючих в СРСР законів по захисту життя політв'язнів. Про міжнародні закони, що до політв'язнів і говорити було нічого. Коли органи держбезпеки нехтують навіть своїми обскубаними законами і війська держбезпеки свавіллям часто застосовували зброю проти політв'язнів, не несучи ніякої відповідальності за вбивства беззахисних людей. В пакеті вимог були пункти, де вимагалася людського ставлення до нас. Це скорочення робочого дня, дозволу на листування і отримання посилок, організації бібліотечного обслуговування, покращення харчування та умов праці.

Були вимоги перегляду справ, по яких судили політв'язнів. Ті справи були здебільш сфабриковані слідчими-чекістами, які методом тортур заставляли в'язнів підписувати надумані звинувачення, а також справи політв'язнів, яких судили неповнолітніми. Вимоги покарання наглядачів, конвою і оперативників-чекістів за свавілля, що було результатом численних жертв політв'язнів.

В концтаборі була організована чітка дисципліна, щоб не дати можливості спровокувати якийсь вчинок, що дало б змогу застосувати проти нас зброю. Правда, провокацію хотіли влаштувати на міжнаціональній основі, коли декілька росіян, мабуть сексотів викрикували: «не хотім бить вместе с хохлами-бендеровцями і літовськімі фашистами» ... їх заспокоїли самі росіяни, вибачаючись за своїх безхребетних земляків. Багатотисячний концтабір № 4 був одностайним в рішенню що до страйку і виходити до праці відмовлялися. Важко поранений в'язень Герасимчук помер і це ще більше загостило нашу рішучість відстоювати права людини. В'язня Герасимчука, який помер від поранення вирішили похоронити на території концтабору. На площі перед лікарнею була викопана велика яма, де по християнському звичаю відбувся похорон політв'язня. Висипали високу могилу на якій поставили хрест з написом: «Я звинувачую в своїй смерті червоний фашизм», ті слова Герасимчук сказав перед своєю смертю.

Звістка про вбивство в'язнів дійшла і в інші концтабори, які також об'явили страйк. Застрайкувало понад сорок тисяч політв'язнів Норильська. Концтабори були оточені трійним кільцем червонопогонників з автоматами і кулеметам. Наїхало чекістів з управління юрлага і почали нас вмовляти припинити страйк. Вони багато обіцяли і це дещо розрядило обставини в таборі. На третій день страйку декілька тисяч в'язнів вийшло до праці на горстрой. Але ж на будівельному майданчику довідались, що страйк продовжують усі табори горлага, в тому числі жіночий концтабір № 6, де було також до вісім тисяч жінок-політв'язнів. Було вирішено до праці не при-

ступати і в табір не повертатися. Ми розташувались в недобудованих будинках, а коли вільнонаймані майстри, колишні в'язні нам повідомили, що в каторжанському таборі № 3 також є вбиті в'язні ми на найвищих спорудах вивісили траурні прапори (червоні в чорному окаймленні), для чого використали всю червону і чорну мануфактуру, яка була в художній майстерні горстрою нашої будівельної зони. Прапори замайоріли на башенних кранах та найвищих дахах недобудованих будинків. В стороні 5-го концтабору почулася стрілянина, ми включили гудок, яким раніше оповіщали початок та кінець робочого дня. Гудок вив десь з пів години, поки до нашої зони відключили електроенергію і котельня заглохла. Табірне начальство грозило, що як ми не повернемося в концтабір нам не будуть давати їсти і на другий день вже не привезли сніданку. Перед обідом нами був написаний 20-ти метровий плакат «Нас морять голодом», який повісили на стіні п'ятого поверху в сторону міста. Місто було зразу ж за огорожею будівельної зони, яка посильно була оточена військами МДБ. Але ж коло будинків міста почали збиратися тисячі людей, адже місто було заселене на 80% бувшими в'язнями, які нам співчували. Керівники горлага були розгублені і завезли нам обід щоб ми лише здійняли плакат «Нас морять голодом». День і знову ніч пройшли спокійно, а на другий ранок ми побачили, що до воріт із сторони міста під'їхали автомашини з солдатами. Вони зійшли з автомашин і з увійшли в нашу будівельну зону, але ж зупинилися недалеко воріт. Їх було чоловік сто. Ми почали бити в підвішені рейки і піднятий шум знову почав збирати натовп людей в місті, яких розганяли червонопогонники. До воріт під'їхало декілька легкових автомашин з яких вийшло чоловік вісім військових та цивільних і пройшовши ворота попрямували до будинків, де були наші в'язні. Підійшовши до нас, а ми стали юрбою коло будинку, один з них в цивільному одязі запитав хто з поміж нас старший? Ми відповіли, що в нас старшого немає, так, як ми всі в одних умовах тривоги і надії. Він відреконувався, що він полковник Кузнецов, який має уповноваження Берії очолити комісію, щоб розібратися з ситуацією, яка виникла в Рорлазі Норильська. З ним були генерал-майор Семьонов, генерал-майор Царев, полковник Михайлов, наш начальник концтабору лейтенант Власов, старший опер капітан Нефедов та ще декілька чоловік нам невідомих, мабуть з управління Горлага. Полковник Кузнецов казав, що він на передодні розмовляв з Берією в Москві і має особливі повноваження в залагодженні даної ситуації. Нас вмовляли щоб ми повернулися в табір, а тоді він наші вимоги і скарги з комісією розглянуть та по можливості задовольнять. Він (Кузнецов) запевняв нас, що нас ніхто не буде чіпати і нікого не будуть притягувати до відповідальності, лише щоб ми не бунтували людей в місті і йшли в свій концтабір. Ми відповіли, що в нас немає віри в їх обіцянки і що конвой може знову застосувати зброю перестріляти нас. Ми подали йому наш пакет

вимог, який був відпрацьований нашим страйковим комітетом. Полковник Кузнецов та його свита обіцяли лише, що будуть вивчати наші вимоги і що буде можливим, виконають. Ми відповіли, що ми не можемо йому вірити і вимагали більш вагомих доказів і поступків в ослабленні табірному режиму, щоб заборонили в таборах насилля, використовуючи для того карних злочинців. Без ніякої домовленості вони від нас пішли, а згодом поїхали. Скоро ми побачили, що до воріт під'їжджають ще автомашини з солдатами, які заходять в зону і розгорнувшись ланцюгом оточували будинки в яких ми розташувалися. Звужуючи нашу зону вони в гучномовці кричали щоб ми шикувались в колону і йшли в табір в випадку не підпорядкування конвой буде застосовувати зброю. Бачачи, що наш опір марний і що конвой без вагань може по нас стріляти, ми вирішили повертатися в табір, а якщо конвой захоче вести нас в іншому напрямку сідати на дорозі і не рушати з місця. Нас було декілька тисяч і під посиленням конвоєм провели нас в табір без ніяких перешкод, навіть не робили шмону.

Табір бурлив мітингами, нарадами і навіть виступала художня самодіяльність, де в'язні співали свої народні пісні, декламували вірші та поеми класиків і свої з вражень невільника знедоленого народу. А навколо концтабору встановляли кулеметні гнізда і весь табір контролювався прицілом кулеметів. Комісія, на чолі з Кузнецовим була і в таборі, але ж нічого конкретного не вирішила, що до вимог політв'язнів. Лише сказали, що скоро постараються на наші вимоги дати відповіді. На другий тиждень з початку страйку ми побачили, що табір оточують ланцюгом червонопогонники з автоматами, а в огорожі табору почали прорізати проходи немов на фронті перед наступом. По мегафонах почали закликати щоб в'язні виходили з табірної зони. Біля кожного прорізаного проходу в табірній огорожі стояло по два солдата з автоматами, які по словах оратора з мегафоном гарантують захист тих хто вийде з табірної зони. В'язні всього табору роєм снували навколо бараків. Спершу почали тікати в прорізані проходи придурки, які ходили в начальстві та сексоти і ті хто почував гріх за собою перед своїми товаришами. Але ж тих втікачів набралось не більше сотні, а всі інші стояли, вірячи, що до безборонних в'язнів зброї не застосовуватимуть. Ми стали перед воротами, які також відкрили і біля них стало чоловік шість солдатів з автоматами. Ми стояли стіною не реагуючи на приказ і заклики виходити з табірної зони. До воріт підійшов якийсь майор і щось сказав солдатам, а сам взявши мегафон прокричав, що це його останнє попередження виходити за зону. Враз перед нами роздалися автоматні черги пострілів, а в переді мене стояв в'язень з Волині Неципорик Федір і я дивлюсь, що він падає, збоку стояв високий осетин який нагнувся щоб підняти Федора, але ж роздалась з сторожової вишки черга і він як підкошений падає. Стріляли кругом табору і ми спочатку думали, що це психологічний натиск і що стріля-

ють в верх, а коли побачили, що люди падають облиті кров'ю зрозуміли, що це стріляють по нас. Передні ряди, хто ще не впав скошений кулями кинулись на допомогу раненим, але ж знову автоматні черги і в'язні падають на бруківку, поливаючи її своєю кров'ю. «Что ви делаете, гади!» Крикнув якийсь росіянин, що стояв спереду, але ж нові постріли обірвали і його життя. Все це сталося раптово і одночасно від усіх прорізних проходів в огорожі концтабору і вбиті та поранені були усюди. Акція розстрілу в'язнів як видно була заздалегідь запланована і продумана. Страйковий комітет, який був між нами виніс екстрене рішення, щоб не проливати крові припинити опір і організовано виходити за зону концтабору. Сила на стороні озброєних чекістів і наш опір може бути трагічним ще для багатьох в'язнів. В ворота ще ввійшло з десяток солдат-червонопогонників, які вели на повідках вівчарок. Собаки люто рвалися до нас, відтісняючи нас від вбитих та поранених друзів, які лежали стікаючи кров'ю хто мертвий, а хто ще живий стогнучи і шлючи прокляття вбивцям, які холоднокровно слідкували за ходом «усмирення». Допомоги нікому не подавали, а ми під прицілом автоматів та кулеметів лаштувалися п'ятірками в колону. Нас відраховували по сотні і виводили за зону. За ворітьми на віддалі до 100 метрів в тундрі стояли столи, коло яких на стільцях сиділи чекісти з адміністрації горлага та ті табірні прихвосні, які завжди допомагали адміністрації вершити беззаконня. Сотню в'язнів, яких виводили за ворота під посиленою охороною заставляли сідати, а тоді по п'ятірці підходити до столів, де вже були підготовлені списки по яких сортували в'язнів, куди кого відправити. Окремих в'язнів забирали на вахту, де була організована група кримінальних злочинців, які з гарапниками накидались на свою жертву і били, поки оперативник, капітан Нефйодов, що став поруч не казав «достаточно». Били прямо коло столів наглядачі і конвоїри, якийсь в'язень чинив супротив, та тут же був застрелений. Я був в п'ятірці, яку направили до столу, де сидів начальник концтабору лейтенант Власов та в'язень начальник дільниці горстроя Рудмінський. Провіривши по списку Власов сказав щоб мене відвели на вахту, а Рудмінський сказав «пусть ідыт в колону, он і тц подохнет...». Я пішов до окремої групи в'язнів яка формувалася в колону. Так, що мені пощастило уникнути костоломки на вахті, а то відтіля хто повертався до нас то ледве йшов. Я бачив як били членів страйкового комітету Гольчинського та Грицака, а потім з іншими членами страйкового комітету відправили в ширяєвську тюрму на нульовому пікеті. Скільки було поранено та вбито ніхто не знав, але ж було досить багато. Нас колонами повели до залізниці, де погрузили в товарні вагони і завезли в концтабір № 102, коло аеропорту. Це був для нас як пересильний табір, так як відтіля частину в'язнів відправляли в Красноярськ, а більшу частину розвезли по штрафних концтаборах та по тюрмах Норильська, так, як не було водного транспорту щоб нас усіх

забрати з Норильська. Ще жорстокіше розправилися з страйкуючими політв'язнями інших концтаборів горлага. Особливо було багато жертв в чоловічому концтаборі № 5 та каторжанському концтаборі № 3, де відзначився особливою жорстокістю чекіст Калашніков.

Таку відповідь на наші страйкові вимоги дав референт Берії та уповноважений генерального прокурора Руденка полковник Кузнецов. Та відповідь друкувалася автоматними та кулеметними чергами. А безпосередні виконавці більшовицьких злочинів в Норильському горлазі вже після смерті упири Сталіна – це полковник Кузнецов, генерал-майор Семьонов, полковник Михайлов, генерал-майор Царев, лейтенант Власов, капітан Нефьодов і чекісти такі як Клашніков, Черняк та інші прізвищ і чинів яких не пригадую мабуть були підвищені в чинах та получили нагороди і державні привілеї, якими користувалися. Так, що не тільки злочинцями були Ленін і Сталін, а уся їхня команда, яка вела нас, підштовхуючи багнетами, в «світле майбутнє» в яке ще й сьогодні дехто вірить чи хоче вірити, кого не нудить а приваблює запах людської крові.

А поки ми в вересні 1953 року побиті та змордовані крокували до залізниці, щоб новим етапом заповнити штрафні концтабори (орлага, де нас чекали нові поневіряння, нові зневаги і насилля пануючим кланом комуністичної партії.

Михайло Баканчук (Тернопіль)

Спогади вояка ОУН УПА і репресованого політв'язня

Баканчука Михайла Антоновича про своє перебування в підпіллі і концтаборі в Норильську

Чисельність в'язнів ГУЛАГу моськовсько-більшовицької імперії в 1950-1953 роках дорівнювала населенню такої країни, як Австрія. Більшість ув'язнених (до 85%) були політв'язнями, а українців між ними було від 60% до 70%. Утримання багатомільйонної чисельність в'язнів в концтаборах ГУЛАГу було політичною метою тоталітарного режиму щоб репресіями і терором ліквідувати вільнодумство, волевиявлення національних поривів та непокори. Разом з тим це була дармова робоча сила, використовуючи рабську працю яку освоювали необхідні простори крайньої півночі, далекого сходу, Сибіру, козацьких степів з великим економічним потенціалом розвитку багатогалузевої промисловості.

Жорстокий режим в спецтаборах для політв'язнів, сурові кліматичні умови, надзвичайно важкі умови, каторжної праці при 10-12 годинному робочому дню, без вихідних, відсутністю охорони здоров'я та праці спричинили велику смертність політв'язнів. Все більш частішали випадки безпричинних вбивств політв'язнів конвоєм військ МДБ. Терміни ув'язнення

після 1947 р. у стали майже еталоном 25 років, незалежно від обсягів звинувачень. Знаю випадок в 1948 р., коли в Дубнівській тюрмі на Рівненщині сиділо 16-ти річна дівчина з 25-річним терміном ув'язнення лише за те, що носила в ліс повстанцям УПА їсти.

Політв'язнів об'єднували нестерпні умови, де нехтувалася і так куца законність більшовицького режиму. Чекісти казали нам: «Для вас закон тайга, а судьей будет бельй медведь». І політв'язні почали протестувати. Протести переросли в страйки і повстання, які хоч жорстоко придушувала вбивством тисячами політв'язнів, спротив продовжувався. також в Воркуті, Норильську, та ін.

В 1954 році, як ланцюгові реакції спалахнуло повстання в Кенгірі, відомого «Степлага» Казахстану, де було п'ять таборів 1-й жіночий табір, 2-й господарський табір, 3-й чоловічий табір з терміном ув'язнення 10 років, 4-й чоловічий табір каторжан із терміном ув'язнення 25 років та 5-й тюремна зона. Всього там перебувало в 1954 році понад 10 тисяч політв'язнів.

Я бувший політв'язень «Горлага» в Норильську, де в 1953 році відбулося повстання політв'язнів, яке було жорстоко подавлене ціною до тисячі вбитими та пораненими. Кенгірське повстання знаю лише з оповідань очевидців та спогадів в різних часописах, автори, які були очевидцями подій в Кенгірі. Це Лідія Титаренко з Черкаської області, Омеляна Войцехович-Рафальська з Тернопільщини, російського поета-художника Юрія Груніна та відомого письменника Солженіцина. Автори спогадів кожний по своєму дивився і давав свою оцінку баченим трагічним подіям, які розпочалися в травні 1954 року. Я буду, узагальнювати розвиток і перебіг тих подій по описах вище згаданих авторів. Можуть бути які-то зауваги в неточностях, наперед прошу пробачення.

Напередодні Кенгірського повстання була відома хрущовська відлига, коли після Норильського та Воркутинського страйків-повстань зняли номера, які політв'язівці носили написаними на плечах, коліні або на рукаві та на шапці. Перестали на ніч закривати бараки, так що вже не дихали парами параші, а користувалися туалетами за межами бараків. В усіх інших жорстокостях режим залишився таким, який був. Конвой військ МДБ та наглядачі користувалися й надалі вседозволеністю по репресіям до політв'язнів.

В лютому 1954 року в'язень 3-го кінгірського табору євангеліст Олександр Сисоєв, якому залишилось два місяці до звільнення справляв свої біологічні потреби за 15 метрів від запертної огорожі був застрелений конвоїром. Тоді кінгірські табори 2-ї і 3-ї зони застрайкували і два дні не виходили до праці вимагаючи покарання вбивці. До праці вийшли коли начальство пригрозило, що переведе всіх на пайок відкатників від праці (250 грам хліба замість 500 на день).

На Великодні Свята 1954 року, коли чоловіча колона поверталася з праці, а жіночу колону вели в нічну зміну вони зблизились, що можна було перегукнутися (а були там рідні та близькі, брат та сестра, батько і дочка). Пролунали вітання «Христос Воскрес!», «Воістину Воскрес!», «Як здоров`я сестричко?». Конвоїри кричали «молчать!» А один з них полоснув автоматною чергою по чоловічій колоні, поранивши 13 політв'язнів. Другого дня 3-я зона кінгівського спецтабору застрайкувала. Але ж не було загальної підтримки, тому самих активних страйкарів запроторили в тюрму, а інші, хоч гнівно обурені безпричинним вбивством своїх побратимів, вийшли до праці. Але ж спротив проти свавілля конвою все більше тлів і до спалаху непокори вже було не довго.

«Батьки» ГУЛАГу це бачили і щоб запобігти небажаних наслідків в другій половині квітня 1954 року з Магадана привезли 650 битовиків, серед яких було багато «воров в законі» та інших кримінальних злочинців. Це, робилося з метою, що виникне протистояння. 20-23 літніми термінами ув'язнення об'єднані бойовим духом є безпощадніші до стукачів і нахрапистих кримінальників. Коли до них прийшли кремезні широкоплечі хлопці, щоб побалакати з «паханами», так ті вислухали їх уважно. А ті казали: «Ми представники табірної братства політв'язнів. Який в спецтаборах порядок ви знаєте. Робити ножі і володіти ними ми вміємо і нас в п'ять раз більше від вас, так, коли ви нам зашкодите, ми вас поріжемо». І кримінальники зрозуміли, що з «мужиками» краще жити мирно.

Кінгівські зони спецтабора «Степлага» побудовані комплексно в вигляді прямокутника з загальною зовнішньою стіною, всередині якої мурованими стінами і загорожами заперток з колючого дроту розділялися внутрішні зони. Жіноча зона №1 відокремлювалась від 2-ої і 3-ої чоловічої зони господарською зоною (госпдвором) і далі тюремною зоною, де були дві тюрми, які були розраховані на утримання понад 500 в'язнів.

Кримінальників приваблювала господарська зона, де були склади продуктів не тільки для спецтабору, а й для поселення адміністрації і конвойних військ. Крім того жіночу зону від господарської відділяла лише одна мурована стіна, яку неважко було зруйнувати. Такі можливості були мрією кримінальників. 18 травня 1954 року кримінальники великою юрбою перебравися через загорожу з 3-ої зони в 2-у, а потім в господарську зону, де розпочали руйнувати стіну, що відгороджувала жіночу зону.

Політв'язні звернулися до охорони, щоб ті не допустили кримінальників в жіночу, а то політв'язні також будуть змушені вийти в жіночу зону щоб захистити своїх сестер від можливого насилля. Але конвой мабуть мав вказівки не перешкоджати кримінальникам ввійти до жіночої зони, які проломивши стіну муровану, більш як сто чоловік ввійшло до жіночої зони. Туди ввійшла значна група політв'язнів з України і Литви з метою захисту жінок

від кримінальників. Жінки поспіхом закривали бараки, а кримінальники бачачи рішучість політв'язнів поводили себе спокійно, просячи в жінок лише заварки для чєфіру. Політв'язні запропонували кримінальникам вийти з жіночої зони в іншому випадку будуть виносити їх трупи. Перевага по чисельність і по організовані рішучості була на стороні політв'язнів і «пахани» з ворів-законників дають команду кримінальникам повертатися в чоловічу зону. Поверталися через той же пролом в стіні і коли там було найбільше скупчення в'язнів пролунали автоматні постріли. В'язні відійшли від пролomu в загорожі забираючи поранених, яких було 13 чоловік. В бараках їх перев'язували рвучи сорочки, але були і важкопоранені, яким терміново була потрібна кваліфікована допомога. В'язні звернулися до охоронців на прохідні, щоб поранених забрали в лікарню. Ті погодилися і коли поранених принесли до прохідної їх забрали наглядачі.

Кінгирський концтабір усіх 3-х зон бурлив гнівом та протестами. Аджє всі розуміли, що це була організована провокація, яку підготувала адміністрація потураючи кримінальникам. На другий день вже була комісія з Москви та Алма-Ати. З Москви був замісник генерального прокурора Вавілов та головного управління ГУЛАГу генерал Бочков. Вони зібрали в'язнів і запевняли що винуваті в розстрілі будуть покарані та буде переглянутий лагерний режим в сторону пом'якшення, лише щоб виходили на роботу. На звинувачення політв'язня Ганни Михалевич, що жінок охорона жорстоко б'є, комісія розчулено запевнила: «розберемось і покараємо винуватих»... Хоч багато в'язнів казали, що Вавілов і Бочков обмануть, більшість в'язнів повірили високому начальству і пішли на роботу. На другий день, коли жіноча колона в'язнів повернулася з нічної зміни, вони побачили, що поранені хлопці, яких забрала охорона до лікарні висіли на колючому дроті огорожі запертки і їх фотографували як втікачів з зони. Жінки гукали в зону до мужчин: «Навіщо віддали поранених, їх повісили на запертці, немов втікачів». Всі три зони завирували, переконавшись, що комісія їх обманує, що вони всі жорстокі чєкісти. В зонах непокора переросла в бунт, ламалися внутрішні загорожі, 5 зон з'єдналися. Ранком, 20 травня 1954 р. готовились хоронити трьох в'язнів, що померли від поранень. Один з них був українець Сергій з Волині, один кримінальник і третій політв'язень з Середньої Азії. Сергія передягнули в вишиту сорочку, а коли друзі битовика і арійця запротестували, що роблять різницю між покійниками, найшли ще дві вишитих сорочки і всі троє були в вишиванках. Панахиду відправляли політв'язні-священики о. Василь Коцик, о. Петро Кошіль, о. Пулковський і о. Євген з Закарпаття (який через декілька днів також загинув). Був священник-католик з Прибалтики і Мулла. Проводили загиблих усім табором. Нашвидкуруч був організований хор, який виконував поминальні псалми. Виступали промовці, які гнівно таврували вбивць.

Від росіян виступав колишній полковник Ч.А. Капітон Кузнєцов, від українців виступила Михалевич та чеченець. Труни з небіжчиками хлопці на плечах віднесли до воріт, а вже охорона відвезла на тюремний цвинтар. Кримінальників викликали на етап, але ж багато відмовилося покидати зону, кажучи, що вони солідарні з політв'язнями. Політв'язні на своїх зборах вирішили створити табірний комітет, який має координувати подальші дії в'язнів. Головою комітету обрано Капітона Кузнєцова – колишнього випускника Фрунзенської академії – полковника.

Юрія Михайловича – журналіста з Ленінграда, який керував пропагандивно-культосвітньою діяльністю.

Михайло Каллер – українець з Дрогобичини, колишній воїн УПА, відповідав за службу безпеки всіх зон

Нуся Михалевич – українка відповідала за морально-виховну роботу Гліб Слученков – колишній старший лейтенант ЧА відповідав за стан оборони концтабору усіх зон.

Лідія Кіндратівна – українка, старша віком, відповідала за розподіл і забезпечення в'язнів харчами.

Борис – з кримінальників – відповідав за їх дисципліну. Були ще члени комітету з Прибалтики, Кавказу і інші. Всього 12 чоловік, на жаль прізвищ не написано.

Комітет взяв на себе обов'язки внутрішньо табірною керівництва. Були опрацьовані вимоги, які мали бути висунуті московські урядові комісії, якої вимагали і чекали. Вимоги були такі:

Розслідувати вбивства і поранення в'язнів конвоем і винуватих притягнути до судової відповідальності.

Переглянути судові справи, особливо малолітніх і жінок з метою звільнення або зменшення термінів ув'язнення.

Не притягати до відповідальності учасників страйку

Мати право побачень з рідними і писати щомісячно листи, а не два в рік Ліквідувати тюремний ізолятор, де проводилося катування політв'язнів.

Встановити восьмигодинний робочий день з певною заробітною оплатою. Вирішено строго дотримуватися порядку існуючого законодавства, не допускати антисоветських виступів, що може бути спровокованою причиною застосування зброї до політв'язнів.

Художник Юрій Грунін писав великі лозунги такого змісту:

«Да здравствует Советская Конституция!»

«Да здравствует Мир и уважение человеческой жизни!»

«Да здравствует справедливая советская власть!»

Ті лозунги високо вивісили на бараках.

Щоб захиститися від можливого нападу червонопогонників і охоронців напроти воріт входу зони споруджували барикади з камінних стін, які роз-

бирали між зонами. Повиламували з вікон залізні ґрати і хлопці Михайла Каллера ходили з тими залізними прутами по табору, слідкуючи щоб був порядок. Зробили ревізію продуктів, які були в господарській зоні. Їх при економному використанню вистачало на два місяці. Юрій Михайлович редагував, а Юрій Грунін писав листівки в яких зверталися до населення Дзезказгану, щоб ті передали вимогу в'язнів прислати комісію з Москви, щоб захистити життя в'язнів, яких розстрілюють. Було звернення до населення де писалося: «Ми вам будемо місто, а нас безпричинно тероризують і вбивають» і інші. Борис з кримінальників з ватману робив великі повітряні змії і з їх допомогою листівки розкидалися над Дзезказганом. Начальство заходило в табір, лише після того як їх перевіряли, що в їх немає зброї, вели переговори з комітетом, а комісії з ЦК КПСС, яку вимагали в'язні все не було. Гучномовці, які порозвішували навколо табору в день і в ночі закликали в'язнів припинити страйк і виходити на роботу. В'язні відповідали начальству, що вийдуть на роботу лише тоді як будуть виконані їх вимоги. Проти воріт, за барикадами і по всіх сторонах зон вдень і вночі чергували групи в'язнів, щоб дати відсіч можливому нападу солдат і охоронців. Лише як була зауважена яка небезпека лунав свист і в'язні бігли з бараків до місця тривоги. Згадується жінка-гуцулка Параска, яка свистала гучно немов паровоз, а смілива була мов тигриця.

3 15 червня 1954 року навколо табору помітно збільшилася кількість червонопогонників (військ МДБ), які відкрито встановлювали кулемети. Почастішали наміри охоронців і солдат з палицями прорватися в зону, але в'язні відганяли їх градом каміння. Потім генерал Бочков об'явив по гучномовцю, що рішенням Верховного Суду СРСР полковника Капітана Кузнєцова звільнено. Але цей мужній чоловік гордо відмовився виходити на волю, кажучи, що буде в таборі до вирішення поставлених вимог. Об'явили, що малолітні в'язні з кримінальників можуть виходити з зони, так як їх амністували, але вони також відмовилися виходити на волю, так, як рішили підтримувати політв'язнів. У другій половині червня 1954 року перекрили до табору водопровід і відключили електрику. Перестали завозити хліб. Раціон харчів був зменшений, економно використовували продукти, що були в господарській зоні. Воду брали в пожежних водоймах. Штрафник, що прибув з Норильська, литовець Кнопмус розказував в'язням, як відбувалося повстання в Норильську і хоч воно було придушене, в'язні добилися значних поступок в послабленні режиму.

26 червня 1954 р. з спогадів Груніна і Омеляни Войцехович на світанку навколо табору почувся гуркіт машин та брязкіт гусениць, а згодом побачили, як в табір в'їхали танки Т-34, які руйнували барикаду. Політв'язні вибігали з бараків, щоб боротись, але проти танків були безсилі. Тоді жінки, взявшись за руки великою юрбою вийшли проти танків. Вони думали, що

танки не підуть на безборонних жінок. Але ж в танках були підігріті алкогольем вірні лєнінці, що сліпо виконували волю комуністів і десятки жінок опинилися під танками, а в повітрі над табором кружили «кукурузники» У-2 і поливали кулеметним вогнем в'язнів, стріляли з автоматів конвойні з таборових вишок. Розпочалася справжня бойня. За воротами табору стояли Бочков, Вавілов і інше високе начальство і спостерігало як усмиряють «врагов народа».

Танками давили жінок і мужчин, заганяючи їх в бараки, а червонопогонники кидали в вікна газові гранати. Загорілися матраци і дим та газ з гранат душив тих, хто шукав захисту в бараках.

Як пригадає Фаїна Енштейн, один з танків проломив барак переповнений в'язнями і пройшов по живих тілах. На одному з танків сиділа п'яною табірний лікар, дружина офіцера-чекіста Нагибіна і сміялася, дивлячись, як танк давив жінок.

Мужчини намагалися прикривати собою жінок, щоб оберєгти від п'яних солдат і наглядачів, але їх кололи багнетами і стріляли в них, а коли ті падали, так кололи жінок. Оперативник чекіст Бєляєв в той ранок власноручно застрєлив більше двох десятків в'язнів. Ним була важко поранена член табірнього комітету українка Супрун, якій було вже понад 60 років. Вбитих та поранених було більше тисячі.

Як розповідала у своїх спогадах очевидець тих подій Омєляна Войцєхович, були роздавлені естонки Інгрід Ківі і Махлані. Вродливій латишці Бєлті відтято траком танка обидві ноги і руку. Чорняву єврейку з Києва Аллу Прісман танк зачєпив ззаду і відкрив її внутрощі. На бруківці лежали вбиті Марійка Харнтика (?) і Теклюня з Тернопільщини. Лежала застрєлена член табірнього комітету Лідія Кіндратівна, а на барикаді лежала вбитою поліщучка Уляна. Семен Рак з своєю дівчиною, а може сестрою опинився під танком і були роздавлені. Але ж хіба всіх пригадаєш і назвєш поіменно?

Всі санітари-в'язні з лікарні, між якими був Михайло Сорока, не вспівали заносити поранених в лікарню. Вбитих солдати і охоронці кидали в вантажні автомашини, які під'їжджали одна за одною.

По свідченні Юрія Груніна при придушенні Кінгирського страйку-повстання було вбито понад 700 і поранено більше 800 в'язнів. Солженіцен писав, що ці цифри занижені.

Після повного розгрому кінгирських спецтаборів «Степлагу» самі військові викопали велику могилу поруч 3-ої зони, куди кинули більше 300 трупів. Біля 400 вбитих вивезли і закопали в степу.

Ранених звозили в табірні і міські лікарні. Багато з їх померло. За неофіційними даними, полковника Капітона Кузнецова засудили до розстрілу, але помилували.

Журналіст Юрій Михайлович в тюрмі перерізав вени, щоб не терпіти тортур і помер. Гліба і Михайла Каллера – розстріляли. Нусю Михалевич судили, сиділа в закритій тюрмі. Інших членів табірної комітету та активістів страйку-повстання також судили, але хоч трохи достовірна інформація відсутня.

Танки, якими давили в'язнів в спецкорі Кенгіру, після закінчення своєї місії поїхали до спецтабору «Руднік», де демонстративно перед тисячами політв'язнів проповзли закривавленими траками, на яких ще були намотані жіночі коси, немов попереджаючи, що буде з тими, хто повстане проти більшовицького режиму.

26 червня 1954 р. Кенгирське повстання було придушене великою кров'ю в'язнів. Тих, що залишилися в живих – на етап в інші табори, кого в закриту тюрму, кого віддали під суд.

Коли 27 червня формувався етап в інші табори сталося повне затемнення сонця, яке було немов передвісником подальших чорних днів репресій і кривд від існуючого в той час режиму московсько-більшовицької імперії. У 1956 році кенгирські табори ліквідували, на їх місці побудовані житлові будинки, лише на місці, де захоронили вбитих політв'язнів поросла зелена трава, щедро підживлена трагічно загиблими жертвами тоталітарного режиму. Інколи, мешканці міста, що раніше пережили умови тюрем та концтаборів ГУЛАГу приносять і кладуть на могилу степові тюльпани. Хай пам'ять пережитого нами захистить наших дітей та онуків від можливих повторень історії. Любіть Україну, бережіть її Незалежність, наповнюючи її національно-демократичним змістом і верховенством закону, що захищає людську гідність.

Долі керівників повстання:

Гліб (Енгельс) Слученков – розстріляний

Гірш Каллер (Михайло Пендрак) – розстріляний

Анатолій Задорожний – організатор оборони табору, який очолив облогу 3-го лагпункту, розстріляний

Юрій Кнопмус – литовець – засуджений до смерті, розстріляний.

Михайло Сорока, Володимир Каратані, Володимир Порендовський – вислані на Колиму. Віталій Скірук з Волині – засуджений до смерті, розстріл замінений на 25 років ув'язнення.

Лідія Супрун, вчителька із Закарпаття, мати вояка УПА, загинула під час штурму. Анна Михайлович – після року закритої тюрми вислана в Норильськ. Капітон Кузнєцов спершу засуджений до розстрілу, потім розстріл замінено на 10 років. У 1960 році повністю реабілітований. Мешкав в Анапі, працював агрономом, помер у 1991 році.

Грабович Василь

Записала від свого діда студентка НАУКМА

Я народився 1.01.1933 р. в с. Рудники (суч. Миколаївського р-ну Львівської обл.) в селянській родині, де, крім мене, було ще четверо дітей. Наша родина, наприклад, жила нормально, володіла чотирма гектарами орної землі, трьома гектарами сіножаті і двома гектарами лісу. В перший клас я пішов у 1941 р. в Рудницькі семирічну школу, яку в 1945 р., в листопаді, змушений залишити – нас виселили з власного будинку і родина десь переховувалась до 1947 р. включно. Три мої брати були в УПА... найстаршого брата оточили в одній із stodol, але він заховався в сіні, і коли робили обшук, йому пробрили кілька разів ногу піками. Через кілька днів, коли він вийшов, на нозі розвинулось хронічне запалення, тому в УПА бути вже не міг – залишився калікою. То брат Степан... Брата Володимира в 1946 р. восени зловили у Львові – він там виконував завдання. Його цілий рік катували у в'язниці на вулиці Лонського і на 10 років засудили. Третій брат до 1946 р. воював в УПА, а в 1946, коли вони відступали, була погоня і троє їх пробули в Рудницьких ставках під водою. Двоє вояків померло від запалення легень, а брат Теодозій також мав запалення, на ґрунті чого дістав туберкульоз, і в УПА також йти не міг.

Навіть коли ми переховувались, мати в чужих квартирах готувала їсти і я часто носив їжу хлопцям з УПА в Білецький і Керницький ліс коло Рудник. Один раз я пішов до лісу, та його оточив гарнізон і мені довелось там ночувати разом з вояками... Коли я зранку прокинувся, біля мене лежав убитий в бою хлопець. Це був 1946 р. Доводилось і мені стріляти, коли був оточений солдатами з Медичинського гарнізону. В Рудниках загинув 61 учасник УПА. Хлопці воювали з німцями, врятували багато ешелонів, боролись, щоб не вивозили людей на заслання. В листопаді 1949 р. мене заарештували і більше двох тижнів катували. Мав пролом черепа – пістолетом били по голові – добу лежав без пам'яті. Під міст кидали і не давали виплисти, зранку витягали напівмертвого... В 1950 р. родину депортували і в кінці року ми вже були на Далекому Сході – Хабаровський край, Єврейська автономна область, Сталінський р-н. Працювали там на лісозаготівлі, будівництві... В 1951 р. при розвантажуванні баржі на Амурі я впав туди всередину – був тяжко травмований (мав перелом черепа, руки, ребер, ніг) і лежав 4 дні без свідомості. Після цього працювати вже не міг і пішов продовжувати навчання в школу. Після закінчення школи вступив до Хабаровського електротехнікуму зв'язку в 1953 р. Але через те, що ми були репресовані, в грудні директор технікуму викликав до себе і сказав, що я і ще четверо хлопців не можемо продовжувати навчання. Але за сприяння дружини директора все ж залишились в технікумі. В 1956 р. закінчив Хабаровський техні-

кум, після чого був направлений на роботу в Єврейську автономну область, де відпрацював два з половиною роки, а після реабілітації в 1958 р. повернувся на Львівщину, де сорок чотири роки пропрацював зв'язківцем.

Загинуло троє двоюрідних братів по батьковій стороні: Василь (1925-1945) – псевдо «Вихор», стрілець УПА. Загинув у Рудниках в урочищі Тищина, натрапивши на засідку облавників, похований на цвинтарі села Рудники; Степан (1920-1947) – псевдо «Крук», стрілець УПА. Загинув в Рудниках на ставках, місце його поховання невідоме; та Іван Грабовичі...

Походжай Марія, 1930 р. н.

Народилася я 6. 05. 1930 р. в с. Вистовичі (суч. Самбірського р-ну Львівської обл.). В 1937 р. пішла в школу, де провчилась до 1941 р., до початку війни... При німцях навчалась також в технікумі...

З 1946 р. після закінчення війни почалися великі переслідування вояків УПА, яким тоді я допомагала – носила шкарпетки, потрібні ліки, їжу.

НКВДисти перевдягались в форму УПА, вивідували в людей місцезнаходження вояків, вбивали голів сільрад так, щоб підозра падала на УПА. Але Українська Повстанська армія існувала десять років лише завдяки підтримці людей. Діти зі школи бігали на перерви на подвір'я НКВД і дивились через щілини паркану на побитих бандерівців; жоден з них не сказав би схованки хлопців з УПА..

В 1948 році почалась колективізація, через те, що батько не хотів йти в колгосп, його арештували, зробили куркулем і дали 10 років ув'язнення з конфіскацією майна, а родину вигнали на вулицю. Брата ув'язнили на 25 років, хоча він воював на радянському фронті і був поранений на річці Ельбі. Ми з 1948 по 1950 рр. жили в чужих людей, вдома залишився лише 84-річний дідусь, який незабаром помер. В 1950 р. я вступила в Львівський педагогічний інститут на хіміко-біологічний факультет, проте не встигла здати останнього екзамену – нас з мамою забрали в Бориславський табір, де тримали більше трьох місяців (з 13 серпня до кінця листопаду). Там жили в жахливих умовах, їжу давали раз в день... Нас везли в товарних ешелонах більше місяця до Біробіджану. У вагонах 26 людей спали на нарах, в 50-ти градусний мороз дівчат виганяли під конвоєм в місто за вугіллям, водою і як ми повертались звідти, то не могли зняти легенькі чобітки, які примерзли до шкіри. По дорозі мертвих викидали з вагону... Десь 30-31 грудня ми приїхали в Біробіджан і, коли відкривали вагони, люди мертвими падали в сніг... Пізніше нас везли 330 км в Сталінський район, село Ревугиху три дні і дві ночі на вантажівках без накриття в 50 градусів морозу.

Туди привезли 36 сімей, для них було побудовано 12 будинків – без вікон, без дверей... Ніхто не мав права звідти виїхати, лише, коли відвозили в ліс,

в тайгу на роботу. Літом ми копали траншеї на два з половиною метри під будову школи. Після смерті Сталіна в 1953 р. звільнили батька із в'язниці і привезли до нас, а в 1958 р. повернулися на Україну. Ми приїхали у Вистовичі, але прокурор в Рудках дав 24 години для виїзду за межі України... Я з сім'єю переїхала за Львів, в с. Малахів, де кожен день ходила в міліцію за пропискою, проте всюди повторювали: «Їдьте звідки приїхали». Це тривало 11 місяців, доки голова обласної ради Стефаник не приписав нас у Мелехові. Пізніше у Львові були проблеми з влаштуванням на роботу і знову Стефаник дав направлення у меблеву фабрику. У Мелехові прожили два роки, після чого переїхали до Львова, де знову не могли довгий час прописатися – ми були «ворогами народу». Мені 76 років, і я вдячна Богові, що дозволив мені дочекатись незалежної України, за яку все життя боролась.

Дмитришин (Федорко) Юлією Василівною, 1925 р. н.

Проживає в с. Гошів Волинського р-ну Івано-Франківської обл.

Записала від своєї бабусі студентка НАУКМА Юлія Дмитришин,

ФСНСТ, гр. № 3

Мій тато був з 1901 року, а мама з 1903 року. Потім мій тато служив при уланах (там були тільки найкращі хлопці). У 1923р. вони одружились. Жили вони дуже дружно. Я була найстарша дитина. Було ще 2 молодші сестри і наймолодший Василько. Тато помер у 1936 р. Він помер, після того, як у березні 1935 р. у наших сусідів Коляджинів була пожежа. Жиди у них мали забрати поле. Тому вони все підпалили. А у нас була нова хата. Тато її сам один побудував і кинувся її рятувати. Сам носив відра і надихався того диму. У нього була виразка шлунку, а її тоді погано лікували. Мій братик помер у цьому ж році 26 травня. У нас залишилося мало поля. Лише пів гектара поля. У 30-их роках у нас не було голодомору. Ми були під Польщею.

У 1939 почалася війна. Під зиму прийшли рускі, як чорна хмара. Страшні такі, ми їх боялися. Забирали все державне, виганяли продавців. І зразу почали арештувати людей. Якщо ти мав корову, ти вже куркуль, не пролетар. Людей вивозили без попередження. Все забирали, коней, корів, реманент, їздили бригадами і забирали все. Була м'ясо ставка – 50 кг, чи у тебе була свиня, корова, чи ні. Тому мама дуже плакали, треба було все продавати, щоб купити м'яса. Бувало таке, що в селі хтось різав теля, а ми в нього тоді купували. У нас було населення коло 1000 людей, десь 30% вивезли, а почали переселяти своїх (росіян). Арештували багато. Кому казали, що це куркуль, а кому пришивали політику. Багато людей пішло до них на службу. Такий страшний був 40-ий рік.

У 1941 прийшли німці. Німці зразу людей обманули, казали, що дадуть автономію, але не дали. Люди поділилися на дві групи: одні були мельниківці, а другі – за Бандеру. У цьому ж році німці почали організовувати різні курси, школи. Я пішла на курси садівничок (*вихователь у дитячому садочку*) у Стрию на два місяці. Закінчила і зразу поїхали працювати у Стрийський район. Я там організувала дитячий садочок. Після того я приїхала в Гошів і тут почалася моя друга робота. Я стала політичним агітатором ОУН. Це був 1942 рік. Вони мене самі знайшли. Там були люди з усього світу, я не цікавилася дуже, хто саме, бо я дуже боялася, що мене будуть бити, і щоб я менше знала. Я пройшла курси від ОУН у лісі по виробленню безалкогольних напоїв. Були курси по в'язанню, вишиванню, курси медсестер. І почала ходити агітувати по різних селах Долинського району, бо в Гошівському я боялася, бо в Гошеві були люди дуже зрадливі. Були різні збори в читальнях і ми туди приходили агітувати. Я ходила агітувати одна. У мене було псевдо Зозуля, Сойка. Але на зборах я називалася найчастіше Марія, чи якимось по-іншому. А ще деколи треба було перевозити з одного села в інше то зброю, то їжу. Найчастіше ми навіть не знали, що веземо.

Працювати було цікаво. Так я пропрацювала до 1944 року. Тоді багато поїхали в ліс. Але я мало була в лісі. Я тоді їздила по селах, бо був тиф, а німці його дуже боялися. На той час я вже закінчила багато різних курсів. Мені видавали документи, що я пройшла курси, у читальні. Видавав голова читальні. То був Дрінь Олекса, потім Шиян Дмитро, потім Мергель. Головою села був Титор Михайло. Дуже паскудний чоловік. Заарештував маму, бо вона не відробила один день. Ми за мамою цілий день плакали.

Німці у нас у дворі стояли. Була машина з харчами, моя молодша сестра Нуська сиділа в ній, як сторож і відпускала харчі. Німців дуже їли воші. Вони приходили до нас додому, і мама виварювали їм одяг. Німці набагато культурніше поводитися з нами. Вони розстрілювали, але не було тих тюрем, як у руских. У 1944 році почалося наближення фронту. Німці всіх повиганяли з хат, всі люди пішли в ліс. Ми забрали в ліс свою корову. Весь час було чути скоростріли. А я бігала, як дідько маленький. Ми з Рузєю (середня сестра) пішли додому до стайні. У нас там було 10 гусей. Ми приходимо, а там такий високий німець. Рузя могла говорити по-німецьки, почала з ним говорити. Пояснила йому все, і він нам сказав забирати гусей. Ми йому хотіли гуску дати, а він не брав. Ми поклали гусей в кошик, накрили їх і пішли в ліс. Рузя йому ще з дебри (з гори) помахала рукою і ми пішли. Потім мама з дітьми повернулися додому. А я була з партизанкою в лісі. У березні нам сказали тікати, бо мали забрати ліс, або ті, або ті. І ми з подругою Мартою і моїм двоюрідним братом цілу ніч лізли болотами, щоб нас не побачили. Ми прилізли в с. Тяпче, а там німці. Мій брат нас завів в якийсь підвал. Ми там перебули ніч. Потім якимось я добралася додому. Тоді

було дуже багато партизанок: польська, російська, були жиди і мадяри. Коли вони їхали геть, то з машин кидали каші, шоколад, ще багато різної їди. Рускі наближалися, а німці закрилися на горі у церкві і три дні там тримали облогу. Рускі прийшли на ясну гору і з катюш обстрілювали церкву. А потім якийсь генерал навів міномет на хрест, і хрест повалився. А генерал, той, що стріляв, упав намертво. Німці тікали, як могли. Потім у 70-их роках повернувся один німець, що врятувався, і дав гроші на відбудову церкви.

У липні рускі зайшли в село і почали зразу страшно арештувати людей. 44 тисячі наших хлопців пішли в галицьку дивізію, і багато з них розстріляли. Я була тоді в Стрию. Там були поїзди-товарняки, забиті нашими хлопцями. Німці всіх зганяли у гетто, обмуроване високими стінами. Повно стоїть наших хлопців, співають. Надійшла ціла батарея німаків з автоматами і почали стріляти. Як мене звідти витягнули, я не пам'ятаю. Спам'яталася в фосі ввечері. Решту хлопців забрали. Потім їх помагали бити москалі. Були страшні епізоди. Вбивали людей групами. Використовували маленьких дітей, все у них випитували. Був ще майор, страшно ганявся за жінками. Мама нас ховали у хаті за картоплею. Потім на нього люди пожалілися, і самі рускі його розстріляли. Рускі, в першу чергу, кинулись на партизанку. А партизанка людям дуже допомагала. Коли вивозили німці людей, то партизани розбивали вагони і звільняли людей. Дуже допомагали руским боротися проти німців, але коли рускі прийшли, то повернулися проти партизан.

Весною ми вже почали орати, сіяти. Ми з мамою пішли якось жати пшеницю на полі. А ми дуже гарно вишивали і робили собі багато дорогої одежі. І поки ми були на полі, з хати все позабирали. Виявилось, що то були демобілізовані рускі. Мама пожалілася в міліцію, і вони дещо знайшли. Мама їздили в Долину забирати. Якось перед самими жовтневими святами я пішла в Долину, бо мама були хворі. Мені віддали якусь курточку. Я забрала і побігла боса додому. І вже перед самим селом мене доганяє таки грубезний кагебіст на коні і каже: «Ти – Федорко з Грошева? Поїхали зі мною». Ми приїхали в Долину і мене зразу на допит. Казали, що я агітатор, але я все заперечувала, казала, що нічого не знаю. І тут вони приводять жінку, всю побиту, волосся повисмикувано. Її питають: «Та?». Вона каже: «Та». Потім ще було двоє хлопів, але вони менше говорили. Казали, що не пам'ятали. І мене забрали, почалося слідство. То була та Магда, в чийй хаті я ночувала, коли була агітатором. Її чоловіка забрали, вона жила з мамою, татом і маленьким хлопчиком – 4 роки. Мене дуже били. 7 тижнів я сиділа в Долині, а потім 7 місяців в Франківську. Але я нічого нікому не казала, бо у нас в камері були провокатори. В камері нас сиділо 100 чоловік. За два місяці до суду Магду перевезли до нас у камеру, але ми з нею ніколи не розмовляли. Умови були жахливі. Кожної ночі під'їжджали машини і вивозили трупи в Дем'янів

лаз. Я дуже хотіла вийти на світ Божий і мене вибрали розносити людям передачі. Ми віддавали передачі німецьких і польських офіцерів (у них були багаті передачі) нашим хлопцям, які дуже голодували, чи яких на смерть засудили.

1 квітня мене судили. То був воєнний трибунал. Коли ми йшли до суду, я бачила страшні стіни, обписані кров'ю. Нас судили групою. Спочатку Магду. Її судили за те, що вона носила партизанам їсти. Але вона виправдовувалася, казала, що несла їсти своєму татові. А тоді її звинувачують, що в її хаті був політагітатор і показують на мене. Але вона каже, що то не та дівчина, що тоді вона була дуже побита і їй було все одно на кого показати. Ті два чоловіки, казали, що то була теж не я. За мене було ще 5 тисяч підписів з Грошева. Мене на тиждень посадили в одиночну камеру, а потім випустили 7 квітня на Благовіщення.

Я повернулася в село, але тут на мене вже наші люди почали казати, що я зрадила і тому мене випустили. Мамі казали, щоб я тікала і мене уб'ють. Я вирішала, що сама піду до партизанів у ліс. Десь у серпні. Там головний був Вовк. Вони знали, що я їх не зраджувала, бо я нічого і нікого не знала. І тільки я почала розповідати і тут кричать: «Облавці!». Десь у лісі була наша сотня і їх почали бити. Я вибігла з лісу, а там стоїть наш голова Тупиця. Він сховав мене у сестер у монастирі. Там були всі жінки, тільки 2 хлопці за кіньми дивилися. Потім біля монастиря зробили рускі собі штаб. Яюсь сестра Анна пішла ввечері доїти корів. Коли вона верталася з молоком, до неї підбіг один. Не знаю, чи він просив у неї молока чи що. Але підбігла їхня охорона і забрала його. Там я була до 1947 р. Потім почали розганяти сестер і арештувати священиків. Мене забрала сестра Надія в Чортків в школу медсестер. Я там вчилася, ніде не виступала як агітатор. В УПА вже не була. Так я була до 1949 р. Потім мені дали направлення на роботу. В 1951 р. я подала заяву в інститут.

Мама були з дітьми в Гошеві. Цілий рік у них забирали харчі, худобу аж до 1955 р. Але з кожним роком все менше і менше. УПА активно допомагали до 1955 р.

Левицький Олександр Іванович, 1923 р. н.

Записав студент НАУКМА Олександр Левицький

Я, Левицький Олександр Іванович, народився 1923 р. в Чорткові і проживав там весь час. Життя моє проходило по-різному. Починаючи з 30-х років, я вже трохи запам'ятав добре про всі ті події, які відбувалися в той час. Їх було дуже багато, і трудно сказати, що було більш важливо, що менш важливо. Ну, узяти хоча б, виникнення «бандерівщини». Це була, по суті, Організація Українських Націоналістів. Вона існувала вже в Польщі,

в Галіції тій бувшій. Тоді вона брала багато участі в різних подіях. Вони провадили таку війну, так би сказати, з поляками. Поляки багато переслідували українців, багато було посаджено до Берези Картузької. В той час не тільки їх саджали, посаджали і комуністів, і українців. А вже в 39-ому році почалась війна між Польщею і Німеччиною. Вона почалась першого вересня, німці напали на поляків. Пам'ятаю добре цей час, я прийшов у школу, у школі сказали, що не відбудуться заняття; сказали: «Йдіть всі додому, занять не буде, бо війна почалась.» Поляки не дуже воювали з німцями, але трохи воювали. Багато через Чортків тікало сюди, на Румунію. Багато їхало чиновників польських. А вже 17-ого вересня (це була неділя), раненько (ми жили тоді під Чортковом, на Вигнанці, на хуторі Вільховець) багато дуже бомбардувальників летіло, високо-високо (ми ще не знали, що то наступили росіяни). А з Гусятина втікали пограничники, це були «коп» [погранична застава]. Один став під нашою стодолюю і давай стріляти, а тато вийшов і каже: «Йди звідси, не стрілай мені тут, бо мені кине бомбу на подвір'я». Правда, бомби не кинули, і вони пішли далі. І оце десь коло обіду бачимо: на машинах їдуть солдати, і ще їхали броньовики, і ми вибігли на дорогу від Тернополя до Чорткова і на Чернівці. І от їхало багато солдатів, і почали нам кидати копійки, а ми ті копійки збирали. Потім почали розпитувати, що воно таке. Каже: «Йдем до вас помагати звільняти вас, українців, від польського рабства.» Ну то ми подивилися на нього: рабства так рабства... До нас на подвір'я зайшов солдат (від головної дороги наше господарство було десь приблизно 200-300 метрів), зайшов і питає в тата: «Де помещик?» Тато каже: «Нема помещика» удрав.» – «Ну, то это будет сейчас все твое». Взяв та й віддав нам все наше... Так ми його і прийняли, раз він нам віддав... Ще летів польський літак, кукурудзяник, і були такі спарені кулемети... на чотири цілі. І вони давай по ньому стріляти. Як потягнули, то так він вже і сів, далеко не поїхав. Ми його [літака] обступили, його забрали, і ми вже зрозуміли, що тут щось не те... Ну, а як стрічали перших росіян: поляки вивісили червонобілу фану, жиди вивісили червону, українці – синьо-жовту. Так пройшло пару днів: не стало ні синьо-жовтої, не стало вже і польської, лишилася одна червона жидівська. Спочатку в 39-ому році нам почали роз'яснювати про колгоспи, про прекрасне життя в Росії і все інше. Ми те все слухали і думку гадали в кінці-кінців. Ага, ще було дуже цікаво, вони горілку як пили. В нас колись..., як проводили свята, Різдвяні чи Великодні, то брали пляшку горілки на всю родину, її вистачало на всі дні. А ці давай наливати зразу по склянці. Повну склянку наливає, п'є...; ми всі стоїмо, дивимося, чи він не буде горіти, він зараз загориться, «згорить», а воно ні чорта не отримується. Він не «згорів». Випив одну, другу, і все нормально... Потому і нас привчили пити.

Ну, спочатку не було такого, аж поки не відбулися збори у Львові. І тоді приєднали Західну Україну до Східної. І тоді вже, як-то кажуть, радянська влада прийшла в Західну Україну. Школа була зразу перейменована; була гімназія колись за Польщі, а тепер українську гімназію зробили середньою школою. А я вже був у сьомому класі, а мене чомусь повернули на два роки назад, я вже до п'ятого класу пішов... а ще почалися арешти. У нас був такий лікар Синенький, хороший лікар, жив тут в Чорткові, недалеко від тюрми. А його раз – і забрали. Народ про це дізнався, і давай робити мітинг, вимагати, щоб його відпустили. Вони його відпустили, побачили, що народу стільки зібралось багато. А потім пройшло пару днів, і його забрали. Жінка того горя не витримала, що його забрали, вона отравилася і померла. (У нас ще було і багато поляків тоді. Поляки теж переслідували українців. Вже перед самою війною, у 35-их роках, вже забороняли українцям купувати землю, тільки для поляків продавалася).

Почалися арешти. Спочатку поляків почали арештовувати, різних поліцейських, хто там був, що попало, всіх саджали. І воєнних забирали, всіх забирали. Потім сказали, що повстання поляки мали робити вночі. Такого повстання ніхто не робив у Чорткові, ніякого повстання не було. Десь там походили, самі постріляли, і потому давай масові арешти. Багато поляків пересаждали, а потому взялися за українців. Ну, я знаю, українців багато пересаждали, з гімназії особливо, українську інтелігенцію забирали. З гімназії хоча б такого взяти Василя Хомету, прекрасно його знаю, хороший хлопчина, сам з Васильковець, ходив до гімназії за Польщі, а прийшли росіяни, давай в середню школу. Він вчився за кошти священника з Васильковець, який за нього сплачував. З бідної сім'ї, я не раз в нього в хаті бував, бо я колись у Васильківцях жив, там ми жили трохи. Ну і що, його посадили. Посадили за націоналізм, він патріот був, любив Україну... Савків написав листа [мені]. Я знав, що його вбили. Його розстріляли в 40-му році, чи 41-ому, не знаю..., як втікали.

С книга Савкова (спомини) «Забути не можна» і там описується про Хомету, що він згинув. Та не тільки він, там багато згнуло людей. В Чорткові, як тікали росіяни, в 41-ому році, німці прийшли (то було на Петра, 12-го липня) і зразу відкрили тюрми. Ми тоді в тюрмі почали дивитися на тих убитих... Боже, то там їх повно було, повна тюрма. В ями їх закопували на подвір'ї до 700 чоловік відкопали вбитих в тюрмі, а решту вони були погнали на Умань, і там по дорозі теж вбивали. То була робота НКВД. Навіть отаке: у Чорткові, там, як їхати до Берда, на повороті, над річкою Серет, вивели чотирьох ксьондзів польських, і в сорок першому році, як втікали, там їх розстріляли, там і залишили. А зробив це був жидок Ханок (потім, в 44-ому році, як знов прийшли росіяни, він робив при райвиконкомі, робив у комунальному відділі).

У 41-ому році такого опору бандерівці не робили, не пам'ятаю за це, щоб воювали з росіянами, вбивали їх, такого собі не згадую. Ну, а вже в 41-му році прийшли німці... німці то є німці... то були окупанти. Почалось, як-то кажуть, «Nur für Deutsche!»), все тільки для німців. Я тоді був студентом, вчився я в торговельній школі в Чорткові, починаючи з 41-го року. Німці прийшли до нас 12-го липня, на Петра. Німці почали перше, що впливало на людей дуже погано, це [поводження] з жидами. Почали знущатися над жидами. Там був міст (підірвали, як втікали, більшовики) в Чорткові, то вони взяли десь знайшли підводу, запрягли жидів, нагрузили на цю підводу дощок всяких і так далі... і сам сів німець наверх, з палицею, і давай поганяти, щоб тягнути.. А так вони робили акції на жидів, гетто робили... Ще вони на початку набили дуже багато жидів. Так, на базарі в Чорткові, я бачив, поскладали тако їх, як снопи один попри другого, коло базару, там де зараз будинок побуту. Українців німці не переслідували так, але от що було. Забирали до Німеччини на роботу, призначили контингенти. Ті контингенти пішли ще від советів, за Польщі не було ніяких контингентів. За поле, як мав поле, скільки мав землі, платив тільки податок грошима. а вже прийшли росіяни, призначили контингенти: давати стільки-то зерна, стільки молока, шкуру і чорт знає що. Все вичислили, скільки ти маєш здавати. В пас вже, як відписували здавати, то ти раз здав контингент, а вони ще раз призначили і ще такий самий, а потім ще раз, я як дав йому третій, і вже все, кажу, в мене вже більш нема... А як нема, то до тюрми... Ми все лишили (там на горішній Вигнанці, ми мали там 40 моргів землі, корови, ціле господарство там було.). Ми то все лишили, і пішли на Синякову. І жили на Синяковій, в нашої родини... А все залишилося там. Потім організували колгосп, але той колгосп довго не був, бо в 41-му році вони втекли [більшовики], та й люди назад прийшли, хто що мав, позабирали назад додому... В нашому господарстві ще залишилося дещо, і ми за німців знову повернулися до свого господарства і знов проводили там. Так вже було до 44-го року, коли знов прийшли росіяни.

Ще хочу розказати про німців. При німцях життя яке було. Неважне було життя. Але німці назначили контингент; ти здав, і вони тебе більше не чіпали. Давали там тобі «бецугшайни» [картки на товари], то можна було купити шкіру, цукор» ще що-небудь, горілку. Німці робили облави. От, на вулиці Зеленій, в Чорткові, там, де баба-небожка жила, вбили німця. За того німця, що вбили, призначили акцію: зібрати всіх жителів тої вулиці і їх розстріляти... Але там жила верхівка українська. Мали магазини, мали друге-третє, десь працювали. Коротше, замолили їх взяти заложників з тюрми. І цих заложників було 12 чоловік. Я бачив, як їх розстрілювали. Якраз тоді я йшов до школи, то був будній день, і зробили акцію. Ну, тоді яку робили акцію.... йдуть солдати з автоматами і всіх гонять, всіх, хто йде перед тобою:

і великі, й малі, старі – всі. І туди загнали нас, де був військкомат (там зараз церква побудована, на стадіоні). Там був такий мур. І привезли тих з тюрми, поставили їх під той мур, і людей повели тут стоять, там солдати, раз – їх розстріляли, всі попадали мертві. Потому під'їхала фіра, підвода з такими сноповими драбинами. І туди їх поскладали, і кудись повезли. От так німці робили, «порядок» наводили в Європі.

– А щось відомо про діяльність ОУН в період окупації?

– Проводили роботи багато... Я знаю, от зі мною вчився... Кольба Грицько. Він сам з Поділля [село]. То він вже був в Організації Українських Націоналістів. В торговельній школі багато їх було... Були мельниківці і були бандерівці. ...Я розкажу за Кольбу. Коли прийшли росіяни, він пішов у підпілля і був особистим охоронцем Гонти, районного керівника Організації Українських Націоналістів (бандерівців). Його і Гонту вбили, вони потрапили в засаду під селом Садки [Заліщицький р-н, Тернопільська обл.]. Він тамзагинув... Хороший хлопчина був, я знав його добре. Багато людей було добрих. Ще що було за німців... Ти йдеш по вулиці, пішов у кінотеатр, і виходиш з кінотеатру, а тут облава і кого піймають, того, як-то кажуть, на роботу... Вагони були, їхав поїзд, і вагони були «Nur für Deutsche!» Трамвай був – «Nur für Deutsche!» Хай буде пустий, порожній, але якщо ти туди пішов, заліз, то він тебе взяв, викинув і копняка в зад дав... О, розкажу тобі, як було файно, пішли в кінотеатр, в Чорткові якесь кіно дивився в кінотеатрі стоїмо за білетами, підходить німець... така черга була невелика, подивився, нічого не каже, а витягнув рукавиці, витягнув хреста і тако пройшов раз-два туди-сюди по морді всіх. І вся черга розбіглася, він підійшов до каси, взяв білет і пішов. От так відносилися. А бандерівці вже починали за німців – вже вони починали... вже сутички були тому що... Ну, багато пішло в 43-му році.

Виникла дивізія СС «Галичина». Я дуже добре пам'ятаю, що говорили про цю дивізію. Говорили, що це вишкіл для українців, українці будуть мати свою армію. Бо нам треба мати свою державу міцну і так далі, щоб була Україна незалежною як держава., і щоб записуватися в дивізію СС «Галичина». Я тоді в торговельній школі вчився, і нас всіх зібрали рано, і пішли до магістрату. Там записувати нас, разом цілий клас. Ну, дехто позаписувався, а я стояв-стояв та й розвернувся і пішов додому. Не хотів записуватися... Тато наш казав: «Ліпше в політику не мішайтеся, ми маєм землю, то проживем і без дивізії». Ну, прийшли на другий день в школу. І приходиться директор школи (був тоді Коцюба): «Хто не записався в дивізію?» – Я сиджу і мовчу. А він тоді зачитує: мене і... чоловік небагато, щось вісім не записалося. «Ану, забирайтеся, щоб я вас не бачив», – і вигнав нас зі школи. То ми зібралися і пішли. А десь через два тижні – знов, повторно, йти, бо це був такий попередній запис, ...а то вже повторно йти на комісію. Та й багато не

пішло, повтікали... Не хотіли, не дуже хотіли йти в СС. І вже прийшли до школи, а директор: «Забирайтесь, щоб вас тут і духу не було, до тих пір, поки не запишетесь». То ми цілий місяць ходили (то було весною) приходили до школи і: «Занять не буде, назад пішли...» Назад так назад. Так цілий місяць, а потому взяли та й продовжили навчання. Ну, багато пішло, з різних мотивів, а деякі... ну, по суті діла, то було добровільне. Українці вірили, що війна скоро, може, закінчиться, і вірили, що будуть мати вишкіл, будуть мати армію свою, і чого-небудь доб'ються. Ну, цього не получилось. А вже в 43-44-ому році почалася, вже бандерівці воювали з поляками. Поляки приїжджали з Кракова до Львова і вбивали українську інтелігенцію; то вбивали їх буквально на вулицях. А українці що робили? Теж їхали туди в Краків і вбивали поляків... Не знаю, чи то німці були підстроїли, чи то хто, чорт його знає. Але факт фактом, що вбивств було дуже багато, похоронів було багато.. От, Ватутін... То вже війська йшли...І Ватутіна, не пам'ятаю, в якому селі...? Його в Києві поховали, там біля Верховної Ради. То вбив бандерівця. З стріхи гвинтівкою застрелив генерала Ватутіна, головнокомандуючого фронтом...

– **А проти німців не воювали бандерівці?**

– Воювали. Було, було отаке: там десь німця вб'ють, і там десь вб'ють. Я знаю, за що його вбивали? Чорт його знає, за що його вбивали... Я не знаю, то було тяжко взнати: все було законспіровано, ніхто нічого не говорив, всі ховалися...

– **А яке було ставлення населення до них?**

– То була армія народна, там їхні діти були бандерівці, їхні діти в лісах були, то вони їх підтримували, і годували їх. А в 44-му році, як прийшли росіяни, от коли почалося... Росіяни почали вилловлювати людей, дуже багато людей не хотіло йти в армію, то пішли в ліси. Так уже на постійно пішли ховатися в ліси. І проводили війни, напади на колгоспи, але своїх не вбивали, хіба тільки сексотів. Сексотів вони брали та й вбивали. От я пам'ятаю, був такий в Улашківцях Замковий, то прийшли до нього вночі та й сказали дати коней. Ну, він і віддав коня, а куди дінеться? Та й забрали коней в нього, потім, пройшов якийсь час, і його кіньми їздить новий господар. Той підходить, каже: «Віддай коней!». А той каже: «Не віддам, – каже, – бо я їх обслуговую». То йому вже так і пропало... А так то кормили їх, приносили їм їсти по лісах, вони самі по хатах приходили. Але поводити себе нормально, з місцевим населенням вони добре жили, не було таких конфліктів з місцевим населенням. А проти росіян... Росіяни робили засідки та вони поголовно вбивали, нищили, почали вивозити людей на Сибір. Люди не хотіли до колгоспів йти, а вони їх саджали. Це відбувалося, коли до колгоспів підписували. Я тоді вже працював... ні, то вже було після війни. А в час війни починалася боротьба селянства з владою, з більшовиками. Не

хотіли люди колгоспів, не хотіли, але їх все одно загнали. Загнали всіх, а хто був проти – вивозили, саджали. Ми навіть вдома не ночували. У нас був такий Трясирука, він працював на залізничній станції. Та й приходять до нас увечері: «Левицькі, цієї ночі не ночуйте вдома, бо вже є вагони на станції, будуть вивозити». І так, дійсно, їздили по селах, забирали сім'ї, у вагони – і поїхали. Багато вивозили, та й саджали по тюрмах... Я теж сидів за більшовиків у тюрмі, в 44-му році. Прийшли в березні 45-го чи 43-го року, я не пам'ятаю... та це й не важливо бандерівці, в основному, почали воювати в 44-му році. Більшовики самі їх заставили воювати. Не те, що заставили, а так поводили себе, що народ не міг витримати того. Він себе мусів якось зберігати: і втікати, і ховатися, і воювати – якось себе зберігати. А це було в криївках. Ну, самі не здавалися в полон, а підривали себе, вбивали. От, я пам'ятаю, в Чорткові повішали на площі трьох керівників бандерівців. На базарі повішали, начепили їм таблиці, що вороги народу. Висіли пару днів, настрашували. проводили таку політику. Або оці ковпаківці ще були – то ж бандити були, а не люди. Ми йшли з Озерян до Чорткова, якраз то було в 44-му році. А вони якраз проїжджали Колиндяни, а ми тако в полі були. А вони йдуть туди в Колиндянах на ліс. І десь п'ять чоловік їх під'їхало до нас на конях: «Кто такіє? Што такіє?». Показали паспорти, вони подивилися, а потому в мого дядька (а ми з дядьком їхали) забрали годинник (а в нього був годинник «Шафгаузен»)... Раз – витягнули в нього годинник. В мене був одеколон – забрали одеколон. Взяли нас обчистили, сіли і назад поїхали. Ми їм нічого не казали... А що будеш казати? Ковпаківці були.

– І до якого року ще була підпільна боротьба?

– Довго. Дуже довго... ще після війни велася, навіть до кінця 50-тих років. Я пам'ятаю, ще було в Білому, в селі, в криївці знайшли чоловіка, який переховувався. То в кінці 50-го року було. А так в основному їх знищили в 46, 47, 48-их роках. Тоді була сильна боротьба, бої дуже вперті проводили. Ще я пам'ятаю, була Повстанча армія, вона виникла на Волині. Вже як німці відступили, і в нас на подвір'ї стояла протизенітна... ці, що наглядають солдати... щось п'ять чоловік. І вони з телефоном в землянках! Їм цілий час передають, що по такий-то в Копичинцях, в лісі «двіжеться банда, около 1500 чоловік, с танками». І цілий час передавали їм, що їх «обнаружили» і про їх переходи. Вони тоді переходили туди, на Карпати, на Чехо-Словакію. Ще такий цікавий випадок. Село Угринів. Там прийшло КГБ з капітаном Козаком. Я його знав, бо він мене по шиї бив. А потом він став говорити з одним бандерівцем, який вже відбув строк. Він і ще там пару чоловік прийшли до хати, а там були бандерівці. Були, по-моєму, в голови сільради, а голови сільради були такі: і нам, і вам. Вони боялися. І прийшли ці й побачили їх: «Слава Україна!» – «Слава Україні!». І зразу ті хлопці вискочили, а він (Козак) і ще пару чоловік залишилися в хаті. Вони

відстрілювалися з хати, потому з підвалу, і так тривало з ранку до вечора. І так він з ними бій вів. Мені розказував Слота (мій сусід, він тут живе). Каже: «Знаєте, я сам приймав участь в тій акції. Ми їх оточили, а потім викурили, запалили солому, у вікна, в підвал кидали гранати. Так ми їх по-вбивали». Це він мені сам розказував, я його добре знаю. А кожен день засади робили – бандерівці робили. Пам'ятаю, Буряківка, село, там щось 15 КГБістів вбили. Зробили засаду, ті їхали, і вони їх там всіх постріляли. Підривали себе (бандерівці). Чогось я не бачив, щоб хтось із комуністів під себе гранату положив. А ці не хотіли здаватися».

Запаринюк Оріся, 1928 р. н.

Записала у 2004 р. студентка НАУКМА О. В. Мечиковська, ФЕН – 2, гр.5

Колись мудра людина сказала, що краще запалити свічку, аніж проклинати темряву. Як би мені хотілося, щоб ця моя сповідь стала маленькою свічечкою, яка би хоч трохи освітила шлях до правди. У дорогу споминів хочеться взяти і тих, хто не знаючи зовсім правди про те що пережили люди, сліпо, упереджено наче заведена іграшка жонглює словами – бандити ОУН, бандери, петлюрівці, буржуазні націоналісти і т.д. оскверняючи пам'ять чесних сміливих людей, забуваючи, що ці люди не напали на чужу землю, щоб когось грабувати, виганяти з рідного гнізда, вивозити у непроходимі ліси Сибіру та у тундру, переслідуючи за відстоювання рідної мови, віри, звичаїв. Вони стали на захист своїх духовних надбань та майна нажитого кривавими мозолями. Якщо бажання бути господарем на своїй землі, у своїй рідній хаті -бандитизм, то хто ж ті, хто це право відбирали?

Я не була однією із тих героїнь, що зі зброєю в руках стояли до загину у лавах УПА. Звичайна дівчина. Одна із сотень тисяч тих українок, та й не тільки українок, котрим одним помахом пера перекреслили не тільки молодість, кар'єру але і все подальше життя, під сонцем сталінської конституції.

Дав мені Бог очі, щоб бачити, розум – щоб думати, а серце – щоб за щирість та добро любити, а за зло, жорстокість та брехню – зневажати, протистояти. На порожньому місці нічого не з'являється. Все має причину.

Це 23 лютого 1928 року, у с. Стебні Путильського р-ну на Буковині, народилася я, Запаринюк Оріся, пізня і єдина дитина моїх батьків. Тому, мабуть, і любов батьківська була безмежна. Леліяли мене, берегли, тулили до свого серця. Я росла щасливим, веселим, безтурботним дитям. Батьки любили і поважали один одного. Я за все життя не бачила батька п'яним, не чула з його вуст грубого слова. За це я їм дуже вдячна.

Після Першої світової війни, Буковину окупувала Румунія. Румунський народ почав проводити політику румунізації. Молодих українців направляли на роботу вглиб Румунії, а на Буковину присилали румунських шовіністів та

донощиків. Батьків почали переслідувати за те, що розмовляли по-українськи з учнями (гуцульські діти до того часу ніколи не чули румунської мови, не розуміли її), у позашкільний час бажаючих вчили писати та читати рідною мовою. Селянам батько давав читати українські книжки, газети. За ці «проступки» пришилося попрощатися з роботою, вийти на пенсію. Разом з бабусяю ми переїхали до Чернівців. У цей час закривалися останні українські школи. Але ще виходили журнали, газета «Час», дитячий журнал «Українська ластівка». Працювали товариства: «Руська бесіда», молодіжні «Чорноморе» та «Запороже». Була своя футбольна команда «Довбуш», відомий «Міщанський хор». При українському Народному домі була труппа талановитих артистів, багата бібліотека. Під час Шевченківських свят у філармонії давали гарні концерти. Я поступила і дуже успішно вчилася у одному з кращих дівочих ліцеїв. Багато читала, захоплювалася спортом. Можна було жити.

Наступив червень 1940 року. Північна Буковина була приєднана до УРСР. Багато хто зустрічав квітами радянську владу, надіючись, що дочекалися своєї держави. Знали у нас і про голод і про арешти та розстріли. Але одна справа знати, чути, а зовсім інша справа пережити самому.

День і ніч преса, радіо, агітатори, безкінечні збори твердили нам одне - які ми бідні, голі-босі, як буржуї та пани знущалися над нами, а більшовики принесли нам заможне життя. Але навіть у свої 12 років я констатувала, що говорять одне, а відбувається щось зовсім інше. З перших днів приходу радянської влади – закриті редакції, навіть дитяча «Українська ластівка». Заборонені всі товариства, закритий Український Народний дім (так само як і польський, німецький, єврейський). Дехто втікає в Румунію, а багато хто виїжджає з німцями до Німеччини. Їхнє місце замінюють громадяни (в основному воєнні та силові органи) СРСР. Ми вперше знайомимося зі словом «черга» (за цукром, мукою і т.д.).

Я продовжувала навчання у тій самій, тепер уже СШ № 16. Йшов мені 13-тий рік. Класний керівник доручив мені прочитати на вибір якийсь вірш Шевченка на шкільному Шевченківському святі. З глибоким почуттям я продекламувала «Мені однаково». Зал гаряче мені аплодував. Наступного дня, викликає мене в учительську нашу викладач з української мови (вона ж і парторг). Допит, тільки без протоколу: хто мені підказав читати цей вірш, а чому я саме цей вірш вибрала, а хто обкрадає Україну? Ще через пару днів, ця ж сама, Марія Іванівна, приходять до нас додому. Дивується, що вчитель пенсіонер має власний будинок. Розглядалася навкруги і побачила на моїй книжковій етажерці невеликі гіпсові бюсти Шевченка та Федьковича і зразу до батька: «А чому у вас немає Пушкіна, Горького? Ви часом не націоналіст Микола Теодоровичу?». Чи в Росії хтось спитав би, чому у вас Пушкін, а не Шевченко? Чи у Німеччині хтось назвав би німця націоналістом за бюст Гете? Це тільки малесенький штрих до того, як з українців робили

ворогів народу, націоналістів за своє рідне на рідній землі. Почалися арешти. Сотні родин везуть на заслання. Напередодні війни, на очах у хворої лежачої старенької матері без суду й слідства, розстрілюють Лесю Никорович прямо у кімнаті.

22 червня 1941 року почалася Друга світова війна. За лічені дні повертаються румуни. Румунія – вже сателіт фашистської Німеччини. Скрізь надписи: «Говоріть тільки по-румунськи». Все українське заборонене. Урядовцями могли бути лише громадяни румунського етнічного походження. Багато українців пишуться румунами, навіть міняють закінчення прізвищ на «-еску», «-ану», замість поширених прізвищ із закінченням «-ко».

Я продовжувала навчання у тому ж ліцеї. Вперше моя «юна особа» відчула себе «ізгоєм». Ліцеїсти-однокласниці відносилися до мене нормально. Зате викладач історії казала мені, що поставила б за відповідь 10, а так буде тільки 8. Для українки, та ще мабуть і більшовички, вистачить 8. А класна керівниця (викладач румунської мови) втішала, що я чесна, хороша дівчинка, але не може бути, щоб українка так добре володіла румунською мовою і взагалі так добре вчилася. Я спокійно твердила, що я українка з діда-прадіда. А моє серце протестувало через приниження мого народу.

У селах переслідували свідомих селян, забороняли співати українські пісні. Незадоволення такою шовіністичною політикою росло, запрацювало підпілля. Почалися десь-не-десь арешти. Засуджених вивозили вглиб Румунії на важкі роботи. Особливо терпіла інтелігенція. Багато хто втікав у Галичину, там легше було з роботою. Правда, у румунів за гроші можна було і відкупитися за невеликі «гріхи», можна було і побачитися з рідними у тюрмах. У порівнянні з тим, що ще чекало Буковину, це були квіточки.

Березень 1944 року.

Влада знову міняється. Цього разу вже ніхто не зустрічав з квітами «визволителів». Місто завмерло. Більшість будинків осталися без господарів, порожніли. Євреїв ще румуни вивезли у Трансністрію. Решта городян втікали, куди очі гляділи від «більшовицького раю», бо пам'ятали досвід 1940-1941 років. Наша рідня розлетілася хто-куди. Мої подруги та однокласниці, крім однієї, всі виїхали, разом з батьками. На нашій вулиці тільки у трьох будинках осталися господарі, 17 будинків стояли пустими. На колишній «Панській вулиці» (нині їм. Кобилянської) вешталася п'яні фронтовики, чути було брудну лайку, часто навіть були бійки до крові між п'яними «освободителями». Я з глибокою повагою відношуся до тих, кого забрала війна, до тих, хто воював на фронті 4 роки з фашистами, мерз і мучився в окопах, але не до тих, хто словами «я воєвал» прикривав свої безчинства. Вслід за фронтом, у наше благодатне місто, яке навіть війна зберегла, хлинула згряя злодіїв, мародерів. Коли темніло, страшно було вийти на вулицю. Все це гнітило душу, не хотілося з хати виходити, не хо-

тілося жити. Я згадувала наших хлопців ліцеїстів, гарно вихованих. Вони знали, що дівчину треба пропустити вперед, уступити дорогу, поступитися місцем, в приміщенні скинути шапку і т.д. Тепер, на хамство відносно старого чи молодого була одна зухвала відповідь і биття в груди: «я воєвал».

Вперше в житті я не хотіла йти до школи, весь час плакала за своїми подругами та друзями. Але, вчитися треба було і я закінчила шкільний рік. Тим часом, почалося заселення міста. З-за Дністра повертаються до своїх домівок євреї та невдовзі більшість із них виїжджають в Румунію і далі. Воєнні, викликають з усіх-усюд свою близьку і далеку рідню на ще теплі місця колишніх господарів, котрі, втікаючи, брали те, що могли понести в руках. У місті робили облави і тих, хто не мав при собі довідки з місця роботи, хватили, збирали групу і вивозили на Донбас у шахти.

А в російських містах (достеменно знаю про Ленінград і Кіров), давали об'яви про те, що на західній Україні потрібні робітники. Мішали народ, будували Інтернаціонал. Після шкільного року я влаштувалася на роботу – підсобним робітником у бібліотеці університету. Випадково тодішній ректор, чемна, добра людина, побачив, що в мене був непоганий почерк, та у порівнянні з іншими пишу грамотно, запропонував мені допомагати старшому секретарю. Ця мила жінка навчила мене не тільки вести секретарську працю, навчила друкувати на машинці. Мені приходилося заповняти довжелезні списки на співробітників та студентів. Мабуть більше всього цікавило спецчастину де даний індивідуум був під час війни, де працював, бо на тих, хто були в окупації, зразу падала тінь. Я була дуже здивована, що люди української національності не знають зовсім української мови. Старалася їх переконати, що це неприродно жити на рідній землі і не знати рідної мови. Ми, буковинці, у чужій державі добивалися права вивчати рідну мову. Бідолашна я дитина, не подумала, що і ці мої слова хтось може при нагоді згадати і назвати націоналізмом. Щоб заробляти більше, я перевелася секретарем на біологічний факультет і одночасно вчилася на підготовчих курсах. У вересні 1945 року поступила на філологічний факультет, французьке відділення. Біль за втраченим стихає. Появилися нові друзі. Як мені хотілося знати якомога більше мов, з яким захопленням я відвідувала лекції з французької мови, теорії літератури, античної літератури, західної літератури та історіографії. Так хотілося вірити, що за 4 роки важкої, виснажливої війни щось змінилося на краще у цій державі, адже ті, хто воював, побував за границею могли побачити і порівняти, наскільки вищим був там рівень життя та культура, навіть у воєнний час.

Та не так було як хотілося. Вже після нового 1945 року, починаються арешти студентів та співробітників, в основному місцевих. Арештовують наших колишніх артистів, активістів колишнього Народного дому, їхні сім'ї вивозять на Урал, у Сибір. Заарештували нашого недалекого сусіда, а ви-

везли його батьків, сестричку, дідуся і бабусю. У їхньому будинку поселився офіцер КГБ. А біля будинку ще був гарний город та сарай, у якому осталася корова, свиня, кури – остався труд і сльози невинних людей. Арештовують нашого викладача географії. Остається дружина з трьома маленькими дітьми. Рятуючись від депортації, майже півроку переховується з дітьми у чужих людей, блукаючи селами. І таких тисячі...

А нам далі твердять, що ми дуже щасливі, заможні, а за границею люди бідні, голодні, безправні. Пишуть колективні листи з подякою нашому ясному сонечку – Сталіну за щасливе життя і заставляють всіх, під наглядом підписуватися. А насправді ж у магазинах – глевкий, квасний чорний хліб, тільки тим, у кого є карточки і то у черзі. В аудиторіях не горять пічки, чорнило замерзає у ручці. Крамниці порожні, а на базарі – фантастичні ціни. Підручників майже немає, зошитів також важко знайти, часом викидають. У селах не краще. У селян забирають збіжжя, всі продукти які тільки можна забрати, «лишню» худобу. Людей заставляють писати заяви у колгосп «а то буде гірше». Ті, хто колись пиячив, не хотів працювати, стають великими активістами при розподілі чужого добра.

1946 рік – посушливий. А у людей всі запаси забрали і 1947 року почався голод, особливо на Хотинщині. Страшно було дивитися на тих нещасних, що вмирили у під'їздах, біля ринків, на залізницях. Моя знайома жила біля центрального кладовища. Вони бачили, як вночі машиною вивозили трупи, заривали як-небудь. А вдень часом собаки гризли кусок руки чи ноги. Ще й сьогодні, щоб скрити правду від світу, ті, чії батьки мабуть отримували пайки, кричать, що не було голоду, не червоніючи від такої безсоромної брехні. Вмирили якраз ті, хто вирощував хліб, а не та, що їли його.

Співали ще нам, студентам, у ті роки пісеньку про «звірства» бандерівців, тільки забували розказати про звірства вишколених спецзагонів НКВД, які під маркою бандерівців катували та нищили людей. Поступово установи переходили на російську мову. Не пройшло і року як у нашому українському університеті майже всі предмети почали читати на російській мові, незважаючи на наше прохання, хоч зараз, у своїй державі вчитися на рідній мові. Коли викладач питав якою мовою читати, то ті, хто кричав «по-російськи» не були націоналістами, а коли ми кричали «по-українськи», то це слідчий розцінив як націоналізм. Та не відали ми, що за кожним кроком і словом слідкує куплений провокатор, наш студент, якому дали завдання створити з неблагонадійних, в основному місцевих, «організацію», яка б боролася проти русифікації, навіть назву підказали: «Буревій».

І запросив цей Іуда до себе на «тайну вечерю» тих друзів, котрі ділили з ним свій кусок хліба, щоб здати їх на тортури як ніби-то організацію ОУН. Я не симпатизувала цій людині, і на тій вечері не була, але моє прізвище попало у чорний список лихої долі.

Третє січня 1948 року.

Повторилася така ж холодна зимова ніч, як і та, коли я народилася. Була перша година. Ми тільки-но послули, бо я готувалася до здачі заліку, батько писав плани уроків – учителював.

Нараз, наша вівчарка почала сильно лаяти, потім жалібно заскавуліла. Це автоматним прикладом їй зламали хребет. Сильний гуркіт у двері, стук у вікно. Батько відчинив. В дім увірвалися двоє з автоматами і двоє у цивільному. Мені наказали одягатися. Почався обшук. Забрали конспекти, фотографії, зошит з майже 300-ми поштовими марками, вирвали одну німецьку марку воєнного часу. На ній був профіль Адольфа Гітлера. Ця марка фігурувала у моїй справі, як речовий доказ моєї «провини». Мій вирок вирішив маленький блокнот, в якому я записувала вірші, цитати, які мені сподобалися у прочитаних книжках на німецькій, французькій, румунській, російській та українській мові. Був у тому блокноті один вірш у якому описувалося горе матері, яка на полі бою знайшла вбитого сина, єдиного свого сина. Він віддав своє молоде життя за незалежність України. Надто великою була зневага матері до великодержавної Москви. Та хіба хтось мав право з 1654-го року не любити білокамінну: за тих 17 різних постанов та указів, які протягом років забороняли писати по-українськи, молитися, співати мільйонам українців? Чи комусь було дозволено не любити Москву за вирізаних у Батурині жінок та немовлят, за зруйновану Січ, за розстріляний під Кругами та Базаром цвіт України, за спровоковані голодомори, за перманентне нищення української інтелігенції та господарів землі, українських селян? Ні, ми повинні були усміхатися і плескати у долоні. Але я відволіклася від теми.

Попрощалася я з рідними. Бідна моя бабуся, як вона побивалася! Я заспокоювала її, що рано повернуся. Не збулося, більше я її не побачила. Все, що відбувалося тоді зі мною, здавалося мені чимось нереальним, якимось химерним сном. Привезли мене у МДБ, завели у одне з підвальних приміщень і закрили там на цілі сутки – ні води, ні їди, ні, пробачте, прогулянки до туалету. Сьогодні у цьому будинку – Краєзнавчий музей. Проходять мимо люди і не знають, що у підвалах музею колись катували наших студентів, щоб признавалися до того чого не було насправді. Через сутки повели мене на допит. Допитувало по черзі декілька слідчих. Я зразу сказала, що на тій вечері не була присутня, нічого не знаю, ні з ким ніколи на такі теми на розмовляла. Коли звідси повели у тюрму для політичних ув'язнених, мене знову рівно на сутки закрили у маленький, темний «бокс». Згодом до мене дійшло, що у перекладі з англійської це дійсно коробка. В цій коробці не вистачає повітря, можна тільки стояти. За ці сутки я очей не зімкнула, ноги затекли. Завдяки своїй мініатюрній фігурі, упираючись руками та ліктями я з гіркою бідою опустила на коліна і так же гірко потім піднімалася. Після суток мене ретельно обшукали. Відібрали золоті сережки, золотий перстень

з маленьким гранатом, заколки, годинник, пояс для панчiх, бо там також були металiчнi защiпки. Хiба я тодi знада, що на цi речi повиннi були дати квитанцiю, що колись мене реабiлiтують i я могла би отримати компенсацiю за вартiсть речей? «Руки назад!» i «бандитку ОУН» повели у камеру. Зачинилися за мною важкi кованi дверi, а життя осталося десь там, далеко.

Невеличка кiмната, розрахована на два лiжка, з вузесеньким проходом. На цементнiй пiдлозi – 11 жiнок-селянок. В обличчя вдарив струмiнь людського поту, сморiд «парашi» та якоiсь гнилизни. На вiкнi – «намордник», тiльки у самому верху видно маленький клаптик неба. На стелi – круглi сутки блимає лампочка. По брудних стiнах навiть у бiлий день взад-вперед бiгають чорнi, круглi жучки. Виявилося, що то блощицi. Всю нiч ласували моєю кров'ю. Наче спецiально цю навалу блощиць хтось викохав, щоб знущалася над нещасними людьми. Бiля судна лежала старенька сива жiнка. Її сiльська горбочка наче ворушилася. То були вошi. У районнiй НКВД, чекiсти так потоптали її чобiтьми, щоб видала сина, який був десь в УПА, що скалiчили всi внутрiшнi органи. Вона не просихала вiд сечi i кровi. Не їла, не розмовляла, ледь-ледь стогнала. Через два днi її забрали i вночi вона померла (це по-секрету сказала нам наглядачка). Бiля вiкна сидiла жiночка, у якоi на половинi голови не було волосся. Його виривали по-трохи, щоб видала коханого хлопця, з яким з дитинства росла. Те, що цих жiнок били попiд груди, по печiнцi, по спинi до кровi, само собою зрозумiло. Була серед нас ще одна миловидна жiночка. Пiдсiдала то до однiєї, то до другої, лiзла в душу, випитувала, спiвчувала. Згодом ми довелися, що це «сексотка». Повiрила, що її не засудять. Коли отримала 10 рокiв, рвала волосся на головi. А ми всi з огидою її оминали.

Протягом 4-х мiсяцiв мене викликали на допит тiльки вночi. Проти мене нiхто не дав нiяких свiдчень, крiм одного мужчини, якого дуже били, але на судi вiд своїх слiв вiн вiдмовився. Слiдчий розпитував: чому я не хотiла вступати в комсомол (менi 2 рази пропонували), чому поступила на французький вiддiл, назвати тих, кому не подобалася радянська влада, розпитував про тих, кого протягом 1944-1948 рокiв арештували в унiверситетi. Потiм витягував iз шухляди мiй блокнот, радiючи, що там моїх 10 рокiв лагерiв, а йому ще зiрочка на пагонах i грошова винагорода за кожну доведену до кiнця справу.

Однiєї ночi викликали дуже пiзно. Було їх троє – мiй слiдчий, старший лейтенант Ахмедеев вiчно п'яний, вiдомий своїм талантом катування i ще третiй офiцер, уже немолодий. На серединi кабiнету був стiлець. Менi звелили сiсти. Вони стоячи надi мною почали допитувати, як кажуть «перехресним вогнем». Нараз Ахмедеев каже Климочкiну: «А что это она у тебя не говорит по-русски?» – i почалося. Я сказала, що ще не володiю росiйською мовою i згiдно з конституцiєю маю повне право розмовляти українською мовою. У цей час, за стiною, у сусiдньому кабiнетi, страшно кричав, ойкав,

просився мужчина. Мені було страшно, моторошно. Враз Ахмедеев закричав до мене: «Встать сука, немецкая подстилка!», хоч я за всю війну ні слова не заговорила з жодним німцем. Троє «бравих» офіцерів наче сказилися. Яким тільки брудом не частували мене! Можете собі уявити, що я відчувала стоячи одна, беззахисна, посеред трьох озвірілих мужчин. Коли я знову відказалася говорити по-російськи, Ахмедеев всієї сили дав стусана в груди, я поточилася у сторону Климочкіна, той стусаном на третього і так мною, наче м'ячиком, штовхали. Я не могла дихати, боліла грудна клітка. На цьому допит закінчився. Через пару днів слідчий дав мені підписати «двохсотку» (звинувачення). Я відказалася, тому що причетною до жодної організації себе не визнала. Збоку написала, що винною себе не визнаю і підписалася.

В один з травневих днів, на моє здивування, викликали вдень. У кабінеті слідчого вікно було відкрите і він сказав підійти до вікна. Я, грішним ділом, подумала, чи мене не викинуть з вікна. Та він сидів спокійно за столом. За 4 місяці я вперше побачила сонечко, зрозуміла що це ж весна. Небо синє-синє. Яка свіжа молода зелень на деревах. Як шалено забилося серце, там за вікном пахне весною, квітами. У мої 20 років так хотілося щастя, любові, волі! У слідчого була своя мета. Він показав заяву моєї матері. Вона принесла передачу і просила побачення зі мною. Але взамін майор Климочкін пропонував мені назвати ну хоч одне прізвище когось незадоволеного радянською владою. Коли я сказала вже вкотре, що таких не знаю, тут же при мені написав на маминій заяві «от свидания отказалась». «А ты, сволочь, сдохнешь в лагерях, никогда больше не увидишь свою мать». Бідна моя матуся, вона була десь тут поряд, біля мене. Я відчувала, як вона, обливаючись сльозами, буде йти від цього сірого, жорстокого тюремного муру, який забрав її єдину дитину, єдину надію. В камері я вже не витримала. З грудей вирвалося ридання і довго жінки не могли мене заспокоїти.

З 13-го по 15-те травня 1948 року судив нас військовий трибунал. Було нас 13 чоловік. Я знала тільки чотирьох. Решту вперше побачила в день суду. А скільки злобного пафосу було у вступному слові прокурора: «Уважаемые товариш судья и товарищи заседатели! Перед Вами лучшие студенты, лучшие отличники черновицких ВУЗов... На самом деле это оголтелая банда ОУН...» Як ці слова нагадують мені сьогодні виступи деяких наших депутатів у парламенті. Той же цинізм, та ж фарисейська маска «інтернаціоналістів», а насправді та ж скрита ненависть і нищення всього українського. Всі наші слідчі були росіяни: Климочкін, Шилін, Воронов, Ахмедеев, Кисельов, Носков, прокурор був єврей, по-моєму Гойхман, вже не пам'ятаю, суддя – Кузнецов. Ось і вся наша рівноправна Україна. Статтю мені перекваліфікували з 54-1-а (зрада батьківщині) на 54-10 (антирадянська агітація). Ніхто з підсудних не засвідчив проти мене, так же як і я. Але за вірш та марку дали 10 років і п'ять поразки у правах. І я ніяк не могла зрозуміти.

У 1946 році вбили університетського касира щоб забрати ключі і викрасти з каси зарплату та стипендії, їх було двоє. Одному дали 15 років, другому 10 – так само як мені за чотири рядки із вірша. Воістину саме гуманне правосуддя! Коли суддя і засідаючі пішли, один з міліціонерів шепнув мені щоб я підійшла до вікна. На протилежному боці вулиці стояли мої батьки. Маму я не пізнала зразу. Ще пару місяців тому це була гарна, гожа жінка. Тепер там стояла худа німечна жінка з чорними кругами під її гарними карими очима. Після того як мене засудили, маму звільнили з роботи, у батька був інсульт, після якого він не міг працювати, потім почалися випадки стенокардії.

Мене повезли у Казахстан – невеличке селище Спаськ, 40 кілометрів від Караганди. Це був час коли створювали новий тип «особих» таборів для політичних в'язнів, а саме: тюремна форма з нашитими або прямо на одязі випаленими хлором номерами, 2 листи у рік, вночі під замком, праця від темна і до темна. Почали звозити сюди з усіх кінців Союзу дистрофіків, туберкульозників з відкритою формою туберкульозу, інвалідів різних категорій. Тут була вся географія: Колима, Тайшет, Бухта Находка, Мордовія, Дзезказган та ін. Коли нас привезли, було десь до 3 тисяч чоловік. Буквально за рік-два зі швидкістю ракової пухлини виріс великий гулагівський табір. Щоденно вмирало не менше 20 чоловік, а то було і 40 і 60. Бригада мотильщиків не встигала закопувати. З волі привозили «свіжі сили».

Стало десь за 2000 мужчин і приблизно за 2000 жінок. У зоні виросло селище бараків, а за зоною – ціле містечко побудоване арештантськими руками. Зате газета «Карагандинская правда» (як і вся радянська правда) друкувала безсоромну брехню про те, як «комсомольці строят город Спасск». І коли повимирають живі свідки, хто докаже, що це не було так?

Працювати прийшлося на різних роботах: копали канали для поливної системи, насипали греблю на водосховищі, ручним способом виробляли і випалювали цеглу, підносили на будівництво камінь і цеглу. Старі і німечні працювали на полях. Мені навіть пощастило по-трохи з перервами працювати у конторі. Це мене виручало, бо захворіла там малярією і дуже ослабла. Та звідки мала братися сила, коли за 6 років не мала в роті ні молока, ні масла, ні м'яса. Цукру давали 200 г у місяць. До 1 травня та 7 і 8 листопада давали по 10 г масла, манну кашу, ріденьке пюре, рибу камбалу. Найважче прийшлося тоді, коли попала на кам'яний кар'єр. Звідти вивезли мужчин, бо вони не мали сили там працювати, а туди привезли в основному молодих дівчат тільки-но з волі. Безперечно у порівнянні з ними сильніших, після 6-ти років відсидки ми були виснажені. Спочатку нас заставляли загрузати вагони великими валунами, які ми не мали сили піднімати. Потім перевели на вивіз щебню. З транспортної ленти безперестанно сипався щебінь. Вагонетка була тільки одна, а відвозити треба було далеченько. Поки ми її відвеземо, під транспортною лентою вже гірка щебеня. Швидко треба накидати його

у вагонетку і підставити під ленту. І так ми працювали від темна до темна, та ще й до лагелу було 3 км ходьби. За пару місяців з мене осталася шкіра та кості. Руки і ноги трусяться, прошу Бога щоб тільки дійти до табору, не впасти. І Бог святий зглянувся над нами. На початку літа 1954 року приїхала комісія і нас комісували і вивезли у табір сільськогосподарського типу у невеличкий лагпункт – Мухтар. Режим був набагато легший. Ми позривали ненависні номери. Тут я познайомилася з такими мирними, але впертими тваринами як воли. Возила на поле посівну картоплю. Працювала у карликовому саду, бо нормальних дерев там не було, голі сопки та степ, покритий срібною ковилою. У саду родили маленькі райські яблука та куші вишень. Де орали степ та поливали, росли гарні і смачні овочі. Літом, коли вирости трави, працювала на сінокосі на кінній грабарці, восени на підводі возила на склад та розгружала мішки з зерном. За пару місяців до звільнення взяли мене в контору на роботу і уже звідти у 1955 році 1-го жовтня мене звільнили згідно з указом по 2/3 (відсиділа більше 2/3 терміну).

Повернення на рідну землю не дало мені сподіваного щастя. Бабуся померла ще 1951 року. Батько був дуже хворий. Після мого повернення пожив ще 5 місяців. Відновитися у університеті я не могла, бо ще не була реабілітована. Коли реабілітували, у мене вже була не надто вдала сім'я, маленький синочок і хвора мати. З гіркою бідою мене прописали. Нова проблема – працевлаштування. Як тільки подивляться, що паспорт, виданий на підставі довідки, вже їм робочих не треба. Допоміг сусід, який був знайомий з директором добувної фабрики. Там я пропрацювала 13 років, потім випадково мій чоловік довідався, що відділення перевезення пошти шукає касира і мене взяли на роботу. Самотужки я підучилася і стала непоганим бухгалтером. До пенсії вже допрацьовувала там. Але ярлик «бандерівки» йшов за мною все життя: «общественница» домоуправління перед жовтневими днями вже 6 листопада питала, що ж це я ще не виставила прапор, на роботі друзі парторга питали чому це я з «сельськими» розмовляю тільки по-українськи, а коли виходила на пенсію, не дивлячись на те, що мала масу подяк, грамот, премій начальник відділу кадрів прямо сказав, що не буде подавати на медаль «ветеран труда» тому, що райком мабуть враховуючи минуле, відкаже. І всі ці дрібнички боляче били у скроні, наче молотком.

Так пройшло життя.

Держава, правонаступниця СРСР, яку ми, німі раби гулагів піднімали безплатно (будували міста, канали, залізниці, валили ліс, добували золото, мідь, кам'яне вугілля і т.д.) навіть не вибачилася перед нами, не кажучи вже про якесь відшкодування як це зробили Німеччина та Австрія. І сьогодні Росія зазіхає та захоплює, ще не розграбовані, економічні артерії нашої держави, щоб знову ми були прив'язані, повністю залежні. Дальше намагаються фальсифікувати історичну правду, щоб і надалі ми не знали, особ-

ливо молодь, хто наші батьки, діди, прадіди і чиї ми діти. Чи діткам у садочку, у школі читає хтось ніжну, ширу поезію Олександра Олеса? Чи учні старших класів знають, хто насправді Зоя Космодем'янська? Чи знають, як приклад патріотизму, про Ольгу Басараб, закатовану у польській тюрмі, де вона вмираючи, закривавлена надряпала у камері на стіні слова: «За смерть, за сльози, за руїну, верни нам, Боже, Україну!» Чи їм розказують про Олену Телігу та її побратимів, котрих розстріляли в Бабиному Яру, тому що не стали зрадниками? Чи мої юні земляки на Буковині чули про родину патріотів Гузарів? – дочку знищили німці у тому ж Бабиному Яру, наймолодший синок загинув у Мордовському таборі, мати повернулася живою з румунської каторги, а у радянській тюрмі померла; батька, прекрасного фахівця-лікаря, який бідних лікував безплатно, допомагав нашим, тоді ще малограмотним селянам, при не вияснених обставинах знайшли отруєним. Наш народ не має стіни плачу – бо вся наша українська земля полита кров'ю і сльозами мого народу, де б не ступив ногою можна воздвигнути таку стіну.

І про наболіле сьогодні. Чи такою ми мріяли бачити Україну? Ми плакали від радості, обіймалися, коли Україна стала незалежною. Наш довірливий народ ще не отямився від радості, а колишня партійна номенклатура, в руках якої осталися всі важелі економіки, зразу зорієнтувалася, як свої блага радянського часу можна перетворити на мільйонні прибутки. Блискавично «зв'язки» були розірвані, великі унікальні заводи розвалені, розкрадені, закриті. Забувають «нові пани», що все закінчується двома метрами землі та маленьким горбочком – єдине, від чого не відкупитися навіть за мільйони. Одиниці порядних, совісних керівників, у тяжких умовах зробили все, щоб зберегти підприємства, не викинути людей на вулицю.

У нашому місті, Чернівцях, були унікальні заводи. Сьогодні ті люди залишилися безробітними. Тепер роботодавці шукають молодих, здорових. Моє життя збігає до кінця. Як хочеться, щоб хоч внуки жили в нормальних умовах на цій благодатній землі. І хоч кажуть, що перша – економіка, ні. У великій мірі політика керує економікою. Я не перестаю молити Бога, щоб дав розуму керівникам і простим смертним: не ділити народ на схід і захід, а зрозуміти, що український народ, на своїй рідній землі має право на сході та півдні України на свою рідну школу, так само, як всі народи світу; не маніпулювати двомовністю, а краще подумати як створити нові робочі місця; не ділитися на 3 Рухи, на 2 ОУН, на масу кипшенькових партій; поважати чуже; бути патріотами своєї держави.

Боже, якщо Ти є, подаруй єдність нашому народу – бо тільки це буде запорукою кращого життя і міцної держави. І тоді, тільки тоді, наші душі десь там на небесах з полегшенням зітхнуть, що мучилися ми не даремно за українське слово та незалежність своєї держави і вже не формальними, а щирими, оправданими будуть слова «Слава Україні!».

Мирончик Параска Макарівна, 1920 р. н.

Записала у 2007 р. студентка НаУКМА
Толочик Наталія Михайлівна, ФЕН-2, гр. 6

Мирончик Параска Макарівна народилася 1920 р. в одному з маленьких сіл, якого давно вже немає на карті України, Костопільського району Рівненської області. Зростала в простій українській сім'ї. Родина складалася з шести чоловік: мати, батько, двоє сестер та двоє братів. Тяжкі умови життя, постійні хвороби забрали двох діточок. Залишилися лише Параска та її молодший братик. Мати постійно поралася з господарством (якщо дві курочки, кролика та маленького худорлявого кабанчика можна назвати господарством), а батько заробляв на життя як тільки міг.

Параска у всьому була самоучкою. І читати і писати також навчилася сама. Згодом, коли родина переїхала до міста Костопіль і батьки почали будувати будинок, Параска пішла до школи. Та доля склалася так, що дівчинка недовго насолоджувалася жаданою наукою за шкільною лавою. Скрута в сім'ї змусили малу підробляти на шматок хліба і особисті ваялки. Незважаючи на свій маленький зріст і худорляву статуру, дівчинка була дуже сміливою, кмітливою та прудкою. Вже у своїх 18 років, замість дівування та вечорниць на колодках, Параска стала членом молодіжного угруповання-загону. До його складу входили шестеро молодих парубків або «моїх хлопців», як їх називає героїня, та зовсім юна, тендітна Параска. Сама П. М. розповідає:

– Мені було 18 років. Ми з хлопцями збиралися таємно по клунях, інколи на могилках. Нас було небагато, лише шестеро хлопців і я. Згодом стало більше. Правда двох в тюрму забрали в Польщу... гарні були... я їх потім так і не бачила. Місце, де ми частіше за все збиралися, називалося «німецькі могилки», воно там було, за містом.

Якось був випадок, треба було нам зброю вивести. Небезпечно стало, тому треба було вивести. Вона в моєму хліві знаходилася. Багато зброї було, що в руках не винесеш. От хлопці поїхали до одного діда, який коні мав. Просили-просили, та не давав їм дід коней. Послали мене до нього. Мені він коні дав (посміхається П. М.). Цю зброю ми забрали з хліва і повезли в Борщівку (сусіднє село). А там мої родичі жили. Вони то не знали, що я з хлопцями в загоні. Так здивувалися, але підтримали і дозволили сховати у них зброю. Коли ми поверталися назад, хтось доніс на мене, що я зброю переховувала і мене схопили. Арештували... Посадили в тюрму. А у нас в місті один пан був. Він на німців працював. От наші хлопці пішли до нього і просили, щоб він якось допоміг мене звільнити. А він плечима пожимає і каже, що тут він безсилий. Якби мене до Німеччини відправили, то, може, ще якось допоміг. А так – руки зв'язані. Засмутилися наші, але здаватися не

хотіли. Сталося так, що я потрапила до вагону з полоненими, яких в Німеччину мали везти (мої хлопці домовилися про це з конвоями). Коли нас вже везли, поїзд зробив зупинку на одній із станцій, що біля річки. Там «жидівські» хатки стояли. Поки ми стояли, мені пощастило вибратися з вагону. Дяка Богу!... Не знаю як вийшло, що мене німці не помітили. Я чимдуж чкурнула до найближчої хатки. Сховалася в туалеті. Пересиділа там трохи, а потім пішла додому. Йшла степом, потім понад річкою. Зустріла діда, який на лавці сидів. Він мене запитав: «Доцю, ти куди йдеш?» А я кажу, що мені в Костопіль треба. Він вказав мені йти по шосе і не звертати. Але я вирішила не йти додому. Заберуть знову. Коли я підходила до Лисухи, побачила, що село вже оточили німці. Тоді я пішла в Любашу, до тітки. Там і жила деякий час.

Згодом хлопці забрали мене в Чудви. У них я була зв'язковою. Передавала документи, «писульки» з села в село, з загону в загін. Кожен з нас мав свій псевдонім. Мене кликали «Ніна». Ці передачі я везла через р. Горинь сама на чайці. Коли приходила в село, то не знала в яку хату нести повідомлення. То у нас був пароль: брала я з собою прядиво і веретено, заходила до кожної хати і питала господаря: «Витчете мені полотно?». Де казали «А як же, витчемо! Господь допоможе!» – там моя хата.

Одного разу наші вирішили мене перевірити. Дали завдання, а самі сховали чайку. Я приходжу до річки, а там нема на чому пливти. Тоді я взяла усі речі в ліву руку, підняла її вгору, а правою пливла! Коли поверталася назад, мене зустріли хлопці і розказали, що це була перевірка. Інша на моєму місці покинула б цю справу, а я – ні, адже наполеглива була і витривала. В Чудвах мене забрали до загону Кліма Савури. Певний час була там. В Бичалі, в лісах наші робили «криївки» – в землі викопували великі ями і ховали там друкарські машини. Великі такі. Як вони їх туди затакували – не знаю. Друкували спочатку на великому папері, такого розміру, як сучасні газети. Потім, коли папір закінчився, друкували на невеликому (приблизно як папір формату А4). Я ці газетки розносила людям в селах, що б знали правду!!! Коли ми були в Гутвині, то поселилися в кількох порожніх сільських хатах. В одному з будинків жили Клим Савура та Хасевич. Клим був таким статним, добротним чоловіком. Гарна статура, вродливий, голос басом. Єдине – довірливий був дуже! А Хасевич – невеликий на зріст чоловік, каліка (кульгав на ногу), малював дуже гарно. Все малював, що тоді відбувалося.»

– *А як він калікою став?*

– Вчився в Рівне. Якось повертався з друзями возом з кінями додому. Поспішали дуже. Їдуть, а попереду потяг. Гадали проскочать. Але не встигли. Потяг зачепив віз і хлопці попадали. Тоді-то Хасевич і покалічив ногу. Так і кульгав все життя. Життя складне було, страшне. Були гарні люди й негарні були. Важко згадувати. Не дай Бог комусь таке пережити...

Єдиного не можу Климу Савурі пробачити! Довірливий він був дуже. Та невже не знав?! Невже не міг передбачити?!... Одного разу довідався він, що німці йдуть із Степаня на Гутвин. Сили були нерівними. У німців зброї було більше ніж у нас, та й взагалі їх більше було. Савура вирішив відступити. А там санітарний пункт був... шкода... Так от, пішли ми з Гутвина, щоб уступити його німцям. Дійшли до болота, що під селом Постійне. Там був «ковпак» – засідка німців. Мені довірили подивитися, що і як. Поповзла до «ковпака». Дорогою помітила як літак кружляв над болотом. Він передавав ворогам харчі і зброю. Я лежала тихо, не ворушилася. Слухала. Страшно було... Коли повернулася назад, думала збожеволію. Перед очима поле бою і наші мертві лежать. Частина наших хлопців втекли, інші... Я бачила як їх ховали... Вирили яму, поскидали тіла і ледь притрусили землею, потім гіллям. Наших 20 хлопців полягло... (*сльози на очах П. М.*).

Коли я передавала документи, різні папери з с. Гутвина в с. Інілівку (під м. Деражне) – ходила пішки. За день якраз заходила. Але треба було економити час. Тому мені дали коня. Але якого коня! Тварин тоді домашніх небагато було, а конів тим більше. Ну, скажу так – на мене не вистачило (*посміхається*). Піймали дикого коня. Дали мені. А я ж не знала, що він дикий! Поклали сідло, я сіла – а він як зірветься, як побіжить по степу! Ледве втрималася, але приручила!

Згодом мене знову піймали. Арештували і заслали в Норильськ на 10 років. Відбувала покарання разом з чоловіком. Привезли нас туди поїздом, викинули на сніг в чому були – живіть! Пам'ятаю, був на мені пінчак (кожух) і все. Жили в бараках. Працювали на каторжних роботах – добували камінь з твердої землі. Працювали ломиком, який розкапували в гарячому, палаючому вугіллі. Працювали руками. І так 10 років...

Повернулася П. М. додому, в Україну після каторжних робіт ні жива, ні мертва. Потроху відійшла, ожила. З чоловіком почали будувати нове життя. Поставили будинок, розвели господарство. Нелегкі роки в Норильську взяли своє. Параска Макарівна хворіла, судомило руки. Найгірше сталося потім – лікарі дали вирок безпліддя.

Мищенко Василь Олександрович, 1921 р. н.

Записала студентка НАУКМА Ірина Романюк

Мешканець міста Гайворона, Василь Олександрович Мищенко – один з тих, уже не багатьох живих в Україні Героїв у лавах УПА, які заслуговують шани; людина, що присвятила своє життя боротьбі за волю України. Мищенко – полковник «Вороний», нагороджений Золотим Хрестом за бойові заслуги I-го ступеня – це визнання його боротьби за національну ідею.

– *Василь Олександрович, розкажіть будь-ласка про себе?*

– Народився я 22 квітня 1921 р. на Любачівщині в с. Лубинці. Тепер ці землі входять до складу Польщі. В 4 роки залишився сиротою. Мене виховували родичі. Коли підріс, влився в ряди борців за самостійну Україну, в 1939 р. вступив в ОУН, а в 1943 р. – в Українську Повстанську армію.

– *А що саме Ви робили?*

– Я отримав хорошу бойову підготовку. Спочатку був стрільцем у складі бойових похідних груп. Коли почалася війна і 30 червня 1941 р. була у Львові проголошена незалежність України, ми рушили фронтом, сформованим на західноукраїнських землях, на схід. Наша мета була на визволеніх від совітів територіях, створювати осередки національної і державної незалежності України без німців і більшовиків. Але після того, як німці арештували Степана Бандеру та практично весь уряд Ярослава Стецька, стало ясно – це теж ворог і окупант України. Й почалася боротьба на два фронти. В одній з таких похідних груп Омеляна Грабця («Батька») був тоді і я разом з іншими перейшов у підпілля. Саме тоді постало питання про серйозну бойову підготовку, й мене разом з багатьма іншими послали на інструкцію в місто Дубне. Там ми мали власну програму дій, але використовували всі можливості легального навчання. При нагоді зазначу, що ОУН від початку свого становлення плекала власні військові кадри – кожен член організації був зобов'язаний мати бодай початкову військову підготовку. І ми здобували її, хто де міг – у поляків, більшовиків, німців. Ми знали, що Україна повинна мати власну армію.

– *Як Ви організовували свої операції і чи велась документація про них?*

– Так, всі операції розроблялись в штабі генерала Чупринки (Р. Шухевича), в округах отримували їх, зв'язувались через зв'язкових між собою і виконували завдання. Зв'язок був добре налагоджений. Мали рацію, телефоністів, а секретар-друкар вів усю документацію. Правда, залишилось мало документів. Час був такий непевний. Якщо секретар записував секретний матеріал, то після ознайомлення з ним, він зобов'язаний був спалити і сам папір і копірку, щоб зберегти таємницю. В 1944-1947 роках багато документів поховали в схронах, в лісах і тепер частину знаходимо. Правда, це дуже складно робити, тому з метою конспірації документи часто переховували і знайти місце, де вони остаточно знаходяться буває надто складно. Але ми шукаємо їх, благо, держава хоч не карає нас тепер.

– *Скажіть, будь ласка, чи велись списки членів бойвки?*

– Обов'язково. Ми мали завжди чіткий облік прибулих, загиблих чи поранених. До речі, ми мали всі вишколи медсестер, організовані окружним проводом ОУН і в нас були дуже хороші доктори, які багатьом повернули життя. Всі хлопці після лікування повертались в свої сотні.

– А Ви вели щоденники?

– Ні, тоді про це не можна було й думати. А раптом він попаде в руки ворога – не те, що сам постраждаєш, енкаведисти стратили б за те, що був в УПА всю родину. Не вели записів у таборах, лише багато розповідали один одному, обмінювались спогадами. Зараз в нашій організації – Братство воїнів УПА м це робимо - пишемо спогади і видаємо їх.

– А де саме відбувались дії вашого загону?

– Я був командиром воєнної округи «Буг» і моїм районом були Львівська, Рівненська і частина Тернопільщини.

– Як Ваша доля склалась після закінчення війни?

– Мене арештували в жовтні 1947 р., а на волю вийшов у кінці 1972 р. Дякувати Богу, що вижив. Більшість від знущань, холоду й голоду назавжди залишилися в цій холодній землі.

– Ви підтримували зв'язки між своїми в таборах?

– Там було дуже багато людей із Західної України, адже карали не лише «бандерівців», але й усіх, хто не подобався новій владі, всі, хто не зрікся рідної віри. Намагались підтримати один одного, тому берегли свої звичаї, свята і як нас не пильнували, таки завжди святкували Різдво, Великдень. Розповідали дітям, а таких теж було багато, правду про нашу боротьбу. Я вважаю, що владі не вдалось нас зломити.

– А які ще форми опору були?

– Ми самі лікували хворих, шукали одинакам псевдорозривку, щоб той мав змогу хоч зрідка отримувати вісті з України. Вдалось навіть організувати декілька втеч. Найбільшою нашою акцією було повстання політв'язнів в таборах Воркути. Ми зуміли налагодити зв'язок між багатьма таборами, і в кожному з них зібрали бойовий загін. Це був відчайдушний крок, але нам не було чого втрачати вже.

– А зараз Ви підтримуєте зв'язки з тими, хто залишився живий?

– Так. Вже 13 років існує наше Братство воїнів ОУН-УПА. Є ще спілка політв'язнів України. Ми там не лише спілкуємося, а й працюємо, щоб люди знали правду про нашу боротьбу.

Самолук Степан Григорович, 1936 р. н.

Записав студент НАУКМА Максим Дудник, ФЕН-2

Степан Григорович народився 8.03.1936 р. в с.Заглинки Любомльського р-ну Волинської обл.

– Я почав ходити до школи в 1943 р., але кинув і знову почав ходити, коли звільнили від німецької окупації. Школа була початкова. Першого мого вчителя звали Волоський Василь Андрійович. В школу ходили зі мною учні різного віку. Була навіть одна дівчина 1928 р. Найкращим моїм другом тоді

був Солодуха Кузьма Іванович, який вчився разом зі мною. Пам'ятаю, ще Забродського Степана Гордійовича, Жука Миколу Остаповича, Товчуна Михайла Пилиповича, Галан Ніну Іванівну...

– **Як почалась війна?**

– Початок війни пам'ятаю. Зараз добре пам'ятаю як відступала Червона армія: везли гармати кіньми, йшли воїни... в обмотках... Надзвичайно заморені...

– **А як пройшли німці?**

– Першого німця я побачив під вечір. Німець йшов через наш сад. На грудях у нього висів автомат. На ранок їхала німецька танкова колона, німецькі солдати їхали переважно на мотоциклах і машинах... Після того, як німці зайняли наше село, нас (маму з трьома дітьми) вигнали з хати, спершу в хлівець, а потім в клуню. А потім в нашій хаті розмістили німецький штаб. Мені завжди дуже хотілося потрапити до хати і я якось прокрався на кухню та й попав німцю прямо в руки... Один німець піймав мене за комір, вивів з хати і так вдарив ногою, що я впав на землю лицем... Все лице мені розідрало...

– **Чи були у вашому селі поліцаї?**

– Під час німецької окупації були в селі поліцаї і староста, прізвисько якого було Бородчук. Цей староста і привів на наше подвір'я німців, які забрали в нас корови, коні, свині... курей, яких не впіймали зразу, вбили палицями. Цей же староста видав мого дядька німцям. Дядька звали Зей Семен Олексійович... До війни він працював начальником міліції, був полонений у Севастополі, але коли його вели на розстріл утік, а зимою прийшов до моєї мами, а своєї сестри, де і переховувався у клуні. Так ось цього дядька і видав німцям староста і його відправили в німецький концтабір в місті Холм... Там він і загинув. Пізніше, після німецької окупації, старості радянська влада дала 10 років тюрми...

– **А як ставились до поліцаїв у селі?**

– Дуже боялися поліцаїв! Через те, що вони робили що хотіли: грабили, били, і, дехто, граючись, жартома могли застрелити людину. Таким, наприклад, був Стрелю Марко... Він свого сина називав кріпак... Не через те, що кріпосний, а через те, що кріпкий був... Він у нас форму дядька-міліціонера забрав і пошив своєму сину костюма... Якось (а в селі у нас була хуторна система і хати стояли далеко одна від одної) він зі своїми та бандерівцями випивали в лісовій хаті. Марко цей грався з пістолетом і граючись вбив людину і зник... А потім прийшли його єдиномишленники до жінки і сказали, що він там-то і там-то похований...

– **Ви кажете «бандерівці», а що Ви знали про УПА?**

– Через наше село проходили партизани Ковпака, відступали власовці і УПА. Перші партизани Ковпака були ну... без форми – хто в чому міг...

хворі, брудні... Власовці відступали з сім'ями, вели з собою корови... А вояки УПА мали красиву синю форму... Проходячи через наше село вояки УПА остановилися в нашій хаті... Мені запам'яталося як красиво танцював сотенний... За ним поїхала наша Неля Неля була з с. Степок Таращанського р-ну Київської обл. Їх з іншими дівчатами везли в обозі в Німеччину, але вона і ще дехто втекли, і моя мати взяла її як дочку (мати завжди хотіла мати дочку, але в неї були тільки сини). У 1946 р. вона писала до матері і просила її забрати, бо боялася, що її судитимуть за зв'язки з УПА, якщо знайдуть...

– А що Ви знаєте про єврейський голокост?

– Коли почалася війна в нашому селі жили євреї. 2-3 сім'ї і більше в навколишніх селах. Про голокост запам'ятав одне: бачив, як через наше село німці гнали колону євреїв на розстріл. Колона була десь 80-120 чоловік. Мені було дуже вразливо те, як йшла пара: дівчина і хлопець років по 16-19, йшли спокійно. Інші молилися по-своєму. Вважали, що настав Судний День для них, за всі їх гріхи Господь покарав... Так вони думали і не сперечалися з німцями. А німців було зовсім мало в колоні... люди наші їм співчували і ховали. Так сховали одного хлопця з цієї колони. Він втік, коли їх змусили викопати ями і роздягтися, і він прямо так, голяка прибіг з лісу. Ми там потім і грибів не збирали... Ще був в самому селі єврей холостяк і ще одна сім'я... Коли їх німці схопили, то привели поліцаїв і наказали зібрати людей і змусити вбити євреїв. У нас таке село було, що як щось трапляється, когось вбивають, то серед навколишніх сіл завжди наше для цього вибирали... І цього разу зібрали людей в нашому селі. Поліцаї дали сокиру Омельчуку Юхиму Карповичу і наказали вбити єврейську дівчину. Він відказав, що не може людину вбивати і нехай, роблять з ним, що хочуть, але він не вбиватиме. Тоді дали сокиру Ющукі Юхиму. Той також відмовився. Обоє побили дуже сильно і зробили каліками...

– А хто ж інформував про євреїв?

– Та поліцаї ж і інформували. Мені особливо запам'ятався Петро Смаркатий. Ох і гидкий був... Бандюга. Селяни не видавали. Жаліли. Ховали. Допомогали один одному. Той єврей з обозу ховався то в одній хаті, то в іншій сім'ї, а коли уходив, то всім сильно дякував, кланявся...

– Ну а боялися ховати?

– Ховати боялися, але жили мирно, тому ховали і своїх, і євреїв.

– Ну а що церква, яку роль вона грала?

– Про всю церкву не скажу, але піп наш (син його з моїм братом Василем дружив) захистив дружину маминого брата Івана. Три брати було у мами: Іван, Петро і Семен Зеї. Всі вони ходили ще за Польщі в підпіллі і «будували радянську владу» на Західній Україні. Східна Україна давала їм зброю і Петро – середній брат був навіть якось шишкою і завідував

Ковельським округом. Так-от мамині троє братів були в КПЗУ і через це тітку Уляну з дітьми хотіли розстріляти, але піп в нас знав німецьку мову і щось сказав німцям і тітку не розстріляли, здається поклявся, що то неправда, що дядько Іван не був з радянською владою. А Іван, тоді вже єдиний, і справді кинув КПЗУ: він повернувся з польської тюрми і вирішив, що йому досить.

– *А як він у тюрму польську попав?*

– А його з братами полякам провокатор видав і йому найбільше, як старшому дали – 8 років тюрми в місті Равичі.

– *А хто допомагав під час окупації?*

– Селу ніхто не допомагав!

– *Але ж Ви сказали, що в 1943 році в школу ходили?*

– Так, то німці зробили, але я її з братом Іваном покинув. Був у нас там урок Божого закону, наказували «Отче наш» читати, а мій брат Іван не знав і його за це сильно побили. Тоді ми і втекли...

– *А про родичів своїх, що Ви сказати можете?*

– Ну про те, що мамині брати за радянську владу були і часто виручали своїми зв'язками, коли колективізація пішла, то казати вже й не треба. А з іншого боку в батька теж були брати, що і в УПА були і з бандерівцями ходили. Тож в нашій сім'ї добре, що нікого не вбивали, але вже потім ми дізналися, хто й коли маму й батька рятував... Від смерті рятували, але грабунки припинити не могли... Якось Василь, мій брат, привіз речей багато: черевиків (гарні такі, кріпкі), одягу, штанини, але прийшли бандерівці і забрали. Мама ще хотіла заховати батькові та Василеві черевики і наказала нам сховати їх з Іваном під простирадло, але (я не знаю, чи то почули, чи то побачили), нас з Іваном підняли... Я ще якимось зачепився за них (чоботи), тоді в мене їх видрали і порвали сорочку, а мене звалили на підлогу і двічі вдарили ногою, що я аж під кровать покотився. Було ще багато подібних випадків: годинник з дому забрали, курей, яйця, речі. Але в основному я найяскравіше розповів...

Скіра (Мажак) Стефанія Василівна, 1928 р. н.

Записала студентка НАУКМА Ярина Михальнок

Ще не було мені 15 років (я народилася 6. 03. 1928 р.), 14 тільки закінчилося я вступила в члени Юнацтва ОУН в травні 1943 році в с. Кавчий Кут. А вже коли мені виповнилося в березні 18 років 1946 р. тоді мене по 5 рекомендаціям беруть в члени ОУН під псевдо Роза. Присягу я приймала перед Бей Гуляш Григорієм, псевдо Модест, окружний наш провідник ОУН, але він не був з Галичини, а десь з Херсона. Вишкіл проходила у с. Держів Миколаївського району. На вишкілі учили розвідних зв'язкових медсестер

санітарок і стенографів. Навчившись на вишкoлі стенографії, прочитала листа, де дізналася що Бей – провідник ОУН в 1951 р. загинув, вистрибнувши з четвертого поверху львівської в'язниці. Після вишколу я працювала зв'язковою мала п'ять сіл, які мали псевда Верба, Вільха, Дубове, Липа, Колонія. Очолював відділ пропаганди Іван Шукатка. Сомко складав тексти звернень працював над звітами. Загинув 5 травня 1947 р., вистріливши із власного пістолета. Я їхала в Ходорів, брала літературу і мала її перевезти в Синевидне (Сколівський р-н), там мене зустрічали. У вагоні, як я везла ту літературу в двох мішках, намагалася вдягатися у невидне. Зо мною їдуть два хлопці. Один сідає біля виходу у вагоні, а другий з іншого кінця, а я там посерединці, то вони мене проводжали. Коли ми вже під'їжджаємо до Синевидного, то вони мають забрати у мене ці два клунки; всі встають на вихід, непомітно забирають мішечки, при цьому говорять своє псевдо і кажуть вже виросла, а я відповідаю їм: Роза виросла. Розходились в різні сторони. Передавали літературу нашій станичній Богуславі, яка загинула в бою.

Так я перевозила літературу. Передавала таблетки, які зав'язувала у хустині на кінчику. А як що, то тягнула за кінчик і до рота наче губи витираю. Я ніколи не боялася, а мала собі на думці, що я то маю виконувати. Не думала, що мене можуть вбити, того навіть і близько не було. Пам'ятаю, було це 17 березня 1950 р. Мені тільки виповнилося 22 роки. Не було ні облави, ні застави на селі. Ми сиділи з мамою, розмовляли, дивлюсь у вікно: суне навала на подвір'я. В першу чергу йде слідчий Ковнір і ще влетіло троє до хати. Ковнір до мене: «Руки назад, ти арештована, шагом марш». Мамця відразу і побіліла. Він вдарив мене по плечах прикладом свого автомата, я спотикнулася і полетіла по сходах вниз. Відразу поцілувала землю, бо вже знала, що ніколи не побачу її. Моя мама мені: «Дитино, що вони з тобою зроблять». Почала в розпачі плакати. А я набралася такої сили волі кажу: «Рідна моя матуся, не плачте за мною, надію в серці бережи. Я завжди буду думками з вами вдень і уві сні». Це були мої останні слова з моєю мамою. А він штовхає мене, щоб я скорше йшла, бо там машина чекає. А через місяць і мого батька заарештували, він теж був членом ОУН. Відразу мене здали в КПЗ, де я сиділа одинадцять днів. Камера була маленька, а щурів бігало повно. Я була одна і не знала що робити. Я стояла напроти дверей, куди входили, а вони навколо і фурчали на мене. Я молилася і просила Боженька відвернути від мене цих щурів. Коли вже пройшов день, другий, тиждень, то щурі звикли до мене. Першого дня тут мене давали на очну ставку. То були сусід через хату Баран Микола, Кашій П., Рябчун П. Я до нічого не зізнавалася, казала, то брехня, то неправда. А як почали бити, то я просто мовчала. Коли з КПЗ перевели до Стрийської тюрми, там було дівчат 5 чи 8, то вони глянули на мене і заплакали. Там я пробула до місяця, а потім мене забрали до Дрогобицької тюрми на Чорний Ворон у 17 камеру, камеру смертників, це я вже

дівчалася з архівів, як повернулася з таборів. То знову ті три свідки приїжджали на очну ставку. Слідчі все домагалися, щоб я щось сказала. Тут слідчий вдягає шкіряні рукавички, а я думаю що він собі буде робити. Мала косу довгу таку аж до колін. Він накручує на руки мою косу і давай довкола себе крутити. Садили мене на спеціальне крісло, я висіла на грудях ноги назад, голова на низ і бив мене по шиї канатом. То ще по сьогодні залишилися сліди. Тоді мене взяли до Львова на пересильний пункт. Там просиділа десь до тижня. Потім забрали до Самбора, була там десь до місяця. Мене судили за статтям 54-1а і 54-11КК, засуджена була на 10 років каторжних робіт.

Їжу нам давали в мисках алюмінієвих. Вийшли були на прогулянку, а напроти нас сиділи чоловіки. Бачу голову похиленого чоловіка, ну точно мій тато. Я не знала, що мого тата посадили. Скільки разів нам давали їсти, я перевертала тарілку і пишу ложкою: Мажак Стефа шукає тата. Маю татову молитву, як сидів він в 50-тих роках в Караганді. Одного разу приходив начальник до в'язниці, але йому не можна заходити в камеру. Ми як всі політичні в'язні руку назад і стаємо довкола. І він починає від дверей: «как твоя фамилия», доходить до мене кажу: «Мажак Стефанія Василівна». Він говорить: «Ось дивіться». Відчинив двері камеру, всі мої миски підписані стоять. «Вот смотрите какая грамотійка, ану марш».

Тоді перевели мене в карцер, але я не відсиділа 9 діб, випустили на 5 добу, бо я оголосила голодовку. Тоді після Самбора я була в Києві в Лук'янівській в'язниці камері 25. Привезли в кінці року десь 25 грудня, якраз до святвечора. Нам хотілося якось відсвяткувати. Кімнати були дерев'яні, то ми замість стола потроху зриваючи мали дощечку. Деякі дівчата мали передачки, одна дівчина мала сухарі, то ми потерли, додали меду, мали кутю. А мені сказали, щоб я дістала гілочку ялинки свічечку і сірники. Нас виводила на прогулянку жінка, ми мали йти через коридор. І якраз до святвечора було 2 дня. Якраз в коридорі я їй кажу: « Я вас дуже прошу. Можна трохи ялинки, свічки і сірника, щоб засвітилося». Вона відповідає: «Я то можу зробити, але ви не видасте мене». Вже 6 числа вивела нас на коридор на прогулянку, а потім і до мене, витягла все, що я просила і дала. І знову пішла з такою ненавистю до нас. Ми прийшли в камеру. Тоді ми ту дошку поставили, застелили хустками замість обруса. На середину ставимо нашу кутю, свічечку запалену, продукти, які мали, поставали довкола стола помолитися: «Боже Великий Єдиний нас із в'язниці спаси. Руку караючу нині, щедро від нас відведи. Дай пережити розлуку». З близькими серцю людьми. Дай пережити муку в'язням в склепіннях тюрми.

Спробували кутю і почали собі колядувати не на повний голос. Тут двері відчиняються і на порізі начальник в'язниці. Потім він пішов і через декілька хвилин викликав кожную по черзі. Нас було 25. Ні одна не сказала, де ми то все взяли. Через декілька тижнів мене забрали в Комі АРСР, місто Інту, де була 7 років.

Працювала на лісоповалі. Вийшла 1953 року. Як ешелonom везли мене на Інту, виглянула з вагону через маленьку дірочку. Бачу, летить щось таке чорне з лісу, питаю. А дівчина була яка вже другий раз на засланні каже: то шакали. Як потяг загудить, вони зразу біжать до залізної дороги, бо знали, що зараз будуть мати якусь їжу. Навіть ще не мертвих, а видно, що вже дівчина доходить, брали і викидали її через вікно, то вони налітали, роздирали. Як бачиш як тягнуть за ноги, то є неможливо. Так вже над нашим народом знущалися. Була в Інті одночасно, коли був кардинал Йосиф Сліпий, але я його не бачила, бо була в жіночому таборі окремо. У 1945-46 разом селили і побутових і політичних, то спеціально така політика була. Вже пізніше в 1949 почали розселяти. З першого дня, як я приїхала до табору, видали мені одягу, називали її каптьорка. Колись чоловікам шили такого виду, як нам давали одяг робочі штани дриллох. Якщо тепліше було, суконку мала, штани ватні мала з латок фуфайку-бушлат, а шапка там червона, там синя, біла. Як ми повдягалися, то карикатури, одна одну не впізнавали. А пізніше по номеру лише знали, то та дівчина то та. Мій номер був А-2928. То було страхіття одне Господнє. Дякую долі за те, що зустрілася за колючим дротом з прекрасними людьми, справжніми лицарями Ідеї і Чину. Їхня мужність і патріотизм допомогли вистояти і мені. Хто покладе на їх могили квіти? Це питання крає моє серце. Українськими кістками засіяні болота Сибіру, Забайкалля, степи Казахстану. Не нарікаю на долю, що таке пережила. Я вдячна, що вернула на землю, що я бачу своїх близьких і знайомих.

Спогад про Юлію Опарівську – матір жінки Степана Бандери

Записав від свого діда студент НАУКМА Тарас Струк, ФЕН-2

За радянських часів прізвище цієї людини було страшно згадувати. Треба було оглядатися, чи ніхто не підслуховує. Та і в наш час Незалежної України теж не всі сприймали і сприймають співзвуччя цих двох слів – Степан Бандера. Ось один з прикладів. Львівська політехніка (до речі тут вчився Степан Бандера) проводила семінар науковців, на який були запрошені представники з різних регіонів України. Прочитавши в запрошенні адресу політехніки (а це вулиця Степана Бандери) представники східних областей нашої держави відмовилися приїхати. Існує ще чимало інших прикладів.

Про лідера українських націоналістів по батьківській лінії вже в наш час дещо написано. Зате майже зовсім немає згадки про дружину Степана Бандери – Ярославу Опарівську, про її маму – Юлію Опарівську, які проживали в селі Петрушка Воля, вірніше в присілку Завада, що належав до Петрушок Волі. Тут, в одому приміщенні була школа і будинок, де мешкала сім'я Опарівських.

Батько Ярослави – Василь Опарівський родом з с. Красне Короснянського повіту. Навчався в гімназії, де очолював студентський таємний гурток, пізніше здобув теологічну освіту і служив військовим капеланом при стрілецькій дивізії Української Галицької Армії. Трагічно загинув у 1919 р. від розриву гранати. Варто згадати і про брата Ярослави – Левка Опарівського. Він був активним членом ОУН, учасником підпільної боротьби з нацизмом, за що і був у 1943 р. розстріляний гестапо.

Як згадував мій стрийко Галько Єронім Михайлович, який вчився в одному класі з Ярославою, вона була весела, життєрадісна юнка, вихована на релігійних засадах і національно-патріотичних почуттях, непогано вчилася. Адже вчителькою була її мама – Юлія Опарівська. Саме тому хочеться трішки детальніше розповісти саме про маму, а вона цього безперечно заслуговує.

Завдяки її організаторським здібностям і популярності, яким вона користувалася в мешканців Завади, Петрівки, Боднарівки була збудована школа, організований кооператив. Головне, за що любили і поважали її люди – вона організовувала курси для неписьменних, гуртки вишивання, куховарства. Після напруженого робочого дня як вчитель, вона збирала людей і допомагала їм вирішувати різноманітні життєві проблеми. З нею радилися поважні газди і газдині. Кілька разів на тиждень заходив до неї і мій батько Галько Іван Михайлович, який не мав освіти, але завжди прагнув дізнатися більше, позичав у неї книжки, приносив додому читав і розповідав нам дітям – Мирославу і сестрі Богдані. Ця любов до знань залишилася в нього на все життя. Звичайно, розмови з Юлією Опарівською стосувалися і політичних і національних питань. Адже вона була мужем довір'я при Українському допомоговому комітеті в повітовому центрі в Коросно. Саме національно-свідома діяльність Юлії Опарівської не давала спокійно жити польським шовіністам. Вони не раз погрожували їй, та вона не звертала на це особливої уваги, вона мала чимало знайомих людей польської національності, які ставилися до неї прихильно. Скориставшись моментом безвладдя, адже ще не закінчилась Друга світова війна, в липні 1944 р. польські шовіністи по звірські вбили її.

Все, що я описував вище, я знаю з розповідей батькового брата, а мого стрийка і мого батька. А тепер хочу описати власний спогад десятирічного хлопця, який стосується цього жорстокого вбивства невинної людини. При цій школі був дитячий садок, в який я ходив, тут я вчився в 1-3 класах і вчила мене деякий час Юлія Опарівська. Маю свідоцтво з оцінками та її підписом. А цього трагічного липневого дня я пас вуйкову корову на долині, неподалік хати. Якось вийшов вуйко Семене і прип'яв корову на кілок, а сам пішов до хати. Я лишився на долині один і, зрадівши, що вже не треба доглядати корову, думав чим би то зайнятися. Коли пооглядав довкола, то побачив недалеко від себе, метрів за 50 йшли п'ятеро чоловіків в чорному

одязі з гвинтівками за плечима і щось голосно говорили між собою польською мовою. Як сьогодні пам'ятаю, один з них сказав: «Тирі rusin tszuma krowe na kutku», що означало «дурний русин (українець) тримає корову на кілку». Коли ввечері я прийшов додому, батько розповідав про вбивство Юлії Опарівської. Адже сусіди чули крики нещасної жінки, яку бандити катували, били різними кухонним начинням, а потім розстріляли. Я зрозумів, що бачив винуватців трагедії того дня. Лише тоді мені стало страшно. Батько розповідав, що того дня вона хотіла виїхати з дому, збрала валізки і поїхала на залізничну станцію Прибівка. Але поїзди не ходили, і вона мусіла вернутися додому. Не встигла відпочити з дороги, не відкрити валізи, як до неї ввірвалися озброєні бандити, а може члени Армії крайової, щоб вчинити жорстоку розправу над матір'ю дружини легендарного борця за воля України Степана Бандери.

Сулик (Волошин) Любомира-Ірина, 1928 р. н.

Пропагандистка. Псевдо «Студенточка», згодом «Зоряна»

Записав журналіст Мирослав Галько

Пані Люба: «Жила я за різної влади: спершу за німців, мені тоді було 14 років. Добре пам'ятаю вузькоколійку на Маківку, тепер її нема – зруйнували. Теперішню Маківку я не прийняла душею: так воно все там доглянуте, гарно виглядає, по-сучасному, та не для мене, не для тих хто пам'ятає справжню Маківку, ту, з дерев'яним хрестом і розкиданими насипами землі замість могил. Там поховано дуже багато повстанців, їх закопано по всій горі, там нема місць певних могил, а зараз облаштували меморіальний комплекс, забетонували все. Це вже не Маківка...

На Зелені свята хлопці завжди йшли на Ключ – вшановувати пам'ять про загиблих, за «советів» ходили на Тухлю, Воловець, не пускали нас на гору, влада їх навіть мертвих боялася.

Закінчила я сім класів середньої школи. Було дві сторони гімназії, а потім її перетворили лише на жіночу. Три місяці провчилася, прийшли німаки і хотіли її закрити. Усі дівчата «побігли» в торговельну школу (тепер СШ № 1). Закінчила I і II курс, а тоді на III курс пішла в ЗФК (отримувати спеціалізацію).

З вересня по квітень над Бородами відбувався бій між Червоною Армією, німцями і Галицькою Армією. Брата чоловіка засудили за те, що брав участь у боях. Нашу школу розпустили, згодом збрали і навчання тривало до червня, дали свідоцтва про закінчення. 44-го року прийшли рускі забрали всіх у 8 клас, і з гімназії теж, всі були в 5-тій школі. Гунявий був директором, Стасюк – математиком. 9 клас – в жіночій школі (тепер СШ № 6). В класі у нас були дівчата різного віку: наймолодша дівчина з 1931-го року, найстарша – з 1924-го.

Коли мені було 11 років я з сестрою жили в Ольги Бачинської, як рідні діти ми були для неї. В домі цієї жінки завжди збиралася інтелігенція. Пам'ятаю часто заходив пан Костецький – адвокат, його жінка була полькою. Коли вони приходили в гості, він завжди допомагав їй роздягтися, роззутися (тоді модно було носити черевички, а поверх них пов'язували «банти»). Коли він мені сказав із жалем: «З ворогом можна працювати, але не жити душа в душу». Я ці слова пронесла через все своє життя. Ще я мала брата, та його вбили, закатували. Він з 1924 року був. Поширював гасла, літературу про бої, про підпілля. Ми мали свою таку печатку, у формі трикутника, довкола якого на нашій західняцькій манері було написано: «П'єтого п'єтого сорок п'єтого», ото повсюди можна було побачити такі штампи. Місто не дуже змінилося з того часу. Хіба ото шибениця була на площі Ринок, там влаштовували показові покарання – страх хотіли нагнати. Якщо партизани вбивали одного німця, то на площі вішали 20 українців. Страшні то були часи, ніхто цього не хотів терпіти: хлопці масово втікали в ліс – щоб воювати.

У 1941 році Степан Бандера і Ярослав Стецько вирішили, що німці нам допоможуть. 30 червня відбулася спроба відновлення української державності. Німці дали дозвіл, але незабаром нашу верхівку заарештували. Керував підпільчанами Стецько. Після арешту Бандера все зрозумів – не хотів більше й слухати про німців. Стався розкол між ОУН: на наших (ОУН-Б – *власна примітка*) і мельниківських (пронімецьких). Був, звісно, невеликий недолік: за Мельником пішла вся наша інтелігенція. УПА зорганізувалася на Волині в 1942 році, мала різні відділи: санітарний, військовий вишкіл, пропагандисти.

У 1947 році закінчила 10 клас. Ми всі тоді пішли до Грошева – щоб помолитися, але нас здали.

На той час головою антибільшовицького фронту був Злупко, він збирав книжки. Атестати нам вручав Кубіст.

В Університеті, політесі та меді 70% молоді заарештували і вислали в 1952-1953 рр. до Сибіру. Сходина зазвичай проводилась в гуртожитку Львівського Політехнічного Інституту, та одного разу нас хтось продав. Влаштували облаву, всі почали втікати, вистрибувати з вікон (то був другий поверх – *власна примітка*). Один хлопець зламав ногу, його заарештували, та незабаром випустили. Дівчата не втікали: сказали, що просто так зібралися, а всю пропагандистську літературу хлопці забрали, щоб нам не перепало. Помагали всі і всім, чим лише можна було. Студенти з швейного училища передавали цілі кльоби – то такі рулони тканини – щоб нашим одяг було з чого пошити, а часом і вже готові «шинельки» передавали. Молодь з медичного допомагала діставати медикаменти,

У 1949 році всі криївки були дуже засекречені. Отримати наказ: розформуватися, делокалізуватись: Чехія, Угорщина і ін. Радіостанція в нас в

горах була, в с. Ямельниця Сколівського р-ну, «Афродіта» називалася. Там працювала радистка Софія. Ще з нею працював данець, він на німецькій і англійській передавав інформацію за кордон. Теж був членом УПА. Коли розсекретили цю точку, зробили наліт: всі загинули, лише йому одному вдалося врятуватися – його лише поранили. Тоді він поїхав до себе, а там його визнали російським шпіоном...

Хочу сказати, що не лише українці були в УПА, і не лише наших туди приймали. Ні, там різні були, всі, хто не хотів терпіти того насильства. Ото пам'ятаю одну групу з Скольного – її очолювали священник і жидівка (далі вона стала міністром культури). 14 чоловік було, невелика група. Мали своє розп'яття в криївці, з ним перейшли кордон («границю») – різне було, та якби не вона – не вберегли б того хреста. Далі була Чехословаччина. Америка, врешті повернулася в Ізраїль – її батько там був. Друга радіостанція була розташована тут, в Стрию, на Марцинівці, в хаті Федорківих. Але в п'ятдесятому році її зовсім випадково зафіксували літаки – сигнал перехопили, пролітаючи повз.

Чим студентство займалося: ліпили відзиви по дошках, небезпечно навіть таке робити було. Знали, що хтось є в групі підсланий, але не здогадувалися хто саме. «Чіпився» чогось до мене Нікітін Віктор – наш староста. Та то не він був. Навпаки попередив якимось, що то були троє «наших» хлопців-волинців, то вони за мною слідкували. Ледь втекла тоді від них: за дорученням мала купити і перевезти друкарські машинки. Керівником моїм був Петро Бабій, націоналіст, дав мені 6 різних паспортів. Груз я мала довести до Стрия. Схопили тоді таки мене, та недовго тримали – якимось викрутилася.

Ще був випадок у Розгір'ї в 1949 році. Везла дуже важливий пакет, дорога далека, думаю попутку спиню. Їде якась машина, велика, грузова. «Не натрапити б на оперативників», – думаю, сідаю в машину і мені серце стине: повнісінька машина їх самих!

9 червня – арешт на третьому курсі. Та я знала адресу сестри чоловіка, який робив взуття нашим хлопцям, свого часу теж відсидів у тюрмі – він тоді врятував мене.

Мала подругу – Тиркус Марію зі Слобідки, псевдо в неї було «Галина», теж була провідницею. Вона була при штабі, через неї вся література йшла.

Цікавий випадок: була одна вчителька Русин в селі Побуті, чоловік її був у сотні в Карпатах. Тоді там у них була маса повстанців. Вона фактично врятувала ціле село, бо мала знайомого в райвно. Іншого разу в неї в хаті зібралось 7 хлопців і восьма Галина. Згодом троє молодиків вийшло. В 1947 році то було, Олесик (Олександр) пішов за ними, тоді повернувся додому і каже: «Там дяді мають таку довгу тичку і говорять не по-нашому». Дитина, а стількох дорослих врятувала. Насправді всі троє були підслані: і один українець, і обидва москалі.

1949 рік, грудень-січень. Я на той час була студенткою другого курсу. Мала завдання привезти друкарську машинку в рідне село. В мене починалася сесія. В тій криївці було четверо, мала криївка, перебула там ніч, день, увечері після облоги господарі мене випустили. Такого як страху не мала, та це вплинуло-таки. На заняття взяла довідку, що хворіла. Спіймали мене згодом, з чужим паспортом на ім'я Люби Навроцької. Слідчий Назаренко відправив до Сколього. Свідки мали мій пакет. «Хто тут не був, то ще буде, а хто був – повік не забуде», – напис на стіні тюрми. Голий цемент, нічого всередині не було: ні кілка, ні нар. Молила Бога побачити брата. Пробыла там два дні і дві ночі, потім відвезли до Стрия. Тоді в Дрогобич. Пам'ятаю, під тюрмою в Дрогобичі: сонце світить яскраво-яскраво, а мене веде рудий москаль. 22 дні в боксах відсиділа. Збивали страшно. Кат-слідчий. Далі перевели у велику камеру (мала тоді 21 рік). Дванадцять свідків проти мене свідчило. Переживала: перед тим вбили одного чоловіка, та слідчий Афанасьєв заспокоїв: «У нас можна бить, но не убивать»... Згодом поміняли мого слідчого на оперуповноваженого Кожевникова, він мене й пальцем не чіпив. 22-го серпня засудили мене на 25 років тюрми і 5 років без прав – за зраду Батьківщини. Спершу відправили в Самбір, 1 грудня – у Львів, далі – в Казахстан.

Світогляд в той час дуже звужувався. Розподілили на цегляний завод: 80 °С жари! Півроку на важких роботах! Зімліла, фізично не могла такого витримати. В той час будували цілину, цеглу ми їм переправляли. Сталін здох, то стало краще. Начальник табору взяв мене у контору «норміровщиком» – я єдина вміла рахувати на рахівниці. Потім як Берію вбили, почали знімати номерки з плечей: «СІ-221. КАЗАХСТАН».

Деякі фрагменти з автобіографії.

Волошин Люба (хрещена Любомира-Ірина) по мужу Сулик Любомира, псевдо «Зоряна», освіта вища, народилася в с. Семегинів Стрийського району 24 серпня 1928 року. Батько – Василь – столяр, працював у млині свого батька в селі Лукавиця, їх корені із Закарпаття. Мама родом зі Стебника. – Варивода Розалія, батьки її переїхали в Семегинів, займалися господаркою. В сім'ї нас було п'ятеро, я була четвертою донькою, а п'ятий брат Роман. Після важкої хвороби на 43 році життя в 1935 р. батько помер. Важко було мамі, але при Божій допомозі виховала нас свідомими і зрілими дітьми. В 1939 р. я із сестрою Олею жила в Стрию у відомої на Стрийщині громадської діячки п. О. Бачинської. Від неї я багато почерпнула з її широкого світогляду, тим більше, що оточенням її були люди високо ідейні і займали відповідні інстанції. В Стрию при німцях вчилася у торгівельній школі, а в 1947 р. закінчила 10 класів і поступила у Львівський Університет ім. І.Франка на біологічний факультет. В село я приїжджала часто, бо з поверненням червоної Москви молодь наша, особливо хлопці, пішли в підпілля і виникла велика потреба бути з ними у зв'язку – тим, які могли жити легально і помагати нашим повстанцям.

Коли ходила в 10 клас, я приватно навчилася шити і таким чином шила і хлопцям. В основному я була у відділі пропаганди, проходила вишколи в горах – Орява, Підгородці. Крім пропагандистської роботи приходилось виконувати різні ризиковані завдання. Я ростом мала, була худенька і мені було легше виконувати складні завдання, бо була менш помітною.

Коли мені виповнилось 18 років, маючи вже багато заслуг в допомозі підпіллю мене було представлено до прийняття в організацію ОУН, референтом інформації Сколівського району проводу ОУН-УПА «Черпиком» (Когут Василь, загинув у 1951 році). 14 жовтня 1946 року в мальовничому золотисто-зеленому лісі мене прийнято в члени ОУН під псевдом «Зоряна», а до цього часу була «Студенточка». Моя душа співала, мені здавалось, що я лечу на крилах, бо я стала частинкою легендарної організації, хоча навкруги були вороги, небезпека, зрадники – мені було не страшно.

У Львові на різні паспорти і доручення я діставала друкарські машинки і привозила нашим підпілячкам. Одна із них живе в селі Добряни Стрийського району – Вовчук Ярослав (дів. Карман). Папір, спеціальні картонні карточки, де записували всі події боротьби і висилали за кордон. Привозила літературу і різні гасла проти комуні і з товаришками розповсюджувала між студентами. Сходина наших студентських груп ми проводили в парках. Завдяки студентам медичного інституту мені вдавалося діставати багато медикаментів, а з легкої промисловості і костюми і тканини (багато з цих друзів заарештовано). Мій брат Роман був зв'язковим на той час між дуже конспірованими криївками. Продажники видали його і 13.03.1949 року його схопили, катували в третій хаті від нашої в Семегинові і напівживого повезли до Скольного, де і замордували. А сестру Стефанію з родиною вивезли в Хабаровськ, бо була в них криївка. Мама втекла від виселення, а за мною почали слідкувати. 9 червня 1950 року я приїхала до Стрия до сестри Марії і не встигла привітатися, як прийшов поліцей за мною, взяв за руку, а на вулиці пустив вперед. Останню крапку для причини мого арешту послужила пошта (великий пакет) адресована мені на явочній хаті. Дочка з мамою сказали кому належить пакет (прізвище не пишу, бо живе і я простила, бо вони не видержали катувань). Далі було Сколе, де були свідки, Львів, Стрий і Дрогобич (тоді була область). Тримали мене в боксі (мала сидяча шафка), а слідчий був справжній скажений пес. На допити викликали в основному вночі, а тут раптом викликають вдень. Думаю, появились свідки. Появився своєю персоною оперуповноважений нашого району Афанасьєв, котрий арештував мого брата. Вимагав, щоб я написала повстанцям, щоб здалися, і мене випустять на волю. Коли я відмовилась, загримав, я сказала бийте і вб'єте мене так, як і мого брата. На наступний день мені дали іншого слідчого, який ні разу мене не вдарив, – Кожевніков.

22 серпня 1950 року (через 2 дні мені виповнилося 22 роки) військовий трибунал засудив мене на 25 років позбавлення волі і 5 років позбавлення прав. Далше Самбірська тюрма, де зустріла своїх свідків. Львів, пересильний пункт і 1 грудня погрузили в товарні вагони, а 16 січня ми прибули в Карабас Казахська ССР. На відкритих машинах при 40 градусному морозі напівзамерзлих привезли в табір, там зігріла валянками моя давня підпілячка Карман Я. (заарештована раніше). Табір знаходився в с. Актас, жили в списаних землянках, потім – 14 Лагпункт. Це були строгі лагери, на спині кожного був великий номер, вибитий на куфайці, а на грудях і внизу на спідничці малого розміру. На роботу при виході із зони викликали за номером, присвоєним кожному.

Працювала на цегляному заводі, а коли захворіла працювала нормувальником. Влітку 1955 р. зняли нам номери і перевезли на південь від Караганди 65 км в совхоз № 1 в «ісправітельно-трудова лагер» де працювали на полях. Там я захворіла відкритою формою туберкульозу легенів і направили мене в селище Долінка в лікарню.

На основі указу Президіума Верховного Сонета ССРСР от 24.03.56 г. 30 травня 1956 року була звільнена по «актіровке» з виїздом в Україну. З важким станом здоров'я в кінці липня я повернулася в Україну на Тернопільщину, де працювала моя сестра і жила з мамою, а потім Стрий. В 1957 р. в квітні лікар Задорожний зробив мені екстроплевральну операцію легенів і потроху приходила до здоров'я. Заочно закінчила фінансово-економічний, в 1960 р. вийшла заміж за Володимира. Маємо чудових дітей: сина і доню.

Зараз з мужем є членами УПА і стараємося розказувати молоді про нашу легендарну визвольну боротьбу.

Левасюк Петро Володимирович, 1921 р. н.

Народився в с. Бабин (тепер Гоцанського р-ну Рівненської обл.), в даний момент проживає в м. Здолбунів по вул. С. Бандери, 25, що на Рівненщині

Записав студент НАУКМА Ігор Шелудько

– Петро Володимирович, що Ви можете сказати про 1939 рік?

– Працювали на землі, мали велике господарство: коней, корову. В 1939 році стала польсько-німецька війна. Пам'ятаю, якраз тоді картоплю всі копали. Нічого такого не ставалося, всі чекали що буде далі. Аж тут з'являються радянські солдати. Ніхто не міг зрозуміти що сталося і чому вони прийшли. Пізніше ми дізналися про нові границі держави і що живемо вже не в Польщі. Особливого захвату у людей ця новина не викликала, бо всі добре знали як живеться на сході, всі ж газети читали. Нову владу сприймали нормально, аж поки не пішла колективізація. Як не дивно, дехто в селі був цьому радий. Вони навіть хвалилися, що підуть у партію. Але люди роботящі, що мали землю і худобу, а таких було багато, виступили проти. Починаються арешти

і зароджується підпілля. Перше підпілля у нас пішло після того, як двоє хлопців із села побили сільського вчителя (новоприбувшого) за його слова про кулаків і т.д. Після того вони пішли в ліс і більше їх не бачили.

– Як Ви зустріли німців та війну? Чому виступили проти радянської влади?

– Чому ми виступили проти советів? Ясно чому, бо були незадоволені їх порядками, особливо арештами без причин, а активно задіяли проти, тільки коли прийшли німці. Тоді дуже багато молоді пішли в поліцаї. Всі трималися за ідею української держави. Спочатку німці це радо вітали, заохочували. Вони ставили пам'ятники на місцях розстрілів і хрести на перехрестях в селах. Пам'ятаю, один німецький офіцер на відкритті нового хреста в сусідньому селі видерся на горбок і оголосив про дружбу німецького і українського народів і про «нашу» єдину мету – розбити Сталіна.

– Як конкретно Ви потрапили до бандерівських формувань? Що цьому передувало?

– Я пішов у поліцаї в Рівне. Визвали мене з Гощі, там сказали, що піду на службу в Рівне. Нас там таких було чоловік 20. Погрузили на машину і повезли. Там нас направили до навчальної військової частини (тепер вулиця Соборна, Рівне), де нас тренували: вчили дисципліну, німецькі команди, стрільбу і т.д. Готували нас, як нам казали, до війни в лісах з партизанами, тобто з червоними партизанами. Вчили добре, давали зброю, атмосфера була хорошою. Там я добре навчився по-німецьки говорити, за що німці називали мене Петер і поважали. Про «бандеровщину» взяв ще в учбовій частині в Рівне. Ми мало знали про неї, майже нічого не знали і про те, що почалося підпілля проти німців. Після навчання, нас одягнули в форму (чорна бельгійська шинель і пілотка) і почали розсилати на об'єкти для охорони. Вперше я зтикнувся з бандеровцями, як нас направили в Олександрію (село, 10 км північніше Рівного) охороняти міст через Горинь. Привезли нас туди 60 чоловік, а з нами ще німецького офіцера на ім'я Райф. Вночі, коли я якраз був на посту біля нашої хатини, коло залізничної колії, підійшли бандерівці. Я крикнув: «Хто йде?», але вони не відповідали і просто йшли на мене. Коли підійшли, то по-російськи сказали: «Ложись в канаву и сиди тихо». Я перелякався, що то совети і віддав їм автомат. Я ліг в канаву коло хатини, там я побачив знайомих хлопців з Олександрії і зрозумів, що це були бандерівці. Дехто з них мав при собі советську форму, і я подумав, що так вони просто хотіли створити вигляд, ніби червоні партизани напали, а не вони. На двір вискочив Райф і побачив, що мене немає. Він почав стріляти з автомата. Після недовгої перестрелки бандерівці його вбили. Потім нас всіх обшукали, забрали зброю і кілька пар чобіт. А ми сховалися у підвалі. Коли на станцію приїхав цілий состав з мадярами і кількома німецькими офіцерами, то ми розказали їм, що на нас напали червоні і забрали зброю, а нас загнали у під-

вал. Всіх погрузили у вагон і повезли в Ровно, а замість нас поставили малярів, мабуть чоловік 150. Там нас допрошували, а мене й кільканадцять разів, бо ж я на посту тоді стояв. Але все було добре і я залишився на роботі.

Після цієї пригоди нас ставили тільки по місту Рівне на вечірні і нічні пости. Якраз на Трійцю нас до прийшли в місто агітатори. Вони говорили нам про бандерівщину і весь наш нічний караул (близько 80 чоловік) вирішив іти в ліс (так казали, коли йшли у підпілля). Ми знали всі паролі на всіх постах міста, а деякі хлопці мали ключі від казенних будівель. Також ми мали під рукою машини. Перед втечею в ліс ми вирішили взяти з собою ще й склад зі зброєю гебітс-комісара, ключі від якого мав караул. Ми підігнали дві машини під його штаб і нагрузили їх всякою зброєю: пістолетами, автоматами, кулеметами. Там же я вибрав собі німецький «Парабелум», з яким ходив аж до кінця війни. Після погрузки ми відправили машини в лісі самі пішли за ними і без проблем покинули місто. Після прибуття в ліс нас одразу порахували, познайомили з командирами, які вже там були і опитали хто на що гаразд. Вже там я взяв, що по півночі командиром був Дубовий, а по півдні Еней. Ділили нас на два командири – Самара і Недоля. Вони познайомилися з нами і коротко розказали що і як нам треба буде робити. Мене, як навченого воювати, знаючого німецьку і грамотного, поставили відразу чатовим. Дали мені 10 чоловік команди і кличку Чайка. Мій загін діяв до кінця 1944 року, аж поки не розійшовся по домівках. Стало зрозуміло, що наша війна вже закінчилася.

– Петро Володимирович, а якою була ваша доля після війни?

– Я повернувся додому в Бабин. Вдома зробив криївку і переховувався там тривалий час, аж поки сусідка не побачила мене на подвір'ї і не донесла в НКВД. До нас приходили, обшукували, кололи землю в пошуках схованки, але не знайшли, навіть після кількох обшуків. Після одного з обшуків, радянський офіцер сказав моїй мамі, щоб вона передала мені, що рано чи пізно мене знайде і розстріляє в неї на очах. Взамін він пропонував мені з'явитися на вибори. Він обіцяв, що згідно нового закону, будь-який бандерівець, який вийде і з'явиться на вибори буде прощений, отримає роботу і почне нове життя. І це дійсно було правдою: я вийшов, проголосував. Мені дали паспорт, влаштували на роботу на цукровий завод шофером (бо добре розумівся на техніці і знав машини). Але після арешту багатьох моїх поплічників, проти мене створюється велика кримінальна справа, що постійно поповнюється свідченнями все нових і нових арештованих бандерівців. Мене почали викликати на допити в Гощу. Таке повторювалось разів п'ять-шість. Нарешті, в 1948 році мене, після чергового допиту, вже не відпустили додому. Натомість посадили в автомобіль і відправили в Рівне. Потім в Бердичів, а згодом мене відправили на Колиму, де просидів 8,5 років. Отримав я 25, але в зв'язку з амністією вийшов раніше. Приїхав назад до України і осів у місті Здолбунові Рівненської області. Тут живу і понині.

Гах Стефан Прокопович

Записала студентка НАУКМА Юлія Мисюк, ФСНСТ-2

– Стефано Прокоповичу, чи діяла УПА у вашому селі і де формувались загони УПА?

– Так, УПА діяла у Хриплині. Всі загони формувались у «Чорному лісі». В кожному селі були створені станиці, і в Хриплині також. В станицях підготовлювали ідейно-патріотичну людей до УПА. Підготовляли дівчат-санітарок. Був господарський відділ. Станиці в кожному селі були хребтом УПА. Підбирали молодих, здорових юнаків та дівчат.

– Хто були провідники УПА в Хриплині?

– Голова осередку УПА – станична Фелошин Марія і курінний – Скуба (псевдонім) – Гах Дмитро і курінний – Шрам (Бурдин Степан).

– Кількість членів осередку?

– 47 членів.

– Чи допомагали люди і чим?

– Все село добровільно допомагало, хто чим міг, ні від кого нічого не вимагалось.

– Чи переслідували членів УПА?

– Так, їх переслідували. Голову осередку УПА станичну Фелошин Марію, господарчу Доцяк Марію і господарчу Савчин Анну було заарештовано і засуджено до 10 років.

– В якому році почав діяти осередок УПА у Хриплині?

– Восени 1943 року.

– Ви були Ви членом УПА?

– В УПА я вступив у неповних 15 літ. Але через моє неповноліття і малий ріст мене вмовляли повернутися додому. Але я цього зробити не міг, бо мені було соромно повертатися з «Чорного лісу» додому. Незважаючи на малий вік, я вже виконував багато доручень і навіть з чотою «Недільного» ходив у розвідку в одне село, де угорці зайнялися грабунком. Помагав роззброювати угорців, переносив зброю і робив іншу роботу. А тепер пожаліли мене, що я ще малий і захотіли відіслати додому. Довго я думав, як мені поступити і вирішив написати письмову просьбу. А написав її, ось в такій формі:

Прийміть мене, Друже,
Прийміть мене, Батьку,
У відділ повстанський прийміть.
Я в бій піду сміло,
Катам ненависним,
За нашу Батьківщину мстить...

І так мене залишили в УПА.

– *Чи було Вас заарештовано, засуджено?*

– Виявили мене в 1948 р., арештували. Засудили на 25 років табірних робіт і 5 років позбавлення прав. Сидів у Воркутських таборах. Звільнився по комісії в 1956 р. А так як родина була вивезена в Амурську область, змушений був їхати до родини, де примусово взяли на вічне поселення, на якому пробув 2 роки і 7 місяців. В 1960 р. і повернувся в село Хриплин.

– *Чим Ви займались після повернення?*

– Мене не хотіли приписувати, не міг влаштуватись на роботу, примушували виїхати. Жив де міг, хата була знищена. Вдалося через три місяці поступити на роботу. Постійно мене переслідували і я мусів переходити з роботи на роботу.

– *Скільки осіб з Хриплинського осередку загинуло, скількох заарештували?*

– Загинуло 32 чоловіки, заарештовано і суджено 12 чоловік.

– *Чи відома Вам кількість загиблих в Івано-Франківській області?*

– По області виявлено загиблих 16 тис. 500 чоловік. Між іншим жінок і дівчат – 640 чоловік.

– *Чи залишився хтось живий з Хриплинського осередку на сьогоднішній день?*

– На сьогоднішній день залишилися в живих два вояки УПА і одна підпільниця.

– *Чим Ви займаєтесь зараз? Де проживаєте Ви і Ваша родина?*

– Зараз я – заступник голови Братства УПА Карпатського краю. Виконую обов'язки секретаря. Працюю в науковому відділі, збираю матеріали про загиблих повстанців. Проживаю в с. Хриплин. Маю дорослих сина, доньку і 7 внуків. Будучи в УПА, почав писати вірші. Видана збірка моїх поезій – 1000 примірників.

Повстанська мати

І очі втомились, і серце втомилось,
Усе виглядати, і ночі, і дні.
У день за селом чи десь там біля хати,
А вночі безсонні, сидя при вікні.

Літо проминуло, осінь проминула.
Зима заглядає в замерзле вікно.
Одна лиш надія серце ogrіває,
Бо піч не топлена у хаті давно.

А було в цій хаті тепло і веселість,
Лунав сміх дитячий, дівочі пісні,
Та орда червона усіх розігнала,
Одні на заслання, другі у тюрмі.

Отак стара мати віддала в офіру,
Все що найдорожче, для чого жила.
І дітей, і мужа, тобі Україно,
А сама мов блудна пішла із села.

Згорблена, старенька, вкрита сивиною.
На ціпок оперлась, у очах туга:
В латаній свитині, умита сльозою,
І розпач, і горе з собою взяла.

Блукає по селах, від хати до хати,
Каже погоріла і дітей нема.
Перед нею люди двері замикають
І дітей лякають – приблуда прийшла.

За кого страдаєш, матусю старенька?
За кого віддала у жертву діток?
За цих ненависних, заздрісних, пихатих?
З жалю витирає лиш сльози з очей.

Для них слово «воля», ще не зрозуміле,
Бо вони привикли ходити у ярмі.
Тільки розмалюйте ярмо у квіточки
І вони надінуть на себе самі.

Отак за прошенням по селах блукала –
Люди виганяли її із двора...
За селом маленька могилака постала
І стоїть по нині вона без Христа.

Та день той настане, що впадуть кайдани
І раби вчорашні, встануть із колін.
І у вічі славі встануть Твої діти,
До цієї могилаки прийдуть на поклін.

1948 р.

* * *

Стоїть зажурена дзвіниця,
Віконцями глядить у даль,
А її серце роздирає,
Туга безмірна і печаль.

Бо бач, не стало чим вбивати,
А щоб завершити бойні гін,
Немов у матері дитину,
Відняли в неї любий дзвін.

І на гармати переплавають,
І буде нести смерть людям,
І більше він не заголосить,
На все село своїм бам... бам.

Десятки літ служив він людям.
З людьми радів, з людьми ридав.
Скликав весело всіх на св'ято,
В загробне царство поважав.

На стрільна дзвона перелили.
Чи вже так доля нарекла?
Стоїть зажурена дзвіниця,
Тугою цілого села.

1942 р. с. Хриплин

* * *

Чому не співаю, чому, про любов?
Чому вже співаю про сльози?
Бо із жаху в жилах стигне кров,
На морозі замерзають сльози.

Чому не співаю, чому, про любов?
Хоч щиро, так палко кохаю.
Усього себе і свою любов,
Віддам я коханому краю.

Ось вітер колише калину в гаю -
Кетяги її обнімаю.
Частину любові віддам я її,
А решту коханому краю.

Ось дівчина вийшла по воду з відром,
Та плаче вона, не співає,
Бо милий убитий лежить за селом,
За волю коханого краю.

Я бачив як босих повстанців ведуть -
Снігами сліди засипає,
Та гордо у серці своєму несуть,
Любов до рідного краю.

Хоч страшнії муки терпіти будуть -
Пощади ніхто не благає.
У муках катовані так і помруть,
З любов'ю до рідного краю.

То ж пісня моя, усе про любов,
Любов до коханого краю.
До тих, що упали, до тих, що живуть –
Другої любові не знаю.

Як вдарила куля у груди,
Він в трави пахучі упав.
Прощав він свою Україну
І синєє небо прощав.

Він вже не пригорне дівчину,
Кохану, до своїх грудей.
Текла із грудей кров гаряча
І сльози текли із очей.

Йому вісімнадцять лиш років,
Ще жити б і жити йому,
Та ворог коварний, жорстокий,
Приніс в Україну війну.

Закинув він кріса за плечі,
Покинув родину свою.
В гаю на калині зозуля,
В останнє кувала йому.

Бо вдарила куля у груди,
Він в трави пахучі упав.
Прощав він свою Україну
І синєє небо прощав.

1945 р. Ч.Л.

* * *

На Україну орда наступає,
Ворожих військ ідуть грізні полки.
І Україна в крові потопає,
Справляють пир, два дикі хижакі.

Гримлять гармати, аж земля трясеться.
Хто, рідний краю, захистить Тебе?
За Тебе чорний із червоним б'ється,
Щоби у рабстві втримати Тебе.

Хто покарає, їх, за цю страшну руїну?
Хто їм помстить за наші муки, кров?
Твої сини і дочки, Україно,
В кого, до тебе, збереглась любов.

Вже кулемети грають без зупину.
Ми ворогам пощади не дамо.
Ми йдем у бій святий за Україну,
Поки не скинемо чуже ярмо.

Вперед, вперед! Без страху, без зупину!
Вже краще смерть, чим жить у ярмі,
То йдуть у бій грізний за Україну,
За кров, за муки месники грізні.

1945 р.

Моя Україно!

Моя Україно, мій краю коханий.
Краса неповторна Твоя.
Любов'ю до Тебе, я в серці згоряю,
Любуюсь Тобою щодня.

Як матір дитятком, ріка берегами,
Як пташка, що з клітки втекла,
Як веснами сонце, пшеничка вітрами –
Любов, що у серці ввійшла.

Твої полонини мене полонили.
Гей, гей! А смерековий бір?
Зйду на вершину, погляну в долину –
Все Ти де лиш сягне мій зір.

Дивлюсь не надивлюсь,
На Київські кручі.
На плескіт Славути-Дніпра.
На зоряні ночі, мов очі дівочі –
Це вічна кохання пора.

І як не любити, і як не кохати?
О ні, це не сила моя.
Рідну Батьківщину, в зелені Карпати,
Дорожчі за власне життя.

Мій краю коханий! Моя Україно!
Ти радість і гордість моя.
Ти найстарша в світі, понад всі країни,
І ти незборима і вічно жива.

Гач 2002 р.

Потикевич Ярослав Петрович, 1929 р. н.

Записала студентка НАУКМА Оксана Регейло, ФПВН-1, гр. 2

Я. П. народився в с. Оришковці Копиченського (тепер – Гусятинського р-ну Тернопільської обл.). Автор трьох книг «Дзвони пам'яті» (Чортків, 1999), «Розірвемо пута, вікові кайдани», «Радше впадь, але не зрадь (до 100-річчя з дня народження командира УПА, провідника ОУН генерал-хорунжого Романа Шухевича)» (Чортків, 2008).

Батьки – Петро Потикевич та Анна Стельмашук, брат Зіновій. Батько пішов на фронт у 1944 р. і загинув під Берліном. Я. П. до 1944 р. жив з бабцею. Сім'я була релігійною. Батько був авторитетною особою. Дуже боявся більшовиків. У домі була невелика бібліотека. Батько любив співати козацькі та стрілецькі пісні. Саме це прищепило малому Славкові почуття гордості за те, що він українець. Я.П. 7 класів навчався у Копиченській школі. У 1945 р. був переведений у Чортківську гімназію. У 1963 р. закінчив Коломийське медичне училище і вступив у Івано-Франківський медінститут.

Поряд із гімназією була тюрма, тому Я. П. на власні очі бачив тіла вбитих повстанців, які були виставлені біля стіни. Одного разу три учні залишилися після уроків у класі. Організація була зашифрована під назвою (З+х), тобто тільки один з їхньої трійки знав тільки одного з наступної трійки. Його товаришами були Григорій Клизуб та Мирослав Бульчак. Вони перезахоронювали тіла. Через півроку в школу почали приходити невідомі люди. Згадався, що його в чомусь підозрюють. Але вдав, що нічого не знає і продовжував навчання. Одного разу під час перерви представник НКВД зайшов до класу і запитав: «Хто тут Потикевич?». Він зрозумів, що прийшли за ним. А далі нічого не залишалось, як піти в збройне підпілля. Готувався в підстаршинську школу «Олені». Тепер основною функцією був захист населення від НКВД. Радянських солдат не чіпали. Так як тюрми для партизанів ОУН-УПА не було, тому єдиним способом боротьби з ними було винищення. Так як відділи і сотні розпускалися, вояки переходили у збройне підпілля. Можливості робити великі акції не було через малу кількість учасників. Яр – псевдонім Ярослава Петровича (скорочення від Ярослав). У 1947 р. наприклад була проведена така акція. Коли під час голоду вивозили хліб, то вони стріляли в повітря, всі втікали, і люди мали можливість забрати хліб назад. Це врятувало багатьох людей від голоду. Їхнім гаслом було: «Своє любити, а чуже шанувати!». Перш ніж прийняти присягу, треба було вивчити 12 правил українського волонтариста, «Декалог» та 44 правила. Учасники УПА не курили і не вживали алкоголю на відміну від НКВДистів. Іноді для конспірації вони закурювали люльку.

Після проходження курсу зброї в с. Сосулівка Чортківського р-ну, де показав хороші результати, був направлений в школу «Олені», яка знаходилась у с. Сприня Самбірського р-ну. Перед від'їздом до Сприні повернувся додому, щоб купити одяг. Але 18.09. 1947 р. його арештували. До нього на центральній площі міста підійшли НКВДисти і приставили дула пістолетів. Отже, у збройному підпіллі він перебував всього 3 місяця: з 16 травня по 19 серпня 1947 р. Слідство вели 2 роки у Львові.

Після слідства був направлений в Сибір, місто Таймет Якутської обл. Там знаходився деревообробний комбінати (ДОК). У Тайметі перебував 7 років. Умови перебування були жахливими, до в'язнів ставились як до товару. У кожного був порядковий номер. У Я. П. – Щ-405. Після цього був переведений у Котлас (поблизу Воркути) на 2 роки. За вказівкою Хрущова був звільнений. Додому повернувся у березні 1957 р.

Лісна (Купченко)Марфа Опанасівна, 1922 р. н.

Записав від своєї двоюрідної сестри журналіст Борис Матющенко

Живе Марфа Опанасівна у Хмельницькому, а її доросла донька Валентина – в Києві

«У 1945 році з Прачів Борзнянського р-ну Чернігівщини М. О. послали вчителювати в молодших класах на Тернопільщині і там до неї на уроки приходили з УПА чоловіки з автоматами і перевіряли, чому вона вчить їхніх діток. Перевіривши конспекти, рекомендували, щоб і надалі не вчила ненавидіти Україну, не казала діткам, ніби Бога нема, та й зникали в ліс. Розповідала, як НКВДисти примушували її подругу стати сексоткою і як та плакала... Вона в 1946-му вийшла заміж за рідного брата-фронтовика з першого дня війни нашого хутірського поліцая Терешка..».

Трінчук Ярослав Іванович, 1940 р. н.

Спогад про батька, Трінчука Івана Миколайовича, 1912 р. н.

Мій батько, Іван Миколайович Трінчук, народився в с. Старі Богородчани на Станіславщині (нині Івано-Франківська) обл.) в шляхетній родині середнього достатку. Був у церкві дяком, керував церковним хором. Мав гарний голос, люди з інших сіл ішли до церкви, аби почути «як Іван співає». У 1939 р. був мобілізований до польської армії, служив у кавалерії, у тій, яка з шаблями пішла в атаку на німецькі танки, коли ті вдерлися до Польщі. Тоді ж був контужений. В тій же атаці брав участь і брат дружини Івана Трінчука, Катерини (1913 р. н.), Здерка Іван Петрович. Пропав без вісті.

Як тільки прийшли совіти, брата Івана Миколу Трінчука було заарештовано. Загинув десь у таборах.

При німцях родина переїхала до с. Надорожна. Там Іван Миколайович написав і поставив п'єсу «У більшовицькому ярмі». Текст пропав. Осталися слова пісні:

Скажи, Богданочку, мені,
Чого так сумно пливуть дні,
Чого так серце волі бажає
У більшовицькому ярмі?

Згодом родина повернулась до Старих Богородчан. Тоді Іван пішов до УПА. Разом з молодшим братом Богданом.

Богдана вбили відразу, як прийшли другі совіти. Він ішов з донесенням і потрапив в облаву. Черга з кулемета змусила його лягти у борозну на картопляному полі. Він поповз, щоб спуститись у вибалок, а там кулемет уже не загрожував би. Тільки Богдан піднявся, як почув: «Вот бандеровець, давай возьміом ево жевйом». «Та нах.. он тебе живої» – сказав інший і з пістолета вистрелив Богданові в обличчя. То була перша жертва в Старих Богородчанах. І перші похорони. Пізніше похорони не дозволялись. Могили виникали ночами. Багато могил. Убив Богдана Трінчука капітан Беляєв.

Богдан повернувся з фронту – воював у Радянській Армії – пораненим. Там він спас від смерті дівчину Наталю з Вінниччини, яка стала його дружиною. У них якраз народилася дитина. Дитина померла після похорону, а Наталя виїхала з села.

Коли Беляєв зайшов до нашої хати і побачив портрет Богдана, то спочатку став кричати на Наталю, а як почув гідну відповідь російською мовою, то знітився. Богданові було двадцять п'ять років. Його мама – моя бабця – Параска, пережила усіх чотирьох своїх дітей. Дочку Ганну, яка загинула трагічно, і трьох синів – Миколу, Івана і Богдана. То були красиві і шляхетні чоловіки. Їх убила Москва.

У нас жив ручний дрозд. Після похорон дрозд літав на цвинтар і сідав на хрест на могилі Богдана, а ввечері повертався. І так багато разів. Потім птах пропав.

Трохи пам'ятаю останню зустріч тата з мамою. Було це ввечері на Великодній Понеділок. Тато прийшов, повечеряв, одягнув чисту сорочку, і ми вийшли. На дворі, коло колодязя, сказав мамі: «Найми Службу Божу. Або на життя, або на смерть». І пішов. Назавжди.

У бункері було четверо. Найстарший тато – 33 роки, Оресту – 28, його нареченій Юстині з Богородчан – 18. Вона була вже на п'ятому місяці. Четвертий називався Василь. Юний хлопець. Енкаведисти вистежили юнака, який носив партизанам їжу. Його звали Дмитро. Катували хлопця дуже, і той не витримав... Потім він збожеволів. Коли карателі підійшли до бункера і запропонували здаватись, партизани підірвали вибухівку.

Раніше казали, що енкаведисти закидали бункер гранатами, і я теж так думав. Насправді, хлопці самі сказали катам останнє слово. То було весною 1945 року.

* * *

Додаток Я. І. Трінчука

«...у нас співали партизанські пісні вічно. Приспів до коляди «Небо і Земля» ми, підпарубки, переробили так. Перший приспів «Ангели співають...» ми виконували, як у коляді, а другий переробили:

Христос родився,
Бог воплотився,
Бог правди й любові,
Зірве всі окови,
Зішле свободу
Нашому народу.
Зітре голову Іроду.

*(Всі розуміли, хто такий Ірод.
Третій приспів звучав так):*

Христос родився,
Бог воплотився,
Прийшов наш Месія,
Сповниться мрія,
знищить Він кайдани
Червоних тиранів
І нас визволить з неволі.

о. Юрій Мицик

Спогад про Ковальську (Жижко) Любов Кирилівну (1939-1972)

«Любов Кирилівна – дружина мого наукового керівника проф. Миколи Павловича Ковальського (тоді ще доцента) (1929-2006). Обидва народилися і довгий час жили в Острозі, отже про УПА знали не з книжок, але з відомих причин мовчали. Треба зважити, що дядько Миколи Павловича – Микола Ковальський (1885-1944) був членом Центральної Ради, на еміграції очолив Український Центральний Комітет, а чоловік його тітки – видатний бібліограф Лев Биковський (1895-1992) був на еміграції одним з фундаторів ВУАН, тому у нього були вагомні підстави бути обережним. Все ж у близькому колі (а я входив до нього) часом згадували дещо з минулого. Це було наприкінці 60 – самому початку 70-х років, коли я був ще студентом та аспірантом-початківцем. Любов Кирилівна пригадувала як у Острог

у повоєнний час НКВДисти привозили на вантажівці тіла забитих бійців УПА, переважно дуже молодих хлопців. Вони скидали упівців у центрі міста і зганяли сюди жителів, небезпідставно сподіваючись, що хтось впізнає свого сина чи брата і заридає. Тоді цих людей хапали і везли кудись допитувати. Не всі з катівень НКВД поверталися...».

Семен Періг, 1920 р. н.

Записала студентка НАУКМА Я. Одинак, ФСНТ-2

Місце народження: с. Ванівка

– Що ви можете розповісти про переселення?

– Приїхали «татари», рішили газдувати в нас. Побачили, що люди гарно живуть, рішили, щоб поляків – до Польщі, українців – сюди. Хвалили Україну, казали, що в Союзі красаота, світ такий, всьо для людей. Люди то вислухали. Поїхали в Україну, а там така нENZA (біда), що страшно оповісти. Вода в студні солена. Цілий день в степу робили, як наймити. Наші люди плакали страшно. Мене теж устроїли до роботи. Вдень орали, вночі – при світлі орали. Вдома жінки ніколи не робили, а ту – до роботи пішли. Війна...не було ні обуви, ні одежі. Їли хіба кукурудзу. Після зими зразу вигнали на степ – матину з кукурудзи вибирати. Хто собі привіз корову – той ще жив. Були трактори, а зазчасті нема, страшна бідося. Хотілося десь піти, то не було доброї води, щоб ся вимити. Вони хтіли, би ми ся женили н ваших дівчатах. Гірко ми плакали, так, що дехто вмирав там з того горя. Нас називали поляками, заздрили страшно. Кажуть «Злетять вам з голови ті кучері». Там молоді повтікали до міста, а села пусті. Ті, що лишилися, то дуже бідували: палили в дірі солому і так варили їсти, жили по 4 в одній кімнаті, в іншій – хазяйка. Корови забрали орати. (...) * Земляки написали до Києва, що промисел в Бориславі остановився. Скликали наших до клубу, питали хто працював на промислі, тому забрали документи. Зараз поїхали до Борислава. Це нас спасло. Дістали хати. Хати кожен собі підбирав по розміру хати в Польщі.

У Ванівці у 1937-му помер мій батько – Стефан, у 1939 – війна. Мене забрали німці. Працював в тунелі на тяжкій роботі, людей вбивали. Я там прихворів, попав до больниці. Через тиждень дали урльоуп, то я до німців більше не вернувся, пішов до нас на промисел. Потім прийшли визволителі. Обіцяли, говорили: в нас харашо. Кажуть: збирай всьо, що маєш, а вони то потім забрали до колгоспу. Їхали два дні у відкритих вагонах, на людей падав сніг. Там жили в хижі з глини, з маленьким віконцем. В селі (Ванівці) ми жили прекрасно, пам'ятаю, як мама до церкви за руку водила. Продавали ропу (нафту – Ю.М.) (...) * А тут приїхали до голої хати, половина стелена, половина – пуста. Все тих грошей бракувало. Але наші

люди дбали. Я працював на шахті, на підйомній машині. Жінка – в бухгалтерії. Родини вже нема. Всі вмерли. Але була все надія, що поїдемо домів.

– *Вам вдалося ще раз потрапити у Ванівку?*

– Так. Через Червоний Хрест дістав розрешення поїхати раз на батькову могилу.

– *Як Ви думаєте, хто в тому винуватий?*

– Тоті москалі хтіли нас роз'єднати. Хотіли знищити наше добро. Вони лем робили свою справу. Вели себе, як вороги.(...)*

Гічва (Кунка) Розалія Юрїївна, 1922 р. н.

Записала студентка НАУКМА Я. Одинак, ФСНТ-2

– Я народилась в с. Ванівка. Нині живу у м. Борислав. Батьки: Єва і Юрій Гічва. Вся родина жила у Ванівці. Я там віддалася, 10 березня ми оженилися, а 21 вересня, восени, в 1945-тім виїхали. Чоловіка звали Іван, не жие вже 15 років, нагло помер. Ми жили між школою і церквою, нам всюди близько було ходити. Мама з татом тримали господарку, дві корови, тато конів мали. Тато займався господаркою, а чим? Була в нас копальня, але всі не могли там робити. То було так: по однім боці села – нафта, копальня, а з другого – звичайне село, де кожен мав свою хату, поле, і з тої землі ми жили, годували корови дві. Нас в сім'ї було багато, дванадцятєро дітей, двоє померло, десятерє ще живють. Але ми ніколи не бідували, не знали такого, що хліба нема, чи бульби нема, чи молока, не можем нарікати. Котрі попідростали, то повиїхали в Польщу, двоє аж в Лодзі були. Найстарший брат Стефан з 1905 року поїхав в Лодзь. Там за деякий час забрав брата свого, Лукаша з 1908 р.(...)* А ще один брат поїхав до Кросна. То така була відстань, як звідси до Дрогобича. То було польське місто. Нас там було тільки три українські села: Ванівка, Бонарівка і Чорноріки. А в один час приїхали тоті заготовщики тай сказали збиратися, їхати на Україну. Три сестри були віддані в Польщі.

– *Заготовщики сказали зразу виїжджати?*

Так, було таке, що люди в березні поїхали, а ми ще лишилися на осінь. 21 вересня ми виїжджали, тоті ще було тепло, файно... Старша моя сестра вийшла (заміж) там далеко, на Донбасі, якийсь час там жила, але потім вони всі верталися сюди, на Україну ближче.

– *А чому вони верталися?*

– Бо тяжко там було жити, і хати там були землянки, дуже далеко просто. Вони там майже по пів року були. Були люди, що ся там лишили, але дуже мало таких людей з нашого села. Хату в Бориславі дали не зразу (...)*. Коли ми пакувалися, то брали всьо, навіть конів і корову. Пів року ми були в Тер-

нопільській обл., с. Ягольниця. Ми там були до 25 квітня. Якись чоловіки приїздили і питали, чи може хто з ваших робить на копальні. Мій чоловік записався і нас привезли 25 квітня (1946 р.) до Борислава. Нам дали стару хату, в якій жили поляки, а потім виїхали, вона була без догляду (...)»* В той день, коли ми виїжджали, ми не знали, куди ми ідемо «На схід везуть», – казали.

– А чому?

– Бо українці повинні бути на Україні, а поляки – в Польщі, от таке. Я вже стара жінка і не дуже опитна, але такого ніколи не було, щоб вся нація жила в одній місцевості! Нам спочатку тяжко було тут привикати, бо наша хата (в Польщі) була в добрім стані. Тепер там поляки в тій хаті живуть. Вона ще стоїть, в добрім стані, її підтримують.(...)»* Ми в селі згідно з поляками жили. Як прийшли Різдвяні свята, то в нашій селі дуже співучі люди були, то як ходили по коляді, то польські люди просили «Заходьте до нас поколядувати»... Спочатку, як ми прийшли до церкви, в Ягольниці, то так ми плакали, що очі нам не висихали, а потім вже привикли. Знаєте, тут поки ми ся до чого доробили, то добре ся треба було намучити.

– Хотілося до хати завжди?

– Так, в думці, а тепер нема чого думати (...)»* Два роки з наших переселенців ніяких податків не брали, а потім вже ходили (...)»*.

– А у Ванівці жили тільки лемки?

– Так, але нас ніхто лемками не називав, лемки, то були трохи далі... В нашій місцевості була Ванівка, Ріпник, Чорноріки, Коростенька, Бонарівка – п'ять селів було, українських, а решта поза нас поляки жили.

– Але ж ви не по-українськи говорили ?

– Ні, але так помішано, більше по-сільськи.

– А коли вас вивозили, то всі хотіли їхати, чи може хтось втікав?

– Ні, ніхто не втікав. Тільки, так як моя сестра була віддана за поляка, то вона ся лишила.(...) Приїхали двоє, чи троє і сказали «Вам ся треба звідси забрати, ви не маєте чого тут бути, поляки будуть з вас знущатися, вбивати, а страх має великі очі»...

– Як Ви думаєте, хто в тому винуватий?

– А як я можу сказати, хто винуватий, не знаю. В нашій селі були такі, що помагали нас вмовити, щоб ми забиралися і виїжджали. Спочатку люди набідили, а потім подороблялися і не можемо нарікати.

– А люди що казали?

– Плакали, бо як людина привикла до свого гнізда, то не дуже хочеться їхати на чужину, ще й не знати, де тебе везуть.(...) Ми їхали три дні, а потім нас висадили в Ягольниці».

Начас Олег Миколайович, 1944 р. н.

(Записала у 2010 р. студентка НАКМА Я. Одинак, ФСНТ-2)

«Я народився в с. Ванівка р-н Кросно (тепер – Польща). Зараз проживаю у Бориславі (Львівська обл.), вул. Лемківська, 24. В 1945 р. моїх батьків було примусово виселено з Польщі в Борислав, і тому я тут опинився. Етнічна група українців, які називаються лемки. Все своє життя і батьки, і діди, і прадіди, всі, багато поколінь назад постійно проживали на теперішній території Польщі, але то землі були українські, там жили споконвіку українці. От польських сімей було дуже мало. В основному сім'ї були українські, ну в тому селі, де родився, принаймні. Батька називали Миколай, а мама – Оксана. Мама була домогосподаркою, займалася домашніми роботами. Тримали худобу, садили городи. А батько працював на промислі, там у селі нафта була, працював слюсарем по ремонту нафтового устаткування. Для того, щоб підтвердити, що я є лемківського роду, буду тепер дашто бесідував на лемківським діалекті. Хочу оповісти, же били такі випадки з того часу, коли людей виселяли. Були молоді люди, які не хотіли їхати на Україну і втікали і ховалися до ліса. І не поїхали після того, як були виселени тоти, котрі ся згодили до виїзду. Переважно вшиткіх поляки замордували. Пам'ятаю, як родичі мі оповідали же як пришов один молодий чоловік, котрий не хтів їхати і зашов до сусіда, бо сусід ся лишив, то вздрив, же сусід і жінка били замордовани, а маленька дитина, яка мала може рік, лазила по них, а вони були скирвовлени. Замордували їх тому, же не хтіли їхати на Україну... Ну то юж.

Село розположено між горами, дуже гарний красвид села. Село було велике, до двох тисяч номерів було в селі. В центрі села находилася і далі вона є велика церква. Віросповідання було православне в церкві. Біля церкви стоїть дуже великий, історично значимий дуб. Дуб в діаметрі десь має біля трьох метрів. На дубі є напис, що він має біля тисячу років. Село було чисто лемківське. В селі жили дві, або три родини поляків, а решта всьо – українці. Село знаходиться в 12 км від міста Кросно, теперішня назва, колись воно називалося на українській мові Коросно. В селі були люди, які займалися сільським господарством, а також були ті, які працювали на промислах. На нафтових промислах. Були і бурильниками працювали і по обслуговуванню нафтових промислів. Мій дідо був бурильником, по-місцевому називався вяртачем... в селі. З розповідей батьків можу...знаю як відбувалося виселення людей з села. Приїхали, прийшли до хати з польської управи і сказали, щоб на протязі двадцяти чотирьох годин були всі зібрані. Все майно можна взяти з собою і бути готовим для відправки до Кросна, для посадки на жилізнодорожні вагони і відправки у Радянський Союз. Ну, батьки зібрали все своє майно, худобу, все, що мали, придбали за все своє життя. Приїхали фірами поляки і повезли їх до Кросна на жилізнодорожну станцію. Там

їх всіх погрузили, не тільки моїх батьків, а багато сімей вивезли в той день. Погрузили їх у вагони-телятники, так звані, і в тих вагонах вони сиділи і чекали два тижні ще до відправки. Їсти не мали що. Була рання осінь, чи пізня зима, я вже не пам'ятаю. Але було дуже холодно, нічо ніде не опалювалося, їсти не було де приготувати. Їли сухом'ятку і жили там два тижні впроголодь. Воші людей заїдали... такі великі. Просто роздівалися, витріпували сорочки, витріпували одягу від вошей, такі страшні воші були, там тоді на станції. Ну через два тижні поїхали на Україну. Батько приїхав в Борислав, бо він був нафтовик, а місто було нафтове і його тут взяли на роботу, а родина зупинилася тимчасово в селі біля Бурштина на Івано-Франківщині. Батько приїхав в Борислав, влаштувався на роботу, тут йому дали хату на основі документів про те, що він... в Польщі мав свою хату, залишив її там, тут виділили стару хату, в якій жили поляки. Поляки в той час, тоді, теж виїхали до Польщі. І так ми опинилися в місті Бориславі і живемо по сьогоднішній день.

Хату в Польщі, хоч вона була і нова, бо батько незадовго до депортації її побудував, хату чомусь розібрали, але є місце, де стояла хата. Я там був, бачив це місце, ходив по тому пляцу. Але по сусідству, що були другі лемківські хати, ще стоять по цей день. Ніхто не вернувся. Ті, хто виїхав з Польщі, живуть, або в Україні, або в західних районах Польщі, і туди теж переселяли лемківські родини. Але більшість опинилися в Україні, багато живуть в східних областях: в Донецькій, Луганській, Запорізькій. А на заході переселення в основному відбувалося в Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську області.

– На якій ви мові говорили вдома?

– Вдома батьки і я, як приїхав сюди, розмовляв на лемківському діалекті, сугубо на лемківському діалекті. Аж пішов до школи, там навчився вже розмовляти літературною українською мовою.

– Ви своїх дітей і внуків вчите лемківської мови, чи вона забулася?

– Ні. Вчимо. В Бориславі є організоване товариство Лемківщина, при товаристві працює хор, називається «Лемківська студенка», товариство високоорганізоване по відновленню пам'яток Лемківщини, по відновленню пам'яті і спогадів про Лемківщину. І мої діти і внуки цікавляться, часто питають про Лемківщину і знають звідки я і моя дружина. Моя дружина вона теж з лемківського роду. Вона теж...батьки її лемки. Так що сім'я і діти і дотримуються традицій, і пам'ятають про Лемківщину.

– Ваші батьки поховані в Україні?

– Мої батьки поховані в місті Бориславі, в Україні. Дідо і баба теж по татовій стороні похоронені в Україні, а по маминій стороні – похоронені в Польщі, в селі Ванівка.

– Вони перед смертю не були на своїй Батьківщині, не верталися?

– Не були ні разу. Батьки, на своїх землях, де вони родилися не були ні разу. А я був разів зі сто там [...].»

**Начас (Гічва) Яніна Методіївна
(дружина Олега Миколайовича), 1945 р. н.**

Записала студентка НАКМА Я. Одинак, ФСНТ-2

Місце проживання: місто Борислав

Місце проживання на час народження: вагон-телятник, Донецьк.

– Ваші батьки?

– Мої батьки народилися в с. Ванівка, що коло Кросна в Польщі. Мама називалася Анна, тато – Методій. З діда-прадіда вся родина проживала в Польщі до виселення.

– Коли вас виселили?

– Нашу сім'ю виселили 21 вересня 1945 р.

– Що ви пам'ятаєте з розповідей батьків?

– Пам'ятаю постійну тугу за батьківщиною. Постійний плач, надію на повернення додому. Дуже важко було їм прижитися тут у Бориславі.

– Як вони жили у Ванівці, чим вони займалися?

– Батько мій був нафтовиком, працював на копальні, а мама займалася домашнім господарством. А в 45-му році, маючи всі документи на Канаду, батько мав намір поїхати до рідної сестри, яка вже там ожилася і освоїлася, мала працю, мала житло і дала йому виклик на Канаду. Але в село приїхали москалі, повісили в читальню плахту, прокрутили кіно про рай, який тут був: які родилися пшениці, картоплі. І батько прийшов додому і сказав «Ганнуська, не їдемо до Гамерики, а їдемо до раю». І на другий день спакували всі речі і поїхали до раю. Батько мій змолоду мріяв про цей рай. У 16 років переходив границю і опинився в тюрмі в Самборі. В 19 років переходив границю і опинився в тюрмі в Хирові, бо так дуже хотів до Радянського Союзу, бо так дуже хотів до раю. Така велася агітація. Коли в вересні місяці сіли у вагони-телятники в місті Кросно, тут же ешалони відправили в Радянський Союз. Але прийшлося довго їхати нашим людям: вересень, жовтень, листопад. Аж в листопаді опинилися в Донецьку на вокзалі, де я і народилася. Приблизно тиждень були на вокзалі, в холоді, в голоді. Чекали людей місцевих, які приїхали фірами за нами. Нам дуже пощастило, бо я була маленька, тому нас забрав голова колгоспу району Тельман, це був маленький хутір.[...]. Ми оселилися в нього в хаті, я все життя вдячна цій прекрасній родині. Батькові дали роботу. Але привикнути до степів, до того морозу, до холоду неможливо було. І тому, коли приїхали вербовики розшукувати нафтовиків, ми тут же поїхали в Борислав. І тут живемо по сьогоднішній день.

– Ви знали, що там є якісь переселенці?

– Так, ми знали, що там багато наших людей поїхало, ми знали, що тут є нафтові копальні. Батько був нафтовиком. Як тільки приїхали сюди, батька взяли на нафтопромисел на роботу, дали нам житло і ми вже тут поселилися.

– **Як вам було на новому місці?**

– Дуже важко. Люди почасти нас не сприймали. Казали, що якісь западенці з іншою мовою, з іншими звичаями, з іншою культурою, але потім здружилися, зжилися. В даний час живемо в мирі і злагоді з усіма.

– **Можє вам щось розказували про той день як вас виселяли?**

– Ну багато сімей їхало по-різному. Була у нашому селі дуже цікава молодь, яка їхала добровольцями на початку 45 року у вересні. Очоловав цей загін переселенців Семен Періг. Вони виїхали з надією, що приїдуть в рай, а приїхали теж на Донбас. Цілу дорогу як їхали, не могли зрозуміти звідки взявся степ, морози, холод. І провідниця сміялася, що «панство польське, скоро ваші кучері розпустяться», «скоро одінете куфайки», яких вони ніколи не бачили, бо село було добротне. Молодь була заможна, добротна, мали свій клуб, мали свій театр, жили таким культурним життям селі, а тут було все по-другому. Звичайно, коли приїхали на Донбас і людей розібрали по землянках, люди не могли в то повірити. Але потім втікали кожен де хто міг: на франківщину, тернопільщину, багато сімей добровольців приїхали Борислав і проживають тут в Бориславі.

– **Чому ви хотіли поїхати геть з Ванівки?**

– Ми не хотіли, нас виселили примусово.

– **Але чому хотіли втекти до «раю»?**

– Звичайно, що життя в селі було невеселе. Жили кожен з того, що мали з господарки. Мало хто працював. От наша сім'я добре матеріально жила.[...] Але коли така можливість появлялася як Канада, чи Радянський Союз, був такий розрекламований, що тут дуже гарно, дуже добре живеться, чому людина не хотіла? Кожен хотів поїхати на краще.

– **Ваші батьки поховані в Україні?**

– Так. Можливості поїхати в рідне село не було, хоч воно за 70 кілометрів від нашої домівки через гори. Я виросла в сім'ї, де була постійна туга за рідним краєм, де постійно чекали, що ми поїдемо додому, скоро ми повернемося. Але за Радянського Союзу такої можливості не було. Зараз наші переселенці їздять скільки хочуть, я особисто багато разів була.(...)

– **А хата Ваша лишилася в Польщі?**

– Ні, немає. – Я була на місці, де була наша хата, залишилася грушка, яку називали «Восінка», тому нашу родину називали «восінчаки». Залишилося поле, яке орендують поляки, а хати нашої нема.

– **А найближча родина куди поїхала?**

найближча родина проживала на франківщині, вже нема нікого в живих.

– **Як Ви думаєте, хто винуватий в тому, що ви мусіли виїжджати?**

– Ну а хто, звичайно радянська система і її керівники.

– **Якби вам тоді не рекламували, ви були б щасливі вдома?**

– Так.

– *Зараз немає можливості туди повернутися?*

– Ні, немає.

– *Але хочеться?*

– Мені особисто, так.

– *Вас би там прийняли?*

– Не з радістю, поляки з радістю нас би не прийняли [...]. В нас була тут така інформація, що німець фашист вбивав, а в селі було зовсім по-другому. Німці приходили і лікували дітей хворих. А коли прийшли москалі, то треба було тікати з дому подальше. Бо москалі хватали дівчат насилували, москалі поїдали птицю, вбивали свиней з ніким нічого не рахувалися. Ото моя вуйчина втікала від них через гори на Словаччину і там лишилася на два роки. Два роки жила на Словаччині.

– *А коли приходили москалі показувати «кіно», то вони себе по-іншому поводити?*

– Ну звичайно, що так.

– *Це приїжджали організовані групи?*

– Так, по декілька чоловік.

– *З ким вони координували у вашому селі?*

– Вони збирали громаду, війт села збирав громаду. В кожному селі був війт і той війт збирав громаду. Вони показували кіно як добре жити в «раю», а люди погоджувалися і їхали.

– *Люди їх добре сприймали, ніхто їх не виганяв?*

– Ні-ні, ніхто їх не виганяв. Ми вірили, що вони говорять, в нас в селі такого не було, бо виселення проходило в кожному селі по-іншому. В декотрих села було таке, що прийшли і за годину треба було збиратися. Декотрі села в Горлицькому районі палили, підряд поляки палили села, а люди втікали по лісах. А в нашому селі все було так: інтелігентно, організовано. Одні поїхали добровольцями, другі поїхали тоже. Но сказали всім зібратися за сутки. Ну тай люди зібралися і поїхали. Такого, щоб було насильство в нашому селі – такого не було. А в інших селах таке було. Насильство, стрілянина, вбивство. А таке насильство найбільше було в Горлицькому районі. Там, де є Ватра, Ждиня. Там село Радоцина спалили до тла, що нічого нема, ні одної хати, там багато сіл таких, що спалені.(...) В нас люди, які були змішані з польськими родинами, то вони позалишалися. Їм же тоже потім там не солодко було, їх потім тоже перекидували.

– *А багато людей полишалися на Донеччині?*

– Ну не так багато людей, але трошки є. Ну от в Луганщині наші живуть в селах. Туди виселені були цілі села і там живуть наші лемки. Дуже прикро, що люди живуть бідно, в таких поганих селах, далеко від нас, без газу. На Луганщині, на Кіровоградщині є такі села, живуть наші люди.

– А Вам на Донеччині тяжко було жити? Як розказував тато?

– Ну тато розказував, що він був настільки вражений, він ніколи не уявляв собі, що може бути така бідося, він не бачив хати під землею, ні землянки. Якби не та родина, яка ділилася куском цукру, я би не вижила. І коли тато йшов на роботу, то мама переживала, чи він повернеться, чи він щось там собі не зробить з тої прикрості, що він не поїхав у Канаду, а поїхав сюди. І як вони би там прижилися до того степу, до мови російської, до того стилю життя, то важко собі уявити. І, дякуючи тим людям, які приїхали сюди з Борислава, ми приїхали сюди. Тут і природа подібна з нашою, тут і зовсім по-другому, тут і робота була на нафтопромислі.

– Ви спочатку товаришували з лемками, а з українцями не дуже?

ну, спочатку люди на нас дивно дивилися, а потім подружилися. В нас по сусідству жили бойки. Я мала товаришку бойку таку Маринцю, вона за мною кричала, обзивала мене, сміялася з нашої мами, казала «Мава мама паця, маво три місяця» (говорить по лемківськи). Я прийшла додому, плачу, мама каже «Ой, не плач, скажи їй шепка-п'єтка і ви ся помирите»... Ну люди місцеві багато чого могли в наших людей навчитися: і куховарству, бо люди приїхали і знали господарку, знали кухню, тут так не знали...

Шидловська Софія Миколаївна, 1925 р. н.

*Записала у лютому 2004 р. студентка НАУКМА Марія Сидорович,
ФЕН-2, гр. 5*

Освіта: 7 класів Турковицької польської семирічної школи.

Паспорт: до 1939 року були метрики, свідоцтва, що вчилися у школі. На період евакуації єдиний документ – евакуаційний лист, в якому було вказано голову та членів родини, їх родинне відношення та дата народження.

Село: Турковичі Грубешівського повіту на правому березі річки Гучви навпроти Червенських валів, близько 200 дворів. Церква: Турковицький жіночий монастир (в 1918 р. був окатоличений); Єфросинська православна церква (в 1928 р. була закрита й зруйнована, в 1929 – розібрали); капличка Матері Божої (поруч криничка з цілющою водицею); церква на православному цвинтарі біля Турковицького монастиря (збудована в 1930 р). Школа: Турковицька семирічна. 1918 р. поляки зайняли Турковицький монастир, а в 1928 р. закрили і зруйнували єдину православну Єфросинську церкву. В 1930-му році турковчани збудували церкву на православному цвинтарі біля Турковицького монастиря. Духовне нищення українців продовжувалося. Поляки змушували українців переписуватись на католиків з православних, силоміць зганяли в костели і ополячували, заставляли сповідатися в костелі і хоронити померлих як римо-католиків. В 1938 р. поляки розібрали

капличку Матері Божої і засипали гноєм криничку з цілющою водицею, а 16 липня одразу після відпуст серед білого дня під охороною міліції розвалили недавно збудовану православну церкву на цвинтарі. Ми з сестрою бачили, як це відбувалось, як з церкви скинули купол і порізали дзвіницю. Церква була дерев'яна і швидко впала. Ми стяли і плакали, бачили як священник виніс з церкви євангелію, чашу із золота і хрест. А поліція тільки розганяла людей. Турковчани змушені були ховати померлих у селі М'яке і містечко Тишівці, там ще були православні церкви. Люди не хотіли піддаватись насильницькому окатоличенню. Тоді польська влада створила польську молодіжну організацію, прозвану «крокусами». Крокуси нищили будинки і харчі, били і грабували населення. Коли турковчани йшли в М'яке молитися чи святити паску, на них нападали в лісі в чорних масках і били палками. З нашого села так побили Катерину Захарчук і Антоніну Захарчук, також Теклю Войнович. Поляки сформували спеціальні підрозділи, які вночі вривались в село, били вікна в хатах, били людей, муку змішували з піском і інші продукти обливали гасом. Селяни організовували дозори на краю села, ставали на варту з вилами, сокирами, косами.

– Чи припинився гніт українців з розпадом панської Польщі?

– Так. Деякий час було спокійно. Але не довго. Вже в 1942 р. появились польські банди, які почали винищувати населення, вбиваючи спочатку окремих відомих і авторитетних людей, а потім палили їх хати, а пізніше цілі села. В травні 1943 р. поляки напали на с. Моложів, спалили його, а людей побили аж так, що не було кому вийти в поле. Німці зганяли людей із сіл поруч, із Туркович теж, щоб зібрати урожай. Про підпали сіл ми дізнались від людей, які звідти втікали. Часто було видно як горіли сусідні села, бо розташовувались близько одне від одного. Люди в церкві передавали про події. В грудні 1943 року в хаті поляка Клоса бандити схопили Йосипа Петрука, коли він збирав податок на колонії, завезли його в ліс і там закопали живим. Потім поліція по слідах на снігу знайшла його закопаним у тернині.

І от польська банда напала і на Турковичі. Це сталося 9 березня біля четвертої години ранку. Стріляли розривними кулями. Хати загорялись, перелякані люди ховались у схрони і в пивниці, а там подушилились від диму. Спочатку бандити захопили лише частину села. Але пізно вечером поляки повторили напад, який тепер вже був організований. Стріляли з кулеметів і карабінів запальними кулями. Стріляли зі сходу. Згоріло все крім однієї хати. Люди втікали хто куди міг, ми на захід в сторону річки Гучви, далі лугом на Вороновичі. Родичі однієї знайомої жінки нас впустили до хати, ми там переночували. З двору нам було видно, як горять села. Крім Турковичів, горіли ще села Сагринь і Малковичі. Поляки, які жили в Турковичах, повтікали з села якраз перед пожежею разом з майном, напевно, були попереджені, а односельчанам казали, що переїжджають в Тишівці.

Зранку люди почали сходитись в село. Тут було багато вбитих, лица були порубані, вбиті роздягнені і розбуті. Казимирук Роман був поранений, прибіг до монастиря і там помер. В пивницях задихнулись від диму Степан Войнович, Ганна Чабан, її дочка Фрося з чоловіком і дітьми. Протягом періоду весни-зими поляки вишукували українців і вбивали. Вбивали чоловіків на полях і будь-де, де траплялися. На полі польська поліція обстріляла і поранила братів Володю і Антона Вербицьких, коли вони збирали пше-ницю.

9. 09. 1944 р. було підписано угоду польським Комітетом Національного визволення та урядом УРСР про взаємний обмін населенням у прикордонних регіонах. Тоді про насилля ще не йшлося, лише про добровільне виселення. Угода публікувалась в газетах, повідомляли про неї по радіо, розклеювали на стовпах, але добровільно мало хто покидав землі. Хто не виїхав тоді, того чекала операція «Вісла» у 1947 році. В Турковичах люди аж до виїзду ходили ночувати до мурованої двоповерхової школи, боячись, що вночі прийдуть польські бандити і вб'ють їх. Вранці всі розходились по домівках. Хто не покинув би землі, того вбили. Ці дії можна назвати геноцидом, бо людей винищували за національною ознакою.

**Хмара (Костюк) Ольга Купріянівна, 1927 р. н.,
насправді 1929 р. н.**

*Записала у 2010 р. від своєї бабусі студентка НАУКМА
Антонова Іванна Леонідівна, ФПвН-1, гр.2*

– Весною 1945 року весь світ тішився тим, що війна закінчилася. Проте у нас, на заході, розпочалась нова. Це була війна нових «господарів життя» з місцевим населенням. Метою було повністю підкорити націоналістичний дух, зламати людську гідність. Це була небачена до того часу хвиля репресій, облав, тортур. І цей червоний терор стосувався всіх: і старих, і малих, і німечиних і здорових. Всі знаємо про трагедію Хатині, а такі трагедії були майже у кожному нашому селі. Пам'ятаю, як під час однієї з облав підпалили хату Костюків (інших), бо там десь знайшли криївку. А та пожежа перекинулася на інші хати. Горіло збіжжя, горіли хати, стодоли, хліви. В хлівах ревіла худоба... То було страхіття – справжнє пекло... Наша армія готовилася до нової боротьби. Боротьби не на життя, а на смерть. Для цієї мети поспішно переорганізовувалися формації Української Повстанської Армії. Пам'ятаю слова мого брата – Івася, коли він замучений прийшов вночі додому поїсти та трохи перепочити. Наша стара бабця все бідкалася та казала «Поб'ють вас, Івасю, як тих рудих мишей». А він відповів: «То нічого, що поб'ють, але про нас буде пам'ятати світ». Скільки віри, надії та гіркоти в цих словах одночасно...

Мій батько (Костюк К.Г) був засуджений воєнним трибуналом Львівського військового округу 23.07.1945 за ст. 54-1 «а» УРСР (завваж, яка оперативність, адже минуло лише два місяці після перемоги...) Він був старостою нашого села Хмільно (називався раніше – совтез), Радехівського р-ну, Львівської області, два сини були «невідомо де», отже – «бандерівці»... І цього вистачило, щоби засудити його на 10 років. У нашій сім'ї було шестеро дітей. Двоє братів пішли в підпілля (УПА). Там вони і загинули. Гриць – у 1944 році десь під Білоруссю в ОУН (мав тоді 23 роки), Івась – в 1946 році під час облави (мав тоді 21 рік). Після арешту тата нас з мамою вивозили до Сибіру, але по дорозі в Радехів відбили наші хлопці. До рідної хати ми вже не могли іти. Тому розійшлися всі по родині по різних селах (містам), хоча це було дуже ризиковано.

Я ж, у віці 16 років пішла працювати зв'язковою. Моє псевдо – «Зоряна». Моєю районою (доручення якої я виконувала) була Стефа Мадрига (псевдо – «Степова»). Була дуже гарною, статною дівчиною. За мною були закріплені два села – Хмільно і Оплицько. Я знала багато крийвок, переносила грипси.

– **«Грипси»?**

– Так, грипси, – це засекречене повідомлення у вигляді малесенького, тоненького згортку паперу. Так ми передавали інформацію у підпілля. Переносила ці грипси, доносила продукти, одяг. Коли в 1946-му я несла одне з цих повідомлень та їжу, зайшовши до лісу, побачила облаву, але тут же проковтнула сгриса (так нам було сказано). Мене тут же було затримано.

– Куди йдеш? Що, несеш «бандьорам» кушать?

– Ні, до сіна, – кажу, – бо якраз мала з собою граблі.

У той час лісом роздалися постріли й вибухи, якраз в тім місці, в тій криївці, де я мала бути. У стрілянині загинуло двоє хлопців, а третій – мій брат Івась – був ще живий. Його прив'язали до воза (так, що ноги волочилися по землі, а поперек був весь прорешечений кулеметною чергою, він стікав кров'ю) і, напівживого, разом зі мною, волокли до села. Прибувши в село (відразу на цвинтар) мене змушували пізнавати, хто це, але я все відказувала кого признавати і не видавала таємниць підпілля. Все твердила, що нікого не знаю, навіть від свого брата відказувалась. Його також, напівживого заставляли на мене дивитися і все питали: «Хто це?». А він, бідний, повторював тільки одне: «Боже, боже...». А ще я потім дізналася, що мама в той час була у сусідській хаті, і все це бачила через вікно. Уяви собі її розпач, коли на її очах одну дитину вбивали, а іншу, волокли в участок на тортури...

– **А що сталося далі з Івасем?**

– Я вже не знаю... Чи його добили там на цвинтарі, чи, що більш вірогідно, просто залишили помирати, стікаючи кров'ю від ран. Він похований у братській могилі на тому цвинтарі. Мене ж привезли в Лопатин, то був

колись наш районний центр. Вже там декотрі люди пізнали нас і казали, що Костюк – то мій брат. За це мене тяжко збили, два тижні кожну ніч водили на допит, мучили так, що страшно про таке навіть згадувати. Після цього мене було направлено до Львова. Спочатку конвой привіз нас у Радехів, де ми чекали вранішнього поїзда Стоянів-Львів.

– Невже вони тебе били? Невже не бачили, що перед ними, фактично, дитина?

– Так, били. Та ще і як... Знаєш, пам'ятаю, спочатку був слідчий, який страшенно кричав на мене та бив нагайкою. А я, ніби зацікавлена вся... ні болю вже не відчувала, нічого. А потім прийшов інший – «добрий». Почав мене жаліти. Каже: «що, він тебе бив?» І тут сльози з мене рікою потекли... Отак, не тільки тіло вмiли терзати, а й душу. А далі, він так мене побив, що я втратила свідомість і отямилась лише в камері. Камера була настільки тісна, що в ній навіть не можна було присісти, тільки стояти (так, мабуть було задумано...). А на мені не було живого місця. То дівчата потіснилися, наскільки було можливо, щоб не доторкуватись до мене, бо кожен дотик приносив мені неймовірну біль.

– А як же тобі вдалося втекти?

– Знову випадок. Як я вже казала, ми чекала на Радехівському вокзалі поїзда на Львів. І тут на вокзал заходить мій колишній вчитель Новосилко. Він, звісно, впізнав мене і зразу все зрозумів... Тоді він підійшов до конвоїра і став з ним про щось розмовляти (відволікати). А мені непомітно так підморгує. Я підійшла і попросилася відійти до криниці напиться води (бо насправді, вмирала від спраги). Коли я відійшла до криниці, бачу відстань досить значна... і бігом, щодуху... в Павлівський ліс. В лісі я зустріла наших хлопців. З ними був сотенний. Вони мене перевели в с. Холуїв (Вузлове). Там я була якийсь час. Спочатку жила у своєї родини – Мацібори. А потім, коли арештували дядька Петра, по чужим людям. Але люди вже боялися мене приймати. Тоді хлопці перевели мене в село Бабичі і вказали мені людей в яких я можу бути якийсь час. Я мала свої зв'язки (тепер моєю районною була дівчина з Радехова – Дідух Надія (псевдо «Очколап»). Я чесно виконувала все, що мені доручали.

Якось зимою (то був 1947 р.) мені передали, що моя мама, яка переховувалась у родини в Немилові, тяжко хвора. Я пішла до неї. Знайшла маму в хліву, в неї був тиф. То страшна хвороба, вона вся горіла. А та сім'я, де вона жила, не хотіла вже її. Тим більше таку хвору (боялися заразитися). І мама просить мене: «Заведи мене десь до лісу і лиши, я там вже дойду...». Моє серце розривалося. Додому не можна, ніхто нас не хоче, нікому ми не потрібні. Я вирішила довести маму до Холоєва (Вузлове) до Маціборів, нашої родини по татові. То були надзвичайно добрі люди, і в мене була надія, що нас приймуть. Надворі була люта зима, відстань від Немилова до

Холоєва десь 14 км. І ми пішли... Невдовзі мама не могла більше йти, і я тягла її на своїх плечах. Мама постійно просила, щоби я її залишила. Невдовзі я зрозуміла, що не зможу більше її нести. Це було вже під Радеховом. А до Холоєва ще 9 км. Тоді я залишаю маму, підперши її до пеньочка і щодуху лечу до Холоєва, кликати на допомогу. Не знаю, де взялися у мене ті сили, я прибігла до Маціборів заливаючись сльозами, благаючи про допомогу. У них ще був кінь, і ми поїхали на те місце. Мама була вже ледь жива, закоцюрблена від холоду, але жива... Ми відвезли її до хати. Але я нічого не сказала, на що вона хвора. Скрила, бо боялася, що не приймуть, злякаються. ...Взяла такий гріх на душу. Невдовзі, захворіли тітка і її донька. Прийшла медсестра, поставила діагноз – тиф. На дверях малюється білий хрест. Але бог все бачить... не ослабли я і ще одна донька тітки – Марина. Ми ходили за нашими хворими. Хлопці (наші партизани) порадили нам обмотувати хворих з голови до ніг мокрими ряднинами, щоб трохи зняти гарячку. Ми так і робили, по черзі усіх обмотували. Дякуючи білому хресту на дверях, облави нас обходили. Згодом усі одужали.

– *То ти спасла життя своїй мамі? Що з нею далі сталося?*

– Так, я надзвичайно тішуся тим. Маму потім забрав до себе стрийко (татів брат), він жив і працював у селі в Станіславській області (зараз Івано-Франківська) священиком. Раніше він забрав до себе і мою старшу сестру Ольгу. Так мама і сестра спаслися. Але всіх не міг до себе забрати, він і так надзвичайно ризикував. Я залишилась. Продовжувала працювати зв'язковою, але чим далі, то ставало все складніше. Дуже багатьох людей вже не було в живих, а ще більше повивозили до Сибіру. Мені казали, в яких хатах я можу переночувати, але люди все більше і більше боялися...

Літом 1948 р. мене видали дільничому. Він забрав мене і відвів у такий собі пересильний пункт у Холоєві. Я там проводжу ніч. Одна жінка перекинула мені через паркан вузлик з хлібом і салом. На ранок мене посилають з конвоїром на вокзал, їхати до Радехова. То були жнива, дуже спекотно. Ми зайшли з ним у якийсь двір напиться води з криниці. А тут виходить господиня і каже: «Нащо будете пити сиру воду, я вам молока холодного налию. І виносить гладущик молока з льоху. «Тільки, «каже, – хліба в мене немає, бо шойно розчинила».

Тут я згадала, що залишила свій хліб при вході (зовсім інтуїтивно, випадково) і кажу: «Та в мене є хліб, у хустинці на паркані залишила край вулиці». І показала рукою. Мій конвоїр, як по команді, розвертається і йде за тим хлібом. А жінка повертається до мене і каже: «Чого стоїш? Тікай!»

І я побігла. Побігла в жито високе і на колінах рачкувала, повзла якомога даліше. Чула крики, постріли (дізналась потім, що ту приємну жіночку дуже побили, бо думали, що вона мене заховала десь у себе). Коліна собі я поздирала не тільки до крові, аж до костей. Я була вже далеко. Просиділа в

тому жити аж до вечора. Якось позмивала ті коліна від крові та землі, підвелася, а йти не можу, коліна стягуються, біль неймовірний... Дійшла якось до млина (як іти на Хмільно). А там люди з возами, чекають своєї черги. Я підійшла до одного дядька і говорю, що я носила татові передачу і вже не дійду додому, бо темно. Чи можна переночувати у нього на фірі? Він дав якесь рядно і каже, лягай, бо я буду молоти ще не скоро, десь під ранок.

Із ранком виходжу і куди іти? В Хмільно не можна. Думаю, піду в Немилів, чи в Мукані. Але буду іти по краю ліса, щоб мене ніхто не побачив. В лісі, коли змучилася (була вкрай знесилена, коліна пекли вогнем), прилягла і заснула. Відкриваю очі, а наді мною двоє... Я злякалася, не впізнала, що то наші. Потім все їм розказую, а вони мені не дуже вірять (думають, якась сексотка може) і ведуть ще далі в ліс до їх старшого. Я знову все розказую. Він питає кого я знаю з Лопатина. Кажу – Степову знаю, працювала з нею. А далі мені так прикро, так боляче стало, я кажу:

– Та подивіться на мої коліна!

Тоді вони мені повірили, перев'язали коліна і сказали, щоб до Немилова і до Мукань не йшла. Там зараз облави. Порадили іти на Гуту. Там повинно бути вже спокійно.

Приходжу на Гуту (там жила племінниця нашої старої бабці – цьоця Філя). Вона як мене побачила, як сплесне руками:

– Дитинцю, що ж ти тут робиш? Таж «вони» тільки пішли...

Я плачу, показую на свої коліна і кажу, що не зможу вже далі іти... Цьоця Філя відвела мене до такої сільської знахарки – Юзиха її звали. І вона лікувала мені ті коліна (різними трав'яними відварами, мастила білком, липою, запареною на молоці...). Коли я вже трохи підлікувалася, зустрілася зі своєю молодшою сестрою – Касею (вона переховувалася в Оплицько).

Ми так сиділи в садку і думали, що з нами далі буде? Ми не мали де зупинитися (Кася також дуже переживала, що її виженуть, бо всі вже дуже боялися, а про мене взагалі мови не може бути...) У нас не було навіть в що перевдягтися. Коли родину вивозили на Сибір (а нас ця участь спіткала ще влітку 1945р...), то все з хати викидувалося, палилося. Деякі наші речі сусіди встигли позабирати... І я вирішила піти в своє село – у Хмільно. Може якусь одежину хтось зберіг...

– *Це ж було дуже небезпечно?*

– Так, я знаю. Але я була втомлена, у розпачі. Правда, не знала, що робити? Як жити? Три роки я вже ходила по людям (хто радо, хто не дуже приймав мене), була голодна, без одежі (звечора прала одяг, а на ранок його одівала напіввологим). Я пішла в Хмільно. Зайшла в одну з перших хат, там жила така Гануська. Вона почала до мене так голосно промовляти (бо була трохи глуха, та ще і шепелявила):

– Нащо ти прийшла? Про тебе тут всі питають, шукають.

А в другій кімнаті був її швагро (чоловік сестри), про нього ходили якісь чутки, що він «стукач» (але нічого конкретного). А він так зібрався швиденько і кудись пішов... Тільки Гануська дала мені миску молока з пощипаним і звареним в ньому тістом (то така була популярна тоді Хмеленська їда), щоб я поїла, як заходять два Стрибки (так називали тоді вільнонайманих хлопців, на службі у більшовиків)... Це сталося 29 серпня 1948 р. Ведуть вони мене в Лопатин. А один нахилився до мене і шепоче:

– Не кажи, що ти Євгенія, бо розстріляють. Кажи, що ти Ольга.

Привели вони мене в район. Там зі мною «працював» кагебіст – Кабанов (я це прізвиське запам'ятала на все життя). Він сказав:

– А, попалась бандерівка в наші руки?..

Як було далі, описати неможливо... Через місяць страшних мук відправили мене у Львів (тюрма Замарстинова). Там відбула 10 місяців – були страшні питки. Мені здавалося, що це ніколи не скінчиться, що нічого доброго вже на мене не чекає... А ще напали такі воші (коси, не дивлячись ні на що були довгі та густі), що згрібала їх з обличчя руками.

Я нікого не видала, очні ставки зі мною ні з ким не проводили. Тоді мені замінили ст. з 54 на 78 – ч.3.

Після суду провела місяць на пересильному пункті і в Іркутськ – холодні голодні табори... Як вижила? Не знаю... Я також там мала ангела-охоронця. Якби не вона.., але про це розкажу окремо. Звільнили з табору в 1953р. Потім було спец поселення...

– А коли ти повернулася, то зустрічала того чоловіка, що тебе здав? Та того, що питав – Кабанова?

– Так, того, що здав, зустріла. А то був він, бо більше ніхто мене не бачив. Кажу: «Що, дядьку, ви мене здали?»

«Та ні, ні...» – і пішов, не оглядаючись.

Згодом, я взнала, що він помер. І помер не дуже доброю смертю. Був паралізований...

Кабанова не зустрічала і ні за які гроші не хотіла би зустріти... Але мені розказував мій добрий знайомий з Хмільно – Степан, що коли було перепоховання наших героїв, яких кагебістами було замордовано і поскидувано у старі криниці (49 тіл дістали із двох криниць...), це вже було за України, то у вікні одного будинку стояв і дивився на ту процесію Кабанов... Степан його впізнав. Та і чого було б не впізнати, адже той Кабанов перебрався і жив із родиною в Лопатині.

– Чого ж так несправедливо? Адже за такі злочини треба засуджувати?

– Бо наш люд усім пробачає...

Частина II

Упорядники: к. ф. н. Людмила Іваннікова;
к. і. н. Інна Тарасенко.

Розмова з отцем Василем Романюком*

Інтерв'юер: Іроїда Винницька (Українсько-Канадський Дослідчо-Документаційний Центр, Торонто, Канада)

Час інтерв'ю: 1988 рік

Місце інтерв'ю: Кіченер Онтаріо, Канада

Розшифрування: Людмила Іваннікова

Редагування: Людмила Іваннікова

– Отче, будь ласка, скажіть ваше ім'я і прізвище, щоб ми знали докладно.

– Василь Романюк. Народився 9 грудня 1925-го року в селі Хімчині Косівського району Станіславської області, як тоді називалось.

– І який був стан ваш родинний, батьки ваші?

– Це були селяни там, я з селянської родини походжу, ось. Жили ми там на Прикарпаттю. І фактично все життя проходило моє до арешту тільки в тій місцевості. Я ніде не був поза ті околиці, де я народився. До сорок четвертого року. В сорок четвертому році, коли мене арештували, це була моя перша далека подорож.

– А ви ходили там до школи, так? Яку ви освіту здобули?

– Так. Я в селі закінчив початкову школу, а потім учився під час німецької окупації в сільськогосподарській школі в Косові. От. Був на курсах німецької мови... Отака моя освіта була тоді, неповна середня. Ось. Але я мав таку натуру, що з книжками вічно все возився. Книжню натуру мав, і так, значить, я самоосвітою тоді спочатку займався.

– А в тридцять дев'ятому році, як була зміна і була війна, щось маркантного за той час можете сказати? Як там переходило?

– То було досить цікаво тоді, да. По-перше, що в тридцять дев'ятому році, коли вибухла оця війна, німецько-польська і совєцько-польська, чи як би її там тоді назвати, то... То що цікаво було, що селяни Прикарпаття у тій своїй нужді, безграмотності були настільки захоплені радянською армією і взагалі тоді її називали червоною – що дуже гучно її зустрічали. Виходили, як би сказати – в нас вже сміялись з того! – виходили зустрічати, каже, живе й мертве.

Але уже в сороковому році зимою, коли почались перші арешти... Ну фактично арешти проходили такими, як би сказати... Це доносили старі комуністи польські на когось у селі по ріжних мотивах. Чи шось хтось протів кого мав, чи шо, то вони... І очевидно, шо, знаєте, кажуть, шо коли людина темна, то вона думає, шо можна якимось легким шляхом добробуту дістати.

Ці комуністи почали в першу чергу чинити наклепи на різних людей, на тих, хто мав трошки більше майна – то вже був куркуль... І в сороковому році зимою починаються перші вивози селян наших у Сібір, цілі сім'ї... То досить було цікаво, бо я пригадую собі, шо одного ранку ми прокинулись, дівтаки, а тато десь з сусідами говорив і каже до мами: «А чула ти – Михайла Солєнчука забрали разом з сім'єю, й Івана Данилового», – так в селі в нас їх називали. Так шо одного вечора в нас в селі кілька сім'їв забрали. І це дуже перелякало народ.

І дуже ше цікаво було те, шо якщо в трицять дев'ятому році восени їх зустрічають, советів, як то в нас казали, дуже гучно, – то як тільки побачили совєцкіх солдат, з ними поговорили – то геть народ відсахнувся. А ше як почались арешти безвинних людей і висилки тільки за то, шо він мав дві корові, а не одну, або ще шось, – то дуже різко народ цей відійшов.

І шо цікаво було, шо у церкві людей перед тридцять дев'ятим роком в нашому селі дуже мало ходило. Настільки була широка комуністична пропаганда. Як прийшли більшовики, й побачили їхній рай, – усе пішло в церкву.

І ці арешти не припинялись. Наприклад у Косові було арештовано сорок хлопців і дівчат тоді, в сороковому році, – всі вони були розстріляні, нікто з них не повернувся... До речі, наша інтелігенція і тепер старається, ті імена всі відшукують, тоді будуть публікувати... То теж нагнало великий страх.

– А хто вони були?

– Це були члени звичайних, – от «Пласту», інших там організацій, спортивних більшість, «Каменярі» там... Як то тоді було, якісь такі... Вони приймали участь у драматичних гуртках – но тільки шо вони не були комуністами. Але в них не було ніяких злочинів!

– Вони не були члени ОУН-УПА?

– Не були члени ОУН, ні підпілля ніякого, а були такі звичайно відкриті собі організації, мистецькі там, всякі такі гуртки аматорські... Але то, шо там говорилось за Україну, співалось за Україну, всі ці були арештовані, їх сорок у місті Косові, молодих сорок хлопців і дівчат було забрано, і всі вони загинули. І коли уже в сорок першому році почалась війна, то теж було досить цікаво, шо всі мобілізовані, які були, з наших околиць, з Косівщини, їх мобілізували – і тут же вони зразу всі повтікали! Теж сподівались, шо німці несуть якусь свободу... Але коли вже оце... Я пам'ятаю, шо ми вийшли на площу Шевченка, нас вивезли усіх, – молодь усю позабирали, а ми ще були малими, то ше просто дивитись зі сторони. Ось. То в Косові там, значить,

позбирались на такий мітинг... Це якраз тоді у Львові був проголошений акт тридцятого червня*. Скрізь повивішували прапори синьо-жовті... Але через деякий час все замовкло, познімали прапори ті... Де-не-де вже було, шось затихли, сказали, шо починаються арешти...

І ще цікаво в ті роки було, шо багато появилось військових людей, або цивільних, по лісах. Це я вже пізніше узнав, трохи вже підріс, шо це були перші відділи, очевидно, УПА.

– Це було в сорок першим році?

– Це було в сорок другому десь, отако. А в сорок першому, то тільки цивільні – шось вони там вишколювались, шось ходили – такі місцеві групи. Але вже зі зброєю то я побачив людей у сорок другому році... Початок десь так-о сорок другого... Ще вони форми не мали. Уже тільки в сорок третьому, сорок четвертому, то де-не-де можна було побачити в формі, з тризубом там...

Ну, ще тоді я так не чув, як то вони називались, але я хотів би сказати то, шо казали, шо це наші підпільники. Вони приходили в село, збирали мітинги, співали пісні українські у читальнях, – але питалися, чи нема німецької поліції, і як то десь з'являлось, швидко розбігались.

– А як люди їх сприймали?

– Народ сприймав дуже!.. Та ясно, як сприймати – тепер вже всьо пішло проти, побачили, хто такі німці, і шо одні й другі, то народ сприймав... Взагалі підпілля народ сприймав дуже, я би сказав, з таким запалом, особливо молодь.

– А ще одно питання. Як прийшли тільки німці, – повернімся до того, – чи вітали німців там?

– У наших околицях вітання не було чоґось. Я не знаю, чоґо. Бо нас заняли мадяри... Я тільки знаю, шо на Косівщині, то були мадярські відділи.

Ми бачили, шо стояв один якийсь полковник на цьому мітингові. Прапори там синьо-жовті були, промовляв такий якийсь полковник Коптюх – казали, шо то діяч українського підпілля, ОУН і всьо.

А потім уже це всьо замовкло, говорити за самостійну Україну... Появилось Гестапо, змінилось, мадяри десь уже відійшли. Появилось Гестапо, появилась поліція вже якась всяка, всякої форми. То в чорній вона була, то були й українські форми, нібито якусь вони носили, називались «українська поліція». Народ якось відносився до того, як би сказати... Упереджено до всього. Було таке наставлення, я би сказав, якесь трохи вороже... Тим більше, шо...

Ше був такий випадок, шо один у нас... Він служив ше у перших днях, коли після німців, він був у самообороні. Це була оуновська самооборона села така. А потім, коли німці сказали здати всім зброю, цій самообороні, то він не здав! Але він мав шось такого бунтарського, шо він не любив, знаєте... шось такого отаманського, – шо любив собі сам шось. Зібрав біля себе якусь групу і там у тій групі його були якісь ріжні люди. Вони займа-

лись якимись такими справами... Очевидно, що підпілля місцеве приказало йому, щоб він припинив цю акцію. Але він не припинив. Десь він зник з наших околиць... Але люди любили його! Любили, що він такий бунтівник був, що він зчіплявся з усіма... Але потім за ним були зауважені якісь такі... що він десь грабунки там мав за собою, ще щось, так що йому було приказано покинути нашу місцевість – він покинув.

– *А як він називався?*

– От я щось, на жаль, не пам'ятаю його прізвище зараз уже...

І потім був ще один такий в нас. Він щось тримав зв'язок із цими... потім вже в сорок третьому році і з Ковпаками, і з Ковпакськими не довірявся, і туди не ходив, сам ходив... Потім поліція за нього зробила засаду і вбила. Такий Юрко Катериняк. Досить такий був розумний і така якась особистість була небуденна, я би сказав. Але вхилився він в якийсь такий напрямок, що я один сам буду за себе, нікому не вірив! На нього зробили засаду, його вбили...

– *А хто його вбив?*

– Німецька поліція. Тайна поліція. Зробили засаду, і його вбили. Потім приїхало Гестапо, і труп його спалили. Палили так, що усі бачили. І на тому місці приказали закопати. Він був сусід мій недалекий, Юрко Катериняк. То його теж німці брата розстріляли... І були такі вони хлопці...

Його не раз закликали, підпілля його закликало, так мені пізніше розказували, щоб він пристав до них, то вони би були допомогли йому якось [нерозб.: *напрямок взяти, чи що?* – Л. І.] – але він нікому не вірив, якось собі хотів сам. Це можливо щось таке є в удачі, знаєте, опришківське таке, гуцульське... Щось то таке було...

– *А ви про підпілля говорили. Чи там належали до підпілля льокальні, місцеві хлопці, так?*

– Так, там у нас належали такі. В нас такий був Іван Бейсюк, місцевий, він у підпіллі називався, його було псевдо «Сокіл». Потім у підпіллі ще були – такий Іван Червоний його звали. То теж він загинув. Він вже загинув пізно, в п'ятдесят третьому році. А цього вбили Бісюка, «Сокола» вбили вже в сорок дев'ятому. І дуже ще такий в нас був теже відомий... Я вже всі ті роки не був, це вже ж вони загинули при совецькій власті, а при німецькій то я ще того не знав, бо я ще був малий, то так людей окремих не знав, а потом уже розказували, хто це такий був. З цих людей, що там орудували у цьому підпіллі туди на Косівщині.

– *А що вони робили під час німецької окупації, крім того, що ви казали, приходили, співали, якусь культурну діяльність – чи вони робили якісь акції проти німців?*

– Ну акції проти німців носили обмежений характер. Наприклад якщо би німця вбили, то вони розстрілювали село – то в нас таких акцій наші не робили. Це більше провокували ці акції ковпаківські партизани.

– Там вони були в ті околиці?

– В сорок третьому році один був такий рейд, він відомий, рейд Ковпака в Карпати. То вони любили шось таке. А ці більше роззброювали, збирали мундіри, зброю і готували молодь до підпілля. То це я пам'ятаю, шо й нам ці листівки роздавали, шоб носити, то брошури всякі – ми молодь то все хапали й читали там. Це приблизно так виглядало під час окупації німецької.

Були люди, багато таких учителів, таких, шо проводили за німців досить патріотичну роботу... значіт, вже відкрито... проводили цей напрямок ОУН мельниківці. Вони в школах вели роботу своєю, патріотичну роботу також вели. То ми навіть так знали, то казали, шо це мельниківці, а то бандерівці.

– А чи були якісь загострення там?

– Загострень в наших місцевостях не було. В нас так шоб якихсь таких конфліктів було, то в нас не було. Тих кілько вчителів таких, декотрі ше живут, декотрі повмирало, то так їх не дуже можна називати, – але вони проводили таку патріотичну роботу, можна сказати, відкрито.

– А чи були жиди там в околиці в вас?

– В нас було жидів, і навіть бачив як їх вели на розстріл. Це було, здається, перший розстріл в нас почали на горі в Косові, там є навіть загальна могила, і пам'ятник їх поставлений. Правда, довго не хотіли цей пам'ятник ставити...

– А хто поставив пам'ятник?

– Тепер вже, при совєцкі власті. І то вони вже поставили внаслідок того, шо було протести вже, вони почали по Союзу скрізь протести, чому це не ставлять... До речі, там розстріляно шось кілька тисяч євреїв, але там розстріляно також частину українців.

– Скажіть, будь ласка, про акції стосовно жидів, євреїв, як виглядали – чи переховували наші, чи помагали наші євреям?

– Узагалі то населення в цілому, так як то вже пішла ворожнеча проти німців, то населення відмежовувалося від цього. І то шо часом можна почувти, шо населення дуже... Це наклепи були комуністів-большевиків розповсюджені, шо начебто були частини нас, людей, і навіть патріотів українців, котрі помагали німцям проти євреїв. У дитячій, знаєте, ще в такій юнацькій пам'яті, досить добре запам'ятовується! Я якраз тоді ходив в цю сільськогосподарську школу, котра була там у Косові, і ми якраз ішли... Ішли нас група хлопчаків і дівчат. І ми побачили – колону ведуть жидів з дітьми, і старі, і молоді... І ми дивувались, чому вони так ідуть спокійно, і там тих небагато п'яних німців ішло, гестапівців... Розстрілювали тільки німці. Правда, цього... Якось він так сидів за столом, з автоматом, то була така яма велика там на [Пивницькій?] горі... До речі, там був колись ще замок. Кажут, шо з давних часів... Там були такі глибокі пивниці. І вони, значіт, заставили вичистити ці ями і поставили таку дошку, і заставили ці

жертви йти через ту дошку. Один німець в чорних окулярах, значіт, у масці, правда, очі були відкриті тільки, а то маска. Видко, шо все-таки вони боялись, не хотіли, щоб бачили, хто це робить, бо усі мали маски, ті, шо розстрілювали. Ці, шо, значіт, гонили, під конвоєм, то були всякі. Але ці шо стріляли, були в масках всі. Шось вони мали, або на очах, або шось таке на ніс накладено... І ці жертви йшли на ту дошку широку, там з автомата їх розстрілювали – вони падали в цю яму. І коли вони набивали вже відповідне число там тих, то вони поливали якимось хімікатом, то потім ще там доповняли, потім загібали.

Але нас, хлопчаків, дуже цікавило і мене дивувало, шо чому, шо багато йшло євреїв, молодих і середнього віку, і ми дивувались, шо вони не накидались на цей конвой. Нам було якось так... Ми казали: «Ми би їх, гадів, сволочів... Чого вони отак ідуть спокійно?!»

Ну а то ж знаєте, були часи, коли вже розповсюджувалась така антинімецька акція серед народу, вже була ненависть до німців. Бо якщо на початку народ ще думав, шо німці прийшли визволить нас від большевиків – то була, ходила така, розумієте, версія серед народу, – то дуже швидко побачили, шо це був тільки новий окупант. І народ вже казав, шо «який відійшов, такий прийшов».

Ну от це запам'яталось мені, як то їх гонили туди.

Пам'ятаю, ще як із нашого села навіз сім'ю, разом з дітьми. Єврейка йшла, прощалась... Все одно на смерть нам іти, – каже, – чи тут куля, чи там куля... В нас шось в селі було тридцять сімей. Я пам'ятаю, шо один навіть ходив ще зі мною в школу... У нас не було єврейської школи окремої, бо то було тільки шось тридцять сімей в нас... То діти учились з нашими. Тільки була різниця, шо як вже релігія починалась, в школі, то євреїв відпускали додому. Вони в нас в селі, значіть, досить... Знаєте, євреї такий народ, він уміє так якось приспособитись серед народу, в'ни вміли. Вони торгували, шось привозили. І вони навіть селянам в деякій мірі можна сказати, шо і були потрібні, бо наших селян ще мало було таких, шо вміли займатись торгівлею, особливо по селах тут, – в містах то вже були, а по селах не були. А то казали: «В жидівському склепі* шось завжди є нове»... Так шо народ то сприймав якось... Ну коли вже пішла така ворожнеча, і вони вже побачили, шо німці нас за людей, ні за що не мають, то вже була така ненависть загальна.

Були в нас цікаві такі ще випадки. Це вже мені розказували в горах. Шо один бандит такий був, котрий пообіцяв, шо він... об'явив себе, шо він вміє, знає, як переводити євреїв таємно туди на Мадярщину або на Румунію. Ну і євреї йому платили, значить, золото... І якось він проговорився, чи шо, шо

* Склеп (діал.) – магазин.

він їх не проводив, але що він десь їх там розстрілював. Це дозналось наше підпілля, прийшли в село, сказали викликати цих людей, не сказали сільській управі, хто вони такі, – його забрали десь туди в Карпати, і він був страчений за бандитизм. У Карпатах було кілька таких випадків, що наше підпілля знищило бандитів, котрі займались таким бандитизмом.

– Як він називався, не знаєте?

– На жаль, не знаю, то треба було записати собі це. Це був один такий у Космачі, навіть один такий був також зловлений нашим підпіллям у ше, здається, в Брусторах також... Так що наші патріотичні кола – вони розповсюджували оцю антинімецьку акцію і наказували, що ми ні в якій формі не повинні приймати участі з ними. «Хай окупант з окупантом бореться!»

Я пам'ятаю, що ще була така листівка, також запам'ятав відозву до українського народу, в котрій говорилось, що імперіалістична війна на сході – це є війна не за народні інтереси, це змагаються два імперіалісти: Берліна й Москви. І там якось казалось що... Я дуже володів пам'яттю такою, та й я ще й зараз не дуже на пам'ять нарікаю, але тоді то особливо в мене було! Там казалось так, що каже: «Московський більшовизм, що голодом морив українські маси, ніяк не хоче зректися панування над нашою землею. Але рівночасно цієї багаті квітучої України заблаглося іншому імперіалістові вічно голодному і ненаситному германцю». І там говорилось, що на Україні буде національна революція і так далі. І це був підпис – я не пам'ятаю, хто це – «крайовий провідник ОУН» хтось, там, – я вже зараз не пам'ятаю прізвище.

А таких листівок багато тоді розповсюджувалося – народ був настроєний уже, зокрема, молодше покоління, бо то покоління читало – було вже вороже наставлено як проти німців, так і проти більшовиків, бо і одні, і другі в нас платили жертвами. Тоді в сороковому році, як я вже вам казав, відразу пішли арешти і в Косові, і по селах, і вивозили сім'ї... Бо в нас, значіт, всяке було, всі ті роки панування в нас різних окупантів, – але такого нечувано було в нас, шоби уночі прийшли і забрали всю сім'ю разом з дітьми. І це робили більшовики.

– А ще були якісь випадки, що переховували жидів наші, чи знаєте в Косові?

– Я чув про такі випадки, але я не знаю, на жаль, зараз не можу назвати, хто саме. В нашому селі... Я шось... То бачите, то дуже трималось під таємницею тоді, як хто переховував, так що в ті часи узнати важко було. Як хтось переховував когось... Бо я так чув, що там були якісь знайомі, були якісь товариші, то переховування таке було. Але то було втаємничене, тому що найменше відомості про таке переховування грозило смертю. Тому це вже треба було пізніше [питати]. Але пізніше я вже був в сорок четвертому році заарештований... Аби я не був в концтаборах, то тоді б вже може шось

знав, але я прийшов вже аж через чотирнадцять років, то вже, значить, то в пам'яті в людей стерлось. Бо тут вже пішла нова боротьба, цей новий терор, що вже вівся після сорок четвертого року...

– *Ви згадували, що з тими євреями там були і українці розстріляні...*

– Так кажуть, що з Косівського району євреїв, здається, розстріляно там коло чотирьох тисяч. Їх звозили з усього району туди. І десь біля тисячі або навіть тисяча було розстріляно і українців. Це різні люди були. Наприклад, тоді розстрілювали тих, хто бойкотував здачу м'яса і хліба німцям. Цих розстрілювали. Розстрілювали, наприклад, як довідались, що хтось зі зброєю був. Було розстріляно кількох, котрі розповсюджували націоналістичні патріотичні листівки. На жаль, я їх імена не знаю, бо то я вже так тільки чув, розказували. Були розстріляні також ці, які в заложники – то німці любили брати. Шось десь трапилось, шось таке-о, то їх туди вивезли. Ну хтось не заплатив шось, не дав державі і отаке-о шось... Були випадки такі, наприклад, що віднімали зброю у поліції. Бо, знаєте, гуцульщина завжди любила зброю. Це вже таке в гуцулів по дому. Ну то були напади на поліцаїв. Там йде десь поліцай, напився – і його роззброювали. Якщо він взяв, хто це – його ж не вбивали, а зброю забрали, – то потім вони цих забирали також.

Різні таких людей там вони понабирали! І то з цілого району, коло тисячі українців там було розстріляно разом з цими євреями на отій [Мінській] (?) горі в Косові. Там стоїть пам'ятник такий з каменя поставлений. І кажуть, що там на тому пам'ятнику написано, що там є коло п'ять тисяч.

– *Так що – відійшли німці і другий прихід большевиків – правда?*

– І тепер як виглядав другий прихід большевиків. То це теж було досить таке...

Якщо в тридцять дев'ятому році селяни бідні і всякий народ ішов з квітами зустрічати червону армію, бо вважали, що це йдуть визволителі, то в сорок четвертому році все тікало, ховалось, а інші зустрічали із автоматами, і відразу було видно, що наростає конфлікт між цєю владою, що приходить. І тому з перших днів були в нас організовані так звані «істребительні батальйони».

Це підбиралась усяка нечисть місцева, – зрадники, якісь злодії, бувші, такі прокомуністичні дешеві елементи, котрі ішли на службу. Оце вони водили гарнізони в села, показували, де знаходяться наші патріоти... Вони допомагали робити засади...

Безперечно, що наші революційні боївки їх ліквідували при першій можливості. Але це був такий деградований елемент, котрий, на жаль, в нашій історії появлявся в різні часи – і в часи Хмельниччини, і так дальше, й тому подібне. Така доля наша.

Але загальний народ був настроєний, населення, проти большевиків. Пам'ятаю, що в моїй розмові з кагебістами я їм сказав, що ото що ви кри-

чите на націоналізм і на бандерівщину – це ви її організували! Бо в тридцять дев'ятому – сороковому році ви прийшли і відразу кинулись вивозити сім'ї. Я вважаю, що даремно чогось наші письменники цю тему не піднімають, а то варто би підняти! Аби вони не спекулювали цим усім! Бо обов'язок кожної чесної людини боронити свою честь! Це природно.

А вони що? – прийшли з автоматами... Вони проявили себе добре в тридцять дев'ятому році. В сороковому. За цей короткий час було знищено дуже багато вже людей! Відомо, що тільки в Станіславській тюрмі (тепер Івано-Франківськ називається) тоді було розстріляно, як відступала червона армія, надходили німці, то в Станіславській тюрмі було розстріляно сімсот чоловік. І відомо, що тоді по багатьох тюрмах були постріляні в'язні, зокрема політичні...

Ну політичні, це слово «політичний» теж треба брати в лапки. Тому що що в большевиків називалось «політичний»? Се міг бути навіть неграмотний мужик, як він сказав якомусь начальнику правду в вічі. Або висловив своє незадоволення, скажімо, владою. Це вже був «політичний», і по тих варварських законах він підлягав уже знищенню.

І тому частина людей, котра вже пішла в сорок четвертому році з приходом, як у нас казало населення, других советів, «других советів» в нас казали... То як вони прийшли вже, ці «другі совети», то багато молоді і багато людей, котрі в ті чи інші формі знали, що їм не буде вже виходу, – то пішло все в підпілля. І цікаво то, що коли тіки прийшла советська армія вже в наш район, і в нас робили мобілізацію, то і я був тоді якраз відразу арештований. Місцеві комуністи постарались мене гарно охарактеризувати, що він націоналіст, він такий-такий – і я був арештований.

– Чи ви самі були, чи з родиною?

– Ні, я сам був арештований. А пізніше вислали родину. То було так, що мене арештували, в сорок четвертому. А восени сорок четвертого уже вивезли мою сім'ю в Сибір. Але брат менший, йому було тоді шось чотирнадцять років, утік з станції. Він по селу ховався тут в родини, туди-сюди... Одного разу була облава, вони його поймали п'яними, закинули петлю на шию й вели через усе село. Потім там був такий пролісок, в нас називався Дубина. Вони сказали йому: «Тікай!» А там навіть жінки працювали на городах і чули. Вони просто хотіли його вбити. А він взяв та й втік! Побіг собі! А вони його з автомата там пересікли і там убили.

А батько з тими меншими вже був висланий до Сибіру, там і помер в Сибірі...

– А ви були найстарші в родині?

– А я найстарший був. Бо тоді при тих варварських сталінських законах було так. Як когось в сім'ї арештували, то значіт вся сім'я вже вважалась врагами народа.

– Так що вам властиво закидали в сорок четвертому році, як вас арештували?

– То виглядало так. Привели мене у тюрму і кинули нас у камеру, то повно народу було...

– Де?

– Спочатку в Снятині, бо ще Станіслав зайнятий не був. Але через два тижні вже десь так Станіслав був звільнений і нас перевезли в станіславську тюрму.

Я пам'ятаю, що на слідство викликали, і перше слово було: «Скажи, хто тебе вербував у ОУН?» Я кажу: «Мене ніхто не вербував, бо я не був в ОУН взагалі!» Бо я справді не був! Я тільки що – літературу читав! Ну носив давав іншим! Але я членом не був! Підпілля...

І значіт один раз, другий раз, потім бить почали, а потім те, а потім се, били... Ну і в кінці-кінців... Ще там були з села нашого арештовані... Той сказав, що бачив, що я то робив, а той казав, що «він то робив»... І мені склали протокол, що був членом підпілля, був кур'ером зв'язі, ось, і розповсюджував націоналістичну літературу і так далше... І підпиши, бо як не підпишеш, то все одно ти звідси не вийдеш... Я бачив, що вже виходу немає взяв і підписав. Підписав – і тоді... Це ще був військовий трибунал, ще йшла війна... І тоді військовий трибунал засуджує мене на двадцять років каторжних робіт.

Але так як ще треба було, щоб то Верховний Суд затвердив, суд виніс замінити мені на десять років, так називалось в них «трудовах ісправительних лагерей». Трудовах виправних таборів. Ну і я відтоді став радянським каторжником уже законним...Цікаво й слідство також ще велось! Привели мене в кабінет до слідчого і кажуть:

– За що тебе арештували?

Я кажу:

– Не знаю.

Один сидить за столом, а один ходить по кабінеті. Каже:

– Дивись який наглий! Він зразу звинувачує радянську владу. Нібито радянська влада безвинно арештує! Як це так? То що, радянська влада фашистська? Ні, ми ще раз тебе питаємо: за що ти арештований?

Я кажу:

– Я не знаю!

– Ну, – каже, – старший лейтенант, ану провчи його! Освіжи йому пам'ять!

Ну і тут починають мене бити. Збили мене з того крісла і ногами там на підлозі. І знову встаю й знов питають:

– За що тебе арештовано?

Я знову кажу, що не знаю! – і знов таке самé. І так тотó велося. Ну а потім як вже сфабрикували цю справу, то вже я пішов у табори.

– Де ті табори були?

– То їх було страшно і безліч, і багато! От на початку нас перевезли у львівську пересилку. На львівські пересилці десь там, кажуть, що там за німців ще був десь концтабір якийсь, чи що. Я навіть не знаю, де вона там була, та пересилка, бо я у Львові до того часу не був, а іще тоді в тому не орієнтувався. Ну знаю, що нас тоді багато було, багато всякого, чого не хочеш, всяких елементів: мародерів з фронту, солдат, офіцерів, партизан, різунів – кого хочеш. Там наосяще пекло було! Але ще львівська пересилка, це ще так...

– Як довго ви там були?

– Мало! Десь був три-чотири дні. Потім нас всіх запакували у вагони і везли на Харків. Але чогось вагони часто зупиняли, так що через усю Україну нас везли майже цілий місяць.

Одного разу нас обстріляли. Очевидно, це вже наші партизани, бо велику тривогу зробили, зупинили поїзд, солдати залягли довкола... Ну, ми вже думали, що нас визволять,.. [розмови] пішли такі... Ну, застучали кулемети, засвітили ракети і так далше – і потім знов поїзд рушив. Такий нальот був. Один був, здається, зразу десь на Тернопільщині, наче ми їхали через ліси, я не знаю маршрута... А другий був, що цікаво, напад на наш поїзд уже на Вінниччині. От. То я пам'ятаю, що солдати казали, що «Хотелі бандеровці нас перебіть, но їм не удалось». І так потім привезли на Харківську пересилку.

У харківській пересилці це таки було пекло справжнє. Там у день переходило по п'ятнадцять тисяч народу, приходило й відходило. І нас загнали в такий підвал, де поміщалось тисячу триста чоловік. Що то були за підвали, не знаю – чи то склади були для овочів чи для чого... Це були посередині такі стовпи, колони такі, і по одну й по другу сторону, отак як оце ваше приміщення, дах був нерівний, цементова підлога скрізь була, і ми... Нас так підганяли близько один коло другого, по п'ять чоловік і сидати. І ми сиділи один одному в коліна – так всіх там півтора тисячі чоловік.

А то голод, недоїдання, хворих комісія не бере на роботи далеко, і ми все лишались і лишались, і так, що я три місяці там просидів, то... А людей вмирало кожного дня дуже багато, бо то й казали, каже: «Ти й так нікудз звідси не поїдеш, хіба в четвертий корпус!» А четвертий корпус був морг, там, де групи складали. Там була лікарня така, і там ото погинуло все.

Ну я пам'ятаю, що то десь так у грудни нас привезлі, а в квітни нас підобрали, цю молодь, називали «доходяги», це такі, що доходять вже, від слова «доходити», значить, умирати.

– А що ви там робили, ви працювали, вас виганяли на роботу?

– Ні на яку роботу, яка робота, як вони повмирают вже! Ну й нас таких хлопчаків, знаєте... Лікарка там була така якась, видно, головна лікарка, всіх обслуговували і нас призначили цілу групу таких вже хлопчаків заморених

у полтавську колонію, сільськогосподарську. Привезли нас туди на Полтавщину. Ну й там на Полтавщині ми трохи віджили. Бо то знаєте, у степ на роботу конвой загонить, а там то бараболю садити, то якась морква, то то, а потім появились кавуни, одно – друге, те й ми пасемось, та як то ті тварини... Ну і потім більше їди було, бо картоплі там було, і суп давали вже густіший з пшоном і з картоплею. Ми вже тим всім раді були. І ми швидко стали поправлятися, бо то, знаєте, молоде, дужі, здорові... Тільки шо ми були дійшли здорово, так хворіб... Такі хвороби...

Я, правда, спасся, тому шо в мене міцний організм був весь час. І тому я не захворів ні на шо. А хто вже захворів, то тот вже і не вийшов. Тому шо там ніяких таких умов не було для лікування.

Ну, але ми як знаходились там у таборі, то ми також сходимось, говоримо, бо ми привикли говорити!

– *А хто то були?*

– Це були з Західної України, зі всіх місцевостей хлопці. Всі такі самі як я – по сімнадцять, по вісімнадцять, по дев'ятнадцять років... Шо їх скрізь там понахапували... Таких з підпілля такого бойовиків тут не було. Тут такі були тільки, шо тільки замішані в цьому були.

– *А скільки вас там було тоді на Полтавщині?*

– Там в тому таборі було шось триста чоловік в нас.

– *І якусь назву мав той табір?*

– А це було село Кустолово (?) Новосанжарівський район Полтавська область. То там було, я це добре пам'ятаю вже, в тому селі Кустолово. Я навіть хотів подивитись те село, як воно тепер виглядає. Там була сільськогосподарська колонія, і там ми працювали на полях.

Ше там одна була дуже цікава особистість – це був сотник січових стрільців Ричук Микола Титович. Він був родом з Тернопільщини. Жив він у Полтаві, уже лишився, вчителював. І був арештований уже тепер, другий раз як прийшли большевики, зайняли Україну. А він любив розказувати нам. Він вже був сивий собі, йому десь, може, вже було п'ятдесят років тоді. Розказував нам про Січових стрільців, і ми то сиділи всі довкола нього й слухали.

Але одного разу один каже, шо: «Хлопці, я чув, шо на осінь готувиться етап на Крайню Північ, в Сібір десь. Се треба нам тікати, поки ми тут ще находимось на Україні. Бо як ми попадемо на північ, тудя в шахти, на лісопоявали, то там смерть». Так сказав один.

– *Але то зі своїх?*

– Зо своїх, наших, з наших цих. Навить один каже: «Цікаво, шо то робити?» Тікати – ну, один каже, ну шо, тут недалеко, є диканьські ліса, такий район Диканька. Там знаєте, де Гоголь пише «На хуторі біля Диканьки». Каже, тут диканьські ліса, впирают до Дніпра, можна було до Дніпра дойти,

за Дніпром уже, каже, є наші десь там, ми чули». Ну, таке собі поговорюють, знаєте. Один каже: «Ну добре, як вибратись з зони? То також, – каже, – цікаво!»

А там був межи нами один, що він служив у поліції і він був шофер. В німецькі поліції, йому дали десять років. Полтавчани. То всі були полтавчани, більш полтавчан було. Ми кажемо: «То ми би, Жень, (Євген його звали), Жень вів би машину, ми би машину в цеху захопили, і він би нас, каже, за ніч далеко завіз». Значить балаканина, знаєте...

Але хтось це вислухав, донесли на нас, і ми бачимо: з цих усіх, що з наших товаришів, час від часу з табору десь забирають... Кудись забирають... І одного ранку вдосвіта, я чую, хтось приходить і каже до днювального цього, що чергував в баракі, один був, сторожив... «Де Романюк спить?» А я ніби вдаю, що я сплю. Дивлюся – йдуть уже наглядачі ці, що у військовому. А він каже: «О!» Прийшов, мене посмикав за коц*: «Збирайся бистро з речами! Іди, – каже, – туди в кладовку, бери речі і виходи на вахту!»

Ну й тут уже один коло мене ше стоїть, і я пішов, все мені то видали... Квітень місяць якраз, сорок шостий рік.

Ну, я думаю, що, певно, мене десь у інший табір. Але вийшло інакше. Привели мене у кантору цього табору, там і начальник колонії, і якийсь цивільний один сидить. Дуже пильно на мене придивляється. А потім, бачу, йому дають в руки таку папку і написано «Личное дело», – тобто особиста справа в'язня такого-то. І мене пішки, ми йдемо з темпом. Один офіцер і один конвой. І той зі зброєю, і той, і я третій. Ідемо. Я нічо не питаюся, бо то не вільно питатися. Хто зна, куди ведуть. Погода така гарна, квітень місяць, в степу вже жайворонки співають.

Але коли їде якась машина. Вони зупиняють цю машину і кажуть: «Куда?» – «В Полтаву». – «І нам в Полтаву! Шо везеш?» – питают шофера. Каже: «Ну... та везу картоплю в Полтаву, з колгоспу». І мене на картоплю ту посадили, і вони коло мене, ці. І везуть, везуть, везуть, чую, кажуть: «На таку й на таку вулицю нас!» Підвозять – тюрма! Думаю: «Чо' мене в тюрму? Чому не в табір якийсь?» Я ж знаю...

Ну, значіт, відкрили, вихожу я. Привели на вахту, здали справу. На вахті приходить якийсь офіцер, питає: «Кого привели?» – «Бандеровця одного, забирайте!» – на мене!

А там якихось наглядачок дівчат служит, в воєнному – всі вийшли дивитись, якого то бандеровця живого хотіли побачити! Бахур якийсь... Але я трошки там пригладився, а ростом то я був високий такий... Зразу вони всі: «О-о!» Одна каже: «А казали, вони такі страшні! – дивись який гарний хлопець!»

* Коц (діал.) – ковдра.

Ну і значіт, бачу, все забрали, забирают і ремінь, і шнурки з черевик... Значіт в тюрму... І відкривають камеру, і я заходжу в камеру. В камері – сидять. То таких не було ліжок, а так на підлозі, довкола стін, такі дядьки собі полтавські... Один перший запитав:

– А це ти звідкіля, синок?

Я кажу:

– Та я то з Станіславської області.

– О! То ти звідти? Ага! То там ваші ше борються? Б'ються?

Я кажу:

– Я не знаю, бо я вже два роки звідти!

– А тепер чо' тебе сюда?

– Так я, – кажу, – з Кустоловської колонії!

Той каже:

– О-о! То гірша справа! Шось вони на тебе, хлопче, найшли! Це тобі слідство якесь буде!

А мені вже то, знаєте, страшно, я думаю: «Шо це має бути?»

– То слідство, – каже, якесь буде! А тут, – каже, – є один бандеровець! Яша. Яків. Але, – каже, – він тепер пішов на слідство, забрали його. А то, – каже, – погано, шо, – каже, – з колонії тебе заарештували! Шо ви там зробили?

– Нічого! – кажу.

– Бо тут, – каже, – з другої колонії судили, то до розстрілу засудили. То погано, – каже. – Або, може, там на тебе хтось шось найшов. Ти шо там робив?

Я кажу:

– Нічо' не робив, крім того, шо книжки читав.

– А, ну то за книжки не можуть. Може, хтось на тебе ще, то якась справа...

Вже то мені страху піддало. Але я собі думаю: шо би таке могло бути? Ну нічого. Чекаю, шо воно буде. Але не викликають мене тиждень, не викликають два... А десь так на третьому тижні. А тоді при Сталіну викликали на слідство все вночі. Як уже одинадцята година ночі, дванадцята... Вже все полягало, вже все... на тій підлозі...

Коли відчиняються, в дверях є такі дверцятка, називали в нас в тюрмах «кормушка», від слова «кормити», годувати. І звідти:

– На букву «Р» хто є?

Я кажу:

– Романюк!

– Виходи!

Двері відчинились, я вийшов. Ведуть. Десь коридором туду. Привели в кабінет. Кажуть... Це є слідчий капітан, пам'ятаю до сьогодні, – Лисий.

– Сідай, – сказав мені по-російськи. Я сів. І знов таке саме, як і тоді в сорок четвертому.

– За що тебе арештували?

Я кажу:

– Я арештований вже давно, ще в сорок четвертому році, а це, – кажу, – вже два роки з того часу минуло.

– Ні-ні! За що тебе арештували з колонії? Це ж, – каже, – тюрма! Це слідство тут! Ти привезений на слідство, за злочин, який ти вчинив. Шо ти зробив?!

Я кажу:

– Не знаю! Я нічого не робив! Жив в колонії, як і всі, робив, виконував роботу таку, я нічого не робив, я не знаю, за що!

І він собі своєї, я своєї, він собі своєї – я своєї! Він каже:

– Добре! Іди, йди, надумайся!

І так я пішов.

Через три дні знов він мене викликає, цей же Лисий капітан. І знов це саме.

[Запис перерваний. Продовження].

...Ну й викликає він мене вдруге, цей самий капітан. Знову починається така сама мова. Накінець він каже мені:

– Знаєш, що я тобі скажу? Оце, що ти всьо так говориш, що ти ніби нічого не знаєш, то я тобі скажу, пригадаю. Ти знаєш, але ти приховуєш. Тебе арештували за то, що ти належав до одної підпільної організації, котру створив один із в'язнів у вашому лагері. Вашою задачою було вийти із зони лагера, обеззружить воєнізіровану охорону, захопити машину, уїхати до Дніпра, перейти через Дніпро, з'єднатися з бандерівськими бандами й продовжити борбу з советською властю!

Відтарабанив мені цілу свою тираду. Готове вже звинувачення. А я вже собі подумав: «О, це небезпечно!» Такі звинувачення – це вже...

І каже мені:

– Так от починай розказувати. Як ви це все робили. І що ви хотіли робити, які в вас плани були. Це буде для тебе ліпше.

А я кажу:

– Ніяких планів не було, ніхто не збирався тікати. Якшо, – кажу, – була розмова – то тільки розмова. Ніхто не збирався нікуди йти воювати, – кажу. – Все це, – кажу – надумано, від початку до краю.

– Ну добре! Іди знов подумай!

І відправив мене.

Але на третій раз мене викликают уже не вночі, а вдень. Пам'ятаю такий сонячний день, бо це був вже травень місяць, знаєте... В Полтаві там дуже гарний клімат такий, сонце, там дуже сонячні дні всі...

Сидить капітан, але не цей. Уже інший. Я прийшов, сів. А він дивиться постійно на мене. А я шось собі пригадав: де я це обличчя бачив? А він тоді каже мені:

– Чого так на мене дивишся? Шо, пізнаєш?

Кажу:

– Де ти мене бачив? – По-російський мова йде...

Кажу:

– Там у колонії.

– Ага. То я думаю, що я з тобою так не буду говорити, як той говорив. То собі він так говорив з тобою, як би у піжмурки граться з дітьми! Я з тобою інакше буду говорити! Ти викладай усьо, що ви хотіли зробити! Як ви ту банду організували у таборі! Там в лагері. – каже.

Ну, він своє, а я своє. Але вже я бачу, що то вже укладено. Я кажу:

– Так! Розмова була, що звідси можна би втекти, але ж, – кажу...

– Ну а чо' ти казав, що в мене сім'ю зіслали всю в Сібір...

Я кажу:

– А шо ж? А шо вони зробили? І я нічого не зробив. Бо якби, – кажу, – я зробив, то я би зі зброєю в руках був, а мене ж, – кажу, – з дому забрали! Я ж, – кажу, – нікуда не тікав, нічого... Навіть вірніше не з дому, а мене арештували на військоматі. Мене покликали до війська, і там арештували. І я сам добровільно, – кажу, – туду прийшов!

– Ну то ти прийшов з заданієм туду! То, – каже, – ті націоналістичні центри засилают в нашу армію диверсантів своїх, то й ти до таких належав! Ти, – каже, – був спеціально посланий!

Отаке-о, знаєте, і дальше своє.

Але потім вони пішли в табір, понабирали кримінальних злочинців, навіть якихсь пару тих, шо в німецькі поліції служили... І ті кажут, шо Романюк і то казав, і то казав... І з нас група арештованих, цих всіх, шо говорили, шо сходились, шо товаришувалися так вісім чоловік. І цей сотник січових стрільців.

– *І ви там всі були в Полтаві?*

– Всі в Полтаві, але по ріжних камерах сидимо!

– *Ви знали про себе?*

– То вже пізніше взнали, шо ті арештовані й ті, але у червні чи у липні місяці, здається, по-моєму, в червні сорок шостого року у Полтаві вони там, значит, спеціальний «лагерний суд», як то вони називали... Ведуть уже на суд нас. Тоже – свідків походили, сфабрикували, шо ми говорили, шо вони вели пропаганду в таборі протів советської власті, шо вони то, а Романюк то взагалі націоналіст, він весь час про таке говорив, як там народ не приймає совєцьку владу, як там боряться і так дальше. Ну і на суді, нас всіх привели, скликали всяку свору, шоб на тому суді була...

– *Всіх разом вас судили?*

– Всіх.

– *І скільки вас було?*

– Вісім. Приходить... Прокурор виступає. То якоїсь публіки, якихось сержантів, то жінок там офіцерських – той зал заповнений... Прокурор каже:

– Бачите оту банду, що сидить? – на нас каже. – Про таку банду казав наш пролетарський письменник Максим Горький так, що як ворог не здається, його треба знищити. От оця банда не припинила боротьбу проти радянської влади навіть у колючих стінах лагерь. – І перечисляє всіх по імені. – Але я вимагаю... Тут є особливі з них, три чоловіка відділяються. Це Ричук, Романюк і Матвеев. – (Цей полтавчанин, що я казав, що він буде шофером в нас). Каже: – Я вимагаю, щоби ви, судді, врахували тяжкість злочинів цих людей. І я вимагаю Ричуку, Романюку і Матвееву вищу міру покарання – розстріл. А тим усім по двадцять п'ять років.

Ну, я собі думаю: «Накінець я вже дожив, що совєцька власть мені читає і смертний вирок. Але я знаю ті часи, то думаю, можливо і це й бути може.

Ну, суд іде на нараду. Іде суд на нараду, звідти виходять, зачитують: «Ім'ям... там... Союзу Радянських Соціалістичних республік суд постановляє: Ричука Миколу Титовича до вищої міри покарання – розстрілу. Романюка, Матвеева, Мошельця і там усіх тих – на десять років». А цьому одному розстріл, а нам всім по десять. Хоть то так просили... Того теж не розстріляли, вони потім замінили йому.

І так я заслужив уже другу судимість.

Але я ще хочу розказати до того, як я там сидів, отоді, коли я сидів в січні в камері, про того чоловіка, що той дядько полтавський, який був там за німців старостою чи чим, такий вусатий дядько... Каже:

– Тут є один бандеровець!

Дивлось – приходив такий чоловік високий ростом... Десь так мав, здається, тридцять три роки. Служив він у совєцькі армії. Ким він був, я не знаю, я шось зара не пригадую собі, ким він, чи може й офіцером навіть... Але він дезертирував відразу після війни, і потім попав у наше підпілля там... І він був... Так як він був з Східної України, він був з Запорізької області. По прізвищу – я не знаю, чи це його дійсне прізвище було, але я добре запам'ятав, – Куц Яків Федорович. Запорізька область, Чернігівський район, село Зелений Яр. Так я собі запам'ятав. Його розстріляли в Полтаві в сорок шостому році. Якщо розстріляли. Так ніби нам казали, що розстріляли. Пізніше якісь відомості такі попадали.

Він був у курені «Наливайко». А курінь «Наливайко» був з східняків. І він мав таку [???] надруковану, бо то давали такий документ, за що тебе звинувачують, слідчий давав. Ну що там писали? Центральним проводом

ОУН–УПА засилаються в східні області України, як там пише, постійно засилаються в східні області України диверсійні групи для проведення терору серед населення. До такої групи належав курінь «Наливайко» з східняків, котрий був розгромлений частями Червоної Армії під Винницею в сорок шостому році. На початку сорок шостого, здається, в сорок п'ятому навіть, чи в сорок шостому вже.

Але потім він то розказував, що їх оточили там, і вони почали пробиватись, бо їм було таке завдання (як вони східняки) – піти і розійтись по своїх областях. І ввійти в підпілля. Зброю сховати... І вони так постановили. Цей курінь був з східняків, вони всі пішли сюди, але під Винницею їх там десь оточили і цей Куц Яків, цей керував невеликою групою, «Грім» називалась. Ця група вирішила, що вночі найліпше прорватися. І вони оточення прорвали і втекли. І це якраз було, їх переслідували в Чорнобильському районі, там де цей Чорнобиль, ніколи не забуду... Я аж тепер його згадав, що то я про Чорнобиль чув! Вони в Чорнобильському районі там розстріляли прокурора і старшого слідчого району. Бо їх була шось група чотирнадцять чоловік.

Потім вони розбились ще на дрібніші групи. І кожний розходився в свої сторони. Але ця трійка, де був Яків, він шось рішив на Полтавську сторону перейти. І пішли до Дніпра, там якийсь дідусь їх перевіз човном на другий беріг... Але все було на ногах, то ж за ним постійно стежили. Вони вже були дуже утомлені, вони залізли у скирду з соломи у степу спати. І вночі, коли вони прокинулись вранці, то вже була скирда з соломою оточена, і їм сказали «Здавайтесь!»

– *Звідки ви то знаєте?*

– Цей сам розказав, він все розповів це. І всі це знали вже в камері, бо він там так розказував. Ось.

Але коли вони вже там здались, бо вже не було ніякої можливості боронитися, бо вони залягли – і так смерть, і так смерть – то в'ни здались. Вони здались...

І коли слідство повелось, то там була якась родина у цих прокурорів і слідчих. Ну і вони запам'ятали, хто приходив за батьком. І за одним, і за другим. Бо вони забрали прокурора і забрали старшого слідчого. То діти показали, що цей-го, на цього Якова, розумієте. Бо вони там шось в районі були такі, що народ ненавидів їх, шось вони натворили ще в ті роки були, і тепер ще там, вже після війни стали на свої місця... Бо вони випитували в народу: «Хто в вас тут шось робить?» То їм сказали, що такі й такі – місцеве населення. Вони пішли, і схопили й розстріляли.

– *Не знаєте, як той прокурор називався?*

– Не, не знаю! На жаль, не знаю. Я того не запам'ятав. Але він мені казав, що вона пізнала мене, бо я, каже,.. – то діти пам'ятають оце ж такий момент.

Ну і оце така зустріч була там з оцим цікавим таким чоловіком. Він був дуже відважним. Він знав, що його чекає розстріл, але він дуже приймав його так... Але може його й не розстріляли, бо я не знаю, чи то не був відмінений вже тоді розстріл. Бо розстріли були відмінені вже після війни. Смертна кара в Советському Союзі була знов відновлена в сорок дев'ятому році, коли убили у Львові Галана* То після ліквідації боївкою Галана у Львові – у сорок дев'ятому його вбили, а, здається, в підсіятому чи в якому, то була уже знову встановлена смертна кара. То я не знаю, чи цей Яків підпав. Я знаю, що мені сказали, що його розстріляли. В Полтаві тоді десь, певно, в червні сорок шостого року, в Полтавській тюрмі. Так писали по цьому. Бо ми там йшли чи в туалети, чи куда, то що з ким стало, кождий вишкрьобував шось. То вони затирали то, але все одно. Або значить якось по вікнах там, або іншими ріжними шляхами один за другого довідувався.

І тоді мене вже з полтавської тюрми, як засудили, мене знов у Харківську пересилку. Знов у цю саму пересилку. Я собі думаю: «Хай ти згориш!» І знов тут тьма народу, і знов таке саме майже, як тоді.

Правда, то було вже літо, що трошки вона була розвантажена, менше людей було. Але нас туди. Ми шось там посиділи два місяці, і нас відправили на будівництво, у Харкові був такий там табір один, будували шось, шось мурували – не пам'ятаю, якісь кантори, чи шо... То ще там я в Харкові побув пару місяців в тому таборі. А потім знов на пересилку завернули... І уже восени сорок шостого року нас відправили на Урал, в такий табір, називався «Інвалідний виправно-трудоий табір». Там було одинадцять тисяч.

І у цьому таборі я бачив уже сцени такого характеру. От наприклад я пам'ятаю, шо, я то вже розказував вам...

– Але в тому таборі шо ви робили, просто сиділи чи працювали?

– Не-е, нас готовили туду на Колиму, на Крайню Північ, то не працювали. Тільки відпочивали і нам там давали якісь ніби харчі трошки ліпші. І сказали, шо це молодих цих на тяжолі роботи на Крайню Північ.

Але там, розумієте, були і сцени такого чистого вже табірнього життя. Я от наприклад пам'ятаю, як – я вам розказував, як ото хлопчаків оцих з Прибалтики, і з України привезли молодих, і як ці вори в законі вибирают їх, каут: «О, дівчат хороших! Давайте цього, цього!...» – і забирали і там у других бараках їх там всіх гвалтували, і так як така доля кого зустріла, то всі вони ці пропали уже.

– Так шо там власті жадного над цим нагляду не мали?

– А їх це не цікавило, шо там всередині робиться. Це вони собі охороняли, аби ніхто не тікав, а ви там робіть, шо хочете!

* Мається на увазі вбивство радянського письменника–публіциста Якова Галана.

Але друга сцена була ще й така. Я пам'ятаю, що ми в одні казармі сиділи. то було щось нас там чотириста чоловік. І там ці вори у законі...

– **Вори в законі – це хто?**

– То є така особлива категорія кримінальних злочинців, котрі користуються таким особливим правом, неписаним законом серед кримінального світу. Чи він знаходиться в тюрмі, чи він знаходиться на волі, то коли він має звання вора в законі, то на нього не вільно нікому простягнути руки. Бо за вора вори тебе вб'ють. І тому вони користувалися... Вони були об'єднані... Це також був характер, бандитський характер, але страшно відважні і дуже такі сильні характери! Я так думав, що якби цих людей направити у добру сторону, то з них багато чого можна зробити. А вони були направлені в оці от таке бандитське русло.

– **Так що то був правдивий кримінальний елемент?**

– То правдивий кримінальний елемент, така особлива мафія, котра користувалась особливим правом.

– **І якої національності вони були?**

– Ріжні! Що цікаво, що вони інтернаціональні. Там могли бути і українці, і москалі, і поляки, й грузини, й вірмени, й корейці – Бог-знає хто. Аби він тільки мав оце звання – вор у законі. А це звання можна було дістати у кримінальному світі тільки за особливі такі «геройські» (у лапках кажу) вчинки. Чи в таборі, чи на волі. Ти мусиш ворами бути на спеціальному зібранні названий, що ти є вор в законі. Бо якби ти хотів цим похвалитись, що ти є вор в законі, а ти не вор, то як узнають – уб'ють зразу. Уб'ють.

Ну і що було дальше?.. Я пам'ятаю, що у цій казармі ми сидимо, казарма така широка, висока, заграбовані вікна, такі сірі стіни мокрі, розумієте. Там блискає десь під стелею високо лампочка, теж ґратами, аби туди ніхто не дібрався, якимось чудом та або не вчинив щось... Всіх нас дуже багато набито... А там в кутку ці вори в законі, мають там собі якісь подушки, якісь ковдри, сидять грають у карти – це ширше в них так. А цих усіх вони називають мужиками. Всякі: хто не вор – то мужик. Чи ти професор, чи ти робочий – то всьо мужики. Тільки вони виділялися цим.

Ну я пам'ятаю, що наглядач відкриває у дверях ту так звану «кормушку», як то називаються ці дверцятка, і каже там до тих у кутку, – бо він знав, що ці командують:

– Эй, ану Резаного сюда!

Той підходить, щось там шу-шу-шу з ним. А той йде такий бандюга, тут на грудях така змія нарисована як жива, а обличчя таке кримінальне, що тут би Голівуд дав би двісті мільйонів за один вигляд його! Це, що я тут бачу, кримінальний світ, то це проти них ангели! Такий в них особливий отпечаток того, що вони мають... вигляд у них. От я тут не раз бачив у фільмах, що показують, то я кажу: це ангели супроти них! За один цей вигляд я не знаю,

шо би їм дав Голівуд, він би казав, шо тут свій [нерозб.]. Такий вигляд у них специфічний.

– *А ця змія на грудях то шо, витатурована?*

– Така витатурована! Так як жива! Сичить тут тако... Він так підійшов, шось той йому сказав, він каже: «Ну добре! Іди старшинко, іди!» – сказав він.

Той зачинив двері, а він тоді каже до тих у кутку (нерозб.)

– Слухайте, вори! Зараз тут прижинуть чоловік тридцять отих фашистов, бандерівців! Одіті вони, в них там і чобітки, і все таке – зараз поживе́мось, – каже.

А ті всі так:

– Га-а!

А їх всіх у кутку, цих ворів у законі, небагато було! Їх, може, було там з вісім, з десять з такими високими званнями. Нема багато! Але цих, шо їх підтримують у камері, де ми були, то тут їх було, може, всякої такої, розумієте, потолочі, – то їх було, може, зо сто підісять! Шо на їх стороні були. А решта то такі як ми, там всі, в кутку кожний тулився, де хто...

І ось нараз відкриваються двері. А-а! Він ще прийшов і тут коло дверей, а тут ще параша, туалет, значить, називайця, – тут каже:

– Ну, мужички, ви одсуйтесть в сторону, а то звіти, – каже, – коло параші їх там, – каже, – га-га-га!

І тут ніби зробили для них місце.

Коли чуємо, десь так, може, через півгодини заgrimів у дверях ключ, задзвенів, відчиняються двері – входить так хлопців з тридцять. Вік такий був приблизно десь так від двадцяти п'яти до сорока років. Справді зодягнені в військову одяг, але в різні: в німецькі, в совецкі, і видно й наші ці, але всі ці відзнаки повідірані.

Один вийшов так межі них упереді і так окинув цю камеру очима до-вокола... А йому кажуть:

– Ти чого? Присажуйтесь, – кажуть, – сідайте, мужички, тут місце вам зробили!..

А він так глянув і каже (він то російською мовою говорив, а я вже кажу так). Каже:

– Нам звільнити отой кут! – Там, де вони, де ці якраз вори в законі сидять.

А цей, шо з цією змією нарисованою на грудях, підходить та й каже:

– Слухайте, вори! Вона хоче до нас туду в кут!

Ну, а в таборі означало, шо як сказати «вона», то це значить вже прини-зити і це натякало на шо? на певні, шо з ним маюг робити! Вони всі:

– Ха-ха-ха!

А він знов так оглянув всіх і каже:

– Я ще раз сказав! Звільнити нам отой кут!

А вони... І наступила тиша. А він тільки підходить, цей з змією, до нього, те й каже:

– Слухай! Та ми тобі, голубушка, такий кут зараз звільнимо! – то російською мовою говорить, і так підійшов близько до нього, і так – в нього була така привичка – так до очей наставив пальці!

Я не побачив, як він його вдарив! Яким способом, цей, що це говорив. А народ весь так сидів, знаєте, – камера, густо людей... Він тільки його вдарив! – то він, розумієте, отако в ту товпу полетів! А тут таке, знаєте – загуло, вся камера: «Гу-у!» То ж тако протягнути руку на вора в законі у концтаборах – це смерть! А цей раз протягнув так руку, то цей, значить, щось значить!

Наступила тиша, знаєте, така якби перед бурею. Він каже:

– Встати всім! – криком. І так обвів очима. А то всьо тихо сидить. І ще раз крикнув:

– Встати!

А то всьо встало, знаєте, так як загіпнотизоване! А він каже до цих тоді:

– Хлопці! До тої стіни їх всіх зігнати!

А ці тільки розбіглись, шо військові, вже виучені... А то вже відступає усьо. А! Ше він перед тим сказав:

– А ви знаєте, хто ми?! – так показує на себе... Ше я молодий був, такого не бачив [тихо, нерозбірл.]. Кає:

-- Знаєте, хто ми? Ми з повстанської армії, або як ви тут кажете бандерівці. Убивали фашистів, ваших усіх, і зараз вас тут переріжемо, всіх до одного, хто тільки підніметься. Зігнати їх до тої стіни, і зробити обшук всіх, і забрати ножі й так дальше!

І нас до тої стіни всіх пригнали, і ми всі... А вони бачать, що це таке, а тих злодіїв вони вже всіх знали. В'ни в їх повідбирали ножі, все...

Оце така була сцена, знаєте...

[Зачис переривається].

– **Так шо, ви кажете, шо то приголомшило всіх?**

– Приголомшило, бо не було такого організованого виступу із сторони цеї публіки проти ворів у законі. Кожний боявся.

– **А чи ви знаєте більше про них – хто то був, як цей провідник називався, звідки він?**

– Я знаю тільки, шо це був етап волинський і тернопільський, з двох цих тюрем. Але щось і до них там було долучено більше (звідки – не знаю), бо я ще серед них чув там мову, чисто східняцька. То очевидно, шо там з різних місць були.

– **Ви з ними не говорили?**

– Ні, бо їх не тримали довго. То злякались усі. А ці підняли крик – і зараз їх забрали від нас. Так шо на цей день досить нам!

Коментар

Запис здійснено під час перебування св. Патріарха Володимира в Канаді, коли він ще був у сані священника (до 1990 р.). Спогад записала Іроїда Винницька. Розшифрувала Людмила Іваннікова 23.04.2015 р.

При розшифруванні ми намагалися зберегти якомога точніше стиль і манеру мовлення оповідача. У випадках, коли вживалися діалектні форми слів, нами проставлено наголоси. До особливостей індивідуального мовлення св. Патріарха належить і вживання вставного слова «значить», яке ми опускаємо, і, часто, незавершеність думки, фрази, – у тих місцях, де це не має смислового навантаження, незавершені фрази нами опущені.

«Україна – понад усе!»

Спогад колишнього члена УПА, уродженця м. Ковель, Павла Олійника, 1927 р. н.

– Будь ласка, Ви можете сказати ваше ім'я і прізвище?

– Ім'я Павло, а прізвище Олійник. Дата і місце народження – 21.06.1927 року. Освіта середня і кілька курсів коледж. Заняття – пенсіонер. А коли працював – асистент-інженер [...] спеціалізація – за залізничні мости.

– Дуже дякую! Будь-ласка, можете сказати, як ви попали до УПА? Української Повстанчої Армії?

– До УПА я попав не з своєї власної волі, а мене батько віддав. Мені було шістнадцять років, не вповні, я ще був школярем, працював на лінотипії в «Українській друкарні», «Ковельські вісті», а також само в гебітскомісаріаті міста Ковель.

– Пам'ятаєте докладно, коли то було, дата?

– Точно дати не пригадую, але це було в сорок третьому році, десь восені.

– Сорок третього року. Ви кажете, батько Вас віддав. Як це сталося?

– Коли батько надрукував статтю в «Ковельських вістях», під наголовком «Українське козацтво в 1917 по 21 роки», без цензури гебітскомісара, то на друкарню гебітскомісар з жандармерією зробив наскок. Тіки вдалося завдяки розвідки, яка донесла перед тим кілька хвилин, що такий наскок має бути, що всі урядовці, які працювали в друкарні разом з батьком, втекли через задні двері. І тої самої ночі батько не вернувся додому, а лише зв'язковий від УПА прийшов до нас до хати і сказав, що така й така справа, що на друкарню був наскок, батько не може додому вернутися, бо його можуть арештувати. І тої самої ночі ми забрали, що с собою мали, і пішли з зв'язковим УПА в містя, де вже були умовлені і чекали на нас фурманки, які забрали нас з міста Ковля в ліс.

– Чи можете сказати, що в тій статті таке було, що воно спровокувало таку реакцію?

– Це була стаття, не написана моїм батьком, а передрукована з іншого часопису, не знаю, з якого. Але це була історична стаття, яка промовляла до душі українця і поривала його до патріотизму.

– Так що хтось доніс, ви думаєте, що то був донос, бо безперечно німці самі не читали, бо то було на українській мові?

– Кожна газета «Ковельських вістей» була переведена польським перекладчиком для німців, гебітскомісара.

– Ага, так що він міг сам, значить, читати і зреагувати. Чи ви перед тим мали зв'язок з УПА, під час цілої вашої праці, чи батько?

– З УПА особисто я не мав. Батько – так, я – ні. Я працював лише зв'язковим, який передавав «грипси» як тоді називали, грипс – ви знаєте, що таке грипс?.

– Так, так, зашифровані листи.

– Передавав грипси або усні передачі.

– Пригадуйте якісь випадки, де ви конкретно передавали?

– Бачите, в той час можна розрізнити, що УПА – це була бойова частина, а підпільна організація цілком була окремою. І техніка підпільної праці була цілком відмінна від військової праці.

Наприклад я, коли передавав грипс, то лише мав контакт з тим, що мені передавав той грипс, і з тим, кому я маю передати. Більше я нікого не знав.

– І Ви знали, що в тих грипсах?

– Ні, ні, ніколи не знав! Я не мав права читати грипс.

– А хто Вам передавав?

– Я мав контакт зв'язкового, я знав його особисто, який знав, що він мені може передати грипс, і я маю передати тому, що він хоче, щоб я йому передав. Оце все. Щоб наприклад зловили і спиталися, з ким я маю стичність, то я лише можу, наприклад, щоб мене приперли силою, тортурами, що я можу сказати, що я з тим чоловіком маю стичність, більш я нікого не знав. Кому я працюю, хто є зверхником, хто є на горі – нікого не знав.

– Ну, це є підпільна організація... То вертаємося до запитування «Як ви попали в УПА?» – значить з батьком ви поїхали?

– Ситуація спричинилася. В відділ УПА мене віддав батько. Бо як ми вийшли з міста Ковля, я міг працювати в підпільній організації УПА, але мене батько віддав в армію.

– Значить то була до певної міри спонука, чи як назвати? Причина вашого вступлення?

– Віддав мене батько в УПА, щоб я понюхав пороху і з мене людина вийшла! Така була мотивація батька. Мотивація була так само і та, що Україна – понад усе! Для України ти мусиш посвятити свою родину, свого

батька, свою матір, всіх – свою партію, своїх друзів... На першому місці є Україна! То тоді була мотивація, тепер я трошки інакше думаю.

– До якої частини Ви вступили?

– Я вступив у північну групу, в Турів, курінь «Лисого», сотня «Нерозлучного».

– Чи переходили ви якийсь вишкіл?

– Звичайно, вишколи в той час були, бо наприклад в таборі, де були касарні, себто землянки, це були чоткові землянки, в кожній землянці була одна чота. Але була лише одна сотня при штабі, де був лазарет, – штаб, командний склад і сотня. Дві сотні, звичайно, були цілий час в походах.

– І де то було, в якій то місцевості? Докладно можете описати?

– Це було в місцевості між Мацієвом (?) і Вижвою, Заліски, Вижва... Не могу пригадати ті села... Це був глухий ліс, сосновий ліс...

[Записувач дає подивитися карту Волині].

– Коло Вижви. Нова Вижва... Найближче був Маціїв. Тоді ми перейшли в оточення, як нас червона партизанка оточила і бомбила, то ми перейшли в Заболота (?) по багнах, туди, вище. Але це було на початках, коли я був на вишколі і був в таборі. Пізніше ми цілий час в походах ходили...

– Ви в тому відділі були цілий час?

– Так, я в тому відділі був цілий час.

– І як довго Ваша служба тривала в тому відділі?

– Поки фронт не підійшов до тої околиці. Це було від зими сорок третього на сорок четвертий десь до квітня сорок четвертого року.

– Можете описати перебіг вашої служби, якісь збройні бої, військові сутички, в яких Ви брали участь?

– Звичайно рано виходили всі до молитви, молитву співали всі, вистроєні, тоді читався денний наказ командиром, який тоді був, діжурним командиром.

– А скільки вас було тоді?

– Сотня.

– Сто людей?

– То не можна сказати сто, бо до сотні коли шістдесят, коли сто п'ятдесят людей, залежно від часу. Цілий час розвідки були, цілий час люди приходили і відходили. Так що приблизно сто. По наказі ранішньому проводився вишкіл, вивчання зброї... Бо наприклад як я прийшов в УПА, мені дали лише поламаного кріса совітського, пал'ба була відломана, і замок був зіпсутий, бойка не було, – і я мусів це сам ладити! Мені дали інструктора, який показував мені, як це зробити, вишколював мене...

– А хто були інструкторами?

– Інструктори були звичайно механіки-селяни, які колись були в армії, може, а можливо працювали ковалями чи чимось іншим – але досить солідні люди були!

– *І вони вміли направити зброю...*

– Так, так.

– *А хто переводив військовий вишкіл з вами?*

– Військовий вишкіл переводили підстаршини. Підстаршини склалися із більшості з бувших вояків польської армії. Але так само були і з німецької армії, були і литовські частини в нас... В нас був батальйон литовців...

– *Де, де?*

– Разом з нами! Пізніше! В нас були трох лікарів жидів, в нас було трох німців, які жодної мови не знали, лише німецьку – дезертири з німецької армії... – один підстаршина і двох стрільців.

– *Ви імен не пам'ятаєте тих німців, жидів? Лікарів-жидів також не пам'ятаєте імен?*

– Не пам'ятаю.

– *Так що повертаємося до... перебіг дня у вашому відділі як виглядав?*

– Перебіг дня, себто після цього, як навчили наладити кріс, наладив кріс, тоді я мусів його випробувати. Мені дали одну кулю, яку я міг вистрілити. Щит. До щиту стріляли без куль, трикутником, спеціально такий вишкіл був, що ставився білий трикутник, і ти цілив до того трикутника і казав, що ти вистрілив, і той позначав олівцем то місце, де ти назначив, і тоді він забирав папер, і знов другий раз ставив папер, і другий раз ти цілився, і знов другий раз він ставив місце, олівцем на тому папері, і знов забирав папер, і третій раз він ставив папер, і ти знов цілився, – і він зазначував, – і тоді видно було який трикутник. Часом було, що чоловік три точки попав майже в одному місці – добрий стрілець; часом було, трикутник, що одне місце тут, а друге місце на один фут в одну сторону, – каже, це поганий стрілець. Без стрілу!

Пізніше, коли видали по п'ять куль кожному з наших новобранців, то за кожную кулю ти мусів давати звіт, де ти її вистрілив. Ти кулі не мав права вистрілити без потреби. І коли ти вистрілив, то мусів когось вбити, або якусь причину мати, що ти її вистрілив.

Амуніції було дуже мало. Наприклад, коли ти йдеш з кимсь з своїми товаришами, то твій товариш може мати голяндського кріса, а ти можеш мати німецького маузера, а другий товариш може мати совєцьку вінтовку. І оден набій до другого не підходить. Як той упав, то ти не маєш права його підбирати, товариша свого, лише можеш підбрати його зброю, щоб зброя не попала ворогові, бо зброї було дуже мало...

– *Але ще до перебігу дня. Ви кажете був наказ рано, тоді був вишкіл військовий...*

– Тоді був вишкіл військовий... Прибрання одежі, чистка зброї, чистка одежі, биття вошей – бо всі були завошивлені... Коли білизна чиста прихотила, і білизну міняв, то за півгодини знов на неї воші налазили...

– А звідки приходила чиста білизна?

– Чиста білизна приходила від селян. Селяни давали.

– То була регулярна доставка?

– Нерегулярна, нерегулярна. На початках, як я пішов в УПА, то було досить регулярно, як доставка хліба, доставка харчів, доставка білизни. Це було регулярно. Але пізніше – це було дуже нерегулярно!

– Але приходили...

– Так, приходили...

– Ми ще, може, до того повернемося... І тоді далі, як виглядала дальша частина дня?

– Тоді політичний вишкіл... Теренознавство... Вишкіл, як оперувати компасом, як оперувати гранатометом... Один був гранатомет, який взагалі не мав чим стріляти, до нього не було, – але училися на ньому... Оперування кулеметами... Найбільше в нас було совітських кулеметів, так само без амуніції.

– А якісь бої – Ви брали в якихось конкретних боях участь?

– Перший мій бій був з німецькими частинами, коли зірвали залізничний потяг, який віз пшеницю з Ковля до Береста-Литовського, цебто до ротного.

– Не пригадуєте, коли то було, дати?

– Це було зимою, десь, певно, в січні сорок четвертого року. То це мій був перший бій.

– Можете описати його?

– Коли потяг зірвали, ми лежали в снігу, чекаючи, на тому місці, де той потяг мають зірвати. І перший вагон був перед паровозом навантажений мішками з піском, так щоб коли зірвали, то не зірвали машину, а зірвали той перший вагон. Але машина стала. І задні вагони були два повні німецького вермахту, яка одразу вискочила з вагонів і почала стріляти по нас, а ми по них.

Я пригадую, я тоді ще не був освідомлений, але в полон не брали. Усіх тих німців там було розстрілено.

– Німців?

– Так!

– І як то закінчилося?

– Закінчилося, що пшеницю сказали селянам забрати. І селяни за один день забрали цілий транспорт пшениці.

– Але скільки німців було, Ви кажете, два вагони їх було?

– Два вагони, там, певно, була чота!

– І що вони всі згинули?

– Так!

– А скільки вас тоді нападало?

– Наша була сотня.

– *Ціла сотня була тоді?*

– Я не знаю точно, чи була сотня, але мені здається, що була сотня.

– *Так що перший ваш успішний бій був. А тоді можете описати?*

– Тоді були бої, як уже підійшли партизани з Півночі, з Білорусі, – партизани Ковпака. То цілий час по нас бомбили з бомбометів, і ми цілий час відходили від них. З ними ми не билися майже, бо то була велика сила, і, як сказано було нам, що не оплатить з ними битися...

– *Так вони вас атакували, а ви, значить втікали.*

– Вони нас атакували, а ми втікали. Ми втікали до фронту. Ми старалися перейти фронт, щоб фронт совітський перейшов нас, а ми лишилися позаду. Нам це вдалось.

– *І як довго це тривало?*

– Це тривало приблизно місяць.

– *То, що Ковпака за вами йшли, а ви втікали...*

– Так.

– *Чи мали Ви сутички якісь з Червоною Армією? З Армією Крайовою Польською, або чехословацькою, мадярською... [на все була відповідь «Ні!»]. – Л. І.]*

– З мадярами мали дуже багато сутичок, приемних сутичок, бо найбільше зброї ми діставали від мадяр, найбільше гранатів... [...] Мінjali за харчі, за яйця, за сало...

– *Мадяри, давали за сало зброю...*

– Так! У нас було таке, що ми мали зв'язкових на станціях, які казали, коли мадярські транспорти йдуть, і вони мали між тими, які працювали на станції і охороняли станцію, зв'язки. І коли ці транспорти приходили, то наші люди перевдягалися за звичайних селян і йшли мінjali в мадярів зброю за харчі... харчі за зброю.

– *То цікаво! З вермахтом німецьким?*

– Ні.

– *А зустрічалися ви з дивізією «Галичина»?*

– Я щойно почув про дивізію «Галичина», як ми вже їхали до Холма.

– *Так що Ви в рядах УПА фактично не зустрічалися?*

– Ні. Я знав, що така дивізія «Галичина» була, знав за бій під Бродами – це що люди говорили, товариші, а офіційного нічого не знав.

– *Були якісь інші ще відділи військові, з якими Ви зустрічались?*

– З нами співпрацювали литовський батальйон, який дезертирував від німців і був в УПА.

– *Вони що були, військовим відділом?*

– Вони були охоронною поліцією при німцях, але мали свою форму. Вони в більшості були охороною або залізниця, або магазинів, або транспорту, який йшов на схід, німці мали транспорт. І вони перейшли до УПА. Вони

тоже мали політику: перечекати, поки фронт перейде, щоби пізніше йти на Литву, в свою батьківщину.

– Так що Ви тісніше з ними співпрацювали?

– Співпрацювали. Вони більшу акцію мали на Волині, там на Поліссі, як наше УПА.

– Що Ви маєте на увазі під акцією?

– Під акцією, тому, що вони мали повний запас зброї і амуніції, і цілий час виступали офіційно проти червоних партизанів. Вони більше билися з червоними партизанами, як УПА.

– Мали більше нагод чи більше шукали нагод?

– Більше шукали нагод.

– Чи ви мали якісь сутички з червоними партизанами?

– Ми старалися уникнути суточок.

– Якого характеру були ваші зустрічі з українським населенням?

– Дуже приємно, привітливо ставилось населення до нас. Коли до села заходиш, то можна сказати, що на руках носять люди... Коли в село заходиш, дуже цікаво, так само, що на кожній хаті був написаний лозунг якийсь – чи «Воля народу, воля людині!» чи «Україна понад усе!» – на кожній хаті щось було написано!

– То які села? Можете сказати, про котрі села ви говорите?

– Я говорю про села на північ від міста Ковля. Майже кожне село.

– Так що там було вповні опановане УПА?

– В кожному селі була могила поляглим за волю України. Себто піраміда, не могила, а піраміда. Символічна. Величезний насип землі насипаний з написом «Поляглим за волю України». Охоронене плотиком, і там завжди якісь квіти лежали, чи листя, чи вінок...

Власне, ці лозунги на кожній хаті були лише тому, що коли приходять німці, і палять ці хати, де лозунг написаний, а як на кожній хаті написаний, то або ціле село палять, або лишають взагалі, його ігнорують.

– Чи з часом ставлення людей, населення, змінилося до вас, до УПА.

Чи не запримітили ви змін?

– Я б сказав, що вкінці, коли фронт підійшов, то населення ставилося більше скрито до УПА, як на справу безнадійну. Раніше з ентузіазмом ставились, а коли фронт підійшов, ставилися як справа безнадійна. Це моє власне спостереження.

– Чи одержували ви поміч від населення?

– Так, одержували.

– А чи були випадки, де вам в помочі відмовляли?

– Ні, не було, не пригадую такого.

– А яку конкретну поміч ви одержували?

– Найбільше цікаво, що білизну отримували, харчі і обув. Одяг.

– *А яка була ваша зустріч з неукраїнським населенням?*

– Я лише чув за сутички з поляками, бо поляки мали в Зельоній (?) свій арсенал, але особисто я не знаю, лише чутки.

– *Ви вже децю згадували озброєння, можете сказати, як виглядало озброєння вашого відділу?*

– Озброєння виглядало, що була порода з трьох джерел: совітська зброя, німецька зброя, польська зброя. Навіть і голяндська зброя, чеський кріс. Ну чеські подібні до польських. Аmunitionі було дуже мало, дуже обмаль, за кожний набій треба було давати рапорт, куди ти його вистрілив. В боях ти мусів підібрати зброю, аmunitionію свого товариша, який впав.

– *Скільки, скажіть, мали ви гарматів в вашому відділі?*

– Гармат в нас взагалі не було. Було лише два тяжкі скоростріли...

– *На цілий відділ два, так? На цю вашу сотню?*

– Так. Два тяжкі скоростріли, чотири легкі скоростріли, один був Дьогтярєва, а другий був не знаю, якийсь, але так само совітський... Один був «МАКСІМ» старий, ще Першої світової війни, один був німецький легкий скоростріл... а решта була все з дальнострільної зброї – або десятки, або гвинтівки советські, або маузери, або польські, чи німецькі. З легкої зброї то було або ППД, або ППШ. «Пулемьотний пістоль Шапошнікова» або Дьогтярєва.

– *А як ви були обмундировані, яку одержували, чи мали мундири?*

– Уніформів не було. Звичайно носили або німецькі уніформи, або польські, або цивільні. Уніформи не було як такої. Шапки були, звичайно, шапки! Фуражерки були з тризубом.

– *Як одержували ви харчі?*

– Я точно не скажу. Знаю, що в нас був бунчужний, дуже гарний хлопча, бувший студент, медик, який організував постачання харчів від селян, і це йому вдавалося дуже гарно, і ніхто голодний не був. Це одне, що я знаю.

– *Регулярне харчування було?.. Із чого складалося харчування?*

– Хліб, сало, ковбаса, якісь каші, цибуля, часник...

– *І ви харчувалися в лісі чи ходили до села?*

– Часом до села, коли йшли в похід, то харчувалися в селі. Але звичайно кожний з собою мав «залізний запас», якого можна було їсти лише тоді, коли на це діставалося дозвіл, ранше не можна було його чіпати.

– *А як виглядав той «залізний запас», що це було?*

– «Залізний запас» – кавалок ковбаси, смальцю, кавалок хліба...

– *І це кожний мав з собою в наплечнику?*

– Так.

– *Ви, здається, згадували, як ми говорили, що раз сталося, й ви їли той «залізний запас», були якісь проблеми – згадайте?*

– Так, коли ми були оточені червоними партизанами, то в нас хліба взагалі не було, і їли «залізний запас», в якому була лише ковбаса і смалець, і

від того почалася дезинтер'єя. Тоді наш бунчужний, який був спритний на все, порадив вживати багно, таке зілля...

– **Ви пригадуєте, як він називався?**

– Не пригадую...

– **Порадив вам що?**

– Варити багно, з багна чай – то таке зілля, вроді чорний ягід, чорниць, – і кору з дерева, а з якого дерева, я тоже не скажу. І разом коли це варили, припинилася дизентер'єя.

– **А де це було, ви кажете, були оточені...**

– Це було коло Заболоття.

– **І як довго то оточення тривало?**

– Приблизно півтора тижня.

– **І як ви звідтам відісталися?**

– Ми пробилися.

– **Можете то описати?**

– Одного ранку прийшов наказ, бо ми спали в снігах, нас сніги засипали...

– **Коли це було?**

– Це зимою було, під час зими. Наприклад, рано, коли ми встали, то нічого не було видно, тільки пара з-під снігу виходила, – жодного чоловіка, лише вартові стояли...

Червоні до нас не підходили, бо вони були... боялися. Але ми знали, що навколо нас є червоні.

– **А це були хто, партизанка чи армія червона?**

– Партизанка. Але це була партизанка разом з армією. Бо партизани, які оперували раніше, вони не були такі активні до того часу, поки армія до них не дісталася і не дала їм зброю і амуніцію. Коли вони дістали зброю й амуніцію, лише тоді почали бути активними. Ми вирвалися боєм, одну сторону прорвали, через річку, і вирвалися збігом два дні майже.

– **Напевно, багато втрат тоді було, правда?**

– Я не думаю, що було багато втрат. Бо як я знаю, що ці всі, що зо мною були, і ні один не втратився.

– **Повертаємося до питання, як ви одержували різні речі. Як приходили до вас медикаменти?**

– Медикаментів майже не було. Ці лікарі, що там були, жиди, вони, певно, комбінували знання хімічне зі школи ще, як з натуральних рослин чи коріння зробити медикаменти.

– **А бандажі, скажіть, не було?**

– Бандажі були з подертих сорочок, з полотна, простинь чи з чого...

– **Чи одержували ви якісь гроші?**

– Ні, ні. Жадної валюти не було. Гроші не мали ціни.

– *Чи переходили ви якийсь ідеологічний вишкіл? Можете його описати?*

– Коли я попав у відділ, то на перших днях переходу я вислухав вишкіл, почавши з історії України, а пізніше, коли вже почались сутички, бої, то жодних вишколів не було.

– *А що ще включав той ідеологічний вишкіл попри історію України?*

– В той час, як я його слухав, нічого.

– *Знаєте, що інші переходили?*

– Наприклад політичні партії, які давали, бо в більшості, які там були, ми не знали, пізніше довідались, що була галузь бандерівська, а про то не говорили, ми взагалі не знали, хто наш провідник, і нам було байдуже, ми білися за українську самостійну державу, і нам байдуже було, хто на проводі.

– *Чи брали ви участь в пропандивних діях якихсь УПА – преса, летючки і такі річі?*

– Ще перед тим, як я пішов в УПА, брали участь в розповсюдженні пропандивних летючок в різних місцях поблизу Ковля зі своїм братом з Толіком, з Петром, брали участь...

– *Так що не як член УПА?*

– Ні, як зв'язкові.

– *Чи якісь книжки, часописи, журнали ви читали в часі вашої служби в УПА?*

– Ні, нічогосінько!

– *Чи мали ви якісь додаткові джерела інформації, які ви використовували, звідки ви довідувались чи про капітуляцію, чи про перебіг подій війни?*

– Жодних. Було радіо в штабі, але передачі радіові наші старшини ніколи не передавали стрільцям.

– *Так що ви, як стрілець, не знали подій жодних?*

– Не!

– *А яке було відношення між УПА та Організацією Українських Націоналістів?*

– Не знаю. Про українських націоналістів я довідався щойно тоді, як я приїхав до міста Холма. В УПА я про це абсолютно не знав.

– *А як ви й ваші товариші зброї розцінювали воєнний стан та можливість перемоги?*

– Були дуже оптимістичні на початках. Коли фронт підійшов, оптимізм повернувся в песимізм. Уже тоді командний склад офіційно говорив з стрільцями і з командирами, з меншими командирами, як перейти фронт, щоб найкращим способом розбитися на найменші частини, скажім по двох людей або по трьох, щоб фронт перейшов, а після фронту знов зорганізуватися разом в відділ, в запіллі вже.

– А чи оцінка їх, Ви думаєте, різнилася від оцінки старшин?

– Ні, дуже не різнилася. Різнилася, може, від тих, які були партійними фанатиками, що вже пізніше довідались.

– А можете про то більше сказати, що Ви маєте на увазі?

– Я знаю, що наш командир «Лисий» був партійним фанатиком, бандерівцем. Це була людина віддана, який дійсно ставив Україну понад усе, який міг свого товариша застрілити задля України.

– Чи надіялись Ви на допомогу зі заходу?

– Ні. Ми сподівалися, що Німеччина програє війну, і що Советський Союз програє війну, але на допомогу з заходу ми взагалі не сподівались.

– Можете сказати, як закінчилась Ваша військова служба в УПА?

– Моя військова служба в УПА закінчилась тим, що батько довідався про дивізію «Галичина» від генерала Шандрука, який був його другом, і один зв'язковий сконтактувався з батьком з просьбою...

– І коли це було?

– Це було в сорок четвертому році, на весну... І батько порадився зі мною, власне, мій брат двоюрідний Толя, він був не в «Нерозлучного» сотні, а в сотні «Богуна», а сотня «Богуна» пішла на схід тоді... і ми рішили піти до Холма і прилучитися до дивізії «Галичина».

– Так що свого роду на запрошення Шандрука?

– Так. Між іншим, тоді німці вже вели переговори з партизанами і вже з німцями майже не билися. Бо німці вже рахувалися з тим, що українці якусь користь можуть дати, і варто їх використати, і вже йшли на переговори. І коли батько пішов до Холма і сконтактувався з Шандруком, він уже рахувався в дивізії «Галичина», його одразу було вислано до УЛС, а з УЛС він мав контакт переїхати на Полісся і організувати партизан в запілля совєцькому, на совітській території. Мене батько віддав тоді в УЛС, то Український Легіон Самооборони стояв в Клаї (?), щоб я перейшов вишкіл парашутистів, і мене мали скинути назад, поза фронт, на Україну, як парашутиста. Але коли фронт підійшов ближче до Клаю, і УЛС прилучили до дивізії «Галичина», я вже до кінця війни був в дивізії «Галичина».

– І як Ви тоді вже дісталися на Захід?..

– Разом з вами, я думаю... (сміється).

– А чи були в Ріміні?

– Ні, я не був в Ріміні, я був під Фельдбах і Фельдкер в Югославії, під Марбургом, билися з совєтським фронтом, і коли Німеччина капітулювала, то ми ще місяць після того билися, бо ми не мали виходу з положення, якби ми здалися, то б ми здалися совітам. Власне, завдяки Павлові Шандрукові, який сконтактувався з американськими частинами, що ми послали своїх зв'язкових до американців, й американці погодились нас прийняти, щоб ми таки не здалися совітам. І власне я пригадую, що ще артилерія цілу ніч стріляла,

і вже набоїв майже не було, але вистрілила всі свої набої, і совіти думали, що ми ще такі вар'яти, що Німеччина капітулювала, а ми ще готуїмся до наступу, бо звичайно перед наступом є шахматний огонь артилерійський, щоб прорватися, – то в'ни думали, що ми підем в наступ. А ми замість наступу пішли на захід, до американців.

– І тоді, значить, американці вас перебрали?

– Так, так... І коли везли нас до Ріміні, то багато, я б сказав, що до 25-30% не поїхали до Ріміні, а лишилися в Австрії, і я між ними був.

– Чи можете ще дати імена якихось осіб, які могли б ще відповісти на ці питання, що тут є? Хто з Вами ще був?

– Я тут нікого не знаю. Борець, я знаю, що був в УПА, але він цілком в інших частинах був. Він пізніше, він з рейдом пішов на Захід.

– І ще когось знаєте?

– В тих частинах я не знаю нікого.

– Є в Америці чи в Канаді, може, знаєте людей, з якими можна було б поговорити?

– В Німеччині я бачився з кількома людьми, але я не знаю, де вони зараз є.

– Дуже дякую. Чи могли б ви ще щось цікаве додати? Ви згадували, що одним з моментів, який спонукував до вступу в УПА, був прикрий інцидент в Ковлі, який стався в вашій родині. Чи могли б ви про то децю сказати?

– Я б сказав, що мій контакт з УПА почався від того часу, коли українська поліція під командою Шабатури пішла в ліс, себто взагалі вийшла з міста Ковля. Це було в суботу ввечері. В неділю ранком мій дядько священик, [?] пішов до церкви...

– Можете назвисько сказати виразніше?

– Теодосій Іллюк! Пішов до церкви... Ієрей Теодосій Іллюк, бо він був священиком, пішов до церкви, і його комендант жандармерії на прізвище Ментай (?) застрілив на вулиці, навпроти монополя...

– Котра то була дата, пригадуєте чи ні?

– Не пригадую.

– Двадцять восьмого березня, сорок третього року, перед самим Великоднем. – [якась жінка підказує. – Л. І.]

– То з того часу почався мій контакт з УПА, бо ніби за УПА, за контакт з УПА його застрілили.

– Йому, значить, приписували контакт з УПА...

– Так, так. І тоді власне я почав працювати, але не для УПА, а для запілля, українського запілля революційного, передаючи грипси, вивішуючи летючки, плакати, в німецьких частинах, бо я працював в гебітскомісаріаті перекладачем, деякий час, то я мав доступ до німців, то мені передавали що брудну роботу, щоб я робив...

– А тепер – то ніби не відноситься до УПА, але якщо можна записати – був суд над Ментаєм, правда, в рамках тих судів всіх над злочинцями воєнними, і членів вашої родини покликали, могли б Ви про то дещо сказати?

– Я не їздив на суд і не можу нічого сказати.

– Але він відбувся, суд. Де то було?

– В Ольденбургу.

– Ну, ще щось можемо про УПА цікавого, може пригадуєте якісь конкретні випадки, – відношення населення...

– Населення дуже прихильно ставилося до нас. Наприклад, коли нас привезли до Мілецького монастиря, то в нас ще ціла родина була разом. І червона партизанка напала на монастир. Мужчини, звичайно, повтікали, лишилися лише діти і жінки. І втікаючи, там погубили свої біжутерії, золото. То коли вже партизани відійшли, монастир підпалили, але не спалили, бо ми вже загасили – себто жінки загасили, – мого рідного брата забрали партизани і допитували його, за УПА, Петра і він нічого їм не сказав, і вони його розстріляли там... Його мати від того померла, від тої вісті. Мій двоюрідний брат Анатолій і я лишилися разом з родиною, і ще ми не були в відділах УПА. Селяни нам принесли всю цю біжутерію і всі ці персні, браслетки, що погубили, – все геть позносили назад.

Так само селяни постачали харчами нас. Я не знаю, чи вони їли такі харчі, як нам давали. Я дуже сумніваюся, бо я знаю, що вони тоді голодували. Але ми мали досить гарні харчі.

Селяни звичайно для упістів віддавали все, що тільки могли.

– Чи була організаційна сітка в селі, зв'язкових...

– Була сітка та. Наприклад, коли я йшов в розвідку, в далеку дорогу кудись, що рідко траплялося, але були такі випадки, що йшов, – то я йшов від зв'язкового до зв'язкового. З того села я мав зв'язок, який селянин, знаючи терен, переводив нас. – Кажуть, що там може бути, там може бути, а ми самі дивилися, – до другого села чи до другого хутора. А там чекав другий зв'язковий, чи він знав контакт, де той зв'язковий може бути, – і той другий зв'язковий переводив нас... Це терновий, можна сказати, який знав терен. – і переводив у другі місця...

– І хто то був, ті зв'язкові – мужчини, жінки?

– В більшості були або старші люди, мужчини, або дівчата. Молоді дівчата.

– Чи відомі Вам були якісь випадки, що хтось зрадив у вашому відділі, чи хтось перейшов до червоних, чи когось підозрівали?

– Такого не знаю, знаю лише один випадок, – ні, два випадки розстрілу, як їх розстріляли. Під час бою з червоними партизанами один стрілець згубив кріса свого. Чи згубив, чи викинув – не знаю. Але одним словом, що

коли бій пройшов і вернулися назад до відділу, відділ сформувався назад, довідалися, що він згубив свого кріса – його розстріляли. При всіх. Не розстріляли, а командир батальйону вистрілив просто в голову з пістоля.

– *Підозрівали його за зраду?*

– Ні, не за зраду, за дезертирство. Тоді суду не було.

– *А чи були якісь випадки зради?*

– Я не думаю.

– *Хто були члени вашого відділу в більшості – це були волиняки чи галичани, чи зі східних земель?*

– В більшості були волиняки і полішуки. Командний склад, себто «Лисий», був галичанин. Комендантом СБ, себто Служби безпеки, був галичанин, і один з співпрацівників СБ був галичанин. Один був чех.

– *Чех чи українець з Чехії?*

– З колоністів чеських.

– *І було трох жидів лікарів?*

– Лікарі були жиди.

– *Дівчат жидівок не було?*

– Дівчат взагалі в нас не було. Навіть сестер не було. Зв'язкові були, але не при відділі. Лише приходили і відходили. В таборі не було нікого.

– *Ще якісь конкретні, може, випадки масте такі цікаві, які варто б згадати?*

– Треба було б посидіти і подумати, так одразу не можу я сказати...

– *Можете ще якісь коментарі, так рефлексії, як з перспективи часу це все виглядає? Філософічно...*

– Я думаю, що боротьба збройна... Якби тепер запитали мене, чи варто боротися збройно за визволення України чи за будову української держави, то я сказав би, що це не варто, бо треба боротися розумово, а не збройно, я не думаю, що збройно ми можемо щось виграти – тепер... Нам треба освіти. Нам бракує освічених людей, бракує розуму, а не зброї...

– *Ви познайомлені з тою літературою, яка появляється сьогодні про УПА – можете щось про то скоментувати?*

– Не. Я знаю таке, що більшості за УПА коли говорять, то говорять, що УПА було бандерівське. Я не можу це сказати. Бо коли я був в УПА то ми за Бандеру нічого не знали. Ми билися за українську Самостійну Державу, а не за Бандеру. Тоді не було ріжниць, чи це був Бандера під Лебедем, чи Бандера на Лебеді, чи хтось інший... Нас називали «бульбашами», з того, що УПА ніби почалося від Бульби, як я знаю, з Полісся, з Волині.

– *Ви згадували, що ви знали особисто Бульбу, так?*

– Я з Бульбою познайомився лише в Ульмі, на еміграції. А там я не знав, лише чув про нього. Звичайно, Бульбу вважали як легендарна особа, як божок в ті часи.

– Але він вже не діяв в ті часи?

– Ні, не діяв. А може діяв, та ми не знали, де. Я знаю, що він десь був на сході, ближче до Овруча, як в нас говорили тоді, в той час.

– А Ваш батько особисто знався з ним... Можете пригадати?

– Мій батько працював техніком на Поліссі, Бульба так само був на Поліссі за Польщі, і він ще знайомий був з ним з тих часів. Я знаю, що Бульба співпрацював з УНР, з урядом УНР, який тоді був в Варшаві. Батько так само співпрацював з урядом УНР. Можливо, через ці галузі. Батько ніколи зі мною не радився, що він робив і куди ходив. Так що я не можу сказати...

– Ну то дуже дякую Вам. Можна той матеріал Ваш вжити в науковій праці, в наукових досліджах?

– Прошу дуже, нічого проти не маю! Я можу гарантувати, що це що я сказав – це є істинна правда, і від неї я не відступлюсь.

– Дуже Вам дякую. Ми говорили про вашого батька, його наставлення. Можете щось сказати про це?

– Я можу лише сказати, що мій батько був проти бандерівської лінії, яка винищувала українську інтелігенцію, яка трималася лівої сторони, а не правої...

– Що Ви маєте на увазі під лівою, некомуністичної?

– Навіть комуністичної. Бо, наприклад, український комуніст є більше вартий, як націоналіст-фанатик, на мою думку...

– А на Волині такі випадки були?

– Були, були.

– Конкретно знаєте, знаєте, може, якісь імена?

– Я не хочу прізвище давати, а коли вам це потрібно, я можу пошукати, але я скажу, що були такі випадки, я можу вам дати точне прізвище.

...Цікавий випадок. Ішли ми в розвідку. Нас трох було. І зайшли до села. Сконтактувалися з зв'язковим...

– Яке село, пам'ятаєте назву?

– Заліське, здається... Сконтактувалися з зв'язковим, і він привів до одної хати й каже, що ви тут переночуєте, можете не турбуватися, варти не виставляти, бо ми будем слідкувати, якщо щось таке, то ми вам дамо знати, можете спокійно спати. Ми лягли спати. Може, дві-три години спали. Прийшов збудив нас зв'язковий і каже, що вам пора вже йти, бо ми сказали йому, коли мусимо знов іти. Чоботи були не наші. Одежа була не наша. Усе чистеньке було, новеньке... Себто не новеньке, але краще від нашого, бо наше все було в снігу, і в болоті, в воді... а то все чистеньке й сухеньке, гарненьке... Оце вам приклад, один приклад!

– І ніхто не знав, хто це зробив, хто це поставив? Питалися, хто це приніс?

– Ніхто не знає! І ніхто не хтів, щоб йому дякували...

– Цей віршик, базований на дійсному факті, написаний у грудні 1944 року.

Зв'язкова Оксана

Довкола сніг. Поля безкраї,
 Неначе ковдрою покриті,
 І все мовчить. Пітьми чекає,
 Настрої несамовиті.
 Вже сірий вечір наступає,
 Блищить холодним сріблом сніг,
 На небі зіроньки сяють,
 І чути стріли з-за доріг.
 А ліс зажурений дріма,
 Старі задумались дуби.
 З-під них дорога випливає
 І крутить в місто ген туди.
 Із лісу виринули сани,
 З них видно двоє виглядають.
 Старий, вусатий – і Оксана,
 Оксана – дружка молодая.
 Вже доїжджають близько мосту,
 Аж ось вартовий вибігає:
 І – Хальт! – горланить різко, гостро,
 Що кров під серцем застигає.
 І сани стали. Німець ближче
 Ступає з крісом. Двоє ждуть.
 Навчить тебе б, німчуро злющий,
 Вказать тобі б собачу путь...
 Наставив дуло, крикнув злазить,
 Оксану вздрів – і стишив річ,
 Таких красунь іще ні разу
 Не зустрічав він віч-на-віч.
 Біде Оксани личко стало,
 Міцно заціпились уста.
 Права рука злазить помалу
 Під довгу полу кожуха.
 В ту ж мить метнула руку вгору,
 І перед оком німака
 Звелась дівоча постать горда
 З грізним пістолем у руках.

Ударом грому впали стріли,
Зареготався сатана,
На сніг упало мертве тіло,
Аж засвістала тишина.
Злякані коні стали диба,
Сама рванули, і ще вмить
Дівчина віжки натягнула,
Щоб їх відразу не спинить.
Рванули сани снігом битим,
Батіг по конях – де той жаль!
На вороні взялись копита,
Як вітер, понеслися вдаль.
Знов ліс понурий. Чорні тіні,
Дівча відвагою горить.
А десь далеко безупину
Дзвеніли стріли мить-щомить.

*19 червня 1984 р.
Мельбурн, Австралія*

**Спогад Бохна Михайла Петровича, 1925 р. н.,
уродженця с.Радава,
Прісілок Заяці Ярославського повіту.**

Записав 1.03.1995 р. в Торонто Віктор Сусак

(Українсько-Канадський Дослідчо-Документаційний Центр, Торонто, Канада)

Оповідач народився 18.08.1925 р. в українському селі на території Польщі. Був найстаршою дитиною в родині. Батьки, Петро і Марія, були небагаті, але не голодували. У вісім років пішов до школи. Вчився старанно, здобув, за нашими мірками, неповну середню освіту. Скінчив її в липні 1939 р. Школа була польська, навчання велося польською мовою, але вивчали українську мову.

У 1939 р. село потрапило в територію радянської окупації, було прикордонним. Більшовики не визнавали польської освіти, тому два роки не ходив до школи (1939–1941). З приходом німців 1942 р. пішов до торговельної школи в Ярославі, де провчився один рік. Там був членом організації «Курінь молоді», яка заміняла «Пласт». 1943 р. влаштувався на роботу в Українському допомоговому комітеті в м. Синяві, брав приватні уроки. З 1944 р. мав зв'язок з підпіллям ОУН, за що був заарештований у жовтні 1944 р. і десять місяців провів у тюрмі, спочатку в Ярославі, потім у Перемишлі, до серпня 1945 року. Повернувшись додому, з лютого 1946 р.

співпрацював з підпіллям ОУН. Був помічником районного пропагандиста, політвиховником в куці с. Молодич. 1949 р. перейшов за кордон. Жив спочатку в Мюнхені, навчався в Українському Вільному Університеті. Потім, 1951 р. переїхав до Америки, проживав в Клівленді, Огайо. Скінчив географічний факультет в 1960 р. в Kent State University Працював в департаменті внутрішніх справ, в Бібліотеці Конгресовій у Вашингтоні, в географічній секції. В останні роки проживав у Торонто (Канада).

У спогадах М. Бохна йдеться про територію т. зв. Закерзоння. Ось що зазначає про неї етнограф Леся Халюк у монографії «Усні народні оповідання українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості» (К., 2013): «Термін «Закерзоння» використовують в українській історіографії щодо колишніх етнічних українських земель Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Західної Бойківщини та Лемківщини, які після Другої Світової війни опинилися поза суцільним українським масивом. Походить він від прізвища міністра закордонних справ Великобританії Керзона, який запропонував 1919 року лінію розмежування російських і австрійських військ. Лінія Керзона вперше стала державним кордоном у 1939 році, і є в тому самому статусі до сьогодні. [...] Цю територію становили такі міста сучасної Польщі: Біла Підляська, Перчів, Володава, Холм, Красностав, Грубешиів, Замосць, Томашув-Любельський, Білгорай, Любачів, Ярослав, Березів, Сянок, Лісько, Коросла, Ясно, Горлиці, Новий Сонч, Новий Тарг (с. 6). Саме міста Ярослав, Любачів, Перемисьль згадуються оповідачем.

Публікуємо лише ті фрагменти спогадів М. Бохна, що стосуються часів німецької окупації та діяльності ОУН-УПА. Нами виділено тематичні уривки.

1. Про прихід більшовиків 1939 р.

Українці тішилися, що вже Польща розлетілася, казали навіть, що вже гірше не може бути і казали, що з хлопа їх ніхто не скине. Як прийшли большевики, то все воно було дуже бідне і населення до них ставилося з насмішками (скептично? – Л. І.). Вони перший рік були дуже поблажливі в нашій околиці. Це було відносно близько границі, найближче було десь сім кілометрів до границі. І перший рік вільно кожному було мати зброю, ходити на полювання. Ходили через границю, через Сян торгували, як Сян замерз...

Але після року це все втялося! Вони змінилися цілковито на гірше. Вони тоді зброю позабирали від кожного. З-під границі повиселювали людей. Орали й скороділи, щоб сліди видно було. Як хто ішов, стріляли, там людей позабивали... І вже начинали братися до виселювання. З деяких сіл з пограниччя вони виселили. Нас ще не зачепили, але це вже виглядало близько. Село потрапило в територію радянської окупації, але було в такому розі. Бо на заході була границя на Сяні. Ярослав був на стороні німецькій, а на

півночі була границя польська.[...] Населення зустріло більшовиків з по-смішкою. Але дуже в скорім часі вони зачали скликати людей на ті мітинги, на зібрання, і там говорили пропаганду, що вони всьо мають, і т.д., і т.д. а людям зачиначало вже бракувати найконечніших річей – як сіль, як нафта [керосин – Л. І.], як цукор. Я собі пригадую, (то навіть мій вуйко женився з її донькою), така жінка була, десь трете село від нас, вона така була зарадна і навіть з добрим язиком. І раз на таких сходинах, вони там говорять, а вона сказала: ви кажіть конкретно, коли буде сіль, коли буде нафта, коли будут ті речі всі. А вони кажут: буде, буде! А вона каже: «То шось так виглядає, шо ви так говорите, як я своїм дітям на переднівку! Кажу, шо буду пекти завтра хліб. А діти питають завтра: ну а де ж він? А я кажу: «Я казала, шо завтра!» А він питаєся: «Почему?» – «Ну, та бо не мала муки!» А він тоді питаєся: «Как твоя фамілія?» То такий ше деталь з того часу... Це якийсь пропагандист був. То було в центрі села, коло сільради.

Район був у Синяві, то було під Сяном, північний захід, може, десять кілометрів від нас.

Потім трошки покращало.

Спочатку не було помітно, чи збідніли люди, бо то минуло ще мало часу. Урожай був, вони тільки почали брати податки. Населення відчуло голод в сорок першому році, як вони вже відійшли навесні, той час перед новим хлібом був тяжкий. Я знаю, шо нам вистачало, і мій батько купив за збіжжя мені убрання з двох синів одної родини, яких заарештували більшовики, і вони пропали десь у Львові. Їх арештували, може, за злочинство, бо в нас в селі не було ОУН. По інших селах може й були, а в нас якщо когось арештували, то за крадіжку... Я підростав, було вже 15 років, хотів убрання мати, але не було з чого. Аж за збіжжя в сорок першому році, як німці прийшли. [Але те все вбрання вкрали у нього на квартирі, в Ярославі, коли він навчався там у торговельній школі. – Л. І.]

2) Прихід німців

Прихід німців – це була неділя ранок. До нашого присілка показалися на мотоциклях німецькі вояки. То не можна описати, яка то була радість! Це було 22 червня неділя. Жадних боїв не було. Ми жили за вісім кілометрів від кордону. Я собі не пригадую, шоби ми чули якісь стріли. Ми побачили іно військо. Потім вже літаки стали летіти. Але боїв не було. Тут в селі большевики якісь були в центрі села, то там була трошки перестрілка, навіть там той костел трошки пошкодили, але то дуже мало. Там було інше село під Сяном, ближче до кордону, пізніше ми довідалися, що там кількох німців забили. То там було. Але то були такі малі перестрілки.

Довгий час трималися під самим Ярославом. Там були муровані будинки, і та погранична одиниця військова там забарикадувалася, і там були

кілька днів, німці навіть їх там минули й пішли далі, так що вони навіть не спішилися їх [вибити]. Це тривало кілька днів, потім то згоріло.

Радість була велика. Кожний тішився. Мені було 16 років. Чому я тішився? Бо перед тим, якось так виглядало, якби ті всі вивози ті всі такі арештування (вже позабирали багато), і всьо – що якось виглядало так, якби світ відкрився. На наше те, кілька ми розуміли, кілька ми бачили – навіть в тому. В нашому селі арештовано було менше, але ті вивози по сусідських селах ми знали, багато вже на Бесарабію були вивезли... То для кожного то був великий страх! Де люди мешкали звиків в тім самім місці – і насильне викинення... Просто люди не уявляли! То не є так як туд, де переїжджають туди-сюди...

В селі були багатші і бідніші, але щоб якісь багаті... Були що більше поля мали, коня мали, мали хату під бляхівкою, в нас то називали, чи під бляхою... Їх ще не встигли вивезти.

Німців ми не бачили. Бачили, як перейшла горстка їх і потім десь як прийшли до села, створили міліцію з селян, але з українців. Чи то хтось там ще з українців був, я цього не знаю. Знаю, що то кожна окупаційна влада, яка приходила, чи большевики як прийшли, поробили міліціантів спочатку в селі з різних людей. І так само німці то поробили. І ті так захоплені тим, тою владою, що вони мають кріса! Свідомість була низька, вони докладно виконували, що їм там казали зробити – чи порядок тримати, чи десь шоби хтось там до ліса пішов, собі шось не взяв, то плінували... Їм потім по кількох тижнях чи місяцях ті кріси повідбирали й потім адміністрацію запровадили вже.[...] Був «Курінь молоді». Воно заступало «Пласт». Бо «Пласт» був заборонений. Як я був у торговельній школі в Ярославі, то належав до «Куріня молоді». І очолював це наш директор торговельної школи Леонід Бачинський, який потім також тут в Америці був у «Пласті» на верху, з пластових діячів... Значить «Пласт» як такий був заборонений за німців, а то «Курінь молоді» такий був, і всі ті колишні пластуни до того належали. Ми тризубці мали. В селі того не відчувалося, але як були в Ярославі, то відчували неприязнь поляків до тризуба. То був сорок третій рік. Тоді вже зачиналися українсько-польські тертя, і учителі наші ховалися, не спали по хатах... Це в Ярославі.

Я не піддавався тому, що була невдача, а мусив шось далі робити. Я пішов до Синяви, що була нашим районом. І там був відділ Українського Допомогового Комітету. Його централя була в Кракові, а підцентраля у Львові, комітет, який очолював Кубійович. І директором того відділу допомогового комітету був директор школи в Синяві, там була сімкласова школа, і він називався Горбатий, ім'я не пам'ятаю...

[Там оповідач влаштувався на роботу, бо боявся, щоб не забрали на примусові роботи до Німеччини, а також брав приватні уроки в учителя Мирослава Кушніра].

3) Наближення фронту

[...] В 1944 році зачинала атмосфера погіршуватися. Фронт зачинав вертатися назад. Зачинала активізуватися польська партизанка, давала себе чути тут і там, десь когось застрілили... в Ярославі забили лікаря Івана Борима – українця, який до політики жадної не мішався, був добрий, як лікар, гарна людина, і там просто прийшов з польського підпілля до бюро, й там його застрілили. Це зробив навіть поляк з нашого села... Так що то були часи небезпечні.

[...] То кожний вже бачив, що то вже часи зближуються, і то навіть тоді приходило вже питання, чи втікати з німцями.

Сінява було жидівське містечко, поляків та українців там колись було дуже мало. А тепер скупчення українців може було більше, як коли-небудь, бо деякі лишилися, як більшовики відійшли, деякі лишилися з тих урядовців, і там так жили. А деякі, як фронт посувався, втікали з німцями, то там опинилися. І було життя культурне там досить цікаве. Ставили й «Наталку Полтавку» і інші імпрези, виходив журнал гумористичний, бо навіть той Кушнір брав у тому участь. Крім того допомогового комітету то там був союз кооператив, районова централь, там була молочарня, там працівники були.

Але й тоді вже приходило питання тікати з німцями. Пригадую собі слова Кушніра, що ми молоді, тут зближається революція, зближаються часи такі, що нам треба тут бути, а нікуди втікати. І в липні сорок четвертого року, коли фронт підходив, ми попрощалися. Кушнір пішов на північ, десь відти десять кілометрів, п'ятнадцять, а я пішов до свого села.

4) Зустріч з Червоною Армією. Зв'язок з ОУН

Та зустріч з Червоною Армією – то такий неописаний страх! Бо ми собі давали справу, що фронтова лінія не буде нас зачіпати – але що буде даліше? Що буде даліше?

І я вернувся до свого села. І армія вступила. З червоноармійців були й деякі українці. Ми зустрічалися, говорили, навіть давали кріса стріляти на рибу... Всьо було добре. Але зачинала вже організуватися польська адміністрація і міліція. І там у кожному селі давали таку працю, що треба було даром відробляти кожному. І завжди посиляли картку по мене. А за мене ішов батько на працю, я не ішов.

А один раз десь батько десь був перешкоджений, я кажу: «Я піду!» То був сорок четвертий рік, вересень чи жовтень – перші місяці нової радянської влади. То була польська адміністрація. І тоді як я пішов на ту працю, прийшов поліціант і каже: «Пан ест арештован». І кріса виладував, і «нехай не важитья пан втекти!» (по-польськи. – Л. І.).

[*Німці робили українцям краці умови, а з другим приходом радянського режиму польського вже краці умови створювались полякам*].

Це було спричинене тим, що творилася Польща, що була армія зорганізована в Радянськiм союзi Польська Людова, i то всьо впливало на воякiв, якi йшли i говорили, що Польща буде... Я думаю, що також вони були обiзнанi з тим, що поляки пiдтримували партизанiв Ковпака, де вони не переходили, чи були разом пов'язанi з тою Людовою партизанською... Так що то всьо до купи впливало.

Так як я тепер знаю, то ОУН як організувалося, то знали поодинокі люди i не мусiв знати другий який, бо то було тайне. Зi мною договорював i зустрiчався один, який був в пiдпiллі, але вiн нiчого менi не казав, шоби я вступав до чогось... Ми зустрiлися, то були першi такi...

Знаю, що тут моя одна краянка, яка брата має родину, вона вже належала до ОУН. Як я був в Ярославi, то вона була на курсi садiвничок, садок провадити. I її стягнули вже там до ОУН. Але мене до ОУН не стягнули. I тодi як я прийшов до Сiняви, як тiльки Червона Армія прийшла, то власне з нею ми мали шось там занести, якусь записку чи шось до Кушнiра, на пiвнiч вiд нас яких там сiм-вiсiм кiлометрiв. Але то вона мала, я того не мав. Я iшов лише як до товариства чи як.

Ми з ним не зустрiлися, бо його не було там на тому, але лишили то там, де вiн мав бути, зв'язковому якомусь, чи шось, i вернулися назад. I той, який я говорив, що вiн був кравцем [*шив одяг оповiдачу. – Л. I.*] i що вiн мав вплив на мене, i був у пiдпiллі потiм, то вiн потiм женився з нею, вони були обое в пiдпiллі. Ми вже через того кравця мали такi зв'язки особистi, за можливiсть iти до лiса, вже тодi осiнню сорок четвертого року, перед моiм арештованням. Але потiм то вiдкликали. Можливо, що ше там не мали можливостi тих людей, якi б там прийшли, дати їм то, що належиться. Iшла зима... Так що то вiдкликали.

I я не те, шоб був закритий, але як полiцiя йшла, то я десь ховався, не показувався їм на очi. I вони не хотiли мене застрашити. I я собi тепер думаю, що то посiлання того повiдомлення до працi – це власне було для того, шоби я там прийшов i мене там легко арештували.

В лiс якщо не вiдходили, то вже було говорення про то, що вже пора вiсени сорок четвертого року. Тi, якi були десь в дивiзiї i повернулися з-пiд Бродiв i т. iн., то вони мали криiвки в лiсi, але це було бiльше для самозбереження i не пов'язано з iншими групами. Так що бойовикiв у лiсах в нашiй околицi ще не було.

5). Перший арешт 1944 р.

Мене арештували, i той полiцiант не радив тiкати. Я його не знав але вiн був з мiсцевих. I запровадив мене на ту полiцiю, яка там була недалеко коло того млина в Радавi. I там до кiмнати. Потiм там ще другого арештували, який був при мiлицiї за нiмцiв. Колода називався Петро. I тодi там полiцiянти

приходили і потрошки знущалися над нами, били... І також заступником коменданта поліції був мій сусід колишній. З нашого присілку, на тих Заячях була тільки одна родина польська – то були мої найближчі сусіди. Ходили до нашої криниці по воду. І його батько помер. Батько був українець, а мама полька. А потім женився з мамою поляк. Він там не жив уже, він женився в польське село, вище Ярoслава – я думаю, що з полькою. І в тому часі він до міліції тої записався. Бо то також люди комбiнували, шоби на фронт не йти... і він був заступником коменданта міліції.

І тоді як ті міліціанти приходили і там поштуркували і били, то він прибіг також так з таким криком до тої кімнати, де мене там тримали, двері замкнув за собою і обняв мене: «Михасю! Не признайся до нічого! Я тобі нічого не можу допомогти!» То було дуже таке зворушливе, чого я ніколи не можу забути!

Дати арешту я не пам'ятаю. Десь була половина жовтня сорок четвертого року.

Тоді нас двох закули, і на фірманку, і повезли до Ярoслава. Повезли до Ярoслава, і там під їжджаємо під будинок... [...] і нас запхали до такої кімнати малої, там без світла жадного, там було так просто як шафа для убрання. І там вже дві особи якісь було, і нас двох ще запхали до того. І ми так стояли, не бачили облич, не бачили себе, тільки так стояли якийсь час... Там нам десь перед тим передали щось з хати, якийсь хліб з чимось, то ми не з'їли.

І до нас прийшов якийсь поліціант і скричав до тамтих двох: «Шо, ви їм ще хліба не забрали?» І ті зараз скочили та й забрали. І до них звертається: «Покажи їм, як то вас там десь били чи що! І оден до мене, другий до другого... Потім вони так по-польські говорили, що... «Я так легонько пробував, але я мусів. Бо був наказ...»

Ну і нас там довго в тім не тримали. Запхали до тюрми в Ярoславі. Кімнати були дуже малі. І там нас з таким словом вкидали: «Марш! Як не вийдеш, то тебе винесуть звідси!» То було таке, і так попхали до тої кімнати. Там було до двадцяти осіб. І то так як оселедці. То треба було якось спати, шоб на боці, але коліна догори, як ні, то не було місця.

І там сидів вже з Молодича Мац Михайло, якого я знав – старший був від мене. Він дав мені дуже добрі поради, як поводитися. Каже, як тебе будуть брати на роботу, кажи, що ти є новий, не кажи, що ти вже тут кілька тижнів сидиш. Не мийся, бо то виглядало, що ти вже тут довше. Не кажи, що тебе задармо арештували, що ти невинний, а кажи, що ти щось вкрав. Як будут тебе брати на роботу. Ці речі дуже допомогли.

Знаю, як ми десь були на праці і там і польське військо, і червона армія брали нас на різне завдання на вагони різні, чи десь направляли в якісь будинок, то нас брали на ті праці. Як були будинки понижені, то ту цеглу оббивали, і її складали й сортували, там десь потім забирали... Я собі при-

гадюю, як ту цеглу ми брали без рукавиць, то кров з пальців ішла, бо то було остре... І якийсь підстаршина польської армії підійшов там до того, що над нами стояв та й каже, що вони так без рукавиць! «А, то бандити!» І той підстаршина витягнув хустинку і мені позав'язував пальці... Не можу того говорити без зворушення... [струмує сльози. – Л. І.]

І за якийсь час я є на іншій праці. Там тачками грузили землю. І також кожному після праці, одним більше, другим менше, там ще били, клали на дошки... І там в тому місці я зустрів того підстаршину, який дав мені тютюну. Я не курих, то дав комусь іншому, але тютюн дав, то я заміняв за їжу. І тоді там нікого не було коло мене, шоби хтось почув. І він по-українськи до мене: «Пам'ятаєте, як я вам пальці зав'язував?» Якийсь був наш, та був в польській армії.

Як перепитували там в тих перших, то питалися, чи я не належу до організації. І я не належав до підпілля. Але само то, що я був вже поза хатою (рік в торговельці), що я був рік десь, то на село таке забите то вже було підозріння, що я міг в чомусь бути заангажований. Я вже був трошки непересічний до того села.

Я любив співати. І тоді, як ми в селі ще ходили, були деякі пісні трохи протипольські, то навіть закинули, що я співав пісні проти польського народу. Я відпирався від того, але кажуть: «Але «Боже великий» ще співали?» Кажу, так, бо ми співали, так співали всі церкви...

Але й чогось конкретного вони не могли знати, бо й не було. Так що то було таке.

Нас брали і польська армія і червона на роботи. Пригадую собі, один раз ладували якісь там речі на поїзди. І там був хліб сушений з мішка. Каже: «Кушайте, но по карманам не пхайте!» Так що ми там набрали навіть «по карманам». І так наладували один вагон. Пригнали ще один. І так затягнули, що вже було темно. І потім числить – одного бракує. Значить, хтось втік. І він каже: «Ну, пайдьом домой, адін удрал!» Тоді припровадив до тюрми, а ключник числить: «Одного бракує! Я не прийму», – каже: «Чорт с тобой! Не приймує! Да пусть все ідут к чьорту!»

То була така реакція того червоноармійця, які були панамі ситуації. Так що той потім забрав нас і замкнув! І так то виглядало.

Ті всі келії, які там були, там було загороджене таке все, дротом. Одна лише кімната була, що якщо був би проколів діру, то була би надвір просто, а не на подвір'я. Ще. І та кімната була для якихсь таких вибраних. Вона там одинока кімната, що мала ліжка. Там були люди, які мали якісь впливи, що їх там на ту кімнату дали. Там наш був один, який працював в якомусь уряді за німців, Дуб називався. Їх було там кількох. І вони там договорилися між собою копати діру і тікати. І так довбали в тій стіні поволі, і потрохи, і видовбали до того місця, що вже була маленька діра, і рішали, коли будуть втікати. Тоді той ше там якусь

справу мав, той ще тоді – і так відтягали. Аж дотягнули до того, що один зрадив всіх їх, і забрали, замурували... Найбільша [помилка] в тому, що таке рішення довге погубило двох, які вже були на кару смерті засуджені.

Перший засуд на кару смерті був один українець, а другий був як йому закидали, що він з гестапо співпрацював.

Також ще перед тим, – я так перескакую, – всім писали на тім убранні, яке там мали, знаки на плечах. Як був при дивізії, то «СС» написали. Як був «КГ» – то був конфіден гестапо. Як був підозрілий десь в підпіллю, то був «БД», то був бандеровець. А мене то не захопило, то десь короткий час перед тим то робили, так що я ще того не мав.

І кілька таких знущань, що на працях були. Один раз ми були, то також кричав на нас, і потім питається, за що я сиджу. То я кажу, що там наговорили на мене, що я там вкрав десь валізку, а то неправда. А він тоді до другого каже: «Он не ест бандеровець, он там шось украв, дай єму хлеба!» Так що було таке – навіть злодіям було цілком добре бути.

Я сидів десять місяців, половину в Ярославі і в Перемишлі. Десь так зимою, ближче до березня, нас перевезли такими вагонами, як худобу возять, до Перемишля, і хоч близько з Ярослава їхати, нас везли цілий день, ніч заладували над ранок, і ми приїхали до Перемишля надвечір. І там також деяких мали на увазі більше, поліція знала, і більше над ними знущалися, як зловили десь на якісь [нерозб.], то до тих відносилися гірше. Мені нічого не мали, ті всі поради того, що були [мені допомогли].

Як ми переїжджали поїздом, там до тюрми треба було кавалок ще дійти. А я вже взуття не мав жадного, тільки шматами ноги позавивані. І шов, так як хтось мені десь став на шмату, і я крок змили́в. І один з тих конвоїв, які провадили, тут мене крісом по голові, і тут мені здер шкіру. Так що я десь мав шаль якийсь, то я тим закинув назад і так зав'язав собі. І як передавала та поліція Ярославська Перемиській до тюрми, то навіть тих деяких набік, що там ще познущалися над ними. На мене були б, може, не звернули увагу, якби не було то, що я мав розбиту голову. І питається: «Шо тобі є?» я там не скажу, що там вдарив, чи шось, а що там мене шось болить... А один поляк каже, що бреше, що мені там дали трохи поза вуха. І один з тих ключників каже, що тут буде краще трохи.

І дійсно в Перемишлі відносини були багато кращі.

В тюрмі жадного переслухання не було для мене. Мене в половині серпня звільнили.

Ще перед тим було таке.[...] Перед закінченням якийсь слідчий мене закликав військовий, і то була така приятельська дискусія, чи така порада, що нам треба українцям жити в згоді і т.д. така порада. І без жадних, щоб мені нав'язував, бо були й такі випадки, що нав'язували, шоби співпрацювати з владою польською, але того в мене не було.

б) Звільнення. Дорога додому

І мене звільнили. Але відносини тоді вже були такі, що то була вже на Сянні написана границя між поляками і українцями. УПА тоді вже, підпілля, зросло на силі в тамтих моїх теренах, звідки я був. І за той час, а всьо зачалося десь від весни сорок п'ятого року, міліцію то всі станиці порозбивали, і там була адміністрація, і вони не показувалися [УПА. – Л. І.], хіба що була якась більша частина війська.

Проблема була – як зайти з Перемишля до хати. Там був в Перемишлі, комітет, український, який в'язням передавав харчі. І очолював його доктор Околот [?], який заложив там гімназію, і вона десь тривала до сорок шостого року, доки не виселили звідти українського населення з Перемишля, і тоді як єпископів поарештували і вивезли. Він то очолював. І я там був в нього. Ми навіть були знайомі, я там колись заїздив був, як ще шукав можливості до школи якоїсь. І він каже, що я не знаю, як порадити, як показати мені той листок паперу десь в польській адміністрації чи поліції, то були б мене там затовкли. І поїздом їхати до Ярослава теж далеко. Треба було якось інакше діставатись.

І він порадив мене, там дві гімназистки відпровадили мене до українського села Буськовичі. Під Перемишльом. І там також історія. Шось задовгі мої історії.

Там в тюрмі я зустрів в Перемишлі, і це також цікава історія, по-моєму, – арештованого нашого з Синяви, який очолював за німців таке бюро називалося [?] бюро праці, яке висилало до Німеччини на роботу. І він був такого шорсткого характеру, і він з одним з тих, які колись залишилися з большевицької адміністрації, в сорок першому році, – він з одним там мав якесь непорозуміння. І як я його там зустрів в тюрмі, він не признався, що він був в Синяві, бо то його за саме ту участь, що він очолював той [«Арбайт..?»] зловили поляки. І він якось так, що він до того не признався, і його звільнили десь кілька днів скоріше, як мене. І він там був в тих Буськовичах. І зараз як з тюрми звільнений, пішов там десь. А те село було свідоме, і там напевно організоване. І знісся там десь він з товаришами. І там ми зустрілися. Він ще живе тепер під Львовом. Він називався Зацерковний.

І він мені там розказав таку справу. Якби його перепитували і польська поліція, крім того, там була станиця НКВД в Перемишлі. І його запровадили на то НКВД. І, каже, я як пішов до кімнати, а там сидить той, з яким вони в Синяві мали непорозуміння, який тепер вже очолював НКВД в Перемишлі. Ну, каже, попався ти, зволоч, але, каже, я тобі ані не пошкоджу, ані не допоможу. І як він був би хотів йому пошкодити, то мав всю силу. Отже то нам говорить також, що і не всі енкаведисти були віддані тому, шось було в нього людського і українського.

Тоді мене там зв'язали з підпільною боївкою, яка йшла там в тій околиці. То було в серпні сорок п'ятого року. Думаю, що той Зацерковний мав зв'язок з підпіллям. І нас ішло двох, і їх там десь ішло, переходили ми там, група. То був страх. Ми з тюрми. Вони мають зброю, ми не маємо, навіть, і ідемо... І ми там зайшли в якийсь час. І тоді щось там появилось, гей би хтось там стояв. Тоді скрикнув: «Хто там є?!» – чи шо, і встрілили, ми розбіглися... І ніколи з тою групою вже не зійшлися.

То був жах також! Не знаємо, що сталося. Зайшли ми там десь під якесь село. Вже починало розвиднятися... І зайшли до села Сосниця, ближче до Ярослава, в той бік, під Сяном. І я там мав з торговельної школи товаришку, і я там ще зайшов, а той пішов до Любачівщини. І вона там десь zorganizувала когось, що мене там лодкою перевезли на другу сторону Сяну. І там вже було спокійно, там вже наше підпілля, той терен, що я так від села до села ішов. Я був досить змучений, мусив відпочивати, бо мене боліло навіть в грудях... І так дійшов у свою околицю.

Десь дійшов до котрогось з тих присілків наших [*село Радава мало кілька присілків. – Л. І.*], і питаю за родину. Кажуть, все добре, але здається, що батько не живе! Але й батько жив, тільки був ранений. Також десь перед тим кілька місяців. Їхав якийсь на ровері, а батько вертався з якоїсь крамниці, і сказав показати документи. Батько показав, – в мого тата були кінкарти (?) так звані німецькі. Він побачив, що українець, татові встрілив в лице, тато впав, куля перейшла через уста. Тато впав, а той поїхав. І тато ще дійшов до села і там дали йому опіку, яку там могли, затримали кров, чи як, і ще довели до Ярослава, так що батька врятували, і батько не помер, вижив з того. Ну а я як вернувся до хати, то відпочивав, бо був дуже виснажений.

7) Співпраця з підпіллям ОУН

В короткому часі з підпілля прийшли до мене, щоб вступити до підпілля. І то було із Служби Безпеки. Це було десь пізньою осінню сорок п'ятого року. Я тих особисто людей не знав. І я їм сказав навіть, як я чуюся, що я ще не чуюся здоровий. І я не пам'ятаю точно, як я сказав, але щось в тому роді, що я не думаю, що я надалося до того, що я знаю, що поліція є важна частина того, і я не думаю, що я годен. То була небезпечна відповідь. Але видно, що не всюдою були люди... Само то, що я був в тюрмі, могли підозрівати, що я є нав'язаний співпрацювати. То всьо треба було враховувати. І більше до мене не приходили.

Але бували вже всякі вишколи. І мене запрошували, і я брав участь в тому, там такі різні вишколи – трохи пропагандивні чи трохи навіть просто едукация, чи з історії якийсь виклад, чи з географії... і я на тім всім бував. Я вже потім запізнав деяких людей, які приходили до цього, і вже знав тих місцевих, які з моєї околиці пішли до підпілля... І зимою, коли згинув

політвиховник районний нашого терену, прийшов на його місце молодий, з Любачівщини, і він звернувся до мене, щоби я вступив до сітки. І я тоді пішов. Так що то вже було десь кінець лютого, початок березня в сорок шостому році.

Я його не знав, я тільки знав, що він став на місці попереднього. І я був його, як назвати, асистентом. Наше завдання було, як збирали на якісь мітінги, як робив, то там сказав слово якесь до населення чи в тих кущах, де ми бували. Але я не був приділений до якогось місця, тільки ми так по цілім районі.

Район складався, – Ярослав і та околиця. А ціла округа то мала п'ять районів. Отже, він був районівий пропагандист, а я був його помічник. То була моя функція.

Потім короткий час я був політвиховником в куші коло села Молодича. Той кущ називався «Юзя». Він міг мати і якусь назву іншу, але я її не знаю. Але я там дуже коротко був. Дуже коротко я там був. і той політвиховник районний мене знов узяв до себе. І моя праця була більшістю писати тереніві вістки, і він потім то збирав докупи, і переписував начисто, і висилали ми до округи. І потім там то друкували, і це йшло до централі нашого Закерзоння.

При тому бували такі різні випадки. Наприклад, десь зробили таку акцію на містечку Білгор'а і там забрали фармацевтичні приладдя і забрали пошту, листи. І я собі пригадую, що ми потім до тих листів додавали свої летючки якісь чи якісь коментарі і запечатували, і на ту адресу, де була [на конверті] посилали дальше. Так що то зробило досить таку пропаганду, що потім в ті околиці не можна було десь-небудь до скриньки листа кинути, треба було йти на пошту, бо то пішло по цілім куші. От такі різні праці були.

Але то потім вже скоро часи погіршувалися. І забагато робити не можна було. Були акції за акціями, акції за акціями...

В бою я був один раз. Це був Великдень сорок шостого року. Знімка та в наших підпільних виданнях є. Та частина, яка була до Польщі належала, то називалася Закерзоння. Так що то були всі ті землі – тут Лемківщина, тут Надсяння, тут Підляшшя – то Закерзоння.

Тут також це є. Якось деякі говорять, що та сітка цивільна адміністрація, однозначна з ОУН. То не є правда. З моєї околиці, то та одна жінка, що я знаю, що вона була в ОУН. Я не думаю, що хто-небудь більший був. І мене ніхто не питався, щоби я вступав. Я напевно був би вступив, якби казали. Але видно, що в тому часі то не відогравало вже ролі. Так що я був в адміністрації, був в сітці цивільній, хоч вона не була цивільна, бо зі зброєю ходили. І я як перебував, то або в сотні якісь, або в якомусь куші. Ми по цілім терені ходили, то ми иусіли причепитися до якоїсь групи, щоби безпечніше було.

Головний провідник на Закерзонні був Старух, псевдо «Стяг». І він був з проводу ОУН. І наш районний провідник був в ОУН. Але як я знаю, і він в тих споминах, той районний, із іншими говорив, то сходин ОУН як таких окремо не робили. То значить як когось принимали до сітки, як я був помічником, чи асистентом, чи як би то назвати, в ті сітці, яку спочатку ОУН організувала. То з того починалося. Але потім стільки людей набрали, що видно, що ОУН... Як я собі пояснюю: якщо вони не мали окремих сходин, якщо окремо не зустрічалися, то вони і не діяли як ОУН. То вже була, як адміністрація. Були деякі господарчі ділянки, деякі інші... Я був в пропагандивній ділянці. І ті роботи, – чи ми писали звіти, чи що інше робили – то то всьо було в тій адміністрації.[...] Тоді по тяжких часах, бо там були різні мордовання, напади різних банд перед тим, заки підпілля зросло на силі. А потім там то впорядкували. То були лісисті терени. Так що то всьо було так як Самостійна Україна. Військо там від часу до часу перейшло, і воно нікого там не зловило, і був дальше спокій. В деяких селах навіть школи провадили. Адміністрації польської не було. Банди ті, які перед тим грисували і мордували людей, не показувалися. То також там історія є, чому то так сталося. Було кілька боїв. Після того вони вже набрались страху. Армія як перейшла велика польська, то вони ліс тоже не дуже чіпали. Це Ярославщина, Любачівщина...

Поляки теж жили в селі, деякі повтікали, деякі лишилися, але їх там ніхто не чіпав... Там один був перекинщик. Він десь чи метрику змінив, чи щось. Зв'язався з якоюсь групою, що крав корови, і віз там за Сян, і там підпілля, дали йому кілька палиць, то не помагало, так що потім його повісили.[...] [З цього місця стало чути запитання інтерв'юєра. – Л. І.]

– А як люди реагували на вашу агітацію? Вам вірили, не вірили, сприймали, не сприймали...

– Я думаю, що дисципліна була, але я не думаю, що боялися... я тверджу, що потім, як ми вже були виселені на Східних Прусах і переховувалися, і досить багато людей за нас знали – і не було випадку, щоби донесли. І навіть не тільки з нашої околиці, а там були помішані українці, і до мене дійшло, що одні другім по секреті сказали. То був страх, бо могли посваритися за що-небудь, і дійти до таких, які би донесли в поліцію. Так що я не думаю, що була недовіра чи боязнь...

– А в умовах того, що була сітка карна розвинута і була небезпека, як здійснювалася рутинна тої вашої роботи, чи було попередження людей, що ви будете: будете робити якусь агітацію? Чи наперед перед вами хтось ішов.

– Уже в тому часі, як я був, то вже так багато і не було, щоб скликали мітингів чи якусь широку акцію. То вже було якимись меншими, як заходили там за харчом, чи що, то вже знали із своїх, там багато було таких, що знали. Я навіть в тому часі не дуже ходив зі зброєю. Я по-цивільному ходив, щоби

поміж своїх знайомих не показуватися, щоб не пошкодити людині, і думаю, що то декому не подобалося із проводу районного, але мене ті з окружного підтримали. І я знав, що часи міняються, і то нічого доброго не дасть, як я буду себе афішувати зі зброєю поміж знайомими людьми...

– А як тоді та робота виглядала, що ви тоді робили?

– То були, як були гутірки якісь, то були між стрілецтвом чи в кущі тім. І були всякі такі дії, як з тими листами, що ми там ті дописки робили, розсилали... а найбільше, то було збирання вісток з терену, що де сталося по селах, де коли напало військо, чи шось порабували, чи побили, чи шось – то посилалося тоді до округи, округа далше... Так що то найбільше була така праця.

8) Винищення ОУН-УПА 1947 р. Перехід на еміграцію

[...] Сорок сьомий рік – то був вже жакливий. Зима була. Я зиму перебув в таких безлісних під Ярославом селах. І там два рази був так заскочений, шо... То чудо, шо мене не зловили! Військо ішло до хати шукати, а мене і другого захпали там за якусь шафу таку. І там дівчат було в ті хаті, шо там з військом жартували, а тут інших захпали... То було [чудо], шо вони там не зауважили якогось замішання...

А другий раз там був в хаті одного підпільника, який жив тільки з мамою. І там в коморі була дороблена друга стіна. Так шо як треба було хіба поміряти із середини і ззовні, шоби порівняти, шо там є друга стіна дороблена. І там була криївка. Але ми там в ті криївці не сиділи, ми були в хаті – а поза хату вже йде військо! Ми на гору (бо то був вхід там до того) і не полізли відразу до криївки. Тільки він ще відчинив такі дверцята збоку до того – а там з кулеметом: «Стуй!» Той замкнув назад – і ми полізли тоді до криївки. І він кричить, шо є! є! виходіть з дому, будемо палити! І та мама якась переконала їх, шо то вона була! А він твердить, шо то був хлопець в светері! А вона твердить, шо вона була, і шукайте, беріть... І вони шукали довкола і на того кричали: «Шо ти бачив як нема!» І відступилися.

То було таких два випадки в тому селі. Це зима сорок сьомий рік, десь січень місяць. Це село Сорохів під Ярославом. То була жаклива тоді та зима і багато нас погинуло... Так шо тоді вже зачалися тяжкі часи: військо за військом, акції за акціями... І дійшло до виселення людей. І тоді як виселили людей, ми лишилися без розвідки. Люди давали нам інформацію, хто де шо робить чи який рух... Також давали нам харчі. Тоді військо взяло тактику партизанську і робило засідки. І серед ночі по лісах, по тих дорогах лісних. Так шо то було жакливе!

Тоді вже зачалися думки якогось розв'язання... І один з нашого окруженого пішов на околицю Перемишля за документами. І по дорозі як вертався назад, під Ярославом згинув. Там десь ночував, і хтось зауважив їх, і доніс

на поліцію, чи що... згинув... Чи він мав ті документи, чи не мав... в кожному разі ми лишилися без документів. Тоді вже і паніка, тоді вже страх, ті люди, які колись були відважні до всього – тоді всьо цілком змінилося!

А між нами був дуже цікава людина, який за німецьких часів, а може ще й скоріше трохи, був такий гандляр, що торгував різними речами... Кру́ба Леонід, Леон. Він був з такого більше польського села, і його мова була така до польської трохи подібна. Він був надзвичайно відважний. І він в нашій окрузі був таким заготовщиком різного матеріялу на убраня, шкіри на взуття, чи то зброї, він мав зв'язки з поляками... Був така незаступима людина. І тоді як нас та група залишилася, його дівчина поїхала, була вивезена на Україну. І він хотів піти на Україну. Але ми ще хотіли собі документи зробити. І він мав зв'язки до когось, що був чи з АК, польською підпільною організацією, чи з ким... В кожному разі, що той постарався чисті блянки документів, тих німецьких кеннкарт вже з німецькими печатками. А ми мали тільки поробити собі знімкі, виповнити на прізвища. Так що нас в ті околиці лишилося двадцять кілка – я точно не пригадую. І той що ті кеннкарти, ті документи мав привести, не міг то принести одразу, тільки приніс одну частину, а за тиждень мав принести другу частину.

В ті групі, здається, я лишився один. який бачив машину до писання і який знав навіть написати. Та машина вже була хована по різних корчах, бо то все акції були, що та тасьма не дуже трималася. І я на ті машині... Яшо я зробив якесь добре діло в підпіллі, то було це. Так я тепер дивлюся на то...

[...] – Як закінчилась ця ваша діяльність в другій окрузі, що далі було?

– Так жінка нас врятувала... А тамті, що були ми за тою шафою, то ті люди також пережили, але не до тої міри схвалювалися, шоби могли ті зауважити... Бо то могли хату спалити і постріляти або половити... То було таких два випадки.

А потім прийшла весна, то я вже звідтам перейшов в ліси. То я там був тільки під час зими. Там не раз з одного місця на друге переходити, то ми вдягалися в простірала білі, накладали, шоби на снігу не видно було. Там я, пригадую, перебував в такої що старша жінка була. І там криївка десь була в столі, і зимно там було. А вона перед тим... Там трохи в хаті не раз сиділи... А потім там до неї заїздили її внуки десь з польських теренів. І діти малі, і ми переконалися, що при них треба бути обережними, бо вони можуть сказати. То навіть перевірили. Там пробували деякі так як польська поліція, то ті діти всьо розказали, як бабця частує тих... Так що ми потім були дуже обережні.

Ну, але раз таке приходило, що вже йде ранок, день робиться і ми не маємо де. Люди вже боялися, і не було де перебути. То наразі зайшли до столі, що навіть ті люди не знали. І потім як хтось там прийшов, то сказали, і ті принесли їсти... Але не було випадку, шоб донесли... Так ми ту зиму страшну пережили.

Посля пішли в ліс, як тільки сніг зійшов. І далі ті гонення були страшні! Тоді то військо там назад ходило до того часу, як людей виселили, чи пізніше... Шо то вже були цілий час такі хованя, такі перебиваня, навіть з окруженням... Багато погинуло, багато попадало, не було шо їсти...

Но тоді як прийшло до того, шо ті документи [робили]. То вже так боялися, шо як ту першу частину приніс тих, документів, шо деякі казали: «Виповнимо то, і дальше не чекаємо на тих, бо то небезпечно». То я тоді поставив, шо я не буду виповняти, поки ми не будемо мати всіх. Шо ті зроблять, які тут мають лишитися, люди? Я думаю, шо то одиноке, шо я найліпшого зробив до того...

І ми діждали ше того тижня, той приніс ту решту документів, і я то виповнив це все, поробили ті підписи, ті документи трошки так попробували потерти, шоби то виглядало, шо вони вживані, бо то були нові блянкети. І з тими документами всі поїхали, і не було випадку, шоби когось з ними зловили.

Проблема була лише в тому, шо на Східних Прусах треба було мати ше один документ такий, другий – вимельдування з якоїсь там громади, з якогось села. І там вмельдуватися. І то можна було доробити. Проблема була, шо так чи інакше поліція чи листом, чи телефоном пов'язалася з тим місцем, де були ті документи виставлені, чи такий був там, чи є, і очевидно то були підроблені документи. Так шо нікому не вдалося, деякі пробували залегалізуватися на Східних Прусах. Але кожного арештували. Я не пробував, сидів заховався.

Наприклад, один зі мною перейшов, він не з нашого села, то його арештували, то він не признався, він казав, шо він прийшов шукати господарки, і він не має того вимельдування, бо він тільки приїхав на відвідини знайти господарку, і поїде, і потім перевезе, приїде назад. То вони не повірили. І били його навіть в тюрмі.

З нас кожний мав, як ми виходили з лісу отрую, яка була зашита десь за коміром чи де. І на випадок якогось того, шоб собі забрати життя. І він, його били там в Пасленку (?), це таке містечко на Східних Прусах. Шо він взяв і тую отрую зажив. Але шо то вже було довший час десь тій сорочці, і вона вже вивітрила, і трохи ним помордувало через ніч, і він рано збудився – і треба думати тепер шось інакшого... Так шо його тоді взяли на другий день і везли в ту околицю, звідки були ті документи виставлені. Але він не був закутий. А вони десь задрімали вніч, він пішов попробував поїзд вікно, вікно підніслося і поїзд десь на закруті трошки сповільнив, він – вискочив, трохи потовкся і прийшов в ту околицю, де я окривався, і вже там окривався в тих околицях також.

І потім ще там один. Ми втрійку рішилися їхати поїздом на Шлеськ, під Чехію, і тоді до американської зони. Я мав документи, тамтой третій якісь

мав такі – той не мав, що його везли... Я мав то, що в лісі виробили, ті фальшиві. То був такий паспорт, кеннкарта ще німецька з польським [печаткою]. В кожному разі вони ще діяли. То було в сорок дев'ятому році. То було, ми зачали в червні, 24 червня ми виїхали, сіли на поїзд.

А ще таке цікаве про того, що отрую пробував. Він не мав документів. Він там перебував в одній родині, де був хлопець його віку менше-більше... Я йому порадив ті документи вкрасти, які той має – і він таке зробив. Мав знимку до того. Але печатка перебивається через знимку. То й кавальчик я дописав хімічним олівцем тої самої краски – і ті документи цілком добре виглядали, і ми так доїхали.

– Назвіть, будь ласка, імена тих ваших товаришів по паперах.

– Один і другий називався Дмитро Скуратко. Обидва були Дмитри і обидва були Скуратки. І не родина. З різних місць. А документи мали на інші імена.

І ми переночували там у знайомих його, в Корську, то таке містечко перед чеською границею. І перейшли границю, не знаючи, куди. Бо був дощ, три дні падав, і ми опинилися, і не були певні... і зайшли до якоїсь пустої хати. А там жили німці, і на терені польським, і на терені чеським. Ми не були певні, чи ми вже на Чехах. По книжках, які там були, знайшли якийсь журнал чеський, і думали, що вже то. Потім десь підійшли під дороговказ і побачили чеською мовою, і ми вже знали, що на Чехах. Тоді продали з себе якісь додаткові – десь светер, десь штани якісь, один, другий, і пішли в місті [нерозб.], то таке більше місто на Чехах... І купили хліба кілька бохонків. І купили карту, яку я маю дотепер, тої округи одної, яка захоплювала навіть Західні Чехи. І ми мали компас, також таким чудом його здобули. І з тим ми місяць часу ішли через Чехи, і з тим ми перейшли границю.

Під самою границею налізли ми десь на варту сільську, але яка була без зброї. Ми також не мали зброї. І ми розбіглися, і двох мене зловило, один за одну руку, другий за другу руку. А ті мої товариші відбігли... а я ніколи в ті ділянці не мав такої практики і здібности. І я почув в ті ліві руці, що то є якийсь старий слабший чоловік. Я якимось так як його вдарив в груди, здер шкіру з руки, і він впав. І я відорвався тоді від того другого і зачав бігти. І тоді зустрівся з тими своїми, які верталися назад, і ми...

Але ми вже були близько границі. Я там стратив той мішок з хлібом, що був перев'язаний через плече, той хліб там стратили, і ми вже не мали що їсти. Ті хотіли ще десь іти до якогось містечка, але я вже не хотів, бо то вже було близько границі. І я боявся, що до якогось малого містечка, що там поліція місцевих всіх знає, а якихось таких з місця пізнає. І ми так пішли, і ми перейшли, і зауважили якісь такі знакі на соснах і стежку. І подумалися, що то мусить бути границя. А ні дротів, нічого не було. І ми так перебігли лісом, то була поляна перед тим. Якимось там на щастя ніхто по тій стежці не йшов.

Ми точно перейшли 26 липня 1949 р. То був день. Ми перейшли, і так біжимо, і не знаємо, чи ми вже є вільні, чи не вільні. І підсуваємося знова до дороги, і дороговказ вже по-німецький пише. І то містечко Вальмюнхен (?). Маємо на карті... І ми вже в Німеччині. Помолилися там під тим дороговказом, і зайшли десь до німецької родини, попросили... я там шось пам'ятав пару слів по-німецьки зі школи, – попросили шось там з'їсти, і нам там дали навіть. І ми пішли десь положилися на якихсь патиках під лісом. І рано пробували іти до Фадесбургу (?), ми там мали адресу.

Але по дорозі поліцай нас зачепив за документи. Ми сказали, що ми документи не маємо, бо ми є такі й такі. І нас взяв на поліцію, потім нас взяли до тюрми шось днів десять посиділи, і тоді нас до Регенсбургу міста такого в Баварії, і там був формальний суд американської окупаційної влади за перехід нелегальний границі. Шось нам там дали в завішанні, і відтранспортували до Мюнхену, до табору і тоді там всякі формальності. Вони пішли своєю дорогою, вони були здоровіші фізично, зачали працювати, а мене по знайомстві взяли до шпиталю, на такий відпочинок. І я потім зробив документи на себе. Вони зробили цілком на інші особи. Я зробив так як я називався. І потім я два роки був в Німеччині. Там працював півроку в одній крамниці в таборі, і шось трошки собі заробив... А потім записався я як надзвичайний слухач в Український вільний університет... і я два семестри той рік вислухав. Іспитів не здав, бо прийшов вже на виїзд до Америки.

В Америці я мешкав в Філадельфії. Перша праця була при будові церкви нашої. За кілька місяців переїхав до Огаю. Я в 1951 році приїхав в Америку в липні, а десь під кінець п'ятдесят першого року я переїхав до Огаю.

До друку подано лише фрагмент інтерв'ю, який стосується діяльності респондента в ОУН (період з 1939 по 1951 рр.). Опушені відомості про дитинство і юність оповідача та інші біографічні відомості, зокрема, й про перебування на еміграції, освіту, стосунки з людьми, епізоди про взаємини українців з поляками на тлі Другої Світової війни; про розстріл євреїв у лісі під Радавою та про ставлення українців і поляків до євреїв; про релігійне життя, рівень освіти та національної свідомості поляків і українців на Закарзонні; про політичні погляди і оцінку сучасних подій на Україні та проблеми української діаспори тощо.

Рівень запису був виставлений так, що на цьому проміжку не було чути запитань інтерв'юєра. Однак із відповідей респондента їх зміст був зрозумілий. Це дещо вплинуло на структуру опублікованого тексту.

Стосовно нашого втручання в текст, воно незначне. Однак нами опущені не лише значні уривки, а й деякі особливості індивідуального мовлення, польську та німецьку лексику (в окремих випадках оповідач сам перекладає

німецькі та польські фрази). Труднощі становило розшифрування польських, чеських, німецьких географічних назв та прізвищ, запозичених слів.

Варто зазначити, що пан Михайло Бохно говорить дуже гарною і колоритною українською мовою, яку можна вважати сучасною літературною, з вкрапленням окремих діалектних слів. Заради збереження на письмі мовного колориту оповідача, нами проставлено наголоси. Крім того, він вживає дуже багато унікальних слів, які не зустрічаються в центральних регіонах України. Це дуже красиві слова. Це власне українські слова, які створені і жили на тій території. Невідомо, чи після виселення українців із Закерзоння ця лексика збереглася в якихсь спільнотах на нових територіях. Тому спогад Михайла Бохна – це ще й справжня пам'ятка української мови, якої вже, можливо, й не існує (порівняно, наприклад, з мовою лемків). Цікава вона і в фонетичному плані – це насамперед уже ледь вловима вимова задньоязичного «ы», звука «г», пом'якшення приголосного «к» перед «и» та твердий «т» перед «і», що на сьогодні речі також унікальні. На жаль, рівень нашої публікації не розрахований на те, щоб відобразити ці особливості.

Спогади колишнього члена УПА, ОУН, політв'язня, Рогатинюка М.Д.

Записано в серпні 1993 р. Зубченко Галиною Олександрівною, 1919 р. н., художницею з м. Києва. Вона їздила в Карпати і там жила в цих Рогатинюків, це вони тепер живуть в селі Красносілля

– Рогатинюк Микола Дмитрович, дев'ятнадцятого року рік народження. Проживаю: Івано-Франківська область, бувша Станіславська область, село Жаб'є (Верховина).

... Був, проходив школу, вищий, підофіцерський... І так я був у тім коші, з коша перейшов на станицю... І мене заарештували... У сорок семім році, в марті місяці. Ну я просидів від сорок смого року по підсіять п'ятий...

...Ну декотрих забрали в сотні, а декотрі молоді лишилися удома.

– *А що це за вишкіл був?*

– Ну, то вишкіл... ми там вивчали команду. Ну та як тепер маюг вишкіл вояки, такий ми самий вишкіл мали... Ну так нас забрали у «кущ». А то кущ був – така самооборона села. Ну там нараховувалось по трицять чоловік, мали ми з собов провідника, Гадюка Юру, по кличці мав Каменець. Те й він нами ото командував, і так ми ходили в Бережнівці, в Синиці... в Перехресні*... Ну то й ми там квартирували хатами... Були спеціально станичні люди, котрі збирали харчі, нас годували, а ні – так давали люди: телета, бика

* Назви сіл нерозбірливо. Досліднику можна звернутись до карти.

й козу, здадуть, ти й це так ми годувалиси. Коржі пекли... Тепер ми живемо добре, є хліб у магазині, а тоді хто купив би хліба в магазині? Те й ми ни голодували, проте. Не то що та, як тепер в магазині муку привезут, гроші в нас є... А люди тогди голодували сі сотні... десь Курінь Недобитого тут годувався, типер приходили ще з Буковини, курінь переходив тута, то всьо тут годувалось... І ніхто не ходив в магазин.

Ну ти й отак ми були в тому куці. І тож наш куц і взяли у сотню. Роман такий був із Косова Кияшук. Його вже десь німці вбили там чи рускі у Воркуті. Вони дес там напали були на заставу, то там його вбили. Ми там зимували. І там взимі, восени вже пізно, зачївся бій був тут на Сеньківськім...

– *А з ким билися?*

– А з рускими.

– *Це вже коли німці пішли?*

– Та, німці вже забралися, а руські прийшли, да... То вісім чоловік тогди упало, там... Я одного знав... як він... ади, забув як... Тогди збиралися йти в полонину в Дуконю, страшно, там аж Козубайка полонина називалася, то хотіли в ту Козубайку туди аж дібратися...

Я з куца того вибув, мене звідти відпустили.

– *А скільки вам років було тоді?*

– Було двадцять три роки. Але я був слабого здоров'я. Ну то тато був знакомий з цим Камінцем, ти й ми були тут у Синицях, вони квартирували в нас, а нас виставили на стійку два... ну ти й вни ночію відійшли, а нас лишили, забули за нас, що ми там десь є. То ми там приходимо на станицю вже досвіта. Там була СБ. Це Служба Безпеки. Ці наші, українці, повстанці. Там був Дек – це псевдо, кличку він мав. Та й ми кажемо, що нас лишили (так і так), ну ти й питаємо куда вони взяли напрям піти та й ми пішли туди, походили – ни було їх... Ну то й ми прийшли си ід' хаті, та й дома чекали. І там прийшли із сотні спеціально чоловіка прислали за нами. Ну то й зразу вже в селі займилися, шо Рогатинюк [та ще товариш] дезертирами стали, повтікали. Мама вдома голосит. Тато зажурився – а я один у тата був. Ну та й приходит тот... Зібрався я, мав карабіна з собов німецького, а тот був амуніційний, бо тот плохо видів, то тому ни давали гвера. Ну то я тот гвер узев почистив, бо то стоемо у лісі. Я то почистив, на плечі та й пішов у Перехресне. Пішов в Перехресне, там млин якийсь був, а в тім млині квартирувала наша «Рий» – це чота 50 чоловік, а це така «рий» – половину му, 25 чоловік. Вони там були, на заставі сиділи. Я прихожу туди, кажу: «Де наш провідник?» – бо я підчинявся цьому кущеві, цьому провідникові, Владжикові. Кажуть – вни там на горі в хаті. Приходим ми до теї хати. Доложив я, шо нас лишили – вни вибралися та й нас ни забрали з собов. Ну ти й вин і сказав до того Грома, Кияшука, каже те, шо я слабій на беркульоз, а тот лихо видит.

А то вин, ви знаєте, з татом був добрий, ну думає, один син аби пішов в сотню, та аби там пропав – сей буде дома. Ну то мене там розділи, дале рване... Як я ішов від хати – сардак мав, кожух, сорочку, гачі мав, черевики мав – прийшов там – мене розділи – поміняли: старе мені дали, би я мав в чім додому прийти, а нове забрали для других хлопців: зима вже, студінь, холодно! То я тогди прихожу додому, та вдома я побув шось чотири дні, приходе із-за Магури Лівчук екись Василь, та ще один – ади забув я фамілію – та й кажут, шоби я був станичним. То дедю Василининого хотіли, аби був станичним, а тот каже: «Та там є тот молодий Рогатінюк – най йде, – каже, – цес!» Ну ти й я – забрали ти й шо маю робити – мушу йти дес! Відти я виліз, із сотні, із біди сеї, то тепер тут мушу!

– А які обов'язки цього станичного?

– Зара буду повістувати! Я должен заготовити сведри, рукавиці, пань-чюхи, сорочки, постоли... А це постоли носили ці повстанці для того, шоби маскірувати дорогу. Бо в черевиках прийде – то це видно, шо тут якийсь ішов або военний, або хто, а це ходили в постольих, хто був в постольих, то маскірував себе. Слід є, але вже не по мірі. Ну ти й зачинати збирати масло, солонину од людей, муку, та й то треба бунькирувати – бунькери то копали такі в землі, виложували досками, то там схоронялася вся продукція тота. Ну та й то приходит, там уже відки прийде естафета – а то записка така є, естафета та згорталася так, шо вона була така як фасуля невелика – ну там коротко і ясно написано. Ну ти й прийшла естафета, шоби це одвезти. Я шукаю коний... Ти й це гуслынку брали – се молоко, кисле, шо в нас є – ту гусленку збираю – те й туда. Те й то збираю, те й везу на другу станицу. Там то здаю. Там при вході коні забирают у мене, бо мине там не пускают. Там є спеціально чоловік, котрий має бункер, то вни туда кожного ни пускали – ни можна було. Аби який був довірний, али там ни пускали. То й там ту продукцію згрузьи, ти й вернут коні подадут, ти й ти додому йди.

Пам'ятаю цього Камінця – Гадюка, та й був священник в нас Павло Литвецький, – ці були першими організаторами у нас в Верховині УПА і ОУН. Забрали німці його [Литвецького], а цес утік, Гадюк цес, Каминець. Та ранили его в п'єту, але втік він. А того ек забрали, та замордували – одні говорят, дес в Коломиї, а одні кажут, шо в Чорткові, – німці розстрілели їх. Бо німці тоже знали організацію. А тут був у нас начальником поліції екис Дубик. Ну ти й траба було з ним діло мати. Ну ти й один дядько збираєтси на такого діда старого, автомати кладе під плече... Ну то й є ше й подсобники в него збоку. Я тоже був там подсобником. Я лишивси надворі, а він пішов всередину в комендатуру, у цю українську поліцію, ти й там зайшов до них, али довго вин там ни був, бо той так си спудив був Дубик, тот комендант поліції, – каже, шо ви йдіт надвир, ми скорше знайдемо си десь туда, ек тут. Там ек німці прийдут, то ек я, кае, пропав, то й ти пропав. Ну

ти й вни дещо там поговорили, він погодився увийти в сю організацію, УПА та й ОУН. Та й відти він вийшов, та й ми через воду та й пішли ми сюда-туда... Це у Верховині було, у Жаб'ю. Там тепер є лікарня «терапія», там жидівські будинки були. А це на один будинок нижче. І там «Мінводи» є – тогди там комендатура була, поліція.

А тепереньки в нас ще перед цим, де то я вам розказував, були наші українці. Ше там організації ни було та ше так було дуже стисло, коли дехто знав. Ну то отак вони собі грабежами заїмалися, то підложили їм євтитесь у Космач, а єкби вни були не підчинилися, то мала би тут прийти – їх заправили в карну сотню. Вони були в тій карні сотні, ну їх мало хто лишився. Декотріх то убрали там зразу, котрі були гирші, а таких лишили та були вни. Треба було всіх убрати. А вни лишили. То ті шо лишилися, пішли в стрибки.* Були вни предателями – так вни си й зробили предателями. Та пішли в стрибки, та й отак ходили і шукали в людей зашити.

Тут появился Крига з Буковини. Він організував тоже сотні, був курінним, але там на Буковині. Чи він у запасі був, я вже тоже не скажу, а писався Олекса Дудик. Ти й жінка в него була Оксана... Казав мені один із Кутів (він ше живе), шо він у него був єк посильний... єк він звався... Харинюк Іван із Кутів. Ти й ми там зібралиси сотню організувати в тім [Волові]. Волово є такий присілок. Та й ми си вдосвіта встали ти й прийшли через Верховину ночцю. Я туди знав дороги, був єк посильний. Прийшли ми туди, ти й там мадьяри тогди були. Посіддали ти коні, сіна набрали ти й поїхали в Валово. Рано ми повставали... Ми ночували там в одній хаті. Рано повставали.

...Та й посіддали ми на коні та й поїхали в Волову. Це там аж під Брусторами. З Космачу дорога йде на Брустори. Ти й там посходилося раненько зібрані з усіх селей, присілків, народ ідет. Там сидів лісничий ше за Польщі, там гать була така, шо воду перегороджували, шо відтив спускали всуху сплави, Волова річка так називалась. Ну там люди посходилися. Був же це Скрига, був Курбутик... Я того Курбутика не знаю псевдо... Курбутик Стефан писався. А він був за німців колись в Жаб'ю посадником. А так називали комісарем. Ти й там йому рекомендували цю сотню, аби він очолював. Ти й ми там побули день, ніч ночували, та й ми відтив розійшли. Там були назначили якогось Дерманюка Дмитра а він був псевдо Говерла. А тот Курбутик, Богуславец, екраз у той час, коли німці зачали тікати відси, ти й він з тими німцями та й втік за границю. Подибали ми там у Канаді. Али его вже давно нема, помер він. Є ше його там дві доньці він мав.

Німці тікали звідси, із Жаб'я через Бистрец на полонину Гаджену. То все мали з собов, всі продукти, всьо то мали. Ти й вни хотіли пробратися через Ворохту. А тут цесі повстанці – там межі верхами є такі гори великі, де Во-

* Ястребки.

лова, що не об'їдеш нічим – то ці повстанці взяли лісом зарубали їх те й не пустили на Ворохту. І там зацьили обстрілювати їх. Те й вони відти вернули те й пішли на бистрець. Ти й відси ззаду підтискають, ти й вни кидають коні, зброю, (зброї було мало – хто мав яку рушницю, пістолет трофейний), всьо, продукти, де шо мали, шо на плечі взяв – то відси ззаду підтискають, підтискають, і вни там прийшли. А тогди снігопади були сильні, якраз тоже намети такі зробили... І зацьили тих німців підтискаги, ти й вни прийшли в полонину Гаджену. Снігопади як упали, намети зробили – ти й давай гранатами бити ту сніг. Били, били, били, били, доки аж звіти не обірвалася така лавина. Обірвала, то всіх накрила. Декотрі задні були, то вони перебрались потом у І зброя там пропала, і коні там лишьились – усьо тото. Аж навесні тото находили, то брали зброю тоту, ну й там вни постягали дешо.

А тут у Верховині, де тепер є народний дім, то тоді поз'їхалися всі пограничники, та й ту всю зброю... Шо там зброї згоріло, та добра! Свині! Везли на возах зі собов, всю продукцію... Тут у Верховині... В людей повідбирали всьо, і сами запалили. Коли втікали німці, вони всьо за собов нищили!

Я в Коломиї сидів у тюрмі. Мене засудили, кримінал дали 10 років трудових ісправительних лагерів. Віти вивезли до Львова, зі Львова нас взяли на пересильні пункти там під голим небом. Ні трави не було, нічого – то вже народ там так перемісив, шо вже не було ні трави там, нічого. То ж одні блатні там, злодії такі, грабіжники! Грабували людей. Хто прийшов одітий... Капелюха здоймили... Мав я куртку, мав штани такі, чоботи мав я шкір'яні – все гад розібрали! Те й отак нас етапірували в Комі АССР. Те й проїхали ми Ярослав, туду аж до Печори. Приїхали ми на Печори, ну те й там нас вигрузили з вагонів. Ти й дивлю я – такий чоловік дуже великий сходит, мощну мав отаку, лице, голова така велика була, і сам такий плечистий, дуже високий чоловік. Ну ти й зацьили питати хлопці помежи других: хто це? А це наш каже, Львівський архієпископ Йосип Сліпий. Ну ти й кожного заінтересувало сповідатися. Ну то може люди були і грішні з волі та сповідалися там у него. І я сповідався. Та й він діставав двойний пайок хліба, ти й то робив такий дрібненький горошок, це ніби найсвятіші тайни, та й кожному тото в рот давав. Та й за то його в руку поцілували. Та й то так тра було шито-скрито, десь так, аби ніхто так не дуже таке й видів. Те й казав він: хлопці-українці, не журіться, ми все то пережиємо, то, каже, нам Бог допоможе. Ти й так він лишився на тім Печорі, бо нас направили у Воркуту, а таких бо інвалідів – він рахувався інвалід вже, чоловік перестарілий і ходив він у німецькій такій бунді, шапку мав... ади я вже забув, ци ту російську, ци німецьку, та й в бурках був в суконних таких, його блатні таки не розділи...

Та й нас відвезли туди вже у Воркуту, в вин лишивси в Печорі, а де він відбував срок, то я не знаю. Тут було більше священників. І я вже не раз собі думав, та й тут говоримо, що це чоловік не мав за що виїхати за границю, втечи, а видно що він був чоловік релігійний, що він греко-католицьку віру визнавав, ти й пишов на такі большевицькі муки. Я чув його так вже з Ватикану по радіо. Розказував, як блатні рабували, як посилки забирали, і то так – що він писав, що він говорив – то всьо правда.

Те й коли приїхав я в Воркуту, привезли нас, то я попав екрас в 13-ту колону, те й ми побули там шось недовго, те й нас перевезли на 19-ту колону. Лиш була баня зроблена та й столова, а решту то вже тра було бараки самим строїти, та й на роботу ходити. Ну ти й я шось там побув недовго, десь два місяці – я заслаб. Ну так мене відправили в Ханвей, в лікарню. Посьолок такий був, тут розвилка, одна дорога йшла на Воркуту, а друга – в тайгу, в тундру. Та я захворів, то мене відправили в лікарню, побув у лікарні – але там цинга зразу мене ймила. Клімат не подобався був. То там відразу зробили побіг 5 чоловік. То ні одного не привезли живого, все постріляні. Кулі прийшли йому під око, у врот видім... Вни так лежили під вахтов, шоб бачили. З лікарні мене відвезли знов на 19-ту колону, то я пробув тоже там недовго – знов я заслаб. Знов мене везут в лікарню. Але вже та лікарня була там де 13-та колона. Ну то я пішов в тоту лікарню – там був Мінклевіч – ци він був лікар, ци він був фельшер, но прізвище його було Мінклевич, та й Репкін був. Ну то до нас одної ночі прийшли охранныки, то їх забрали, цих лікарів. Забрали куда, шо не знаім абсолотно нічо. Ну то я тут не знаю других, але тот Мінклевич прокол мені робив тут під лопатков, бо в мене був плеврит. То він зробив прокол, вже спустив з мене тоту ропу, то так мені покращало си. Ну то й нас же той конвейний знов жене на 19-ту колону, тутки.

А вни робили на желізній дорозі. Нахожу я Мінклевіча цего, а вин був на 15-тій колоні, це самі каторжники там були. Та й він мені дав махорку та й каже: Коля, знов шось будеш чути, у ближайших днєх, каже, шось буде чути. То якраз літо було таке там... А там шо того літа – два місяці – червень, липень... Там гори, шо в нас є Урал – а білий такий! Літом і зимою вічна мерзлота там! Ти й вже так ми пішли на ту колону, те й я чую, шо конвой їх відвіз в кар'єр, там видвезли, де дири для взривників, то вни взели то там конвоя розброїли, одного й другого, то було на 15-тій колоні, віти сіли на ту ж саму машину, вернулися в зону. Сказали тому охранныкові здоймити вишку, а то вночі стояли на чотирьох вуглах ці конвоїри, а вдень стояли на двох вишках. Той зняв, то й вни там розграбили той лагер, всьо, шо було, забрали, варили, їли, начальника лагера вбили, забрали з собов папери ці тюремники. То охранныки, которі були заключені, то тих лишили, а цих котрі були так, то всіх вибили. Ну, так і сказали: хто направо, хто наліво. Хто хоче, най йде з нами, хоче, най лишається в лагері. А тогди діжурили на селекторі

два хлопці, отаке малолітка. То то по селектору тому передавали номера. Вони лиш писали номера. Той подав в комендатуру, а комендатура начальнику, кому той номер належить. То ті зразу позвонили в управління ДБ. Та й відразу кукурудзяник явився тут... В тундрі нема де си сховати, там такий кустарничок є як агрис, низький, шо там мона сі скритися. Підлетів тот самолёт, став кидати гранати, а ті під'їхали вагоном, те й так почався бій, бо вни озброїлися... Те й доки було куль, то трималися, а як куль не стало, то й мусили здаватися. Но я вже не годен сказати, шо з ними стало, чи їх порозстрілювали... Шо з ними зробили, Бог їх знає...

Не було куда тікати.

З 28-го року там я людей находив, шо сиділи в тюрмі. Те й розказували, шо хто побіг, то розстрілювали на місці. А кає шо були ше такі випадки, шо которі тікають, 5 чоловік, то беруть чоловіка такого жирного з собов, і якби харчів не стало, то...

Ше були конники, то ті переводили наших людей через Урал. А як ті зачъили з ними обходітися недобре, то ті їх зачъили продавати. Вже як утік, то там були в тундрі такі пости, шахматним порядком стояли, то вже ніхто не буде тікати, бо не годен пройти.

Я вже перезимував там. Навесні зібрали етап, повозили на платформу – та й у Ханвей в Комі АССР. Там вигрузили нас ти й в вагони. Ти й дали нам оселедців, таких солених. А ми голодні, ми тото поїли, зразу по кускові хліба дали, поїли ми то... Єк ми захотіли води пити! А нас же було коло тисячі двіста чоловік! у вагонах. Та й давай води. Зачъили гриміти двері, ломлят в вагоні: давай води, давай води! Загнали нас у тупік. Те й були такі носилки, на носилках була бочка, ну десь може підісеть, вісімдісеть літрів... то ті канвойники берут у діжку води, приходят до вагона, двері відкрив, бочку загнав... А не було мисок, давали від противогазу желізні банки, аби могли кашу взяти... Кажний зачерпнув повний – вже нема. І всі не напилися, давай знов...

Доти нас держили, доти поїли, доки не напоїли. Те й вернули знов в Печору, те й з Печори ми поїхали через Горьків тудя в Ярославль те й на Саранськ. Це столиця Мордовської АССР. Те й пригнали нас в Саранську, віти завезли в Зубополянський район, станція Явасси. І там вигрузили – те й давай по лагерах порозгонили нас. Там мебельний завод, там люди страшно гинули. Курит там дерево, пилюка страшна... Там був футлярний завод, шо лиш одна малолітка там була, то тої малолітки там половину гинуло... [...] Тий привезли нас на 11 вахпунт, ти й находжу я там цего Гадюка Юру, Лепчука Андрія (тут недалеко од мене жив, помер тоже)... А тот умер у Мордовії... Він добре й держався, ще навіть в кожусі ходив, в цем нашім... Ну те й був він в плотницькій бригаді, ну те й давай з молоджьою підоймати якесь там дерево. Ну то десь підорвався він те й... лишився. То я записався

столяром, прийшов та й давай лапки чистити до табуреток. За зміну триста лапок – почистити, пошкарувати, а він так ще подивиться против світла вночі, ци десь нима царапини, а бували, шо умудрялися воском – так затрет ту щілину, аби він не видів, але він був на тім битий... А як не зробили, то лиш дадут наркомовський пайок: шіссот грам хліба, те й три рази превару, те й всьо. Те й робимо вночі, то вночі нам дают їсти. А рано спимо, то вже нам вдень не дают, дают другим їсти. Ти й відти вже я попав в лікарню, ти й там мене лічила жінка начальника управління МВД, Сергієнчиха, вона тоже була фронтовичка. Те й навіть я нічого не їв. Вона прийде: Ти й шо ти, кае, Коля, нічого не їв, шо ти, не хоч жити? Пайку дадут, то там іззідят. Ти каже, пайки складай собі, то там буде легше тобі то й ти будеш їсти. Те й то нічо не помогло. Дали залубні сани, відвезли на станцію, і два конвої до такого діда! Можна в бесагах було нести... Два конвої, те й пригнали в дев'яте отделеніє, те й там я найшов цего кегебіста, Цапліна, але він зачъив мене просити, би я то нікому нічо ни казав. Але бо то годі було терпіти, – ти мене бра від хати, ти мені в вухо дав пару раз... То я тото розказав хлопцям, взяли в свої руки, та й там вибили його. Направили його на друге отделенія, те й там Кузнецов Володя кинув єго на сходи, так шо він здорово побив. За те посадили обох в ізолятор, а цес ходив на прогулку, та десь найшов цвех та прокалов собі жолудок, цес Цаплін, тай дістав загаження крєві, бо лікарі були всі заключонні, ніхто не йшов їо лічити, так шо він там і кінчъивси. То там як умрет, з гребелів зиб'ють тоту домовину, майку, труси дадут. Ти шо на вахті – або жигалом пробивали серце, або довбенков били по чолу – аби якись посторонній ни ввійшов, ніби умерший. І тоді в Мордовії ті лікарі-розкусили, шо ми ведемо велику дружбу межи собов. Підтримуємо, посилки дістаємо те й лікарів цих держимо коло себе, а ці нас держать, бо ці на роботу нас не виписуют.

А ці взяли виписали нас всіх на роботу! І лікарів – цес був Кандашвілі Михайло, та був цес Новіков Міхал Харитоновіч, єму тоже блатні руку вломили там у лагері [...] Ну те й уже ходимо те й возимо дрова на хоздвор. Те й привеземо тоті дрова на кухню та аби нам хоч дали каші трохи. Але де то – нема єк дати, бо ту надзирателі ходят, може би тоті й дали! Те й то сказали, шо як ми там є, то двері замикати, аби ми, не дай боже, там не влетіли на кухню. Ножа не дай боже аби неде не попав нам у руки. То ж ми не були такі рецидивісти, бандюги. Я там побув – і мене тогди знов на одинадцятий лагпункт. В 11-тім лагпункті, там де я був в мебельнім тім заводі. Шо ж я знов заслаб – горечка була, то й я зачъив слабувати те й мали знов мене відправити, знов на тот лагпункт, де я був на другім. Але ше підготували етап те й нас у Омск, на нефтєперегонний завод. Те й ми там приїхали, там зразу по бригадам нас порозбивали, те й виходимо траншеї копати. А там робили битовики, а битовики одну трубу закопали, колодязь вимурували – труби вже

нема далі. Те й їм заплатили, а ми вже так задурно мусили тото робити. Єк приходица в зимі, мороз такий до сорока, є, правда, теплушка, шо минут 15 робимо, а тоді минут 10–15 сидимо, доки перекурили, – те й відтив. Беремо кайло те й клен жилізний, кувадло те й лупаємо мерзлоту ту. Замерзло там коло метра й більше є, бо то там земля була мокра, багновата, здорово замерзала. Два роки я там проробив. І так зачъили нас пускати на досрочне освобоженне. Єден день я прихожу з роботи – є вже виписано там на таблиці, шоби завтра на роботу не йти, шо має приїхати суд і нас пересужувати. Другий день ми вже не пішли на роботу, по бараках сидимо. І де ми приїхали, там грати на вікнах були, так шо навіть вночі мочитися не пускали, в коридорах стояли тоті параші. Те й вже так познімали вже грати, це дострочне було, те й другий день приїхав Омський Нарсуд. Там уже начальник культурно-воспитанної части: – то цес так файно робит, то цес такий був послушний, це му вже пускати на свободу! Давай пересудили всіх.

Судили мене в марті місяці, а у червні місяці мене пустили. То шо, аби були пустили д хаті! – але на ссилку в Новосибірск. Там позаймали ми тот колгосп, то в колгоспі проробив я шість місяців те й відти... Я запитав того коменданта, єк зробити, би я міг поїхати до родичів у Хабаровск. Я писав, він мені диктував адрес міністерства МВД в Москву. Вітив прийшло рішення мене впустити. Але рішення перший раз ішло в Хабаровск, там начальник участка розписався, шо обєхпечив мене роботів – всьо та як має бути. Приїхав я тудя вже, дістав я маршрутний лист, аби я не міг поїхати додому. [Можна було] в Новосибірск, Иркутск, Чита, Хабаровск. Аби я не змилив си та не поїхав на запад, додому. Те й поїхав я тудя. Там тато, та й мама, та й жінка була... приїхав я на участок. Місяць дали перепочити – ту те й шо, іти на роботу.

Устроївся я слесарем, по тракторах. Вдень сплю, а вночі йду на ремонт. Те й так уже прийшло літо, позичка. Кажут, давати позичку. А я ж і грошей тут не заробив, відки я дам позичку, як я грошей тут не маю! Ну то я не дав ту позичку. Організуют тут таких гейби відкажчиків на підйом колгоспу. Там у колгоспі якісь дири копати, ями, бо там будувати коровники мают, – нас чоловік 10 чи 11 тудя одправили. Дали тато мені гроші, бо я грошей не заробив, а я за то пішов, шо я позичку не дав. Я кажу: єк я тобі дам позичку, єк я не маю ничо грошей! Озьми, кажу, в тата! То то перестарілий має робити на мене? І за це, і там мене хотіли наказати! Пішли ми тудя. Приходимо, там повернули на єкусь пасіку, там сі випили браги тої із меду і дідо бородатий був, москалець, але добрий хлоп, їсти нам предлагав, шо мав, але ми маємо шо їсти, ми випили тої браги, те й прийшли ми там на місце, побули там – не робили ми нічьо, так вамохалися! Ни дома, то й ни там. Али я вже написав відтив із Хабаровска у Москву, шо в мене поражєнія в правах нема, шо я ссилку не должен відбувати ніску.

Те й віти ми вертаємось знов на участок. Приходимо, там була комендатура ця наша. То якийсь чоловік там надходив знакомий, каже: ти знаєш, Рогатинюк, тебе шукаєт комендант, де ти дівси. Іди, каже, в комендатуру. Я прихожу в комендатуру, а тот комендант каже мені: танцуй! То я кау: шо я, дурний? Буду танцювати! – Ідеш додому! – Кау, то добре шо йду! – Кае: прийшло тобі рішення з Москви, шоби тебе освободити. Но я, кау, як родичі, як жінка – би я сам не поїхав. Ти, кае, не квапся вперед батька в пекло лізти! Те й через два-три дні визвали жінку, і тата, й маму, паспорта дістали – те й шо, ми вже вільні! Але шо з того, дали мені тут паспорта й жінці. Кау: Написали мені, шо без права проживати в своїй області! Зразу ми там дали! [...] Тато та й мама дістали свою область, а ми приїхали тут, те й я сі встроївся в Ворохті, приписавси екось так по калиму, та встроївся в Ворохті, робив на заводі, сортіровці лісу. А там я поспоривси з якимсь стариком – тот пішов те й в міліцію заявив, те й мене кличут у міліцію, в Яремчі. Приходжу там – шо ти, кажут, там дебоширив? Та я кажу, нічо не дебоширив, він зробив вис такий, шо ми возили ліс по хвилях, тот ліс розвожували, а то перекосом було, я сваривси тогді з ним. – а ти угрожав йому! Я кажу – я нічо не угрожав!

Те й написали: приписка анулірувана! Те й шо, я прийшов додому, жінка вдома тут, із татом, з мамов, а я там кожної суботи сходжу, в понеділок іду туду на роботу... Те й збираємо ми си на Урал. Там в нас були знакомі, те й поїхали ми з жінков на Урал. То на Уралі устроївся на цементнім заводі, те й там проробили два роки, то жінка ранше поїхала у декрет, а я ше півроку лишьивси. То я так ше тоже трохи поробив, те й вернув си сюди в Верховину, в Жаб'є, пішо в КГБ замельдувався, шо я є. Це було в шісдісетім році, при кінці шісдісєтого року. Та два роки я був жив не приписаний. Те й хотіли, аби я грав у дві скрипці. А я не хотів грати. Те й я мусив пенцію доробляти два роки, бо я не міг нігде на роботу постійну устроїтись. Робив на сезонних роботах те й вже!

При розшифруванні мала значні труднощі, адже діалект мені не дуже знайомий, крім того, деякі слова, особливо імена та географічні назви погано прослуховувались. Іноді робила деякі упуцєння, але вони несутьтєві і не впливають на зміст.

Спогад Буджерин Анни Дмитрівни, 1919 р. н. с. Тисів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Записано 21.05.1994 р. у Києві Л. Іванніковою, розшифровано – у травні 2015 р.

– Я народилась в селі Тисів, дев'ятнаньцятого року, шостого серпня. В мене освіта всього три з половиною класи польських, більше в мене освіти немає. Я працювала на різних роботах – я працювала і продавцем, і

вихователем дитячого садка, і торгувала в буфеті, і в магазині, і робила на поли, в колгоспі робила – я всякою була за той весь час.

[Далі йде розповідь про колядування в селі. Настіває колядки, ладканки, весільні пісні та коломийки, балади].

Коли прийшли большевики в тридцять дев'ятому році, вони оказались такі нібито дуже прихильні й так далі... Ну й на початку сорокового я вийшла заміж. Я як вийшла заміж, тоді ще так не, але вже сі потроху організували ті наші партизанки українські. А мій чоловік був з багатой сім'ї, і я пішла туди, і знаєте, там я не була довго, – і ми пішли в чужу хату.

Ну, але там большевицька влада, але доти в нас вже була партизанка в лісі. Знаєте... Ну а, як видите, то дуже часто буває, що людині дуже важко, бо не всі вас розуміють. Ну й ми пішли в чужу хату... А головою сільської ради був такий добрий чоловік. Та й каже до мене:

– Слухай, іди працюй завклубом.

Я кажу:

– Ви що, здуріли?! Я – завклубом? То то ніколи в селі жінка нічим не була...

– Іди-йди! Ти сі опинила без хати, і йди, і ти будеш, там є сто підісят рублів, а трицять рублів на уборщицю, а ти що, танці не зробиш кожної неділі дівчатам тай хлопцям, а щовечора не посидиш трохи в ті хаті-читальні, аби вони собі почитали газети – а ти рахуй треба з чогось жити!

Як мене намовив, а для мене так смішно, так смішно... Як жінка головою, завклубом... Але нарешті пішла. І тоді я почала працювати. І я ни то що перед вами би хвалилася, ви мене не знаєте, а я вас, але я дуже нашу Україну любила і все сі дуже старала.

Як зачали ті партизанки, то я вам скажу правду, з нашого села перших партизанів я відправляла. Їх батьки не знали, їх брати не знали й сестри... Я їх так відправляла, як братів. Кожному й ручник, і ложку, і то... Потім одна сестра мені каже: «Боже! Я тебе мала за таку файну жінку – як ти могла мені не сказати, що мій брат іде в партизанку?!» Я кажу: «Ну а чому ж тобі не сказав твій брат?» Ну і всьо, й Буджеринка така жінка, що вона нікому, вона розумна і так далі... І як ті партизани були, хто буде пекти хліб для них? Буджеринка. І хто буде знаєте що – Буджеринка. І в нас там була така боївка, називалася... чекайте, зараз згадаю...

– **А що таке боївка?**

– Ну група така партизанів. І керуючий в них був. Ну й ви знаєте, що його поранили, того провідника тої боївки. І до кого дати? До мене. Я так жила від центральної дороги дальше... І мені тото... Хочу я вам сказати... Знаєте, так я переживала, я ще була й вагітна тоді... Ну але що – не могла відказатись. Бо так як я много начиталась ще за Польщі за ту Україну, за те все, і мені серце не дозволяло.

Ну, але ви знаєте, що то є люди ріжні... Тут у сорок першому році вибухнула знов війна. Ну й тоді що роблять? Чого я була (а то думали, що то так всьо було...), я була большевицьким працівником? Ну й ті ж ото, он той, і всі так на мене... Я собі думую: Боже, Боже! Такий мені був жаль, що я вам хочу сказати, що якби не директор школи, то мене б певне були вбили...

Але що я була... Ну, то така дурниця, там ми організували тих комсомольців, а я молода жінка, то треба було бути завклубом, і треба було бути комсомолков... [розмову перервав телефонний дзвінок].

... Ну й ви знаєте, що то так було дуже тоді тяжко! Бо якісь ми українці, що хто прийде – то й ми вже ваші! Тут вже зробили партизанки, а тут хто і сами сі клали до тих дуже, большевицької тої влади. А потом вже зачинали обсуджати. Ну й там був такий завуч школи, і він організував комсомольців. Ну але то ніхто не хотів, і назбирав таких діток. Я знаю? Шо мали по тринадцять, по чотирнадцять – тих хлоп'єт, що пасли худобу.

Ну, а він був ше кавалер. І я як роблю ті танці, а він прийде та й мене бере танцювати... Одного разу чоловік се роззлостив та й каже:

– Та чо' ви собі не йдете дівчат брати танцювати? Я сам хочу з жінкою танцювати!

А він на другий день прийшов до тої хати-читальні та й мені каже, аби я сі відчитала за своєю роботу. А ви знаєте, я не була стара, мала двадцять другий рік, і так сі подивила – такі діти, що цілий день пасут худобу та й бавляця камінцями... А я кажу:

– А я не можу, бо я маю температуру, і в мене горло болит.

А він каже:

– А ти нічо' не робиш!

А я кажу:

– Та мусіла-м хоть скласти то, що нічо' не роблю! – І не хотіла йому нічо' відповідати.

На другий день він в район, до директора наших тих клубів. А я не знала, що то був такий будинок, і в другій кімнаті сидит наш директор школи з завідующим райвно. А він мене зустрів тай аби я зайшла. Я зайшла, а він:

– Як ти сі не могла перед комсомольською організацією відчитати?! – та до мене, та то, та то... А я кажу:

– А як наш Кос, бо то він називався Кос, – він такий добрий організатор, і в нас так много дівчат гарних, хлопців – чо' він не zorganizував, а тоті діти, що цілий день пасут корови та й камінчиками бавляться, а нащо я мала сі відчитати, – за те, аби вони мені сказали, що я добре роблю, а що зле? А я кажу, а ті діти, що цілий день камінцями підкидували, не могли мені звернути увагу?

І він той директор:

– А чо' ти не комсомолка?

Я кажу:

– Ну слухайте! Я не комсомолка, для нас то є новість, наша тут Западна Україна не знає, що таке комсомол! І гадають, що то вже смерть! І як я сі сама запишу в комсомол та й, – кажу, – який-небудь дурень, як я буду йти з тої хати-читальні, розвалит мені голову!

А він каже:

– А ми його посадимо в тюрму!

А я кажу:

– Та й який мені інтерес, як він мені око виб'є, або, – кажу, – ніс розіб'є, що він буде в тюрмі! Я не хочу! І тому, – кажу, – бачите, як я виходила заміж тому рік, нас вісімнадцять брало слуб. І я тоті свої жінки – я їм і слова не казала!

– Організуй!

– Як ми сі вже багато нас запише, то тоді, – кажу, – ми будемо, – кажу, – нас усіх не виб'ють... А так...

– Ну харашо, харашо, іди та й працюй!

Ну, а тут як вже в сорок першому році то вибухло, та й тут уже було в нас, знаєте, тої Самостійної України шось кілька днів... Ну, то таке на мене, що Буджеринка була завклубом, і таке, і таке, і там оден каже, що я була комсомолкою... Я пішла до нього та й кажу:

– Слухай, а де ти взяв то, що я комсомолкою була?

Але то такий рух, що знаєте!.. Але директор школи там є та й каже:

– Простіт мені! Дайте мені слово!.. – А ви то записуєте?!.. – *[Апелюю до мене. – Л. І.]* Ой, може не треба було... А він каже, директор школи, просит, аби йому дали слово. А то не хотят. Нарешті він допросив та й каже:

– Слухайте! А ви мені скажіт, будь ласка, хто з-за нашої Буджеринки на Сиборі або в тюрмі? Тоді я повірю! Але навит вона й сама не знає, як її директор клубів намовляв чорно і сварив, що не комсомолка, вона йому так відповіла! Я за стіною із заврайвно говорив. Я навить не знаю, де в тої жінки знайшлися такі слова! А ви нині її...

А він ще шось там каже, знаєте, то такий був дурнуватий хлоп... А він каже:

– А ви знаєте, що за Буджеринки провини відповідаю я! А ви її лишіт в спокої!

Ви знаєте, мені так сі зробило жаль, я так плакала!

Ну, та й тоді вже за німців, то таке... А я дівчиною як бу́ла, то там я грала роль... Я забула, хто її написав, то таке було «Чарівник Данило». Вони хотят, аби я йшла грати роль. Кажу:

– Та де би комсомолка пішла грати роль? Ви здуріли? – Я сі дуже на то́то образила.

Ну, але й нічо́ не вийшло. А потом знова як прийшли в сорок четвертому році большевики... Ну й знаєте, [скажу] правду, шо́ бу́ли такі між нами свої, шо працювали в тім. Як ті прийшли, а повидавали... Стільки людей поарештували! Та й оден такий, шо повидавав, та й прийшов, та й каже... А гарнізон вже сі встановив в нашому селі...

– Ти знаєш, шо тебе будуть то́же кликати?

Я кажу:

– А чо́го?

– Ну, бо вони знають, шо ти була завклубом, і шо тебе хотіли вбити...

А я кажу:

– А їм хто то́то сказав, шо мене хотіли вбити? Шо, я йшла сі до них жаліти?

А він каже:

– Та видиш, всьо знають!

І ви собі уявіть, приходить з то́го гарнізону дівчина і каже:

– Вас кличут.

Я думаю: «Боже!» Я кажу:

– Ну й що я їм маю казати?

А то такий, шо працював і був навит в ці наші боївці! Я кажу:

– А ти не здурів чисто? Як я буду розказувати то, шо знаю!

І я пішла. А я вже вагітна, і я ше взяла, то були такі сорочки вишиті з домого полотна. Я й так вже вагітна, чи п'ять місяців вже було... вже найбільш...

І я взяла ту сорочку, а поверх широку спідницю, і я мала – а то ширша від довша. Я прийшла там. Вони так сідають, оден отут, другий отут, третій відси. Та й каже:

– Ви нам розкажіть, як ви жили за час німецької окупації.

А то була правда, в мене був хлопчик два роки. То я йому кажу:

– Ви знаєте, я дуже погано жила!

– Чо́го?

– Того шо в мене хлопчик помер. І, – кажу, – я не мала ні мами, ні тата, і я тоту дитину сама виховувала. А я везла його до Болехова в лікарню, до лікаря, і він по дорозі вмер, і мені сі шось стало, шо мене так голова боліла. А чоловік ше ногу зломив...

А він так хоче мене злапати та й каже:

– Та й загоїлась рана?

А я кажу:

– Та яка там рана, як то він упав та й зломив ногу! Яка там рана!

А він каже:

– А ви знаєте, що у Тисові є... – Але то як був фронт, та й до мене до хати дали полковника. Ну, а я що... А він каже...

– То, знаєте, є бандитство...

А я сама напекла хліба партизанам. Та й я дещо ліпше вмiла, я паски́ на великодні свята пекла для партизанів. А він каже до мене:

– А ви знаєте, що то є в Тисові шістдесят хат, що печуть хліб бандитам!

Я кажу:

– Та я не знаю, ви знаєте, я сі тим не інтересую, я так за тим хлопчиком плачу, мене голова болит...

А він каже:

– Та во, будете мати друго'!

А я кажу:

– Та буду, але я втратила того, то вже мав на третий рік...

І він мене якось так відпустив. Та й нічо'. А потом знаєте – ну то є ріжні люди, – те й одні кажуть, що мені ніколи ніц не кажуть, певне я... Я, знаєте, навіть не знала, як вже прийшли в сорок четвертому році большевики, вже сі встановили... Я вам чесно кажу [до мене. – *Л. І.*], я вас більше не побачу напевно, а ви мене, але знаєте, я навіть не ходила в тамтой Болехів і не знала, де в якому будинку помістилося КГБ. А ми шість кілометрів живемо від того Болехова в селі. Ну і там, ви знаєте, вся влада большевицька [була]. Іхтось там, якісь дві жінки якесь на мене мали зло чи шо вони хотіли – і сказали, шо я ношу молоко на НКВД. А ви мені повірти, може, я вас більше не побачу, шо я навіть не знаю, в якому будинку знаходиться те НКВД! І ви знаєте, я так плачу... Ну, бо то таке, – а хлопці прийдуть з ліса те й... [...]

А я хожу, вже десь більше як рік, я тоту дитину вродила, дівчинку, – вона у Львові тепер живе, бо я маю дві доньки у Львові, а третю в Тернополі. І ви знаєте, я так плачу, а воно таке мале, – вже так за щось ходять і кричать, шо пішла енкаведистка! Ви знаєте, я вмираю з плачу! І вже забрали в нас коня, отак сі насіли, – а я була в ту хвилину і мій чоловік. Я кажу: – Я не знаю, чи ви знаєте, Долинський район є, а перед Долиною від нас, від Болехова, то є такий монастир великий, церков, – називається Гошів. Там були розвалили те все большевики, і там де священики жили, то вони там інтернат були зробили, большевики... Ну й ви знаєте, за німців тогди ще працювала та церква. Я вже вижу, шо немає ніякого нігде оправдання... І тому я, аби мене нині різали, аби я сказала, шо не вірю в Бога – я того не можу... Я тоді кажу до чоловіка:

– Ну що, ходім до Гошова і висповідаємося... [*запис обривається, закінчилася плівка, тому цей уривок незавершений*].

[...] І ми пішли до того Гошова, й ви знаєте, я почала ся сповідати й страшно плачу, перед священником. Він був такий старий... Хоч то не повинно сі розказувати, але я вам розкажу... А я кажу, шо на мене насудили

таку й таку справу... Отче, я не перед вами сповідаюся, але перед Господом Богом, що я абсолютно нічо' не виновата. Я зачала дуже плакати, а він каже:

– Я бачу, систро, шо ти не виновата. А як тебе звати?

А я кажу:

– Анна!

А він каже:

– Я буду молитись, і ти молись. Я буду вірний, шо Мати Божа Гошівська, – (бо вона сі там явила колись давно, давно!), – і я вірую, шо вона тебе виратує!

А я не можу того болю передати, як мені було тяжко! Я не збираюся перед вами хвалити, я не була така вже дурна жінка сільська, я багато читала, й багато бачила – де ж я могла своєю Україну зраджувати перед большевиками?! Я навіть не могла собі уявити, ані подумати! Ну, але то були люди такі різні, як і зараз бувають.

І ви знаєте, я тому вірую. Я йду звідти, а одна дівчина мене зустрічає та й каже:

– Ти знаєш, тебе хоче провідника жінка бачити!

А я, чуєте, пекла партизанам на свята ті паски – на Великодні, на Різдяні свята, все я то робила – а тут раптом мене зробити, шо я провокатор! А вона каже:

– За тобою провідника жінка питає, вона каже, шо тебе знає з дівочих літ.

Я знаю? Я з дівочих літ мала тих колежанок купу – відки я знаю? Та й я прийшла додому. І в мене вдома – уявіть собі, які були несправедливості! – вже знають, доказують, шо я провокаторка, бо я до Болехова ношу молоко продавати. Але будуть для партизанів в мене збирати вовну овечу, і як за це довідаються ці большевики, значить, мене вб'ють тоді наші.

А моя та донька має рік, а я так даю її ссати груді та й думаю: «Боже, Боже! А що з тобов зроблять? Чи тебе вб'ють, разом зі мнов, чи що?» – і так гірко плачу!

І то якраз я одної неділі ходила до того Гошева, а другої збираю ту вовну. А її возьму на руки та й так ношу по городі та й думаю. Як я бачу – йдуть так три дівчини. Та й ті дві сільські, а трета, підійшла ближче, а я кажу:

– Марійко! А ти де сі ту взяла?

А вона каже:

– Тихо, бо я тепер не Марійка, але Олена! – А її чоловік провідником там, в наших селах. А вона каже:

– Боже, ти вже маєш таку донечку, а я не маю ще дітей! – (А в мене були колежанки колись, в тому Болехові). І в'на каже:

– А ти знаєш, де тота й тота хата?

Кажу:

– Знаю!

А вона каже:

– То дівчата, ви верніться, а мене Ганнуся відпроведе!

Взяла вона трошки побавилася з моєю дочкою і йдемо. А я кажу:

– Але ти, Марійко, якби знала, з ким ідеш, ти би не йшла. Я провокаторка!

А вона каже:

– Здуріла, чи що?! Те й мій чоловік тут провідником, а він казав: «Колись переночуєш там, – (а в мене чоловік в партизанці), – а ти колись в неї переночуєш, в Ганнусі, свої колежанки»... Боже, я мушу чоловікові сказати, аби він вивів то на чисту воду! Та як ти колись була така й така, та я не вірю, що ти могла сі перетворити!

А я зачала плакати та й кажу:

– Бачиш, що на мене найшло! Мені нікого так не жаль, як тої дитини, я вже сама не жалію, – що в'ни з нею зроблять?

Вона каже:

– Не переживай! Мій чоловік мусит вивести на чисту дорогу!

І ви уявляєте? Він закликав чоловіка за таку гору, то ше додому. І він там йому всьо розказав. І він кличе того, що він тото всьо зробив... А вони в нас коня вже забрали... Каже:

– Чо' ви в отого чоловіка забрали коня? – І все собі уявіть, яка то була несправедливість – а вони вже донесли до УСБ. Ті, що вже йшли вбивати, українці, то ті були партизански, а Уесбе – то це що їм вже доложат всі і вони прийшли вже, в нас так много людей побили!

Як в нас вбили священника! Він такий був добрий! І уявіть собі, той священник – в нього було шестеро дітей! А семе було з запасом. І в'ни, як він ішов із вечірні, вони його вбили! Можете собі уявити. Що то були за люди...

І ви знаєте, що він тоді, цей провідник, каже:

– Слухайте! А ви думаете головов, що ви робите? І за що ви хочете вбивати? Ну докажіть мені! – при ньому... А він:

– Та, то так УСБе сказало.

– А ви як могли донести до УСБе, як, – каже, – всі справи первинні повинні перейти через мої руки?! – І тоді до него. – Свиня! Я, – каже, – знаю його жінку ще з дівочих літ, яка то була розумна й культурна дівчина, і вона не могла ніколи би зрадити своєю Україною!

І він тоді як наказав, – ну й каже чоловікові, аби йшов по коня вже до тих, що там в партизанці... А чоловік каже:

– Не, не піду я, я тудя не знаю і не піду!

Іде той сам провідник через наше подвір'я, може, п'ятого дня. Та й каже:

– Вже є кінь вдома?

А він каже:

– Не!

А він каже:

– Шляк би їх трафив!

Ну й тоді пригнали коня... Але я вам кажу правду, я так пережила, що мені здавало, як де миша шурхотіла, що то вже йдуть по мене! І я так гірко плакала, і я вірю, що та Гошівська Магінка Божа, ото як я йшла відти... А я там так плакала і молилась до Неї! І думаю: «Як то так? І мама наша померла, і всі такі малі лишилися, і так не один мені казав, що вас чотири дівчини, і кожна так себе гарно вела, – а тут мені, знаєте, таке пришивали...»

Ну й потом нас оправдали, і прийшли, й сказали, що ви вільні і знайте, що нічого – і так ми сі лишили. Але, знаєте, скільки здоров'я пішло!

Ну от ви нині працюєте, аби підтримати українські звичаї, традиції, щоб то наше не пропадало, – а вам скажуть, що ви ходите, ше й нині є і комсомольці, й москалі – а ви з ними маєте зв'язок. Ну отак собі подумайте, як ваша навіть душа й нога туди не стане – а вам кажуть. І ще в вас дитина й кажуть вам, що вас вб'ють...

– Зараз інші часи... Якби на мене таке сказали, то я сміялася б та й не більш...

– Бачите, а я таке тоді пережила, і так гірко плакала...

Але бачите, аби ви не думали – много невинних людей пішло! Много! Але много й виноватих...

Я не знаю, чого ми такі українці, як хто прийде – так як той жид: «Чуєш, ми ваші!»

Ну, я не кажу – в мене зять і дочки ходили в школу, вчилися в університеті, то були комсомолки, я не кажу, що ні!

– А як же, мусили!

– Ну, і зять був в партії, але він вже вмер. Він був в нас завучем школи і женився з мойов дочков. І його перенесли власне в той Гошів, де тота така велика церква. Але церква так на горі, так високо – треба йти дуже догори! А друга так низько. І як його там перенесли директором школи, він вже був з моею дочкою жонатий, і казали йому ту церкву розібрати. А він, як йому сказав райком, що він має розібрати тоту церкву, зібрати актив сільський, вчителів, та й тоту церкву розібрати, – то він так почорнів, як земля! І тоді що він робит? Мав викладача свого, де він кінчив педінститут, а він його колись намовляв, аби прийшли в аспірантуру. І він аби уникнути розібрання тої церкви, їде у Львів і поступає в аспірантуру. А він уже тоді женився з мойов дочков, і забирає її до Львова, і вона тоді поступає в університет, (першого року не поступила)... І тоди вони у Львові там працюють, він уже кандидат наук, і вона кінчила університет.

А тоді чогось його потягнуло докторську захищати. А я кажу:

– Володя, та й нащо тобі то?

А він каже:

– Мамо! То треба тихо сидіти і тільки вчитись, коли вони нам ще дозволяють! Бо якби колись прийшло взяти владу в руки – то треба кому!

Ви розумієте? І він поїхав, в Москву на послідну конференцію перед тим захистом – і він там помер! [...]

[Далі спогад про зятя та смерть родичів, похорон зятя].

– А як ви оцінюєте сучасну ситуацію в Україні?

– У нас всі тягнулися до влади і всі були тими комуністами. І вони зараз кожен собі тягне. Я не можу зрозуміти. Ну хай ти тоді мусів бути, бо ти тоді хотів мати працю, хотів дітей вчити, – мусів бути тим комуністом. Ну а чого зараз? Ти такий сі зробив українець, а ще робиш багато несправедливого...

– Демократи, які «дорвались до корита», в Києві кажуть...

– Я вам кажу, як я чекала тої України, як я увиділа славно-явно той сино-жовтий прапор, і як ми пішли до могили там в моєму селі, то мені сі здавало, що я найщасливіша людина в світі, що я явно-славно побачила сино-жовтий прапор. Мені сі здавало, що я не така мала, як я є, але я в два рази більша. Ну, але все знаєте, так сі дивлюся, мої знайомі, там в місті, в Болехові, і в селі, – як то кожний допався влади і навит такі якісь несправедливості... [...] Я думаю, що я дуже молода жінка, що я могла побачити то все. Для мене Шевченко дійсно був як рідний батько! Звичайно, в нас мало таких жінок. Я перед вами не хвалюся [...] Я вдячна, і мені здається, що тепер я вже можу вмирати, бо я побачила Шевченкову могилу, той Канів, і їхали ми Дніпром (читає «Заповіт», розповідає про побачене). [...]

[Розповідає про село, про священника і про свої взаємини з ним].

– ...[На мене кажуть], то вона премудра, то ще там... Вона воліє, як одна з друзів й здібле, то вона воліє поговорити за якісь там тряпки, за щось. А я не можу. Я й зараз волію щось прочитати... Вона знає, що тота таку спідницю купила, таку сорочку вишила, а там сі посварила, а там сказала... А мене тото не обходить. Я волію прочитати чи якусь книжку, чи газету, чи я маю вдома в телевізорі Ради, *[сесію – Л. І.]*, я все хочу вислухати новини... Я знаю тих усіх в Верховній Раді, то мене дуже інтересує... *[далі – про політиків розмова, про події у Верховній Раді].*

Так би сі хотіло бачити, аби дійсно та Україна була, а тоді би так вже хотіла вмерти. Але видно я не дождусь, бо я не вважаю, що то зараз Україна. Можливо, я неправа, як стара жінка, але я не вважаю... То тільки якось так, ті прапори, що повивішували, і так тільки на тому, а взагалі її насправді ще нема!

– Вони ж скомпрометували все те, що було для вас святе!

– Ви, певно, знаєте, як то колись ще в ті часи, давно, як то було в нас туди далі, в горах така Маківка? То за неї читали? Ви знаєте, що я дівчинов три рази ходила на ту Маківку, бо то тоді відправа все була осьмого серпня,

то перша неділя серпня, то було там. І я дівчинов ходила три рази. І ми йшли пішком, звідта аж тудя і звідта назад. І я там була тогди, як большевики, як сказав священник, відправив і сказав проповідь, і після проповіді як сказав «Слава Україні», – а то шось три їх пішло на [...], де там була ціла ватага комуністів, а він сказав: «Ганьба Україні». Правда, його вбили... Але я вам скажу, Польща нічого не казала, тому що там ся ми били з поляками, українці, січові стрільці... А мої мами рідний брат на ті Маківці загинув. Там вже всі його споминають – ну та що то з того?

Цікава історія цього запису. Напередодні ввечері я пішла в театр ім. Франка. Вже не пригадую, яка була вистава, бо недалеко від мене, навскіс я помітила бабусю у вишиванці – не в салонній, а в справжній. Всі дивились на сцену, а я – на бабусю. В антракті я вже була коло неї, а другого дня – в квартирі на вулиці Карла Маркса, де вона гостювала в когось із дітей. Записала од неї весь її репертуар. Тепер думаю: скільки ж таких матерів, бабусь проживало в Києві?

Частина 3

Упорядники: о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.;
о. Олександр Овчинников;
Зоя Хижняк, к. і. н., доц.

Мамус Микола Степанович

Записано 2.08.2000 р. в м. Козова Тернопільської обл.

Я, Мамус Микола, з Тернопільської області, міста Козова, довголітній політв'язень, член ОУН з 1941-го року, учасник бойових дій на Тернопільщині, був в боївці і можу, хочу дещо розказати про ці події, які мені прийшлося пережити. Але в першу чергу, шановні друзі, я хочу розказати про могилу Сушка і Ярослава Барановського, так як не було родичів у Сушка, і не було нікого не залишилося родичів у Барановського. (в Сушка є внук, але він хворий був який вже час (?). Я хочу сказати, що і Сушка, і Барановського вбили бандерівці у Львові. Сушко вийшов з-під базару, був оточений. Про Сушка і Барановського дуже багато книжок є. І Зіновій Книш пише й інші, так що я про їх діяльність не буду говорити. Але відносно Барановського, то розказувала племінниця Коновальця. яка приїхала з Америки, з Нью-Йорку, що вона була свідком, розказувала у Львові на 70-літтю пам'яті Євгена Коновальця, що вона була свідком, коли вбили бандерівці коло її хати Ярослава Барановського. А відносно Барановського, відносно Сушка, то є дуже багато написаного і дуже багато матеріалів є і в «Білих плямах», і в інших. Хотів би я сказати про ще одно. Дуже багато зараз спори йдуть, що було вбили не бандерівці Сеника і Сціборського, а вбили більшовики. У Тайшецьких лагерьх, на 14-му вахтпункті в штрафному лагері між доктором Горбовим, головою УГВ, і крайовим референтом Петром Дужим в присутності сотенного Михайла Колесника, Миколи Топчука, Богдана Кравецького в розмові між Дужим і Горбовим йшлося про мельниківців і бандерівців, Горбовий розказував, як відбулось вбивство Сеника і Сціборського. [...] приказ бандерівського центрального проводу – був вбитий тільки Сеник, тому що Сеник був зрадником українського народу, з його слів. Коли [Атавачій?] вбив Сеника, Сціборський в обороні Сеника вихватив свій револьвер, тоді [Атавачій?] вбив Сціборського. Барановського вбили бандерівці за те, що в польських архівах нібито знайшли документ, про те, що Ярослав Барановський був польським агентом і донощиком. Михайло Колесник запитав Горбового: «Як бути, як бути з іншими, як дивитись на такі авторитети, як Андрій Мельник, як Ольжич?». (Ми не знали, що Ольжич не живе в лагерьх). Горбовий відповів: «На ніякі авторитети не треба дивитись, тобто

треба їх стріляти». Отже, в розмові можуть підтвердити Колесник, Микола Вовчук, Богдан Хелецький. Мамус Микола може підтвердити. Сам Петро Дужий, звичайно, не підтвердить, бо він вже мертвий, і він був би не підтвердив, тому що він був каратель бандерівський. Він був звичайний, був порядний, він не був терористом цей Дужий. Треба буде признати, а найбільше видатна особа це був Михайло Сорока серед бандерівців, якого знав з лагерів. Був дуже порядний Омелян Польовий, курінний. Дуже багато було гарних людей, не можна всіх міряти під одну палку, бандерівців, які були... Це дійсно були патріоти, віддані Україні, але на жаль, Микола Лебідь і цей, і Василь Кук, і всі інші були... дуже жорстоко відносились, того повбивали. Я сам особисто їздив з боївкою обороняти тут по Тернопільським районі людей од вбивства. І напевно ми поїдемо через село, і я вам покажу, де вбили директора ніколи. Він не був мельниківцем і не був ніким іншим. Він взагалі був патріотом України, був дуже чесний чоловік, але факт той, що його вбили. Отже, вбивали людей навіть не тільки за те, що вони були мельниківці чи уенерівці. гетьманці, але вбивали людей за те, що він сказав слово на бандерівців – за те кара смерті була. Ми проїхали з вами цілих три області. І боялись сказати слово, навіть ще сьогодні бояться, Отой самий Воробець, той самий Климишин не сказали всього і навіть нічого, фактично, нічого не сказали того, що вони пережили. Тому що вони ще й сьогодні бояться всі того терору, ще й сьогодні. Ми зараз поїдемо в Підгайці. Цей Підгаєцький і Воробець, як ми віднайшли цю похідну групу. Їх вбили цю похідну групу, тільки тому, щоб вони не пішли в Україну здобувати Київ. Їх замордували жорстоко. Відносно Сеника й Сціборського ще була розмова в лагері більш десь в 59-му році в 60-му році. Лука Павлишин, який очолював похідну бандерівську групу «Схід»...

«Північ» ще йшла по Житомирі. Мамусу Миколі, Грицаку Євгену, який живе в Снятині, ще живий, і Мариняку розказував. Мариняк помер. Розказав він в Мордовії на сьомому лагері, но не пам'ятаю в 1959 чи 60-го року. Десь в тих роках. Отже ж, він сам вихвалявся, що він підготовляв вбивство Сеника і Сціборського, тобто розробляв цей план вбивства. Лука Павлишин. Це може зробити — босяк ще. Може, ще комусь він розказував, я не знаю. В лагері розказував. Мало того, в лагері, оцей Климишин сказав... ми були в одному лагері. Ми не знали, що ми мельниківці» Чи ми боялись в лагері? Ми боялись в лагері признатись мельниківцями, тому що нас могли повбивати. Отой самий Павлишин був, і там інші були з Павлишиним.

Що хочу ще сказати? Що бандерівський терор не тільки вбивав цих, я вже ще раз повторюю, але вбивали й інших людей за слово. От вистачило написати – я стою, допустим, я есбіст, стою ще тут на квартирі. І господиня моя посварилась з сусідкою, з сусідкою посварилась. І ця господиня написала було, що вона сяка-така, що вона тово. І тут же поліція у господині.

Отут во розказували мені, що була така господиня, що кільканадцять чоловік повісила у селі. Кільканадцять чоловік повісила у селі. Донос робила на людей фальшивий. Посварилась з ними – і все. То було – це факт. Та й зрештою ви й самі переконалися, ви їздили... Ви переконались, що вбивали не тільки, якщо він був навіть зрадником, чи навіть підозріння, то вбивали його, жінку і ще й дитину, то вже розказували то і в Луцьку, і один, і другий, і третій, яких ми відвідували. Я би міг тут цілий ряд... Отут також в нас їздили, кілька чоловік. От він був, наприклад, в повстанцях, не було, де дітись. Він здався. Вночі прийшли і вбили. Не тут здався. Пішов до більшовиків. Він не мав злочинів. Він прийшов, прийшла. Здавайтесь, ми Вас [...]. Пішов, здав зброю і його вбили. Мені ще хотілось би там до Мануїла додати, але то вже розказали про це. Вбивали. Або, наприклад, пішов в повстанці. Пішов у повстанці. Його воші їли, тут такі [...] біда чорна, і втік він звідти. Прийшли й розстріляли... Зараз ми їдем в Підгайці, ми ще там запишемо, в Підгайцях події на ці, про похідну групу. Поїдем до тих, до Данилишина, й поїдемо сюда, до Зборова. Таким чином, до 44-го року я був в місцевій боївці, що тут діяла, в Козовій. Їздив з автоматом з моїми друзями. Ми мали дуже сильну боївку. З Помор'янами зв'язувались, мали зв'язок. Місто Помор'яни. Отже ж, ми мали дуже сильну боївку. Ми мали автоматичну зброю, і навіть бандерівці до певної міри боялися. Одного разу їдем — їде жид на підводі, лікар. Ну, ми йому нічого не сказали, ми забрали аптечку цю. Ми не знали, хто такий. До нас прибігають бандерівці: «Віддайте нам, бо в нас ранені». Ми віддали. «Ми — каже — думали, ми думали...» Ми не хотіли нищити, ми взагалі не нищили жидів, але ми хотіли переконагись, на кого він працює. Чи то більшовицькі, чи як от. Бо він міг бути всякий. Бо людина...

Отже ж, ми мали дуже сильну боївку, їздили по селах, тут возили, і так дальші, обороняли, від бандерівців відбивались. В бандерівців у нас справ поки не було. Тут нікого не вбили, тільки один випадок був. В 1944-му році, тікаючи від більшовиків, вже під... Я переїхав зі своїми друзями, з Дубасом Дмитром і Стициною Павлом, переїхали на Бойківщину в так звану лоївку, не в боївку, а в загін вже до того, повстанців – РБ. Це що значило? – Референтура безпеки. Ми забезпечували продукти, зброю, находили, збудували. М'ясо солили, холодильників тоді не було.

Хижняк: Ще в Карпатах було...

Мамус: Не в Карпатах – на Бойківщині. Це Тульчанський район. Вовче село, Роздуч, Лімна. Коли вже ми це заготовляли там. Наша група оперувала. І паралельно оперували бандерівців. Ми не мали ніяких сутичок з бандерівцями, не було сутичок. Коли підходили вже більшовики, то ми поїхали на еміграцію. Нам сказали: або втікайте, або лишайтесь. Частина нашої боївки поїхала на еміграцію, а частина залишилася. І цю боївку, яка залишилася в селі Вовчому, бандерівці арештували і розстріляли. Були потім такі

слухи, вже ми не знали про це. І, напевно, один з Помор'ян хлопець залишився, не хотів йти. Не знаю, де він дівся, но його нема. Не хотів іти за кордон. На еміграцію.

Задорожня: А тільки один з боївки залишився?

Мамус: Ні, ні, залишилось багато, а наші ті, що з Тернопільської області пішли туди.

Задорожня: А саме з вашої боївки один залишився?

Мамус: З нашої групи залишилося декілька. Ми пішли. Ну, то багато розказувати буде про німців, як ми були в їх військовій частині, і так далше, то дуже довго розказувати, але після того, як американці прийшли... Ми пішли туди в американську зону — не знаю вже, де ті американці були, і я жив у Аугсбургу, от. Бував у боївці я находивсь, от, ходив з револьвером польським. Американці цих, неповоротців не передавали більшовикам, але уряд і командування. Але були випадки, що НКВДисти під'їдуть до офіцерів, заплатять їм добрі гроші, і ті передають на свою руку. Отже ж, ми тоді вже бралися до зброї і ми вже тоді захищалися. Нашим завданням було захищати лагерь. У лагерьх були спочатку Терещі, тобто голови лагерьх. Це міг бути і гетьманець, і УНРівець, це петлюрівець, і міг бути безпартійний взагалі, кого там поставили [...]. У 1946 році були вибори в лагерьі. Отже ж, ціла лагерьна адміністрація була бандерівська, бо там продукти, там дохід, а мельниківцям залишилися, бо ми також мали тоді опозицію, залишилися обласні комітети, тобто області, над тими лагерьями була ще область. Коли бандерівці подивились, що то не вигідно: свобода слова у руках мельниківців, рішили взяти силою цей лагерь, цей комітет. Нам дана вказівка, щоб ми приїхали деякі озброєні, а ми приїхали тільки з залізними добрими прутами. Я поїхав в Мюнхен. Прийшло від Гуцула, Панасюка Михайла. Я підчинявся Панасюку Михайлу. Ну, і коли 120 бандерівців вже наступали на цей комітет (там було дві прохідних). Це були військові [...]. Сотником не пам'ятаю — без руки — Дорожинський десь пам'ятає. Проїшли одну прохідну, на прохідній сиділи [...] 9 чоловік проламали. На другій прохідній, коли вони проходили, надійшов генерал Капустянський — старенький, з паличкою, бородатий, але ще досить... Між іншим, я Вам зараз покажу, як карточку. Коли Капустянський підійшов, йому сказав сотник: «Дайте місце генералу». Пропустили генерала, прорвали другу прохідну, ввірвались на перший поверх. Народу [...] 46 свідків, пам'ятаю, як сьогодні. Це чотирьохповерховий будинок великий, там було і столова наша, і так далші, і всі завтраки цього, так би сказати, допомоговий український комітет. І вже надали урядників викидати з кабінетів, виганяти, по кабінетах. Коли вони надали виганяти урядників з кабінетів, виходить Михайло Панасюк, він тоді «Марко» називався, кличка його, тобто псевдо. І хлопці — дай їм за Сеніка і за Сціборського [...]. А нас в кінці стояли двадцять чоловік, і в другому

кінці стояло двадцять – вже наготові з палками. І ми почали бити по головах, почали скільки сили. То вони так, паніка така сталася, так тікали настрімголов. Кількох забрали в лікарню. Кількох забрали в лікарню. Я ще вибіг на вулицю, на вулицю вибіг. Там стояв піп, бо він не міг перескочити через пліт уже, залишився. Ну, до священика всі віднесли з повагою. А я підійшов до священика і кажу: «А ти чого сюда прийшов? Ага. Ти ж маєш кадило, ти маєш кропило, ти маєш Євангелію, маєш церкву. Ти якої холери сюди прийшов?». І його перехрестив у тому капелюсі. Добре під ломиком залізним, що йому, розумієте, тово. То він те [...] розірвав і через пліт перескочив, як півень. Так, тоді вже перескочив. От на тім і закінчилась ця не лише одна історія.

Капустянський – це керівник був у командуванні, захисник полковника Мельника. І якщо зараз в організації розлад, розбрат, то в той час в Організації Українських Націоналістів працював як механізм годинниковий. Якщо я їхав до Італії, і сказав, там, мені збрехав цей Нальчицький на границі не можна перейти, то я йому сказав: «Слухай. – кажу, – пане Нальчицький, я їду туди там-то там [...]». – «Ну, всьо-всьо, підем, підем, добре, підем». І «Жарина», якого згадували там, скинув з себе годинник золотий, два персні: «На», бо в Італії були комуністи тоді наполовину, чуть-чуть не комуністична. Дав мені той золотий годинник і дав свої гроші, які були. Але що я хочу сказати, якщо тоді (я за Італію скажу пізніше). Вертаючись з Італії, я поміняв кальсоні і сорочку свою теплу за продукти, нам давали всього в обріз, бо організація не мала коштів. Але мені було, знаєте, дивно і приємно, що коли я возив з Аугсбургу до Мінхена продукти полковнику Мельнику, і зайшов, постукав до його квартири, зайшов, кажу: «Пане полковнику, я Вам привіз продукти від Пакуша (?)». Він подякував. Я подивився – все скромно. Ну, і так як звичайно собі, подякував мені, і я пішов. Звичайно, я не думав, що то буде мати такий історичний. Але я побачив, в него скромність..., він скромніше жив, як я зараз живу, знаєте, там у тій квартирі. Це, знаєте, його красило. Мельник був лицарем, так сказати, духу.

Хижняк: А яка мета походів Ваших в Італію була?

Мамус: Отже ж, мене в Італію післали, я сам согласивсь іти в Італію як зв'язковий. Між Італією і проводом не було зв'язку, ні в Ілїрії, ні... А в Італії була дивізія «Галичина», десять тисяч. В Італії був дуже сильний осередок наш, який очолював доктор Федорончук. В Італії був Онацький, професор, який осередок...

Хижняк: А мельниківці і Мельник залишався в Німеччині?

Мамус: Так! Так! Ішов тільки зв'язок. Отже ж, я пішов на... Мене послали з Мінхена. З Мінхена я перейшов через Альпи границю між Австрією та Італією, прийшов до Зальцбургу. В Зальцбургу мені долучили ще «Жарину», який мав іти зі мною до Італії, дали мені зв'язок у Віляху, що мене

мають там перевести, і я виїхав... У Віляху я зустрів дружину Барановського Ярославу, яка втікала і жила там в лагері. І зустрів своїх односельчан. Звичайно, цей, який мав мене проводити, Пальчинський, не знав границі, і не дуже-то хотів йти. Нам сказав, що там не можна перейти і так дальші. Але коли я йому сказав, що я тебе там-то там, звідтіль, то каже: «Підемо». Тоді «Жарина» звідкись виймає, знімає з себе золотий годинник і два золотих перснів і каже: «На, якщо ти попадеш, значить, відкупиш у когось». Ну, і ми з Пальчинським пішли на границю. У Віляху я собі купив словник німецько - італійський, бо я італійської мови взагалі не знав. Я знав кілька *тrepo, тrepo* і так дальше. Коли ми почали шукати, ми два дні шукали теї границі, де вона знаходиться і так дальше, бо там була секретзона. За два дні ми все ж таки прийшли до Віляху, до того до Тарвізіо. Пальчинський вернувся... Так. Я поїхав до Риму. В Римі я мав дві адреси. Я мав Джіколо, 7, де знаходився цей, покійного митрополита Шептицького дача, тобто резиденція. І друге мав в центрі міста Віа Ломеліна. Віа Ломеліна — не пам'ятаю, який адрес. Ну, і коли я приїхав на станцію, яка... Коли я приїхав на станцію, питаю в італійця, де Віа Ломеліна. Каже: «Туда йди». Я пішов туду. Йду туду. Італієць... Питаю другого італійця: «Де Віа Ломеліна?» Він мені показує. Я кажу: «Я не розумію». Він мене за руку — і завів в Віа Ломеліна, бо сам не міг. Заходжу я в Віа Ломеліна на другий поверх. Вулиця Ломеліна. Віа — то вулиця, от. Дзвоню, — виходить монахиня — то монастир. Гарненька монахиня, молода. І питаю я в монахині Тамару Потапенко. Прошу. Вона мені каже: «Нет Тамара. Тамара *partite Recione*. Нет Тамара, Тамара *partite Recione*». *Partite* — поїхала. Це там та дивізія стояла, де вони жили. Назва місцевості, от. Закрила двері і мене залишила. Хоч що хоч роби. Звоню я ще раз. Вибігає. Знаєте, я привик, якщо в одні двері не впускають, то я в задні входжу або в'їжджаю. Вибігає знова та сама монахиня. Кажу: «Сеньйорина українка». — «Йова, Галю». — «Добре, — кажу, — вона». Виходить Галя, красива дівчинка, студентка. Солятицька, східнячка. Питаю в Галі: «Де Тамара?» Галя мені каже, що поїхала в Речіоне. Де те Речіоне? Каже: «П'ять кілометрів». Вже відпадає. «Що ж тоді мені робити?» — кажу, «А во, — каже, — зайшов той, що Вам нада». Заходить Карий Остап. Якраз я до нього можу [...]. Це офіцер дивізійник, який [...] капітан. Ну, ним же я йому передав документи, він мене завів на квартиру і так дальші. Після того я поїхав у Речіоне. Після того я поїхав у Речіоне і в Риміні, де стояла дивізія «Галичина». Побував у середині в лагері самому. Там стояло десять тисяч наших бійців. Були. Але менше, як бандерівців. Дивізією командрував Шандрук. Але Шандрук не був там. Там був генерал ...

Хижняк: А це вона була із полонених?

Мамус: З полонених, так-так. Так, вони добровільно там були. Вони в англійців були.

Хижняк: І їх переправили туди до [...]?

Мамус: Так, в Італію їх переправили. А з Італії в Англію. Я побував у самому таборі. Передав всі зв'язки сотенному Борецькому, і іншим. І поїхав я в Рим — передав деякі зв'язки релігійні. В той час було в Італії дуже багато комуністів. Італія стояла на грані комуністичної держави. Дівчатка такі молоденькі, як ви, їздили з червоним прапором і співали: «Комуністи, республікани. *Vandera gossa*» і так дальші. Червоний прапор. Ну, я повернувся назад з Італії. Назад тією самою дорогою до Німеччини. В Мінхен. По дорозі в Зальцбургу я віддав «Жарині» цей золотий годинник і ці персні. Кажу: «Вони щасливі, бо я не використав їх». Грошей, звичайно, я йому не віддав, які він мені дав, бо гроші я розпустив. Повернувся я назад із Італії. Віддав ті всі звіти. Але приїхав раз — кажуть — другий раз їдь зимою.

Задорожня: А це Ви коли їздили?

Мамус: Це... на початку... в кінці... на початку сорок шостого року, у травні місяці десь чи в квітні. Кажуть, зимою їдь другий раз. Оправдав. Коли я поїхав зимою другий раз, в Альпах були дуже великі сніги.

Хижняк: Ви не зморозили ноги?

Мамус: Ні. Це отут же в лагері. Вже тепер. Дуже великі сніги. Я довго чекав на документи в Віляху, що мали мені привезти з Італії. Там вже ходили без мене. І не дочекався. Мені не хотілося чекати. Я вийшов в шостій годині до Італії по тій самій дорозі, яку знайшов [...]. А о сьомій годині прийшла телеграма, що Мамус нехай вертається до Німеччини, бо ті, які прийшли, попередники його, обморожені, їх знайшли італійці вже чуть не мертвих. Але я відмовився від того свого маршрута... Від того — попереднього, бо там треба було переїхати через Брау (?). Я рішив піти напролом. Підходжу я на пограничну зону, на міст. Два мости йшли: один на Югославію, другий на Італію. Мости довгі, десь коло 150 метрів, мости залізні, по яких ходив конвой — на Італію один, другий на... І я, хоч [...] в гірських черевиках у кованих, я, як кішка, прокрадаюся. А там будка стоїть, пости стоять на тамтій стороні. Тільки я половину пройшов, відкривається будка, і обхід іде. Але на моє щастя не пішов по моїй стороні, а пішов по югославській. А югославський міст десь 150 метрів один від другого. Я дивлюся, коли він зайшов найдальші (він, очевидно, був один), найдальше він пішов від мене, от. [...] Коли я пішов на далеку віддаль, і я по тому мості тупу-тупу-тупу... Скільки сили мав, скільки духу мав, я пробіг. Пробіг я — і в ліс (?). Не знаю, біг він чи ні, але не стріляли [...] поліцаї. І знов пішов до Італії. Ходив я в те саме місце, в той самий Рим, ходив у те саме Риміні, от, по тих самих слідах, що тамтой раз.

У Риміні вже мені дали чотири чоловіки переводити до Німеччини, які зголосилися, охотниками були там [...], на Україну йти...робити не диверсії, а організацію. Коли я вів назад чотири чоловіка, пам'ятаю, ми йдем отак.

Я сказав, бо то зима, йдем ми один за другим — метрів сто. І сказав, що я буду робити, холера, я йду перший. Я йду перший. Права рука в кишені, наплечник. І назустріч мені йдуть три чоловіки. Ми ніколи зброї не брали, бо без зброї нас би... [...] місяць-два. А за зброю давали рік, знаєте, якщо зловлять. Рік. А я не хотів рік сидіти. Я йду вперед, і всі йдуть ззаду. Надійшло три чоловіки протів мене. Тою самою стежкою... Це на границі, вже коли я вертався з Італії. І моя рука в правій кишені. Я проходжу: не обізвався ні я до них, ні вони... Вони пройшли мимо мене. Бачу пройшли мимо мого одного, другого, третього, четвертого і ні до кого не обізвались, ні до кого не обізвались. Але всі мали праву руку в кишені. Тобто, що ми маємо зброю. Перші витягнем, маєм зброю. Ми, слава Богу, пройшли так. Я провів тих людей назад в Німеччину. На третій раз я ходив вже в 47-му році, то я водив Плав'юка і водив цього, Панасюка, до Італії, переводив, от, на зв'язок вже наших політиків. Плав'юк був тоді в проводі юнацтва, ну, але на низькій посаді. Він ще був [...], нежонатий ще був. Він ще був пацаном. Між іншим, це симпатія цеї, вона його не схотіла, Олена, Олена Швець. «І яка красива Олена», — він мені постійно казав. Отже ж, ще одне скажу Вам. В проводі була дисципліна дуже велика і взаємоповага між собою. Взаємоповага

Хижняк: А провід потім весь емігрував до Америки?

Мамус: Так. Отже ж, в 1947-му році в червні місяці я попросив свого провідника, щоб він мені дав поїздку туди, до Чехословакії, так як в Чехословакії находилась моя мама і брат, і батько. В Чехословаччині я перейшов границю благополучно. Добре перейшли ми границю. Був я в Празі. Якраз тоді демонстрували – тоді Прага ще не була комуністичною – націонал-соціалісти чеські дуже велика сильна партія була. Поїхав я до батьків – був у батьків три дні. І поїхав я шукати дорогу через... через чехословацький ... на Україну.

Задорожня: Тобто Ви самовільно, Вас ніхто не уповноважував?

Мамус: Нє, уповноважував,

Задорожня: А, то Ви це мали завдання на Україну перейти?

Мамус: Так, не перейти, а шукати дорогу, зв'язки. І коли я шукав зв'язки, мене випадково... Зайшов до одного українця. В него була жінка чешка, і вона мене видала.

Задорожня: То було ще на території Чехословаччини?

Мамус: Так, це було село Міхайловці. В той час переходили бандерівці, 20 тисяч, героїчно воювали, треба признати. «Бурлака» проходив і інші – 20 тисяч чоловік... Там билися, тому що проходили. Це були смертники, знаєте. Їх страшно боялись...

Задорожня: Це вони на Австрію йшли туди?

Мамус: Так. Дуже боялись чехи, бо то були смертники. Він мог би пройти, або вбити, то все одно, знаєте. Одне – або тюрма, або вбити, або

перейти. Отже ж, то були смертники, дійсно. І чехи співчували, чехи помагали, але чехи були разом вже з більшовиками... Але всі пройшли, тільки одного «Бурлаку»... Чехи старались їх в плен не брати. І навіть коли вбили там офіцера чеського, то [...] був. «Нашо нам, – кажуть. – чіпати, коли най би вільно собі пройшли, – говорять, – і ми би, – каже, – не мали б клопоту». То чехи старались..., але чехи були чехами. То чехи співчували нам, українцям, що втікайте, розумієте, від чого... від більшовиків. А видала чешка, бо боялась. Я попав би з її чоловіком, чоловіка не було вдома. Вона зрозуміла, що якась..., а то бандерівці йшли сюди, знаєте, вся та, як би сказати, настороженість.

Пішли у НКВД, заложили, то тяжка справа, тут є спогади, я вам пізніше дам спогади, я Вам передам, то почитаєте. Ну, і тоді в тюрму, передали в тюрму. Посидів я 6 місяців в Чехословаччині, передали мене в Австрію. Радянським властям. В Австрії я сидів, і сказав один з тих, яких я переводив, і мене перевезли в Київ. Дуже тяжке слідство. 15 місяців ішло слідство. На Короленка, 33.

Це був сорок сьомий рік. А сів я 48-го року. І що мені ще цікаво? Коли мене вже засудили, на мені згорів цей костюм гарний, знаєте, цей, в полопочку, дуже гарний костюм. Штани протерлись. Зима, а в мене штани подерті, знаєте. Там не давали ніякої одежі. І от на етапі. Я знав, що київська група стоїть, тому що слідчі між собою говорили, що арештують, знав, коли їх арештували. Але їх скоро оформили тих хлопчиків... Отже ж, і коли, коли, розумієте, дають мене на етап, я попадаю разом з київською групою, студентами. Ще Денисенко на день народження у мене був. Ігор Денисенко. В'язень, гарний чоловік. Зараз він пенсіонер. Мішок в него, розумієте, продуктів. Той мені дав куртку теплу, той мені дав штани теплі. Одягнули, вузули, накормили. І віднесли до мене, як до рідного. Щербак Микола, і так далі, цей професор Щербак, пізніше він академіком був. Приїхали ми в Мордовію на сьомий лагпункт.

Хижняк: Скажіть, як там, де. на Короленка, підвальне приміщення, де Вас тримали, чи вгорі, де?

Мамус: Ні, наверху. Наверху, це, в чотирьохповерховім зданні. Привозять мене (я так, коротенько), на сьомий лагпункт. Мордовія. Станція Польна (?). Це – «Республіка зеків». Це називалось так, бо сама ця Мордовія ця мала... Сорок кілометрів – двадцять шість лагерів – і все в болотах. І якщо вік якийсь в'язень, то він не пройшов через ті болота, за його давали три мішки муки і мішок цукру – за зловленого. Слідство було моє дуже тяжке. Всього-навсього мене обвіняли в тому, що я переводив людей. Фактично, я не зробив ніякого злочину на території СРСР. Що я переводив людей і приналежав до Організації Українських Націоналістів. Я їм більше нічого не сказав. Двадцять п'ять років. Відсидів тут 16 років, а пізніше ще добавили

8. Другий раз сидів я за те саме, що й перші рази, бо вернувся на Україну. Женився, і мене виганяли із Тернополя.... Але що цікаво: коли я ввійшов в лагерь, викинули мене, як з мішка. І от я в лагері. В лагері половина лагеря дистрофіки, не можуть ходити, В лагері...бригадири б'ють, бригадири повні, от, особливо росіяни. Б'ють за те, щоб робили краще. Це, футляри робили для «Уралу», для радіопередатчика. Футляри для радіо. В лагері дві з половиною тисячі народу... Ми проходили ще санітарну таку, 21 день, карантин. Микола Щербак, Денисенко Ігор. Так таке гнітючий вигляд картини того лагера... Ну, ще один товариш у лошині (?), і берем одного того доходягу відразу і чекаєм на бригадира, який [...] робочого на роботі бив. Вечір, коли ми йшли [...], а то вже була осінь, і вони йшли вже при світлі в темряві. Нас 10 чоловік, накидаємось на того бригадира, і палками хто, хто ногами, хто під ноги, — так били, що він вже і не встав.

Хижняк: Звідкіля знали, що то бригадир?

Мамус: Що то бригадир, нам показав доходяга, котрого бив сьогодні [...]. Побили одного, через тиждень побили... Що? Побили через тиждень другого, побили другого через тиждень. Так, який бив, ну, конкретно. Побили третього, побили четвертого. Все. Пригадую, в зоні, ніхто нікого пальцем не зачепив. Студент Щербак цього Київського університету, біолог, ходив на кухню, але то вже після роздачі їжі. Там був киянин на роздачі каші. І давав цьому студентові черпак супу і черпак каші. А він щупленький такий, знаєте, високий. Як студент. Такий от, як дівчата.

А в столовій хромий без ноги, напівблатний,— їсть, сука, такий сякий, матом, знаєте тих доходяг, бо йому десь мили підлогу, і в кашу (?). Толкав їх, як худобу. Ну, і він не звернув уваги на Щербака. Той Щербакові розвертається і б'є йому морду його, і йому кров пішла з носа. Впав.

Задорожня: Це хто, Щербак упав?

Мамус: Не, впав той, хромий, днювальний. Ага. Збіглись блатні бити Щербака. Хтось там пішов дати знати. І нам дали знати. І нас збігає 50 чоловік. Хто мискою, хто лавкою. І починають то всю бити, ту всю столову. І, звичайно, ті доходяги пішли в кут від тих, розумієте, блатних, які прийшли бити. І ми їх так побили. Ну, не дуже так, щоб порозбивали голови. Ну, добре їм дали. Вони повтікали, от. На другий день той хромий бере [...] підходить. Мене посадили, Щербака посадили, нас 10 чоловік сажають в ізолятор на п'ять діб зато, що ми побили. Ми відсиділи в ізоляторі. Вийшли в зону. Приходить до нас злодій: «Реб'ята, простите, мы не знали. Сука предал нас. Пошел он в баню», розумієте. «Хромая сука, мы не знали, что тут стало; сука, — розумієте, — предал он нас». Ну, і з того часу до нас відносились з повагою. Всього. І от одного разу я відмовився від роботи, бо мені дали тяжку роботу. Ведуть мене через вахту. Кажуть мені: «Што, блатной? Не хоче робити». О, думаю, тут ще й блатні є, що не хочуть робити. Заводять

мене до начальника режиму Кукуркіна. І цей начальник режиму: «Ты знаєш, в Америці роблять по 12 часів – дають по 200 грам хліба, а ти здесь не хочеш працювати 10 часів. І тебе дають чистих 50 грамів». А я кажу: «Свят-свят. Во ім'я Отця і Сина і святого Духа, амінь. Кому ти, – кажу, – кажеш? Я тільки з Америки. Там не дають хліба, там дають долари, дорожній. Не то ти, – кажу, – купити то, а купити стільки хліба і ковбаси, що ти не донесеш. Ти знаєш про це чи не? От я тобі можу сказати, скільки він за день, місяць купити, за тиждень там купити убрання, скільки продуктів купити, скільки горілки купити. Що ти мені, – кажу, – свою блювотину більшовицьку пхаш?»), – «Идите».

Щербак повернувся до Києва. Закінчив університет, женився. Має дочку й сина. І помер на цироз печінки, 2 роки тому була вся [...], був Драч, були всі...

Хижняк: А він був по спеціальності хто?

Мамус: Біолог, доктор біології.

Хижняк: Закінчив наш університет, да?

Мамус: Кінчив ваш університет.

Хижняк: Як його звали?

Мамус: Микола Щербак. Юрія Щербака, який посол... Брат. Я був на похоронах.

* * *

*Записано 2.08. і 15.10.2000 р. в с. Золочівка Козівського р-ну
Тернопільської обл.*

Мамус: В 1943-му році проходила моя боївка вон там, он поза хати. Нас проходило: я особисто, проходив Дубас Дмитро, Луцишин Дмитро, проходив і Кіт Іван та інші – нас сім чоловік з автоматичною зброєю проходили повз школу. Школа тут стояла не ця, яка тут стоїть, старенька школа. Тут була школа, в цій школі працював директором школи Караній, який колись служив в Українських Січових стрільцях (УСуС – так називається), з жінкою і дочкою. Коли ми тут проходили, якраз в той момент бачимо, – стоїть Кіра, і стоїть біля підводи два озброєні чоловіки виходять у шинелях із карабінами, такими великими багнетами. Ми пустили попереджуючий огонь на тих людей, які тут проходили, тобто над головами, почали стріляти над ними. Ці озброєні люди відпустили того Карачія, директора школи, його жінку, вчительку, і дочку, шістнадцятилітню Миросю. Коли ми повернулися (я не знаю, де ми йшли і чого ми йшли, не пам'ятаю), коли їх відпустили, тих людей, вони пішли до хати. Ми вернулись, і місцеві хлопці з того села, бо я був з сусіднього села, сказали, пішли попередили директора (ми між собою порадилися), що щось з ними погано, щось коїться, над ним якась небезпека висить.

Директор школи на це не звернув уваги, нікуди він не ховався, нікуди він не дівався. Десь через тиждень ті же бандерівці, які приїжджали по його душу, приїхали уночі – СБ, забрали того чоловіка, забрали дочку Миросю, забрали його жінку і розстріляли. Де розстріляли, я вам не можу сказати, але ми тоді ще мали відомості, тут людей, тут можна запитати – прийде Бойко. Тут Млинко Степан, який в Америці, вже помер, в якого та дівчина була симпатією. Дуже гарна дівчина ця була, красива, молоденька...

В лагері довго мене мучила думка... Ну, розстріляли його, може, він щось з кимось мав, на него хтось могли доказати. Він ж мав довгий язик. Тоді бандерівці стріляли навіть за язик. Сказав слово – і стріляли вже. Це факт. Але за що ж розстріляли ту дівчинку? І от два роки тому я приїхав на цвинтар разом з родичкою. І цей Бойко, який зараз повинен прийти, розказує (*сміється*): «Ти не знаєш, за що розстріляли? От, – каже, – якщо б цей місцевий провід бандерівський залишив цю Миросю, якщо б вони прийшли по його речі (а він жив багато, бо він за Польщі був директором школи, в школі працював), то вони б не мали можливості обрабувати. А от той ходив у чоботях, місцевих лідер бандерівців, той ходив в його шапці, а той ходив в такому критому кожусі з коміром, – тоді була мода, забрали все». От така історія тут відбувалась з тим Карачієм. Він походив з села Вибудів, тут рядом, де ми поїдем на могилу Тукала (?), що загинув, з сусіднього села. Кирачій не був ні мельниківцем, ні бандерівцем. Може, він був уенерівцем, може, щось..., але до політиків він ніякої, не мав ніякого відношення, абсолютно. І ми, я його, фактично, навіть не знав. Місцеві знали його так як директора школи. Але він тут як директор школи в цьому селі користався авторитетом, тому що він, ну, якусь роботу проводив там, був... Хто ж на селі роботу проводив? – Вчитель та й директор школи, та й священик, якщо путній священик. От така історія з Карачієм, знаєте. То дуже прикра історія.

Був другий випадок. З нами ходила, навіть я до неї залицявся, така була Павелко Галина. Дуже гарна дівчина. Вона була нашим симпатиком. Не була навіть членом... Була нашим симпатиком. Коли ми відійшли вже за кордон, то у 44-му році я пішов за кордон, в еміграцію, а з тою Галиною хотів один з лідерів женитись, Пиріг такий [...]. Вона не схотіла його як звичайна дівчина. Але цей Пиріг взяв її і замордував, замучив і втопив в річці. Вбив її тільки за те, що вона не схотіла за него заміж вийти. От зараз за Бойка. От так коротко, що я можу сказати про ці події, які тут відбувалися, я пізніше, пізніше, пізніше я досліджував це. Вже в 43-му році хто-то вбив, тому що місцеві.

В містечку Поморяни (нинішнього Золочівського р-ну) була заснована мельниківська ОУН, але коли заснована, не знаю. Очоловав її Зиновій Різник, заступником голови був Ярослав Оверський, командиром боївки з 10 чоловік був Іван Викляк. Ми, Зборівська, Козівська, Озерянська ОУН, мали зв'язки Поморянською ОУН.

У 1943 р. З. Різник і Я. Оверський, переховуючись від німців і бандерівців, в с. Плавуча Велика, Глинна, Золочівка квартирували довше, тобто переховувались. У 1944 р., коли совєцькі війська наближались до Плавучої і Поморян, ми (Дмитро Дубас, Микола Мамус, Павло Стецина, Ярослав Оберський) вирішили емігрувати до Німеччини. Оберський взяв у нас револьвер і пішов додому до села Кутків біля Поморян, щоб попрощатись з батьками. В селі Ярослав задержавсь на пару днів, а наша поїздка за кордон задержалась з тим, що совєцький фронт зупинивсь на р. Стрипі між селом Кізловом і Плотича. Проїжджаючи на еміграцію, ми заїхали фірою в с. Кутнів, але Оберського ми там не застали. Його мати – Катерина Оберська, розказала, що її сина арештували бандерівці, коли він прийшов додому. Тоді ми поїхали своєю дорогою до Німеччини.

У 1989 р. я після 23-річного ув'язнення був у м. Торонто на вул. Крісті, 46 у своєї родички. Тут я зустрів колишнього курінного УПА Бойцуна з Поморян. Ми довго дискутували на різні теми, що стосуються ОУН. Я Бойцуна сказав, що я був другом Зенка Різника і Ярослава Оберського, що я був у Німеччині з Оберським. Бойцун аж підскаочив. Адже Оберський вісім місяців копав криївки для проводу ОУН, після чого його розстріляла СБ. Тоді я запитав, що Оберського було арештовано для того, щоб під вартою копати криївки, а після того його розстріляно. Бойцун нічого мені не відповів на те, але зрозумів, що видав ще одну таємницю про брудні справи, які чинили бандерівці.

Відповідь на листа Василя Кука, колишнього командира бандерівців, залишеного живим

«Прочитавши в газеті «Киевские ведомости» від 29 січня 1999 р. про легендарного командира, головнокомандуючого збройними силами УПА полковника Василя Кука, я вирішив поділитись своїми роздумами і спогадами про минуле. Ці події я добре пам'ятаю, бо був в охоронній боївці ОУН, згодом відійшов на Захід.

Головнокомандуючим УПА до березня 1950 р. був Роман Шухевич (*тут пропущено фрагмент загальних відомостей про репресії щодо УПА з боку сталінських опричників – Ю.М.*). В Західну Україну було послано Павла Судоплатова, найдосвідченішу людину з 4 управління НКВД, який мав досвід в терористичних акціях проти Євгена Коновальця, Льва Троцького, Шумського та ін.

Праця тривала цілий рік, щоб добратися до Шухевича (*пропущено фрагмент загальних відомостей про дії НКВД проти Шухевича і трагічний кінець останнього – Ю.М.*). Керівника його пошту, секретарку Галину Дідик,

яка вжила отруту, було вилікувано і запроторено на 25 років в ГУЛАГ. Малолітнього сина Романа – Юрія було засуджено на 25 років каторжних робіт. Господарю, в якого була криївка, дали 25 років, а родину виселено в Сибір. Як бачимо, навіть коріння Р. Шухевича нищилось.

Я, Микола Мамус, не проживав після війни в Україні. Не маю жодного відношення до злочинів. Все ж відбував 23-річний термін ув'язнення. Зазнав найжорстокіших тортур на слідстві. У 1948 р. отримав етап зі статтею 54-І, пункт II (за зміну родине, 25 літ каторжних робіт). Пережив долину повільної смерті на Колимі. В 1963 р., згідно з новим Кодексом СРСР, мене після закінчення 15-річного терміну ув'язнення було звільнено. Прописки на Західну Україну не дістав, зазнав багато лиха, поки діставсь на свою батьківщину. Та у 1980 р. мене суджено вдруге, став в'язнем -повторником, без вини отримав новий термін – 8 років. Це як ланцюгова реакція, тягнеться за всіма нами і мною зокрема. Надумані злочини. Хоч вини немає, та в вирокувилось: «Учитывая личность». Це якесь марево божевільного, того, хто писав і хто судив. У них дійсно «личності». Маючи кодекс законів, щоб творити беззаконня. Розуміючи цю імперську державу, протягом 23 років ув'язнення я написав 1285 скарг в Генеральну прокуратуру, Верховну Раду СРСР, Верховний суд СРСР, Пленум Верховного суду СРСР, до XXVI з'їзду КПРС, в Міжнародний Суд ООН в Женеву – по правах людини, до Конгресу США, особисто Президенту США Р. Рейгану. Приїжджаючи в СРСР Р. Рейган в 1987 р. домагався звільнити мене та колонізатор з Кремля був непорушний. На всі скарги приходила одна відповідь: *«Юридическая квалификация осужденного является правильной. Наказание срока с учетом степени общественной опасности осужденного и с учетом данных о его личности в соответствии с законом.*

Прокурор I класса Аболенцев».

Це дійсно прокурор I класу. Нас «сиділо» в совєцьких лагєрах мільйони. В більшості всі безневинні. Писали скарги: хто по 100, а дехто і по 200 залежно від можливостей і терміну ув'язнення. Але нікому за моїх 23 роки ув'язнення не прийшло помилування, не опротестовано вирок суду.

По смерті Р. Шухевича поріділу УПА очолив Василь Кук – «Леміш». 1954 р. він був арештований агентами КГБ і не був засуджений. Із статті я зрозумів, що командуючий вважав: «подальша боротьба безглузда, підпілля було контрольоване». Що ж то за командир? У моїй місцевості діяли боївки ще у 1956 р., а командуючий одержав акт про помилування. Щоб мати помилування, потрібно було писати заяву або співпрацювати з владою. Так що тут? Коли всім нам, в'язням, був заборонений шлях в Україну та західні області зокрема, керівництво КГБ надало В. Куку помешкання в Києві. Надало роботу наукового співробітника в Державному історичному архіві (у 60-х – на початку 70-х рр. В. Кук працював науковим працівником відділу

феодалізму Інституту історії АН України – Ю.М.)^{*}, писати історію ОУН. Дружину і зв'язкових теж звільнили. Сину дозволено отримати освіту в Київському університеті. Чому це раптом стільки ласки??

Як головнокомандуючому збройними силами УПА вам підпорядковувались командири і служба СБ. Служба СБ нищила ні в чому не винних, без суду і слідства – неначе правосуддя СРСР. Командирів, яких ви посилали на різні акції, нищила репресивна машина СРСР.

У мене виникло логічне запитання: Чому Верховна Рада СРСР, Генеральна прокуратура СРСР не помилювали десятки тисяч в'язнів, які були суджені за «наклеп» на СРСР, навіть вбивали? Василь Стус, Олекса Тихий, Юрій Литвинчук, Володимир Івасюк, Алла Горська та багато, багато інших? Чому не помилювали тих, хто давав «клятву Гіппократа» – медиків? Надавши медичну допомогу повстанцеві – миттєво отримував термін 10-25 років ув'язнення.

Читаючи 23 том УПА «Медична опіка в УПА», розумієш, яка жорстока совєцька влада. Судили лікарів, персонал: Катерину Зарицьку, Стефу Дзендзерівську, Тетяну Коханську, Ірину Козак, Софію Кендзій і багато-багато інших.

Та вже в 28 томі «Літопису УПА» «тисяча доріг» зв'язкова вашого замісника Василя Галаси – Марія Савчин – «Марічка» описує, яка совєцька влада добра, гуманна. В. Кука, В. Галасу не судили, дали працю і житло в Києві. «Марічці» дозволи і допомогли виїхати в Америку. Навчити, роз'яснити всім за кордоном, яка гуманна Радянська влада.

Не розумію в черговий раз. Масово суджено навіть тих, які дали їсти повстанцю чи просто дала буханець подорожньому. За таку «провину» був термін 10-15 років. Не зважали навіть на малолітніх дітей, судили господаря чи господиню.

Із вищесказаного напрашується висновок: якою ціною зради України, повстанського руху було помилювано головнокомандуючого збройними силами УПА полковника Василя Кука, його замісника Василя Галасу, Марію Савчин? Ціна, як і причини, були досить поважними. Адже мені відомо командирів УПА, які були агентами МГБ або очолювали боївки УПА під керівництвом КГБ, так звані «бочки». Їх використовували поки вони були потрібні, згодом давали термін – 25 років ув'язнення. В лагерьх ці люди були донощиками, вірними друзями сторожових псів влади.

З повагою Микола Мамус.
м. Козова Україна».

**) З свого боку додаю кілька слів. Історія з В. Куком дуже дивувала мого наукового керівника Миколу Павловича Ковальського (тоді ще доцента Дніпропетровського університету) і про це він казав мені (тоді ще аспіранту). Тоді ж я питаю про це Ярослава Івановича Дзиру, який тоді*

працював у одному відділі з В. Куком (у 1972 р. із зняттям Шелеста і поставленням на його місці Щербицького з його ідеологом Маланчуком Дзиру в числі групи науковців вигнали з роботи в Інституті історії АН УРСР і він 15 років був безробітним, перебиваючись анонімними перекладами тощо). Дзира відповів мені дуже лаконічно: «Мабуть робив їм (тобто КГБістам) якісь послуги». Кука теж звільнили з роботи у 1972 р. в часи «маланчуківщини». Але відповіді на питання: чи була це плата за зраду чи якийсь хитрий хід КГБ зараз сказати неможливо. Відповідь на це питання треба шукати в архівах КГБ... – Ю.М.).

* * *

Зрадливі дороги Марічки

«[...] Особливу увагу звернув на 28 том «Літопису УПА» спогади Марії Савчин «Тисячі доріг». Це пригоди абсолютно не відповідаючі правді того трагічного часу нашого народу. Її любов до України – це також ширма, за якою скривається лицемірство, зрада, інформація, підкріплена угодою співпраці з репресивними органами КДБ.

Звернув увагу на такий факт: 28 листопада 1950 р. загинув Осип Дяків (Горновий), заступник голови Генерального секретаря УГВР. Він був односільчанин чоловіка Марії Савчин Василя Галаси «Орлана». Мертве тіло Осипа Дяківа привезли енкаведисти в село Велике Поле на Львівщині для опізнання особистості. Односельці не признавали, що це дійсно є Осип Дяків, але енкаведисти розв'язали по своєму. В село на машині привезли Василя Галасу і він без застереження признав мертве тіло Осипа Дяківа. На це сьогодні живі свідки, які мені про це розказали.

Велика романістка Марія Савчин. Сьогодні вона вже Піскір у вищезгаданому 28-у томів «Літопису УПА» пише як вона разом із своїм чоловіком в 1950 році страждала в бункерах підпілля на Волині та в окрузі Тернопільської обл. Як люди (селяни) їм допомагали виборювати волю України, коли на Волині ще з 1944 р. прокотилася старша депортація селян на Урал. Тоді люди боялися близько зустрічатися з лісовиками, щоб не бути депортованими.

В іншому місці описує як копали бункер під підлогою хати. А куди дівали землю? Бункер на двох, це 50 кубічних метрів землі і неможливо було сховатися від сусідів, бо свіжа земля – це доказ, що копають схрон. Далі смішна наївність автора. яка пише про те як в пакеті «вороги» підсовують вибухівку, ранять її ноги.

Все це фальшива самореклама патріотизму Марії Савчин та її сексотачоловіка Василя Галаси. Радянсько-каральна система та її злочинна кухня КДБ давала чітко вказівки тим, хто працював з ними включно до 1953 р., до повної ліквідації визвольного руху УПА.

Сьогодні книжка М. Савчин – єдина у 28 томі «Літопису УПА», де описує лояльне ставлення до себе високих рангами чекістських упірів, включно до заміністрів Слонів, Строкачів, тоді коли судячи по її «праці» в підпіллі вона була рядовою з пересічним інтелектом і без уміння оцінити ситуацію, в якій опинилися. Вона не була здатна оцінити кадебістську хитрість по відношенню до себе, описує в своєму романі всякі вояжі з найсуворішої тюрми у Києві, що на вул. Короленка, 33. Про екскурсії разом з чоловіком в присутності слідчого Птічкіна по Хрещатику, на Аскольдову могилу, по передових колгоспах, в Запоріжжя (Дніпрогес та на Хортицю) я не вірю у жодному разі. В республіканській тюрмі в Києві (на вул. Короленка, 33), яка була під наглядом КДБ, я бачив сотні тисяч арештованих у підозрінні в їх участі у визвольному русі, котрі зазнали фізичних та моральних знущань. Ні один з них не був випущений на волю після слідства, хоча не було за ними вини у злочині перед владою. Всі вони одержали дуже часто по сфальсифікованих справах десятки років каторги, концтаборів Колими, Сибіру чи Казахстану.

Ставлю питання. Чи можна українцям в діяспорі вірити Марії Савчин-Піскар, яка була вислана у 1954 р. у США в нагороду за вірну працю в КДБ і яка по сьогодні там «бідуює»? Чи вірити тим, які описують свою Голгофу – невиносимі умовини на слідстві і в таборах всемогутнього ГУЛАГу? Про це говориться наприклад в спогадах А. Солженіцина («Архіпелаг ГУЛАГ»), Євгена Грицака («Спогади про норильське повстання»), Данила Шумука («Пережите, передумане») та ін.

Сьогодні нехтувати цим питанням я не маю права. Псевдопатріоти роблять з Савчин велику героїню того часу.

Газета «Шлях перемоги» за 10 грудня 1997 р. дає таку інформацію: як М. Савчин зуміла обкрутити КДБ і опинитися на Заході. Це можна говорити тим, які не знаходилися в лабетах КДБ. Вину їй не ставили статтю 54 та 54-II Карного кодексу України (тоді це означало: зрада Батьківщині та приналежність до ОУН і УПА). Так кому вона морочить голову своїм писанням? Нам, які пройшли це пекло? Коли їй поставили це питання, відповідь була: «Я це писала молодим!». Всі слідчі, які вели наші справи, були рафіновані, вивчені, освідомлені у нашому визвольному русі, добрі психологи, які знали, хто для них може бути корисний, а хто не піддається на їх пропозиції. У 1954 р. висилка політв'язнів поза межі СРСР суперечила більшовицьким принципам того часу і нікого з нашого кола людей не висилали до США. Далі у вищезгаданій газеті Савчин пише: «Спогади написала як довг перед історією, писала в пам'ять тих усіх, що вже не можуть про себе сказати. Мабуть Господь залишив мене живою на те, щоби я сповнила свій обов'язок».

Скільки цинізму, фальші без найменшої совісті з тих її словах. Через Вас усіх Куків, Галасів, Марічок загинули, були арештовані сотні молодих героїв, а ви всі причинилися до цього своєю співпрацею з репресивними

органами, по ваших слідах їх всіх нищили, а в нагороду за це воля, кому Америка, кому студії в Києві, кому престижна високооплачувана робота в державній установі.

Колишні політв'язні Нюся Стецько і Григорій Друль знали Марію Савчин з дитячих літ, а також з підпілля. Марія Савчин закінчила початкову школу, чотири класи з коридором. Тому вважаємо, що Марія Савчин без допомоги досвідченого співавтора з архівних справ, не змогла б написати твору «Тисяча доріг». Детально ознайомленим в таких втаємничених справах міг бути тільки працівник КГБ.

Перебуваючи в кривці на Крем'яничині, між селом Веселівка і Чугалі, вони весь час ходили по воду до села Малі Зєблази. Дане урочище підлягало ліснику Л., стукачу КГБ. Біля с. М. Зєблази, неподалік Кринички, проходили зустрічі В. Галаси і жорстокого КГБіста Крем'яничини Василя Кравченка, який ходив через вул. Вербова, Ляшуки на Зєблази. Неодноразові їхні походеньки бачив Б.Стрілецький та інші.

Це звернення підписали бувші студенти Київського Державного Університету та інші відомі політв'язні, які сиділи в Київській республіканській тюрмі по вул. Короленка, 33:

Микола Мамус, Тернопіль	<i>Підпис</i>
студент Микола Щербак, Київ	<i>Підпис</i>
студент Ігор Динисенко, Київ	<i>Підпис</i>
студент Іван Вилігурський, Херсон	<i>Підпис</i>
Омелян Польовий, Тернопіль	<i>Підпис</i>
Григорій Друл, Тернопіль	<i>Підпис</i>

Відкритий лист-звернення Миколи Вовчука до голови проводу українських націоналістів Миколи Плав'юка та голови КУН Ярослави Стецько

Звертаюсь до Вас у справі свого брата Івана Вовчука, який загинув у п'ятницю 19 вересня 1941 р. від рук членів ОУН (Б).

Для ясності вважаю необхідним познайомити Вас з короткою біографією Івана Вовчука, який жив у селі Старім Місті Підгаєцького району. Він народився у 1922 р., закінчив чотири класи гімназії і перший клас ліцею в Рогатині. За совіцької окупації закінчив 10 клас середньої школи в Бережанах. У 1940 р. поступив у львівський політехнічний інститут.

У 1938 р. після здачі малої матури в Рогатині Іван поступив в члени ОУН. 22 червня 1941 р. в перший день війни совіти арештували Івана і його товариша Романа Голята і вели їх на розстріл. Та коли їх завели в рів, що біля Старомиської канцелярії, надлетіли німецькі літаки і відкрили вогонь. НКВДисти полягали, а Іван з своїм товаришем повтікали.

Після проголошення Української республіки 30 червня 1941 р. Іван був активним її організатором в с. Старім Місті. Він організував в селі також насипання могили «Борцям за волю України», а з парохом П. Іваховим – її освячення. Він організовував молодь села в «Січ», кожен день молодь вивчала національні ідеї, історію України. Так тривало до зловісного 19 вересня 1941 р.

У п'ятницю 19 вересня 1941 р. Івана викликали до сусіднього села Мужилова, звідкіля він не повернувся. Того ж дня в Мужилів заманили з Рогатина трьох його шкільних товаришів. Це Водонос Роман, Василяшук Ярослав та Стадник, які похідними групами збиралися їхати на Велику Україну. З мужилівського лісу вдалося втекти тільки одному Стаднику, а брата Івана його шкільних товаришів Романа Водоноса та Ярослава Василяшука було по злодійські, по бандитські замордовано. До сьогодні ми не знаємо за що їх вбили. Їм було тоді неповних 20 років. За що загинув молодий, енергійний, освічений Іван? Адже Україну він любив понад усе і прийняв смерть з рук таких же борців за неї.

Коли вмираєш від руки ворога, то знаєш, що духовно ти не вмираєш, тебе ніколи не забудуть твої брати. А коли ти вмираєш від рук своїх, та ще за правду, за добро, яке ти зробив своєму народу – це страшно, бо це не тільки фізична, але й духовна смерть. Після трагедії нам сказали, що Івана і його товаришів знищили за їх мельниківство.

Коли наша сім'я повернулася з Сибіру із заслання, то в 1962 р. ми зібрали в селі своїх приятелів та знайомих і пішли шукати в мужилівські ліси останки брата Івана. І по підказці мужилівських людей ми знайшли порозкидані в кюветі кістки трьох трупів. Ми зробили ящик, позбирали останки, зложили їх в ящик-труну, поховали, поставили там невеликий хрест. Мама їх окропила свяченою водою і вони там лежать по сьогоднішній день.

У 1962 р. я звертався в Підгайці і Тернопіль до ОУН (Б) з проханням перепоховати брата Івана. Там мені поспівчували і на тому кінець. В 1996 р. я звернувся до ОУН Києва, звідки приїхали представники і допомогли мені відшукати той ящик, в якому ми захоронили кістки закатованих студентів і обіцяли мені їх перепоховати, але для цього потрібні кошти, а я їх не маю.

Наприкінці хочу Вам розказати про злочини ОУН (Б) – диверсанта з м. Підгаєць Івана Миськів. Він під маркою мельниківця знищив українську інтелігенцію:

1. Іван Гайдукевич, мешканець с. Волошина, студент львівської політехніки. Знищений весною 1940 р.

2. Володимир Пришляк і Осип Пришляк, мешканці с. Заставче, члени проводу ОУН. Знищені в липні 1941 р., коли повертались із Заходу додому.

3. Іван Вовчук, Роман Водонос, Ярослав Василяшук – студенти рідної школи Рогатина. Знищені 19 вересня 1941 р.

4. Петро Пришляк, житель с. Заставче. Знищений у 1942 р.

5. Кіт, житель с. Пуків Рогатинського району (український поліціант) впритул розстріляний диверсантом ОУН (Б) Петром Думою 23 вересня 1941 р.

Прошу Вас, Провід ОУН і Провід КУН, на 57 році загибелі невинних людей – борців за волю України перезахоронити їх в належне місце по заслугі, поставте їм пам'ятники, так, як велить закон і совість.

Калуш Івано-Франківської обл., вул. Зарічна, 3, Микола Вовчук. Телефон 2-62-96.

6.XI. 1997 р.

Р. С. Перезахоронення відбулося в місті Підгайцях 27 вересня на (...) * 1998 року.

Барбон Микола Борисович

Одним мій знайомий архівний працівник, риючись в архівах київського гестапо, натрапив на цікавий документ, протоколи допиту Лева Володимировича Дудіна, 1910 р. н., прожив. у Києві по вул. Короленка, 18, кв. 16, який з жовтня м-ця 1941 р. працював перекладачем і цензором в газеті «Українське слово», де був редактором Іван Рогач і Олена Теліга. Дудіна завербувало гестапо (СД) і він почав шпійонити за редактором і його друзями, яких гестапо арештувало і на яких свідчив Дудін в їх антинімецькій діяльності як українських сепаратистів. Тих було страчено в Бабиному Яру 21 лютого 1942 р.

З цих документів мій знайомий зняв мені ксерокопії, які я зачитав на проводі братства воїнів ОУН-УПА 12.02. 2000 р. З цих документів я робив акцент на те, що комуністично-московська пропаганда брехала й бреше про те, що українські націоналісти «в обозі приїхали в Київ з німцями». Комуністам доречно нагадати про довоєнне «Общество дружби НКВД-Гестапо».

Ці копії документів свідчать, що Рогач і Теліга з своїми спільниками, українськими націоналістами, працювали не на німців, на незалежну Україну і були ворожі до панування німців в Україні, за були німцями страчені 21 лютого 1942 р. В 1941-1942 рр. всі тюрми Києва були заповнені українськими патріотами, яких страчувало гестапо.

Коли я почав на бандерівському проводі читати ці документи, Василь Леміш (Куку), якого нещодавно як головнокомандуючого УПА, нагороджували з його замісником Василем Галасою, золотими хрестами, почав на мене вороже цикати, щоб не читав цих документів, мовляв, то «вороги-мельниківці». Я Куку тоді мовив, що я особисто знаю той час – 1941-1942 рр. і спілкувався в редакції газети «Українське слово» з редактором Іваном Рогачем і Оленою Телігою. В той час я, будучи студентом київського водного політехнікуму, випадково уникнув арешту гестапо, коли воно проводило тв. політехнікумі арешти викладачів і студентів. Десь наприкінці лютого чи на початку березня

1942 р. мене заарештували німці і я попав Солом'янський концтабір, з якого утік в кінці травня 1942 р. (з київського летовища, куди нас німці виводили на роботу, на станцію Пост-Волинський). Я мовив Куку, що німці стратили Рогача й Телігу, розгромивши редакцію «Українського слова», де створили газету «Нове українське слово» на чолі з редактором Костянтином Штепою, радянським професором історії СРСР з Київського педінституту ім. Горького, що віро і правдою служив німцям. Я тоді Куку мовив, що Ви, пане Леміш, ще живете, а Рогача й Телігу німці стратили, яких Ви осуджуєте. То якому Богу Ви молитесь? Коли мене арештовували кадебісти, то говорили мені, що жаль, що мене німці не стратили, їм би було менше роботи.

Тому я згадав публікацію в газеті «Українське слово» за 1998 р. № 377 «Справи університетські», де автор статті Юрій Блохін-Бойко, професор з Мюнхену, згадує про Кука з приводу написаного Куком в СРСР «відкритого листа до емігрантів-українців, Ярослава Стецька, Миколи Лебідя, С. Ленкавського, І. Гриньоха та до всіх патріотів-українців, щоб ті поверталися в радянську Україну і їх всіх більшовики простять. Кук у своєму листі закликає емігрантів, бо СРСР буде жити вічно. Блохін-Бойко пише, що Кук у своїх промовах поза кордонами не згадує, як він попав у руки КГБ і Блохін не бачив каяття Кука за свій ганебно-продажний лист, який він послав емігрантам-українцям з своїм фото, в 1960 р. в своєму відкритому листі. Там же Кук згадує Мельника й Бандеру, їх національну боротьбу, коли Кук їх пізнав, то зрозумів, що вони служили чужій справі і він, Кук, розчарувався в цих національних лідерах, в їх антирадянських поглядах, бо тільки радянська влада може кардинально розв'язати всі питання побудови нового суспільства, до якого віками прагнув український народ. Кук пише, що коли його з дружиною заарештувало КГБ, то вони стали вільними громадянами, яких помилувала УРСР Указом Президії Верховної Ради СРСР. Кук пише емігрантам, що це факт і ви можете легко його перевірити, як перейдете до СРСР. Кук пише, що його привів складний і важкий шлях до погляду, що «я допустив помилку», що «раніше не розібрався в основі основ», «що собою являє соціалізм». Його утвердження остаточно похитнулося після глибокого вивчення питань національної політики СРСР і застосування її на практиці.

Кук пише, що Бандера, Стецько, Лебідь, Ленкавський відірвалися від дійсного становища на Україні, яка перетворилася у високопромислову країну з високим рівнем життя, культурою на рідній українській мові, перетворившись у квітучий рай і продовжує у тому ж лакейському поклонінні перед КГБ і комуністами.

«Свобода» за 21.06.1996 р. в рубриці «листи до редакції» надрукувала спогад за підписом «Марічка» під назвою «Тисяча доріг». «Марічка» – це кличка Марії Савчин, дружини замісника Василя Кука Василя Галаси, яку КДБ випустило за кордон під прізвищем Марії Тіскір, щоб вона там писала свої

«спогади», фальсифікуючи факти. Фундація Лесі і Петра Ковалівських в США на конференції Спілки Українок вирішила дати нагороду «Марічці» за спогади. Але на конференції утворився протест частини делегатів, щоб «Марічці» не дати нагороди, оскільки вона є дружиною Василя Галаса – співробітника КДБ.

Після арешту «Марічки» разом з Василем Галасою органами КДБ вони знаходилися київській тюрмі на особливому пільговому статусі, ходили у своєму одязі, отримували добру їжу, мали побачення без свідків, медичний огляд у спец лікарнях Києва, їх возили «Волгою» в кіно, на екскурсії на Хрещатик, Аскольдову могилу, в Запоріжжя (на Хортицю, в ресторан «Кукушка»), в Дніпропетровськ. Таких пільг в КДБ нікому даром не давали.

У своїх спогадах «тисяча доріг» «Марічка» пише, що вона боролась в УПА на Волині, в той час коли був вбитий Ватутін, як пише сотником «Зеленим», не згадуючи, що той працював на Мазовецьке КСДСБЕ.

В 1997 р. в с. Олесино на Козівщині відкривали пам'ятник патріоту Осипу Дяківу «Горновому», який з 1940 р. знаходився в бердичівській тюрмі і випадково лишився живим, коли енкаведисти розстрілювали ув'язнених і далі брав участь у підпільній боротьбі ОУН-УПА і загинув героєм у 1950 р. на Яворівщині. На відкриття пам'ятника «Горновому» в с. Олесино Текля Чмачко запросила земляка, замісника Кука Василя Галаса. Як пише Микола Мамус, борець УПА і довгорічний в'язень ГУЛАГ'ів, Василь Кук очолив УПА після загибелі Романа Шухевича як агент НКВД. Кук, як і жінка Галаса «Марічка», підписали угоду співпраці з НКВД. Галаса, підписавши цю угоду, зник в черговий раз і з'явився в Кам'янці-Подільському. Сам Кук, 1913 р. н., народився на Львівщині в с. Красне Золочівського району, як і Галаса, його земляк і замісник.

Прибувши до рідного села Кук пішов до Івана Я., вояка УПА, що вийшов до НКВД з повинною. Теклю це здивувало. Чому головнокомандуючий УПА пішов не до друзів по боротьбі, а до зрадника?

Односельці Кука не дозволили йому брати участь в мітингу. Марта з с. Ритви підійшла до Кука і спитала: «Василю, скажи мені чесно, це з твоєї «заслуги» загинув «Горновий»? Кук почервонів як рак, не промовив слова й пішов.

До пам'ятника підійшла літня жінка, поклала із сльозами квіти, поклонилася й мовила: «Нас, односельців, на Львівщині у 1950 р. покликали на опізнання загиблих воїнів УПА. Впізнавши земляків, я стрималась і промовила: «Не знаю». Раптом швидкою ходою появився Галаса, щось мовив стоявшому НКВДисту і зник кабіні авто НКВД. Так НКВД встановило ім'я невідомого героя.

В 1940 р. у Бережанському і Козівському краї НКВД було арештовано багато молоді, причетної до ОУН. В бережанській тюрмі були Микола Кудишин і Василь Галаса. Всі ув'язнені зникли. Лише Галаса з'явився у селі.

Тоді в селі говорили, що Галаса підписав угоду з НКВД, визнавши їхню владу. До 1944 р. про Галасу ніхто не чув, де він. Один раз його зустрів Михайло з сотні Василя в Уневі, готуючись до переходу кордону з Чехією. Перед сотнею тоді виступив Галаса з наказом вернути сотню на Волинь для підпільної боротьби з советами. Тоді сотню виручив Омелько Польовий, знищивши два танки спецвійськ НКВД, а інші пішли назад, що дало змогу сотні вирватись в Чехію. Остап Полаской попався в руки НКВД і сидів в таборах до 1971 р. Галину Дідик, керівника пошти Шухевича, яку арештували після смерті Шухевича у 1950 р. після дворічних тортур засудили і з таборів вона звільнилася лише в 1971 р. з забороною жити в Україні.

В с. Олесино Галаса говорив Галанчуку, що його як свого замісника Шухевич послав на Волинь у 1952-1953 рр. Як міг послати туди Шухевич, коли він загинув у 1950 р.?

У 28 томі «Літопису УПА» жінка Галаси «Марічка» пише про, що Галасу послав Кук і його схопили в Славутських лісах, звідки перевезли в Хмельницький. А Галаса оповідає, що його схопили в Житомирі.

М. Мамус з м. Козова (вул. Ювілейна) 12.08.1998 р. писав, що він за боротьбу УПА, як тисячі інших, відбув у більшовицьких ГУЛАГах 23 роки каторги. Він впевнено говорить, що Галаса і Кук – зрадники України, підстилка НКВД, з їх вини гинули сини України. Як може стати, що зам. Головнокомандувача УПА Галаса відбув покарання у Києві на заводі, а Кук – в держархіві республіки? Нас, простих бійців УПА, розстрілювали і морили в таборах Норильська, Колими, Воркути, а ці два «головнокомандувача» жили на пільгах у Києві.

М. Мамус пише, що він обійшов підпільних бійців ОУН-УПА з його терену: Михайло, С. Текля, Іван Я., Галанчук, Марта, Борейко, Черноус, К. Леся, Кульчабський і багато-багато інших заявляють Галасі і Куку: Ви не герої! Ви зрадники! Ви Галаса – зрадник обласного проводу Закерзоння як провідник ОУН Північно-Західної України. Вас, Василь Галаса, скрізь вислав Василь Кук – рідний соратник НКВД.

Як і рішили делегати 64 відділу Спільки Українців США, т. 28 – є творчим витвіром мистецтва, історії з архіві НКВД-КГБ.

Дивує, чому бійців УПА, навіть посильних дівчаток в НКВД засуджувало на 25 років сталінських ГУЛАГів і страчували, а головнокомандуючого УПА Кука і його замісника Галасу прописали в Києві, дали їм квартири з телефонами, влаштували на роботу: Галасу – на завод, Кука – в держархів, дали можливість кінчити Київський університет і писати дисертацію. Мені ж, киянину, не давали роботу навіть вчителя чи бібліотекаря по всіх областях України. Де логіка в їх оправданні без їх покаяння? І сьогодні Кук з Галасою вішають на вуха «лапшу» наївним, довірливим воїнам УПА та громадськості.

Кук у своїх виступах про УПА до дрібниць розкриває її боротьбу до 1945 р., замовчуючи останнє десятиріччя до 1954 р. Замовчує. Як його арештували? Де була охорона, штаб, ад'ютанти головнокомандуючого? Мабуть НКВД знищило, щоб не було свідків. В яких тюрмах Кук і Галаса відбували покару? В Києві такого централу нема й не було. Відправляли в Орел, Володимирський централ відбувати тюремне ув'язнення. Виникає до Кука і Галаси багато інших питань.

Можливо я помиляюся, тому прошу допомогти розібратись у цьому темному лабіринті логічних фактів зради Кука і Галаси, що їх нагороджують золотими хрестами як героїв України.

Про Кука згадує курінний УПА Максим Скорупський – «Макс» в його книзі «Туди, де бій за волю» (Київ, 1992, вид-во О. Теліги). Він згадує 1944 р., коли він працював в групі УПА «Південь» в дільниці вишколу, коли виник конфлікт між бійцями і коли командир Кропива вислав кілька разів з дорученням Скорупського до провідника Кука - «Леміша» і полковника Ігоря в березні 1944 р. Тоді ж, згадує Скорупський, з згодою «Леміша» панувала пропозиція, щоб доцільно увійти в контакт з німцями для самозбереження армії. В околицях Кремянця та Вишнівця з німецьким «Кампфгруппе Прютцен». Тому не дивно, що Кук, коли я зачитав на проводі копії листів з архіву київського гестапо, як редактор «Українського слова» Рогач і Теліга ще в 1941 р. відмовились від контакту з німцями і співпраці з ними, за що їх німці і розстріляли, а Кук вороже обізвав Рогача й Телігу відступниками. Цікаво, що в березні 1944 р. Кук знову ініціював в УПА контакт з німцями. Як це розуміти?

Скорупський пише, що Кук – «Леміш» ще в 1944 р. зламався і на нього зробив враження фанатика. Незважаючи на думку Кука, Кропива й інші командири УПА не погодилися на співпрацю з німцями, щоб не скомпрометувати УПА. Тоді «Леміш» отримав наказ від Волошина перервати всякі переговори з німцями і трактувати їх як ворогів.

Курінний Скорупський пише, що генерал «Чупринка» впав на фронтівій стійці, а його наступник «Леміш» – Кук заломився на тій стійці і пішов у глухий кут, з якого виходу не було, зтягнувши туди мабуть не одного зі свого середовища. Він пише, що під кінець зими частини УПА – «Схід» опинились у ворожому трикутнику Броди – Красне – Золочів, щоб пережити, коли фронт перекотиться на захід. Загони УПА – «Схід» очолював «Леміш» – Кук. Тоді він допустив велику помилку, не налагодивши зв'язку між провідниками груп, щоб отримувати від нього вказівки. Групам УПА потрібна була маневровість, але «Леміш» цього не зробив, а перейшов у глибоке підпілля. Контррозвідка більшовиків свою увагу активізувала на цій зоні, у трикутнику, де засиджуватись на одному місці було недоцільно.[...]

Барбон М. Б., Київ, вул. Виборзька, 49, кв. 57. Телефон: 457-69-93.

Хмурич Анна Антонівна, Вовчук Марія Олексіївна

Записано 2. 08. 2000 р. в м. Підгайці райцентрі Тернопільської обл.

Мамус: Ми знаходимося на могилі Івана Вовчука. Романа Водоноса і Василяшука Василя в місті Підгайцях, яких замордували в п'ятницю 19 вересня 41-го року в селі Мужиліві, і вбивство вчинив Дума. І, будь ласка, хай сестра скаже пару слів про свого брата, як це відбувалось. Як їх вбили, яким він був людиною, якою повагою користувався цей Вовчук, бо цей, Водоніс, знаходиться з Рогатина і Василяшук, а Вовчук знаходиться з Підгаєць, з старого міста Підгайці. Ще хотіли вбити священика Івахова, але він сховався десь під зерном. Закопали його, і цілу ніч він сидів під зерном, і рано втік і по той день.

Хмурич: Ну, я знаю, що Вовчук був патріот. Він закінчив Рогатинську гімназію і поступив був у Львівський університет.

Хижняк: Ви були молодшою сестрою, так?

Хмурич: Так. І Ви знаєте, він взагалі був...

Вовчук: Це була людина з високої літери. Людина, яка дійсно віддала своє життя, жила для народу свого, для України. Вона віддала все, вона поклала всі надії для того, щоб нам жилося краще.

Хмурич: В вільній Україні.

Вовчук: В вільній і незалежній.

Хмурич: Він казав, що нас вороги нищать, а ми самі себе не маєм нищити.

Мамус: Скажіть, що він відстоював, і за що його вбито ?

Вовчук: Хто його знає, як вони загинули і за що вони загинули.

Мамус: Ну, але ж ви знаєте про те, що вони мали йти на Схід?

Вовчук: Так, ми знаємо, ми все знаємо, але ж ми не можемо сказати зараз, хто, де і що, вот так і так, бо були різні, йде ж боротьба...

Мамус: Яка боротьба?

Вовчук: Боротьба, і то темна боротьба йде. Ми не можемо сказати, вот іменно цей і цей зробив, чи як там?

Хижняк: Але то був 41-ий рік? Влада кому належала?

Вовчук: Влада тоді в нас мінялася тут. То було за німців.

Мамус: А хто їх убив?

Вовчук: Ми не знаємо, ми там не були. Хто їх вбив, не знаємо [...].

Хмурич: Но то батько пішов, і мільйонер український повіз отам його, і його, мільйонера, забили українського тоді.

Мамус: А хто забив?

Хмурич: Ну, а хто його знає, хто забив.

Мамус: Та то шкода навіть писати. Вони нічого не скажуть. Всьо. [...]

Вовчук: Він вже був членом ОУН. Він був членом з 38-го року, вони були членами. Так, якісь були, якийсь був розкол, були помилки, були все. Отож, я думаю, що зараз ми не можемо збирати все те, що непотрібно.

Мамус: Що непотрібно? Що, Маріє, непотрібно? Ви є членом мельниківської організації. Розкажіть правду, правду розкажіть.

Вовчук: [...] Пане Миколо, мені немає значення, чи Мельник, чи Бандера. Я знаю, що це було прапор наш.

Хижняк: І обоє воювали за Україну...

Вовчук: ...за Україну, так. То є наш прапор. І якщо взяти — то іде від Євгена Коновальця, ми повинні всі [...] за порядком. Вони стоять в нас на одному: як Бандера, як Мельник, як Євген Коновалець. Вони були ні мельниківці, ні бандерівці. Тоді була Організація Українських Націоналістів.

Хижняк: Але ви була в той час ще зовсім молода?

Вовчук: Але я ще була молода...

Хмурич: [...] Микола то все знає, а я то ... Вони з Іваховим були друзя. І вони, як його забили, я кажу, його забили. Івахів зразу виїхав....

Мамус: А як він виїхав, як він ховався?

Хмурич: Ховався, у сусіди десь там, переночує і рано виїхав.

Хижняк: А хто це був?

Хмурич: Івахів був священик.

Мамус: Від кого він втікав?

Хмурич: А я знаю? Ну, може, від смерті він втікав.

Мамус: Від смерті, а хто міг зробити йому смерть? Бандерівці!

Вовчук: Пане Микола, ну так же не можна.

Мамус: Та як не можна? Та кажіть правду [...]! Нема за що балакати. Нема. Всьо, всьо, всьо.

Хмурич: Я. Микола, кажу, що той Гунчак, що він написав оце-во про Підгаєцьку землю, він взагалі тіки там своїх висвітив, родину висвітив, а то, що було, він не написав. Його батька хотіли забити, а він це... Іван казав, що нас вороги нищать, а ми не повинні самі себе нищити. Він взагалі відстоював своїх людей. Він був націоналіст і був за Україною. І він вчився в гімназії рідній. Взагалі, був вихований в такому націоналістичному дусі. Був за Україну, віддав життя своє за Україну. А, ну, поїхав в Мужилів і не вернувся. І плакала родина, і всі плакали, бо говорили, що б від ворогів загинув, а то, видно, від своїх загинув. Хто його знає [...].

Задорожня: А Ви не знаєте про четвертого члена їхньої групи, про Стадника, який начебто втік живий звідти, з того місця?

Хмурич: Я тоді молода була, що я тоді знаю?

Задорожня: Ну, а чи тут є якась сім'я Стадників взагалі?

Хмурич: Я про це не знаю.

Хижняк: Скажіть, будь ласка, отой Іван, я не можу... То це ви про Вовчука говорите, Вовчук Іван, так?

Хмурич: Так.

Хижняк: А чому Ви сказали, що його убили?

Хмурич: Так.

Хижняк: Так. А Ви казали, що його батька хотіли вбити, чого?

Хмурич: Ні, я кажу, що того Гунчака, знаєте, Тараса, що був історик. Його батька хотіли забити, але Іван відстоював. Казав, що нас вороги нищать, а ми самі себе не повинні нищити, розумієте? Нас вороги нищать, а ми. А він (*Гунчак – Ю.М.*) про те не написав. Він тільки написав про свою родину і там дальші про своїх, а то він не згадав таких патріотів, такі, як Іван і таких других. Кого там ще, Марійка?

Вовчук: Ну, то... Стрибко Данило [...]. А Петро Дума, він був головою осередку українських націоналістів, а Стрибко Данило був його заступником. Його, як в 39-му році прийшли [...], вони знищили їх.

Хижняк: Совіти, так?

Вовчук: Совіти, так. То ж вони їх понищили. Вони всю організацію, повністю молодь всю, вони забрали 20... вони забрали їх двох; голову і заступника. Як там — чи через день, чи одної ночі 22 хлопці, які мали по 20-22 роки. Діда мого, тоже Вовчука Миколу, мали знищити, і багато там було того.

Хмурич: [...] за німців стали свої «патріоти», ніби патріоти в кавичках, головами сільради, стали начальниками міліції, так завжди буває, так і сьогодні. Ви розумієте, ці «патріоти», вони дали список, і вони напевне і тоді дали, кого мають знищити з того села.

Мамус: Німці, якщо нищили, то вони брали арештували, приїжджало гестапо, чекай, чекай, чекай, Марійко, приїжджало гестапо, я тоді жив. Ти ще тоді була маленька, арештували [...] був суд, було слідство, і німці [...] так не розстрілювали і не давали нікому [...] не перебивай, Марійко...

Вовчук: [...] я про це не говорю, я говорю істину... [...]

Мамус: Так то, вбили бандерівці.

Мамус: Всьо, кінчайте, я скажу пару слів [...]. Вже нема про що балакати. Отже ж, в 1941-му році, як ми знаємо, розказував і Вовчук Іван... Микола і розказував Воробець Михайло, і інші є особи, що і лісничий Павло — «Вольда» [...] всі люди розказують, що ця група мала йти на Схід. Отже ж Вовчук Іван був членом мельниківської організації, і Водоніс був в мельниківській організації, а Василяшук не був, і Стадник не був членами. Це були симпатиками. Отже, вони вчилися в Рогатинській гімназії, з ними вчився Петро Дума, от. І вони зголосилися йти на Схід, на Україну, на Київ, йти на Україну, в похідну групу, щоб там розбудовувати українську державу. Піднімати народ до розбудови української держави, от, творити українську державу. Їх заманив в село Мужилів Петро Дума, їх арештували, забрали в них ровери (велосипеди), їх ведуть на розстріл. Стаднику вдалось втекти з розстрілу. Тут є документи брата Вовчука Миколи, який пише [...]. Стадник втік. І Стадник розказав, хто вбив, що то вбили бандерівці, розказав всім,

розказав батькові Вовчука Миколи, всім. Батько Вовчука Миколи бере поліція українського, який тиждень служив у поліції також Рогатинського району. Йде до цього Петра Думи, який убив, а вбивця Петро Дума, бандерівець був. поляк, з яким я сидів в тюрмі на Колимі. Петро Дума побачив міліціонера і сказав старому, що я не знаю, де вони ділися. А цей каже: «Та вони пішли до вас, до вас конкретно в Мужилів... з вами пішли». Петро Дума каже: «Я не знаю, що сталося». Ще дав грушок старому і отому міліціонеру. Пізніше Петро Дума десь заліз на гору, коли вони йшли назад, і стрільнув міліціонеру в голову. І та куля пройшла через тіло аж вийшла в ногу. І вбив того молоденького міліціонера Петро Дума. І Петро Дума з того часу пішов у підпілля. От така історія.

Цих хлопців вбили: Водоноса Романа вбили сокирою бандерівці, замордували і Василяшука. А Вовчук очевидно, втівав в табір, втівав Стадник, бо як ми перезахоронювали Вовчук мав ззаду кулю в черепі. Це одне. Друге. Коли їх вбили, їх кинули в багно, в болото, і селяни, якісь селяни, якась щира людина прикрила їх хащем і тим лісовим листям. Пролежали вони декілька років, десь 7 чи 8 років. А Вовчука забрали на Сибір. Коли Вовчук вернувся з Сибіру, то йому селяни, бандерівці, ці дійсно гарні люди під великим секретом ...

Вовчук: Бандити.

Мамус: Це не бандити, це не бандити. Вибачте, Марія, Ви знаєте, то чого ви не казали?

Мамус: От вбили ці гарні, ці люди під великим секретом, бо боялись самі за своє життя. Бо якщо вони сказали, сказали, де ті люди перезахоронені і показали Іванові... Миколі Вовчуку. Микола Вовчук тоді в той час за більшовиків збив коробку, зробив хрест, кілька хрестів. Микола Вовчук звернувся до нас, до обласного проводу ОУН мельниківців в Тернополі. І ми, я особисто був на перезахороненні. При допомозі „Вольди», лісника, і лісник мені то розказував, і старі люди з Мужилова розказували, що так було. І ми знайшли цю могилу і ми перезахоронили їх тут вот на могилі у Підгайцях. От це історія... Про це є стаття, було в газеті написано. Немає ніякого сумніву — іншої сили не було. Крім того, хотіли убити ще Івахова, священика, то він сховався під зерно десь в ящик, сидів цілу ніч і втік, бо за ним вже шукали бандерівці. Бандерівці тут вбили Крешняків, братів. Також в 41-му році, убив «Доля». До них ми їдем зараз на могилу, щоб віддати їм честь. От все, що я знаю, я коротенько сказав, але все, що я знаю, а родина, на превеликий жаль, крутить, і пані Марійка, і пані Нуся ...

Хмурич: [...].

Мамус: Та Ви навіть не сказали нічого, що Ви мені розказували.

Марія Жуковська, 1928 р. н.

Записано 10. 08. 2000 р. в с. Кутків Золочівського р-ну Львівської обл.

Я, Марія Жуковська, уродженка с. Кутків, є далекою родичкою Ярослава Оверського. За німців Ярослав Оверський рідко бував у селі. Мені його мати Катерина Оверська розказувала, що Ярослав її син – мельниківець, а наше село було повністю бандерівське. З лісах біля нашого села Кутків розміщавсь бандерівський провід ОУН чи УПА я точно не знаю. Перед приходом фронту в селі появилсь Ярослав Оверський, але на третій день по його приїзду в село, Ярослава бандерівці заарештували. Де дівсь Ярослав ніхто не знав, мати його розпитувала але ніхто нічого не знав, ходили слухи по селі що Ярослава розстріляли за те, що він був мельниківцем.

Арештували Ярослава в 1944 р. весною Десь через рік в селі був слух, навіть мати Ярослава мені розказувала, що Ярослав Оверський в наших лісах копав криївки під вартою довший час, але де дівсь після того ніхто не знає ніяких слухів не було.

Вовчук Микола

18.09.1999 р. на могилі його рідного брата Івана Вовчука, вбитого 19 вересня 1941 р. в с. Мужилів (Мужилівичі) Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

«Брата Івана Вовчука викликано в с. Мужилівичи. У той час приїхали молоді студенти з Рогатина, викликали їх на розмову, але їх трьох у лісі замордовано. Івана Вовчука вбито кулею ззаду а Водоноса і Васильчука чимось твердим розбито черепи. Це вже з'ясоване при перезахоронені, що черепи були розбиті твердим предметом. Вчитель історії Воробець дослідив, що ці студенти відправлялися у похідну групу на Київ, ці студенти Васильчук Ярослав, Водонос Роман і третій мав іти з першу чергу а брат Вовчук Іван мав іти в другу чергу в похідну групу на Київ. Брата в Мужилів запрошив його колишній друг з гімназії Ухач.

В п'ятницю брат пішов у Мужилів і не повернувся. Я в неділю 19 вересня прийшов у Мужилів до Думи Петра, що брата викликав. В Думи сидів учитель – Фігель і ще якийсь мені незнайомий. З родичів Думи в хаті я питаю, що мій брат поїхав ще у п'ятницю і нема його, був у Вас в хаті мій брат Іван Вовчук, був кажуть батьки Думи. Син в саду, в саду коло столу сидів Дума і вчитель Фігель, там вони щось писали мені здається, що вони писали звіт Миколі Лебідю. Коли я підійшов до думи і до Фігеля, питають мене чи я був у хаті, я сказав що був та вони щось залишилися і сказали мені що брат мій поїхав у місто Рогатин, до своїх друзів. На другий день прийшов лист від Юліана Водоноса, що його брат Ярослав Водонос поїхав у Підгаєччину і його нема, тоді ми довідалися, що їх вже в живих нема. Мій тато пішов з українською поліцією. З татом пішов поліцай до Мужилова до

Петра Думи, коли Дума побачив поліцая українського, з страху вистрілив у поліцая і вбив його. Поліцей був з села Котова прізвище Кіт.

Ви були в Сибіру на висилці, коли ви повернулись, як ви віднайшли свого брата і двох студентів з похідної групи? В мене був знайомий Голуб. І цей Голуб Мохунь з Старого Міста я і моя сестра Нуся поїхали шукати в Мужилівський ліс побитих студентів. Мохунь показував нам дорогу в ліс де є побиті люди бандерівцями. Ми знайшла в кюветі, в рові трьох трупів і моя мама казала, що тут нема мого сина, але, там дійсно був вбитий її син Іван Вовчук. Ми зробили один ящик і поховали в лісі і зробила замітку на дереві, вирізали хрест на дереві, яке росло біля тої могили, де ми тайно поховали трьох студентів з похідної групи на схід на Київ; без священника ми змушені були хоронити, в той час тільки був мій друг Мохов і родина. Я звертався до ОУН (б) до Силізняка, який очолював ОУН в Підгайцях я не знав, де є мельниківська ОУН. Силізняк направив мене в Тернопільську ОУН в 1998 р. Мене там вислухали, прочитали той документ про вбивство брата Івана Вовчука. Я просив їх перезахоронити мого брата Івана Вовчука та його друзів двох студентів. Де я не звертався до ОУН, щоб перезахоронити брата і двох студентів і всюди мені відмовляли. В Івано-Франківську я побачив якесь оголошення свята пам'яті святкували, але на оголошенні адреси не було. Я дістав якийсь журнал, де була адреса київської ОУН (М). Я тоді написав туди листа, вислав переписаний мною протокол, не статтю про те, як замордували бандерівці мого брата й трьох студентів в селі Мужилові, просив, щоб їх перезахоронили; тоді я одержав відповідь від члена Проводу ОУН Павла Дорожинського. Дорожинський написав, що ми допоможемо перезахоронити Вашого брата і двох студентів. В 1998 р. тернопільська ОУН разом з родинами Вовчука Івана і Водоноса Романа здійснила перезахоронення студентів з похідної групи на Київ Івана Вовчука, Романа Водоноса, Ярослава Василюка, перезахоронили на Підгаєцькому цвинтарі з священником за всіма християнськими законами. Віднайти могилу в лісі в 1998 р. нам допоміг голова мужилівського Руху лісник Павло Пойда, який зробив труну і брав участь в похоронах. Але мужилівський священник Михайло очевидно з намови бандерівців відмовивсь відправити панахиду на місці, де були вбиті трьох студентів з похідної групи вбиті 1941 р. в мужилівському лісі».

Протокол записаний з розповіді брата вбитого Івана Вовчука.

Басій Марія Антонівна

Марія Басій – член ОУН, голова Жіночого товариства ім. Олени Теліги

Записано 30.07.2000 р. у м. Збараж Тернопільської обл.

Хижняк: [...]. Оскільки він [Чорній] помер, а Вам залишив записи, і Олійник записав дещо, але ми би хотіли в присутності істориків, щоб Ви

повторили це все. В першу чергу представтесь і скажіть те, що Вам чоловік розказував, що Вам відомо, та й самій Вам багато відомо про ці події, які Ви пережили.

Басій: Я. Марія Басій. Народилася на Волинській землі. У ці часи ще перед 39-им роком здавалося, що вже Волинь спала. Здавалося, що люди, що жили на тій частині такій чудової такої землі були приспані царським самодержавством, що вони навіть не знали, що вони українці. Здавалось, що не було ніякої національної свідомості, лише одне: ми – хлібороби і ми є росіяни. Але це не так. Уже десь в 30-і роки ніби, як кажуть, впала з неба якась зірка, що раптом розбудила їх. І уже коли в Галичині були засновані «Просвіта», «Союз українок», тоді ще в 29-му році на Волині нічого не було. Але це сталось так раптово, що, можна сказати, за таким короткий час, за якийсь рік-два, ніби люди пробудилися від якогось тяжкого сну і побачили перед собою інше життя. Із Галичини почала переноситись і перевозитись література. Уже на Рівненщині були засновані гуртки, «Просвіти», читальні відкривалися, а також на Кременеччині. Правда, треба сказати, що на такій маленькій частині, як Лановеччина, це прийшло пізніше. Згодом вже в нас була організація «Союзу українок». І люди настільки усвідомили інше життя, усвідомили те, що вони є не росіянами, а українцями і навіть оця довговічна, довгорічна, ну, я б сказала, влада росіян над ними, не змогла приспати всього. На Україні почався великий рух, особливо на Волині. Спочатку ходили по літературу в Галичину пішки, переносили її, ховаючи десь під куртки, ховаючи в кошики, які зверху маскувалися, а згодом то вже і фірами їздили в Галичину, перевозили літературу, перевозили оцю національну, можна сказати, транспортували національну ідею на Україну. На Волині за дуже короткий час, раптом пару років зовсім став інший переворот. Коли вже перед 39-му році в повітрі, як кажуть, ширяла, ну, можна сказати така думка, що в світі починається щось інше і що Захід задумує війну разом із Радянською Росією, на Україні уже десь так. можна сказати, викувалася національна еліта, яка почала задумувати про незалежну, ідею незалежної України. І ця ідея визріла, коли в 39-му році прийшли радянські на Волинь, спочатку їх, здавалось, не дуже, ну, отак, не зустрічали з розкритими руками, не зустрічали з хлібом-сіллю. Я пам'ятаю, що я ще була дівчиськом і бігла в село, а назустріч йшла моя тьотя, і каже: «Дитино, (а селом проходили радянські війська), дитино, куди ти біжиш? Та тож анцихрист. То в них нема ні церкви, ні Бога, та в них немає нічого такого, що в нас є. У них немає тої мови, що в нас є, в них немає навіть отого духу, який є в нас. Не йди на них дивитись, не треба». Але все-таки ми бігли. І я пам'ятаю, що вони нам нічого не принесли, а в селі, в центрі села весь час тільки з патефону линула пісня «Ой ти Галю, Галю молоденька». Іншої – ніякої. Мабуть, боялися своїх комуністичних з пісень ще і тут розповсюджувати, а іншої

української, можливо, вони і не знали. Ось уже в 39-му році у нас уже були націоналісти, націоналістичні організації, особливо вони засновані були, ну, у просвітніх закладах. Це – в Кременецькому ліцеї, де навчався мій старший брат, а також, ну, а також навіть і вже селах були люди, які вступили в Організацію Українських Націоналістів. І коли в 41-му році до нас прийшли німці, люди зрадили тому. Зрадили, бо знали, що принесла нам радянська влада. Це був один жак. І німців люди, треба сказати, спочатку зустрічали з хлібом-сіллю. Я те бачила на свої власні очі. Вони думали, що це нам іде визволення, що ми зможемо мати свою державу. Ну що і сталося на пару місяців. Тоді настільки було велике піднесення, що навіть оці прості хлібороби, які, можливо, були неграмотні, не вміли писати і читати, вони настільки були піднесені, настільки раділи з приводу оголошення незалежної України, яка була оголошена Степаном Бандерою, але ми знаємо, що це була велика помилка, і швидко закінчилося репресіями, які німці розпочали по всій Західній Україні.

Уже в 41-му році в липні місяці від Мельника, це я точно знаю, а також і від Бандери, йшли групи на Схід, щоб підняти національну ідею. В отій одній із цих груп пішов і мій брат. Я пам'ятаю як сьогодні, це були жнива, ми виряджали його. Він... Мама переживала, плакала, а разом з тим і ми. Хочу сказати, що я ще була... мені було всього 12 років, але я вже була в нього в великій довірі. І він підійшов до мене і сказав: «Якщо я не повернусь, то знай: ти маєш зайняти моє місце». І заспівав пісню: «Гей-го, гей-га, так-то в нас життя, наплечники готові прощай, моє дівча». Пішов він в липні, і ми не мали ніякої вістки про нього.

До нас доходили, що відбувались арешти на Сході, що їх багато було страчено німцями, і лише в січні, 19 січня, він повернувся додому. Але повернувся із краківської тюрми. Виявляється, вірніше з його розповідей, виявляється, що їх в Житомирі було арештовано. І за його словами, я зрозуміла, що видали його люди, не ніби не радянські, ну, не комуністи, не якісь інші наші вороги, а він сказав: «Нас видали свої». А хто свої...

Мамус: Та бандерівці, звичайно.

Басій: Хто свої, я не можу сказати. Хто це свої. Він мамі звичайно більше розповідав, бо мама наша була людина, ну як вам сказати, глибоко націоналістична, начитана, і він завжди ділився своїми думками... Мама більше знала, а от я не можу пояснити, хто це були свої. Після цього, звичайно, мій брат поринув в, ну як сказати, в цю національну боротьбу за незалежну Україну. У нас на Лановиччині – можливо, це наше горе було, я не знаю,— але так сталося, що в нас на Лановиччині запанували бандерівці. «Крук», який мав сотню людей, треба віддати йому належне, це надзвичайно була відважна, розумна і освічена людина: він закінчив гімназію, був за границею, і повернувся в 41-му році з-за границі. Мабуть, він там уже

приймав бандерівські ідеї, я так кажу, і в нас на Лановеччині вони мали перевагу, але брат мій ішов ще з мельниківської руки, можна так сказати. Отже, декілька разів брата арештовували німці, але йому вдавалося втекти, і він займав місце обласного провідника. Мав зв'язок Волинь – Галичина, часто їздив в Галичину, де його в 43-му році 24 грудня німці арештували.

До сьогодні ми не маємо ніякої вістки, хоч скрізь його розшукували. Мабуть, мабуть, вони його, німці його знищили. Я була ще, можна сказати, підлітком, як уже вступила в організацію «Юнаки». І ще, коли жив брат, я була вдома, ну, можливо, не вдома. Але коли він був вдома, бо його часто не було вдома, він в Антонівцях перебував, там, де був штаб. Коли він був вдома, то завжди доручав мені надзвичайно важливі справи. Інколи навіть усно передавав те, що я повинна була передати іншим людям. Я ходила по селах, носила грипси під псевдонімом.... Брат мав псевдонім «Тур» і з розповіді уже деяких людей, Остапа Чуйка, а також і цього... ой... як же ж його...

Мамус: Климшишина?

Басій: Та де Климшишина. Ой, як же ж його...

Мамус: В Ланівцях? Харчука?

Басій: Отже, аж сьогодні ми дізнаємося, ким був брат. Харчук сказав, що я знаю, я знав такого «Тура», але до нього я був недоступний. Він носив великий чин. Оце й тільки я знаю про свого брата. Вийшла заміж за Чорнія Михайла, але довгі роки, і вже коли я була одружена з ним. Він часто, навіть уже коли був при радянській владі, працював, часто десь від'їжджав. Мені говорив, що возив то кожухи, десь, що це він там комусь їх доставляє, то спирт, а пізніше, аж уже він мені розповів, що він до останнього дня був зв'язаний із хлопцями, тобто з воїнами УПА. Чоловік мій також вступив у цю боротьбу 1942-го року в квітні місяці. Це було, за його розповіддю, саме перед Великоднем. Прийшли, передали йому грипс від Тимофія Басюка з Борсуків, псевдо «Яворенко». Був переданий Грипс, в якому писалося: «Я повернувся...» Я, правда, цього не сказала, що брат мене три дні вчив їсти папір. Боже, як я плакала.

Мамус: Що, що їсти?

Басій: Папір. Як я плакала, сльози отако текли. Мама вже казала: «Боже, за що ти її мучиш». Аж на кінець я навчилася їсти його. Це на випадок, якщо б десь була якась, ну як пересторога, щоб знищити, якщо я. От так. В тій записці повідомлялося, що я втік із фронту, добивався 2 неділі в своє рідне село, і прошу зібратися в лісі Кіптисі. Отже, вже здається, чи не пам'ятаю якого там числа, вони зібралися біля Борсуків в лісі Кіптисі. Це в 42-му році. Мій чоловік і ще 4 хлопці з Нападівки, які там же організували боївку, під керівництвом... і цей же Тимофій Басюк взяв собі псевдо «Яворенко». Мій чоловік – «Осика». Були й інші, не знаю які. Вони деякий час... кілька днів возносили записки, запрошення, щоб хлопці сходилися в Кіптиху; і, за

словами чоловіка, за кілька днів їх уже було 37. У Кіптисі вони недовго перебували, перейшли Влащенецькі ліси. Там деякий час теж стояли. Були ще законспіровані, але «Яворенко» – це людина надзвичайно розумна і надзвичайно великий стратег, крім цього, він мав військовий вишкол, бо був в радянській армії, повернувся з радянської армії офіцером. Так що надзвичайно був і безстрашним керівником. З Борсук Лановецького району, я говорила. Через деякий час уже в 42-му [...] Через деякий час вони вже виконували акції. Першими акціями — це були акції, коли німці вибирали людей в Німеччину, вибирали худобу, людей. Вони відбивали цю худобу, звільняли людей, а пізніше були і важливіші. 2 рази вони оточували Лановецький комісаріат німецький. Один раз був невдалий, а другий раз дуже був вдалий. Німці були, ну, майже розбиті, розбіглися, побігли через річки, через річку Жерак, а деякі жінки навіть ішли на них, як колись говорив Тарас Шевченко, що жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки. Так і жінки йшли на німців з коцюбами і крочками. Найважливішою акцією в цей час, про яку згадував чоловік, це викрадення із Вишнівця у німецької поліції типографії. Це було так зроблено, що німці навіть незчулися й не знали, хто, де, коли викрав цю типографію. Мій чоловік був учасником цього викрадання цієї типографії. Ця типографія довго була у «Яворенка». Спочатку сотня «Яворенка» співпрацювала із «Круком», про якого я вже згадувала, що він повернувся із-за границі і мав бандерівський напрямок. Але вони обидва договорювалися, бо «Яворенко» не сприймав бандерівських ідей. Він більше хилився до Української Народної Республіки, і навіть спочатку ця їхня сотня або, можна сказати, що він. «Яворенко», вважав себе представником Української Народної Республіки, яка була в екзилі. Отже, спочатку вони співпрацювали разом з «Круком», йшли на акції на важливі, і що найважливіше, вони під командуванням «Яворенка» з три рази, три рази, ішли ходили на Схід для піднесення національної ідеї, для розповсюдження літератури, отже, можна сказати, що вони на Схід йшли як пропагандисти, не як люди озброєні, які мали вести бої, а як пропагандисти, хоч, звичайно, зі зброєю в руках, тому що на кожному кроці могли вступити в бій з німцями. Перші дві акції було виконано чудово. Вони доходили до Білої Церкви навіть до цього, не до Білої Церкви, а до Вінниці, і забула, ще одна така місцевість. Люди їх сприймали боязко, але не вороже. Вони повертались, два рази повернулися благополучно, на третій раз знову вони провели нараду спільну з «Круком», яворенківці і круківці, і вирішили, що знову вирушать на Схід. На цей час «Крук» обіцяв, але не пішов на підмогу їм. І яворенківці вступили два рази у великий бій з німцями. Чекали на підмогу «Крука», не дочекалися, її не було, бо «Крук» не вирушив на Схід, зрадив. І от уже після цієї зради між бандерівцями і яворенківцями почалися незгоди. Правда, я ще повернуся трошки назад. Ще, коли вони були в добрих

стосунках, «Крук» з «Яворенком», то «Крук» попросив цю типографію позичити для видання літератури, і «Яворенко» погодився, позичив йому. Але пізніше бандерівці тої типографії не віддали.

Мамус: Не повернули?

Басій: Не повернули. Отже, почалися такі натягнуті вже відносини між ними, між «Яворенком» і «Круком», почалися розходження уже, як кажуть, не тільки на, в думках, а і на ділі. Чоловік був у «Яворенка» до того часу в сотні «Яворенка», поки його не почали переслідувати бандерівці. Правда, ще треба сказати, що у 43-му році через наші терени на Лановеччині проходив Ковпак. Пам'ятаю один раз увечері приходив брат додому і каже до мами: «Якісь з Східної України партизани забралися до нас. Але, каже, це не військо, а незрозуміло що. Там, каже, і жінки є, і євреї, і навіть діти кричать, плачуть. Ну я мушу, так брат говорив, я мушу дізнатися, що це таке за частина, і хто вони, і я хочу, йду розвідати і ми підемо з Володьою, так він про ото сказав, з Володьою розвідати туди до них, бо вони йдуть через Синівці, через Бережанку. Хто вони, куди вони йдуть, і що.

Я пам'ятаю як сьогодні, як мама розтяглася в двері і сказала: «Я не пущу тебе, ти не підеш туди. Бо мені щось підказує, що це велика лиха година.» Мама не пустила брата, просто не пустила. А Володя, ідучи додому, з Лановець до Бережанки, не міг втримати себе, і просто пішов у їхню цю частину, яка стояла між Синівцями і Бережанкою, і його там тяжко замордували. Що між ними було, що він їх питає, що вони його – ми не знаємо до сьогодні, але були нанесені страшні шомпурні рани, нарахували їх більше двадцяти. Він був замордований. Після того ще одного з Малих Кузьковиць теж замордували. Якось він попавсь туди, невідомо як. Отже, як виявилось, що це наші вороги. І коли вони йшли в Галичину, щоб спалити нафтові підприємства, нафтову промисловість, то вступили у переговори з бандерівцями. Які там переговори були з ними, не знаю, але досить того, що вирішили бандерівці їх не зачіпати, пропустити, але коли назад вже вони йшли, то були деякі сутички. Є відомості, що ніби і «Яворенко» мав з ними якісь переговори. Правда, «Яворенкові» бандерівці сказали, щоб він їх прочесав, а «Яворенко» відмовив. От тоді уже почали за «Яворенком», переслідувати Яворенка. Він свою сотню розпустив і сказав: «Хлопці, ідіть як вам вздумається і куди вздумається, бо за мною уже шукають».

Чоловік мій пішов в самооборону, тобто він жив вдома, але, коли була необхідність вести з німцями боротьбу, десь був бій, то він, звичайно, йшов із зброєю в руках. І коли вже «Яворенко» пішов у підпілля, мій чоловік пішов у сотню «Морозенка». Ця сотня деякий час була на нашій Лановеччині під проводом «Морозенка», але вони вже в 45-му році добиралися на Полісся, щоб там перейти границю і якимось дістатись на Захід. Це була їхня мета, і

вони бачили, що виходу уже немає ніякого. А що там було даліше, багато ще чоловік розповідав, але я не все знаю. Скажу тільки, що вони проходили з боями, і найбільші бої – це були на Рівненщині. У один день, коли вони мали намір зробити великий... пройти велику віддаль, щоб наблизитись до кордону, в цей день відбулося три бої. Перших два вони відбили, а в третьому бої, третьому бої потерпіли велику поразку, бо до більшовиків підійшла велика допомога. У цьому бої був поранений мій чоловік у руку й ногу. Він три місяці там на Поліссі лікувався. От. Пізніше повернувся додому, але ще вдома лікувався довго, і, звичайно, не здався. Коли сотня «Морозенка» пішла на Полісся, вони влилися в УПА – «Північ» – це такий блок. Армія УПА була поділена на чотири частини, правда ж, пане Олексю. То мій чоловік був під командою «Енея». І ось після цього бою він розповідає, що багато їх було дуже поранено, деяких забрали в полон, навіть взяли в полон з села Іванківці Лановецького району – псевдо «Рябого», псевдо «Рябий», чоловік дуже часто згадував про нього, але не знав його справжнього прізвища. – Корчак? Корчак? Бачте. От. Чого то ви йому не сказали раніше про то. Мабуть, він з вами не говорив про те. Він дуже хотів його розшукати, але за псевдом його ніхто не знав в селі. І коли перебував мій чоловік під проводом «Енея», розповідав дещо таке, що воно не повинно це було би бути – великі помилки з бандерівської сторони.

Мамус: Лучини, краще би сказати. Ну, розкажіть про тих...

Басій: Зараз скажу. В ставку, чи як то можна сказати, чи підкажіть, Ви більший стратег військовий... «Енея».

Мамус: Штаб.

Басій: У штабі «Енея» виявили зрадника. Мій чоловік навіть описував його, як він виглядає. Казав: «Високий, стрункий, красивий на вроду, був одітий в кожусі, такому як ходили ці... військові радянські, переважно. Де-кілька разів підходив до чоловіка й просив: «Поміняймося на шинелі». Мій чоловік сказав: «Ні. Я того кожуха не хочу, бо він не наш. І ніколи не поміняю своєї шинелі». Він кілька разів до нього підходив. Мабуть, це було йому потрібно для маскуванню, або ж. І коли його виявили, це справді він був зрадником. Треба сказати, що в війську «Енея» було багато із Східної України, переважно офіцерів. Це були великі люди, як, за словами мого чоловіка, чоловік говорив, з них дуже багато було надзвичайно великих патріотів. Вони мали великий вишкіл і приносили велику допомогу в армію. І тоді, коли виявили цього шпіона, можна сказати, який був спеціально засланий, то «Еней» його знищив, а цих — прийшла велика чистка з штабів і без суду, без допитів, без нічого, без суду було знищено 12 офіцерів.

Мамус: Розстріляно?

Басій: так. Ну але ж все рівно був наказ знищити, там же. Казав чоловік, що там же у тому штабі, в тому відділі були вони знищені. Так. Крім офі-

церів, так, крім офіцерів, були ще зв'язкові, були знищені і зв'язкові, деякі зв'язкові дівчата, дві дівчини зв'язкові. Дві дівчини. Він не говорив псевдо, я чогось не пам'ятаю навіть їх псевда. Мій чоловік не згідний аж ніяк з цим, його це дуже боліло. Ну, але в нас, як він говорив, була одна мета – ми маємо перейти границю і якось спасти частину своєї, своїх бійців. Цього не сталося. Коли вони були поранені, вже їх поклали на вози, щоб відвезти на хутори, на хутір Хильчуки, то «Еней» обійшов всі підводи, на яких лежали поранені, і, кажуть, із сльозами на очах прощався з нами. Сказав: «Хлопці, я хотів би, щоб ви, щоб вас забрати, щоб ми були з вами, але ми не можемо, зрозумійте, ми не можемо вас забрати. Ми мусимо вас залишити тут, а ви собі вже шукайте вихід, або виходьте, як, значить, на волю хто як може. Можете не викриватися, ну, як собі здумаєте, повертайтеся додому. Хто з якого терену, повертайтеся на свої терени, а ми будемо ще пробиватися до границі».. Але цього не сталося. «Еней» був теж убитий. Уже майже під самою границею, я не пам'ятаю. але він був розстріляний. Його відразу розстріляли. Отже, коли чоловік мій повертався після трьох місяців лікування, по дорозі дали йому коня, там на хуторі на цьому, і дали йому, дали зброю. Він повертався з зброєю. Правда, права рука в нього була ще не вилікувана, екзема була по лікоть. Це була рука страшна. Його на дорозі вже майже десь от під Катеринівкою зустріли, перестріли бандерівці. Навіть раніше як під Катеринівкою, забула село це. Підкажіть.

Мамус: Дедеркали.

Басій: Так, десь там перестріли, десь біля Дедеркал перестріли бандерівці, забрали в нього коня, забрали зброю і сказали: «Можеш доплазувати вже додому й так». А в нього страшенно ще боліла нога, і він десь додому, я не знаю, не можу, чи це було 30 кілометрів, а може й того не було, він ще дві неділі дійсно плазував, бо не міг ні йти добре, і особливо ця рука в нього. Тоді ще розповідав багато таких вчинків. В селі був зрадник це в Грибовій. Знали, що він доносить в КГБ в 45-му році. То вже після повернення чоловіка. Знали, що він доносить. І от на очах чоловіка було його розстріляно, але чоловік каже: «Він то заробив, бо це було виявлено і точно встановлено, що він був зрадником», – але каже: «За що? За що розстріляли дружину і що півторарічного дитину разом з дружиною.»

Мамус: Дружину зрадника, але до чого тут дружина?

Басій: Так, – каже, — ну вже нехай дружина,— так чоловік мій говорив, – ну те дитя? Ну що ж воно винне, воно так кричало, я несу той крик до сьогодні». Ну і після цього ще один випадок. Там же в «Енея». Бандерівці. Я не назвала? Ну, ну добре, СБ Бандерівці. Але треба сказати, що бандерівці не всі ж такі були. Там були, ну я не знаю, мій чоловік теж був у бандерівцях, але він каже: «Я маю душу чисту, бо ніколи нікого, ну, правда він в СБ не був – то інша справа...»

І ще один такий випадок там же в штабі «Енея». В розвідку пішла зв'язкова «Наталочка», так її псевдо було — «Наталочка». Її довго не було, через дві неділі вона повернулася, і за те тільки, що вона не повернулася в той день, в який повинна була повернутися, її було страшно знищено, просто страшно. Я не знаю, чи треба це тільки казати чи не треба, пане Олексю, казати чи не казати? Я навіть не знаю.

Мамус: Кажіть все, що знаєте.

Басій: Без допиту, без суду, тільки з слухів і тільки тому, що вона забарилася, а за словами її, вона забарилася тому, що просто не могла, бо з однієї сторони були кегебісти, а з другої сторони десь там стояли з війська якісь, ті, що поверталися з фронту, і вона просто якось там не могла пройти. Так це на Рівненщині. І ні, її було знищено. З цим не погоджувався мій чоловік, хоч він і був в УПА, яка була під керівництвом Бандери, бандерівців, бо я не можу сказати, що Бандери, бо Бандера в цей час, в ці роки сидів в тюрмі, і керував не Бандера, керували його...

п. Олексю: Микола Рубан керував.

Мамус: Микола Лебідь.

Басій: І Лебідь, Лебідь, то він СБ керував, так же, Рубан. І не погоджувався із СБ, з думками і з діями СБ і мій брат. Він теж не був СБ — брат — він був провідником, але він не був в СБ. Пам'ятаю один такий... таку розмову з мамою: мама говорила, що був вчора в нас «Головатий» і «Макс»... і почала розповідати про... Ні, ні, це наш «Макс», він є живий, я ще маю мати з ним розмову. І говорили, каже про таке, що мені було страшно. «Про що ж там говорили?» — питає брат, але я чи вийшла, чи може мені сказали вийти — я не пам'ятаю вже, тоді, ні я не вийшла, — ну, от не пам'ятаю, що він, що мама йому говорила. От цього я вже не пам'ятаю, я тільки пам'ятаю, як брат сказав: «Мама, я Вас дуже прошу, не вступайте з СБ в розмови ніякі. Ніякі! Бо це страшні люди.» Оці слова, як кажуть, я донесла до сьогодні, я їх ніколи не забуду.

Мамус: Пані Маріє, розкажіть ще про ту чистку. Тридцять чоловік збирали. Ви знаєте про цей випадок?

Басій: Ви знаєте, я щось не пам'ятаю, але я ще не розповіла про Борщівку, як їх роззброювали. Там був учасником мій чоловік, у Борщівському лісі. Я так, мабуть, добре не розповім, ви знаєте. Я тільки знаю, що там ті, які офіцери з табору мельниківців, які не хотіли здатися, їх чуть не розстріляли. То є правда, і чогось мені здається, що чоловік, от я не знаю, чи то я. може, сплутала з чимось іншим, я не буду уточнювати, що ніби одного таки розстріляли.

Мамус: Одного розстріляли. Так.

Басій: Бо він зброї не кинув і сказав: «Якщо так, то робіть зі мною що хочете». Але я не буду про це говорити, але це роззброєння, то чоловік го-

ворив, що мене шокує ще до сьогодні. Каже було так страшно, що брат брата, з тої сторони батько, а з тої сторони брат. І, каже, брат бандерівцям, батько мельниківця, і один одного, чи як там їх, що роззброюють: через роззброєння. Так вони оточили їх, вони поверталися з Вишневецької акції...

Повернуся до «Яворенка». Отже, коли мій чоловік уже пішов в самооборону, а пізніше вступив у сотню «Морозенка», і коли вони ішли на Полісся, то на Синевецьких хуторах, які називаються Заболоті, вони зупинилися відпочити, бо переходили з якогось лісу — я вже не пам'ятаю — чи дець вони переходили, чи на..., я вже не пам'ятаю, і коли чоловік зайшов в одну хату, він, як каже, за словами чоловіка, передаю Вам пряму мову: «Я остовпів, я побачив Тимофія, який сидів на кріслі, а з однієї і з другої сторони стояли СБівці, наготові із зброєю. То мене страшенно вразило, і все-таки я привітався з Тимофієм, подав йому руку, але ті настільки насторожились, що навіть мене почали підозрювати, ніби кажуть підозрілий: що це за один такий? І коли я спитав: «Тимофію, ти чого тут?» — він відповів: «Хіба не бачиш, друже, ти ж бачиш. Це мій останній час.» і от так», — говорив мій чоловік: «То була моя остання зустріч, коли я вже, наша сотня відходила, я ще подав йому руку — ми попрощались. Я сказав до нього: Тримайся, Тимофію. — а він каже: «То вже кінець».

Мамус: І все ж таки, за що його розстріляли?

Басій: А він, «Яворенка» розстріляли за те, що він не підкорявся, він не міг, він не хотів, він був проти розстрілу, він мав більші зв'язки з «Бульбою», і чоловік говорив про те, що зв'язкові від «Яворенка» дуже багато разів ходили до «Бульби» і «Яворенко» мав зв'язки з Бульбою. І «Яворенко» був проти, проти того терору, він проти був розстрілу цих... поляків чистили, ну, не тільки чистили, правда поляки вони потім пішли з німцями, вони багато зробили біди, але ж не всі. Я пам'ятаю там біля нас, в селі Синівцях жили такі, що вони нічого не винні і от в цей час, коли відбулася чистка, то ті поляки з хутора навіть в нас вдома переховувались. То є правда. І брат був тоді вдома. І вони прибігли так і навіть звернулися до нього: «Порятуй нас!» А він сказав: «Сидіть, нікуди не йдіть, вас тут ніхто не зачепить». Отже, там була чистка, то там їх вбивали, палили їх хутори. Брат був вдома, і я пам'ятаю, який він знервованим був, ходив по хаті, а мама його заспокоювала: «Та заспокійся...». Він сказав до мами: «Мамо, то не повинно бути... Не всі ж винні, якщо ми... якщо поляки завдали нам біду, то ми повинні тіки рахуватися з тими», — так він і сказав: «Рахуватися з тими, які проти нас, але ці, — каже, — бідні нещасні старці, уже що вони винні.

Біля Синьовець Ланівецького району... Так і трошки. Там де я казала, 23 км до наших хуторів. Так, ну, я думаю, що, одним словом, я хочу сказати, що я щаслива в тому, що ні мій брат, ні мій чоловік не підтримували того терору, тих помилок страшних, які були в бандерівців. А я, мій чоловік тако

говорив: «Адже ж це були хлопчиська, яким було по 18-19 років, які не мали ні військової еліти, не мали навіть інтелігенції, яка могла би очолити чи відділи, чи сотні. А це були хлопчиська, в яких, каже, грала кров.

Мамус: Як можна довірити таким шмаркачам нищити людину, вбивати, бути суддями.

Басій: Але хочу сказати, як говорив чоловік, що серед них було дуже багато, які не поділяли цих ідей, не поділяли.

Мамус: То були самі бандерівці?

Басій: Так, так, і то була молодь.

Мамус: Я хочу доповнити пані Марію, я був на еміграції, був вже після еміграції я був в Канаді і я зустрівся з одним курінним – Бойцун його прізвище. Теж з теренів Лановеччини. Отже ж, ми довго говорили з ним десь (він сам бандерівець), ми дуже довго говорили з цим Бойцуном, і цей Бойцун мені сказав: «А ти знаєш, яку полковник Мельник зробив помилку?». Кажу: «Ні, не знаю». А він каже: «Кардинальну помилку, якщо б він виконав вирок суду, який був засуджений Бандеру на кару смерті за те, що зробив розкол, і якщо б, він, каже, розстріляв Бандеру, Лебеда і Стецька, то би не було тих страшних убивств. Розумієте, бандерівець, курінний, от, і він між іншим допомагав, багато посилав посилок Омеляну Польовому, який дуже бідно жив, також і багато іншим людям. Це знаєте, вже тепер на еміграції, був вийшов звідси з лісів, був ранений в легені, і був на еміграції, і все ж таки свідомість у нього, бандерівець це говорив, що зробив Мельник помилку, що не розстріляв Бандеру. А вирок суду, коли стався розкол після 1940 року. Тоді був суд. Трибунал. Засідав Ольжич, Сушко і інші робили суд над Бандерою. Отже ж, Бандера був засуджений на кару смерті, був засуджений на кару смерті Лебідь, і засуджений на кару смерті Стецько, от. А Мельник цього вироку не підписав. Мельник був надзвичайно гуманною людиною. Мельник був, так би сказати, офіцер. Знаєте, офіцер, лицар європейського значення. Знаєте, якщо б це Коновалець, то Коновалець був би виконав цей вирок, бо це було для України. А це була настільки гуманна людина, що вона цього не змогла.

Басій: Після цього як прийшли уже в 44-ому році до нас, в 44-му році в лютому, правда ж ?

Олекса: В березні.

Басій: В березні? Ой, ні, можливо, в березні більшовики, тобто коли повертався вже фронт, то, я не знаю, чи то треба сказати, що багато пішло на фронт, коли брали. Пішов і мій батько, але батько був на фронті, повернувся з фронту, і йому ще дали півтора року примусовки. І він дванадцять кілометрів щодня в Ланівці ходив відробляти за сина, бо коли поставили таке питання: ну то чого ж його, йому примусівка, коли він був на фронті і повернувся з фронту додому п'ять разів поранений, якісь медалі навіть мав,

але і діти ними гралися, і я так не пам'ятаю навіть, які він там мав медалі. То Циганков, який в цей час був начальником КГБ в Ланівцях, сказав: «А він мав такого сина, що його навіть треба було б розстріляти за того сина». Так що і ми потерпіли. Ну все одно я, наприклад, не перелякалась і свого прагнення до боротьби уже не проти німців, а проти більшовиків також не, як би сказати, не припинила. Навчаючись в ланівецькій школі, я ходила пішки до школи, але коли приходила додому нас в селі ще такі ж бо. ми ж пройшли вишкіл «юнаків», і нам, ми збиралися даліше. Носили вінки на ті могили, де загинули наші повстанці, співали тихенько пісні. Навіть із нас деякі стали потім, працювали потім в КГБ. Пам'ятаю такого Івана. Але все-рівно ми тепер зустрічаємося. Зустрілись якось і він каже: «А все-таки ми були непереможні!» Так. Він навіть там потім був працював у КГБ, десь там у Красноярьську чи де. І я з своєю двоюрідною сестрою Надею Мельник, вона вже була старша, мала діти. Ми з нею не раз потаемці і хлопців переводили. Пам'ятаю, один раз. І я переносила навіть записки. А один раз мама попраля білизну хлопцям, і треба було занести на хутір Пеньки. Це ми на хуторі, а це другий хутір Пеньки. А, мабуть, два кілометри. Це вже була глуха осінь, але тоді ще такі приморозки були, вже навіть на жита не пускали худобу. І мама вже попраля, погладила і каже: «Так неси». А дуже в цей час облави були, майже кожен день, майже кожен день. Мама каже: «Я тебе обмотаю тими сорочками, вдягнися в мій великий кожух, той, тебе навіть ще, якщо, і бери корову, що мов ти вигнала пасти, чи пасеш чи шукаєш корову. Ну, я взяла корову, вивела на пагорб, ми жили так, під пагорбі. Думаю, я ще буду вести за собою корову. Я пустила корову, зійшла вниз і так за не менше, як десь двадцять метрів п'ятнадцять переді мною стоїть враз. Ну, я знаю, може, то вже з страху, бо потім не рахувала, стоять ці, солдати, і у всіх зброя напрямлена на мене. Я страшенно перелякалася, остовпіла. А потім думаю, що ж я маю робити. Я поступилась два кроки вперед, я поступилась, вони поступились, я зупинилась і вони зупинились. Я почала, зупинилась і почала розмотувати ті сорочки і викидати позад себе. Коли я то все розмотала і викинула, і вже йду. Я наближаюся до того місця. Я йду, і вони йдуть. Я приходжу, а тут цілий ряд будяків. Такі великі. То, мабуть, я дуже була пере-страшена, коли я йшла туди в ті Пеньки, а може мене Бог спинив, може, мені Бог то дав, бо коли я прийшла в Пеньки, постукала, а то вже майже розвиднілось, так добре, виходить Тодоська. Так називали її. І каже, сплеснула руками, і каже:, У-у, п'ятнадцять хвилин тому в мене перевернули все в хаті». Боже, якби ти була прийшла п'ятнадцять хвилин тому, були б хлопці пропали. Моя сім'я була б пропала ти, і твоя сім'я. То я прийшла додому і розказую мамі, а мама каже: «Тебе Бог стримав. Так мало бути». Отаке було. А ще, коли переводили назад уже цих чотирьох воїнів, один був поранений, весли хлопці його спочатку, а нам повіддавали рюкзаки, зброю, ми обидві

з сестрою йшли таким болотом, такими заростями, очеретом. І цей один поранений, що йшов на місце й каже: «Я вже не можу, не можу йти, лишть мене тут». Ми переводили, бо знали, що там, дали нам знати, що завтра буде облава, і там будуть шукати. То по-черзі, трошки хлопці, а трохи навіть ми з сестрою майже несли його на своїх плечах. А потім, коли ми поверталися, і біля Синьовець нас перестріла облава. Десь годин сім нас тримали, не відпускали. «Де ви були?» А ми сказали, що ми були в Ланівцях, але заночували і поверталися додому. І тільки то нас спасло. Там то багато ще є таких прикладів, багато. Правда, ще хочеться сказати кілька слів. Я думаю, що це треба сказати, яка то була визвольна армія і яка була визвольна партизанка ковпаківська. Перед фронтом, коли йшов фронт, спереду спочатку йшли ковпаківці, правда? Що? Пізніше?

Олекса: ...ковпаківці йшли на село і знищили.

Басій: Ну, одним словом, відділ Ковпака. То-то. а точно. Ну нехай, можливо й так. То я мушу сказати про цей епізод. Страшенно грабували нас, народ. Хай люди знають. Ми жили на хуторі і вони отак ще робили: де хата під черепицею, під бляхою, вони там мусіли обов'язково бути, де під соломою, вони не їхали, бо казали, що то там люди їхні. А де під бляхою і черепицею, то вони ті хати страшенно грабували. Вони настільки все забирали з хат, що навіть і перини, що навіть, ну, все-все, що було в хаті: і одяг, взуття – все-все їм ото навіть і мови немає, все забирали, а там десь міняли, за якихось там кілька кілометрів міняли то на... то на горілку, серйозно, на горілку. Ось один раз був такий випадок: мама хвора лежала, а я готовила вечерю. Менші від мене сестри і брат сидів на печі, а сестри, я вже не пам'ятаю, де вони. От раптом, була у нас сусіда. Сусіда тільки вийшла від нас, то вже було зовсім так смеркалося. Тільки сусіда вийшла, за деякий час стук в двері: «Хозяин, выходи!». Тато каже: «Ну прийшли вже». Ми називали їх ковпаківцями, то я пам'ятаю, але чи то так було, чи ні, я не знаю. «То вже ковпаківці: Що вони хочуть?». Тато вийшов, відчинив двері з сіней, а вони кажуть: «Чотири шага вперед!» Той тато раз, зачинив сінешні двері, сам пішов в кошару, а ми того не знали. Розумієте? Чуємо, раптом «Бах-бах» і отак кімната: тут вікно і так тут вікно. З того вікна постріли. Понад мамою отак на півсантиметра пройшла куля. Мама, перший раз як той постріл вони зробили, мама каже: «Діти, лягайте на землю!» Ну, ми, мабуть, полягали, так здається мені. А той брат маленький сидів там на печі, так і сидів. А потім вони по черепиці, як уже почали скородити з кулемета. Всього побили, що тільки було, весь дах. Ну, і що ж, і поїхали, поїхали вони. Вони поїхали. На другий день тато встав, каже: «Я йду в штаб». В передмісті стояв їх штаб. «Піду в штаб пожалітись. Що ж це таке має бути?» Тато пішов пожалівся в штаб. Трохи після того, як тато прийшов додому, як приїжджають три фіри і кажуть до тата: «Ото хазяїн?» – «Так». Ну, нічого не

кажучи нікому, йдуть в комору, забирають все, вбили свиню. Сказали: «Якщо ще раз підеш жалітися в штаб, то більше не повернешся».

Пройшло чимало часу. Все частіше ловиш себе на думці: не встигаю, не впоралась, винна. Про справу, про яку піде річ, давно мусила б написати, поділитися думками й враженнями.

Гураль Іван Єрофтейович

Записано 31. 07. 2000 р. в Луцьку

Гураль: 13 квітня 1940-го року привезли мене в Сибір – батька за синів. А жінка була в матері. Я пішов з жінкою, бо я дуже... з жінкою я не поїхав, а пішов в підпілля, з ними в підпілля пішов. І ми були в підпіллі 6 місяців. Ну жена іде... Після стали, щоб перебратися – перебралися за границю. Перебралися за границю, попав у Швейцарію. Я міг йти в Швейцарію: ніч – і я в Швейцарії, і хлопці кажуть: «Давай підем, будем там – ти жонатий, тобі дамо господарство. Будеш господарювати». Я кажу: «Та я покинув... батько через мене на Сибір поїхав, а я піду там господарства в Швейцарії шукати?» Я кажу, що я не буду, я мушу батька визволити. Батька буду визволяти. І от мене в єдному селі... даже не був в єдному селі. Село, ну, от [...] Костенберг. Жінка в одного бауера, я в другого, тільки бачилися, на дві неділі раз бачимося і проробили... І вже тут пішли німці, вже в Луцьк напали в середу, а вже в Києві б'ються, от. Пішов... кажу: «Дайте, я поїду – в мене господарство там є». Каже: «Вже ти свого господарства не будеш, жінка може їхати. їхній [...] не позволив, жінка може, а тобі ні... Deutsche frau [...] до кінця війна. Ну, й нема чого казати. Кажу: «Жінко, втікаймо». Рушили втікати – за 2 місяці втекли. Зараз в Вену, в Вені нам не вдалося, в Відні. До Берліна. І я з допомогою... допомогового комітету [...]. Як я розказав там галичанам, мене арештували, забрали документи.

Хижняк: Де арештували?

Гураль: В Берліні.

Мамус: В якому році?

Гураль: В 1941-ому, в жовтні місяці.

Хижняк: Ви казали, коли німці прийшли, то Ви мали [...] перейти кордоні...]?

Гураль: Вже втік додому, в Луцьк, да, і арештували, документи забрали в мене. Документ був, так німецький, між німців. Бачать 28 років, здоровий хлопець, то вони, щоб захочувати, що втікаємо. І ми... я стримався [...] в Відні.

Мамус: А хто Вас в Берліні арештував?

Гураль: Комітет, там бандерівці були, ну, ті, галичани. В мене жінка з галичан. І цей був там, галичанин. От вони там арештували.

Мулярчук: Ага, це відділ ЧП (?) чи як його там «Нахтигаль»?

Гураль: «Роман» (має бути «Роланд» – Ю.М.).

Мулярчук: «Роман» (має бути «Роланд» – Ю.М.), да.

Гураль: І от там в його тоді був чужий. Ну, дивлюсь, жінка плаче, всьо. Що таке? Я дивлюсь назад, дивлюсь назад туди, де ми втікаєм, назад. Але ж ходить, що мужчина ходить. Солідний такий, чорний. От так, маєш цього, як то він назвав?

Мулярчук: Волиняку.

Гураль: Волиняку. маєш волиняку,— розхльобуйся з ним. З Волині ялось не було, з Луцька. З самого Луцька не. З Баєва. Село Баєв. Баєв — прекрасно село знаю. Баїв знаю прекрасно. [...] Каже, що? Питає мене [...] і питає мене за людину одну в Баєві: «Ви знаєте такого-то такого?» – «Знаю. Там, там він сидить – Лапікури хата».— «А другого знаєте Ви?» – «Знаю. Коло річки сама перша хата». А той що: «Сусідку [...]?» Дав мені руку. – «Пошли, давайте документи». Забрав документи і забрав до себе вже він і привів додому. Я, жінка, дівчинка, я три дні їздив по Берліні з ним, розумієш? А жінка там, його жінка там щось шила. І він мене направляє зразу, хтіли мене самого, бо з жінкою возиться – війна. Але ж порадилися, що ж [...]? І мене, каже, можете... І рішили нас двох на Катовіце, з Берліна на Катовіце. Ну, він одвів нас, посадив звечора і дав нам. щоб не записували. Каже: такий-такий номер, такий-такий номер дома, [...] прислав вас номер вісім, прислав номер вісім, щоб ми, той, ти мені родич (?). І от я... всі на поїзд ідуть, а в поїзді ще такого, як сам, підшукав, ще я теж каже: «На Луцьк». Їде на Луцьк. А дивлюся: в купе сидять німці такі, в мундирах, горілку п'ють, закусують, а по-українські говорять. І от один вийшов курити з купе, я питаю: «Може ви часом на Луцьк?». – «На Луцьк? – каже. – Не. Не на Луцьк». А ми вдіті бідненько були. Він нам каже: «Ви до нас не підходьте, щоб не зрадити». Але зайшов, він нам виносить: нате – три скибки, маслом мазаних, і ковбаси гам – нам. І то добре. Ми взяли. І приїжджаємо в Катовіце. Він сказав: «Прийдете, почекаєте, пока добре розвидниться і підете, найдете тихенько». І от заїхали ми. І третій з нами. Він зайшов десь там в корчі, а ми сіли на лавочці. Вже розвидняється. Аж бачимо, йде два гестаповці до нас з жінкою. Так, унтер-офіцер, але що ж ти зробиш. Нас по-німецьки питає: «Куди ви йдете?» А я до них по-німецьки. Вони зразу видять, що я не німець. Але не певні, що я українець. Документи. Але ж ніяких документів німецьких. В Берліні ще порвав. А вже временний виписував. Кажу: «Їду до Берліна на роботу на фабрику Сіменса». – «А чому не на Луцьк?» (Побачив вже, що я родом з Луцька). Кажу: «Всьо спалено». «Ну, – каже, – добре». Подали мені руку: «Ще заробиш там...» Але дійшли, вертаються назад. Кажуть: «Чого ж ти тут сидиш? Зараз там поїзд». Ну, я кажу, що як дасть Бог (я вірю, що Бог є) і Ви знаєте, що як я зараз сяду,

я на ніч приїду до Берліна. А де я дінуся? А я домовився: ввечері десь там сяду, в вісім утра мене зустрічати. А там вже поїхали. І перетрусило мене... вісім Курчавських, те всі в курчах сидить там тих, як же, двох вийшло, що вони хтіли. Чи я маю куди зайти? Бо вони щитались наді мною. Чи я маю куди зайти? Так. я кажу, що маю. так. маю. Я кажу: «Ми зараз з жінкою підем, і як знайдемо, то жінка вернеться до Вас». І ми знайшли, розказали, що нас, значить, послав... Ну, і потом, якщо він зайде, скажете, прислав номер вісім. Всьо. Єдна жінка перевела всіх. Всіх по єдному довела, довела. Ми всі помилися, побрилися [...]. поїли, і він нас зачинив, а сам пішов. Зачинив в хаті нас, [...] хвіртку і пішов. І той Вася приходить, всім приносить пропуски. І нас десять, то нас двох є — а то вже десять. І я заделався всіх теж ведуть. І от жінка... взяв жінку під руку, провів. І там-от приїжджає автобус, на 30 душ автобус був. І нас на автобус і завезли в готель за 30 кілометрів. Ще ми й повечеряли разом. Він сказав: «Раненько приїде козачок, старенький маленький козачок, вас всіх забере». І так попрощались уже. Правда, рано вже стукає, хтось є, виходить. Поснідали разом з цим козачком, поснідали[...]

Мулярчук: Було то в Кракові, так.

Гураль: Ні, то в Луцьку, в Луцьку, в Луцьку, вже ми то, як ми в Луцьку. І от после, я своє думаю, веду, а посла вже... Ми були бездітні, а вже в нас дочка народилась. Ми стали своє хозяйство [...]. І знов сунеться навала... советська. Що ж робити? Вже нема куди, чи куди, тікати. І ще звідтам не прийшли, а я в воєнкомат, в 44-му році, в армію. Пішов в армію, то я, з Вітебська, а я [...]. Як то кажуть у Варшаві, що вже був старшим сержантом. [...] Розоблачили мене і арештували.

Мамус: Посадили?

Гураль: Не посадили – военний трибунал, штрафбатальйон. Це такий був командір тамтої роти паршивий, так мене отказами захищав. Взяв десять бійців, що наче я захищати став. Мені дали три роки тільки, було б десять, а то три. Але замінили штрафбат на місяць, але западник, бандеровець. Ще місяць дали. І я був два місяці вибув, а потім ранили. Далі добився... І от такі несправедливі були люди, так. Ну, помімаєте, були хороші хлопці, хороші хлопці, І то так ні за шо їх, ні за шо.

Мамус: Ну, а хто ті хлопці були?

Гураль: їх застала біда. Вони такі ж... Він не знав, до кого прихилитися, він не знав, бо він не знав. Вони молоді були. Я вам скажу, я з 32-го року поступив. Я Уласа Самчука стрічав в 34-му році. Вже ми мали згоду (?), навіть мали зв'язок (?) з киянами, вже в нас то був Сціборський. І ото як пішло, то стало дуже... Не знаєш сам, за кого, з ким іти. Не знаєш сам, з ким ти. Питає: так було, куди вітер віє, в який бік, каже, петлорівці, отоді ото так таке було.

Угра Тарас Григорович, 1917 р. н.

Записано 31 липня 2000 р. в Луцьку

Угра: Я народився я в місті Суми. В сімнадцятому році. Член ОУН з тридцять шостого року. Мене в організацію завербував «Хвига» (Шульга Євген). Чули про такого?

Мамус: Чули.

Угра: Це мій друг був. Ще я вчився в гімназії в старших класах, ну, виконував всякі організаційні завдання, частіше так по лінії зв'язку. Я був зв'язковий. Коли вибухла війна в 39-му році, мене видав один наш член організації, який заломився. Тепер доктор психології, [живе в Америці]. Продавши мене, йому польська влада дала можливість кінчити гімназію, здати матуру в 39-му році. А мене вхопили, ну, там ввели, не буду в деталі вдаватися, розказувати. Кожний знає, як то ведеться слідство. Ну, і в кінці-кінців мене приєднали до великого процесу на Волині, «Процес 21», або називався він ще «Процес Коса», «Процес Коса», так, або «Процес 21». Там був 21 чоловік. З Луцька, я пам'ятаю, був Кабайда Анатолій, Микола [Старух]. А там суд, і 5 мая 39-го року в Рівному – «Ровенський процес», так званий. Нас з тюрми вивели закованими в кайдани, і потім від пари до пари ще ланцюг був протягнений. І ото, як ішли, то гриміло. І ще в цьому процесі Старух був, Старух. Сиділи в Луцьку в тюрмі до процесу. А сам процес відбувся в Рівному, всім дали приговори, мені і Кабайдюку 3 роки.

Хижняк: А звинувачували в чому?

Угра: В приналежності до ОУН.

Хижняк: Яка воює проти...

Угра: ...проти польської держави, от. Ну, що ж – пішли тюрми. Після Ровного сиділи ми в Холмі, а потім в Любліні, в старому замку литовських князів, в підземеллі. Було страшно, як налетіли німецькі літаки. Представляєте собі: башта ця, вона ходором ходить, і підземелля теж рухається. То страшне було. Нас 30 чоловік було в тій одній камері. Потім підійшли німецькі танки близько дуже. А з підпілля вийшли підпільники озброєні. Кинулися, перебили варту цю, яка ще не втекла. Чотирьох жандармів вбили і нас випустили на волю, в одній білизні натільній, з тими... печатками, штампами тюремними. І ми отак-бігли, це вночі було, в кар'єру пішану, по-моєму, пісок там брали. Глибока кар'єра, і я кажу: «Хлопці, серйозна справа – ми без одєжі дуже такі помітні. Треба нам на групи розбитися: хто на Західну Україну – в одну групу, хто з Галичини – в другу, хто в третю – хто з Далекого Сходу – в третю». Порядком 25 чоловік на захід пішло, і я був в їх числі. Мене провідником вибрали. Я шагав босий, бо черевики вкрали адміністрація тюрми, в більї. Дошли ми так по дорозі, їли качанами з капусти, вирізали капусту, ці тверді такі. Отак ми жували, жували. Десна до

крові, бо воно ж тверде таке. І ми дошли так... старалися оминати села. Пам'ятаю, ми лісом ішли і вийшли на поляну – і там село. Я дивлюся, а ко-сінери. Поляки уже в етіх ротівках своїх, і коси на торцях одягнуті, як піки. Я кажу: «Хлопці, раді Бога, тихенько! Шоб одна грудочка під ногами не лопнула, ні гіллячка. Тихо назад, бо поколять нас, як пацюків». І так ми назад, назад, назад оп'ять в ліс цей і лісом пішли далше. Вийшли ми так аж до Холма. Ну, вже такі були змучені, такі обезсилені, голодні, що вбивай, тільки дай щось із'їсти. І треба було міст переходити через річку. А на тому мості стояли жандарми. І ми прямо пішли на них. Вже ховатись не мали сил. Жандарми вже були деморалізовані оцими подіями, вже армія їхня відступала. Вони вели нас коло такого провалля, а там на проваллі лежали трупи. «Там, де вчорашніх, розстріляних?» – питає один. «Ні, – каже другий, – поведем на коменду» (по-польськи «коменда» – поліція). Ну, привели нас туди, в ту коменду, здали нас, заперли. А я польську мову добре знаю, і почав з комендантом розмовлять, одним словом, просити їсти. Кажу: «Слухай, ти коли-небудь голодний був звіриним голодом? Оце ми із звіриним голодом з тюрми вирвались, тюрму розбомбили, і от ідем ночами, одежі в нас немає, нічого немає, ні копійки в руках немає, качани з капусти – і то не найдеш скрізь». Він каже: «Знаєте що, мені жінка дала кілька помідор і кусок хліба на обід, я можу віддати вам». – «Давай, чоловіче Божий». Він дав це, ми взяли хліб і помідори порізали по кусочку. Помідор, а нас 20 всіх, і той хліб, але щось таке [...]. І нас звідтіля погнали в тюрму, яка уже була ранше розпущена, уже там не було в'язнів. А нас чогось туди, от така доля, туди запхали. Вона була частинно вже зруйнована. І як дійшла ця батарея до Холма, гур-гур, гур-гур, гур-гур. Танки німецькі наступати почали на Холм, то вони всі повтікали. І ми з тої тюрми, двері там вивалили, то вже були не такі, як в Любліні, скажем, бо там замок – стара будова. І далше пішли лісами, лісами додому. По дорозі, кому треба було відлучатися, то відлучався. Йшов до своєї домівки. Ну, а нас чоловік сім вже просувалось до Луцька, і в мене нога спухла по коліно, синя зробилася, а від підошви, відтіля-то, багряно-синя така стрілка пішла. Я нічого не говорив хлопцям, бо я подумав, що то гангрена, І дошли до села Копачівка. Там милостива така була жіночка, каже: «Куди ж вам іти? Зостаньтесь тут, у мене, я вас доглядати буду». А хлопці... Я їх порозганяв, то вони мені ще... Омельчук Володя, по-моєму, за дерево став. Він потом пішов по поганій дорозі. Він створив свій відділ, групу таку бойову, і діяв анархістичним способом – нікому не підпорядковувався. От перший етап моїх бід. Потом в 39-му році, в тому самому [...] в гімназії він вчився – Супрун Євгеній, він кінчив нашу українську гімназію, був хірургом. Операцію зробив, я так вдома лікувався. Пам'ятаю, як прийшли совети, приїхали на таких возах довгих, розстелених так, як у нас сіно возять чи солому, щоб побільше влізло, то вони на таких

возах їхали, ноги поспускали на дві сторони. «Товариш, ти здешній?» – «Тутешній». – «Скажи, пожалуста, хто здесь живьот?» Я кажу: «Селянин». – «Да шо ти, селянін, как ой селянін? Помещік, наверное, Скільки он землі маєєт?» Бо хата під тою бляхою була, січкаря стояла там. І він ще мав фірак (?), сарай під бляхою в нього. «Ото помещик, кулак. А скільки землі у него?» Я кажу: «Свої – півтора гектара, а іще він орендує». – «Ну от ти дайош», – і такі цигарки, знаєте, «козячі ножки» так звані, бо висипається з них махорка, корінці. Вверх кожний бік, отак вверх. Ну, оце епізод такий [...] я розкажу.

Незабаром приїхали, арештували мого тата. Батько був українським адвокатом в Луцьку. Походив він з Поділля, родився в Жванці, а жив і працював в Кам'янці-Подільському присяжним повіреним, адвокатом, потом мировим суддею у Кам'янці. І як вже оце 17-й рік прийшов, 18-й..., то батька вибрали в губерніяльні комісари Поділля. Там входила теперішня (може, я зашироко говорю, це Вас не цікавить).

Мамус: Говоріть.

Угра: Ну, я буду спрощувати. Одним словом, ми з цього... після упадку Народної Республіки Української ми втікли в Польщу в 21-му році і жили в Луцьку. Батько був адвокатом. В 39-му році його арештували і вивезли, і нема по сьогоднішній день. А я боявся, що у нього [...] втік у Німеччину і жив у Берліні, працював на заводі Зіменса в руренверку (завод труб). Жив в такому малому гуртожитку [...], кафе там було, приміщення таке, кав'ярня, приміщення таке, і рядом були плити і кухня, а так по коридору дальше ви могли зайти в кафе, випити чорне пиво — мальцбір.

Я попав в Німеччину не так зразу. Спочатку був на Підляшші, де в районі Білої Підляської здибався з...

Мамус: [...]

Угра: Втік, втік.

Мамус: [...] А коли Ви повернулись з еміграції?

Угра: В 41-му році, в червні. Там і породилася по-бойовому цей розбрат.

Мамус: Розбрат?

Угра: Я пам'ятаю, бо я оце в 39-му втік туди на Підляшшя, то я був. Там же був і Шульга. Знав я і Мельника Андрія. Хижняк: Це в якому році?

Угра: Це 42-й рік.

Хижняк: 42-й рік. Цікаво. А в 41-му [...]?

Угра: Про діяльність... я вже не буду розказувать вам, що щодня роблю. Був провідником ОУН в Шарльотинбургу.

Хижняк: Тобто зв'язковим?

Угра: Яким зв'язковим? Шарльотинбург — це передмістя Берліна. Ну, воно таке, як Луцьк, передмістя, величезний город.

Хижняк: Там було українців багато тоді, да?

Угра: Українців багато було. Ну, що, сюди повернувся в 41-му році, і началися оці... То ті приходили, то ті. У партизанці не був я, але був в концтаборах радянських і в тюрмах.

Мамус: Бо були членом ОУН.

Угра: Я членом був ОУН і є.

Мамус: Ні, ні. Я маю на увазі, що це Ви сиділи [...]

Угра: Сидів я за приналежність до Організації Українських націоналістів і за національну свідомість.

Мамус: [...]?

Угра: Значить так, «Куц». «Куц» і Шульга були в проводі в Берліні, в проводі українських націоналістів. Провід тей очолював Андрій Мельник. А вони там референтами були. Коли в 41-му році ввійшли німці, освободили (так ми звемо, освободили) нас, от, то дорога відкрилася всім, хто хотів з Німеччини бігти, ну. І вони по тим версіям, які мені відомі, то вони ішли додому, і по дорозі перестріли їх бандеровці і убили Шульгу і «Куца». Багато є версій. Одна версія така, що він перейшов вже, вдома був, що пішов на зустріч «Куц», пішов на зустріч з Закоштуєм, і той бандеровський провідник, Закоштуй. його вбив. Така є версія.

Мамус: А про Шубського ви знаєте щось? Підпільну групу якого розстріляли, похідну.

Угра: Фамілія мені знакома, однак так важко зараз згадувати... Фамілія знакома мені дуже.

Мамус: [...] 42-ий рік, 43-ій, оці вбивства, не тільки одного Шульгу вбили, але й цілий ряд вбили людей на Волині, майже [...]

Угра: Так, вони вбили..

Мамус: Бандерівці вбили.

Угра: ...адвоката Черевка. Так, це був адвокат Черевко.

Мамус: А за що його вбили?

Угра: А його як інтелігентну людину, істинно патріотичну, патріота України [...]. Так, і можливий провідник, можливий працівник — що хоч, це ж адвокат. Це не теперішні адвокати. Людина з вищою освітою, вироблена. І вбили його в його, у власному домі, на порозі. Вбили тоже бувшого директора школи.

Мамус: Бандерівці вбили.

Угра: Так. Мельниківці нікого не вбивали.

Мамус: Я знаю, що мельниківці не вбивали. Треба тільки чесно сказати, що він був...

Угра: Знаєте, [...]. Вбивати не було кому! Мельниківці, до яких я належав, нікого не вбивали. Був приказ Мельника не вбивати, не відповідати жорстокістю на жорстокість. Потому вбили цього... директора, бувшого директора школи Редька, фамілія Редько.

Мамус: У Луцьку?

Угра: У Луцьку, так. Був дуже свідомий українець. Я вам хочу сказати, що інтелігенція в Луцьку симпатизувала вся мельниківцям. Проти того терору йшли всі, не признавали... Редько і його дружину. Його вбили в хаті, а вона сховалася за двері, і за дверями її вбили. Ну, їм постукали, він вийшов. «Ви Редько?» – «Я Редько», – тарах – готов. Зайшли даліше в хату, пошукати за дверями жінку – і її вбили.

Мамус: А от скажіть, вони були членами ОУН, вони були в мельниківській сітці?

Угра: Вони були емігрантами зі Сходу.

Мамус: То були східняки, так сказати?

Угра: Ну які східняки — наші українці.

Мамус: Я розумію. Ну ми так називаєм — східняки і західники.

Угра: Котрі втекли від більшовиків сюди, вони в городі працювали...

Мамус: Як його звали?

Угра: Редько.[...]

Білий(?): І попереднього тоже, адвоката, він тоже східняк був?

Угра: Тоже, тоже. Це всьо східняки. Цей адвокат навіть за 20 років не навчився по-польськи говорити, Редько, то так, ломаною мовою говорив. Ну от, таких два приклади, а тих убивств багато було, хіба всі запам'ятаеш. Там одного інженера вбили. А фамілії не можу нагадати... [...].

Хижняк: А скажіть, будь ласка, ви знали, що це вбивали бандерівці, чи вони афішували це, чи пропагували, чи вони це робили таємно?

Угра: Таємно.

Задорожна: А звідки тоді відомо, що це саме бандерівці?

Угра: А хто вбив [...]. мельниківці?

Мамус: Тоді не було нікого, то за німців.

Задорожна: А чому це були не німці?

Угра: А німці так не робили — вони арештовували, вели слідство, суді розстрілювали...

Мамус: А партизан тоді ще не було.

Задорожна: А простий бандитизм Ви не виключаєте?

Угра: Ай, Боже, при німцях бандитизму не було!

Білий: Хто був бандитом, то друге діло, розумієте.

Угра: Вкрали в баби торбу, і він біжить з торбою, втікає злодій, а баба заду: «Держи! Держи злодія! Держіть!» Ну, і там іще побігли за бабою. А йшов німець напротив – вийняв зброю, отак хлоп і всьо. От вам суд і розправа. Дисципліна була дуже сильна.[...]

Куделя Микола Павлович

(Записано 31.07.2000 в с. Буяні Луцького р-ну Волинської обл.)

Куделя: Ну, хіба почати від юнацьких років. Я пригадую, коли у Львові був наглий суд над бойовиками Данилишиним і Біласом. Це тоді була така велика подія, що молодь просто горнулася іти тими слідами, і ось в 32-му році я, значить, вступив в члени ОУН. Цей час був, коли на Закарпатті повсталала проголошена Українська держава, то ми, молодь, всією душею туди линули, стремілись, щоб там бути і помагати оцій визвольній боротьбі, яка називалась – був П'ємонт Великої України. Правда, польська влада дуже переслідувала членів, і я в 39-му році був арештований, і [польській де-фензиви] дуже катували, я захворів на запалення легенів. Мене помістили в лікарню і, правда, без доказів, слідством, поклав мене в клініку по двох місяцях мого ув'язнення. Та довго та воля довго не була, бо незабаром за якісь два-три місяці прийшла советська власть – у вересні 39-го року, і мене в 40-му році першого арештували, посадили у в'язницю тої Луцької тюрми. А там майже рік йшло слідство, і нічого не могли вони доказати, мою приналежність до Організацію Українських Націоналістів, і коли вибухла війна – 22 червня 1941 року, – то на другий день війни, в понеділок, 23 червня, всю тюрму, яка була переповнена (там знаходилося більше 4 тисяч в'язнів, прекрасних людей Волині), і вони вивели цих людей на подвір'я і скошили кулеметами, розірвали гранатами. Я остався живий під трупами, неушкоджений, і от тоді, хто остався живий, то енкаведисти розпорядились, щоб ми ховали оцих побитих, розірваних гранатами жертв. І правда, було 4 глибоких ями, вирви від німецьких бомб, і ми ті ями побільшували, поглиблювали вздовж і виширш і туди зносили трупи, оці пошматовані тіла в'язнів. І так як це вже було за їхнього вторгнення, до розстрілу вже було заготовлене негашене вапно, і було так, що шар трупів і шар того негашеного вапна. Ми, правда, думали, що і нас всіх постріляють, щоб не було свідків цієї страшної трагедії, і так сталося, що настигли німецькі танки в місто Луцьк. І ці кегебісти, кати, повтікали, що ми навіть не вгледілися коли. І я вийшов, значить, як і багато інших, на волю. І от так дійшло до німецької окупації. Прийшлося так само переживати багато цих злочинів, які вони вбивали людей, арештовували свідомих українців, націоналістів...

Коли німецька армія вже відступала, в 44-му році, я опинився на Заході, і в 45-му році нелегально повернувся на рідну землю, але за мною були пошуки енкаведистів, і я мусів бути в дуже глибокому підпіллі. І так сталося, що в 47-му році при облаві цих «ястребків», енкаведистів, я попадаю в їхні руки. Я робив спробу втечі. Мене, значить, скошили автоматами в ноги. Я поранений був і знову опинився в цій самій Луцькій тюрмі, де, коли вилікували мене і відправили на далеку, значить, на Колиму, в табори, звідки мало хто

повертався. Але доля так судила, що я там пережив вісім років, і коли настала після Сталіна реабілітація, я повернувся на рідну землю. Ну, ще мусів, правда, вдома не застав я нічого, бо все було репресовано. Не було ідеї хати. Я ще мусив їхати у Львівський вугільний басейн, на шахти, де яких 3 роки працював. Заробив копійчину. Ну, і потім поставив у своєму селі хатину, в якій ото живу до сьогодні.

Правда, в мому житті, в мене є ще така окрема подія. З малих років я був захоплений шевченківською ідеєю. На його «Кобзарі», на його творах я виховувався. То під час «хрущовської відлиги» я почав збирати Шевченкіану і на сьогоднішній день в мене є таких 150 «Кобзарів» і багато публікацій, пов'язаних із Шевченком. І ось за це сьогодні я, я відомий українському середовищу, є навіть премія мого імені, заснована вже тому 5 років, і дуже приємно, що мене провідують і мою світлицю Кобзаря багато відомих хороших людей, знаних в Україні і поза Україною. В діаспорі маю дуже багато знайомих. І це вже [мому] 77-му році за незалежної нашої держави хочеться ще пожити і побачити дійсно нашу ту волю і незалежність, за яку боролися найкращі сини і дочки України.

Мені дуже приємно, я просто щасливий зустрічати таких гостей такої поважної установи на Україні, як Києво-Могилянська академія і в своїй хатині таких гостей вітати — це для мене невимовне щастя. Я б хотів би побажати всім студентам, всім нашої, каже, надії, що тільки вони можуть довершити оцю нашу незалежність такою, щоб вона була така, як всі народи мають свою незалежність, свою волю і правду, як Тарас Шевченко казав.

Дуже важна є подія у нашому політичному житті Організації Українських Націоналістів, коли в 40-му році стався розкол в лавах організації. Я, як член ОУН з 1932 р., ніколи собі не міг представити, уявити, що дійде до такого, що станеться розкол, який вчинив Бандера з цим Лебедем там, з іншими своїми прихильниками, і почнеться братовбивча війна. Коли про цю подію ми на Волині знали, щойно, коли в 41-му році, коли в Житомирі були вбили на вулиці Сеника і Сціборського, членів проводу ОУН... За тим прийшлося дуже переживати. Я просто сам не міг уявити, що як то, хто в тому винуватий, і все був шукав більшої правди, і я коли почав за тим думати, і коли я довідався, що такі авторитетні наші люди, як Улас Самчук, як Олена Теліга, Ольжич і багато інших — вони не є розкольниками, вони залишилися далі при головному матірному проводі Мельника. І я, значить, лишився так само вірним цьому проводу матірному. І коли в нашому селі ще за Польщі було 5 членів ОУН — це була дуже законспірована організація — про неї ніхто не смів знати, навіть з найближчої рідні. І коли з нас п'ятьох один, коли повернувся з-за Буга, став на стороні Бандери — і ось у нас на селі стало така протистояння молоді — одні проти других. І я очоловав в той час станичного, і в мене був цей зв'язковий такий здібний, бойовий хлопчик... хлопець, от. Його, значить, він мав [...] цей

хлопчина, оцей «Азіят», я його виховував, став проти мене. І дійшло до того, коли стала така, розумієте, ненависть одних проти других, то він мене закував у кайдани, ну, і домагався, щоб я дав заяву, що я буду при Бандері, бо інакше мене чекає смерть. І так і було – коли польська чи українська тая поліція за наказом Лебеда пішла в ліс, а в поліції були і мельниківці, і бандерівці, то наші хлопці, які підтримували, значить, провід цей старий, головний провід Мельника, створили загін повстанців, яких було 100 осіб, не менше.

Ну, і в тому, значить, і я там був, бо це була вже німецька така велика акція, які вони виловлювали і вели бої з тими повстанцями... І от наш відділ нараховувався коло 100 осіб, і це були люди, самі найвизначні члени ОУН, і бувши польські в'язні, і ті підпільні за советської влади. І правда, коли ми, може, так маневрували, що бандерівці те само губили сліди, щоб нас роззброїти. Відділ цей очолював дуже талановитий, здібний бойовий наш друг Михайло Солтис, псевдо його було «Черкас». І от, коли бандерівці роззброїли Володимирський відділ повстанців, Кам'янецько-Дубенський «Хрона» і після того роззброїли Тараса «Бульбу»-Боровця – «Поліську Січ», то остався це лише, от, наш один Луцький відділ. І наші провідники, оце, значить, сотенний Карко, Гук, Роман Поліщук, сотенний Нечай, і цей сам провід наш Волинської організації, Волинський провід, й бачать, що вже немає виходу для нас, то ми той відділ розпустили. Значить, тяжку зборю вже за [гри м у] вали у надійних місцях. Ну, так по 10 – по 5 чоловік у кожному селі, значить, і нас зберігали в тих селах. І був засуджен бандерівцями на страту, то ті, значить, ну, переховувались в дуже таких надійних місцях.

Я вже пам'ятаю, після того вже розпущення нашого партизанського відділу у нашому селі Буянях у нас був станичний, «Куделя». Він тепер у Франції – Василь Мулик – зібрав, щоб ми не йшли само на що по, ну, поговорити про стан справ в нашій в області, а в мене був дома польський диктофон – радіо таке на слухавки. Я, значить, слухав кожного дня події на фронті. І от ми зійшлися одного вечора в одній жінки на край села, близько села [Сельморос] станичний там цей читав «летючку», яку ми випускали про ці події, осуджували ті бандерівські провокації, які, де німці, ці, які знищували села і вбивали невинних людей. І коли я тільки почав розповідати про стан подій на фронті, як, значить, несподівано затарабанили в вікна, і з криком: «Мельниківці! Ви є оточені бандерівцями. І найменший ваш спротив – хата горить, а ви всі лягаєте трупом». Ну, і правда, всі ми стали виходити, бо і ця та команда виходити по одному з догори, ну, піднятими руками. Правда, я коли я вийшов з руками піднятими, той самий, мій виховник, оцей «Азіят», який очолював боївку СБ бандерівську мене і сотенного Арльона Поліщука, тоже мешканця нашого села, сковує кайданами новенькими І ще кинув такий, значить, таку фразу, що ми, мол, ви удостоїлись французьких новеньких наручників. А перед цим, правда, в наш, той, загін повстанський

проводом зі Львова був присланий молодий хлопчина, санітар, о, ну, допомагати, значить, у відділі сестрам. Ну, і правда, якби розпустили цей відділ, то цей хлопчина... На жаль, правда, його прізвища ніхто не знав. А ми його сходу назвали «Зоренко». То того «Зоренка» і нашого станичного, цього Василя Мулика, тоже зв'язали шнурком руки, один до другого, і нас відвели в сторону, та і той самий «Азіят» каже, що з тими чотирма, то буде інша розмова. Вони, тоді вони арештовані і поїдуть з нами. А там було ще який 5 наших хлопців. «А цим, – каже, – дати по 25 гарячих буків, і хай тікають додому». І от, розумієте, положили першого молодого [...] хлопчину, Павла Пелека[?], і стали його бити, 25 тих же київ. Він, правда, стогне від болі. Ми, правда, почали говорити: що нащо ви, хлопці, б'єте своїх, спам'ятайтеся. То вони, значить, вже, що ви не маєте права слова говорити. Це, правда, вони тільки, що були до них. І мій брат був Павло Грицкж, мій брат по матері, ну, і там, той, Іван Поцілуй, то тільки цим дали по 25 буків, і каже той «Азіят»: «Тікайте додому, і сидіть тихо. Як тільки почую, що хтось з вас щось пискне протів бандерівців, протів служби безпеки, то ми найдемо людей, які з вами будуть, не так будемо розправлятися».

І нас, правда, чотирьох цих арештованих завезли в село Ордені. І раненько, коли ми прокинулись, то той «Зоренко» зі Львова каже до мене: «Миколо, мені, – каже, – снився такий сон страшний, що мені вибили зуби і крепко йшла кров». І правда, як вже той господар, де ми ночували... І вони принесли на ніч нам солону для..., щоб ми спали, і раненько господиня принесла нам картопель пом'ятих з кислим молоком – «їжте, хлопці». Ну, правда, ніхто, не взяв навіть і ложки до рук. І от, каже, я бачу, я сидів так на такій лаві широкій біля вікна, бачу, під'їхала фіра. І це ті хлопці з есбістів кладуть три городники з фіри. І от приходить цей «Азіят», і до того «Зоренка»: «Ти, малий, виходь». І його, значить, викликали, посадили його на фіру разом на переді очима до тих есбістів, їх трьох сіло на задньому мясті, і повезли. А та хатина була попід самим лісом. І його повезли в ліс. І там викопали яму, і ми почули, ну, так пройшло минут 15, вистріл. Його, тово самого, вбили і заграбали. Правда, і коли та фіра повертається, я бачу, що зняли всі городники з фіри, і ті есбісти почали мити руки. А нас трох ті, що zostалися [...], цей самий «Азіят» взяв, значить, дав кожному листок паперу і дав олівець і диктує, щоб писати, що я такий, такий, і цього осьь дня даю слово честі, що не буду виступати проти бандерівців, проти Служби Безпеки, проти УПА, а буду, значить, [...] з ними їм допомагати в українській революції. І ми отакі заяви мусіли написати. Правда, я запротестував, що під своїм прізвищем я не буду писати, бо не гарантовано, що ці заяви не попадуть німцям завтра в руки. І це було абсолютно, значить, на себе ця... Нас відпустили, ...і ми залишили тільки, ну, свого друга того, якого вони вбили. І дуже було жаль, що навіть ми не знали його прізвища і адреси, щоб повідомити батьків, якого вони виховали такого гарного юнака, дуже

культурного і дуже такого вірцевого, якого я дуже шанував. Вдома в мене лишилося його більйо, його речі, значить. Я пам'ятаю, була така ложка з заліза. І я чи дружина, коли клала на стіл снідати чи обід і клала ту ложку і плакала, що знищили свої [...] такого молодого, невинного хлопчину.

Після того, коли був розпушений наш відділ, то в селі Жидичеві знаходилась теж група наших хлопців. І от ця група, десь там прийшли німці в село, правда, не як якоїсь там акції, а просто до села, до старости ставить контингенти, то ті наші хлопці, щоб не мати неприємностей з тими німцями, вийшли непомітно з хати чи там десь з будинку, пішли на Штиренку (?), і пішли до села Кульчин. А там є такий лісок невеличкий. І вони доходять до того ліска, і там був між ними наш з нашого села Сергій Щирський, псевдо його було «Тріска». Був дуже талановитий хлопчина з Вінниці. Під час могил, під час святкувань, урочистостей він так виступав, мав дар слова, був бойовий таки, за всіх інших. І, правда, вони його тоже давно призначили на знищення. І коли ця група хлопців доходила до того лісу, а там зробив засідку оцей самий «Азіят». І коли він побачив оцих наших хлопців, він вибіг з автоматом: «Руки вверх!» Сергій «Тріска», коли пізнав, що то той, значить, «Азіят», і став, почав тікати. А він його сіпнув по ногах і там, типа, ранив. І вони, правда, його взяли і довго ще мучили – де захована зброя відділу, ну, і таке інше. І цей самий «Азіят» його вбив, бо мали відомості[...].

Сьогодні не можна собі уявити, як так могло бути. Бо то ж є протиставлення однієї якоїсь ідеології, партії – але ж це ОУН. Вона мала однаково людей, як і бандерівська, так і мельниківська — визволення України. Але щоб вбивати одні одних, то такого історія не стрічає, не тільки в нас, а й в інших народів, бо відомо, що були в нас випадки в селі, що мобілізували в селі хлопців в УТ1А. І коли в 43-му році німці з танками і самольотами стали бомбити в Колках, там, де була територія була вільна від тих німців, то там побили багато тих повстанців УПА. І в нашому селі повернуло і спаслися ті хлопці, як могли, втікали. До нашого села повернулося тоже двох повстанців: Олександр Сак...

Які були українці, були в УПА мобілізовані. То той самий «Азіят», оцей бандерівець, який керував боївкою у нашому районі, то до цих двох повстанців, які втекли додому, пішли. Той його брат мені розповідав нещодавно, що він був малий – мав 10–12 років, прийшли до його: «Де Яценко?» Той каже: «А я не знав, що то чекає біда». Каже: «Отам в комнаті, в кімнаті». Вони пішли до нього в кімнату, зразу зв'язали йому руки і взяли його й повели в сусідній, тут недалеко [...] ліс. То в теї групі був один з Торчина, який, значить, зостався живий після війни, бо [...] пішов на фронт. Він розказував тому братові малому, який сьогодні вже старий, що як привели того Олександра в ліс, дали йому городника, щоб він копав собі яму, і коли яма була вже не так глибока, то один з них сокирою замахнувся, вдарив його по голові. І він упав

в яму. І почали засипати, живим тобто. Ну, йому тільки памороки були прибиті, то він каже, та земля ще довго ворошилася, бо він ще був живий.

Ну, й другого, тей, що був втік, Черв'як Василь, тоже його вбили. Родину переслідували тих, хто втівав. Ну, таке. Діялось страшне. Навіть були такі слухи, що вони відрізували голови тим, хто...

Мамус: Хто йшов проти бандерівців. Не йшов проти бандерівців – був незгідний з їхньою ідеологією.

Куделя: Оце страшне. І сьогодні, правда, дуже прикро, що багато навіть таких провідних тих людей, які обстоюють тодішній такий рух, що немов вбивали таких визначних мельниківців, як полковника Романа Сушка, як Барановського, як Сеника, Сціборського вбили не бандерівці, а більшовицькі агенти.

Мамус: Вони переадресовують на більшовиків, [хоч] вони самі їх убили.

Куделя: Це є зовсім неправдою, бо відомо, що цей самий Лебідь на Поліссі, де був найбільше темний народ, от послухав його, і він мобілізував більш як стотисячну армію УПА, яка була, не дуже мала, значить, ні зброї, не була забезпечена ні харчами, ні медикаментами. І коли прийшла вже советська армія тая на Полісся, то цей самий Лебідь із своїми підручними втік на Захід, а та армія зосталася на «произвол судьбы». І правда, після звернення цього уряду більшовицького, ну, українського, щоб здаватися з повинною, то здалося, ну, є документи, здалося 55 тисяч повстанців УПА в руки советським органам. І їх чекала доля, дуже доля страшна, бо їх направляли, більшість їх судили суди, трибунали на розстріл, на каторгу, більшість йшло у ті страшні батальйони, де їх кидали під німецькі танки і вони гинули, так безневинно.

Мамус: А Ви ще в книжці згадуєте про якогось станичного[...]

Куделя: Так, ну, я коротенько хотів би згадати, як безневинно служба безпеки бандерівська стратили, вбили, тобто його повісили на дереві єпископа Мануїла Володимир-Волинської єпархії. Це була дуже авторитетна аполітична людина, яка обстоювала українців, яка, значить, на проповідях в соборі закликала до єдності, до згоди наш народ. І, правда, він в одній проповіді одного разу висловився, що незаконно те роблять бандерівці, що убивають невинних людей. І це йому пошкодило, що вони самі до його і прийшли, арештували і повісили десь там на дереві і навіть приказали людям, щоб його три дні не знімати на пострах народові. І, значить, закинули йому, що він немов був агентом німецької розвідки. Ну, є люди, які знали його. Це все неправда була. Бо німці арештовували інтелігенцію.

Мамус: Але всі люди плакали за ним.

Куделя: Так. І всі наші люди дуже шанують його. Вони, значить в той час звернули увагу, що не мог він бути, значить, зрадником, щоб десь там когось віддати в руки німцям. Це неправда. Це була дуже людина аполітична, віддана Україні».

Грицаюк Анатолій

Непричесані спогади

Побратимам, учням Білокриницької середньої лісової школи на Крем'яччині, учасникам визвольних змагань у Другій світовій війні.

Волинь, дорога моя Волинь, завжди я тебе любив, налиту щедрим колом, зігріту сонцем чи опалену морозом.[...] У 1942 р. я став до лав ОУН. У 1943 р. навчаючись в Білокриницькій лісовій школі, серед нас, учнів, розпочалася активна національно-патріотична боротьба, підготовка до визвольної боротьби з усіма загарбниками України. Серед учнів велась роз'яснювальна робота симпатиками та членами матірньої ОУН. Проводивсь військовий вишкіл, керував колишній сотник УНР, наш викладач геодезії інженер П. Гарячий. Найкращими друзями-наставниками у нас молодих були: старшокурсники Іван Серчишин, Михайло Остапчук, Євген Терпіль; батьком нашого становлення як майбутніх борців за волю України, був Павло Гарячий.

Пам'ятаю, як на Різдво 1943 р. в наше повітове місто Крем'янець завітав заступник голови Проводу ОУН (м) генерал М. Капустянський в супроводі земляка – Уласа Самчука. За підготовку виступів перед патріотичною аудиторією в Крем'янці були покарані братньою «революційною» руко брати Семенюки – Михайло та Афанасій, Олекса Шпак, а згодом і Юхим Нікітюк, усі з села Бережець на Крем'яччині. Велика, непоправна втрата нашого батька Павла Гарячого та подружжя викладачів-лікарів Роцинських, інших патріотів, розстріляних німецькими окупантами. Враховуючи цю ситуацію, ми, 20 учнів школи, не могли всидіти за партами і весняного 1943 р. вирушили з с. Білокриниця на с. Веселіка, поруч німецького штурбатальйону в Білокриницьких військових кошарах. Пройшовши в нічній пітьмі біля сіл Лешня і Стіжок, - опинилися в повстанському таборі «Хрона». Була велика радість, піднесення, що ми – українські партизани, непомітно прослизнули в ліс, який став нам батьком, а темна ніч – матір'ю.

В таборі постійно перебувало три сотні вояків. Ми, що мали неповну середню освіту, були приділені до підстаршинської школи, яку очолив друг «Жарина». На перших порах, в літню спеку були розіп'яті між деревами великі військові брезенти, щоб захистити нас від непогоди. Ми змайстрували собі лежанки з гілля, хвої та листя для снання[...].

Поруч нашої «квартири» була розміщена землянка санчастини, чуть-чуть далі – штабна землянка. Неподалік на пригірку з однієї сторони розташувалась майстерня по ремонту зброї (очолював її після поранення в поході на с. Кути (Шумщина) «Вусатий», з протилежної – кухня. Рановранці, зі сходом сонця, ми вставали: п'ятнадцятихвилинна руханка і бігом

повз стрункі товсті сосни метрів 300 до озера Глибоке, помитись, окунутись, поплавати. Місце це мальовниче, навкруги гори, схожі на Синевір у Карпатах. Після снідання ми займались політнавчанням, муштрою, військовим вишколом. Однак літо не було безкінечним, потрібно готуватись до суворих зимових буднів. Уся наша підстаршинська школа розпочала копати напівземлянку-клас на східному схилі озера, майже біля самої води. Приміщення планувалось просторе, 20х 8 м. Важка ця праця, вручну лопатою копати землю, та ще важче носити викопану землю до озера, щоб доші не знесли її у воду, не забруднили цю унікальну перлину природи.

Неподалік, десь біля трьох км. розташувався табір «Каменя» (Л. Яськевич), більш відомий під назвою «табір Крука». Наш загін перед походом на Вишнівець допоміг їм 20 тисячами набоїв.

У бою під с. Лішня 9.05.1943 р. наші друзі відкріпили військовий вишкіл практично. Наша група «Журби» та «Гаркавенка» запізнались, основна бойова група відійшла вже в ліс. Ми знову заатакували німців, які підбирали своїх вбитих на вцілілі авта, – вони в алярмі миттєво зникли в напар яку міста Крем'янець.

В похід на Вишнівець ми вирушили майже всі, залишилась лише охорона табору. Походу передувала довга, копітка праця нашої розвідки, чаклування над мапою сотника «Орлика» та інших членів нашого штабу. Пройшовши півшляху, ми заднювали в Шпиколовському лісі, тут нас радо вітали, харчували члени теренової ексекутиви, селяни з навколишніх хуторів. Відпочивши, погомонівши, з нічною зорею ми вирушили далі до містечка Вишнівець. Особисто я брав участь у вилученні з аптеки м. Вишнівець ліків під керівництвом нашого лікаря-росіянина (палкого противника більшовизму) та двох медсестер, Іри та Марусі. Нам вкрай необхідно було мати ліки та бандажні матеріали, як у походах, так і в таборі. Шлях відходу з Вишнівця дуже об'єктивно та правдиво описав М. Скорупський у своїй книзі «Туди, де бій за Волю», тому я не буду повторюватись. Скажу лише, що нам дуже допоміг у сутичці з ковпаківцями полковий 120 мм. міномет під кермою наддніпрянца інженера «Божка». Вернувшись з триденного походу, ми враз поснули. Раптом команда: «алярм» – німці оточують табір. І тут друг Микола закричав: «Це ж бандерівці в німецьких одностроях». Попереду їх керівник Еней, Крук, далі наші товариші по навчанні та земляки.

Ще мить і два важкі «Максими» скосили б перші лави наступаючих мов придорожній лист. Вмить ми зайняли кругову оборону, вдержати її було чим: дві 45 мм. гармати, два ротні, два батальйонних та один полковий міномети, два «Максими», важкий «Кольт», 21 ручних кулемети різних систем, а в стрільців багато автоматичної та напівавтоматичної зброї (десятки СВТ). Амуніції вдосталь.

Раптом «Хрін» запримітив серед наступаючих своїх товаришів по шкільній парті (Л. Яськевич і інших), різко скомандував – не стріляти! Ми не можемо воювати брат з братом – у нас є загальні вороги України.

Нападники увірвались в табір, вмить почали все «реквізувати» собі, – чотовий «Макс» лишився в одній сорочці. Оце приклад «революційної» дисципліни, патріотизму, моралі! Не втримавшись – запитую в знайомого Петра, чому ви саме так підло і підступно зробили напад на табір? Відповідь прозвучала так: ми виконуємо наказ проводу ОУН (б) і не бажаємо мати справу з СБ (службою безпеки). Зрозумівши весь трагізм ситуації, отримавши дозвіл покинути ліс, я відійшов з табору з твердим наміром більш не повертатись...

На власні очі бачив смерть «Гарячого» (В. Черняка), смертельного поранення «Бульки» (Климчука). Не оминула зла доля рук СБ нашого наставника з лісової школи «вусатого» (І. Серчишина), «Чорноту» (Василя Штуля) та інших. Таємничо почали зникати найкращі друзі – патріоти, при «допомозі» СБ ними заповнювались криниці. Весь час до приходу більшовиків (березень 1944 р.) я переховувався від усяких «друзів» на хуторі біля села Обич на Шумщині. Згодом був фронт, поранення, повернення на рідні землі, однак спокою не було. В листопаді 1949 р. був заарештований КГБ на Волині (Цуманьщина), «одержав» 10 років та три роки позбавлення прав. Відбував вирок в т. зв. «Вятлаг» - Кіровська обл. (Росія). З пройденого видно – наш шлях був важкий, тернистий. В постановам власної Держави відкрито музей УПА «Крука» біля села Антонівці. Кожен рік навідуюсь туди на Святу Покрову. Ще будучи в таборі «Хрона» в 1943 р., я двічі з друзями відвідував цей табір. Один раз супроводжував сотника «Орлика», другий раз – «Хрона». Приємно, що нарешті почали поважати УПА та неймовірно боляче, коли фальшується історія, адже є ще живі очевидці, е згадується, що тут у лісі першим був табір «Хрона», який мав кваліфіковані кадри, військовиків, майже виключно автоматичну зброю і на цій основі йшла подальша розбудова УПА.

Ось і цей раз 14.10.1997 р. на Святу Покрову після панахиди в штабі «Крука» долаємо з побратимами шлях біля трьох км. на південь. Добираємось до колишнього табору «Хрона», куштуємо води з обмілілого озера, оглядаємо поруч колишні навчальні позиції для стрільби та випробування мінометів та самих мін. Все це було закопане, необхідність була відновити в пам'яті.

Не так давно радянська програма меліорації силами ПМК проводила копання траншей екскаватором – дуже їм хотілось ліквідувати озеро-красень Глибоке, та залишки наших мін не дозволити здійснити задуманий план.

Неподалік, майже поруч з колишньою нашою зброєвою майстернею, іншими землянками височіє хрест – в пам'ять нашим побратимам –

повстанцям, з насипаною могилою та написом – пам'ятною таблицею – «На цьому місці був табір «Хрона» в 1942-1943 рр.» Пам'ятний хрест та могила – це турбота наших молодших друзів-однодумців на чолі з В. Олійником.

Помолившись, згадав своїх друзів по табору. Всі ви боролись за Україну. Вічна пам'ять усім друзям, що згинули у борні, честь і слава тим, що лишилися живими. Так і хочеться нагадати гірку правду, - якщо хочемо мати свою Державу – потрібно боротись на усім за її інтереси, а не інтереси окремих амбітних людей чи партій. Ми – учасники Визвольних змагань 1940-х років – це вже «проходили». Пам'ятайте – Нація вище класів, Держава вище партій, Україна понад усе.

*Колишній стрілець повстанського загону «Хрона»
Анатолій Грицаюк – «Цв'ях».*

Швець Андрій Петрович, 1929 р. н.

Записано 31.07.2000 р. в с. Жидичин Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Свідчення подав Андрій Швець, син відомого політв'язня і відомого політичного діяча Кіндрата Швець.

Швець: Відділ був в Боянях. Оцей Куделя, він знає, бо він був в тому відділі. Я знаю тільки, що наші і зв'язкові, і наші хлопці, і дівчата переходили Стир. Перейдуть, і щоб побачив [...] — то була ціла проблема. Обов'язково їх по дорозі, якщо не наб'ють, то щигля чи ще щось...От і у Жидичині не було. І Кульчин тут рядом, то тут трошки було, було тут трошки сильніше.

Мамус: Тепер розкажіть, а Ви Думка Павла не знали часом?

Швець: Ні. Тепер, даліше що кається Кіндрата, то я знаю, що такий був «Азіят». То бандеровець [...] Арештували, стащили в Колки і наших ще, окрім Кіндрата, ще хлопців в [...] Ну, такі – Кушнір Ананій, був цей, Тиміїв, – їх також туди забрали, в ті Колки.

Мамус: А тоді розстріляли того молоденького хлопчика, який був зі Львова?

Швець: Ну, я не знаю. Та мені було мало ще літ, мало знав. Щось похожего, бо в нас і не відбувалося аж щось надзвичайного, а взагалі, то вся молюдь наша була спрямування мельниківського.

Мамус: І Ви вирішили тікати за кордон, тому що не було життя, як Кіндрат, Савич.

Швець: Ми всі тікали за кордон, бо ті считали, рахували це тоді так, що не буде радянська влада в Європі довго, що то все тимчасово. І ніхто не розраховував на такий поворот цих всіх справ.

Мамус: [...] одних перестріляли, а другі пішли за кордон.

Швець: А пізніше в нас знов був відділ, ну, як воно називалося, під проводом... Волинець, такий був сотенний. Він тоже був сформований, бо це нам... з мельниківців, і пішов на сполучення з «Бульбою»-Боровцем. І так молодь у нас вся була спрямована якраз в такому, ну, дусі. А чому не було в нас бандерівців? Тому, що люди, які робили, можна сказати, погоду в селі, погоду отут в нас і в Луцьку – всі були спрямовані, то були, якщо в минулому, то були члени ОУН. Всі вони сиділи, всі вони каралися поляками, польською поліцією і такий напрямок і населення взяло, практично. Я часом навіть скажу, що в нас не було, то всіх дивувало, як було так? А отак воно було. Молодь наша вся пішла за кордон, та що пішла, вона пішла всім відділом, який отут базувався в Буянах, це, практично, село, де живе Куделя.

Мамус: Розкажіть, що Ви ще знаєте про ті часи. Ви ж були молодий в той час.

Швець: Та молодий, скільки ж мені було років? Я з 29 року, а то було 42–43 роки...

Мамус: Прямой участі не брали, але Ви дуже добре знаєте, що відбувалось по всій Волині.

Швець: Трошки знаю.

Мамус: То розкажіть.

Швець: Перше працювала в нас, ну, типа, «Просвіта», працювала самодіяльність, працювали курси під час окупації, курси були для школярів. Школу закрили, а ми вчилися в школі потихеньку. Так. Ну, а для того в нас була сильна бібліотека в селі в той час.

Хижняк: Але все це було такої спрямованості української?

Швець: Української, безумовно. І книжки ми получали, тому що в Сидора, Сидір такий був. В них був той... магазин книжний. І мали справу вони тут, фактично, сюди допроваджували газету «Волинь» з Рівного. Тоді ще журнали, які в Рівному випускалися в той час. Це було все в їхніх руках.

Хижняк: Якийсь вишкіл у Вас був військовий?

Швець: Був, молодь вчилася, і вишкіл був такий, типа, як сказати, чисто вишкіл військовий, але вчили історію України та курсів [?]. Ми як менші були, ми ходили в школу, а такі, як то прийшли старші, то вчили історію України, викладав такий був у нас Василь Петрук, він приїхав із еміграції, і займалися... Був хороший хор.

Хижняк: У вас був військовий вишкіл, то до чого вас готували?

Швець: Ну, мене не готували. Це була військова, чисто військова підготовка, стройова, як кажуть...

Хижняк: Тобто ніяких операцій у вас не було, ні проти німців не було?

Швець: Ні, ні.

Хижняк: Не було, просто були так готові.

Швець: Готові були, тому що села горіли потихеньку, і ніхто не був спокійний, за то, що не придуть і не будуть палити наше село. Люди були такі, так підготовлені, як говориться, і якщо вже така тривога поступить, то вже є в нас... були і вартові кругом.

Хижняк: А скажіть, були в Вас такі випадки, що молодь виганяли до Німеччини, чи ні, чи вашу місцевість не захоплювали з цим?

Швець: Ні, не виганяли, німці не виганяли, але було таке, що не з нашого села, ну, мабуть, біля десятка чоловік поїхали в Німеччину на роботу, але це йшло через референтуру районну. І це були, підбирали таких, котрі... хто не мав землі, в якого не було господарства, в такому дусі. Але тому, що в нас і голова району був з нашого села, і в районі працівники були...

Хижняк: А з якого району Ви були?

Швець: Ківерці. Так, як і зараз — Ківерцівського району.

Хижняк: А скажіть, будь ласка, ваші хлопці, попали до «Галичини» хто-небудь із рідних?

Швець: В дивізії СС «Галичина» був дядя Сидір.

Мамус: А цей... Савич? Савич звідси, з Жидачева.

Швець: Савич?

Мамус: Савич був в самообороні...

Швець: Ну. Може...

Мамус: Пізніше приєднались до дивізії, бо не було куди дітись...

Швець: А Сидір був в дивізії СС «Галичина» – і я бачив знімку в МВД (штаб дивізії), і я бачив на знімку Сидора. Ото він військовий, був за границею, він був, коли був в еміграції, але він такий...

Хижняк: Ви не виїздили? Не виїздили, щоб пересидіти, коли Совіти були, так? Ви знали, Ви думали... була така думка, що Совіти будуть недовго, і покращить...

Швець: Мене хотіли взяти, в нас батька розстріляли в тюрмі і брата батькового в тюрмі розстріляли. Більшовики.

Хижняк: Більшовики. Це вже як прийшли другий раз чи перший?

Швець: Ні, в перший.

Швець: В неділю... Батька арештували в неділю, а брата батькового, то єсть дядю, його арештували раніше. Він був станичним тут, а батька арештували в неділю, в перші дні війни. А в вівторок розстріляли всіх – був загальний розстріл. А коли виїжджав Кіндрат і взагалі наші всі виїжджали, то мене хотіли взяти, але мама настояла на тому, що ні в якому разі – і, може, то добре, може ні, тому що вже в 45-у році нас вислали в Сибір – маму, мене і бабушку. Бабушка сама з нами поїхала, її не брали. А пізніше ми довго гадали – за що? За батька, чи за Кіндрата? І все-таки, як вияснили вже в 48-му році, вже коли реабілітація пішла, то – за Кіндрата.

Хижняк: То потім повернулися сюди? Це Ваша хата?

Швець: Наша стара хата тут була, а пізніше, ну, 45-го року, ми жили на Уралі. А пізніше я втік з ссилки, а пізніше мене арештували, а пізніше дали срок.

Хижняк: Так за що? За те, що Ви втекли з Уралу чи за що?

Швець: Ну, то певно, за все... Ну, то трошки надали ще на місці.

Мамус: ...матеріалу.

Швець: ...матеріалу. Ага. І таким чином то ми повернулися оце додому, сюда, аж в 76-му році. Побудувались і таким чином стали знову жити на старому місці.

Мамус: Ну, що ж, дякуємо Вам, що Ви нам розказали [...]

Швець: А ото я не знаю, чи буде вам цікаво, чи ні...

Мамус: Буде!!!

Швець: Коли за Польщі, після замаху на Перацького, Кіндрата посадили поляки і судили — дали 10 років — з ним же сидів Скоп'юк («Куц»).

Мамус: «Куц»? Я чув про «Куца». «Куца» десь вбили в лагері.

Швець: Так.

Мамус: Ну, а тепер мені скажіть, за що «Куца» вбили в лагері? Ви не знаєте?

Швець: Ну, «Куц» був явний провокатор, явний. Батько, практично, був арештований через «Куца», бо батько «Куца» ввів у підпілля в 40-му році. В нас підпілля було сильне. В нас було 12 чоловік з села у підпіллі в той час, — то починаючи з 39-го, і аж до 41-го, до початку війни.

Хижняк: [...] То батько його ввів в підпілля?

Швець: Так, батько його ввів у підпілля... То дуже велика історія. То треба часу, то треба багато часу, як ми попали в таку халепу «Куца». Я, практично, з мамою «Куца» шукав його могилу, тому що Кіндрат і Сидір, і всі керівники мельниківської організації звинувачували бандерівців за то, що вони «Куца» вбили. Тут був Закуштуй, який відповідав по нашій Волині. Я не знаю, чи знаєте це прізвище, чи ні: він на Волині відповідав. Він був від бандерівців. Він був хороший чоловік, не скажеш, що він поганий, він хороший, він розумний чоловік був. То той признав, що він получив приказ знищити «Куца», але не знищив, бо він його більш не бачив — він з ним зустрівся, як «Куц» перейшов границю сюда, але «Куц» перейшов границю, вже був тоді агентом КГБ.

Хижняк: Яку він границю перейшов?

Швець: Буг.

Хижняк: Він повернувся сюди і вже...

Швець: Так. Він був красний. Він вже був завербований. А чому я питаю, що він був завербований. Він мав паспорт, і Закуштуй цей його паспорт бачив. Закуштуй провірив паспорт. «Куц» не знав, бо «Куц» ночував у нього, а пізніше, коли під час окупації знайшли матеріали в КГБ, де з Києва

прийшла бумага, яка дає, значить, такі вказівки, щоб матір «Куца» не зачіпати, дати їй можливість нормально проживати на території Волині. А коли Закуштуй копії цієї бумаги пред'явив, то тоді сказали йому так: «Знаєш, зараз такий час, що печаток багато залишилося після радянської влади, таку бумагу може скльопати любий, кому вона буде потрібна». Фактично, він був правий. А чого? Тому що вже в 46-му році, коли ми вже були на зсилці, то брат мами і племінниця мами нашої, і ще тьотя є, яка вчилася разом, вони вчилися разом з «Куцом», значить. «Куц» прислав такого Василя в чині офіцера, тіко чеської армії. І його, того Василя, він, значить, «Куц», то повів таку політику, що він в Києві, але він далі веде роботу проти ОУН і проти більшовиків. Коротше говоря, то я вам коротко скажу, і ми не помиляємся, що він співпрацював з КГБ. Перша до нього поїхала моя двоюрідна сестра Зіна – вони тоже разом вчилися. Тьотя написала йому листа, що як добре, що ти живий, бо ми тебе вже похоронили, в такому дусі. А «Куц» був за Польщі, то був фігура, практично, перша фігура в області, яка відповідала за справи ОУН. Значить, тоді «Куц» присилає цього Василя, і Василя вводять тут в підпілля. А «Куц» прислав його. Це ж, я говорю, фігура. І получилось так, що на зустріч до «Куца» поїхав дядя і сестра Зінаїда Бахова, а дядя – це Кушнір Хома, мамин брат. І їх радо зустрів «Куц» в Києві, дав їм деякі вказівки, дав протекцію для Василя, і так воно дальші ведеться, аж поки десь через місяць був з'їзд у Дніпропетровську, це з'їзд українських націоналістів Сходу. Це липовий був з'їзд. Коли сестра поїхала на цей з'їзд, а дядя залишився в Києві, бо ще мав мати зустріч з «Куцом», то вона побачила, що там щось не зовсім добре, що то не є з'їзд України, і з Василем цим вони з Дніпропетровська приїхали в Київ. І вона на вокзалі Василю каже: «Знаєш що, я їхала, я, каже, всі, я з собою даже документів не успіла взяти, в мене немає ні паспорта при собі, нічого. Мене можуть де-небудь десь по дорозі задержати.» А він каже: «А не бійся, я тебе проведу такими дорогами, що пройдеш без всякого. « І він її провів дійсно. А жили вони від вокзалу, там тьотя наша жила недалечко, це за цирком, по вулиці Дмитровській. І він її провів на помешкання. Вона зайшла у під'їзд, і Василь пішов собі дальші, а вона чуть задержалась, і за ним вслід, і вона дійшла за Васильом аж до КГБ. Тоді вона прибігла бистренько додому – то вже ранок був – і дякую повідомила, що то провокація, що ми попали тут у велику ловушку. А дядя мав в 10 годин іти на зустріч з «Куцом». Тоді, коли дядя пішов на зустріч з «Куцом», і стали вести мову, той знов-таки вів: як треба вести роботу на Волині. В такому, значить, розрізі мова йшла. Сидів тільки, був в залі, в кабінеті був «Куц», і сидів на цьому... збоку... людина, яка нічого не говорила, тільки слухала. І коли дядя сказав, йому ж каже: «Олександрє, ну, мабуть, то вже не треба цього всього робить. Практично, що нам треба? Ми, – каже, – хотіли, щоби Україна була об'єднана – вона тепер об'єднана, ми хотіли, щоб

вона була – вона є. І мені, – каже, – кажеється, що треба букви... ім'я Сталіна в історію України золотими буквами записати». А цей як піднявся, то ми, каже, [словом]: «Мабуть, Ви провокатор!» І в такому дусі повів дальші мову. І вже давав, і вже гроші лежали, пачка грошей тоже на... для того, щоб їх використати на організацію. Дядя грошей цих не взяв. І він завдяки цьому, може, і з Києва виїхав. Він каже: «Я зразу зрозумів, що я з Києва, як возьму гроші, я з Києва вже не вийду». І вони стали радитись, приїхали сюди на Волинь додому і стали радитись, що робити. Сестра каже: «Він провокатор. Але якщо ми повідомимо, що він провокатор, що він є такий, що ми не знаємо, а що він є дійсно член ОУН і працює, значить, дальше в цьому дусі, то, – каже, – ми себе можем...» Дядя каже: «А якщо ми помилились? Був, – каже, – такий випадок в нас за Польщі». І коротше говоря, через дві неділі він зник. Його забрали у Львів, а зі Львова до Києва. І все відбувалося в Києві. Отак получилось... То коли дядя вже був получив срок. Ну, він спершу получив за нього висилку, бо дядя був, практично, вони не ув'язали, може, це було останнє допомогло йому? То він коли приїхав сюди в отпуск, то вже й він розказав мені і брату подробно. Так що в лагері знали, що «Куц» провокатор. І знали, що «Куц» в лагері не був як ув'язнений, а був як працівник КГБ.

Хижняк: І це в якому році він був закинтий в лагер?

Швець: В 53-му.

Хижняк: В 53-му році?!

Швець: Так.

Самчук Микола Васильович

Записано 30.07.200 р. у Кремянці Тернопільської обл.

Самчук: Я народився в с. Пилявка Шумського р-ну на Тернопільщині. З приходом німців ми почали єднатися. Я вчився з братом, в Чугаях закінчив сім класів і вчився в українській гімназії в Крем'янці. До приходу німців я закінчив два курси, а брат – три української гімназії. Далі не було вже ніякого навчання, вже почалися маленькі розрухи. Німці почали прикривати школи. Я мав хорошого друга, Михайла Блакитного. Ми з ним посовітувалися і почали з братом працювати. Це ще не була сформована станиця. Але вже був її старший Міша Вихор. Ми виконували деякі доручення, особливо держали сильні зв'язки з Лановеччиною. А там було дуже багато наших мельниківців. Дуже багато було хлопців і вони вже ждали, коли їх позовуть до цього... Цією справою керував переважно священик Паладій Дубіцький. Він був великий патріот, збирав нас в Пилявці. Станиця в нас була порядошна, десь около 20 душ. То і Угорськ, Любашів (?), Пилявка (назви сіл нерозбірливі – З. Х.). Поліція всі була на місцях, і «Хрон», і хлопці, і кругом них все крутилося. Вже німці хотіли їх роззброїти.

Одного разу хлопці йшли з села на долині, а я по другій стороні річки. Коли двоє біжать до нас. «Руки вгору!»). Ми так і зробили, бо хто його знає тоді багато пленних совєцької армії ходило, вони бродили по всіх селах, по лісах. Стоїмо в тому кар'єрі з піском. Один стоїть коло нас, а другий пішов до тих. Я глянув, а брат і каже: «Не оглядайся, бо пристрелять». Звідти четверо підійшло, стали кругом нас.[...] Під'їхав і о. Паладій. Порадилися як нам бути з тими хлопцями. Я забрав до себе на квартиру, і брат забрав, і о. Паладій...

Грицаюк: «Лес» брав.

Самчук: Так. Забрали, то ми їх переховали.

Хижняк: То хто вони були?

Самчук: Дубіцькій зі своєю командою.

Грицаюк: Поліція крем'янецька. Українська поліція.

Самчук: Ми їх переховували понад тиждень. Після приїхали в ліс. Їх забрали в табір «Хрона». Нас залишилось на місці тіко боївка, чоловік п'ятнадцять то хлопці рвалися в ліс. А ми їх не відпускали. Тоді ще не було бандерівців, були тільки мельниківці. Наша задача як боївки була: всіх хлопців з Лановеччини посилати кудись в ліс, забирати всіх, як він проситься – треба забрати. Часто самі приїжджали в ліс. Тут стояв в воїнській частині шуцбатальйон. То ми звідтіля брали там дещо (амуніцію, зброю). Невдовзі почали появлятися бандерівці. Вони теж почали організовувати... Стояли біля нас в лісі, зразу жили мирно, спокійно, добре. Разом ходили,помагали один одному. Пізніше вони почали робити багато лишнього, так сказати. Мельниківці – це пани, то не наші, то від німців. То вже пішла розруха (*в сенсі – «безпорядки»* – Ю. М.). Разом вчилися, а тут розругалися уже. Наші хлопці, які були в мельниківцях, не переходили нікуди, тобто не приєдналися ні до кого. Стояли на своєму місці до кінця. Були чутки пару раз, що бандерівці хотять напасти на табір мельниківців, щоб роззброїти, а потім з'єднатися. У верхах ОУН ще не було нічого вирішено, там було дуже далеко до цього. Бандерівці хотіли так напрямо зробити, щоб володіти ОУН, але так не можна було діяти. Одного разу нас викликали в ліс. Поїхали наші хлопці на переговори. В один прекрасний день прийшов брат до мене: десь прийшов зв'язків із села і каже, що в лісі погане діло - напали бандерівці, «Крук» із своїми. Нишком напав на мельниківців, роззброїв, там двох порозстрілювали. Один [...] і «Жарина».

Грицаюк: Климчук. А цей, Черняк?

Самчук: Раз роззброїли – то вже всьо. Пішли вони роззброєні і не хотіли приставати. Більшість пішла додому чекати, що далі буде. Ми з братом також. Боївка наша теж розпадалася. Невдовзі приїжджає з бандерівського табору Андрій Лук'янчук. Він із Збаража Викликав нас обох: «То що ви собі думаєте? Ви хочете, щоб вас забрали й убили?». Ми кажемо: «Чому так?». – «А чого ви сидите вдома? Ви ж молоді, воюйте». Що ж воювати, то воювати.

Нам запропонували вчителювати в Антонівцях в школі. Ми дали згоду і вчителювали там. Але ті хлопці, місцеві, більше за нами сліdkували.

Хижняк: Добре поставлена у них розвідка?

Грицаюк: НКВД. Методи всі НКВД.

Самчук: Ми працюємо під цим надзором. Одного разу по моему перед самим Різдом брат каже: «Я піду додому. Там дещо візьму». Пішов. На третій день один хлопчина – зв'язковий, такий незамітний хлопчинка, приносить мені грипс.

Грицаюк: Грипс – це маленький такий листочок.

Самчук: Приносить. «Обов'язково сьогодні, найпізніше сьогодні ввечері, що ти був у Крем'янці».[...] Вони пішли всі. Станиця вже збирається відступати ніби в Карпати. Каже мені станичний, що сьогодні підемо почувати до мене.[...] Мають приїхати до тебе гості.

Пішли ми до нього, переночували. На другий день приходим вже назад, на мою квартиру. Хазяйка каже: «Приїжджали за тобою, усього було чотири людини. Цікавились де я, куди йшов, з ким пішов. Станичний каже: «То вже їхній станичний, то вже бандерівський». Хороший хлопаk, він казав прямо, жалів мене. Каже: «Сьогодні підемо в ліс, в криївку, бо вже погано з фронтом». Пішли ввечері в ту криївку, Я пробув ніч, переночував. Та де там! Ти мене не держи, я лучче піду воювати. То все легше, ніж сидіти в тій криївці. То жива могила.

Грицаюк: Холодно, сирість, мокро.

Самчук: Неможливо. Але два дні я там перемучався, а даліше кажу: «Я піду на квартиру», Ну, каже, йди. Я пішов на квартиру, переодівся там в таке лахміття, яке міг. А вже совєцька партизанка швидко забари(?), не йди туди, то заберуть (?), скрізь їздять на конях, пішки... Уже фронт ось-ось. То вони вже вільно. А наші, то вже всі в криївках сиділи. Ну я давай перебираться через ліси. Добрався до села. Питаю: «Що все наче паралізоване?». Кажуть: «Спокійно поки. Були совєцькі партизани ковпаківці, але вже немає». Так я добрався додому. І почав хорониться, ховаться і від цих, і від тих... Батько мені зробив соломі таку діру хорошу. Недовго прийшлося мені там сидіти – десь тижнів зо два, як прийшов фронт. Все кажу, не хочу я ніяких криївок, нічого не хочу, піду на фронт. Що буде – то буде. Йдемо з батьком. А брат уже був на фронті (він з 1918 р.), писав листи. На вулицях приймали на фронт. «Ну, мати, кого тобі оставити: сина чи деда?». Вона відказує, що у мене один син воює, от п'сьмо. Мати каже: «Батька старого остав», бо знала, що мене не оставлять. Або як і оставлять, то я втік, чи я пішов на фронт чи я знав, що мене прикінчать за Власа й за другого й за третього брата. Совети. Один брат до війни працював у Львівському університеті і його розстріляли там у тюрмі. Прошлий рік було перепоховання.

Вже нас в армію беруть. Женуть пішки через Угорськ, через ліса аж в Здолбунів, на станцію. Там продержали три дня і женуть далі на Рівне.

Пригнали, загрузили у вагони-товарняки і повезли на схід. У Смоленськ. Там такі чистки робили, як пан Анатолій розказує. Ноччю прибув, забрали, забрали, забрали... Шо в тебе є? Скоко куріц, скоко коней, скоко землі? Скоко класов? Я ж хотів тільки вирватися на фронт...

Нічого в нас не було, кормили погано. А як ще заберуть в лагерь і засудять, то там ще лучче буде. Підготували нас до фронту. Кожен день було пострєніє. Загрузили вагони, получили нове обмундированіє. Привезли нас у Великі Луки, вагон став у лісі, нас всіх розгрузили. Далі пішли пішки. Вистроїли там. Генерал прилетів літаком – «кукурузником» і з ним чоловік десять офіцерів. Кожен офіцер йшов по ряду і відбирав собі солдат, яких хотів: хто в сапери, хто в артилеристи, хто ще в якісь війська. До мене підійшов молодий капітан. «Скоко классов?». Я кажу: «Семь». «О, сюда». А я не дуже хочу, бо тут мої хлопці з села. То він нас відібрав шість чоловік і зразу пішов. Зразу й погнав нас. Пригнав. «Ви будете обслуживать батарею, пушки». Так я став наводчиком в артилерії. Але все рівно мене знайшли там. Приїхали двоє: «Снять западника». А цей капітан каже: «Розстріляйте мене, я вам його не отдам, бо я не маю наводчика такого як він. В мене є наводчик, але він нікуди, не вміє, не має грамоти», Ну вони щось говорили. Тоді капітан підійшов до мене й каже: «Йди в піхоту. Як в це наступленіє підем і виживем, я тебе і під землею найду». Так і вийшло. Це перше наступленіє. Хто його знає, хто вправо, хто вліво. Я пришився до одних. Три молодих хлопці. Тиждень я йшов із ними. Де не повернуся, кажуть мені, не висовуйся головою, бо там німці. Я питаю. Кажуть: «Це армійська розвідка». Я тоді кажу: То ти ж мене познайом з своїм начальством, лейтенантом. Бо як вернусь назад, мене ж розстріляють зразу. Скажуть, де ти був?». Знайшли того лейтенанта, поговорили з ним, посміялися. Він написав мені бумажку, що з першого числа по сьогоднішній день він з нами був в армійській розвідці. Я з тим і прийшов. Тільки прийшов, той капітан іде до мене: «Ти жив?». – «Жив», кажу. Завів мене знову в артилерію назад. Я був при форсуванні Західної Двини. Був у Второму Прибалтійському фронті. Був сильно поранений. Мене літаком і чим хоч везли. Привезли аж в Уфу. Там я пролежав вісім місяців. Після того – додому. А мої хлопці приїжджають з усіх сторін і кажуть: «Ну шо там. В нас того повісили, того розстріляли. Що то таке?». Що воно, я й сам не знав. Приїхав я вже в Рівне. І в Рівному те саме говорять. Побув днів десять і додому.

Грицаюк: А в селі мама в нього і есбе. Так весь комплект.

Самчук: Йде машина на Дубно. Нас збралося четверо: троє до Дубна і я до Крем'янця. Зима. А ми зверху в машині. Приїхали до Сміги. Хлопці кажуть: «Останьтєся, не йдїть далї». Лишився я в Смізі у хлопців. Трапився інтересний випадок. Заходимо в одну хату, вона довга така під лісом, на дві половини. В одну половину зайшли, а в іншій повно бандерівців. Ну й що? Беріть, тут тільки душа осталася й шинель. Документи. Мені документи

головне, бо як заберуть, то вже все. Однак перебули. Говорили про війну і все таке. Вони трохи повірили, трохи ні. Кажуть: «Варто забрати одягу». «Ну беріть, воля ваша». Таки відпустили нас. Ці хлопці осталися в Смізі, а я вийшов на дорогу. Днем знайшов машину. Приїхали до Крем'янця. А ночувати не мав де. Мав до школи йти. Переночував. Одні кажуть – сиди, другі, що не йди додому. Та я зустрівся з одним колегою. Той каже: «Треба йти додому, як би то не було. Якось воно буде». Йду додому. Ще не встиг зайти до села, як біля хати повно людей. Кожен хоче знати, де там його чоловік... Це було на Андрія вечором. Помився, підкріпився, як кажуть, та й жду. Приходять двох хлопців, кажуть: «Просять тебе, щоб ти пішов». Кажу: «Куди?». Сказали. Йду з тим хлопцем. Приходимо. А там в тій хаті вже столи накриті, закуски, випивки. І вони кругом сидять. Андрея справляють. Коли справили, я хотів піти відпочивати. Вони кажуть: «З тебе сьогодні вже не берем, але завтра чи післязавтра одберем. Нам потрібна одягу, а ще може і якісь документи, медалі». Як сказав про документи, то як заберуть, я ж не зареєструюся. Тоді моє діло пропаще. Я кажу, що поїду в Шумськ, зареєструюся, тоді віддам. Погодились.

Я зареєструвався, приїхав додому. Тоді забрали мої документи. Переодягнули в кожуха. Став я сидіти вдома. Та не дають посидіти. Ті гонять на таку роботу, а ті на таку. Я кажу: «Я ранений, не можу». Бачу, що не буде діла. Поїхав у Крем'янець, в школу механізації, на курси механіків. Квартира вже є. Була мати сама вдома. Я написав батьку листа, що так і так. А батько не попав на передову, а їх забрали на військовий завод у Свердловську. Батько попросив прислати справку, що треба доглядати за інвалідом війни. Я пішов в воєнкомат і кажу так і так. Взяв справку і відправив батькові. Він приїхав через два тижні. Батьки вдома, а я в Крем'янці zostався, потім заочно закінчив Львівський політехнічний інститут. Та кожен тиждень раз, а то й три, викликають вночі. Не дають спокою за брата Уласа, за другого, якого в Рівно розкрито (?), за третього, що був зі мною в Антонівцях, за Андрія. А я ж не знаю, де він. А вони: «Тебе спеціально оставили». Ну нехай буде так. Написав для хохми заяву, от кажу все, беріть. Так вони: «Куда ти лезіш?». Так я прожив...

Бойко Павло Тимофійович, 1933 р. н.

Записано 2.08.2000 р. в с. Золочівка Тернопільської обл.

Бойко: Звати мене Павло, фамілія Бойко, по-батькові Тимофійович. 33-го року народження. Коли ми прийшли до школи, в школі вже було розбито двері, всьо, дітей не було, крім учителів. Десь 43-й рік. Всьо було порозкидано. А де Карач дівся? Я знаю, що Карач мав жінку і дочку. Дочку звати було Мирося. а де вони поділись, не знаю. Все, що я міг сказати про Карача.

Мамус: Добре, тепер розкажіть мені, люди щось про це говорили у селі?

Бойко: А що могли люди говорити? Пропавав, а де ся дів, ніхто не знає.

Мамус: Значить, його знищили.

Бойко: Не можу сказати, чи його знищили, чи де він подівся. Но факт того, що його не було і нема.

Мамус: Скажіть мені, будь ласка, як сталося з Галиною, котру... котру втопили чи як то... тою Павелко Галиною. Така красива дівчина, яка не хотіла заміж вийти за Пирога. Скажіть щось про це. Я знаю це... Але чесно. Положіть руку... як на сповіді.

Бойко: Я не можу збрехати.

Мамус: Але де вона ділася, Павелко?

Бойко: Я не можу сказати, щоб я щось збрехав, тим більше, що вона моя родичка.

Мамус: Ну, тим більше.

Бойко: Тим більше, що вона моя родичка. Її приїхали білим дньом, забрали, сказали, що вона буде в відділі, а що воно в відділі робилося, ми не знаємо, тільки що вона лежала в річці.

Мамус: Галя?

Бойко: Павелко Галина Степанівна.

Задорожна: А хто за нею приїхав?

Бойко: То я не можу сказати.

О.З.: А в якому відділі?

Бойко: Та в УПА, То не скоро було. Її десь так щоб не збрехати... через півроку.

Задорожна: Через півроку знайшли її?

Бойко: Так. Це було навесні. В річці знайшли і не могли... Пішли додому... Бо зразу її же не було годі впізнати... Подивилися вдома по вбранню, що того вбрання нема і приходять, а її вже там нема. Хто-то її забрав – ніхто не знає. Так... В такі часи ніхто не з'ясовував.

Мамус: Ну, Ви не можете сказати, ні бандерівці вбили, ні німці. А хто вбив? А може німці? Та? Може німці?

Бойко: Як могли німці вбити? Німці. Німці їхали в формі. Приїжджали, треба кого – сіли, забрали й поїхали.

Мамус: А брали тільки бандерівці?

Бойко: Не знаю, чи бандерівці чи мельниківці.

Задорожна: Так, його ні трупа не знайшли, нічого?

Мамус: Ні, а так. Трупа не знайшли Карачія.

Бойко: Ні, ніхто не знає чи вони... чи вони, я казав, чи вони побиті, чи де вони, но факт тот, що вони як щезли, так і по нинішній день... Скажім, трупи були, то тоді було б легше. А так, що ніхто не зна...

Мамус: Сховали? Страшно сховали.

Бойко: Загнали в Сибір.

Мамус: Загнали в Сибір. Дякую Вам.

Медведський Михайло («Кременецький», «Василь Нагірняк»).

Записав 8-9.08.2001 р. у Кременці Василь Олійник

Тут згадується член ОУН «р», керівник повітової управи в час 1942–1944 рр. Іван Міщена. Саме він був керівником ОУН «р» на Крем'янецьчину. (Кременецький, Шумський, Ланівецький, частина Збаражського р-ну). Саме він один пішов на співпрацю з партійцями – гебіткомісаром Міллером. Міщена І. був людиною, яка крім німців, раніше співпрацювала з Польською двійкою під псевдо «Велікан». Ці документи є в Тернопільському архіві серед польських документів. Цікаво: після роззброєння табору «Хрона» його брат Микола Медведський «Хрін» був понижений в званні, став комендантом Лубенських таборів. Йому призначили ад'ютанта Калмика, який по завданню ОУН «р» мав його ліквідувати. Та він знав, що після атентату – буде вирок і йому. Тому розповів усе за однієї умови – перевести на Волинь, в напрямку совєцької партизанки. «Хрін» слова дотримав, сам пішов у Волинський Легіон Самооборони, а його з Луцька направив на Північ. [Василь Олійник].

Медведський: Почнемо спочатку про початки підготовки до німецького наступу на Совецький Союз. Німці в 40-му році старалися знайти людей, які б хотіли йти на перекладників, а також на людей, яких би вони вишколили для висадки в запілля совєцького фронту. То відбулося в Холмі приблизно в сороковому році в німецькому так званому kreis (?). Я тоді гадав, що підбираючи людей, вони роблять трохи помилку через те, що більшість молодих людей є із галицьких частин України, які не говорять російською мовою і попавши в запілля глибоке в Росії, дуже скоро себе зрадять і будуть знищені. І знаючи вже про це, що німці пригтовляються, бо в Холмі понад Бугом там ішла сильна підготовка до війни проти Совецького Союзу. Ми також зі своєї сторони підготовлялися, як і коли переходити, йти на Україну. Я із чотирма... з трьома своїми співпрацівниками, то є Федором Боровим, Степаном Хромовським і Юрієм (прізвище зараз собі не пригадую), який мав іти під Броди.

Олійник: Друже Михайле. Я чуть позволю Вас підправити. Значить, все-таки та конференція, яка відбувалася... Як поставилася ОУН і ОУН «р», щоб Мельник забороняв, а ті що сказали?

Медведський: Ну, значить, проблема... Полковник Мельник не йшов, не давав дозволу іти. І казав, що кожний, як хтось хоче, може на власну руку рішати, але Організація за то...

Олійник: Тобто, з Організацією нічого не зв'язано. Хоч — йди, але виходь з Організації.

Медведський: Організація за то не відповідає. А революціонери (бандерівці) наказували своїм молодим писатися чи на перекладачів, чи на розвідників.

Олійник: З 21-го на 22-е ви вже перейшли річку.

Медведський: 21-го червня я дістав поінформування, що війна має початися 22-го червня, і в ніч з 21-го на 22-го нас чотирох перейшло кордон в Повнові (?) і вдались (раніше йшли всі чвірко разом, а пізніше розділилися по напрямкам, куди хто мав іти). Федір Боровий пішов на Горохівщину, Степан Хромовський – на Львівщину, Юрій пішов на Брідчину, під Броди, а я почимчикував через Козацькі Могили, Козин на Вербу до Крем'янця. Ідучи 22-го... 23-го червня, доходячи до дороги – головного шляху – Львів – Дубно, вже перед Вербою в полях бачу: багато снарядів..., значить, військових танків і німецьких, і Совецького Союзу, і ще трупи лежали по полях не підняті ані німцями, ані совецькою владою. Дойшовши до Ікви, переходячи по Королівським мості річку Ікву, зустрів мене якийсь знайомий (я призище зараз не пригадую, бо й тоді не знав його ім'я), який повідомив мене, щоб я був обережний, не йшов дорогами, а йшов стежками, задніми... садами, тому що більшовицькі сили ще є в Крем'янці. До Крем'янця я прибув 24-го. Був 2 дні вдома, переховувався, лежав, вночі спав, і в більшості перебував в stodолі, а 27-го я дійшов до міста Кремянця, де застав людей, які відкопували в'язнів, які були розстріляні у Крем'янецькій в'язниці. Ті, за яких я впізнав і ще сьогодні пам'ятаю, то був Іван Скакайський, Степан Дзеглевич, його батько Осип Дзеглевич і ще маса, яких зараз я не пригадую.

Олійник: В липні брат прийшов.

Медведський: Близько... здається мені, що 4-го липня 1941-го року вернувся на Україну додому мій брат Микола, і я його попросив, сказав, що то є доручення проводу, щоб він почав організовувати місцеву охорону, бо до української громади військовий ортскомендант німецький звернувся, щоби вони когось підшукали для організування охорони населення. Брат не погоджувався спочатку, але пізніше таки погодився, і почав організовувати відділ. І так повстала українська поліція – охорона для міста Крем'янця під командою Миколи Медведського.

Олійник: Ви чули, мабуть, про загибель групи Шубського, яка тоже йшла на Кременець?

Медведський: В липні місяці я довідався, що йшла друга група, яка, як і в більшості, переживали вони тоді у Володаві: Ігор Шубський. Петро Бодяк, Шульга і щ є один — їх всіх йшло чотирох, і були забиті своїми революціонерами...

Олійник: Село Сушно під Радеховим.

Медведський: І були, значить, забиті всі в селі Сушно під Радеховим. А коли, ще тут згадаю, коли ми переходили Галицькими теренами, поки

дойшли до Волині, то нам радили, щоби ми не признавалися, до яких частин Організації ми належимо, і щоби ми, як маємо, то добре буде синьо-жовті опаски, а як ні – ліпше не мати і не признаватися.

Олійник: А Ви в серпні, в серпні Ви вже почули, це був липень, а серпень 41-го — за вбивство...

Медведський: В липні місяці я дістав доручення якогось зв'язкового (зараз не пригадую), але він приїхав зі Львова через Тернопіль, щоби повідомить, які мав... повідомив мене, щоби я переходив до праці на Рівенщину до другого, так званого другого інспекторату, бо є на мене виданий приказ зліквідувати, щоби я змінив цілковито триб свого життя. І так я переїхав до Рівного, а пізніше в серпні ми довідалися про вбивство Сеника і Сціборського. І оплянували, що нам треба робити якісь заходи, щоби зберегти наших людей, які будуть переходити на східні області, а тим самим зліквідувати тих, які посягають на життя членів Організації. Ми вислали зв'язкового до Львова і зі Львова дістали повідомлення, що таких відділів і такої охорони робити не вільно, а також полковник Мельник є проти братовбивчої війни і проти...

Олійник: ...виставляння блок-постів.

Медведський: Виставляння постів.

Олійник: Ну, я думаю, що 41-й, так, практично, і закінчився, але на переломі 41-го – 42-го появився у Крем'янці Міщена, то варто б за нього згадати.

Медведський: На переломі 41-го і 42-го року, якраз вже в Крем'янці вже був німецький партійний провід, так званий ортскомендант Міллер, і він оголосив, хто є з тих, що буде... щоби працював у Німеччині з німцями. І Міщена, приїхавши в той час на мотоциклі, в німецькій уніформі, заявив, що він. І одразу пішов він співпрацювати до ортскоменданта Міллера. І в січні ми мали нараду голів сільських управ, і на яких був присутній генерал Капустянський, і я, будучи там присутній, дістав телефон від Івана Міщени, який потелефонував до мене і сказав: «Михайле, там є у вас і зараз проводить зборами генерал Капустянський. Скажіть йому, щоби він негайно виїхав з Крем'янця, бо в противному разі я буду змушений повідомити гебітскомісара, а тоді йому вже буде запізно виїжджати». Я відповів: «Повідомляй, кого хочеш, але сходини голів управ сільських будуть закінчені, і генерал від'їде спокійно туди, куди йому треба від'їхати». І ми відставили генерала до Верби до Мінського (?) повіту.

Олійник: Ну, а весною 42-го, вже як Ви під'їхали провідати родину, то до Вас заходив Андрій.

Медведський: В половині 42-го року, коли я приїхав до Крем'янця, щоби відвідати родину і нав'язати контакт із братом, то до мене до хати, до батьківської хати зайшов мій товариш шкільний Андрій Лобар, який

сказав мені що він має наказ мене вбити. Я бачив, він мав пістоль у кишені. Я йому сказав, що маєш наказ — то вбивай. Але він відповів мені, каже: «Як я можу тебе вбивати? Ми ж товариші з одної школи, з одної класи. Ми ж разом приятелювали». А кажу тоді, спитався: «Хто дав тобі наказ мене вбити?» Він сказав: «Іван Мішена». Я кажу: «То вбивай». Він каже: «Не, вбити я не можу, але,— каже,— хочу, щоб ти знав, що такий наказ я дістав».

Олійник: Ну, і, мабуть, вже після того, як відбувалася Почаївська конференція, то можете нагадати, хто був і брав участь.

Медведський: Ну, то я [...]

Олійник: Ні-ні, значить, це в травні 42-го відбулась Почаївська конференція, і, наскільки відомо, то брав участь батько Штуль-Ждановича, священник, від Крем'янця Юрій Пундик, а від проводу ОУН – Капустянський Микола і Орест Зубачинський (?).

Медведський: Значить, Дмитро Штуль теж там був.

Олійник: Ну то це від Крем'янця – Штуль-Жданович.

Медведський: Так.

Олійник: Від Крем'янця. Ну, таких інших подій, щоб то вже треба нагадувати. Ви так поки-що не пам'ятаєте? То тоді що – перейдем вже до 43-го? Початок 43-го року, мабуть, найтрагічніший – це вбивство в Бережцях Семенюка.

Медведський: Так. Найбільшою трагедією Крем'янецьчини було вбивство двох братів Семенюків: Михайла і Йосипа, здається, чи як?

Олійник: Ні, Михайло і... Афанасій.

Медведський: Михайло і Афанасій.

Олійник: Семенюків.

Медведський: Семенюків. Ну, і крім того, почали ходити чутки, що німці будуть роззброювати і ліквідувати частинно місцеву охоронну поліцію. І я дав доручення братові: якнайдовше втриматися, і як вже прийде момент, коли помітять, що хочуть їх роззброювати, щоб він забрав своїх хлопців і зброю, і як ще зможе захопити зброю додатково, пішов в ліс, а далі дістане інструкції, що робити. А сам я виїхав до Львова.

Олійник: В березні вже тоді відійшла поліція і наші організаційні хлопці у ліс, що творили табір у березні 43-го. Ну, але тут ті події – то дуже добре описав Макс Скорупський, то я думаю, не варто їх аж піднімати, а питання було б варте уваги – все-таки Ви були у Рівному. Завжди йшла співпраця між ОУН і «Поліською Січчю». Я знаю добре, що Ви були одним із учасників, який мав відбути переговори, та на жаль з волі...

Медведський: ...Рубана...

Олійник: ...Рубана це не відбулось. То я хотів, щоб Ви сказали кілька слів.

Медведський: Ми дістали повідомлення. Передав те повідомлення мені Яків Бусел, який був в Рівненському революційному проводі, що має відбутися на Рівненщині, на північній частині Рівненщини, недалеко на хуторі коло Корця, зустріч Рубана, «Бульби»- Боровця, і він би хотів, щоби я поїхав туди, на ту зустріч, де мала б обговорюватися спільне творення українських збройних сил під одним проводом незалежно від жадних існуючих організацій. Я до Корця виїхав і вже раненько, фактично, вночі дістав... посланець з Рівного приніс мені вістку, що Рубан є перешкоджений і приїхати на зустріч не зможе. Про то, коли відбудеться друга зустріч, то він повідомить, а зараз конференція відкликана. Я, річ очевидна, дав зарядження, що ми мусим залишити той хутір. І з тим погодився «Бульба»- Бровець і наш представник при ньому Олег Штуль, що ми мусимо виїхати з даної місцевості і зачекати поблизу, що буде далі. І о годині 5-ій того самого дня. в якому мала відбутися конференція, над'їхало рівненське гештапо і почало шукати за нами. Спалили той хутір і повернулися назад до Рівного. І я припускаю, що жертвою того їхнього виїзду впала Тамара Мартинюк, яка нам...

Олійник: ...повідомила...

Медведський: ...Нас повідомила, що гештапо вибирається на ліквідацію конфере... зустрічі тої.

Олійник: Ну, і думаю, ще варто тоді вже разом зауважити все-таки після роззброєння, яке ми тоже не будемо обговорювати, бо воно є добре описано, але, коли остання зустріч Ваша з братом і ад'ютантом у stodолі у Ваших батьків.

Медведський: 43-й...

Олійник: 43-й. 43-й рік.

Медведський: В 43-му році я, приїжджаючи до Крем'янця відвідати родину. Мати моя сказала мені, що будь обережний, бо... і тихо заховуйся, бо в stodолі спить Микола, бувший командир табору «Хрін» із одним Калмиком. Я, за який час Микола розбудився, і я перепроводжу з ним розмову, і він мені сказав, що я залишив табір, тому що Калмик, який ніби даний мені до охорони, сказав мені, що командир тікаймо, бо я маю наказ, який з першої зустрічі десь в акції якійсь, де буде стрілянина. Вас зліквідувати, а я знаю, що мене чекає після тої ліквідації, і тому, каже, тікаймо. І я рішив забрати його з собою, і ми. його таки треба передати шляхом по зв'язках до табору Ковпака. І я передав його, організаційними зв'язками Ковпака і його, того Калмика, і того Калмика передали в табір Ковпака, а брат пішов...

Олійник: ...в Волинський.

Медведський: В Волинський батальйон охорони відділу партизанського «Хрона» на Крем'яччині. Я переїхав до Львова, де почав більше... ближче співпрацювати із тодішнім керівником проводу Олегом Ольжичем. І вже зі Львова почали ми організувати дальші контакти і зв'язки з нашими

бойовиками, які почали витікувати поодиноко із табору. Деяких відсиляли до Німеччини на..., щоб там влаштуватись на роботу або перетриматись, а деякі висилали до Австрії, до Відня.

Олійник: Я знаю, що у критичний час, може, Ви ще поки-що згадуєте, що Ви з Відня, з Граду там дуже велику групу...

Медведський: [...] Чи згадувати, то я змінив прізвище і жив...

Олійник: Можете і згадати, бо це ж такий час був, що всі мусили міняти прізвища.

Медведський: Ще хочу згадати, що в 1940-му році я дістав документи від одного з членів Організації з Буковини, з Чернівців, під прізвищем Василь Нагірняк. І ті документи він він де-факто мав здати при заміні, бо тоді якраз вони міняли на... документи без знімок на документи зі знімками, то я йому порадив, щоби він, як піде міняти, щоб сказав, що він забув, що забув взяти з собою. І як не будуть дуже вимагати, то я ті документи затримаю і буду на них... з ними користати, а він буде мати документи вже зі знімкою, І та штука нам вдалася, і я вже від червня місяця 40-го року їздив з документами на Василь Нагірняк. І в 43-му році мені вдалося при допомозі доброго знайомого Олекси ДЕРЕБУСА, який колись був головою Холмського комітету, з яким я співпрацював, а він за студентських часів вчився в Гданську, вільному місті, де було багато студентів-німців. І він мав багато добрих приятелів серед німців. І в Кракові, коли я зустрівся з ним. то він мені порадив, що він постарається вистарать мені документи, які давали мені право їзди по Німеччині і по Австрії. І тоді я зустрівся з ним, і ми пішли до одного з провідників німецької партії на приватне помешкання, а зустрілися ми в ресторації Бізенца в Кракові, і він мені виписав таку посвідку, що я такий-то такий маю право їзди, користання, значить, німецькими потягами, і всі військові і цивільні власті просять мені допомогти. І так я... а, крім того, значить, ще в документі було зазначено, що в міру можливості видати харчі, забезпечити харчами, значить, на 12 людей. А я... говорив тоді той йому, що я маю можливість людей сконтактувати і зібрати їх і в разі потреби вислати за фронт на українські терени, де, він тоді згадав, каже, якщо така буде певна група, то він постарається дістати літака, щоб нас, ту групу туди перекинути. Я йому подякував і попросив його ще на всяк випадок, щоби він мені дав півгодини часу, поки я вийду з його квартири, а тоді він вже може мене шукати. Ну, він запевнив мене, що: «Не журися, я тебе шукати не буду. Я вірю, що ти з доброю ціллю ті папери використаєш». Каже: «На то мені є добра запорука мого приятеля Олекси ДЕРЕБУСА». Отак і ми з ним попрощалися і [...] я з Олексою ДЕРЕБУСОМ вийшли із його, з його помешкання і на вулицях Кракова розпрощалися. Я подякував ДЕРЕБУСУ за таке і сказав, значить: «Давай-но так, щоб ми в публічних місцях часто не зустрічалися». Ті папери мені дозволили перевезти досить велику групу людей із

Соснівця, з бувшого польського терену до Берліна, а також вивезти в 45-му році більшу групу людей із Відня, включно з генералом Капустянським, до Мюнхена. Хоч вже тоді, як ми в травні місяці виїжджали, то вже хоч згадували про капітуляцію, але ще Відень був в облозі Совецькою армією. І був тільки один виїзд із Відня на Гоф на кордоні Німеччини і Чехословаччини. І тим шляхом ми добилися до Гофу. З Гофу ми їхали до Мюнхена, а в Мюнхені вже довідались, що 5-го травня 45-го року німці підписали капітуляцію*

Старався жити приватно. Не жив по таборах. А по таборах ішли досить неприємні сутички, зустрічі, бо кожний, головно, наші молоді революціонери хотіли опанувати всі керівні становища в свої руки і кермувати всіма біженцями зі Сходу. А тих біженців було маса. І велика кількість тоді вдалося нашим культурно-освітнім і інтелігенції виїхати із теренів Совецького Союзу і достатися до таборів і серед них маса письменників, в тому числі Маланюк, Юрій Клен, Осьмачка, Борис Андрієвський, ой, забув прізвище...

Олійник: Улас Самчук навіть наш.

Медведський: Він був в Чехословаччині. Тоді цей... Іван Багрянний і... [...] на днях собі пригадував, бідний помер [...] перший чоловік тої...

І в сорок... при кінці 45-го року почався рух з ініціативи полковника Мельника, щоби відновити Українську національну раду, заступницю бувшого уряду УНР. І тоді договорювались спочатку із Іваном Багрянним, з Борисом Андрієвським. Дмитром Андрієвським, із Миколою Левицьким. із Андрієм Левицьким, бувшим президентом уряду УНР в екзилі, і я навіть зробив таку замітку, говорячи особисто із полковником Мельником. Кажу: «То що, Ви кажете мені, щоб я почав організацію і заходи, як би скликати бувших членів уряду, бувших уенерів (а ми знаємо, яку вони роботу робили), і Ви заставляєте нас, націоналістів, які були не схильні роботи уряду УНР в Польщі, іти скликати?» І тоді полковник Мельник мені дав питання: «То скажіть, будь ласка, чи Ви є схильні на то, щоби ми історію починали від себе? Чи ми як націоналісти є за тим, щоб продовжувати, відновлювати нашу... історію нашої державності, а ми не б'ємось за пост в уряді чи при владі, а ми боремось за відновлення Української держави. І тому вибирайте або Ви як член Організації підпорядковуєтесь мому приказові, або Ви виходите з членів Організації». Я заявив, що я підпорядковуюсь і шукаю людей, і виїжджаю на північ Німеччини, в Баден-Баден, де в той час перебував тодішній президент в екзилі Андрій Левицький, щоб його повідомити, що такий з'їзд підготовляється і щоб він був в контакті із нашим проводом. І я поїхав, об'їздив тоді цілу північно-західну частину Німеччини і повідомляв про рішення проводу. І тоді, значить, до творення Української національної ради увійшли Організація Українських Націоналістів. З рамена Організації увійшов Андрій... Дмитро Андрієвський і Бойдун, Василь Бойдун. Із соціалістів... від еміграції увійшов Іван Багрянний... і Гришко, і від

бандерівців також ввійшли, були членами... бандерівці також брали участь в організуванні першої національної ради повоєнній... Наслідки діяльності тої ради довго не проіснувало, бо бандерівці заявили, що вони далі співпрацювати в раді не можуть, і від того часу пішла по народі поголошка... блискуче відокремлення. Вони блискуче відокремились від дій української суспільно-громадської організації. Деякий час по смерті Миколи Левицького президентом в екзилі був Денис Квітковський. По Денису Квітковському був Олег Штуль, а по Олезі Штулі провід... вибрали на президента Української Народної Республіки в екзилі Миколу Плав'юка. і який... якого вже тут відомо передав повновласний на соборі Української національної ради на руки бувшого тоді президента Леоніда Макаровича Кравчука.

Від 1945-го року, коли я переїхав до Мюнхену, там мені прийшлося працювати і в релігійному житті, і в суспільно - громадському житті, і в політичному житті. Життя було нелегке, бо були різні неприємності і різні турботи по таборах. Як я вже згадував, в таборовому житті наші революціонери хотіли кермувати, всюди приймати власне становище. І я вже в 47-му і 8-му році плянував виїхати до Франції, але мене ще провід тоді не пускав до Франції їхати. Але в 1949-му році приїхав мій земляк з Крем'яниччини, з Бережечь, професор Неприцький-Грановський і запропонував мені рейс до Америки. Я відмовлявся, казав, що мої заміри є виїхати до Франції, щоб бути ближче до України. А він казав: «Але Ви, – каже, – не зможете їхати. Як Вам вийде їхати скорше до Франції, то поїдете до Франції. Але на всякий випадок я Вам постараюся вислати афідавит приїзду до Мінесоти, до Мінеаполісу, до Сен-Полу (то братні міста, розділені тільки річкою Місісіпі). Там є наша досить велика громада, і там ми якимось постараємося Вас влаштувати. Так обставини склались, що я в 1949-му році рішивсь їхати з дружиною до Америки. А ще був повідомлений професором Грановським, що він дістав мені афідавит від одної мешканки Мінесоти, яка підписує, яка гарантує, бо вона є досить заможна. А тодішній уряд американський вимагав, щоби той, що виставляє біженцеві з бувшого Совецького Союзу документи на виїзд до Америки, мусить мати власну хату і конто не менше як 30 тисяч доларів на конті. Тоді вони по за..., бо згідно з законом було так, що той, що підписує афідавит, відповідає 2 роки за того, за ту особу чи ту родину, на яку він вислав афідавит. Він мусить забезпечити його житлом, харчами і потреби... лікарською опікою. Ну, а тому, що професор Грановський запевнив її, що він мене навіть не привезе показати, як я буду виглядати, як я виглядаю, і що нема жадної потреби їй боятися, що я буду від неї щось вимагати, він такий афідавит мені вислав. І я на підставі того афідавиту почав робити заходи переїзду до Америки. Я мушу ще затвердити, що при комісії при американському консулаті був перекладач, полковник канадської армії, який знав добре українську мову, англійську мову і польську

мову. І мені дивно було почути питання, але він задав мені таке питання: «Будьте, — каже, — так добрі, і скажіть мені, — каже, — консулові, чого бандерівці Вас не люблять? Я кажу: «То ви ставите питання не до правильної особи. Ви питаєте мене, чому вони мене не люблять. Ви поставте їм питання, чому вони мене не люблять. То вони, може, знають, бо я не можу Вам відповісти на те питання, чому вони мене не люблять. А якщо Ви маєте ще якісь інші речі і ще Ви щось мене питати, — кажу — то вже мене не кличте, не питайтесь, бо я все сказав, що я міг сказати. Мене, правда, ще раз покликали на консулят, подивилися на мене і сказали: «Ага, то є той, що вже був тут. Ідїть. Ви дістали дозвіл їхати до Америки і Ви є вже в спискові, який завтра відїжджає потягом до Бременгафену. Для мене то була несподіванка, хоч я, правда, частинно був готовий, приготував і з тим тіки, що я не мав своїх речей, що я приготував вивезти до Америки, взяти із собою. То я лишив в господині дві скрині: одну зі старими лахами і річами, які мені були неважні, щоби забрати... щоби їх лишити в Німеччині, а одну, значить, з річами, які я б ще міг вживати, а головне — певні книжки, журнали і записки. І довідався до того... вже майже півгодини перед виїздом, що авто, яке мені дали на то. щоби маю привезти мої речі з хати до потягу, поїхало й привезло, що я переконався, що аж в Нью-Йорку, що ті речі, які я планував залишити в Німеччині, забрав з собою до Америки, а що... а ті речі, які я мав брати з собою, то залишилися в Німеччині. А ще найдивніше було, що зараз я плянував, що я залишуся, хоть 2–3 дні в Нью-Йорку, а тоді поїду до Мінесоти, але нам сказали, що ті, що їдуть до Мінесоти, потяг вже є готовий, щоби пакувалися, і перед пакуванням до потягу нам провіряли річі, казали відчинити валізки. Я відчинив свій і жажнувся сам, а американці за [...] і кажуть, що ти таке сміття везеш до Америки, але, каже, забирай з собою і вези до Мінесоти. І так я з тим сміттям приїхав до Мінесоти, до гостинної родини, де мене прихистив професор Грановський, родини Процеїв, які жили в Мінеаполісі. І так я від родини Процеїв з Мінеаполісу почав своє життя і мандрівку по Америці в 1950-му році, а на землю Вашингтона я став ногою 2 лютого цього року.

Олійник: Пане Михайле, якщо Ви ще можете, скажіть кілька слів, які ж були настрої, коли пройшов розподіл Польщі, тобто після закінчення німецько-польської війни і разом з тим, щоби я вже не задавав, може... Ви добре повинні знати, — відношення Романа Шухевича до Організації і створення його УПА — то вже так.

Медведський: Я собі пригадую 1939-й рік. Я зустрівсь, а раніше ми часто зустрічалися, як ще не було розподілу українських західних земель між Німеччиною і Совецьким Союзом, з Романом Шухевичом. Я працював тоді в Промбанку, а він працював у Дешевій книжці. І в 39-му році у вересні місяці я з ним зустрівся в Кракові, і в Кракові він тоді працював в

секретар'яті організації ОУН – робив реєстрацію втікачів із України на Захід. У нас тоді настрої були такі, що навіть в квартирі проводу працювали над книжкою «Українська партизанка в майбутньому. І над тою книжкою працював полковник Генерального Штабу польської армії... полковник армії УНР Малець і поручник Авксентій. Але та ідея довго не існувала, і наш провід прийшов по певній нараді військовиків до висновку, що партизанка на Україні себе, крім ідейного пориву, не оправдала. І тому нам не варто підготовлятися до партизанської війни, а більш треба приготуватися до ідейної війни за душу українського народу. Але за деякий час при кінці 39-го року, я вже працював тоді в тому... в Холмі, я довідався, що наші революціонери на чолі із Бандерою рішили створити два легіони. Їх до того склонював і всі надії давав Ріко Ярій. І тому що він сам був військовиком. Роман Шухевич, йому та ідея подобалася, і він взявся створити легіон, який назвав «Nachtigal», а другий легіон, то він називався «Roland». І творячи вже той легіон. Шухевич не раз приїздив до Холма. і я з ним зустрічався, і ми мали розмову. Не знаю, чому, але він мене все, ще зі Львова, з 37–8 року любив називати і кликав мене Міську, і все був мене просив і казав: «Міську, не пхайся, стій осторонь від всього того, що діється зараз. То, може, все заспокоїться і доладнається, так як воно мусить належати». І каже: «А я сам не входжу до жадного проводу. Я займаюся тільки військовою справою. І мені залежить на тому, щоби вишколити українських молодих людей, яких тепер багато є на теренах Німеччини, щоби вони навчилися військового ремесла, бо нам таки колись прийдеться за зброю взятися, і щоб вони знали, як з тою зброєю обходитися». І при кожній моїй зустрічі з ним, він все мені казав: «Міську, не пхайся, стій осторонь». Но річ очевидна, осторонь українського націоналістичного руху я не міг стати, бо я присягнув на вірність, і так я вже ішов [...] багато моїх приятелів, друзів по школі і вже друзів життя були прихильниками революційного руху, бо казали, що ми, хоч називаємося революційна організація, але ми революційної роботи не робимо. І деякі навіть мені говорили, що якщо ти вважаєш, що ти вибрав правильний шлях, і ти стоїш на тому становищі, що Бандера робить зле, що очолює революційний рух в Організації, то скажи чи попроси полковника Мельника, щоби дав мені наказ через тебе піти і зліквідувати Бандеру, бо я є дуже близький, дуже часто зустрічаюся з Бандерою. Я йому сказав, що цього я навіть не можу пропонувати полковникові, бо всім відомо, кажу, включно із Бандерою, що полковник не дасть наказу вбивати брата, хоч за діяльність в Організації і за бунт в Організації Ріко Ярій, Бандера, Лебідь, Стецько були засуджені трибуналом Організації, він засуду того не підписав. А наслідок того було, що в одному з листів до Бандери полковник Мельник питався, щоби Бандера сказав, чи він ніколи в своєму житті, що він ніколи в своєму житті не давав наказу вбити українця, і Бандера від того відмовився. О! [...]

що й казати, він же й сьогодні, дай Боже, щоб він жив. О, але який, кажу, згадував мені про то, що він би пішов би і зліквідував Бандеру, є доктор Леонід Мостович, сам мешканець, останній мешканець Лексінгтону (Кентукі) в Америці, який сказав, як я в останнє його відвідував в 1972-му, сказав, каже: «Я тобі, я вже не знаю, як ти довго будеш жити, але я вже, – каже – чуюся не дуже сильним, мушу тобі сказати одне, я нікому не говорив, але така тайна є закопана в Лексінгтоні, який я лишив. Щоб її відкопати, я, – каже, – там записав, що в 1940-му році, коли «Бульба» перейшов кордон і пішов на Полісся з нашою зв'язковою, то місяць після того пішов на Україну Олександр Куц». І він в 1940-му році зустрівся на Волині (міста він не згадав) про це, що Іван Климів, псевдо «Легенда», вбив особисто Олександра Куца. То він признався на першому зборі націоналістів після переходу в 41-му році в червні місяці до Галичини, і каже: «Я то чув, бо я був на тому зборі, і я то тобі переказую. А вже в той час, як він мені оповідав, то він вже був порвав зв'язки із Бандерою, з Лебедем і з Стецьком, і так само зробив його старший брат, який, на жаль, згинув в катастрофі в Кентукі, Микола Мостович, який був членом революційного проводу.

Шубська Галина **За Україну, за її волю!**

[Тут пропущено розлогу авторську присвяту пам'яті Ігоря Шубського – Ю.М.].

Ігор Шубський народився 19 січня 1913 р. в м. Рівному. Мати Ігоря, Ольга, була донькою священика з с. Лози (біля Вишнівця), працювала вчителькою. Батько Антін походив з Берестя (Бреста), ін. був офіцером тоді ще російської царської армії. Молоде подружжя недовго прожило разом. У 1914 р., коли вибухнула війна, батько пішов на фронт. Після проголошення незалежності Української держави та утворення української армії перейшов в її ряди й боровся за волю України. В 1919 р. загинув від більшовицьких рук в Одесі. Сина виховувала молода мати. Оповідала мені пізніше, що Ігорчик часто був сумним і задуманим. На запитання відповідав, що не може бути веселим, коли рідний край терпить у неволі. Так і ріс малий хлопчина. Спочатку вчився в сільській школі, де працювала мати, яка об'їхала багато сіл Рівненщини. Бо ж українка за польської окупації не могла довго працювати на одному місці. Овдовівши молодою, вона все своє життя присвятила синові. Хоч доля і в цьому випадку не була для неї ласкавою. Пізніше Ігор напише вірша, присвяченого мамі, який починався: «Я щастя не приніс Тобі».

На Волині під Польщею було всього три українські гімназії: в Рівному, Луцьку та Крем'янці. Ці приватні школи гірше оснащені та матеріально забезпечені, ніж польські. Заробітна платня вчителів значно нижча, ніж у

державних. Учителі – це справжні патріоти та ентузіасти. Бо ж працювати там було «не престижно». Але стосунки панували ширі, теплі, родинні, яких не було в державних учбових закладах. В ті часи найбільш національно свідомою виховувалася молодь у рівненській гімназії, де працював свідомий директор. І тепер не дивно, щ з її стін виходили українські патріоти.

Там же здобув свою освіту Шубський. Велику роботу серед рівненської молоді проводив Семен Семенюк. Він очолив нелегальну організацію в гімназії під назвою «Молода Україна», що постала після розв'язання «Пласту». Мета її – праця серед молоді над вихованням національної свідомості. Старші члени вивчали теренознавство, розвідку, конспірацію і т.п. Читали і розповсюджували нелегальний часопис «Сурма» Шубський працював з молодшими. Поглиблював їхню національну свідомість і проводив пластові заняття. В 1930 р. після переїзду Ігоря до Крем'янца пройшли численні арешти серед української молоді Рівного. А у вересні 1932 р. відбувся процес проти 42 українців, звинувачених у приналежності до УВО та в саботажні акції т. зв. «процес Семенюка і товаришів». Завдяки такій праці Рівнещина чинила опір московсько-більшовицьким впливам, які розповсюджувались з-за польсько-совецького кордону. Ми знаємо, що Москва не шкодувала ні засобів, ні коштів, щобна західноукраїнських землях ширити КПЗУ та комсомол. Така збільшовичена була в 20-х роках Луччина й Крем'янецьчина.

В 1930 р. в нашій Крем'янецькій українській гімназії було поповнення, до УІІ кл. перевелися з Рівного три хлопці: Ігор Шубський, Гриць Пугайко і Микола Черненко. Приїзд тих хлопців попередило свято на честь Тараса Шевченка, влаштоване рівненською гімназією. Програму академії треба було подавати для затвердження в староство. Такі святкування завжди починались із «Заповіту», а закінчувались «Ще не вмерла Україна». Староста ставить вимогу, щоб було виконано й польський гімн [...].

Частина 4

Упорядник – к. і. н. Володимир Ковальчук

№ 1

Із політичного донесення воєнкома партизанського загону ім. Михайлова І. Кузовкова для воєнкома об'єднаних партизанських загонів Скубка про бойову діяльність у районі Кременець–Шумськ–Острог–Славута–Шепетівка, українсько-польське протистояння й ставлення до цієї проблеми бандерівців, з інших питань

[Травень 1943 р.]

Политдонесение воєнкома партизанского отряда им. тов. Михайлова Кузовкова И.В. воєнкому объединенных партизанских отрядов т. Скубка о партийно-политической работе, проделанной за период от 6.4.43 по 10.5.43.

3. Работа с местным населением и отношение населения к немецким оккупантам.

Отряд проводит свою боевую деятельность в районах Кременец–Шумск–Острог–Славута–Шепетовка. Население этих районах в основном украинское и только в западных районах (Острог, Шумск, Кременец) имеется до 30 польских сел.

В районах Славуты, Шепетовки, Заслава еще сохранилась колхозная система, как наиболее удобная немцам в данный момент для выкачки продовольства и сырья. Грабительская политика немцев уже поставила население этих районов под угрозу массового голода. В настоящее время подавляющее большинство бывших колхозников не имеет хлеба и необходимых продуктов питания. В настоящее время Шепетовская тюрьма переполнена политзаключенными, над которыми зверски издеваются и расстреливают. В этих районах немцы уделяют особенное внимание потому, что через них проходит важнейшая ж. д. магистраль. Противник всеми силами старается «охранить» эти районы от проникновения «партизанской заразы» с запада.

С этой целью немцы вдоль старой советско-польской границы поставили сеть небольших гарнизонов из немцев и полиции. Во всех селах организована служба сигнализации в случае прохождения партизанских групп (повешены звонки, выделены звонари, сельская варта и прочее). Крупных промышленных предприятий в этих районах нет. Имеется лишь несколько лесозаводов, спиртзаводов и ж. д. депо в Шепетовке. Так, что рабочая прослойка невелика. В западных районах (Шумск, Острог, Кременец) население в основном украинское и частично польское. Деятельность нашего отряда, а также буржуазных националистов несколько ослабело здесь не-

мецкая власть над населением. Националисты проводят массовую резню поляков. Немцы всячески стараются разжигать национальную рознь и их вражду. Если раньше они натравливали украинцев на поляков, то теперь делают наоборот. Из районов центральной Польши они перевозят сюда десятки тысяч польских полицейских и с ними проводят карательные мероприятия против украинцев. Так только за апрель месяц сожжены украинские села: Святое, Антоновецкая Гута, Черняве, Забара, Борки; частично сожжены: хутор Гуров, село Теремное, Вилия, Новостав, Ново-Малин – хутора Кутов, Загайцы и уничтожено при этом более 900 чел. мирных жителей.

5. Работа украинских буржуазных националистов.

Украинские буржуазные националисты руководятся здесь партией Бендеры (ОУН – организация украинских националистов); влияние этой партии здесь среди украинцев весьма большое. Это объясняется ненавистью украинцев бывшей Польской власти.

В настоящее время вооруженные силы бендеровцев изчисляются уже дивизиями. Часть из них находятся на лагерном нелегальном положении в лесах, другая часть легально живет в селах. На вооружении в них – винтовки, пулеметы, минометы, легкие орудия, бронемашины и даже танки. Все это было подобрано во время отхода Красной Армии, частично отобрано у Немцев. Есть также данные о том, что часть автоматического вооружения они получили из Турции за золото. Сейчас деятельность националистов развернулась настолько широко, что дело вплотную подходит к вооруженному восстанию украинцев особенно в Галиции, где находится центр националистов. В настоящее время они ведут открытые бои с немцами, нападают на их гарнизоны. Так уже нам точно известно об их нападении на Шумск, Смыгу, Ново-Малин, Львов и другие центры. Недавно они остановили эшелон с мадьярами и полностью обезоружили его. Одновременно с этим бендеровцы организуют массовую резню поляков и сжигают их села.

Такие села, как Куты, Русская Гута, Мосты Шумского района и другие полностью сожжены и истреблены. Причем, для этой цели используются местные жители украинских сел, которые ночью с вилами, топорами врываются в польские села и творят свои гнусные дела. Поляки в полной панике. Немцы используют это положение в своих целях. Выступая якобы в качестве «защитников» поляков, они забирают население польских сел (Куты, Старая Гута, Каменная Гора, Шумского района) и отправляют Мизоч, Кременец и другие городские центры. Там происходит «сортировка» мол[о]дых мужчин забирают в полицию, а остальных отправляют на каторжные работы в Германию. Кроме того, немцы направляют большое количество польских полицантов в украинские районы и натравляют их на украинцев. 5-го мая у нас была сделана попытка договориться с националистами, которая пока что положительного результата не дала, так как лицо, ведшее переговоры не

имело полномочий от их Верховного командования. В ближайшее время состоится новая встреча, о чем соо[б]щу другой раз.

Из первой встречи можно судить об их настоящей и будущей политике. Бендеровцы уверенные в том, что в этой войне большевики победят. Но они примут все меры к тому, чтобы не допустить установления советской власти на Украине. Они мечтают создать самостоятельную буржуазную украинскую республику на территории от Буга до Кавказа¹. Ведя борьбу с немцами, они в то же время не стараются ослаблять их настолько, чтобы они не были в состоянии воевать с Красной Армией. Поэтому они не стараются бить немцев в наиболее уязвимые места недовольны нашей диверсионной деятельностью на железных дорогах, шоссе и проч.

Им важно, чтобы фронт был подальше от них, чтобы обе воюющие стороны выматовали свои силы. Немец будет разбит большевиками, а с ослабленной в боях Красной Армией националисты думают справиться сами. А теперь, когда оба противника находятся в смертельной схватке, они своей главной задачей ставят очищение Украины от «жидов, ляхов и москалей». К советским партизанам они относятся враждебно и при случае расстреливают.

В общем для деятельности отряда создается довольно тяжелая обстановка, так как кроме немцев, которые расставили свои крупные гарнизоны (Кременец, Шумск, Здолбунов, Дубно, Острог, Мизоч, Менжиричи, Ново-Малин, Кунев, не говоря уже о Славуте и Шепетовке), каждую минуту можно ожидать нападения со стороны националистов.

(ЦДАГО, Ф. 96, оп. 1, спр. 72, арк. 5, 6-6 зв. Завірена копія. Машинопис)

№ 2

Із політичного донесення воєнкома партизанського загону ім. Михайлова Івана Кузовкова для воєнкома об'єднаних партизанських загонів Скубка про діяльність підрозділу УПА «Крука» в кременецьких лісах і просування повстанців звідти у східному напрямку

22 червня 1943 р.

Политдонесение воєнкома партизанського отряда ім. Михайлова Кузовкова І.В. воєнкому об'єднання тов. Скубка на 1 юлія 1943 г.

Националисты здесь почти не имеют успеха. Что касается западников, то здесь весьма сильно влияние бендеровской пропаганды. Однако, большинство населения предпочитает лучше Советскую Власть, чем немецкую. Вера в победу националистов весьма проблематична. Польских сел здесь осталось очень мало. Большинство сожжено националистами (Гурбы, Каменная гора, Хинивка и др.).

¹ «...от Буга до Кавказа». – Підкреслено однією суцільною лінією.

6. Работа украинских буржуазных националистов.

В данный момент работа украинских буржуазных националистов направляется верховным главнокомандующим так называемой украинской повстанческой армии Тарасом Бульбой. Судьба Бендеры неизвестна. Ясно только, что его нет среди повстанцев, хотя Бендера является их идеологом. По нашим данным, те трения, которые были между Бендеровцами и Бульбовцами, по видимому, устранены, так как в первых числах июня большая группа Бендеровцев до 300 чел. на наших глазах направлялась за границу на связь с Бульбой. Эта экспедиция закончилась для них печально. Немцы их крепко потрепали. Сейчас войска так называемых повстанцев разбиты по округам. В наших районах находится группировка Кремянечины. Главный руководитель – Крук. Его отряд имеет 280 чел. Из них 40% невооруженных. Вооружение – 4 миномета (два полковых и два батальонных) и 90 мин к ним (из них 40 с запалами), один станковый пулемет системы «Максим», и три ленты патрон к нему, 8 ручных пулеметов Дехтярева и по два диска патрон к каждому, два танковых токаревских пулемета, два Советских автомата ППД и два немецких, остальные – винтовки русские и немецкие. Отряд расположен в лесу между селами Иловцы, Антоновцы. Расквартирован в казармах, поставленных специально в лесу из разобранных польских построек. Организован стационарный госпиталь, где лежит до 40 раненных. Имеется 30 женщин, которые проходят военно-медицинское обучение под руководством врача из Дубно. Для наведения внутреннего порядка существует жандармерия в количестве 12 чел. Для поддержания дисциплины пускает в ход шомпола. Обучение – только строевое, тактических занятий не проводится. Из других руководителей этого отряда известны сотники Камень (заместитель Крука) и Крапива. Другие отряды, расположенные в том же лесу (так называемые Мельниковцы, Орловцы, Дубенцы) в общем не многочисленны (всего до 200 чел.) и подчинены Круку. В настоящее время националисты продолжают резню поляков, делают засады на немцев и мадьяр. Наша попытка договориться с ними не увенчалась успехом, так как они считают борьбу с нами не менее важной задачей, чем борьбу с поляками и немцами. Уже имел место ряд стычек между нашими группами и группами националистов. Характерно, что в рядах националистов есть обманым способом завербованные русские военно-пленные, которые при случае с оружием переходят к нам (уже перешло 3 человека).

По захваченным националистическим документам и по данным нашей разведки видно, что националисты производят переброску своих групп на восток с целью освоения бывшей Советской территории Украины.

Есть данные, что в ближайшее время немцы намерены предпринять крупную операцию по очищению от партизан здешних лесов, в том числе района нашей дислокации.

(ЦДАГО, Ф. 96, оп. 1, стр. 72, арк. 7-7 зв. Завірена копія. Машинопис)

№ 3

Шифротелеграма командира радянського партизанського загону ім. Михайлова А. Одухи для начальника УШПР Т. Строкача про бій із націоналістами біля с. Теремного Острозького району 25 липня

30 липня 1943 р.

Нач. УШПД Т. Строкачу

25 июля на отряд им. Михайлова Каменец-Подольской области напали националисты в районе с. Теремного, Острожского района, бой продолжался трое суток, после чего отряд вышел с окружения противника.

Одуха

(ЦДАГО, Ф. 62, оп. 1, спр. 1366, арк. 5. Оригінал. Машинопис)

№ 4

Шифротелеграма командира радянського партизанського загону ім. Михайлова А. Одухи і політкомісара загону Кузовкова для начальника УШПР Т. Строкача щодо врахування націоналістами в своїй діяльності колишнього українсько-польського кордону

19 серпня 1943 р.

Нач. УШПД Т. Строкачу

Националисты установили границу самостоятельной Украины, по Советско-Польской границе, по бывшим знакам, немцы пока решительных мер против них не принимают.

Одуха, Кузовков

(ЦДАГО, Ф. 62, оп. 1, спр. 1366, арк. 5. Оригінал. Машинопис)

№ 5

Із політичного донесення воєнкома партизанського загону ім. Михайлова Івана Кузовкова для воєнкома Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання Шумака про діяльність підрозділу УПА «Крука» в трикутнику Острог–Шумськ–Кременець, націоналістичну агітацію на Славутчині, встановлення націоналістами стовпів на колишньому українсько-польському кордоні та ін.

1 вересня 1943 р.

Политдонесение военкома партизанского отряда им. Михайлова Кузовкова И.В. военкому объединения тов. Шумаку (на 1 сентября 1943 г.)

1. Политико-моральное состояние.

Бойцы Музалев, Швалленберг и другие проявили исключительные мужество и храбрость при уничтожении дивизионного продовольственного склада и нефтебазы в Шепетовке. За отчетный период (июль-август) отрядом удачно пущено под откос не менее 50 эшелонов противника. Отряд с честью выдержал 2-суточный бой с националистами, которые насчитывали не менее 8000 человек. Противник в этом бою потерял не менее 700 человек убитыми и ранеными. Наши потери – 12 чел. Отряд численно вырос за это время с 219 до 430 человек, т. е. вдвое. Расстреляны два агента бендеровцев: Мазур Дмитрий Иванович и Антоненко Анатолий Иванович.

2. Партийно-политическая работа.

Два члена ВКП(б) – Дроздов и Мурлыкин – погибли в бою с националистами. Дроздов – бывший секретарь парторганизации.

3. Работа с местным населением и отношение населения к немецким купантам.

До конца июля 1943 г. отряд дислоцировался в районе Шумск – Острог – Кременец, т. е. в Западной Украине. 25-26 июля националисты, имея превосходящие силы, навязали отряду двухсуточный бой. После боя отряд местом свое[й] дислокации выбрал Славутские леса в районе сел Дорогоща, Сельце, Пивнева Гора.

Население района прежней дислокации отряда (Западная Украина) сильно заражено бендеровской пропагандой и фактически поднялось на восстание под лозунгами бендеровцев: «Смерть Ляхам, жидам, немцам и коммунистам!». Это объясняется тем, что советские партизанские отряды были представлены там малой силой, а поэтому влияние бендеровцев было господствующим.

5. Работа украинских буржуазных националистов.

Известный по предыдущему политдонесению руководитель националистов Креме[не]ччины некий Крук за последнее время подчинил себе все мелкие националистические отряды в треугольнике: Кременец – Шумск – Острог и таким образом создал крупное националистическое соединение, насчитывающее свыше 1000 чел. Крук настаивал перед верховным главнокомандованием так называемой Украинской Повстанческой армии на том, чтобы изгнать советских партизан из района Шумск – Острог с тем, чтобы оградить от советского влияния украинское население Западной Украины и захватить удобней район для дислокации националистических отрядов. Это требование было удовлетворено. К 25 июля 1943 г. к району нашей прежней дислокации (с. Теремне) были подтянуты националистические силы из Галиции и Подолии, которые составляли, примерно, 8 тыс. хорошо вооруженных людей. 25 и 26 июля бендеровцы навязали отряду двухсуточный бой с применением большого количества пулеметов (в основном немецких) и минометов и полностью окружили отряд.

Бой подготовлялся на две недели. Из этого боя отряд вышел вполне бое-способным, потеряв 8 чел. убитыми и 4 ранеными. Противник в том же бою потерял убитыми и ранеными до 700 чел. На кладбищах сел Теремне, Вилия, Новородчица, Ляхов, Болотковцы, Антоновцы и Иловцы состоялись торжественные похороны убитых националистов. В 11 селах были организованы госпитали для раненых.

Нашей разведкой установлено, что для борьбы с советскими партизанами было подтянуто 5 крупных бендеровских штабов, что руководил боем неизвестный советский полковник. В главном штабе Крука находился бывший начальник одной из советских погранзастав Лейтенант Зошук (работавший в 1942 г. комендантом Славутской полиции).

В среде националистов обнаружена небольшая прослойка бывших советских военнослужащих и военно-технических специалистов, обманутых лозунгом борьбы за «свободу народов», «свободу человека». Характерно, что в их среде есть русские военнопленные, а также другие национальности Советского Союза. Это свидетельствует о том, что националисты не брезгуют ничем для достижения своих целей.

После боя с нами националисты установили на территории Западной Подолии нечто в роде независимого государства. Они преградили доступ в села немцам. Все крупные дороги, ведущие к райцентрам – перекопали. На перекрестках поставили таблицы с надписью: «Смерть Ляхам, немцам, жидам и коммунистам!». Далее они установили восточную границу своей автономии по бывшей советско-польской границе, поставили погранзнаки и организовали патрулирование. Дело дошло даже до официального вызова немецких властей для переговоров о границе между смежными районами. Диверсиями на железных дорогах националисты не занимаются и считают это вредным, т. к. подрыв дорог ускорит окончание войны в пользу Советского Союза, что для националистов нежелательно. Немцы только грозили националистам в листовках, но сколько-нибудь крупных и решительных мер против них не предпринимали.

Так обстоит дело с украинскими буржуазными националистами.

Примечание: Отрядом им. Михайлова проведена большая работа по сбору разбитых мельниковских подразделений. Вначале была подобрана группа в количестве 50 чел. с комиссаром объединения Мельника, затем сам Мельник с 18 бойцами и командирами, затем еще собрали 4 группы. Всего собрано отрядом и отправлено до 300 чел. бойцов и командиров разбитого соединения полковника Мельника.

*(ЦДАГО, Ф. 96, оп. 1, спр. 72, арк. 8-10 зв.
Завірена копія. Машинопис)*

№ 6

**[Із політичного донесення] комісара партизанського загону
Музальова з'єднання партизанських загонів
Кам'янець-Подільської області ім. Михайлова Заїки
для комісара з'єднання про боротьбу українських
націоналістів із німцями та радянськими партизанами
та їх рейди до колишнього українсько-польського кордону**

[Осінь 1943 р.]

Комиссару Михайловского объединения

От партизанского отряда т. Музалева Михайловского объединения

Деятельность украинских националистов заключается в их борьбе, как против немцев так и против советских партизан. Районы их влияния начинаются от старой польской границы до новой бывшей Советско-германской границы, бывали случаи захода украинских националистов за территорию старой польской границы, где они совершали свои злодеяния против совхозов, колхозов и советских граждан, производили террор, сжигали села, хутора и т. д. Учет националистов и их помощников находящихся в районах действия партизан ведется, а также ведется борьба с ними.

Комиссар отряда /Заика/

(ЦДАГО, Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 32. Оригінал. Рукопис)

№ 7

**Шифротелеграма командира й комісара
Першого молдавського радянського партизанського
з'єднання для командування Українським штабом
партизанського руху з розвіданими станом на 5 листопада,
в т.ч. про активність УПА в районі Шепетівка–Славута**

12 листопада 1943 р.

Тт. Строкач, Салогор

Разведывательные данные на 5 ноября.

Воточнее Славута 800 м сосновом лесу построен железнодорожный парк из 16 путей. Юго-восточнее Разино стоит до 30 эшелонов с различными грузами.

[В] Шепетовке построен обходной путь Судилков–Шепетовка. Северо-западнее Шепетовка 600 м в стыке шоссежных дорог Шепетовка–Новоград-Вольнск, Шепетовка-Славута или южнее 400 м висячого ж.д. моста выброшено 3 эшелона снарядов в штабеля 80 м друг от друга.

В это время ж.д. ст. Майдан-Вила 20 км северо-восточнее Шепетовка выгружен один эшелон снарядов.

Шепетовка. [В] бывшем городке танковой и зенитной частей расположены крупные склады вооружения и боеприпасов. Штабы с Шепетовка-Славута 26 октября выехали [в] местечко Дубно южнее Луцк[а].

По не уточненным данным украинские националисты (УПА) ведут переговоры с немцами о совместной борьбе против партизан и Красной Армии.

Последнее время националисты активизировали свои действия против партизан. [В] шепетовско-славутских лесах действует до 300 чел. [В] Варашевском², Эмильчинском, Городницком районах действуют крупные группы, до 500–700 чел., с задачей уничтожения слабых партизанских отрядов и от них получить оружие и боеприпасы.

Андреев, Формусатий

(Архів суспільно-політичних організацій Республіки Молдова. – Ф. 3280, оп. 1, спр. 83, арк. 72. Оригінал. Машинопис)

№ 8

Шифротелеграма [представника ГРУ Генштабу СРСР?] керівникові [Шепетівської розвідувальної резидентури ГРУ?] про діяльність нацистів і «козаків» із ярунського, берездівського, шепетівського, славутського тилових гарнізонів під виглядом українських націоналістів

22 листопада 1943 р.

Тов. Доктору

Данные нашей группы: немцы и казаки тыловых гарнизонов – Ярунь, Берездов, Шепетовка, Славута – для облегчения борьбы с партизанами, а также для ограбления населения под маркой партизан и убийства партизанских семей под маркой националистов практикуют поголовное преследование и партизанскую одежду с красными лентами на головном уборе. Националисты это практикуют уже давно.

Р/с 399 (Онегин)

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1440, арк. 224. Копія. Машинопис.

№ 9

Зі шифротелеграми представника 1-го Українського фронту начальникові УШПР про боротьбу радянських партизанів загону «Залізняка» й групи НКВС із німецькою поліцією та українськими націоналістами на Славутчині й Кореччині

13 грудня 1943 р.

Начальнику УШПД тов. Строкачу

Шукаев сообщил: 1-го декабря группа подрывников из отряда «Железняк» под командованием Винокурова на железной дороге Шепетовка–Славута пустила под откос эшелон противника, разбив паровоз и две платформы с

² Помилка. Правильно – Баранівському.

металлом. [...] 4 декабря [...] в селе Бачмановка, 12 км северо-восточнее Славута, пойманы и расстреляны 2 полицейских латыша [...] 5 декабря группой НКВД в селе Миркютень, 16 км юго-западнее Корец, поймано и расстреляно три бендеровца. [...]

Р/с Представительства 1-го Украинского фронта (Погребенко)

ЦДАГО, Ф. 62, оп. 1, спр. 1439, арк. 2. Копія. Машинопис.

№ 10

Шифротелеграма командира радянського партизанського підрозділу начальникові УШПР в справі сутичок бандерівців із німцями біля р. Горинь і діяльності польських партизанів у лісах між Славутою та Шепетівкою

21 грудня 1943 р.

Для нач. УШПД Т. Строкача

Партизанский отряд Вуйко прибыл и стоит селе Пересеки. Беседе с ним установлено, что он хотел перейти за р. Горынь, но, так как за Горынь немцы начали боевое наступление на бендеровцев и партизан, пройти не удалось. Кроме того, заявил, что Славутско-Шепетовских лесах находится 1500 чел. польских партизан, которыми он имел связь.

Р/с 410 (Шитов)

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1440, арк. 132. Копія. Машинопис.

№ 11

Шифротелеграма командира радянського партизанського підрозділу начальникові УШПР про перебування командира загону ім. Фрунзе в лісах під Славутою та його спостереження за українськими націоналістами

29 грудня 1943 р.

Для нач. УШПД Т. Строкача

Отряд им. Фрунзе, командир Шакун, дислоцируется в лесах юго-западнее Славуты. Данные о разногласиях в лагере националистов и с наступлением Красной Армии получил от Шакун. За отсутствием рации, связь с Шакун имею через связных, что затрудняет своевременное получение данных. Для выполнения Ваших указаний послал до Шакун связных. С получением боеприпасов и вооружения соединением выйду в те районы. Прошу дать для меня хотя бы еще рацию с радистом.

Р/с 390 (Скубко)

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1440, арк. 132. Копія. Машинопис.

№ 12

Шифротелеграма [командира Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання й політкомісара з'єднання] начальникові УШПР із приводу прохання командира 13-ї армії 1-го Українського фронту надати допомогу для боротьби з націоналістами

12 січня 1944 р.

Нач. УШПД Т. Строкач

Командующий 13 Армией просит у нас помощь для борьбы с националистами.

Сообщите Ваше решение.

Одуха, Кузовков

[В[...] план боевых действий по пути движения в тыл националистов] [12.1.44.] [Строкач]

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1540, арк. 23. Оригінал. Машинопис

№ 13

Шифротелеграма [командира Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання й політкомісара з'єднання] начальникові УШПР із приводу прохання командира 13-ї армії 1-го Українського фронту надати допомогу для боротьби з націоналістами

12 січня 1944 р.

Нач. УШПД Т. Строкач

Командующий 13 Армией просит у нас помощь для борьбы с националистами.

Сообщите Ваше решение.

Одуха, Кузовков

[В[...] план боевых действий по пути движения в тыл националистов] [12.1.44.] [Строкач]

*ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1540, арк. 23.
Оригінал. Машинопис*

№ 14

Шифротелеграма секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова до командирів радянських партизанських підрозділів А. Одухи, В. Андреева та інших (усього – 11 прізвищ) про неприпустимість зволікань із переходом радянсько-німецького фронту

14 січня 1944 р.

Маликову, Сабурову, Олексенко, Шитову, Одуха, Скубко, Наумову, Грабчак, Андрееву, Бегма, Иванову

ЦК КП(б)України розполагаєт данньми што часть ваших отрядов вместо выполнения полученного Вами боевого приказа болтаются по линии фронта и бездельничают. Дальнейшее пребывание отряда на линии фронта буду рассматривать как не выполнение решений цека со всеми вытекающими последствиями. Немедленно выходите, груз дополучите в тылу.

Н. Хрущов

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 43. Оригінал. Рукопис

№ 15

Шифротелеграма командира Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання А. Одухи і політкомісара з'єднання Кузовкова для начальника УШПД Т. Строкача з проханням допомоги у боротьбі з націоналістами

17 січня 1944 р.

Нач. УШПД Т. Строкач

Командующий 13 армии просит у нас помощи для борьбы с националистами. Сообщите Ваше решение.

Одуха, Кузовков

[В[...] поставит задачу, а не увливать. 17.1.44. Строкач]

[Дано указания № 1175] [...]

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1540, арк. 36. Оригінал. Рукопис

№ 16

Шифротелеграма начальника УШПР Строкача до функціонерів радянських партизанських підрозділів Одухи, Кузовкова, Скубка, Миронова з нагадуванням про необхідність виходу в німецький тил після вступу до Славути Червоної армії

19 січня 1944 р.

Одухе, Кузовкову, Скубко, Миронову

18 января Олексенко находится Славута, движется [по] маршруту Славута–Плужное и предлагает выходить Вам р-н Плужное по его маршруту.

Однако [в] связи [с] взятием Красной Армией Славути считаю необходимо Вам выходить к намеченной цели только по тылам врага. Немедленно выступайте.

Многие отряды успешно продвигаются Западнее Ровно по Тарнопольской, Каменец-Подольской, Винницкой областям. Спешите оторваться от фронта.

Строкач

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 48-48 зв. Оригінал. Рукопис

№ 17

Розвідувальне донесення № 5 командира партизанського загону «Шепетівка» Музальова для командира 2-го з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області А. Одухи про основні місця перебування підрозділів УПА на Славутичнині, Острожчині та ін. районах

24 січня 1944 р.

Командиру 2 Соединения партизанских отрядов по Каменец-Подольской области тов. Одухе от командира партизанского отряда «Шепетовка» Музалова

Развед-донесение № 5

Основными местами скопления бендеровских войск является: Таремное (район сухого и мокрого лагерей). Здесь расположились 3 полка национальных войск имеющих в своем расположении пехоту, кавалерию и артиллерию. Суржанский лес скрывает в себе около отряда националистов. Межиричи-Слободка являются рай[о]ном крупного отряда, штаб которого находится в Батькивцах, Мезицкого района. Есть предположение, что этому штабу подчиняются все мелкие группы находящиеся в этом районе.

В местечке Сарны расположен штаб разведки, имеющий около себя свыше 100 разведчиков с вооружением 2 автомата на отделение, остальное вооружение винтовками. Направление этой разведки на восток Плужанский район с селами Боровица, Исковцы, Степановка, Кропиловка, Мала-Боровица, при чем центр связи в первом из упомянутых. Н Юг достигают до Ляговцов и Белогордки иногда машинами, иногда конными. На севере линия фронта.

Примичание: ведя службу националистические разведчики или связные гер[манских] национальных войск не снимают.

Руководство бандеровских отделов готовится к военным действиям против СССР. Происходит мобилизация [...] мужчин в возрасте от 1[...] до 47 лет, числом до 15-20 чел. от села. Предполагается мобилизация девушек в возрасте от 17 до 25 лет. С мобилизованными проводится занятия по

строевой, наступательному бою, обороне без оружия. Занятия проводятся один-два раза в месяц сейчас и месяц тому назад два-три раза в неделю.

По сообщению разведки Степан Бандера не найдет общего языка с красными партизанами, называя их «шайкой безпринципных комсомольцев».

Для Красной Армии готовят переговоры, в случае отказа от само[ятель]ности встретят СССР войной на границах. В целях подготовки вышеуказанных мероприятий бендеровское командование с таремских лагерей посылает мелкие группы в Острог, Галицию, среднюю Польшу для поднятия на борьбу всех абсолютно своих членов. Патрулируется границы 10-15 бойцами, собираются сведения у связных пограничных сел о продвижении партизанских групп. Всячески уничтожаются раскидываемая нами печать и воззвания, заменяя ее своей.

Националисты проводят регулярные бои с польской полицией по 2-3 раза в неделю, но те хорошо вооруженные чувствуют себя в безопасности за стенами семинарии. По селам: за дорогами прилегающими к селу Хоровица-Голики, Сельцо-Колгаровка ведется тщательное наблюдение. На 24 января с. г. в 8.00 ничего не замечено.

Командир п/о

Комиссар п/о

Начальник штаба

Верно: командир соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Одуха/, комиссар соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Кузовков/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, стр. 17, арк. 3. Чернетка? Машинопис

№ 18

Донесення розвідника одного із загонів Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів для командування свого загону про місцезнаходження українських повстанців на порубіжжі північних частин Хмельниччини й Тернопільщини

29 січня 1944 р.

До Командування Отряда

Доношу до видома що мною розведчиком Рудаковим Петром Л. о.³, какой вин послан в разведку я установил что на моему направлению какое мне было дано я доехал все благопол[учно]. Направлении Каменки и Кулева продвигаются наши партизаны. В ночь 26 числа передвигались мадьяри через Кунив по направлении Шумска. Сила их была 60 чел. [...]⁴. По доказу

³ Можливо «Л. о.» – скорочена назва партизанського загону («о.» – отряд), з якого походить розвідник.

⁴ Місце нерозбірливе.

людей что в Шумску и в райони Шумска есть повно бандери а особ[енно] в таких деревнях как Сораш и Частно появляется бандера в [...]»⁵. Насчет Кунива и Каменки установлено точно, что опасности нимае никакой, а насчет Шумска только установил через людей что есть там бандера⁶ но точно не знаймо. Продолжаем дальше разветку насчет Шумска⁷. Пока остаемся живы здоровы. Прод[олжаю] работу дальше, прошу пришлите если можно хотя одного еще автомачика.

Рудаков

ЦДАГО. – Ф. 96. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 39-39 зв. Оригінал. Рукопис

№ 19

Із політичного донесення невідомого комісара партизанського загону ім. Михайлова Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів для комісара з'єднання про бій загону із націоналістами біля села Великого Скныт 10 січня та з інших питань

30 січня 1944 р.

Политдонесение комиссара п/о им. Михайлова (с. Белотин, 30/1.44 года)

Комиссару соединения партизанских отрядов по Каменец-Подольской области тов. Кузовкову

10 января 1944 г. отряд вел бой с Националистами в районе села Большой Скныт. В результате боя националисты были разогнаны и один был взят в плен, по средствию которого была разоблачена шайка украинских бандитов. В селе Большой Скныт последний был расстрелян. В селе Мощан[...] был пойман вооруженный националист, который был расстрелян.

Мною и командиром отряда велась работа по выявлению буржуазных националистов в Берездовском и Славутском районах. [Списки?] последних ввиду продвижения Красной Армии р[...]ть не удалось.

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 34-34 зв.

Завірена копія. Машинопис. Текст згасає

⁵ Місце нерозбірливе.

⁶ Слово вжите в значенні: «бандерівці», «повстанці».

⁷ Слово підкреслене однією суцільною лінією.

Із політичного донесення комісара партизанського загону ім. Берії Красильникова Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів для воєнкома з'єднання А. Одухи про боротьбу з націоналістами в надрах загону, міграцію націоналістів у партизани та з інших питань

[Січень 1944 р.]⁸

Политдонесение военному комиссару партизанское соединение тов. Одуха Комиссара партизанского отряда им. Берия Красильникова

...в отряде имели место следующие отрицательные факты:

а). в отряде было разоблачено 4 человека, которые вели между бойцами антисоветские разговоры. В отряд пробрались с целью увести людей из отряда в националисты, своевременно были разоблачены и уничтожены.

...террористические группы нашего отряда, выезжавшие на задание в села, окружающих нас районов, привели в отряд 33 предателей-гестаповцев и людей вредных Советской Власти, известных среди населения своей жестокостью и верной службой фашистам; все они были уничтожены в лагере отряда.

Кроме того террористическими группами отряда и группами, выезжавшими на боевые и хозяйственные задания, уничтожено на месте 47 верных и наемных немцами слуг (гестаповцев, полицаев, казаков) издевавшихся над мирным населением и занимающихся преследованием партизан и их семей.

...Украинские националисты по своему составу в большинстве представляют остатки петлюровских и белогвардейских банд, перебежавших из Советского Союза врагов народа и прочих антисоветских элементов.

За последнее время они втянули в свои ряды много жителей Западных областей Украины, недовольных немецким режимом и одураченных буржуазно-националистическими лозунгами о создании «Независимой соборной Украины» и частной собственности на землю.

С беспримерной жестокостью они уничтожают лиц других национальностей, особенно поляков и русских, также лиц, преданных Советской власти или сколько-нибудь понимающих справедливость ее политики.

Во многих селах и местечках они поголовно вырезали польские семьи, вплоть до грудных детей.

Особенно тяжелая участь ждет красных партизан, попавших каким-либо путем в их руки.

⁸ Документ датовано за його змістом.

Еще в 1941 году, во время отхода войск Красной Армии из Западных областей Украины, украинские националисты десятками расстреливали из-за угла наших бойцов и командиров.

В связи с приближением и входом в отдельные районы Западной Украины войск Красной Армии, националисты стараются уйти с оружием в подполье, а потом разложить части Красной Армии, разоружить их, т. е. нанести удар спину и приняться за создание «Соборной Украинской Державы».

В начале организации отряда из их бойцов были уведены в наш отряд до 70 чел., в большинстве лиц из Восточной Украины и советских военнопленных, преданных Советской Власти, но по тем или иным причинам вынужденных некоторое время прятаться от немцев у националистов.

За последнее время работа с украинскими националистами нами поставлена слабо... В Ляховецком и Теофипольском районах националисты разгуливают открыто.

*ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 43-43 зв., 47-48.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 21

Из розвідувального зведення командира з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Олексенка, комісара з'єднання Лагути і начальника штабу з'єднання Локтева для невідомого адресата про опертивну обстановку в північній частині області

4 лютого 1944 р.

Разведсводка по соединению партизанских отрядов Каменец-Подольской области под командованием тов. Олексенко

Буца, Ново-Малин, Сураж, Шумск, Вилия – бендеровцы.

(Данные диверсионной группы Калинина).

Лютарка, Мокрец, Борисов, Плужное – Красная Армия.

(Данные п/о Хрущова).

Вилия-Заречье 4.2.44. – В село выходят отдельные части противника, отходящие от Шепетовки в западном направлении. В районе Вилии имеется мост грузоподъемностью до 40 тонн. Козин, х[утор] Козинский, Перерослое, Юровка, Червоно, Карпиловка – находятся мадьяры.

Командир соединения п/с Каменец-Подольской области,
Депутат Верховного Совета СССР /Олексенко/

Комиссар соединения п/о Каменец-Подольской области майор /Лагута/

Начальник штаба соединения лейтенант /Локтев/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 17, арк. 5-6. Чернетка? Машинопис

№ 22

Шифротелеграма начальника УШПР до Брунова та Кустова щодо діяльності радянського партизанського підрозділу Олексенка на Ізяславщині й українських націоналістів у кременецьких лісах

10 лютого 1944 р.

Брунову, Кустову

Данным 10.2.44 г. район Шумск, Кременец, Збараж, Волочиск противника нет. Из Дубно и Кременец противник отходит на Збараж, Тарнополь. Из Шепетовки отходит на Волочиск. В Кременецких лесах имеются вооруженные отряды националистов, до 4000 чел. Данным на 8.2.44 г. Олексенко – рубеже р. Горынь, правом берегу, участке Изяславль – Ямполь, каждом селе гарнизона противника. Ямполь – штаб Дивизии или Корпуса, 50 танков и автомашин. Ляховцы 300 немцев, строят мост через Горынь. Составе гарнизона Изяславль имеются 504 и 505 пп немцев, прибывших из Шепетовки, 13 средних танков, 7 «тигров».

Строкач

*ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 81. Копія.
Рукопис. Чорне чорнило*

№ 23

Шифротелеграма начальника УШПР Т. Строкача для всіх командирів, комісарів радянських партизанських з'єднань і загонів про заборону згадування особовим складом у приватних листах відомостей про націоналістів

12 лютого 1944 р.

Командирам и комиссарам соединений и п/о

В письмах партизан родственникам указываются секретные данные: наименование соединения и отряда, место нахождения, виды вооружения отряда, о националистических и других формированиях и т. д. Разъясните личному составу о недопущении указанных явлений.

/Т. Строкач/

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 87. Оригінал. Рукопис.

№ 24

Рапорт командира групи розвідки загону ім. Леніна Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів для командира групи розвідки загону ім. Леніна про виявлення націоналістів у селах Вілія, Закоти та ін.

14 лютого 1944 р.

Командиру партизанского отряда им. Ленина

От комгруппразв. Петренко

Рапорт

Доношу до Вашего сведения с. ч. 14/II-1944 г. с отделением 7 чел. 1) Ком. отд. Карагусья, 2) Данилин, 3) Коваленко, 4) Кравчук, 5) Дударь, 6) Ланин, была произведена разведка в районы сел: Долоче, Вилия и Закоты. Установлено: в селе Закоты находится группа националистов, посланная, как агентурщиками от командира националистического движения командиром Крюком. В селе Вилия часто появляются разведчики националистов в ночное время. Такое же положение в с. Долоче. По разведанным отряда им. Кармельюка, в лесу Теремном, бывшем лагере Красных партизан, находится лагерь националистов. Личный состав около 1000 человек. Командиром является националист полковник Крюк. В сухом лагере Теремном находятся базы продовольствия и вооружение; Лагерь заминирован.

Комгруппразв[...]

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 97, арк. 55. Оригінал. Рукопис.

№ 25

Шифротелеграма політкомісара Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів Кузовкова для начальника УШПР Строкача з приводу захоплення документів українських націоналістів

17 лютого 1944 р.

т. Строкачу

Захвачен немецкий план, потерянный националистами и документ – инструкция о методах борьбы с Красной Армией, партизанскими отрядами, Советскими органами и о подвозке вооружения в тыл.

Передача по радио займет не менее двух дней. Других способов доставить Вам эти материалы нет. Передайте можно ли приступить к передаче по радио.

Кузовков

[VII ЦК не поступало. I Ответ дан: передать радио с [...] 19.2.44]

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1541, арк. 105. Оригінал. Машинопис.

№ 26

Шифротелеграма Соколова до командирів радянських партизанських підрозділів Одухи, Олексенка і Скубка з нагадуванням про неприпустимість спільних бойових дій із Червоною армією

17 лютого 1944 р.

Для Одухи, Олексенко, Скубка

Еще раз напоминаю: ЦК требует Ваших действий не с частями Красной Армии на фронте, а в тылу немцев, районах Вам заданных. Когда выйдете на выполнение задач?

Соколов

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 110. Оригінал. Рукопис.

№ 27

Шифротелеграма Соколова до Кустова про перехід підрозділами УПА річки Горинь і просування в напрямку Житомирської області

17 лютого 1944 р.

Кустову

Данным Сабурова 12.2.44 г. УПА сформировал группы по 15-20 человек, маневренные отряды без обозов по 100-150 человек, десятками направляет леса Житомирской области. Несколько отрядов уже отправились через Горынь и двигаются на восток.

Соколов

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1454, арк. 48.

Оригінал. Рукопис. Чорне чорнило

№ 28

Із політичного донесення комісара партизанського загону ім. Берії Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів Крашенинникова для комісара з'єднання Кузовкова в справі тактики бандерівців щодо радянських партизанів і червоноармійців на теренах перебування загону та з інших питань

2 березня 1944 р.

Политдонесение комиссара партизанского отряда им. Берия Крашенинникова

Комиссару об'єднання п/о по Каменец-Подольской обл., тов. Кузовкову (с. Униев)

Действия нашего отряда распространялись на районы: Славутский, Плужанский, Заславский, Ляховецкий, Теофипольский, Базалийский, Антонинский, Волочийский, Черно-Островский.

5. Работа украинских националистов.

По имеющимся сведениям, полученным от задержанных бендеровских агентов, известно, что бендеровцы при любых условиях будут бороться против советских партизан.

В отношении Красной Армии дело обстоит так: если Красная Армия подойдет к Западной границе и остановится, то значит силы Красной Армии иссякли, и, в этом случае, можно вести внутри Красной Армии разлагательную работу и делать открыто наскоки на подразделения и части Красной Армии.

Если же Красная Армия пойдет дальше, то значит она сильна и зачищать⁹ ее нельзя в открытых схватках, а действовать, в таком случае, следующим путем:

а) открытыми средствами вести борьбу только против партизан.

б) основную часть оружия спрятать и подпольно разлагать Красную Армию изнутри.

В настоящее время установлено, что бендеровское «командование» убедилось в силе Красной Армии, увидев переход во многих местах Западной границы и начало поспешно проводить расформировку своих боинок с целью продолжения борьбы с Красной Армией и представителями Советской Власти подпольно (убийства из-за угла, антисоветская агитация).

ЩДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 84-86. Завірена копія. Машинотис

№ 29

Шифротелеграма начальника УШПР Строкача до командирів радянських партизанських підрозділів Одухи, Олексенка та інших (усього – 22 прізвища) про заборону перебування в радянському тилу, діяльність українських націоналістів під виглядом радянських партизанів та з інших питань

4 березня 1944 р.

Для Олексенко, Кот, Одуха, Шишко, Яремчука, Куницкого, Неделина, Санкова, Ветрова, Ковалева, Яковлева, Грабчака, Иванова, Федорова-Кизи, Маликова, Чепиги, Рудича, Андреева, Мясникова, Шкрябача, Погребенка, Савицкого

Под видом партизан [в] тылу Красной Армии и на фронте действуют банды националистов.

⁹ Слово написано великими літерами.

Сообщаю: ЦК КП(б)У дало указание все партизанские отряды, которые до 8.2.44 не уйдут [в] тыл противника, передать [в] Армию. Командиров и комиссаров не выполнивших поставленных задач привлечь к ответственности.

В дальнейшем ни под какими предлогами не разрешать отрядам выход [в] тыл Красной Армии.

Ваши отряды прошли славный боевой путь борьбы и должны с честью громить врага до полного освобождения нашей Родины. Предлагаю: немедленно выступить [в] глубокий тыл противника соответственно поставленным задачам.

Строкач

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1450, арк. 140-140 зв. Оригінал. Рукотис.

№ 30

Шифротелеграма Горпинюка для начальника УШПР Т. Строкача про бій між Червоною армією та націоналістами в с. Мощаниця Острозького району, проходження одухівцями смт Мізоча на Здолбунівщині та з інших питань

22 березня 1944 р.

Тов. Строкач

В Дермань, Мощанина и окрестных местах большая концентрация войск УПА, эти районы ими контролируются.

223 передовая Армия протяжении 5 часов вела бой с националистами Мощаница. Подробности уточняются. Соединения продолжают марш. Одуха 22 прошел Милич¹⁰.

Горпинюк

[Сообщено НКГБ и НКВД. 26.3.44 г. 3[...]. Мизочь 27 км Юж. Ровно]

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1542, арк. 21. Оригінал. Машинопис.

№ 31

Шифротелеграма командира Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів А. Одухи і політкомісара з'єднання Кузовкова для начальника УШПР Т. Строкача про бій із націоналістами в с. Мощаниця Острозького району 21 березня

25 березня 1944 р.

Тов. Строкач

21 марта отряды им. Берия, Хрущева, Калинина и подрывной отряд вступили в крупный бой с националистами в с. Большая Мощаница, Мизочского района, Ровенской области.

¹⁰ Йдеться про смт Мізоч (нині – в Здолбунівському р-ні Рівненської обл.)

Силы националистов составляли 700 чел. В результате боя уничтожены 224 чел., взято плен 21 чел., число раненых не установлено. Взяты трофеи: 2 ручных пулемета, один автомат, 50 винтовок. Наши потери: 4 раненых, 9 убито, 10 пропало без вести. Во время боя с нашей стороны была артиллерия и минометы, в результате чего в селе возникли пожары. Дальнейшее продвижение по Ровенской области обнаруживает большую засоренность территории националистами

Одуха, Кузовков

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1542, арк. 30. Оригінал. Машинопис

№ 32

Шифротелеграма [командира Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів і політкомісара з'єднання] начальникові УШПР щодо ставлення невідомих націоналістів до червоноармійців

27 березня 1944 р.

Тов. Строкач

Дополнительно сообщаем, что из подвалов освобождено 22 пленных красноармейца, а также найдены группы замученных красноармейцев. Освобожденные сообщают, что националисты захватили 10 командиров, сожгли их, а красноармейцев частично уничтожили, остальных захватили в плен.

Одуха, Кузовков

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1542, арк. 36. Оригінал. Машинопис.

№ 33

Шифротелеграма [командира Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів і політкомісара з'єднання] начальникові УШПР про радянських учасників бою з націоналістами в с. Мощаниця Острозького району 21 березня

27 березня 1944 р.

Тов. Строкач

На Вашу телеграмму № 2544 (4199) 21 марта в Мещанице вел бой националистами наш отряд, а не Красная Армия. Майор Горпинюк был плохо осведомлен. Результаты боя уже сообщены.

Находимся Зофьювка 30 км. северо-восточнее Луцк. Продвижение сильно тормозится плохой дорогой. В сутки делаем 18-20 км.

Одуха, Кузовков

*[т. Зайко. Ориентировать в обстановке
сообразуясь с данными Чепака вх. № 3884] [підпис].*

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1542, арк. 39. Оригінал. Машинопис.

Із політичного донесення комісара партизанського загону ім. Берії Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання Крашенинникова для комісара з'єднання Кузовкова про членів загону, які проявили себе в бою із українськими націоналістами у с. Великій Мощаниці Острозького району 21 березня, та з інших питань

2 квітня 1944 р.

Политдонесение с 1.3.44 по 1.4.44 комиссара партизанского отряда им. Берия (5 батальйона) Крашенинникова

Комиссару соединения п/о по Каменец-Подольской обл., тов. Кузовкову (с. Комарово)

За время с 1-го марта по 1-е апреля отряд совершил марш 450 км (Унив-Комаровка). За время марша, стычек и боя с буржуазными украинско-немецкими националистами (Большая Мщаница 21 марта 1944 г.) личный состав отряда доказал свою дисциплинированность, выносливость, боеспособность и преданность Партии Ленина-Сталина.

Колонна на марше всегда обеспечивалась точными разведанными и боковым охранением, в результате точной разведки моего отряда отряды им. Хрущева, Калинина и Петрова не попали на засаду, сделанную украинско-немецкими националистами в с. Большая Мощаница.

Наша разведка была обстреляна и от пули националистов пал смертью героя политрук разведгруппы тов. Зыско. Завязался бой, который продолжался 8 часов. Этот бой показал еще раз, что весь личный состав выполнил присягу народного мстителя, но особенно отличились следующие бойцы и командиры, которые беспримерной храбростью удостоиваются представлению их к Правительственной Награде, они личным примером увлекали за собой своих товарищей с твердым намерением умереть или победить шальной пулеметный огонь националистов, и естественные преграды, и прекрасная, по условиям местности, оборона, ничто не остановило бойцов и командиров и они штурмом овладели населенным пунктом Большая Мщаница.

1. Заместитель командира 1-й роты тов. Кравьон Абрам Игнатьевич проявил себя не только храбрым и мужественным воином, но и хитрым командиром. В решительный момент, когда цель 2-й роты залегла под огнем националистов, тов. Кравьон, презирая опасность, пошел первым в обход, ведя за собой роту. Не смотря на бешаный огонь националистов, тов. Кравьен вышел на их линию обороны, смял противника и лично убил 13 националистов.

2. Командир взвода тов. Василюк Антон, выполняя задание, зашел в тыл бандитам. Неожиданно открыл пулеметно-автоматический огонь, выбил их с оборонительных рубежей. Националисты в панике бежали. Тов. Василюк организовал преследование. Лично убил 7 националистов и забрал их оружие.

3. Командир взвода тов. Ярославский Григорий Степанович, ведя свой взвод в лоб противнику через трудно проходимое болото по пояс в воде и под сильным ружейно-пулеметным огнем бандитов, овладел окраинами села и завязал уличный бой, которым уничтожил одну огневую точку противника, лично убил 15 националистов и забрал их оружие.

4. Боец тов. Мельников Даниил, заметя пулемет противника, который мешал продвижению взвода, презирая опасность, пополз к пулемету врага, гранатой уничтожил пулеметный расчет и вывел пулемет из строя, чем обеспечил продвижение своего взвода для лобового удара.

5. Боец тов. Черненко Иван Иванович, выполняя приказ командира уничтожить пулемет противника, выдвинулся вперед, не боясь дождя пуль националистов, и гранатой уничтожил пулемет, но, отползая, чтобы доложить командиру о выполнении, был ранен.

6. Командир взвода тов. Ткачук Яков Александрович отличился личной храбростью и мужеством, военной находчивостью в трудные моменты боя. По личной инициативе занял командную высоту противника и помог пулеметным огнем соседскому взводу своей роты. Лично убил 17 националистов.

7. Командир разведвзвода Громов Анатолий Афанасьевич отличился в бою личной храбростью и отвагой. Он, уведя свой взвод в разведку в с. Большая Мцаница, был окружен националистами, но тов. Громов не растерялся, а принял с ними бой. В результате чего он вывел взвод из окружения националистов. В этом бою был ранен политрук разведгруппы тов. Зыско. Но Громов, не желая оставить его одного, занес политрука в дом, перевязал его раны и отстреливался из окон дома до последнего патрона, не подпуская к раненому политруку бандитов. Лично убил командира националистической сотни и взвода, а также 37 националистов.

Нашим отрядом через агентурную разведку были распространены листовки «До вас, зрадники». Были пойманы 29 националистических ватажков, которые признались в своем преступлении перед Украинским народом, рассказывали что они желают победить Красную Армию.

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 94-95, 98. Копія. Машинопис.

**Із наказу командира партизанського з'єднання
Кам'янець-Подільської області А. Одухи,
комісара з'єднання М. Кузовкова про заходи
із протидії проникненню в партизанські загони
агентури українських націоналістів**

15 квітня 1944 р.

Всем командирам и комиссарам батальонов

По имеющимся проверенным данным в Батальоны нашего Соединения, воспользовавшись притуплением бдительности отдельных командиров и комиссаров при приеме новых людей в отряды из Западных областей Украины, а также ненужным доверием, проникли явные агенты из числа руководящей прослойки Украинских буржуазных националистов. Эти агенты имеют задачу:

1. Пробраться в советские партизанские отряды, показным усердием завоевать себе определенный авторитет.

2. Вести разлагательную работу среди неустойчивых бойцов, сеять панику, компроментировать советских партизан перед лицом местного населения путем проведения незаконных действий в отношении мирного населения (грабеж, насилие, избиение).

3. Расширять сеть своей агентуры в среде партизан и через нее информировать националистические банды о местах дислокации, состоянии, вооружении и намерениях военных частей.

4. Прикрываясь маской партизана, проникать в расположение частей Красной Армии и шпионить в пользу немцев.

5. Проводить террористические акты против командного состава.

6. Уносить наиболее ценное оружие к националистам.

Кроме того, целый ряд активных националистов путем добровольного вступления в партизанские отряды, имеют цель сохранить себя и свои семьи на период прохода фронта от воздействия карательных мероприятий Советских карательных органов.

Исходя из вышеизложенного, считаю необходимым:

1. Провести основательную проверку и чистку нового пополнения из Западных областей Украины.

2. Отчислить всех вновь принятых западников и направить выявленных националистов в органы НКГБ, а остальных – в ближайшие райвоенкоматы.

3. Усилить охрану штабов и командного состава, для чего выделить наиболее проверенных бойцов.

4. О ходе и результатах этой работы систематически информировать командира и комиссара Соединения.

5. Впредь запретить прием новых людей в отряды из числа западных украинцев.

Командир Объединения п/о Каменец-Подольской области /Одуха/
Комиссар Объединения п/о Каменец-Подольской области /Кузовков/

[У правому верхньому куті документа дописано від руки червоним олівцем: «5й батальон»]

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 19, арк. 14. Завірена копія. Машинопис.

№ 36

Пропозиція командира й комісара з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області начальникам гарнізонів і начальникам НКДБ в Славуті, Острозі та Шепетівці щодо вчинення опору великим групам українських націоналістів

12 травня 1944 р.

Штаб Соединения партизанских отрядов Каменец-Подольской области под командованием тов. Одуха. 12 мая 1944 г. № С/1205

Начальникам гарнизонов и начальникам НКГБ г. Славута, г. Острог, г. Шепетовка

Соединение партизанских отрядов под командованием тов. Одуха 12.5.44 г. в лесу, юго-западнее в 4 км села Стриган вели бой с группировкой украинских националистов, численностью до 200 человек. Эта группировка нами разбита, захвачены пленные. Другая группировка националистов до 300 чел. ушла в леса. По всем данным эта банда будет проходить через населенные пункты: Комаровка, Дорогоща, Хоровица, Белотин. Командование Соединения предлагает выставить усиленные заставы в вышеуказанные населенные пункты, отрезать путь выхода банды на юг.

Командир Соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Одуха/
Комиссар Соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Кузовков/
Начальник Штаба Соединения Майор /Гончаров/

У лівому нижньому куті документа печатка:

[Штаб соединения партизанских отрядов Одуха].

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 28.

Завірена копія. Машинопис.

Акт про виклик навчального взводу на допомогу для бою з українськими націоналістами біля с. Стригани 12 травня, укладений начальником штабу з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Гончаровим, командиром взводу Каширським, командиром навчальної роти Івановим

12 травня 1944 р.

Штаб Соединения партизанских отрядов Каменец-Подольской области под командованием тов. Одуха. 12 мая 1944 года

Акт 1944 года. 12 дня, с. Стриганы

Мы, нижеподписавшиеся: начальник штаба Соединения партизанских отрядов под командованием т. Одуха, Майор Гончаров Н.Е. Командир Учебной роты курсов младших Лейтенантов 1-го Украинского Фронта Капитан Иванов В.И. и командир взвода старший Лейтенант Каширский Г.Г. составили настоящий акт в том, что 12 мая 1944 года, во время боя Соединения партизанских отрядов тов. Одуха с украинскими националистами численностью до 200 чел. юго-западнее с. Стриганы 4 км в районе Стриганского поселка (Торфоразработка) был вызван на помощь учебный взвод.

В результате совместных боевых действий и стремительной атаки, овладели торфоразработкой, при этом уничтожено 83 националиста, 20 врагов взято в плен. Захвачены трофеи: винтовок 25, пулеметов ручных разных типов 8, автоматов 4 и боеприпасы. Наши потери: убит курсант тов. Сельканов. Со стороны партизан: 3 чел. убито и 3 ранено. Особо отличились в бою расчет 50 м/м миномета наводчик тов. Непогодъев и заряжающий тов. Гонта. Ими уничтожено до 12 националистов. Также отличились: командир станковых пулеметов тов. Брусницын.

В рукопашной атаке отличились курсанты: Искандаров, Беспалов и Урубков.

Благодаря активных действий взвода курсантов под командованием Капитана Иванова и старшего Лейтенанта тов. Каширского и Лейтенанта Худакормова, поставлена задача командованием Соединения выполнена, националистическая группировка разбита. О чем и составлен настоящий акт в двух [э]кземплярах.

Начальник Штаба Соединения Майор /Гончаров/
Командир Учебной Роты Капитан /Иванов/
Командир взвода старший Лейтенант /Каширский/

У лівому нижньому куті документа – кругла печатка:

[Штаб соединения партизанских отрядов Одуха].

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 29. Оригінал. Машинопис.

№ 38

Довідка про бої одухівців із українськими націоналістами на Славутчині, укл. старшим помічником начальника 2-го відділу УШПР, майором держбезпеки Я. Коротковим

[Травень 1944 р.]

Справка

10/5.44 гранизон Славуты и соединение Одухи вели бой с бандеровцами в районе Крупец, 4 километра севернее Славута, уничтожено 83, взято в плен 26 бандеровцев. С нашей стороны убито 4.

15/5-44 между Шепетовка–Славута [в] районе Цвитоха уничтожено более 100, взято в плен 21. Наши потери один сержант. Остальные группами прорвались на восток.

По показаниям пленных хотят пройти в Киевскую область с задачей уничтожить руководящие органы советской власти, готовить население к восстанию и захватить Киев.

Основание: Сообщение т. Бовкуна № 6254 от 16/5-44 г.

Старший помощник начальника 2 отделения УШПД
майор госбезопасности Я. Коротков

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1641, арк. 35-35 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 39

Шифротелеграма [командира Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів і політкомісара з'єднання] начальникові УШПР щодо перебігу та результатів бою з бандерівцями біля с. Стригани 12 травня

14 травня 1944 р.

Тов. Строкач

12 мая в районе Стриганы силами оставшихся после реформирования командного состава приняли бой с украинскими националистами. Количество противника 320 человек. Бандеровцы двигались из района Кременца через районы Оженина, Кривин, Гоща на Стриганы и в Славутские леса, где, по их словам, уже имеется солидная группировка. С опроса пленных установлено, что должна по тому же маршруту двигаться еще одна крупная группа. Цель: продвижение в восточные районы Украины для антисоветской деятельности. Бой продолжался 6 часов. Результате убито 22 и взято в плен 30 бандеровцев. Захвачено 8 пулеметов, винтовки и документы.

Одуха, Кузовков

ЦДАГО. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1542, арк. 110. Оригінал. Машинопис.

№ 40

Повідомлення начальника штабу з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Гончарова для начальника Славутського гарнізону і начальника Славутського управління НКДБ про перебування націоналістів у лісах неподалік села Лісичого 13 травня

14 травня 1944 р.

Штаб Соединения партизанских отрядов Каменец-Подольской области Под командованием тов. Одуха, 14 мая 1944 года, № 01206, с. Стриганы
Начальнику гарнизона г. Славута, начальнику НКГБ г. Славута
По данным разведки Штаба Соединения партизанских отрядов под командованием тов. Одуха, установлено:

13.5.44 года в 18-00 большая концентрация украинских националистов в лесах, что западнее и северо-западнее села Лисиче, в то же время группа националистов до 200 чел. находилась в кустарниках, что южнее 4-х км села Лисиче, из того количества националисты отдельными группами проходили в с. Лисиче за продуктами. О чем доношу до Вашего сведения.

Начальник Штаба Соединения Майор /Гончаров/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 36. Завірена копія. Машинопис.

№ 41

Звернення командування з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області (командира Одухи, комісара Кузовкова, начальника штабу Гончарова) до начальника Славутського гарнізону щодо необхідності виділення боєприпасів, які потрібні для боротьби з українськими націоналістами

14 травня 1944 р.

Штаб Соединения Партизанских отрядов Каменец-Подольской области Под командованием тов. Одуха, «14» мая 1944 года, № 456

Начальнику гарнизона г. Славута

Прошу отпустить для Соединения партизанских отрядов под командованием тов. Одуха боеприпасов: патрон ППШ – 20 тысяч, патрон винтовочных немецких 2 ящика, патрон винтовочных русских 2 ящика.

За отсутствием указанных боеприпасов командование лишено возможности вести борьбу с украинскими националистами. Для той цели следует наш председатель, помощник начальника штаба Соединения капитан Гусев Ф.Ф.

Командир Соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Одуха/

Комиссар Соединения п/о Каменец-Подольской обл. /Кузовков/

Начальник Штаба Майор /Гончаров/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 37. Копія. Машинопис.

№ 42

Звернення заступника начальника УНКВС Кам'янець-Подільської області Титова до начальника партизанського з'єднання області, полковника А. Одухи щодо необхідності припинити розформування партизанського загону в Славутському районі через активність бандерівців на Славутчині, Шепетівщині і Полонщині

15 травня 1944 р.

УССР. Обласное УНКВД Каменец-Подольской обл. 15/V-44 года

Начальнику партизанского соединения полковнику тов. Одуха

В связи с большой засоренностью бандитскими группировками-бенде-ровцами на территории Славутского, Берездовского, Шепетовского и Полонского районов. Прошу поставить вопрос перед выше-стоящим органом временно не расформировывать партизанский отряд находящийся на территории Славутского района и сохранить его, как боевую единицу.

Замначальника обласного УНКВД по Каменец-Подольской обл.,
подполковник /Титов/

*У лівому нижньому куті документа –
кругла печатка обласного УНКВД.*

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 38. Оригінал. Рукопис.

№ 43

Повідомлення начальника штабу з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Гончарова для начальника Славутського гарнізону і начальника УНКДБ Славутського району про прибуття озброєних націоналістів у ліс біля села Лисиче 16 травня

16 травня 1944 р.

Соединение партизанских отрядов Каменец-Подольской области под командованием тов. Одуха, 16 мая 1944 года

Начальнику гарнизона г. Славута, начальнику НКГБ Славутского района
Доношу, что сегодня 16 мая 1944 г. в 6-00 группа вооруженных буржуаз-ных националистов до 600 человек (шестьсот) приходила через село Головли Чешские в лесок, что в одном км севернее с. Лисиче, где остановились.

Начальник Штаба Соединения Майор /Гончаров/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 20, арк. 45. Завірена копія. Машинопис.

№ 44

Із відомостей виконувача обов'язки начальника штабу 1-го батальйона [Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання] Тюренкова для невідомого адресата про бої з націоналістами у Великому Скниці, Баран'єму, Улашанівці та ін. селах у грудні 1943 – січні 1944 рр.

24 травня 1944 р.

Сведения по 1-му батальону 24.5.44 с. Стриганы приказание № 124
Декабрь месяц. Великий Скныт. Бой с националистами. Наши силы – рота, силы противника – до 100 чел. Результат боя – убито 2 националиста, 1 взято в плен, после чего расстрелян.

Январь месяц. Баранья Улашановка. Бой с националистами, наши силы – рота, силы противника – 11 человек. Результат боя – 1 убит, 10 взято в плен после допроса расстреляны.

За – Начальник штаба /Тюренков/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, стр. 18, арк. 1-1 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 45

Із відомостей виконувача обов'язки начальника штабу 3-го батальйону [Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів] для невідомого адресата про бої з націоналістами біля с. Вовківців 23 лютого 1944 р., у с. Мощаниці 21 березня 1944 р. та з інших питань

24 травня 1944 р.

Сведения по 3 батальону на 24.5.1944

23.2.44 г. Бой с националистами в районе с. Волковцы, наши силы до 16 чел., противника до двух взводов. Убили 4 националистов, взяли в плен 3 националиста и передали в РККА 151 с/п 8 с/д.

9.3.44 г. Операция по уничтожению националистов. Наша группа в количестве двух отделений. Поймано и передано в РККА 8 чел. националистов. Захвачен склад с зерном.

21.3.44 г. Бой с Националистами в селе Большой Мощанице. Наши силы – батальон, силы противника – до 600 чел. Уничтожили 33 чел., сожжено 60% села. Село полностью очищено от националистов. Освобождено 2 бойца РККА.

За начальника штаба: [підпис нерозбірливий]

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, стр. 18, арк. 5-6. Оригінал. Рукопис.

№ 46

Із відомостей завідувача діловодства 8-го батальйону Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів Савинського для [командування з'єднання] про бої загону ім. Калініна 8-го батальйону з націоналістами в с. Мощаниці Острозького району 21 березня

24 травня 1944 р., с. Стригани

Сведения по 8-у п/батальйону от 24.5.44 г.

III. Места продолжительных стоянок партизанского отряда им. М.И. Калинина.

1. Лес района Шепетовка–Славута, 41-й участок с 1.1.44 по 17.[1.44].

1¹¹. Романины с 17.1.44 по 20.1.44 г.

IV. Место крупных и мелких боев проведенных п/отрядом им. М.И. Калинина.

21.3.44 г. Бой с украинскими националистами у с. Велька Мощаница.

Бендеровцев – 500-600 чел.

П/отряд Калинина 180 чел.

Результат боя: Занятие партизанами с. Велька Мощаница и бегство бендеровцев.

Верно: зав. дел. [підпис нерозбірливий] /Савинский/

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 18, арк. 17-18. Оригінал. Рукопис.

№ 47

Із відомостей начальника штабу окремого підривного батальйону [Кам'янець-Подільського з'єднання партизанських загонів] Капліна для [командування з'єднання] про бої з націоналістами в лютому, березні й травні 1944 р.

24 травня 1944 р.

Сведения по отдельному подрывному батальйону согласно приказа от 23.5.44 г

Находясь в тылу противника на населенные пункты распространялись влияния на следующие: Славута, Цветоха, Каменка, Шепетовка, Городище, Полонное, Острог, Плужное, Траулин, Хролин, Конотопы.

24.2.44. Бой с Националистами в районе с. Пототуров. Рота партизан – 39 чел. Националистов – до 100 чел. Взято трофеев: 1 пулемет, 12 дисков, 600 патрон.

21.3.44. Бой с Националистами в районе Н. Мощаница. Партизан – батальон 120. Националистов – до 700. Убито 55 националистов, 2 взято в плен. Трофей 5 шт. винтовок. Наши потери: 3 убито, 2 ранено.

¹¹ Так у документі.

12.5.44. Бой с националистами в районе Стриганской торфоразработки. Численность противника – до 300¹² чел. Партизан отдельного подрывного батальона 12. Убито 12 националистов. Взято трофеев 3 пулемета, 8 винтовок.

Начальник штаба: [підпис нерозбірливий] /Каплин/
ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 18, арк. 19-19 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 48

Радіограма [командира Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання й політкомісара з'єднання] начальникові УШПР про результати бою з бандерівцями біля с. Стригани 12 травня

[Травень 1944 р.]

Строкачу

12 мая в районе Стриганы силами, оставшимися после расформировки командного состава, приняли бой с украинскими националистами. Количество противника 320 человек. Бендеровцы двигались из района Кременца через район Оженина, Гоща, Кривин на Стриганы и Славутские леса, где по их словам уже имеется солидная группировка. С допроса пленных установлено, что должна по тому же маршруту двигаться еще одна крупная группа. Цель продвижения в восточные районы Украины для антисоветской деятельности. О всем поставлено в известность местные советские органы. Бой продолжался 6 часов. В результате убито 102 и взято в плен 30 бендеровцев. Захвачено 8 пулеметов, винтовки и документы.

Одуха, Кузовков

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 9, арк. 63. Копія. Машинопис.

№ 48а

Зі звіту командира 6-го батальйону з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Вощили, політкомісара батальйону Томашевського для [командира з'єднання А. Одухи] про сутички з націоналістами біля сіл Перерослої, Улашанівки, Стриганів

[Травень 1944 р.]

14.XII.1944¹³ в районе с. Миньковец Славутского района. Наши силы: штаб с охраной 25 человек. Силы противника: свыше 1000 тыс. чел.¹⁴

¹² Один із нудів домальований, видно як хтось наводив його контури.

¹³ Рік вказаний невірно. Треба – 1943 р.

¹⁴ Помилка автора. Мало б бути – 1 тис. чол.

Результат боя: а) наши потери 7 чел. убитыми, 1 тяжелоранен; б) потери противника не установлены. Штаб с документами вышел с окружения.

25.XII.1944¹⁵ в районе с. Перерослое Плужанского района. Наши силы: 3 человека. Силы Украинских Националистов: 40 чел. Результат боя: уничтожено 2 чел. Остальные разогнаны. Захвачено 8 повозок, 16 лошадей.

1.I.1944 г. в районе с. Влашановка. Наши силы: 6 человек. Силы противника: 60 чел. Результат боя: уничтожено 17 националистов. Наши потери: 1 партизан тяжело ранен.

12.05.1944 г. в районе с. Стриган бой с украинскими националистами. Наши силы (от нашего батальона 8 человек) совместно с другими батальонами. Силы противника: 800 человек. Нашим батальоном уничтожено 14 националистов. Взято в плен 5 националистов. Захвачено трофеи: 1 пулемет, 15 винтовок, патрон 4100 шт.

Командир батальона Воцила
Комиссар батальона Томашевский

ЦДАГО. – Ф. 96, оп. 1, спр. 18, арк. 11-14. Оригінал. Рукопис.

№ 49

Спогади жителя Славутського району, учасника УПА на Волині Зеленюка Івана (подаються в аворській редакції)

Я – Зеленюк Іван Юхимович. Мос псевдо – Кармалюк. Родився 7-го липня 1924 року в сім'ї крістьяня, бившиго петлюрівця. Проживали: село Русивель Гошанского р-у Рівенский обл. Ще дещо про себе, що трошки запам'ятав. У 1939 році закінчив 7 класів польської школи. Учився підпольно, бо полякі ісключили мене зі школи, що невіхристились на польську віру. Така була учоба моя.

У 1942 році я вступив в молодіжну організацію кандидатом ОУН. А коли мені сьомого липня ісповнилось восімнацять років, мене прийняли вже членом ОУН. Я прийняв присягу і так ни зрадив по сьогодняшни день (цим горжусь) ОУН. Нас убучали старши бивши воякі: военим ділом, історію. Все подпильно давали нам закалку. Говорили хлопці: нима чоґо диржатись за спідниці, ворогі лізуть [із] заходу і сходу, тра ратувать Україну і нарід.

І так в травні 1943 році я став воїном Української Повстанської Армії. Батька дід по матері і дідив брат був штаб-капітаном Рускої Армії. Всі отправили своїх синів, поблагословили (батьків брат тоже свого сина), дали нам сховану зброю.

¹⁵Рік вказаний невірно. Треба – 1943 р.

З начала нам помагали організувати боївку. Перше ми організували велику боївку. Командиром став мій дворідний брат Зеленюк Володимир Антонович (псевдо Лобок). Він вже служив в Армії, вже був обстріляний. Наша була перша задача – здобувати зброю. Вішукували в населення, в кого де було сховане, доставали з колодезів, з річок. Х[о]дили часто в засідку на німців з боївкою Очмана на шосе (проміжток Рівне – Корець) і так здобували тяжко зброю.

Дуже мені запомнився 1943 рік, сьомого липня, на Івана Купала (день мого народження). Німці приїхали в село Майків Гощанського р-н Рівенської обл. Люди повтікали в ліс, то вони закатували священика. Нам дали знати. Нас була мала сила, [то] ми зв'язалися з чотою Деркача і зробили засідку з помочу сільських дятків. Вони нагнали всього, самогонки понапивались і з письнями їхали на підводах. А в нас було два скоростріли. І перехрестним вогнем як вдарили по їх дятки, як нароби шуму! Було вбито 12 німців, два взято в полон. Награбоване все забрали. З нашої сторони було чотирі чоловіки ранених, в том числі і я в ногу. Но ми знали, що на другий день німці прийдуть отомстити. Но ми [...]ряли силу, ни пустили даже до села. Втїкли і після того в тому селі ни бачили німців, аж покі ни пірїходив фронт.

Ще був такі епізод в селі Тудорів Гощанського р-н. Було німецьке хозяйство там. Кіровав німець. В то хозяйство входило три села. Дуже був вредни. Їздив на брічки, дуже гарних два коня шпакі. І тра було його знищить. Фурманом був наш мужчина. І перед жнивими німець об'їжав всі поля. І ми договорились с фурманом, що «коли будеш їхати, то остановись». Указали місце, наче ни де ни проїдеш. Ждали два дні і мені нога вже трохі загоїлась. І я решил іти в засідку. Бачимо – їдуть. Поза[д]і – охраник на коні, і один був охраник в брічки. А ми були вчотирох: двох було в кустах і двох в житі. Правда, в указаному мисть остановились ми. Вискакуємо: «Гендегоф!». Той на коні зразу втік, а ми ціх забрали. Ландвіта зв'язали (так його звали), охраника тоже на брічку і поїхали. Нидалеко стояла сотня. Бачать, ландвірт їде. «Пріготовитись!» – команда. Командир глянув в далековід, а ми махаємо руками. Сотенни[й] каже: «Добре, що ви їхали прямо. А були б звирнули де-нибуть в сторону, капут було б». А фурман, которі возив німця, пішов до нас в УПА. Пустили разговор, що його вбито, щоб ни подозривали. Ще був би й де я учас[т]вував.

Сило Нівіркив Корецького р-н. Там тоже було німецьке хозяйство. І там було бильше двацяти коней і наша була задача забрати коні. Но ми прихватили ще рогату худобу і до ранку ми вже були далеко в лісі.

Після того я був вже в сотні і пішли на схід – Жітомирська обл. і Вінічка. Но там вже були часто бої з німцями і советськими партизанами. Коли встрічались з настоящими партизанами, то расходились мирно, а коли с

такими як одуховці, то часто були неприятності. Там була німецька школа, багато робили шкоди і наша була задача уніщити. Це після того, як у Рівному в тюрми ростриляли наших 150 чоловік. Но там пішла зрада со сторони советських партізан, де ми находимся, бо вони ни могли нам нічого зробити. Наступ. Зав'язався бий. Но ми були на вигідним позиції і німцям нивдалося взять наші позиції. Тono постраждало трохи наших хлопців. Від літаків стріляли скорострелив і кідали бомби, а силою нас ни взяли.

Після бою ми вирнулися в Корецький р-н. Це вже був пріфронтівий період. Мадярі вже втікали з фронту. Ми їх розброювали. Вони нам здавались, сопротивлення ніякого ни чинили. І ми вже були розділяни на мали групи, щоб лекше було пережить фронт.

Десь в листопаді в сило Сапожін Корецького р-н (футор Мар'янівка, три кілометри від шосе) приїхало три німецькі машини з трофеями всякими. І зразу пішли по хатам просить «яйко, млеко». І ми дізналися, що там є зброя. Ми попросили жінок нічого, а главне – напоїть німців. Їх було (тобто німців) девіть чоловік. Один був вартові[й] коло машин. Жінкі його першого напоїли. Ми подійшли до машин – він вже був п'яний. Лижав, токо щось бормотав. То ми набрали зброї. А радом був ліс, [так] що після фронта озброїли сотню чоловіків, котрі не пішли на фронт. В тій сотні мене прізначили ройовим.

Ще пропустив, що як німци отступали то був бий в тому ж згаданому Майкови. І було наших раняних три воякі, вбитих ни було. І нас трох оставили коло ранених. Ще з нами була санітарка Сторожук Анна Іванівна, дівоче прізвище Кушнір. І ми з раненими пережили фрон[т] в бункері – сило Глябочок. А врага жида привозили з сусіднього сила Садкі Острігські р-н.

Фронт пройшов, хлопці стали здоровши. Приїхали приставники сотні і забрали на Крименещину, сотня була звитиль.

І ще було. Но там бою ни було – німци гнали награбовану худобу сило Тайкури. Биля Мощаниці побачили нас, почули стрілянину і повтікали. Худобу ми всю забрали. Ще було багато сутичок з німцями, такі нивеликі я их нищитаю.

Коли фронт пройшов, стало трохи затише. Совети стали робить мобілізацію на фронт і всі воєннообязани, котрі не хотіли іти на фронт, кінулись до нас в УПА. В нас зброї було багато. Зразу організовали сотню котрі були вже трохи обстріляни. Мене прізначили ройовим. Дали 12 чоловік, два було ниобстріляних. Сотенни[й] був псевдо Свіщ. Потім другу сотню псевдо Квітка і мене в ту сотню прізначили чотовим. Було 34 чоловіка і вже в нас в чоті був ПТР (тому було 34 чоловік). Потім організовали ще сотню і вже став куринь – три сотні. І ще була учебна школа связістив. Куріним був Недоля з Тучина (повісили в Рівному).

Зразу після фронту була трохи затіше. Більшовикі нас ни зачипали і їх тоже. Аж покі ни явилось НКВД. Стали арешти, висилка і тоді стали вже бої з енкаведистам[и]. Стали організували більшовикі изстребителъни батальони. Стали знущаця з населеніем, грабить і тоді вже начались часто бої. Вони ни надіялись, що в нас така сила. Кожний сотні був призначан р-н. Наший сотні був призначен Корецький р-н, Гоцанський і часть Остроського. Перши наш бий був сило Совпа Корецького р-н. Ми там стояли – більшовіки найхали грабовать на возах. Но ми їх в сило ни пустили. Розвідка нам доложила і їдутъ на возах. Ми виставили скоростріли. Більшовикі ни надіялись, мало хто втік.

І ми зразу ушли на Житомирщину. Там ми пробули почті пів мисяця і нас ни хто ни трогав. Там ми трошкі одохлали, хоч у лісі. Но то вже був березень. (В наших теренах фронт пройшов січнем місяцем). Розвідка наша повідомила, що готовіца облава на нас, і ми звитиль перейшли в Гоцанський р-н без боїв. Росквартировались в селах Майків, Жаврів і вже тоді начались Гурбовскі бої.

Курінни[й] Нидоля собрав всі сотні і ми рушили на Острігчину в сторону Гурбів. Наша задача була вдарить більшовікам заду. Зробить паніку, щоб наші відділи вийшли з оточеня. Но ми трошкі запізнились, верніше, вони вирвались з оточеня раніше назначеного часу.

Ми з ними встрінулись в місцев[о]сті десь там коло сіл Гільча. Зразу полковник Ясен визвав нашого куріного, сотених і дав указ прокласти війскам дорогу на Полісся («ви тут терен добре знаете – і вперед»). А колона була бильше двох тисяч. Наши сотні впереді шли ночью і днем. Расквартировались в селах Глибочок, Жаврів, Майків і футора Русивель. Штаб був в Майкові. Но наша була пропаганда, що йдемо на схід, а робили маршрут на північ, на Поліся. Наша задача була переправи через шосе. Отдыхали два дні. Робили підготовку де і як, в які час, лучше, бо то велика сила. Якшо сотня або чота, то можна було проскочить низамітно. А до шоса десять кілометрів. Но пока спокійно, ни хто нас ни чипав і ми нікого. Провірили не раз місцеві[с]ть для переходу заступником полковника Ясена.

Оприділились между силом Сапожин і Самострілами Корецького р-н. Ростояніе переходу – приблизно кілометр. Наступав вечір і вірушили в похід. В місто Корець і Гішу дали знать, що ми переходим шосе в такій то час, щоб там зробили паніку більшовікам, що переходять Бандеровці шосе дуже великою силою з гарматами шапками, а то їдутъ колона за колоною, щоб там трошкі затрімались. Но ми для безопасности виставили скорострили в обідьві сторони, і так прошли биз всяких пригод добре, токо пару вояків пошкодили ноги, бо спішили.

Стало вже розвідняця. Підходим до сила Желізниця Корецьки р-н. Розвідка доносить, що в селі в школі находяця совіти, но їх там нибагато. Хлопці зли після Гурбів. Одна сотня пішла нступленіе, чуемо, що там

зав'язався бій. Ночю більшовікив наїхало багато. Хотіли нам отрізати до-рогу до лісу, но вони запізнились і як зав'язався там бій, то було страшно. Перебили їх всіх. Мало хто втік або сховався. Хлопці кажуть, хоч душу от-вели після Гурбив. Но там скопилась велика сила, ни стало хватати продо-вольствія і ришили: часть пішла на схід, на північ, на захід, но вже малими групами. Я своєю чотою пішов Корецький р-н, а чотові Лобок пішов Гощан-ський р-н, а сотени і куриний і одна чота остались ще на Полісі. Чота Лобка попала в окруженіє в Гощанському р-н. Осталось в живих чудом висім чоловік. Чотови[й] сам себе застрилив, а це мий двоюрідні брат.

Це вже був серпень місяц. Більшовики онаглїли, ни дають спокою і нам було дане місце, де ми повинні встригаця сотеним і курїним. А я з чотою замаскірувавсь Русивські ліс нивеличкі рядом з більшовиками. Вони по-чали обмолотку хліба і здавали государству. І ніхто не міг подумати, що ми там под носом два кілометри від соша. Потім більшовики своєю роботу зро-били і вибралїсь, а ми там стояли почті дви неділі.

Після ми переквартїровалїсь в Клепацкі ліс, це вже Славутчина. І вже началїсь холода. [Це] змусило нас перейти на футора, де находилїсь кри-ївкі. Но нам ни прїшлось довго там бути. Куринни[й] Недоля визиває нас в Тучинькі р-н. Це вже був грудень місяц. Мене визвали в штаб і говорати «передай чоту, а сам одохни, в розпораженя штаба, і жди срочного заданія». Тут вже Рожїство наступило, а я жду. Визиваю мене знов, говорати: «Одох-нув? А зараз слухай задане дуже ответствене. Ти населений пункт знаєш, там був. Кожну стежку тоже знаєш. Бири собою два стрільца любих, кого знаєш, надїйних хлопцив і щоб вмили їхати на конях. Зброя – німецки ав-томати, пистолет – в тебе є». Дають мені кличку (пароль) як я повинен від-повісти, і кличку як вони повинни відповісти і – «там получиш дальше за-даніє, і без зв'яскив дорогу знаєш». Я собою взяв бившого літїнанта Советско[ї] Армії (він втік [з] плену і перейшов до нас, провірени мий за-місник), а друго[го] – с Покори Славутські р-н.

Соше ми пройшли спокїйно. Шли футорами. Ночю лісом погано їти. До-ходим до лісу. Бачу багато слїдив. А це було 19 січня 1945 року. Заходимо в ліс. Дорогу я тут знаю. Знаю, де тут сбираюця мищини, котрі ни пошли на фронт. Тут вони обучаюця і ждуть, коли їх заберуть відділи УПА. Вони мене знають, распитують як, що, а нам вже 23 січня тра бути на указаному мисті. Ми думали тут день пирибуть і дальше в дорогу, а більшовіки нас побачили і ни хотїли робить тривогу, покї ни подїйде сила. І слїдом шли за нами і ви-скакують за корчив: «Стой, руки верх!». Ми – втікати, а вони слїдом за нами і стріляють. Но коли біжати і ліс – то нипопадуть.

Ми направились на сило Довжкі Славутского р-н. Хотїли на Крилов Ко-рецького р-н. Бачимо, а там як стїна їдуть, облава. І ми опинились в оточенї. Я вихватив пистолет, стріляю тебе і себе. Він вихватив мене з рук пистолет

і кинув в сторону. Смерть собі завше можна зробити. А то була дуже велика облава, бо перед тим в тому лісі стояла велика кількість наших відділів, котрі шли з Вінічини на Кресменечину.

І відділи ушли, а враньци облава. Були даже Вінічки НКВД. Якраз саме тоді був тяжкі час, половина зими. І так закінчилась моя воєна карєра. Сразу нас розділи. Ми були гарно одіти. Мені дали черевіки – на одну ногу обідва. Зв'язали нам руки і на откриту машину. І – в Гощу (районне містечк[о]).

Якраз люди посвятили воду. Одни якісь дідуля зняв себе кожушину і кінув нам на машину. Остановились. Кричать: «Бандера!». На машину сьвячену воду вилили. Но тут люди заступились, стали говорить, що його син на фронті. І вони отстали. Кажуть: «Маеш щасте, что син на фронте». А син – в бандерівцях. Бо так було багато, що находився в бандерівцях, а говорили – «на фронті».

Ще забув напісать, що ми стояли в Майкови і доносить нам розвідка, що в селі Русивель стрібки граблять людей, в кого син або дочка в бандерівцях. І стояла чота кавалерії с тих коней, що мі отобрали в селі Нивіркив. Зразу на коні – і тудя! А то – приїхав секретар райкома партії, місцеві житель. Дуже була вредна людина. Стрибків всіх побіли, в том числі і секретаря. Я підійшов, говорю: «Собака і собача смерть». А людям рота ни зав'яжеш. Но був смертельно раняни наш один кавалерист. Но мені прішлось чотирі рокі лишніх сидіть на каторзі, ни підходив ніякому зменшенію каторги. В ділі в мене було записано: участвував в бивстви секретара Компартії.

Но коли мене привезли в Гощу, стали страшні тортурі. Стали все випитувать, бо я все знав: де криївки, де продовольствие в якої криївкі, де ранени находяца в якої криївкі. Служба безпекі взнала, що я перенешу такі тортурі і ришили прінять безопасност. Вдруг я ни видержу і росколос, бо багато так було що росекречовали наші таємниці. Я їм говорів, що я нічого ни знаю, я чоловік воєнни, виповняв прикази сотенного. В нас зараз приказ тоно обороняца, а ни наступать. На другі день мене повили в столову і розв'язали руки. Но мені руки так заклякли, що я не міг до рота довести. Привели мене і посадили в діжуркі. А руки св'язани. Дивлюсь, заходить дочка того сикрїтара вбитого (ми разом в школу ходили до четвертого класу). Приходить до мене, каже: «Іване, які ти распатлани...». Бере мене за волос. Чую, що вона добре вчинилась і хотіла мене вдаріти. Я як дав ногою, то вона полетіла в угол до печкі і опіклась об дверкі печкі.

Но пошла чутка, що Кармалю[к] росколосся і десь на днях повезуть його показувать. Вже підготовили боївкі, що або віручать, або застрелять. Добре поназдівалися зі мною, нічого з мене ни вибили, тоно два зуба.

Зайшов якісь начальнік (в Ровно його «капезе»): «Обб там він все розкаже». І на другі день мене на сані два міліціонера, і мене в Рівне. А дівчата дивляца (тоже арештовани[х] обслуговують), кажуть «сука, вже повів показувать» [і] махають кулаками. Но коли побачили, що мене повезли в Ровне

і я тут ні зрадив нікого, трохи оспокоїлись. Но в Рівному мені дали добре. Я зразу сказав то, що в Гощі [...?], я нічого більш ні знаю.

Ще був такі епізод. Нахожужь на допіті, следовательно вроді трошкі пом'якшав. Коли – очиняюця двері, заходить [...?]тай і зразу давай мене бить. Говорить: «Твого брата сьогодні на Полісі бандити вбили». Що вони зі мною робили, я ни пам'ятаю, но читач догадаеця. Мене непридуманого вкінули в камеру. Коли я трошкі прийшов в себе, дивлюсь, що дуже блискучи чоботи, а підняця ни могу. Аж чую, говорить: «Но тобі добре досталос». Я трошкі підняв голову – одіти кожжане пальто. Думаю – це моя смерть. Тут він до мене трошкі: «Піднімайсь, скоро прінесуть сніданок». Коли приносять йому маленькі варенички в смитані, колбаска, шоколадка, сігарети, каже: «Кушай, я ни буду». Оказуеця – май[о]р, командир истрибітільного батальону Рівенского р-н застрилив по п'янки два своїх подчиньоних і за ним ганялись, хотіли вбить, то його тут сховали. Я трошкі коло його отжив. Їсти носили три рази на день, а їсти він нічого ни їв, тоно курів. Говорить до мене: «На волі ми врагі, а тута друзя». Дали йому десять років.

Вже більше мені того следователя ни дали. Повіз брата хоронить десь в Росію. Но вже сліство почті вже було готове. Ще визвав мене начальник слественного виділення, дещо вточнили, я росписався. Він наложив резолюцію і передав в суд, а мене – в тюрму до суда. А в тюрми був корпусним Іван з Берездова. Завше ходив з дерев'яним молотком і так його прозвали «Іван-молоток».

А 27 черв[н]я 1945 року визвали на суд нас (чоловік десять). Дивлюсь – «Повни[й]» (той, що нас разом ариштовали, так його було псевдо). Начали судить десять минут і готові: кому десять, кому п'ятнадцять. «Повному» – моему другу – двадцять. Думаю – і мені двадцять. Коли начали зачитоватъ вирок, так я участвував при вбивстви секретара района партії і був чотовим – викша мира наказанія, ростріл. «Понятно, – кажу, – понятно». Зразу охраникі наділи наручніки, вивели нас всіх на улицю. Мене – наперед, ще пріковали до охраника. Люди дивляця, плачуть, а хто – показуе пальцем і сьмиєца. Приводять в тюрму (в подвал, одинадцяту комору). «Іван-молоток» ключив ни мав до смертельних камер, но молотком получил по спині вже.

В камері було чотирі чоловіка. Парашу сами виносили. На прогулку ни виводили. Сиділи і ждали смерті. Наділи наручніки, вивели на подвір'я тюрми. Думаю – «то все, повезуть вішати». Тоді була така мода в більшовікв. Бачу, видуть в здание на другі поверх, в кабинет начальника тюрми. І зачитуе: «Верховни Рада СССР во главе с пріседател Калініним вам зменшили кару смерти на двадцять років каторжних робіт і 5 років поражения...». І дав команду знять наручнікі. І – знову в тюрму, тоно вже в общу камеру. Там було два священіків. «Ой Боже, ти с того сьвіта!», – давай мене угощать, молиця за мене, що я живій. Но там був недовго.

Зразу на етап до Харкова, а там до Дніпетровка. Там була централь – пересельни[й] пункт[т]. А з Дніпетовка нас нагрузили ешалон і до Арханлеска. Там нас подержали пару днів і нас напхали в баржи, як в бочки оселедців. То вже було страшилице. Цого ни опісать, бо зараз такого никто ни повірять. Дуже була велика качка, тую кідало як коробку сірників. Люди блювали, дуже багато вмирали. Гараче, сморід. Покійних кідали прямо в море. А акули слідом за парашодом чуют здобич. Давали такі хліб клейкі, що кто трохі болів жолудком, то ни доїхав до місця.

До Дудінки везли по Білому морю. Коло Новой Землі, Бараньцевим морем, потім в усть річки Єнисей, і до порта Дудінка ми шли парашодом двінацять діб. В Дудінці нас загнали в баню разом з жинками, начали робить обробку, стріжку. Чоловіків жинки стрігли, а жінок – чоловіки. Передягнули нас, дали стари ватни бушлати, штани ватни, буркі на ноги. Начали трошкі підготовлювать. А то покупці нас таких страшних ни хотіли брать. З нами разом в баржі їхали жінкі і власовці. Но вони були відгрожани від нас, бо власовці везли дуже багато добра, пограбованого. Так їхали додому, а їх вагони – в баржу і в Дудінку. Тут прі обіски все отобрали, а осталь блатни. А вже було холодно, мороз до тріцяті градусив. І нас погрузили на открыти платформи ускоколейкі, бо ще ни було широкої колії, потім каторжани побудовали.

І привезли нас на Каеркан ночью. Но був якісь совісни начальник конвою – дозволил нам распалить огні. А там уголь горить як дрова. І то враньци недощитались: сім чоловік замерзли, в том числі естонец (капітан далекого плаваня, плавав д[о] Англії, йому прішили шпигунст[в]о і дали двацять років каторгі). Померлих всіх розділи, прив'язали биркі до ноги і положили коло жилізодорожного полотна. Буде їхать дрезіна – забере.

Но вже враньци пришло начальство і стали нас запускать в зону. Розділи, кожен рубец прошуповали, а особливо в дом[а]шніх вещах. Говориш призвіще, де родився, проживав, область, район, сило чи місто. А тоді вже – в лагер. Всі военни, а стоїть мущина в цивільному і щось відмічає. Коли до мене дійшла черга, він до обслугі: «Цього – в сторону!». Я вже думав – дорогою знущатись. І тут вже щось ни так. Надзирателям сказав: «Я його приведу». Приводить мене – коло бараку така маленька прістройка, натопляно гаряче – «грийтесь, а потім поговорим». Приходить ще якісь мущина. Щось замотане приніс. Кладе на маленькі столик консерви м'ясни, рибни, риба. Думаю, тут якась ловушка. «Ви з Гощанского р-н сило Русивель? Ту[т] з вашого сила був хлопець, працював на шахті мастером і його недавно блатни на шахті вбили». Говорить його прізвище. Я кажу: «Я його знаю. Його в 1940 році арештов[али] і мене тоді тоже». «[...] вже отбув половину сроку. Зараз росконвоірован. Дньом можу піти в город (но там тоді города не було, був посьолок і шахти). Працюю нарадчиком». А другі[й] працював

зав. продуктів складом. «Ви саме тут для мене найблищі. Я, – каже, – з Щекічина Корецькі р-н. Працюю нарадчиком, вивожу людей на роботу в зоні, щоб був порядок». Я говорю: «Щекічин я добре знаю». Коли розговорілись, то я знаю його сестру. Була зв'язковою. І хату його тоже добре знаю.

Коли ві[н] мені показа[в] фото, сидимо балаком, аж заходить надзиратель: «Старшина, ато, скоро перевірка». Говорять, що до перевірки привидуть. Оказуєця, що 1940 році його засудили по десять років. Він вже п'ять років отсидів, половину. Ходить [...] і працює нарадчиком. Каже до мене: «Чим вам пока допомогти? Поскілкі ви були чотовим, я вас поставлю бригадіром. Подбіру добри хлопці, будемо хвалить бригаду перед начальством, бо тут бригадірами одни битовики-бандіти. Но їх скоро уберуть, а вашої бригади дам добру роботу. Откриваєця 18 шахта, но туда тоно можна на віздеході. Там працюють, бурать, взривають, а ваша буде задача тачками вивозить і прокладать дорогу до колейкі, щоб можна було б їздить до желізної дорогі».

Я вже був там розжився, поправівся, но ми там довго ни були. Нас знов на вагони і в Дудінку будувать железодорожний вокзал. З річкі Єнисей видовбувать кругли бровна із льоду і грузить на вагони. Все вручну, а дорогу зробили. Сьнігу насипали, снігу втрамбовали, поклали шпали, рейси і так вона сощиствовала почті до червня мисяца. Зараз страшно подумать, як мороз, річка і ломік тяжкі. [К] коньцу дня вже ломик ни поднимався. Бильше сорока градусив, то актіровали, а 38, 39 градусив – голодни-холодни, мусиш робить, а то замерзниш. Багато поприморожували руки, ноги, уши, носи. Ходили з чорними носами.

Потім нас, катержан, забрали в Норильск, на будівництво обогатительну фабрику – БОФ так звани. Велика дуже фабрика там була, настояща фабрика смерті. Там ни було актірованих днів, всьо кішило як в морашніку. Багато дуже гінуло людей, получали травмї. Виходило тисяч п'ятнадцять в одну зміну. Мене поставили до ескаватора ніжником. Це я слідив за кабїлем: коли він повертаєця чи пириїжає, я должен переносить кабель. А один день ескаватор був на римонті і мене послали на отвал ровнять грунт, де вигружали вагонетки. І ще зі мною був лєнінградец, Полозов фамілія. Тут ми трохи потрудились. Витрусили с кішень, що було, скрутили тонень папіроску. Роботи було мало, бо ескаватор на римонті. Каже до мене Іван: «Я схожу може де розживусь курива». Кажу: «Іди, тут я сам справлюсь». Чото довго нима. Аж тут кажуть: «Полозові руку отрізало». Він під паровоз спиціально підставив руку, щоб отрізало і ни робить. То його замість больніци в ізолятор – за те, що спиціально зробив так. Пройшло пару днів. В мене зломалася ручка кайла. Бригадир каже: «Іди замини». Тут мені набиває ручку інструментальщик, заходить фамілія Садовніков, бере сокіру, ложить руку на колодку і – раз по пальцям! Чото йому показалось мало. Він другі раз отрубав зовсім пальци. Потім він оказався моїм другом, поміг мені вижить.

Я подивився на це і пішов учиця на муляра. Як учиця, давали мені не-сложну кладку. І ни було норки. Так було нидовго. Я скоро освоїв кладку і став каменщиком 3-го розряду. Потім перездав на 4 розряд і так став вже на-стоящим муляром. Получав вже бильше хліба, баланди і каши. Часом – ку-сочок сільоткі або жараної тріски. По оконьчанії будівництва фабрікі (дуже велика, перша така в СССР, все оборудованіе амеріканске) значала заклю-чони роскривали ящикі оборудованія, но там попадали продукти, консерви. тепли рукавіці, а потім запритили заключонним, бо почті в кождому ящикі щось було і роскривали самі НКВД. По оконьчанії стройкі по радіо об'явила Москва, что «в городе Норильске на севере комсомольци» построили гигант-«большую обогатительную фабрику, первую такую в СССР».

*Спогади надав для публікації краєзнавець
і громадський діяч із м. Славути Андрій Шурик.*

№ 50

Із довідки начальника 1-го відділення 3-го відділу 4-го управління НКДБ СРСР Галигузова невідомому адресатові про активізацію бандерівських формувань у західних областях УРСР

30 вересня 1943 р.

Справка

Успешное продвижение Красной Армии на фронте вызвало заметную активность организаций украинских националистов-бандеровцев на временно оккупированной части Украины. Из разных районов Украины руководители оперативных групп НКГБ СССР «Тимофей», «Сидор», «Богдан», «Петр», «Панас» и «Мирковский» сообщают о том, что украинские националисты-бандеровцы стягивают с западных областей УССР свои вооруженные банды на Волынь и Полесье.

Установлено, что районы Деражнянский, Здолбуновский, Костопольский, Людвипольский, Мизочский, Острогский Ровенской области, Шумский Тарнопольской области, Городницкий, Новоград-Волынский, Славутский, Шелетовский Житомирской области и все районы, расположенные южнее Житомира до Винницы включительно, являются районами концентрации крупных, хорошо вооруженных бандеровских банд.

Начальник 1-го отделения 3-го отдела 4-го управления НКГБ СССР,
майор государственной безопасности Галигузов

(ДАРФ, Ф. Р-9478, оп. 1, спр. 132, арк. 468. Оригінал.

*Цит. за: Украинские националистические организации
в годы Второй мировой войны. Д.-ты в 2 т. Т. 1: 1939–1943/
Под ред. А. Н. Артизова. – Москва, 2012. – С. 698)*

**Із довідки начальника 6-го відділення відділу
по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР Грамми
невідомому адресатові про «розробку» бандерівців
щодо тактики українських повстанців
у північній частині Кам'янець-Подільської області**

10 грудня 1943 р.

Справка

12 октября 1943 г. агент «Тарас» сообщил о деятельности оуновцев в Ровенской области:

«Сообщаю в основных чертах то, что выяснил и в чем лично убедился по пути рейда от бывшей 1939 г. польско-советской границы до предгорья Карпат. Особо «ретивую» деятельность развили оуновцы в Ровенской области. Их станы главным образом расположены по среднему течению реки Случ и реки Горюнь в северной и северо-западной части Ровенской области. Здесь, на этой территории, по некоторым данным, насчитывается несколько десятков тысяч оуновцев, из них значительное количество вооруженных и сведенных в отдельные станы, в целом т. н. УПА.

Националистический угар среди украинского населения в местах расположения станов оуновцев (имеются в виду сторонники Степана Бандера) доведен до крайнего предела пропагандой т. н. идей «самостийной соборной украинской державы». Как известно, ведется печатная и устная пропаганда против немцев и особенно против большевиков. Используя ненависть украинского населения к немцам, националисты подняли массы на вооруженную борьбу не столько против немцев, сколько готовят и сохраняют силы для борьбы с советской властью.

Особенного внимания и в первую очередь заслуживают националистические банды Воляни. Сагитированное население на Воляни рассказывает, что у националистов есть много своих людей на железных дорогах и что с приближением Красной армии ни один ж. д. состав: ни немецкий, ни советский не пройдет по ж. д. магистралям Шепетовка, Здолбуново.

Каких-либо крупных боев бандеровцев с немцами не ведется, но упорно бандеровцы препятствуют фашистам в получении из сел каких-либо натуральных и денежных поборов и попыткам увоза в Германию работоспособного населения. Характерно, что по некоторым селам свезенный по распоряжению немцев хлеб в скирды для обмолота – не уничтожается, зато эти

банды националистов периодически производят налеты по эту сторону Сбруча, в частности на территории Каменец-Подольской области и сметают дотла колхозные постройки».

Оперуполномочен[ный] 6-го отд[ела] ОББ НКВД СССР,
старший лейтенант Грамма

*ДАРФ. – Ф. Р-9478, оп. 1, стр. 132, арк. 476-477 зв. Оригінал. Цит. за.
Украинские националистические организации в годы Второй мировой
войны. Документы в 2 т. Т. 1: 1939–1943 / Под ред. А.Н. Артизова. –
Москва, 2012. –С. 727.*

№ 52

Выписка з протоколу допиту заарештованого члена групи УПА «Схід» Косек Василя Никифоровича, уродженця села Миньківці Славутського району Кам'янець-Подільської області

26 березня 1944 р.

Выписка из протокола арестованного Косек Василя Никифоровича
Косек Василий Никифорович, 1917 г. рождения, уроженец с. Миньковцы,
Славутского района, Каменец-Подольской области, житель Ровенской
области гор. Корец, ул. Корчик, дом № 4, по национальности украинец,
беспартийный, образование высшее, служащий, из крестьян, со слов ранее
не судим, женат, семья состоит из 2-х человек.

Вопрос: Расскажите о своей деятельности до начала войны Германии с
СССР.

Ответ: Проживая в Славутском районе, село Миньковцы до 1929 года, я
учился в школе-семилетке, по окончании которой с 1929 по 1934 г. работал
конторщиком, а впоследствии счетоводом в Славутском лесничестве. С 1934
по 1936 г. учился в вечернем рабфаке в г. Славута. По окончании рабфака в
1937 г. поступил в Винницкий государственный медицинский институт, в
котором учился до начала войны Германии с СССР, т. е. до 1941 г. Когда на-
чалась война, я находился на дипломной практике в г. Славута.

Вопрос: При каких обстоятельствах Вы остались на оккупированной
территории немцами?

Ответ: В момент оккупации территории Славутского района немецкими
войсками 2 июля 1941 г. несмотря на что у меня были все возможности к
эвакуации, я не эвакуировался, а решил остаться на оккупированной тер-
ритории немецкими войсками в Славутском районе при своих родителях.
Проживая в г. Славуте, я до 1942 г. апреля м-ца работал в городской боль-
нице г. Славуты в должности врача. В апреле месяце 1942 г. выехал в г. Вин-
ницу для окончания медицинского института и в сентябре месяце окончил

его. Закончив институт, был направлен для работы в г. Ровно, где работал в течение одного месяца в должности врача при горбольнице № 3, затем был переведен в Корецкий район в качестве врача в селе Черницы, где работал 4 месяца, т. е. до 1943 г. февраля месяца. После этого был переведен в г. Корец на должность врача амбулатории и работал до сентября месяца 1943 г.

В сентябре месяце 1943 г. был вовлечен в число участников вооруженного бандеровского формирования «УПА» группы «Восток», в которой служил в должности врача куренного командира «Квартиренко» до 26 февраля 1944 г. 2 февраля 1944 г. был задержан сотрудником отдела контрразведки «СМЕРШ», но вскоре был отпущен и находился дома до момента задержания Вами.

Вопрос: Каким образом и кем Вы были вовлечены в члены УПА?

Ответ: О существовании ОУН в г. Корец мне лично ничего не известно, так как я в ОУН вовлечен не был и не состоял ее членом. Кто входил в состав ОУН, мне также не известно, за исключением того, что я знаю об участниках УПА.

19 сентября 1943 г. днем ко мне подошли двое, один из них, с его слов, житель г. Корец сотрудник СБ, и другой якобы также житель г. Корец, Гринчук Василий. Они и предложили мне следовать с ними в группу УПА «Восток». Видя, что они вооруженные, я безотказно пошел с ними за город Корец, затем сели на подводу и я был доставлен в село Большая Клецкая, Межиричского района, где располагался «Красный Крест» группы «Восток». Там я получил псевдоним сначала «Тегнабеда», а впоследствии «Шевченко» и был зачислен в число участников УПА.

Вопрос: Расскажите о численном составе и вооружении группы «Восток».

Ответ: Состав вооруженной группы «Восток» насчитывал не менее 1000 человек. В ее состав входило 3 куреня «Кватиренк», «Нечус» и «Байда» впоследствии «Лисоган». Кроме этого, еще на территории группы «Восток» находился курень «Шаула», кому он подчинялся, не знаю. В каждом курене было по три сотни, численностью по 170 человек в каждом.

Группа УПА «Восток» на вооружении имела винтовки разных образцов, холодное оружие – кинжалы, по 2-3 гранаты на каждого бандита, ручных пулеметов на рой 10-12, один станковый пулемет. Командиры куреня и сотни вооружены автоматами.

Курень имел по 3 или 4 пушки, снятые с танков и поставленные на колеса, а также минометы, на сотню один.

Таким образом, группа «Восток» имела приблизительно на вооружении: пушек 4, минометов 8, станковых пулеметов 4, ручных пулеметов 72, автоматов до 60, винтовок 1150-1200, гранат около 2000, кинжалов, пистолетов, револьверов 60-80.

К моменту моего задержания 12 февраля 1944 г. вооруженные силы УПА группы «Восток» располагались сосредоточенно по куреням и сотням в Корецком и Межиричском районах.

Курень «Шаула» размещался в Людвипольском районе, точно назвать, в каком селе сотня, рота или курень размещались, я не могу, но знаю, что они размещались в селах Корецкого района: Сторожев, Кобыльня, Дзефовка, Козак, Топка, Речки, Речено и в селах Межиричского района: Б-Клецкая, М-Клецкая, Максимовцы, Хорлуг, Железница, Копшинов, Коловерта, Даниев. Штаб группы «Восток» долгое время в течение 4-х месяцев размещался в г. Тайга и хуторе западнее Тайга. Возможно, что штаб группы и сейчас находится там же.

Вопрос: Назовите фамилию, имена, отчество и псевдоним, а также особые приметы командного-руководящего состава вооруженной банды УПА «Восток» и остальных участников УПА известных Вам.

Ответ: Мне известны следующие лица.

Командир группы «Восток» «Верещага» – лет 25-30, выше среднего роста, худощавый, волос темно-русый, лицо продолговатое, без особых примет. Фамилии его не знаю.

Начальник штаба «Очеренко» – лет 35-40, роста выше среднего, плотного телосложения, волосы черные.

Политрук группы «Орел» – житель села Котельни, Киевской области, лет 25-30.

Начальник СБ «Лихо», он же «Зиной» – уроженец и житель села Железница, Межиричского района, лет 25-30.

Гринчук Владимир лет 25-30 «Беда», житель гор. Корец, сотрудник СБ группа УПА «Восток».

Гринчук Василий, брат Гринчука Владимира, лет 20-23, сотрудник СБ группы УПА «Восток», житель гор. Корец.

«Нечус» – командир куреня вместо «Начуса», галичанин. Со своим куренем «Тополя» ушел по приказу в состав группы УПА «Юг» в районе гор. Кременец.

Командир куреня «Байда», он же «Лисочан», лет 20-25.

Командир куреня «Квартиренко», уроженец и житель из района гор. Луцка, лет 20.

Политрук куреня «Хитрый». В период оккупации работал в Тучинской райуправе секретарем, лет 23-26.

«Грозный» – Прокопович, житель г. Корец, имел киоск, продавал литературу. В группе УПА «Восток» исполнял обязанности организатора по мобилизации.

«Буревик» – Радюк Митрофан, заместитель командира куреня, уроженец и житель села Черницкого, Корецкого района.

«Галка» – комендант «Красного Креста» группы УПА «Восток», уроженка м. Кременец, лет 25.

«Михельск» – главный врач «Красного Креста», уроженец и житель предместья г. Львова, лет 25-30, выше среднего роста.

«Карменюк» – житель г. Корец, в период оккупации города немцами работал переводчиком у Лянгвирта в гор. Головица. В курене «Квартиренко» находился не менее года в должности четового.

«Лис» – четовый, уроженец и житель Голицино, лет 25.

«Лепеха» – четовый, уроженец и житель гор. Ровно, лет 20.

«Лебедь» – четовый, лет 20-22, среднего роста.

«Варнюк» – четовый, он же «Шунрок», лет 20-22, низкого роста. Раньше был начальником полевой жандармерии куреня УПА.

«Остюк» – командир сотни, лет 25, галичанин.

«Гром» – командир сотни – житель Макаровского района, Киевской области, лет 30.

Многие рядовые имели одинаковые псевдонимы, большинство я их не помню.

Вопрос: Вы лично участвовали в операциях, проводимых группой УПА «Восток», и в каких именно?

Ответ: В первые 10 дней своего пребывания в составе УПА «Восток» я занимался чтением оуновской литературы, ознакомился с программой движения украинских националистов. Изучил 44 правила и 10 заповедей украинского националиста. В сентябре месяце 1943 г. я был назначен начальником курсов санинструкторов, в которых насчитывалось 30 человек. В течение полтора месяца я читал лекции по терапии, хирургии, физиологии, гигиене и по противоздушной обороне. Таким образом, через полтора месяца я подготовил и произвел выпуск 25 чел. санинструкторов.

Кроме этого, лично я в составе группы УПА «Восток» принимал участие в крупной операции в ноябре месяце 1943 г. По заданию верховного главнокомандующего «Клим-Савур» два куреня «Квартиренко» и «Нечуса» отправились на восток – в Киевскую и Житомирскую области, с целью борьбы с красными партизанами. Эта операция проводилась в течение 23-25 суток.

За этот период в составе группы УПА «Восток» в с. Каменка, Ярунского района, Житомирской области участвовал в бою с группой партизан, в результате которого был убит один красный партизан и 5 партизан захватили в плен. Все пленные партизаны были зверски уничтожены СБ.

По дороге Новоград-Волыньск–Коростень нами была захвачена немецкая машина с обмундированием.

В районном центре Уиевской области м. Барьши я участвовал в крупном сражении с немецкими и полицейскими частями, длившемся 14 часов. В результате этого со стороны нашей группы УПА «Восток» имелись убитыми 12 человек, в том числе командир куреня «Негус» и 11 бандеровцев были ранены.

С группой раненых бандеровцев я был возвращен в расположение «Красного Креста» группы УПА «Восток» в с. Б-Клецкая, Межиричского района.

Во время моего пребывания в «Красном Кресте» группа УПА «Восток» участвовала в операции по уничтожению поляков за ркой Случ, где была уничтожена масса поляков, но впоследствии, в результате столкновения с красными партизанами наша группа «Восток» потерпела сильное поражение. Имея большие потери убитыми и ранеными, потеряв много оружия, группа отступила в с. Б-Клецкая.

Последние полтора месяца я служил в УПА в должности куренного врача в курене «Квартиренко». За этот период наш курень провел следующие действия:

а) Бои с немцами в районе с. Даничев, Железница, Б-Клецкая, в результате этого боя убито 5 чел., ранено 6 бандеровцев нашего куреня.

б) Чота «Лебедя» ограбила аптеку в м. Межиричи. Кроме этого производились мелкие операции представителями СБ по территории и уничтожению местных граждан враждебных, неблагонадежных бандеровцам советских активистов.

Как врач УПА «Восток» я лично производил лечение раненых и больных бандеровцев и таким образом возвращал в строй.

В каком количестве я излечил больных и раненых бандеровцев, я сказать не могу, но лечение мною производилось в течение нескольких месяцев. Одних только больных чесоткой бандеровцев я излечил не менее 80 человек.

Вот все о деятельности группы «Восток» УПА и лично моей в период пребывания в ней.

Вопрос: Где в данное время располагаются четы, или сотни УПА группы «Восток»?

Ответ: В момент моего первого задержания в феврале месяце 1944 г., т. е. после освобождения территории Корецкого района Красной Армией группы УПА «Восток» «Верещага» с начальником штаба «Очеретенко» и личной охраной в 40 бандеровцев отправились в сторону Луцка. «Квартиренко» две четы своего куреня «Лжа» и «Лебедь» отправил в Гошанский район. Чета «Грама» направлена в район г. Костополь. «Гойц» и «Зоряного» направил в районы м. Тучин. Сам «Квартиренко» – командир куреня с четами «Коса» и «Лепехи» отправился в направлении гор. Луцка, где

остальные четы, мне неизвестно, видимо, они остались на месте в селах Корецкого и Межиричского районов.

Вопрос: Какие другие группы УПА Вам известны и где они находятся?

Ответ: Лично я знаю, что кроме группы УПА «Восток» существовала группа УПА «Север», командир этой группы «Дубовой» – район действия этой группы Александрия–Дорожно и др. районы в сторону гор. Луцка. Вторая группа УПА «Юг», командир группы «Еней» – район действия Кременецкий.

Связь нашей группы УПА с этими двумя группами осуществлялась специально связными, которые имелись у нас в каждом селе.

Мне известно, что перед группами УПА и перед каждым участником УПА были поставлены задачи диверсии и террора в тылу действующей Красной Армии, а именно: в первую очередь уничтожать сотрудников НКВД, вести борьбу с мелкими группами районных работников и представителями советской власти в селах, дезорганизовывать и саботировать все мероприятия советской власти, особенно срывать мобилизацию в Красную Армию, разрушать телефонные и телеграфные линии.

Выписка верна: [Підпис нерозб.]

ДАРФ. – Ф. Р-9478, оп. 1, спр. 133, арк. 62-66 зв. Завірена копія.

Машинопис. Цит. за: Теорія и практика западноукраїнського націоналізму в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956).

Сборник документов / Владимирцев Н.И. и др. (состав..) – Москва, 2010. – С. 90-93.

№ 53

Із доповідної записки С. Шатилова Військовій Раді 1-го Українського фронту про дії українських націоналістів і заходи із ліквідації їхніх підрозділів (бої з націоналістами під селом Стриганами Славутського району 12 травня і біля Шепетівки 15 травня)

[Не пізніше 26 червня 1944 р.]

15 мая 14 ОУТП, обнаружив мелкие группы, общей численностью до 150 чел., завязал с ними бой, в результате которого было убито 15 бандитов и взяты трофеи – 15 винтовок, 1250 шт. патронов, 2 пулемета (немецкий и ДТ), 10 шт. гранат. Со стороны 14 ОУТП один курсант ранен.

В этот же день в лесу западнее Васильева Гребля (район Шепетовки) бойцами 25 гв. Отдельной Краснознаменной Артиллерийской бригады была обнаружена банда численностью до 150 человек. В результате боя с ними 21 бандит убит и 3 взято в плен. Со стороны бригады потерь не было.

12 мая в районе с. Отроганы¹⁶ Славутского района партизаны завязали бой с бандой, численностью в 200 человек. Посланный в помощь партизанам один взвод курсантов – курсов младших лейтенантов, атаковал с тыла бандитов. В результате было уничтожено 83 бандеровца и 20 захвачено в плен. Взяты трофеи: винтовок – 25, пулеметов – 8, автоматов – 4 и боеприпасы. Со стороны курсантов один ранен.

Начальник политического управления 1-го Украинского фронта
генерал-лейтенант С. Шатилов

*ЦА МО РФ. – Ф. 236, оп. 2675, стр. 79. Цит. за:
Украинские националистические организации
в годы Второй мировой войны. Документы в 2 т. Т. 2: 1944–1945/
Под ред. А.Н. Артизова. – Москва, 2012. –С. 252.*

¹⁶ Идетсья про с. Стригани.

Частина 5

Упорядник – д. і. н., професор В. М. Даниленко

Тактика і форми діяльності ОУН у 1944–1954 рр.

За документами радянських спецслужб

Друкується фрагмент огляду документів, які характеризують структуру, кадри і характер діяльності ОУН на території Львівської області в 1944–1954 рр., а також агентурно-оперативні методи радянських органів державної безпеки. Тривалий час цей том справи був недоступний дослідникам. Розсекречений у Галузевому державному архіві СБ України на початку лютого 2010 року.

Главари підполья ОУН в течение всего периода борьбы с ними органов безопасности принимали меры к тому, чтобы сохранить недобитые оуновские кадры для дальнейшей борьбы против Советской власти. С этой целью руководящим составом ОУН давались указания низам уйти в глубокое подполье и одновременно вести активную работу по вовлечению в ОУН лиц, враждебно настроенных к Советской власти: кулаков, бывших немецких пособников и др. Особенно большое внимание оуновцы уделяли вербовке в ОУН молодежи, студентов и даже учащихся средних школ. Видя неизбежность своей гибели, главари бандитских групп стремились силой удержать при себе рядовых участников банд, безжалостно расправляясь с заподозренными в желании порвать с подпольем.

Управлением КГБ за годы борьбы с бандитизмом были захвачены многочисленные документы, характеризующие тактику подрывной деятельности оуновского подполья. Следует отметить, что главари ОУН уделяли большое внимание тактическим и организаторским вопросам, издавая большое количество весьма подробных инструкций о действиях как организационных звеньев в целом, так и отдельных оуновцев.

В одной из инструкций Центрального провода ОУН 1945 г. следующим образом ставились задачи легальных форм подрывной деятельности и действий банд против Советской власти.

1. Из числа явившихся с повинной и проживающих легально участников подполья ОУН создавать отдельные легальные сетки, тщательно их конспирировать.

2. Обратит особое внимание на города, рабочие поселки, районные центры. Направить туда под разным видом на работу часть оуновских кадров (особенно женщин).

3. Кроме организационной сетки, создать по городам информационный аппарат, который, наряду со сбором разведывательных сведений, должен вести устную националистическую пропаганду и распространять литературу ОУН.

4. Привлекать в работе в ОУН в хозяйстве, разведке, связи и пропаганде женщин.

5. Малыми операциями, засадами, наскоками заставить органы НКГБ выезжать в районы малыми группами, тем самым лишить советский аппарат возможности эффективной работы в селах.

6. Не разрешать, чтобы члены ОУН отсиживались ночью в бункерах. Ночь должны использовать на работе, «во всех отношениях провести в жизнь принцип «ночь – наша»».

Как известно, в результате нанесенных ударов по бандформированиям УПА, руководство оуновского подполья вынуждено было изменить формы и методы бандитско-террористической деятельности. В частности, главари ОУН в 1945–1946 гг. перешли к тактике мелких бандгрупп, так называемых боевок, действовавшим на ряд населенных пунктов.

Эти бандформирования, особенно те из них, при которых находился руководящий состав «проводов» ОУН, применяли большую маневренность, что затрудняло возможность их быстрой ликвидации.

В связи с упразднением кушевых «проводов», главари районных «проводов» ОУН стали непосредственно направлять и, следовательно, активизировать подрывную деятельность самых многочисленных низовых бандформирований.

За счет ликвидации Львовского областного «провода» ОУН были укреплены опытными в организационной работе кадрами окружные «провода», что также активизировало бандподполье.

Значительно возросла и активность «СБ».

Одним из видов контрмер «СБ» против работы органов государственной безопасности в тот период являлось запрещение населению выезжать в районные центры и в соседние села. В частности, в Поморянском районе такое «вето» было наложено в 1945 году на восемнадцать сел, отдаленных от районного центра.

Проводя в 1945–1946 гг. организационную перестройку, бандформирования очищали свои звенья и от неустойчивых элементов. У одного из убитых проводников «СБ» под псевдонимом «Мазепа» обнаружена инструкция, в которой предлагается отвести от работы в организации дезертиров Красной Армии, работников кооперации и заготовительного аппарата, всех работников советских административных учреждений, лиц, арестовывавшихся в период 1939–1941 гг. и т. д., которые, по мнению «СБ», являются лицами, находящимися в поле деятельности НКГБ.

Характерно, что во всей этой инструкции ни разу не упоминаются органы НКВД, а все мероприятия «СБ» сосредотачиваются вокруг агентуры и мероприятий органов НКГБ.

Всем лицам, которые по мнению «СБ» попали в поле зрения органов НКГБ, но против которых не имеется конкретных материалов, дающих основание для их уничтожения, разрешается легализация в крупных административных центрах с устройством на работу. В частности, во Львове Управлением НКГБ учтено до 200 оуновцев, легализовавшихся в последнее время или пытающихся легализоваться. Среди них есть и руководящие лица оуновских «проводов».

Выявлены факты распространения среди этой категории лиц поддельных эвакуационных листов из Польши в СССР, по которым они получают паспорта и другие необходимые документы.

К началу 1948 года тактика оуновского подполья характеризовалась следующими данными.

Подполье ОУН и его вооруженные банды активизировали свою диверсионно-террористическую деятельность, направленную против колхозного строительства и роста политического и культурного влияния органов Советской власти в селах.

Оуновское руководство опасается проникновения в их ряды агентуры органов МГБ, нового выселения бандитских семей, роста симпатии к Советской власти со стороны местного населения и окончательного разрыва с бандитской деятельностью рядовых националистов.

Видя неизбежность своей гибели, главари бандитских групп и подполья ОУН стремятся силой удержать при себе рядовых участников банд, часть которых продолжает находиться с ними лишь из боязни мести со стороны бандитских главарей.

Путем уничтожения «без шума» подозрительных членов организации и бандпособников, совершения диверсионно-террористических актов против колхозов, колхозников и советско-партийного актива, они пытаются запугать местное население и не допустить роста его активности, направленной против банд и на укрепление органов Советской власти в селах.

Так, член Львовского краевого «провода» ОУН по кличке «РУСИЧ» в своем письме нижестоящему «проводу» ОУН дает следующие указания о бандитской тактике на зимний период.

«Необходимо сейчас ударить по агентуре врага и нашему подучетному элементу, чтобы зимой люди сидели тихо...».

«Дело с активистами нужно покончить сейчас, чтобы в скором будущем враг не мог вывозить население...».

«Связь зимой продолжать, так как снега, которые лежат 2–3 дня, не являются опасными...».

Районный проводник ОУН по кличке «ОРЛИК» при встрече с агентом «К», беседуя о проводимой им деятельности, заявил:

«Сейчас наши высшие проводники требуют, чтобы мы сжигали все колхозные хозяйства и дома выселенных семей, независимо от того, кто в них живет, убивать инициаторов колхозов и активистов села...».

Следует отметить, что после выселения семей участников ОУН, многие из бандитов считают более безопасным поддерживать связь с польскими переселенцами.

Арестованный руководитель «СБ» районного «провода» ОУН по кличке «АРСЕН», по этому поводу на следствии рассказал:

«...Мы, особенно те, что недавно сюда прибыли нелегально из-за «линии Керзона», считаем более безопасным теперь укрываться у переселенцев, прибывших в 1946 году из Польши и пользоваться их услугами...».

«...Сейчас местные жители стали ненадежными после выселения семей, так как боятся, чтобы их не выслали за связь с нами...».

Заслуживает внимания тот факт, что участники подполья ОУН для диверсионно-террористической деятельности привлекают лиц из местного населения, проживающих легально.

[...]

В своих директивах нижестоящим звеньям руководящие участники подполья ОУН предлагают с целью сохранения своих кадров использовать в своих целях сельский актив, как-то: председателей сельсоветов, десятников, секретарей и учителей, которым поручается давать задания разведывательного характера, а также привлекать их к сбору средств для подполья.

Об активной работе ОУН по сбору разведывательных сведений о советских предприятиях, учреждениях и советско-партийных работниках свидетельствуют документы руководящих «проводов» ОУН, захваченные при ликвидации бандитов.

Так, среди документов надрайонного «проводника» ОУН «РУСЛАНА» были обзоры Пустомытовского, Щирецкого, Городокского, Сокальского, Немировского, Перемышлянского, Яворовского, Радеховского и других районов Львовской области, которые пересылались за кордон в Главный «провод» ОУН.

В этих обзорах подробнейшим образом дано описание политико-экономического положения в районах. Приведены списки абсолютно всех советско-партийных работников района, с указанием их возраста, национальности, партийности, образования и даже размера зарплаты.

Указаны все работающие в районе государственные учреждения, предприятия, школы, артели, подсобные хозяйства, организованные колхозы и т. д., с подробным списком всех служащих, рабочих и колхозников. Так, например, описаны все сотрудники Скниловского аэропорта, дан объем его работы и списки всех служащих и рабочих.

В этих обзорах также приведены сведения о результатах всех мероприятий, проводимых партийными и советскими органами в районе: о ходе подписки на заем, о выполнении государственных поставок, даются сведения о количестве продукции, выпускаемой предприятиями района, о товарообороте и т. п.

Такие сведения в обзорах даны по каждому району.

В 1950 году в результате проведенной партийной организацией под руководством ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У партийно-организационной и массово-политической работы среди трудящихся и нанесенного оперативного удара по остаткам буржуазно-националистического подполья и его вооруженным бандам, во Львовской области коренным образом изменилась политическая и оперативная обстановка.

Эта новая обстановка характеризуется прежде всего тем, что бедняцко-средняцкие массы крестьянства, убедившись в преимуществах колхозного строя, решительно встали на путь социализма, завершили сплошную коллективизацию сельского хозяйства и принимают активное участие в строительстве зажиточной колхозной жизни.

[...]

В этих условиях главари оуновского подполья пытаются сохранить свои недобитые кадры для продолжения борьбы с Советской властью и в этих целях вырабатывают новые формы и методы вражеской деятельности.

Перестройка тактики, форм и методов подрывной работы ОУН была проведена в следующих направлениях.

Перевода на нелегальное положение тех участников подполья, которые своей активной антисоветской деятельностью и открытыми связями с бандитами расшифровали себя перед населением.

Внедрения в колхозы тех участников ОУН, которые не расконспирировали себя.

Создания террористических групп в городе и в селе из лиц легально проживающих, преимущественно из числа молодежи.

Причем созданию террористических групп из числа легально проживающей молодежи бандитское подполье придает большое значение, рассчитывая террором запугать колхозный актив.

Подтверждением того, что по указанию главарей ОУН была дана и осуществлялась практически установка на легализацию в городе Львове тех участников бандподполья, которые в селе в условиях изменившейся обстановки не могли оставаться, служат такие факты.

А) За период с 1 июля 1949 года по 1 июля 1950 года, т.е. когда решалась задача осуществления сплошной коллективизации в области, на завод «Автопогрузчик» пристроилось до 80 человек кулацко-националистического и другого вражеского элемента, в основном бежавшего из села, из которых 63 человека Управлением МГБ разоблачены и репрессированы.

Б) Арестованный Управлением МГБ председатель Львовской артели «Червона Зирка» МРЫХИН Владимир, в прошлом петлюровский офицер, женат на сестре районного эсбиста «Зловешего» (убитого в 1949 году), в целях легализации оуновцев давал им фиктивные справки о том, что они являются якобы внештатными заготовителями артели, затем эти лица получали у бандпособников управдомами РОМАНДЮКА и КОСЕНДЯКА также фиктивные справки о наличии у них жилплощади, на основании этих справок зачастую на чужие фамилии получали паспорта и прописывались на жительство в адресах, в которых никогда не проживали.

Таким образом МРЫХИН легализовал в городе Львове до 100 человек бандоуновского и прочего вражеского элемента.

В) Управлением МГБ в гор. Львове вскрыта и ликвидирована группа в количестве 5 человек из числа интеллигенции, занимающейся легализацией антисоветского и прочего вражеского элемента в городе Львове. Возглавлял группу директор средней вечерней школы рабочей молодежи № 13 САХМАН Василий, беспартийный, с низшим образованием, из села Полюхов Великий Глинянского района. В состав этой группы входили: ДУЛИБА М. Т. – преподаватель госуниверситета имени Ивана Франко, ЯРМОЛЮК А. С. – инспектор школьного отдела Облоно, СУЛИМ Т. В. – адвокат гор. Львова и КЕНДЗЕРА А. И. – лаборант госуниверситета.

Эта группа путем выдачи различного рода фиктивных справок, в том числе и справок об образовании, за короткое время легализовала в городе Львове 29 участников ОУН и другого политического сомнительного элемента, среди которых были разоблачены и арестованы: крупный бандит-террорист КОЛЫШАК Михаил, он же ЩУР Николай, руководитель банды, лично убивший до 30 человек из числа советско-партийного актива; активная участница ОУН – КАБАРОВСКАЯ Надежда по кличке «ЛАСТОЧКА», которая ими была устроена по фиктивным документам в госуниверситет.

В ходе ликвидации бандподполья Управлением МГБ по Львовской области в начале 1950 года захвачен документ одного из главарей ОУН «ЛЕСОВИКА», в котором ставится задача внедрения нерасконспирировавшихся участников ОУН в колхозы, захват руководства колхозов в свои руки для проведения организованной противоколхозной деятельности.

В этом документе пишется:

«...Я уже писал Василию о необходимости подготовки в селах нелегальных инициативных групп, которые были бы готовы при любой обстановке выполнить секретный приказ организации и захватить организованный колхоз в свои руки.

Нет другого выхода, как внедрить в колхозы соответствующее количество надежных не скомпрометировавших в глазах врага наших людей. Даже там, где еще в колхозах нельзя держать подпольщиков, им нужно обеспечить прикрытие путем хотя бы очень замаскированного основания колхоза...».

«Жизнь внутри каждого колхоза должна строиться на основании хорошо законспирированных групп противоколхозной обороны. Колхозники при помощи таких групп будут бороться за свое существование и за сохранение в своей среде подполья...».

«Самым важным из всего этого это надо как можно скорее подумать об укрытии для подполья у колхозников. Люди, у которых находятся подпольщики, места укрытия, магазины, связные и т. д., должны там комбинировать, чтобы спастись от выселения и ликвидации или другим способом сохранить свое выгодное положение для организации...».

Как практически осуществлялась эта директива главарей подполья ОУН, видно из следующих фактов.

В конце 1949 года в с. Великое Колодно Куликовского района при организации колхоза им. Богдана Хмельницкого к председателю сельсовета КРАЧКОВСКОМУ, связанному с подпольем, пришли бандиты «КРУК», «КОНАРКО» и предложили ему стать председателем колхоза с тем, чтобы он развалил работу его и оказывал помощь бандподполью.

Выполняя задание бандитов, КРАЧКОВСКИЙ собирал для бандитов зерно, деньги, а летом 1950 года во время уборки урожая умышленно затягивал ход уборки.

В январе 1950 года в селе Мужилевичи Яворовского района организовывался колхоз. Инициаторами организации колхоза являлись председатель сельсовета КУЛИНИЧ Иван и житель того же села бедняк СТРУС, которые первыми подали заявления о вступлении в колхоз. Вскоре после организации колхоза председатель сельсовета КУЛИНИЧ совместно с жителями села ДЗЮБА Петром и ЕРЕМИЙ Дмитрием задушили СТРУСА.

Как установлено следствием, КУЛИНИЧ был длительное время связан с подпольем ОУН, неоднократно выполнял их задания по сбору денег и продуктов питания и по заданию бандглаваря «БАЙДЫ» в целях маскировки себя и других кулаков-националистов принял активное участие в организации колхоза. После того, как КУЛИНИЧ вошел в доверие к советско-партийному активу как один из «инициаторов» организации колхоза он получил задание от «БАЙДЫ» выявлять и уничтожать активистов, действительно преданных колхозному делу.

[...]

Следует отметить, что главари оуновского подполья, как указано выше, изменив формы и методы борьбы с Советской властью, большое внимание уделяют созданию террористических групп из числа лиц, легально проживающих, преимущественно молодежи.

В эти террористические группы бандподполье вербует чаще всего сыновей кулаков, репрессированных органами Советской власти, дезертиров ФЗО, Советской Армии или уклонившихся от призыва, а также бежавших с мест высылки.

В ряде случаев подполье ОУН вербует также отдельных лиц из числа неskomпрометированной, но политически неустойчивой молодежи.

Доказательством этого служат такие факты:

Из ликвидированных в 1950 году органами МГБ на территории Львовской области бандоуновских групп больше половины составляют террористические молодежные группы. Из общего количества бандпроявлений совершенных в текущем году, около половины совершено молодежными легальными группами непосредственно или при их прямом содействии.

[...]

В своих инструкциях оставшиеся главари ОУН требуют от низовых подпольных организаций усилить обработку молодежи в антисоветском националистическом духе с целью создания молодежных оуновских организаций. К участию в этих организациях подполье предлагает привлекать не только местную, националистическую молодежь, но и молодежь, прибывшую из Востока, в том числе и комсомольцев.

[...]

Окончательно вооруженное подполье ОУН на территории Львовской и Дрогобычской областей было ликвидировано в 1954 году.

(Галузевий державний архів СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Арк. 12–39. Оригінал. Машинопис)

№ 2

Молодь східноукраїнських земель у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу

Автором твору, який друкується нижче, є Людмила Адамівна Фоя – зв'язкова Крайового проводу ОУН в Києві під час нацистської окупації.

Л. А. Фоя народилася у 1923 р. в с. Топори Ружинського р-ну Житомирської обл. Захоплювалася літературною діяльністю, писала під псевдонімом «Марко Перелесник». 1942 р. стала членом ОУН і студенткою Київського медичного університету. Після звільнення Києва від нацистських окупантів заарештована радянськими органами державної безпеки і залучена до співробітництва як агент «Апрельская». Насправді поглядів не поміняла і викрила цінних агентів МГБ у лавах ОУН. Оголошена у всесоюзній розшук, загинула (1950 р.). Рукопис праці Людмили Фоя виявлено серед листування керівника Служби безпеки ОУН на Волині Миколи Козака під час однієї з операцій органів МГБ в Тернопільській області.

Ні один свідомий українець, який зацікавлений майбутнім України, не може бути байдужим до цього питання, питання національної свідомості Східних Українських Земель. Сусід з його Наддніпрянщиною, Вінниччиною, Чернігівщиною, Харківщиною, Полтавщиною Дніпропетровщиною, Поділлям, Дон-

басом і Півднем, з серцем всієї України – Києвом, однаково цікавить і волиняка, і галичанина, і гуцула, і поліщука, і лемка, цікавить він і східняка, цікавить він кожного, в грудях кого б'ється українське серце, в жилах кого грає кров українська, яка кличе до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, кличе до помсти над ворогом за наругу над всім святим і дорогим нам. Сусід, який дав українському народові стільки борців за Вітчизну як в 1918 р., так і до, і після 1918 р. відомих і невідомих нам, який дав Шевченка, Лесю Українку і др. – тепер мовчить. Схід, майже з 40 мільйонів українським населенням цілком пасивно відноситься до національно-визвольної боротьби Українського Народу. Так це може сказати кожний, хто тільки був стороннім глядачем, пізнав Східну Україну тільки збоку, спостерігаючи її тільки під час короткотривалої подорожі, або з преси. Треба було вирости в тому середовищі, або принаймні зростися з ним, пізнати добре, полюбити голодні напівобдерті села і ще більш голодні міста, щоб зрозуміти Схід і сказати слово правди про нього. Треба було лише побачити радісне обличчя пересічного українця-східняка в 1941 р., коли большевицько-московська орда з ганебним соромом котилася на Схід, щоб зрозуміти, що за 20 років свого панування на Україні большевизм не добився бажаних для нього наслідків. З хлібом і сіллю, з радісними сльозами на очах, з щирою українською довірою зустрічав народ тих, в кому так жорстоко помилився – зустрічав німців. Не тому, що це були німці, а тому, що це були ті, які бачили большевизм, принісший стільки горя, сліз і наруги нашому народу. Народ, звичайно, всякого, хто б'ється проти його ворога, рахує своїм першим другом, союзником. Німецька дійсність показала противне. Доказала вона народові також те, що сила його перемоги лише в силі його самого.

Не будемо згадувати тут про відродження національної свідомості в українців старших віків, які виховувалися ще в царській Росії, а бойовий гарт одержали в вогні Визвольної боротьби Українського народу 1918 р., а згадаємо про тих, які родилися, вирости і виховались в большевицькій дійсності, яких виховували в школі любити большевизм з усіма його ідеями і вбивали найменшу національну свідомість дитини. Здавалося б, що большевики з цього покоління виховали потрібних собі яничар, які за більшовизм, за його ідею готові віддати життя. Але факти доказують противне. Війна відкрила багатьом юнакам та дівчатам, осліпленим большевицькою ідеєю, очі і показала справжнє московсько-імперіалістичне обличчя большевизму.

За німецької дійсності в період 1942 р. в Києві відкрився Медичний інститут. Сотні міської та позаміської молоді наповнили аудиторії інституту. Треба було належати до числа студентів, щоб побачити, яка настирлива національна боротьба велася за стінами інституту. Студенти розділилися на два ворожі табори: російсько-большевицький з однієї сторони, а український з другої, що яскраво доказує про тотожність російщини і більшовизму. В перших днях організації інституту національно свідомих українців серед студентів були лише

одиниці, а після кількох місячного існування інституту це була переважаюча частина студентства. Щоб не було це голословством, наведемо факт.

Весною 1942 р. професор ботаніки російський шовініст Чорноярв, який спочатку читав лекції на українській мові, вирішив читати на російській, але був з таким протестом зустрінутий аудиторією слухачів, що був змушений не докінчити своєї лекції і більше ніколи не повторював свого експерименту. Зразу ж, коли з професорської кафедри пролунали перші слова Чорноярва російською мовою, всі слухачі розділилися на дві групи: групу противників і прихильників Чорноярва. Большевицький елемент був на стороні Чорноярва і одержав разом з російщиною поразку.

Вже той факт, що після приходу большевиків до Києва в 1943 р., майже половина студ[ентів] Медінституту була арештована або послана на найтяжчі відтинки фронту, доказує, наскільки небезпечними рахує большевицька влада національно-свідому молодь і як намагається ізолювати її від мас, від народу. Небезвідомо большевикам також те, яку велику роботу в національному питанні зробили студенти Київського медінституту під час свого перебування на польових роботах в селах багатьох районів України. Жашківщина, Київщина, Білоцерківщина, Сквирщина, Звенигородщина, частина Вінниччини, Уманщини і деякі райони Лівобережжя ще й тепер, напевне, пам'ятають студентів, не тих, большевицьких, що приїздили в село в 1943–45 рр., а тих що несли в народ зерно правди, розкривали очі селянам, заохочували їх до боротьби як проти німецьких, так і проти большевицьких найманців. Незважаючи на те, що непристосованість студентства до польових робіт часто викликала усмішку іронії у селян, що виростили на полі та виховались і окріпли на польових роботах, селяни полюбили цю молодь, що так багато розповідала їм про Україну, про їх предків, про їхню землю, молодь, яка нарівні з ними, з народом, любила цю святу землю, хотіла бачити її вільною і радісною, хотіла бачити народ щасливим та заможним. Слова про свободу та незалежність українського народу студенти закріплювали літературою як художньою, так і нашою пропагандивною, бо всі вони не були незорганізованою самопливною масою, а вміло керувались Організацією Українських Націоналістів, що існувала в Києві під час нім[ещької] окуп[ації]. Ця боротьба була нелегкою не лише тому, що молодим носіям правди приходилось вступати в боротьбу з большевицькою пропагандою, а ще й не раз приходилось остерігатись і навіть боротись з опортуністичною групою мельниківців, що також існувала серед студентської молоді і на кожному кроці намагалася шкодити нам, скеровуючи на це всі свої сили, всю свою увагу.

Молодь не тільки вміла боротись, вона вміла і умирати за Українську Самостійну Соборну Державу, не зрадивши перед обіймами смерті своїх друзів.

Хто з студентів лікувального факультету не пам'ятає Лесі Коляди, цієї чорнявої життєрадісної дівчини? Леся народилася в 1923 р. в сім'ї професора і науковця Київського педагогічного інституту Григорія Коляди. Виросла і ви-

ховалась в Києві. В кінці 1941 р. налагодила з ОУН зв'язки і була вірна її донька до останніх хвилин свого життя. В пробудженні національної свідомості серед студентства Медінституту, де вчилась Леся, вона приймала активну участь і була першим сіячем ідеї УССД серед молоді. Літом 1942 р. Леся, як і всі студенти, була на селі на польових роботах на Звенигородщині. Зерно правди, сіяне цією дівчиною серед міської молоді, ще краще зійшло в чорноземних степах Звенигородщини. Гестапівські кати не дали далі розцвістися цій молодій, повній життя та радості, істоті. Лише неповний рік пропрацювала Леся в ОУН – восени 1942 р. вона була арештована і по звірячому замучена в катівнях гестапо по вул. Короленка, 33, в будинку, де до неї і після неї приймали терновий мученицький вінок як від гестапівських звірів, так і від большевицьких кровопивців, сотні свідомої української молоді. Леся загинула, не зрадивши ні одним словом ні однієї тайни організації, про яку знала. Не знала вона, що через рік після її смерті в цих самих стінах по вул. Короленка, 33 буде мучитись її батько Григорій Коляда. Будинок залишився той самий, лише змінився господар – доньку катували гестапівці, а батька – НКГБ-исти. Леся загинула, щоб як і всі Герої нашої визвольної боротьби, вічно залишитися жити в серцях тих, хто знав її, в серцях тих, для визволення кого поклала вона своє молоде життя – українського народу.

Кого з свідомих молодих українців Медінституту не схватили в свої кігті гестапівці, того загребли криваві лапища НКГБ-истів.

Ігор Дехтяр, дуже здібна, але хоровита молода людина, доживає свої останні дні в НКГБ-истській катівні. Несправедливо засуджений, підбитий тяжкою хворобою фізично, він не заломився морально. В листі до своєї матері, переданому з в'язниці нелегально, він писав (слова листа передані дослівно): «Дорога мамусю! Життя з кожним днем покидає мене. Вже не підвожуся з ліжка. Судили мене, Ти, напевне, знаєш про це. Заспокойся, не плач. Твої сльози занадто дорогі, щоб виливати їх перед тими, хто не зрозуміє Тебе. Я не винен, мамо, не винен, бо Правда на моїй стороні. За мене можуть бути спокійні. Відходячи від життя, я залишають вірним тому, чому був за життя» (далі лист має родинний зміст).

Батько Розпутнього Петра в період Визвольної боротьби 1918 р. був в армії Головного Отамана Петлюри і після придушення національно-визвольного руху на Україні повернувся додому в с. Підгайці на Київщині. З часом батьки переїжджають до Києва. Підрісши і навчившись розбиратися в національних питаннях, Петро докоряв батькові, що той повернувся додому: «Треба було або здобути Україну, або згинути зі славою, чим вік терпіти таке життя, яке ми маємо зараз». Стоячи не раз на варті на лінкорі в Баку на Чорному морі, де вчився в морському училищі, Петро не раз згадував рідну Україну і рвався до сивого Дніпра, до українського народу. З вибухом війни 1941 р. дезертирує з училища і добирається до України, з ясною думкою і

ціллю – добиватися за всяку ціну волі українському народу. Неясною уявляв він собі цю боротьбу, бо ніхто ще не підготував його до неї. По приході німців та зв'язку з ОУН став Петро одним з активних членів цієї організації. Борщагівський район Києва, Білоцерківщина та Ставищанщина не раз бачили цього юнака, що знав самі болючі питання свого народу, з якого сам вийшов. Доля більшості укр[аїнської] свідомої молоді Сходу спіткала Розпутнього – зимою 1943–44 рр. він був арештований органами НКГБ.

Микола Оберемко з Святошина, Леонід Тарасюк родом з Самгородок на Сквирщині, розділили долю Розпутнього.

Це вихованці Київського медінституту, що стали на вірний шлях боротьби визволення українського народу і загинули в цій боротьбі. Не вони перші, не вони й останні. Вони не одинокі, згадка про них є тільки підтвердженням факту, що існує й зараз на СУЗ.

Ми згадали про місто. А село? Як воно віднеслось до розвалу большевизму на Україні в 1941 р.? Як, зокрема, молодь села сприйняла Ідею Самостійності України?

В 5 км від ст. Фастів є село Веприк. В цьому селі родився і виріс українець Володимир Косовський. Перед самою війною закінчив середню школу в Фастові. З вибухом війни і приходом німців на Київщину, Володимир, щоденно спостерігаючи злиденне життя свого народу за большевицької дійсності, вирішив, що для народу настала хвилина волі і треба покласти всі свої сили, щоб покращити добробут українському народу. Не знаючи, з чого почати працю, Косовський пішов до Києва, щоб придивитися до нового життя та дечому навчитися. Побачивши німецьку дійсність, Володя дуже скоро втік з Києва. Цілий ряд питань турбували його. Ясно бачив, що й від німців, як і від більшовиків, немає чого чекати кращого життя українському народу. Треба боротися самостійно за Самостійність, але як? Направила на вірний шлях Володимира Організація Українських Націоналістів, з членами якої він зустрівся в Фастові. Володя розгорнув національну роботу спочатку тільки в своєму селі, а потім і поза його межами. Контррозвідка передової большевицької лінії в 1943 р. арештувала Косовського і направила в прифронтний концтабір, з якого Володя втік і продовжував свою роботу в умовах большевицької окупації, продовжував сам, без ніякого керівництва, з власної ініціативи. В 1944 р. Володю арештовано вдруге і засуджено разом з його 16-річною сестрою Олею.

Арсень Шевченко народився в 1920 році в с. Гребінках на Білоцерківщині. Ненавистю пройнявся до большевиків, ще з ранніх дитячих років. До большевиків, які зруйнували господарку його батьків, заставили батька кинути рідне село і мандрувати по Білорусії, Кавказу, щоб не бути арештованим, що однаково не спасло його. В 1934 р. батька арештували і більше нічого не чула про нього сім'я. Ще більше загострилась ненависть у Арсеня до ворогів, коли, закінчивши неповну середню школу, він виявив бажання вчитися далі. Двері школи перед хлопцем були закриті, бо він син «бувшого

куркуля». Кидає рідне село і мандрує по Україні. Скрізь бачить таке саме горе і злидні, як у рідному селі. Під чужим прізвищем вступає до Полтавського педінституту і організовує кругом себе молодь з антирадянськими поглядами. Це було перед війною 1941 р. Розконспірований, Шевченко залишає Полтаву і повертається в рідне село, але не пориває зв'язок з групою молоді, яку організував в Полтаві. Війна 1941 р. застає Арсеня в рідному селі. Тепер він може вільно виступати проти ворогів свого народу. Молодь швидко згуртовується навколо Арсеня. З часом Арсень пов'язується з ОУН і являється одним з провідних членів і організаторів Визвольного руху на Білоцерківщині, Ставищанщині та Богуславщині. Це він («Оскілко», «Балка») справедливою рукою народного месника карав більшовицьких шкіролупів та їх посіпак, карав зрадників народу. Це він намагається організувати відділ УПА на Ставищанщині восени 1943 р. Після переходу фронту, цілком відірваний від організації, «Оскілко» в умовах большевицької окупації продовжує вести перед боротьби за УССД. Караючи зрадників та запродавців, «Балка» не знав, що далеко ходити за ними не треба, що разом з ним під однією кришею живе один з найбільших зрадників українського народу, який передав Арсеня в жовтні 1944 р. в руки НКГБ.

Недалеко від Ставища є село Янишівка, на цвинтарі якого спочивають останки сл[авної] п[ам'яті] Іващенко Андрія, що загинув на посту борця-революціонера в боротьбі з німецькими окупантами. Андрієм його знали в селі Янишівка, в якому він виріс, а члени ОУН знали його як свого Окружного провідника під псевдом «Степового». Загинув він в бою з німцями в с. Бокалах над Россою, води якої бережно схоронили від німецьких зайд його тіло, яке віднайшли його односельчани і з любов'ю поховали у себе на цвинтарі. Не було багато розмов та промов над могилою покійного. Всього декілька слів сказав його старий батько. Він сказав, за що боровся його Андрій і за що згинув. Незважаючи на непогоду та весняний дощ, це було в квітні 1943 р., люди з сусідніх сіл прийшли віддати останню шану покійному.

А через рік разом з «Степовим» поклали у могилу доньку його сестри 20 літ Шевчук Віру. Смерть любимого дядька, що не на багато був від неї старший, запалила ще більше Віру до боротьби. Зимою 1943–44 рр., коли переходив німецько-большевицький фронт, Вірі та ще одному другу з с. Гребінок, було доручено доставити кулемет та іншу зброю в село, що було в декількох кілометрах від її Янишівки. В Янишівці були вже большевики і, виконуючи завдання, Віра не знала, що в Потіївці, куди вони мали тримати напрям, були ще німці, які затримали приїжджих. Господар хати, до якої німці ввели затриманих, через 2 м[ісяці] розповідав, як німецький офіцер, вказуючи на зброю, що знайшли в саях, щось дуже кричав. Господар міг розібрати лише слово «партизан». Це обурило дівчину, яка, дивлячись в вічі смерті, сміливо заявила йому: «Так, партизан. Але знай, німаку, що не большевицький, ні, а український, український!». Для німця це було все рівно – він розстріляв Віру і того

друга, що був з нею. Останніх хвилин життя цих друзів господар не бачив – його не випустили з хати. Після відходу німців селяни Потіївки поховали побитих. Лише через 2 м[ісяці] сім'я Віри віднайшла її тіло і поховала в рідній Янишівці рядом з «Степовим». Її старша сестра Надія, не володіючи собою від втрати сестри, не пустила до тіла покійної односельчан, що були в червоній партизанці, а на запропонування взяти на похорон духовий оркестр заявила: «Що вам потрібно? Вона за своє життя вас не любила і не хочу нічого від вас для неї після її смерті. Будем ховати її з священником». За це большевицькі елементи села агітували односельчан Віри бойкотувати похорон покійної, а Надія, переслідувана ними, повинна була залишити рідне село.

Багато ще про кого персонально можна згадати з молоді Сходу, що боролися й загинули в боротьбі за УССД, або караються, але не каються по тюрмах та засланнях ССРСР. Арцимович Ада з Рокитного на Білоцерківщині, Тонковид з Гребінок, Міщенко Віктор з Фастова, Бичок Михайло з Білої Церкви, Кравченко Василь з с. Острійок на Білоцерківщині, Осовський Анатолій з Святошина – це тільки сота доля тих, яких большевики відірвали від життя, кинули гнити до в'язниць, які чекають від нас, що залишилися на волі, продовження їхніх дій та перемоги над ворогом і здобуття для українського народу Української Соборної Самостійної Держави.

Прочитавши цих декілька сторінок ілюстрованих прикладом боротьби молоді на Східних Українських Землях, можна сміло сказати, що Схід не спить, ні! Він *тільки під гнітом большевицького режиму затих, затаїв подих, але*¹⁷ сьогодні продовжує вирощувати людей, таких як Коляда, «Оскілко», Віра, Косовський, що в потрібний момент, момент зриву Національної Революції поведуть східняків до Перемоги. Чим сильніший буде терор НКГБ, тим більше буде таких людей, тим більш свідомим буде кожен українець на Сході, кожен юнак, кожна дівчина. Треба тільки скерувати розвиток передової молоді Сходу, віднайти ці повні квітки між пустоцвітом та шумовинням.

Хай вічним сном спочивають ті, що полягли в боротьбі за Українську Соборну Самостійну Державу. Смерть одиниць за Правду повинна запалити десятки та сотні молоді, в грудях якої б'ється вірне Ідеї Самостійності України серце, на нові подвиги, які приведуть до Перемоги.

Слава Україні.

Героям Слава.

21 жовтня 1945 р.

Л.

(Галузевий державний архів СБ України, ф. 65, спр. С–8978, т. 1, арк. 31 (конверт). Оригінал. Рукопис)

¹⁷ Виділене курсивом викреслено автором.

Частина 6

Упорядник – Федір Шепель

Бандерівці на Кіровоградщині (1941-1944 рр.)

I.

Дівоче обличчя бандерівського підпілля

Поглядаючи на порослу кленом-самосадам дивом збережену досі чи не єдину в Європі земляну фортецю, названу при заснуванні іменем Святої Єлисавети, щоб улестити російську імператрицю з таким самим ім'ям, мало хто замислюється над тим, що топче сліди колонізаторів, які у 1775 році саме тут шикувались, вислуховуючи останні розпорядження царського генерала Текелії напередодні походу для знищення Запорізької Січі – останніх справжніх вольностей нашого народу. Втім, – у подальшому, – поблизу декоративних залишків колишнього імперського форпосту, розташованого за кілька десятків кілометрів від географічного центру України, в місті Єлисаветграді-Зінов'євську-Кіровому-Кіровограді траплялися й зовсім інші події, учасниками котрих ставали невиправні ідеалісти, які намагалися повернути Вітчизні втрачену незалежність. Зокрема, в лиху годину нацистської окупації 1941-1944 років – боролися за самостійну соборну Українську державу без Гітлера й Сталіна. І що цікаво, особлива роль серед них належала юним українкам. Як говорив Микола Гоголь, читачі «мають дізнатися про це, не риючись в архівах».

Зв'язкова ОУН на псевдо «Хмара»

17 травня 1944 року управління НКГБ по Кіровоградській області затвердило постанову на арешт інструктора Кіровоградської міськради Олени Шевченко. Невдовзі її запроторили на десять років до виправно-трудових таборів (ВТТ). Чим зацікавила каральний орган і розгнівила правосуддя двадцятирічна дівчина, яка, здавалося б, мала звичну, для тодішньої молоді біографію?

Народилася в незаможній хліборобській родині села Димине Рівненського (зараз – Новоукраїнського) району на Кіровоградщині. З 1936 року – в комсомолі. Здобувши за місцем народження неповну середню освіту (сім класів), завершила її в сусідній Захарівці. В 1940 році закінчила Кіровоградську педагогічну школу. Радянська влада довірили вчителювати в щойно приєднаній до СРСР Західній Україні. В селі Крушельниця Сколівського

району Дрогобицької області не лише працювала на педагогічній ниві, але й обиралася депутатом місцевої ради. Встигла навіть закінчити перший курс педінституту. Початок серпня 1941 року, коли гітлерівці окупували Кіровоградщину, Олена зустріла вдома. Деякий час пропрацювала в колгоспі, а з 1 листопада, коли німці дозволили знову відкрити школи, почала вчителювати в селі Димине. В травні 1942 року навчальний заклад остаточно зачинили. Майже рік лишалася без роботи. Всіляко намагаючись уникнути вивозу до Німеччини, у квітні 1943-го влаштувалась (до кінця літа) на Кіровоградську крутильну фабрику. Потім (аж до приходу частин Червоної армії), – робота в їдальні при ремонтній майстерні...

Ще до її арешту в НКВД знали, що Шевченко – колишня зв'язкова українського підпілля під псевдо «Хмара». Якщо Олену запитували: «Чорна хмара?», вона відгукувалась «Буде дощ». У ході денних та нічних допитів, користуючись ще «гарячими» напрацюваннями гітлерівських спецслужб, чекісти називали Олені цілком конкретні прізвища, псевдоніми та знов і знов поверталися до деталей функціонування «організації УН» (так стенографіст намагався скоротити те, що нині позначають зрозумілою всім аббревіатурою «ОУН»).

...Очевидці стверджують, що в серпні 1941 року бандерівці на трьох підводах з'явилися в селі Димине. Кажуть, що в ході швидкоруч організованого мітингу, навіть встигли проголосити самостійність України. Розклеїли по селу націоналістичні відозви й маніфести. Згодом, обрали керівний орган села, голову управи тощо. В клубі створили осередок «Просвіти», драматичний та хоровий гуртки. Розучували «націоналістичні» пісні...

Олену з того часу все частіше бачили з двадцятисемирічним Романом Ференцом (влітку 1941 року прибув у складі Південної похідної групи ОУН, син греко-католицького священика, до війни навчався на філософському факультеті Львівського університету). Селом гуляла чутка, що хлопець і дівчина давні знайомі: ще з часів її вчителювання в Західній Україні. Широкоплечий кароокій чорнобривець, уродженець села Верчани Стрийського району Дрогобицької (тепер Львівської) області мав псевдо «Стріла»: на пароль «Летить стріла», відгукувався - «Мимо двору». Проводив організаційну роботу з молоддю в школі та просвітянських гуртках. До жовтня, постійно мешкаючи в Кіровограді по вулиці Сінній 14, навідувався до Диминого, заготовляючи продукти для осередку ОУН. А коли розпочалась паспортизація, влаштувався працювати до паспортного столу в Рівному.

Ще до війни, засуджений польським урядом до десяти років за український націоналізм, устиг відсидіти дванадцять місяців і був звільнений Червоною Армією. Далі: втеча з «визволеної» території, німецький табір, легіон і, нарешті, після заборони останнього німцями – Кіровоградщина. Вся його родина – націоналісти. До речі, брат Ярослав проводив діяльність

аналогічну Романовій теж на Кіровоградщині, в Олександрії, працюючи секретарем міськуправи. Відтоді, як німці посилили арешти оунівців восени 1942 року, Роман Ференц вимушений був покинути Рівненський район. Напередодні від'їзду встиг сказати Олені, що працюватиме в Малій Висці. Просив її поїхати до Рівного й забрати свій одяг у кравця Артеменка. Далі, нібито, працював на цегельному заводі в Умані, звідки (через зв'язкових) Олена отримала від нього ще три листи. Згодом, нацисти заарештували Романа.

Ференц привіз у Димине двадцятип'ятирічного західняка Михайла Кордюка (Курдюка), котрий почав працювати у місцевій школі вчителем історії, хоча було помітно, що педагогіка – справа для нього нова, тому Олені Шевченко доводилось знайомити його з методикою викладання. *«При розмові з цими націоналістами, – підкреслював один із свідків, який проходив по справі, – говорила виключительно на українском языке. С момента их появления хорошо с ними знакома»*. Їй та двоюрідній сестрі Ганні новий колега давав читати націоналістичну літературу, надруковану в Львові та Кракові: брошури про Петлюру, Коновальця, Бандеру, про українську військову доктрину, матеріали з'їздів ОУН, відповідні бюлетні тощо.

Олену й дев'ятнадцятирічного секретаря сільської управи Бориса Попруженка (колишнього комсомольця, а в роки війни зв'язкового підпілля, котрий на паролі «Чому лисиця має довгого хвоста?», відгукувався – «Щоб дорогу замітати», Кордюк познайомив з історією українського націоналізму, програмою ОУН, навчив десятком заповідям націоналіста. (Принагідно додамо, що в третій книзі «Реабілітовані історією. Кіровоградська область» про Попруженка сказано, що він 1923 року народження, уродженець Диминого. 17 січня 1947 року, його, рядового 232 стрілецького батальйону 37 стрілецької бригади заарештовано відділом контррозвідки МГБ. У роки окупації вступив до ОУН. Співав зі сцени контрреволюційні пісні. Засуджений 27 липня 1947 року трибуналом Північно-Кавказького військового округу до 10 років ВТТ з позбавленням громадянських прав на 5 років. Реабілітований 13 березня 1979 року Верховним Судом СРСР).

Михайло Кордюк мав псевдо «Мишко». Саме в цього чоловіка, котрий відгукувався на схожий на дитячу забавлянку – паролі «Бігла мишка через двір», найчастіше зупинявся сам Бітик, коли відвідував Димине. Львів'янин Петро Бітик, він же «Вуйко», «Юра» (до речі, такі ж псевдо та ще «Савченко Петро» мав і Богдан Гаєвський), якому на початку війни виповнилося років 26-27, до весни 1942 року керував націоналістами району. А пізньої весни чи на початку літа виїхав до Кіровограда, де став провідником Кіровоградського обласного проводу ОУН. Квартирував на перехресті вулиці Тимірязєва й Театрального провулку: в якихось ста метрах від сцени, на яку шістдесятма роками раніше вийшла перша українська професійна трупа

Марка Кропивницького. На початку осені 1942 року, коли німці провели арешти бандерівців у Кіровограді, організував перехід патріотів на нелегальний стан.

Саме у «Мишка» Олена спілкувалася з двадцятивосьмирічним Дмитром «Винниченком» (Дорошем), що працював у Кіровограді; «Грицьком» – музикантом зі згадуваного театру, якого влітку 1942 року бачили на сцені у відомій п'єсі «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». Коли гітлерівці розпочали чергові арешти, Михайло мав намір відбутися на Захід. Втім, у Дніпропетровську був схоплений окупантами. Потрапив у тюрму, а потім – до табору.

...Головним транспортом зв'язкових ОУН, в тому числі й дівчат, були велосипеди та підводи. Звісно, доводилось і пішки долати чималі відстані, щоб на кілька годин побувати в місці призначення. Якщо вірити цитованій справі, то, по суті село Димине стало перевалочним пунктом націоналістів на шляху Кіровоград – Рівне – Новоукраїнка – Піщаний Брід... і в зворотному напрямку. Звісно, зв'язкові бували також в інших районах та за межами Кіровоградщини.

Навесні 1942 року за завданням Кордюка «Хмара» відвезла кореспонденцію з Диминого до Кіровограда. Остання, в свою чергу, надходила з Рівного і призначалась для «Юрка», тобто керівника ОУН Кіровограда «Вуйка». Листи повинна передавати Нюсі (Ганні Німець), котра працювала на пошті. А остання – «Юркові». Інколи привозила «Хмара» й харчі, наприклад, «дві пляшки меду».

До речі, Нюся могла прийти не сама, а, скажімо, з невідомим чоловіком, який, згодом, вже восени 1942 року привозив (у свою чергу) пошту в Димине. То був пакет з листами від ув'язнених у Кіровоградській тюрмі націоналістів з Новоукраїнки: колишнього начальника поліції Кривого (прибув на Схід в одному з роїв Похідної групи; на початку 1943 року «Медвідь» (одне із псевдо легендарного Василя Кука) розповів Нюсі, що за патріотичну діяльність німці розстріляли Кривого) та якогось «Василя» (прізвища не збереглося). Курдюк цю пошту передав до Рівного Чубарю (на той час керівник районного проводу ОУН). До Диминого пошту привозили кіровоградці Вася Хитренко та Павлик Головін.

У 1942 році, приблизно в липні місяці, представник ОУН доручив Хитренку виїхати велосипедом до села Димине й передати таємну записку Олені Шевченко. Після зустрічі остання наказала чекати і невдовзі повернулася з невідомим чоловіком, який передав на словах, що приїде. Насамкінець, невідомий дорікнув Хитренку, що той є українцем, а досі, мовляв, розмовляє російською мовою. Додамо, що записка та була від Дарки Терлецької й призначалася Кордюку, котрий перебував на нелегальному стані й остерігався арешту.

З обвинувального висновку від 15 серпня 1944 року:

«Управлінням НКГБ по Кіровоградській області викрита й оперативно ліквідована, багаточисельна контрреволюційна організація українських націоналістів, яка існувала в період німецької окупації у Рівненському районі Кіровоградської області, й очолювалась націоналістами Бітиком, Ференцом та Кордюком».

З вироку військового трибуналу Кіровоградського гарнізону від 15 вересня 1944 року:

«Шевченко Елену Эммануиловну по совокупности совершенных ею преступлений на основании ст. 54-1 «а» УК УССР лишить свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на 10 (десять лет) с поражением прав, предусмотренных п.п. а, б, в ст. 29 УК УССР сроком на 5 (пять) лет без конфискации имущества за отсутствием такого у осужденной».

Подальша доля підпільниці невідома. Реабілітовано Олену Мануйлівну Шевченко у перші місяці незалежності України: 17 вересня 1992 року на підставі ст.1 Закону від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». А Указ Президента України «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення» від 14 жовтня 2006 року допоміг оприлюднити правду про непрості події вітчизняної історії.

Як Магаданська письменницька організація ще до розпаду СРСР клопоталася про реабілітацію ... бандерівки Дарки Терлецької

*Несчастен тот, кто в двадцать лет
Попал на Колыму.
Валентин Португалов*

Цю дівчину Олена Шевченко називала не інакше як «великою патріоткою». Навіть під час допитів у Кіровоградській тюрмі УНКГБ у травні 1944 року. А ось заарештованим чоловікам, насамперед, спадало на думку говорити про незрівняну вроду західнячки.

Свою підпільну діяльність на Сході висока з тонким станом сімнадцятирічна уродженка Львова Дарина Терлецька (до війни мешкала по вулиці Бориславській та навчалася в гімназії, де викладала її мати) починала в 1941 році у складі Південної похідної групи з містечка Санок. Далі, влітку, була Бабанка, що на Черкащині. Разом з Ганною Німець направлялась до Нового Бугу, а потім – Кривого Рогу, де працювала статисткою в міській управі.

В одному з протоколів допитів є розповідь про те, що, нібито, саме Дарці Терлецькій вдалося завербувати до ОУН голову міськуправи Сергія Шерстюка та кількох інших посадовців. Втім, окупанти доволі швидко викрили криворізьке підпілля провели арешти й 12 квітня 1942 року гестапівці розстріляли його керівників, в т.ч. й згаданого патріота, а також ту, котра насправді завербувала – члена Південної похідної групи Ганну Максимець (1913 р. н., уродженка Вінників на Львівщині (там проживала її мати похилого віку), до війни засуджена польським судом до трьох років позбавлення волі в концтаборі Береза Картузька за належність до ОУН, в 1939 році виїшла на волю, до 1941 року в Кракові, де працювала в жіночій мережі ОУН; влітку опинилася на Дніпропетровщині; за розпорядженням Зенона Матли відбула до Кривого Рогу для оргдіяльності; там очолювала жіночу референтуру окружного проводу ОУН, працювала заступником голови місцевої «Просвіти»).

Терлецькій та ще кільком відчайдухам тоді вдалося втекти (на велосипедах) до райцентру Рівне, а згодом - села Димине Кіровоградської області, куди їх провів Роман Ференц. Тут кілька днів перехувалась на квартирі Заніздрі. У сільській лікарні їй знайшли окрему кімнатку. Харчувалась у різних людей: Олени Шевченко, Катерини Горохової, Надії Вахник.

Більшість називало цю дівчину з великими блакитними очима та зав'язаними довкола голови темнорусими косами просто Оксаною, власне так, як вона й рекомендувалась. Диминські ж дівчата, які знали дещо більше, дивувалися, чому вона має два імені, – Дарка-Оксана? Пояснювала, що коли у неї на батьківщині хрестять, то інколи так трапляється...

Як зв'язкова ОУН, дівчина доволі часто бувала в Кіровограді. Їздила до Дніпропетровська та інших міст. Натхненно запевняла, що бути дівчиною у цій непростій справі легше, ніж хлопцеві, мовляв, повсюди, навіть до вагонів потягів, пускають без зайвих запитань, тож не доводиться ходити пішки, що дуже шкодить конспірації.

У травні-липні 1942 року Дарка брала участь у нелегальних зібраннях націоналістів Кіровограда, що проводились вечорами з дотриманням конспірації на старовинному *Петропавлівському цвинтарі* поблизу залізниці (зараз – район вулиці Полтавської й гуртожитків педуніверситету ім. Володимира Винниченка). В них приймали участь Дмитро Винниченко (Дорощ), Ярош (світлоокій 25-річний блондин, уродженець Львівщини), Ньюся (Ганна Німець), Надія Добровольська, Сергій Дубосар, Василь Хитренко, Павло Головін, котрі приходили у білих сорочках, та інші. Обговорювали, зокрема, питання придбання друкарської машинки та радіоприймача (дोरучено двом останнім).

Серед знайомих націоналістів-кіровоградців, з якими спілкувалася Терлецька, був двадцятирічний Вася Хитренко, котрий працював на радіовузлі. У нього на квартирі (в провулку поблизу приміщення педтехнікуму, де при німцях була тюрма) проживали бандерівці «Вуйко» та «Іван». Нерідко, щоб не порушувати конспірації, вони змушені були безвихідно сидіти там зачиненими цілодобово. Крім Дарки, їх відвідували Василеві друзі: невисокий блондин Андрій Лукашенко, через якого передавалась таємна кореспонденція, та стрункий кароокий Павлик Головін. До названого кола знайомих належала й навернута нею до боротьби за самостійну Українську державу без Сталіна й Гітлера Маруся Сухореброва (сусідка Васи з хати під соломою, що напроти колодязя), яка, спілкуючись з Даркою, отримувала націоналістичну літературу. Цікаво, що коли виникла загроза примусовій відправки на роботи до Німеччини, саме бандерівці допомогли їй переховуватись, а потім влаштували в Олександрівському районі комірником. (Принадібно додамо, що у патріотичного підпілля лише одного Олександрівського району було понад 50 чистих бланків документів, що давало можливість «офіційно» уникнути виїзду на примусові роботи до Німеччини).

У серпні 1942 року з Надією Добровольською Дарка двічі заходила до Василя Хитренка. Вони усамітнювались для таємної розмови. Бувала на конспіративній квартирі по вулиці Тімірязєва, 25 у «Вуйка», котрий на той час мешкав поряд з театром.

Через те, що в Кіровограді сторонні бачили Василя та Павла разом з Даркою, згодом у них виникли проблеми з радянськими партизанами, з якими хлопці хотіли продовжити боротьбу з гітлерівцями.

З протоколу допиту (24. 04. 44) Семена Івановича Долженка (1899 р.н, ур. с. Федвар Є-градківського р-на, члена ВКП (б), керував партизанським загonom):

«В загоні Хитренко був на посаді радиста с серпня 1943 року. ...Хитренко особливо боявся розповідати про свій зв'язок з Головіним Павлом, котрого я в партизанський загін не прийняв тому, що він мав зв'язок з якоюсь підозрілою диверсійною групою, очолюваною інженером (?-авт). Під час прийому Головіна до партизанського загону начальник штабу Лепетов Олексій Тимофійович його запитав про жінку-націоналістку, з котрою Головін мав зв'язок; то Головін нічого не відповів і втратив свідомість. Хитренко ж уважно слідкував за поведінкою Головіна й помітно хвилювався, тяжко переживаючи кожен його відповідь... Того ж дня Головіна убили німці під час облави... (?-авт.)».

Підкреслимо, що згаданий Лепетов, перебуваючи в тюрмі СД, добре знав за що німці арештували Павла Головіна та Андрія Лукашенка, оскільки комуністи та націоналісти сиділи разом.

З протоколів допиту Хитренка: *«Вопрос: Кто может подтвердить, что Вы вступили в ОУН с задания руководителя подпольно-большевистской организации по электростанции Безуса Григория? Ответ: Никто... расстреляны немецко-карательными органами. Вопрос: Кто был в партизанском отряде из числа украинских националистов? Ответ: В нашем партизанском отряде из лиц связанных ранее с ОУНовцами, были Головин Павел и я – Хитренко... На собрании партизан Головин рассказал, что арестован немцами за связь с украинскими националистами, в частности говорил о Дарке».*

Наприкінці 1942 року близько трьох тижнів (як для неї тривалий проміжок часу, оскільки дуже часто міняла місце перебування) Терлецька проживала в Кіровограді на конспіративній квартирі ОУН по вулиці Гоголя, 128 у Добровольських, а потім – у Ганни Німець, котра тимчасово мешкала на Великій Балці. Навідувалась до села Димине, яке продовжувало відігравати значну роль в діяльності українського патріотичного підпілля Кіровоградщини...

Архівні документи також свідчать, що з початку 1943 року Дарка працювала в друкарні Південного Крайового проводу, що знаходилась у Нижньодніпровську (залізнична станція на лівому березі Дніпропетровська), проживаючи в тому ж будинку, де вона розміщувалась. Згодом їй наказали повертатися на Західну Україну.

* * *

Дарина Терлецька була невловимою для гітлерівців.

Втім, 17 лютого 1945 року її, вже як «друкарку референта пропаганди окружного проводу ОУН», арештували не нацисти, а... «наші». У схроні на Західній Україні. Дарина, на відміну двох інших друзів, не встигла покінчити життя самогубством.

Справа шилася надзвичайно швидко: перша сторінка 19 лютого – остання 5 березня.

Вироком Військового трибуналу Львівського військового округу Дарину Василівну засуджено на 10 років ВТТ та на 5 років позбавлено політичних прав. Про свою підпільну діяльність у серединній Україні вона нічого не розповіла ні слідчим, ні суддям.

* * *

Цікаво, що наполегливою реабілітацією Дарини Василівни займалась... Магаданська обласна письменницька організація! За три дні до Всеукраїнського референдуму 1991 року, який підтвердив незалежність України, до Військової колегії Верховного суду СРСР надійшла заява з відповідним клопотанням. «Знакомство с материалами её дела даёт основания полагать, – цитуємо магаданських письменників Анатолія Пчолкіна та Олександра

Бірюкова, – що эта молода женщина, считавшаяся членом оуновской организации, едва ли представляла какую-то угрозу нашему государству, никаких свидетельств против неё не приводит и приговор трибунала.

Комиссия по делам незаконно репрессированных писателей при Магаданской областной писательской организации просит вашу высокую инстанцию вернуться к рассмотрению дела Терлецкой Дарьи Васильевны и прекратить его за отсутствием состава преступления».

Виявляється, що «велика патріотка», своїм героїчним життям пов'язана з історією Центральної України, померла в «особрежимном Берлаге» ще 22 листопада 1951 року. Тобто у 28 років.

Саме на Колімі життєвий шлях репресованої української дівчини тісно перетнувся з гіркою долею двічі несправедливо засудженого російського поета, збирача фольклору народів Півночі, перекладача з мов ескімосів, евенків, чукчів, театрального діяча Валентина Португалова. Останній, крім усього, був ще й товаришем по заслання автора «Колымских рассказов» Варлама Шаламова. До речі, відомий письменник залишив і такі слова: «Португалов был слой общерусской культуры без халтуры и макулатуры... Никогда не забывал Колымь».

Відомо, що студента вечірнього робітничого Літературного університету ім. О. Горького при Спілці радянських письменників Валентина Португалова вперше арештували 27 квітня 1937 року й засудили, звинувативши в «участии в террористической группе молодых литераторов, разрабатывающих план покушения на товарища Сталина». Після чого мало не чверть століття (з 56 прожитих років) Валентин Валентинович змушений був провести на Колімі. У 1962 році за рекомендацією Костянтина Симонова став одним з перших у Магадані членів СП СРСР. Повернувшись до Москви на початку 60-х років, керував кафедрою літературної майстерності на Вищих літературних курсах. Дещо встиг видати. Помер 7 березня 1969 року.

* * *

Повертаючись до особи героїні нашої розповіді, додамо, що її ім'я виплило серед письменників Магадану в ході підготовки до відзначення 80-річчя від дня народження В.Португалова. Вивчаючи життя поета, вони дізналися й про ім'я Дарини Терлецької, котра разом з ним відбувала покарання.

* * *

Реабілітували Дарину Терлецьку 25 листопада 1992 року вже в незалежній Україні, за яку вона віддала власне молоде життя. А влітку 1993-го у місцях її заслання й вічного спочинку, як і планувалося, згадували більш відомого її товариша по нещастю. Втім, 90-річчя Великої патріотки в Кіровограді 2013 року ніхто не згадав.

Колымская баллада

Сидели. Мерзли

Сидели. Мерзли

*Несчастен тот, кто в двадцать лет
Попал на Колыму.
Большой любви ярчайший свет
Слепил глаза ему.
Но нет любви и любимой нет,
Кругом только сопки да снег.
Крикнешь: – Где ты?
А ветер в ответ:
– Это гибель твоя, человек!..*

*Несчастен тот, кто в тридцать лет
Попал на Колыму.
Бессмертной славы резкий свет
Бил прямо в глаза ему.
Но славы нет и хлеба нет,
И даже нет огня,
И ты, похожий на скелет,
Не жрал четыре дня.*

*Несчастен тот, кто в сорок лет
Попал на Колыму.
Семейного счастья ровный свет
Сквозь ставни мерцал ему.
Лишь пурга замечает след.
Крикнешь: – Спасите!..
И слышишь в ответ
Тайги сумасшедший бред.*

*Но всех несчастней на Колыме
Мальчишки в семнадцать лет.
И старцы под семьдесят, ибо им
Возврата отсюда – нет.
И даже не выроют здесь могил
И не поставят кресты,
И будут покоиться они
Средь вечной мерзлоты.*

Но когда архангела труба
Протрубит господень суд,
Они повернутся в своих гробах,
Поднимутся и пойдут.
Они пойдут по холодной земле,
По сопкам и по снегам,
Грозя обескровленными кулаками
Своим далеким врагам.

И предстанут перед Господом они,
И скажут:

– Суди, Господь!
Они оборвали наши дни,
Убили в нас кровь и плоть
За горсть проклятой
Кольымской земли.
Покарай, о Господи, их!
Они добивали, как могли,
Слабых и больных.

Зимой выгоняли в ночь, в пургу
Старцев с глазами, полным слез.
Гольми ставили на снегу
В самый лютый мороз!..

Протянутся к Богу тысячи рук,
Израненных и худых,
И будут молить большие глаза:
– Покарай, о Господи, их!

Долго будет молча глядеть
Господь на своих детей,
И слезинка устанет висеть и блестеть
В седой его бороде.

Но уста развернутся, трепеща,
И Божье сердце-вещун
Прошелестит:
– Я все прощал,
Но этого –
Не прощу!

Перш, ніж залучити до оунівського підпілля, в Олександрії вивчали Франка та Шевченка (історія з «літакцентом» і не без «нацреалізму»)

Заводячи мову про патріотизм, звісно згадуємо, що в його формуванні значна роль належить літературі. Втім, чи завжди є нагода говорити про такі тонкі речі цілком конкретно, а не «взагалі».

Мені, можна сказати, пощастило в цьому плані. Вивчаючи справи колишніх радянських каральних органів зразка 1944 року, натрапив на прецікаві матеріали, в яких доволі детально (аж до діалогів) розповідається, як саме бандерівці з так званих «похідних груп» залучали до антигітлерівського підпілля молодь в центрально-українському регіоні, наприклад у місті Олександрії Кіровоградської області. Виявляється процесу вербування до ОУН сприяли... поезії Тараса Шевченка та Івана Франка! Саме сприйняття віршів ставало тим лакмусовим папірцем, що давав змогу майже безпомилково розібратися в людині: визначити, де свій, а де чужий.

...У Людмили Ворони в 1942-43 роках квартирував західняк, секретар Олександрійської райуправи Ярослав Михайлович Ференц (близько 30 років, уродженець Стрийщини, син греко-католицького священика, закінчив духовну академію у Львові, котрий у складі Південної похідної групи прибув в Олександрію, де став керівником Олександрійського окружного проводу ОУН. Ще в лютому 1943 року він зустрічався з Ганною Німець, котра їхала в Дніпропетровськ. А вже в березні 1943 року «Медвідь» отримав інформацію про те, що Ярослава нібито розстріляли німці).

Люся була ще молодою дівчиною, її нерідко відвідували ровесниці й, попри війну та окупацію, мали можливість заводити патефон, співати, танцювати. Не на багато старший Ярослав інколи виходив зі своєї кімнати до дівчат, приєднувався до розмов. Оскільки в той час не були дивиною колективні читання, якимось він запропонував усім разом познайомитись з поемою Івана Франка «Мойсей». (Цікаво, що стенографіст з управління НКГБ по Кіровоградській області, котрий вів протокол допиту, очевидно був аж надто далекий від української літератури і, як не дивно, надто близький до попсового сьогодення, назву твору увіковічив на свій лад – російською – «**Моисеев**»!). Тож читали два вечора, а потім жваво обговорювали життя і смерть «пророка, не признаного своїм народом». Ференц пояснював («в націоналістическом духе»), що твір є закликком українців до боротьби за свободу та незалежність.

*О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу Духа
І в день воскреслий твого повстання.*

Згодом, декламували й обговорювали чимало творів Тараса Шевченка. І знову не обійшлося без дохідливих коментарів людини, котра прибула «спеціально для поширення націоналістичного руху». Твори української класики та ще народні пісні стали тим місточком, через який степівчани відчули довіру до незнайомця, хоч він – за твердженням документу НКГБ – і «разговаривал с галицьким акцентом».

Підсумовуючи скажемо, що у грудні 1942 року (після попередньо проведених літературних читань) Ярослав Ференц перейшов до нового етапу спілкування – сміливіше розповідав про те, як молодь Західної України йде до партизанських загонів; пояснював, що й тутешні хлопці та дівчата можуть чимало зробити заради здобуття незалежності України.

В один з таких вечорів Ференц покликав до себе в кімнату дев'ятнадцятирічну Надію Турбаєвську.

– Ви, – сказав він, – чесна, тверда й стійка дівчина. Чи можна вам довіритись?

Отримавши ствердну відповідь, продовжив:

– Кого ви бачите перед собою?

– Людину, котра бореться за самостійність України, – відповіла Надія.

– Вірно. І таких як я – багато. Їх переслідують окупанти, оскільки вони борються з німцями. Бачите, я перед Вами відкрився, цим я віддав власне життя до Ваших рук. Подумайте над цим!

Олександра Турбаєвська, так само, як і її однодумці Людмила Ворона, Наталка Ковальова та Катерина Константинова – приблизно в такий же спосіб – заприсяглися боротися в лавах ОУН проти Гітлера й Сталіна за самостійну Україну.

* * *

З метою поширення патріотичних ідей та навертання до своїх лав нових членів оунівці активно послуговувались творчістю не лише Тараса Шевченка та Івана Франка, а також історичною белетристикою Адріана Кашенка й Богдана Лепкого. Наприклад, з аналогічних до цитованих справ УНКГБ по Кіровоградській області відомо, що один з провідників ОУН «Дмитро Винниченко» під час першого знайомства з кіровоградцем Дубосаром (планувалося, що саме він організує в обласному центрі їдальню для бандерівського підпілля) дав для читання оповідання «Над Кодацьким порогом», а згодом – книгу про Мазепу. (Пригадується, що *олітературені* українські підпільники з Луганщини, емоційно змальовані відомим радянським письменником, нібито, зачитувались «буревісником революції»... Втім, товариш Сталін мав нагоду правити художні твори, а отже й уподобання їх героїв. А тут розповідь суто документальна).

...Та повернемося до молодіжної групи ОУН, очільником котрої була корінна олександрійчанка Катерина Константинова (1920 р.н., українка, проживала по вул. Шевченка, маючи за плечима два курси педінституту, працювала вчителькою в селі Войнівка, протягом 1936-1941 років – член ВЛКСМ. До ОУН вступила восени 1941 року і, протягом 1942 року, маючи завдання емісара Ференца, керувала місцевою жіночою організацією, надавала свою квартиру для зібрань ОУН, «заарештовувалась німецьким контррозвідувальним органом СД за націоналізм у 1943 році». Утримувалась в Кіровоградській тюрмі СД до кінця вересня. До цього принагідно додамо, що за той самий «націоналізм» 21 січня 1944 року була арештована УНКГБ по Кіровоградській області. На той час мала особливу прикмету: шрами від поранення з правого боку обличчя).

Коли почалась окупація, спершу працювала в Олександрійського земельного коменданта Нікеля (з 1 лютого 1941), а потім – заступника гебітскомісаріата Коріата. Наприкінці 1942 року й до 25 червня 1943 року, (тобто дня арешту), в якості перекладачки була при гебітскомісарі Ульмарі (гебітскомісаріат – «основний політичний і адміністративний орган німецьких окупаційних властей по Олександрійському, Онуфріївському, Новогеоргіївському та Знамянському районах»). Добре володіла німецькою мовою. Служба в гебітскомісаріаті носила доволі серйозний характер. Цікаво, що їй навіть довіряли робити переклади письмових звітів німецьких сексотів!

З Ференцом Катерина познайомилась десь у лютому 1942 року. До неї дому він потрапив під приводом пошуку квартири. Відтоді почали спілкуватися. Він охоче розповідав, яким чином українська молодь була організована в колишній Польщі, що з приходом Червоної Армії вона не пішла в комсомол, а продовжила боротись за самостійну Україну.

Саме Ференц використав становище Катерини в інтересах ОУН. Справжня вербовка сталася у вересні 1942 року. На той час Ференц переконався, що вона може бути корисною в цій боротьбі. Запропонував вступити до ОУН.

Катерина вважала, що в Олександрії серед оунівців «більшість склали бандерівці», які друкували листівки, виготовляли гасла, виступали в друкованих виданнях. Вели себе активно: вступали на службу до різних установ, таких як міська управа, поліція, редакція газети, театр і т.д., завдяки чому намагалися об'єднати та вишколити кадри для майбутньої Української держави. Так, західняк «Юрко» очолив районну поліцію. Для підлеглих ввів обов'язкове вивчення гімну, українських пісень, носіння на головному уборі тризуба, кожен з його підлеглих мав вітатися «Слава Україні!», а відповідь мала бути «Героям слава!».

Керівник Олександрійського проводу Ференц пояснював, що головне завдання ОУН – боротьба проти Гітлера й Сталіна, створення самостійної держави і відрив УРСР від СРСР. Втім, частина організації – мельниківці – мали на увазі протистояння лише Радянському Союзу. Розкол, як відомо, стався після убивства Коновальця. За спостереженням Константинової, керівники обох течій намагалися приховати непорозуміння всередині ОУН від рядових членів і, особливо, від населення східних областей України. Вітаючись мельниківці (на відміну від бандерівців) відповідали «Вождю слава!», носили значок з зображенням тризуба з мечем на фоні прапора (верхня частина блакитна, а нижня – жовта). До Олександрійських мельниківців, зокрема, належала якась вісімнадцятирічна Кушнарьова з Червоноармійської вулиці. Вона працювала в земельній комендатурі перекладачкою графа Дона. Носила згаданий значок. У приватних бесідах намагалася схилити на свій бік. Після перемоги німці, мовляв, самі нададуть Україні самостійність, тому, чи варто з ними боротися? Мала контакти з приїжджими мельниківцями: один виїхав до сусіднього села Нова Прага, а інший, Миколайчик, намагався проводити агітацію в Олександрії. В певних колах стало відомо про його гостру розмову з Ференцом. Останній заявив Миколайчику: якщо не поїде з Олександрії, то «йому буду погано». І таки мельниківець поїхав у невідомому напрямку...

Бандерівці в своїй боротьбі орієнтувались переважно на молодь. Олександрійська організація будувалася за адмінпринципом: Олександрійський, Онуфріївський, Ново-Георгіївський, Знам'янський райони. Організація була розбита на дрібні групи по 3-5 чоловік. Керівник кожної трійки був зв'язаний лише з районним керівником. Завдяки ОУН створювались і «Просвіти».

Практичні завдання зводились до обробки населення в патріотичному дусі та вербуванні до лав організації. В досяжних установах бандерівці, намагалися допомагати, насамперед, українцям.

Катерина Константинова завербувала Наталку Ковальову (машиністка районної земельної комендатури, друкувала для оунівців необхідні документи, в червні 1943 арештована гітлерівцями за націоналізм). Свою групу дівчат збирала раз на тиждень на квартирах Людмили Ворони (робітниця маслозаводу в Олександрії, за дорученням Ференца, зокрема, переносила підпільну літературу з квартири на квартиру) та Наталки Ковальової (поширювала 10 заповідей ОУН, виготовляла довідки для членів, могла мати завдання по встановленню контактів з партизанами). Читали «Велику історію України», «Декалог ОУН», бюлетені ОУН, які нелегально друкувались в Кривому Розі, інколи привозили з Західної України. Зібравшись, завжди повторювали десять заповідей (декалог) ОУН, що був клятвою кожного члена організації.

Дівчата відвідували місцевий театр, що функціонував в Олександрії з грудня 1941 по жовтень 1943 року для окупантів (ім, крім вистав, організовувались також спеціальні концерти) та цивільного населення. За цей час олександрійці побачили такі вистави: «Наталка Полтавка», «Дай серцю волю – заведе в неволю», «Назар Стодоля», «Лиха іскра поле спалить і сама шезне», «Бондарівна», «Майська ніч», «Наймичка», «Ой не ходи Грицю», «Сватання на Гончарівці», «Пошилися в дурні», всього «приблизно 30 (!-авт.) п'єс». Крім українських класиків місцеві артисти розучували й сатиричну комедію Миколи Куліша «Мина Мазайло» («явно націоналістического содержания») та «Казку старого млина» Спиридона Черкасенка. Директором театру був Михайло Бузюн. (Згодом його чекав табір під Лейпцігом). Подійкували, що спершу Михайло нібито примикав до бандерівців, а згодом відійшов від «Юрка» та Ференца й переорієнтувався на мельниківців. Втім, під час допитів, він заперечує приналежність до ОУН. Мовляв, у січні 1942 його викликали в «наробраз» до завідуючого Никифора Линника (до війни – керував навчальною частиною, але був знятий з посади), де в присутності колишніх учителів, а на той час інспекторів Шевченка й Малаховського (репресований в 1937 році), отримав вказівку «перебудувати роботу театру в націоналістичному дусі»: п'єси мали бути лише українських класиків, всі розмови, наочність та доповіді в театрі – українськомовними, вивісити герб-тризуб та портрет Шевченка над сценою, оркестр та хор мали розучити гімн «Ще не вмерла Україна», а всіх незгодних – звільнити. В березні 1942 року Михайло Бузюн робив доповідь до річниці від дня народження Тараса Шевченка. Показував Константиновій націоналістичну літературу, жовто-сині прапори, тризуб та націоналістичні гасла, що зберігалися в театрі.

Зауважимо, що активна діяльність директор театру певний час гарантувала частині олександрійців не лише роботу, але й можливість уникнути вивезення на примусові роботи до Німеччини. Цей чоловік всіляко захищав і добре ставився до своїх підлеглих, навіть дозволяв у храмі Мельпомени переховуватись від облав місцевої поліції. Показово, що ніхто з персоналу не підводив, не зраджував. Михайло навіть організовував церемонії фіктивних шлюбів для підпільників, чим вводив в оману окупантів. Зокрема про це йдеться в протоколах допитів Олександри Макаренко, в котрої до війни Бузюн викладав українську мову в школі № 1, та інших олександрійців.

Крім використання можливостей українського театру, певний час ОУН проводила ідеологічну обробку населення й завдяки редакції газети «Олександрійський бюлетень». Втім, на думку Ференца, редактор видання Анатолій Кружич, «спершу тримався добре, а згодом не витримав, через збільшення кількості пронімецьких публікацій» (до 1954 року знаходився на нелегальному становищі; після арешту КДБ засуджений до 10 років ув'язнення у ВТТ).

Крім Ярослава Ференца, до місцевого проводу входили керівник відділу, освіти Линник, співробітник райвно Дмитро Шевченко та керівник поліції «Юрка» (всі репресовані німцями). Під час їх арешту гітлерівці знайшли багато націоналістичної літератури, пусті бланки різних німецьких установ з заготовленими печатками, тобто документи, яких рядові члени просто не могли мати.

Керівництво периферійними групами здійснювалося через зв'язкових. По селах розсилали пропагандистів. Так, до Червоної Кам'янки Ференц їздив особисто. Олександра Турбаєвська направлялася до Кіровограда та до Крюкова. До речі, найбільші периферійні організації були саме в Червоній Кам'янці (кущовий провідник – лікар місцевої лікарні Горячий, арештований німцями, й активіст – директор Червонокам'янського театру Борис Федченко); в Попельнастому (керівник – начальник сільської поліції, розстріляний німцями), у Войнівці (Олександра Маповоз(?) – наречена націоналіста «Юрка»); Ференц характеризував її як віддану справі дівчину, котра відразу зрозуміла до якої організації слід пристати; а також – сільський староста Пузенко). У згаданих селах оунівці залучили до своїх лав багато молоді, переважно з інтелігенції: учителів, студентів і т. д.

Крім усього переліченого, Олександрійський центр ОУН посилав своїх членів до радянських партизанських загонів, що знаходились в Чорному лісі, мовляв, тепер ще не ясно, за що боротимуться партизани.

Наприкінці 1942 року прибув зв'язківець з Дніпропетровська «Микола». Запропонував Катерині для більш глибокого входження в довір'я до німецької влади, дістати документи про нібито її німецьке походження... Родичів не мала. Тому в квітні 1943 року «Микола» привіз підроблену довідку, якою засвідчувалось, що бабуся Константинової по матері – німкеня. Гебітскомісар видав тимчасове посвідчення про те, що вона дійсно походить з німецької сім'ї. Остаточний перехід на німецьке громадянство мав бути затверджений у Німеччині, куди надіслали документи з Олександрії.

Після арешту Ференца Константинова відійшла від керівництва групою. Втім, встановила зв'язок з Дніпропетровським проводом. На початку травня 1943 року на квартиру зайшов кароокий, високий, широкоплечий, чорнявий, з зачесаним назад волоссям, приблизно 28 років ... «Микола», але вже під псевдо «Остап».

Заохотив, сказавши, що ОУН потребує саме таких людей, як вона. Дав нове завдання. Його цікавило: скільки разів німці намітили проводити відправку молоді на каторжні роботи до Німеччини; дата відправок, кількість молоді та які інші заходи запланували окупанти щодо українського населення. Вдруге приїхав на початку червня. Передала йому раніше зібрані і відомості. Просив надійним людям розповісти, якщо доведеться таки

насилено мандрувати, особливо не перейматися: доїдуть, мовляв, тільки до Перемишля, а там, «з пропускнуго табору, ОУН їх звільнить».

«Остап» також давав завдання отримувати таємну інформацію щодо «характеру вказівок, що отримують місцеві органи влади, зокрема гебітскомісар, щодо українського населення та ОУН». Крім того, наказав дістати через гебітскомісара перепустку на проїзд з Олександрії до Дніпропетровська на прізвище Миколи Яровенка (Ярченка?). Наступного дня потрібну перепустку Катерина віддала «Остапові». (Зауважимо, що в 1943 році, коли Олександрійщиною ширився партизанський рух, дістати *перепустки на проїзд* цивільного населення в авто було непростою справою. Документи такого роду видавалася лише гебітскомісаром: спершу подавалася заява на ім'я бургомістра, останній, якщо вважав за потрібне, звертався з письмовим проханням до гебітскомісара про задоволення клопотання й лише на цій підставі можна було отримати перепустку. До того ж, облік бланків було поставлено дуже суворо, а земельна комендатура (інший варіант отримання документу) видавала дозвіл лише на користування конем і то тільки в межах району!).

Нарешті, 23 червня «Остап» привіз написаний від руки текст листівки, й велів «віддрукувати на восковці», а «розмноження на ротаторі», мовляв, зробить сам. Втім, через арешт виконати останнє завдання не встигла. Додамо, що, працюючи в гебітскомісаріаті, Катерина отримувала й іншу таємну інформацію, діставала різного роду перепустки місцевим жителям, дозволи на забій худоби, помел зерна тощо, при цьому (як навчали в ОУН!) обов'язково наголошуючи, що це не німецька влада допомогла, а саме *українські* службовці.

Разом з іншими оунівцями потрапила до Кіровоградської тюрми СД. Крім українських націоналістів там були «радянські парашутисти та євреї». На початку серпня парашутист Саша, його товариш Микола, а також євреї Борис Коренецький та Григорій Білоцерківський здійснили втечу, підготовку до якої проводили близько двох місяців. Убили коменданта, перекладача та трьох поліцаїв; порізали телефонні дроти тощо. Коли прибули озброєні німці на чолі з шефом СД, відразу почалося жорстоке побиття решти в'язнів. Наступного дня розстріляли всіх євреїв тюрми СД (близько 20 чоловік).

Звільнюючи Катерину 26 вересня 1943 року, заступник шефа Кіровоградської СД Нідер, котрий очевидно спеціалізувався на ОУН, сподівався, що Катерина сприятиме німцям у виявленні українських націоналістів й інформуватиме начальника німецької жандармерії Вольфа. Втім, вона цього не робила. Показово, що всього через кілька місяців після гітлерівця Нідера, діяльністю ОУН на Кіровоградщині зацікавиться вже УНКГБ по Кіровоградській області.

Зв'язкова Олександра Трохимівна Турбаєвська

У 41-му вона закінчила середню школу, була членом ВЛКСМ. В Олександрії мешкала по вулиці Карла Лібкнехта.

Була під арештом у німців з червня по серпень 1943 року.

Брат Станіслав, 1927 року народження, – відправлений на каторжні роботи до Німеччини.

...До патріотичного підпілля її залучили приблизно у вересні. В окупованій Олександрії не мала роботи. Подруга Люся Ворона потурбувалася, щоб поліцаї не ганяли її на будівництво доріг, і (за сприяння секретаря райуправи Ярослава Ференца) влаштувала продавцем до газетного кіоску. В 1942 та 1943 роках довелось працювати ще й касиром перукарні на залізничній станції.

Ференц, напередодні вербування, крім ідеологічної обробки, здійснив ще й свого роду перевірку Олександри, запропонувавши переховати на квартирі Турбаєвських пакет з нелегальною літературою. Отримавши позитивну відповідь, передав їй якийсь згорток. Суворо попередив, що все має бути в цілковитій таємниці. Навіть для батьків. Повинні бути прийняті всі можливі заходи по надійному збереженню пакунку. І жодний аркуш щоб не потрапив на очі сторонніх. Пообіцяла. Прийшовши додому, сховала отримане під ліжко, а потім – у сарай. Батько знайшов, вилаяв і спалив у печі. Схвильована дівчина розповіла Ференцу про те, що трапилось. Втім, він на диво спокійно пояснив, що робити нічого, літературу втрачено, але довіру оправдала, розповівши правду. Мовляв надійні люди тільки так і чинять: з дороги не звертають і назад не відступають. «Віднині, – сказав він, – ти будеш належати до Організації українських націоналістів. А така честь не кожному випадає. Пройдеш належну підготовку і будеш повноцінним українським націоналістом».

Ярослав наказав з'явитися на квартирі Ковальової (14-й район). Так трапилось, що по дорозі зустріла Люсю Ворону. Заглянувши подрузі в очі все зрозуміла: і їй теж туди! Там, крім й Наталки Ковальової вже знаходились Катя Константинова. Таким чином, вони – подружки – вперше познайомились як члени ОУН. Катерина оголосила, що керувати буде вона, Константинова. Молоді, потрібно навчатися, щоб стати справжніми націоналістами. Але згодом Константинова отримала іншу ділянку роботи в підпіллі.

З протоколу допиту від 6 січня 1944 року: « Запитання: Що мала на меті ОУН? Відповідь: ОУН, членом якої я була, мала на меті боротьбу проти більшовиків і вигнання німців з України. Націоналізм – фактор постійно діючий, сам по собі життєвий і довговічний, оскільки за природою є сутністю людини й існує вічно, й передається з покоління до покоління. Більшовизм

же – явище тимчасове, вигадане однією людиною... Головне завдання побудувати самостійну Україну; вести роботу підготовчого характеру; готувати національні кадри; виховувати українську молодь в націоналістичному дусі, прививати їй почуття патріотизму».

Ще двічі вдома зберігала націоналістичну літературу. На прохання Ференца у Турбаєвських зупинялися та переховувалися Дмитро Федорович Шевченко, «Микола» (приїздив із залізничної станції Користівка) й «Михайло» (псевдо «Мея»), учасника Південної похідної групи ОУН, керував осередком в селі Зелений Гай чи Зелений Яр поблизу Кіровограда, близько 30 років, уродженець Львівської області, син греко-католицького священика, до війни навчався на філософському факультеті Львівського університету; влітку 42-го приїжджав до Кіровограда, де зустрічався з Ганною Німець поблизу пошти; у неї на квартирі мав зустріч з «Вуйком»; у березні 43-го «Михайло» разом з «Медведем» відвідали Ганну Німець в Дніпропетровську; вже будучи арештованою, остання зустрічала «Михайла» в Дніпропетровському таборі, куди його перевели з Ігрнівського; а через кілька днів після тієї зустрічі відправили до Німеччини).

Втім, головне в діяльності Олександри Турбаєвської – функції зв'язкової ОУН між Олександрією та Кіровоградом, де вона неодноразово виконувала важливі завдання патріотичного підпілля.

Коли в 1943 році «за націоналізм» її заарештувало СД (нацистська секретна служба безпеки), Олександра Турбаєвська потрапила до однієї камери з Вороною, Ковальовою, Константинова, Ольгою Чуб (дружина Шевченка), домробітницею Шевченків Надею та іншими. Константинову гітлерівці звинувачували в тому, що до неї на квартиру ходили бандерівці Ференц, Захарко та інші.

Звільнення з тюрми СД не було: відразу відправили на каторжні роботи до Німеччини. Втім, на станції Голта (поблизу Первомайська) разом з Ковальовою та Вороною з ешелону пощастило втекти. В якійсь жінки попросили переночувати, але виявилось, що син у тієї – поліцай. Знову – табір, але румунський. Згодом, переправили до німців. Але й звідти вдалося втекти і повернутися в Кіровоград, до тітки Людмили Ворони – Марії Степаненко, яка мешкала по Верхньо-Биківській...

Цікаво, що всього через три місяці після гітлерівської тюрми СД в Кіровограді, 4 січня 1944 року з'являється постанова УНКГБ на арешт: «...Є учасницею української націоналістичної організації (ОУН), в інтересах якої зберігала нелегальну літературу. Виконуючи завдання керівництва ОУН, переховувала в своїй квартирі членів організації українських націоналістів, які прибували до міста Олександрії з інших міст і сіл». І головне: «Постановил подвергнуть аресту и обыску».

З протоколу допиту від 4 січня 1944 року: «Вопрос: Вы арестованы как член Организации украинских националистов, признаёте себя виновной? Ответ: Да, признаю». Зізналася і в тому, що тричі покидала Олександрію «для встановлення зв'язку з представниками центру ОУН».

Як сказано в четвертій книзі «Реабілітовані історією. Кіровоградська область», двадцятирічну Олександрю Трохимівну Турбаєвську «засуджено 15.04.1944 трибуналом військ НКВД Кіровоградської області до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітована 17.07.1991 Кіровоградською облпрокуратурою (П-12705)».

Неконспіративна Соня

З похідними групами з Західної України прибували й такі патріотично налаштовані дівчата й хлопці, котрі не мали схильності до підпільної роботи. Через суто людські особливості. Втім, про них, бодай побіжно, теж варто згадати. Це, так би мовити, дає більш широку моральну картину бандерівщини.

Наприклад, про «Соню», котра до початку війни перебувала в польському концтаборі. Потім працювала в магазині. На Кіровоградщину прибула разом з однопіддільними-бандерівцями. У серпні близько тижня прожила в селі Диміному Рівненського району. Так ось, невдовзі цю двадцятип'ятирічну невисоку повну дівчину з коротким носиком відправили назад, додому, оскільки, нібито, мала ваду: від природи неконспіративна. До того ж, зовсім не вміла зберігати довірені їй таємниці. Своїй господарці Меланці Шевченко Соня встигла розповісти багато зайвого. Звісно, не тільки те, що арештовувалась польським урядом, звільнена частинами Червоної Армії. Що всі прибулі націоналісти (Ференц, Бітик, Стасюк, Курдюк) теж раніше пройшли табори...

Так само були відправлена назад і «Ольга» з Миколаївської області...

Втім, стосувалося це не лише дівчат. Так, «як нездібного», Зенон Матла відправив додому зв'язкового В. У Кривому Розі Ганна Німець особисто передала хлопцю усний наказ та фіктивну довідку на проїзд до Західної України з штампом Криворізької райуправи.

Повертали додому з Кіровограда, з Бабанки, що на Черкащині, з Миколаївської та Дніпропетровської областей не лише нездібних і «неконспіративних», але й хворих (наприклад, двадцятирічного «Ігоря» зі Стрийщини, який встиг певний час попрацювати в Кривому Розі, у січні 42-го арештовувався німцями, після чого йому допомогли звільнитися, і через легеневу хворобу направили у Львів).

Кохання

Якщо подивитися в історичній ретроспективі, то кохання й революція народжують чи не найромантичніші історії. Не стало виключенням і кіровоградське минуле молоді з Західної України, котра, занесена буревієм національно-визвольних змагань до України Центральної, потрапила в коло однолітків. Зрозуміло, вивченням десяти заповідей українського націоналіста у цьому середовищі не обмежувалися.

«Вважав мене нареченою, – згадувала Олена Шевченко про відносини з Романом Ференцом, – але я обіцяла одружитися лише після війни. Ставлення до нього як до людини хороше». Влітку 1942 року юнак з особливою пристрасною виявляв знаки уваги до гарної степівчанки. Бував на квартирі кожного вихідного дня. Його не лякали незручності частих поїздок з райцентру Рівного до села Димине. Олена ж не приймала його залицянь аж до остаточного від'їзду Ференца. Зрозуміло, частково їх відносини можна пояснити конспірацією, що існувала в оунівському підпіллі, щоб відвести підозри жандармерії чи німецьких спецслужб. «Ференц просив, – говорила вона, – коли хтось цікавитиметься його особою, то ми – наречені».

Додамо, що про теплі й приязні стосунки між Романом та Оленою знало й керівництво Кіровоградського обласного проводу ОУН. Навіть під час останньої – випадкової! – зустрічі з Бітиком («Вуйком») у 1943 році Олена Шевченко почула запитання почасти організаційне (чому досі не в Західній Україні?), а частково... (чому не поїхала з Ференцом, адже *ми дали дозвіл йому одружитися з Вами?*). «Вуйко» навіть знав, що Олена напередодні отримувала листа від Ференца. Відчуваючи, що дівчина вагається, додав: *«Варто їхати, оскільки справу доведеться мати вже з радянською, а не німецькою контррозвідкою, а вона швидко вас стімає»*. Тож Олена Шевченко дала згоду їхати, але в призначений час в Театральному провулку, що в Кіровограді поблизу театру корифеїв, не з'явилася...

До речі, брат Романа – Ярослав Ференц – один з керівників патріотичного підпілля в Олександрійському районі мав місцеву наречену Наталку, блакитнооку блондинку...

Стасюник одружився у травні 1942 року з жителькою Диминого Галиною Ч., у котрої (за рекомендацією Колісниченка) квартирував; у квітні 1944 року їхній донці Марії виповнився один рік і три місяці.

Не був виключенням і сам Бітик («Вуйко»). Мав ніжні відносини з Даркою-Оксаною. Вони теж мали намір одружитися... Терлецька так бурхливо любила «Вуйка», що навіть могло завадити підпільній діяльності. Від цього засліплення їх неодноразово застерігали друзі.

Більш, ніж суто ділові контакти мали між собою також Ганна Німець і Зенон Матла, а також – «Медвідь» з «Уляною»...

Зрештою, якщо документи радянських каральних органів щось і прибрихують щодо інтимних відносин, то і я – за ними.

З протоколу допиту.

«Вопрос: В теченні 10 місяців содержания под стражею Вы упорно скриваете свою принадлежность к ОУН. Намерены ли Вы давать правдивые показания о своей организационной деятельности?»

Ответ: Я уже заявила следствию и ещё раз заявляю, что никаких показаний ни о себе, ни о других лицах я давать не намерена и не буду.

Вопрос: Почему? (Подальший текст підкреслено червоним м'яким олівцем і поставлено чотири знаки оклику – авт.).

Ответ: Я націоналистка. Причём являюсь убеждённой украинской националисткой. Националистическую идею я считаю выше своей жизни, поэтому я не намерена ничего рассказывать о националистической деятельности, проводимой мной, а также о людях, которые националистическую работу вели...».

Судячи з чисельних архівних матеріалів, це була по-справжньому видатна особистість. Так, одному з документів твердиться, що за безпосередньої участі Ганни Німець було влаштовано відчайдушну втечу націоналістів з тюрми СД. Виглядало так, нібито її начальник отримав пакет з підробленими документами про дозвіл на звільнення кількох в'язнів. Для практичної реалізації задуманого прибули переодягнені в офіцерську форму окупантів члени ОУН, які добре володіли німецькою мовою...

Її життя закінчилося у 26 років. У момент затримання радянською контррозвідкою 3 лютого 1945 року студентки, яка на той час проживала у місті Львові на квартирі Меланії В'язівок.

Подальший рік нескінчених допитів у тюрмах Львова та Києва життям назвати важко.

А потім – розстріл.

...Так уже виходить, що коли слухаю пісні Квітки Цісик, кожного разу згадую про Ганну Німець. Про Нюсю. Очевидно є щось спільне в цих незвичних долях. Адже обох народила Америка. Для України.

Батько Михайло та мати Параска – родом з Дрогобича. До Першої світової війни постійно проживали в Миколаєві, що на Львівщині, а звідтіля вирушили в пошуках кращої долі до США. Він – коваль, вона – домогосподарка. Саме за океаном 2 грудня 1919 року в місті Ст-Лойс-Мо (так у справі – авт.) й народилася їх донька Ганнуся.

У 1921 році вся родина повернулася до Дрогобича. Але батько ще кілька разів мандрував до Америки, звідкіля остаточно прибув 1928 року. До 1938 дівчинка жила в Стрії разом з родиною, навчаючись у гімназії. Нібито мала намір вже самотужки виїхати до Сполучених Штатів. Для оформлення документів вирушила до тітки у Варшаву, де лишалася до 1940 року. Сприяв чоловік старшої сестри Розалії Петро Чепіга, котрий торгував художніми гуцульськими виробами в столиці Польщі. Тому змогла оформити документи, але на проїзд доларів не мала. Щоб заробити гроші, того ж року у Кракові вступила на шестимісячні курси поштових працівників, призначені для українців і фолькдойч. Під час навчання близько зійшлася із слухачкою тих курсів Любою Возняк (донька священика з села Роздол Жидачівського району Станіславської області). Подружилися. Разом проводили багато часу.

Якось Люба запросила її з гуртожитку на квартиру до сестри, де й сама тимчасово мешкала. З цього моменту Ганна опинилася в колі націоналістів. Оскільки чоловіком Любиної сестри був Василь Бандера. А його брат Степан, що мешкав на квартирі поряд, постійно заходив до Василя. (З інтерв'ю 2005 року Люби Возняк-Лемик для віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»: «Степана Бандери брат Василь одружився з моєю сестрою Даркою (Мирославою? –авт.). Василь приїхав і забрав мене в Краків. Я в Кракові трошки в них жила, у Степана і Василя. До них приходили різні люди»). У Василя Бандери Ганна брала різноманітну літературу, приймала участь в розмовах про боротьбу за незалежність України.

Завдяки Любі познайомилася також з Михайлом Турчмановичем, «Маком» та іншими керівниками ОУН.

Після закінчення тримісячної теоретичної підготовки направлена на телефонну станцію Краківської пошти для проходження практики.

На той час познайомилася також з Миколою Лемиком (мав псевдонім «Мирослав Синишин»), який незабаром одружився з її подругою Любою Возняк («Ми брали шлюб не за прізвищем Лемик, – згадувала Люба, – бо воно було відоме. Адже Микола сидів (за убивство дипломата з СРСР Майлова у Львові на знак протесту проти Голодомору в радянській Україні 1933 року – авт.). Ми взяли Синишин. Цікава була моя метрика – шкода, що я її загубила, – було по-польськи написано: «Микола Лемик, фальсе Синишин», тобто «фальшиві Синишини».)

Ще тоді Ганна Німець встановила контакт з тридцятирічним Зеноном Матлою. Останній мав за плечима навчання у Львівському університеті.

Арешт після теракту. Польський концтабір Береза Картузька, звідки вийшов з початком Другої світової війни. В 1939 році виїхав до Відня, де до 41-го року навчався в університеті.

Крім того, Ганна вже тоді знала Миколу Лебеда, його дружину Дарку Гнатківську, Йосипа Свободу, Романа Шухевича.

Оскільки на ту пору в Кракові діяв провід мельниківців, за дорученням Лемика організувала підслуховування телефонних розмов представників даного крила ОУН, наприклад, коли ті вели переговори з Віднем.

Приблизно 15 червня 1941 року на нове місце роботи Ганни, в Тарноберг (Тарнов), з Кракова їй зателефонувала Люба Возняк, котра в зашифрованій формі повідомила, щоб та поверталась до Кракова, оскільки є можливість для виїзду на Схід, тобто, на радянську територію. Отримавши відпустку по службі, Ганна перегорнула нову сторінку в своєму житті.

Люба та її чоловік Микола Лемик, які її зустріли, розповіли, що незабаром Німеччина почне військові дії проти СРСР (цікаво, що за даними відомого чекіста Павла Судоплатова, «остаточне рішення про напад Гітлер прийняв 14 (!!! – авт.) червня»), і, що Головним проводом ОУН створено спеціальні похідні групи, котрі мають просуватися вслід за німецькою армією, та проводити організаційну діяльність по створенню незалежної держави. Ганна охоче погодилась бути учасником майбутніх подій. (Принагідно додамо, що Микола керував однією з цих похідних груп і був убитий у жовтні 1941 року в Миргороді; на думку згаданого Судоплатова – в 1942 році, в Полтаві від рук своїх, оскільки, мовляв, лишався прихильником Євгена Коновальця).

Таким чином Ганна Німець потрапила до складу Південної похідної групи, кінцевим пунктом якої мав бути Дніпропетровськ. Основний кадровий склад її формувався ще в Кракові а поповнювався в Західній Україні. Керівником Південного проводу призначено Зенона Матлу, а похідної групи – Тимофія Семчишина («Річку»). 17 червня жіноча група (входили: Ганна Максимець (на початку 1942 року розстріляна гітлерівцями в Кривому Розі), Люба Возняк (Синишина), Ольга Крамар, Ганна Німець) виїхала з Кракова до містечка Санок для зосередження на кордоні. Разом з ними – Олексій (Олександр?) Бандера (брат Степана). В Санок прибули 19 червня. Зупинились на квартирі рідних Степана Бандери. Раніше туди прибули: Василь Бандера (пізніше закатований у гітлерівському концтаборі), його дружина та інші. В селі Костарівці приєдналася колишня студентка філософського факультету Львівського університету «Таня», котру призначили її провідником, а також Дарка Терлецька та ще п'ять дівчат. Для організації безпечнішого просування жіночої групи «Річка» виділив кількох хлопців: Антона Яцишина (з Коломійщини), «Чорноту» (з Лемківщини), Ореста (студент Варшавського університету), Мирослава (студент економфаку Львівського університету) та Венгреневича.

В середині липня переправились через річку Сян. Село Лисятичі Стрийського району Дрогобицької області стало першою зупинкою.

Ще на кордоні поділилися на дрібніші групи – рої, які на шляху пересування на мотоциклі контролював Семчишин. Коли ж за Тернополем, де відбулося нове перегрупування, техніка зламалася, їхав на підводі, де в ролі їздового був «Чорнота».

Відповідно до інструкції Центрального проводу ОУН похідна група у всіх стрічних населених пунктах створювала українські органи влади. Проводила в селах і містах зібрання, мітинги, поширювала націоналістичну літературу й різноманітні плакати. Вербувала нових людей до ОУН, створювала організаційну мережу.

Затримувались на тиждень в Медвежому Вушці на Вінничені, де очікували на крайового провідника Зенона Матлу.

В дорозі створили редколегію для випуску похідної газети на чолі з «Вуйком». Членами редколегії були «Дрань», Ганна Німець та інші. Матла планував випуск націоналістичних видань у Дніпропетровську.

Велику зупинку штабна група зробила в селі Оленівці (очевидно Криничанського району) неподалік Дніпропетровська. Саме звідси Матла послав на постійну роботу до Кривого Рогу Ганну Максимець і Мирослава.

Безпосередньо ж до Дніпропетровська для підготовки ґрунту першими вирушили Матла, Семчишин і «Англик» (Осович, уродженець Львова, закінчив юрфак місцевого університету, до війни – в Кракові, керував референтурою пропаганди). Поступово – решта. Останньою – Ганна Німець з архівом та документами групи.

Гітлерівці негайно заарештували Матлу, Василя Регея (близько 35 років, уродженець Станіславської області, закінчив духовну академію, одружений, до війни жив у м.Санок, член штабу похідної групи, після прибуття в Дніпропетровськ, протягом кількох днів встиг попрацювати *бургомістром*, німцями вивезений до Німеччини), його сестру, «Драня» (навчався на філософському факультеті Львівського університету, згодом після звільнення направлявся до Новомосковського району, де знову його арештували гітлерівці), «Вуйка», «Таню», «Англика», й, нібито, Матвія Павлишина (40 років, уродженець Львова, з середньою освітою, мав спецвідзнаку керівних працівників ОУН – широку штабну стрічку; з осені 41-го по січень 42-го працював у Кривому Розі, 14 січня арештований разом з Тимофієм Семчишиним (псевдо «Річка», «Степовий», близько 35 років, закінчив 3 курси Львівського політехнічного інституту, до 41 року проживав у містечку Санок; на початку 1943 року «Медвідь» розповідав, що Семчишин восени 42-го утік з-під німецької варти й направлений ОУН для роботи до Трансністрії) та ройового Стадника (згодом знову заарештований нацистами й вивезений до одного з німецьких концтаборів). Очевидно, що до такого розвитку подій ніхто не був готовий.

На волі лишалися Ганна Німець, Ольга Крамар, Дарка Терлецька, Антон Яцишин, Орест Венгреневич (1922 р.н., уродженець м.Санок, син греко-католицького священика, з літа 1941 й до початку 1942 – працював зв'язковим у Кривому Розі), «Чорнота» та ще двоє членів ОУН, які раніше дезертирували з румунського легіону (зокрема, «Ярослав»). Без керівництва змушені були покинути місто й перебралися до одного з сіл.

Коли вирушили далі, їх наздогнали звільнені на той час Матла та інші (крім Регея та Стадника, котрі, прийнявши на себе всю відповідальність за групу, продовжували утримуватися в ув'язненні). До речі, німці звільнили оунівців за умови, що ті повернуться до Галичини й викинуть з голови думку про самостійну Україну.

* * *

Втім, патріоти, зупинившись у Бабанці, що на Уманщині, вирішили все зробити на свій лад. Матла віддав наказ про перехід до підпільної діяльності.

Тому назад до Львова поверталися тільки хворі й такі, що виявили нездатність до конспіративної діяльності; всього 12 чоловік, як і було дозволено наданим окупантами в Дніпропетровську супровідним документом.

Крім того, перебуваючи в Бабанці, Матла з Семчишиним розбили на частини решту похідної груп й розіслали по сусідніх областях.

До Миколаївської області – Ольгу Крамар (вона ж Оксана Осипенко, вона ж «Уляна», 1921 р. н., ур. м. Трускавець), сестру «Тані», Антона Яцишина та «Чорноту».

До Новомосковського району Дніпропетровської області – «Драня».

Оскільки на Уманщині стало відомо, що раніше направлена до Кіровограда група (Василь Пасічняк, близько 33-х років, уродженець Галичини, закінчив три курси Львівської духовної академії, а потім навчався на теологічному факультеті Львівського університету, арештований гітлерівцями) через репресії німців не виконала завдання, Матла призначив 27-річного «Вуйка» керівником Кіровоградського обласного проводу ОУН, і той негайно відбув до Рівненського району, що на Кіровоградщині.

До Кривого Рогу – Павлишина. Туди ж (після відміни направлення на Новий Буг) подалися Ганна Німець, Дарка Терлецька, Орест, Роман Остапенко.

Зауважимо, що в місті гірників уже діяли Ганна Максимець, Мирослав Мрічко (1919 р. н., уродженець м. Санок, до 1939 року навчався на економфаці Львівського університету, зв'язковий між штабом і роями, в Кривому Розі працював легально старшим бухгалтером і був керівником окружного проводу ОУН; у січні, після арешту підпілля ОУН, перейшов на нелегальний стан, спільно з Матлою курсував територією Південного крайового проводу, а потім, взимку 42-го, обоє були відізані до Львова), Саяк (близько 30 років, з Лемківщини, до Кривого Рогу прибув влітку 41-го, –

арештований німцями в січні 1942 року; восени того ж року втік з-під варти на Західну Україну; цікаво, що на весні 1944 року, коли Нюся їздила до міста Санок по паспорт, який лишила ще в 1941 році в рідних Степана Бандери, то зустрічалася з ним у поїзді) та ще двоє – «магістр права і кравець». На жаль, всі вони виявились розконспірованими.

Встановили зв'язок тільки з Максимець, а від решти вирішили «триматися на відстані». Нюся певний час зупинялася в Максимець, доки влаштувалася на роботу до райуправи в якості перекладачки. Згодом проживала на квартирі в жінки на прізвище Проценко по вулиці, де розміщувався педінститут.

Ще до появи даної групи, Ганна Максимець встигла завербувати до ОУН інженера Сергія Шерстюка, котрий працював головою міськуправи. Навіть проживала у нього на квартирі. Невдовзі Шерстюка призначили керівником місцевого проводу.

Вона також працювала в «Просвіті». До ОУН завербувала ще й кількох місцевих дівчат, але через арешт не встигла передати їх на зв'язок.

Якийсь час провідником молодіжної гілки ОУН у місті був двадцятивосьмирічний «Шура», раніше – викладач педінституту, котрий проживав за містом десь на руднику.

Дещо пізніше Ганна Німець створила при райспоживспілці курси по вивченню німецької мови, маючи на увазі наступний розворот роботи по лінії ОУН.

Наприкінці грудня 1941 до Кривого Рогу приїхав Семчишин.

1 січня (в архівних документах називаються й інші дати) 1942 року Семчишин, Максимець, Саляк (жив поблизу міськуправи), «магістр права й кравець», Шерстюк і Матвій Павлишин були заарештовані німцями.

Матла ж зупинився на квартирі у Семчишина (у будинку біля міськуправи в п'ятидесятирічній хазяйки Степанович, жінки-одиначки, яка до ОУН не належала), але вчасно отримавши повідомлення про арешт Семчишина (це трапилось в міськуправі), відразу ж перебрався на квартиру до Ганни Німець, а через 2-3 дні подався на перефирію. В лютому повернувся й відразу ж був відкликаний Центральним проводом на Захід.

Після арешту з числа західняків лишилися Мирослав та Нюся, яка продовжувала працювати в райуправі. Перед від'їздом Матла лишив Ганні Німець для подальшої підпільної роботи націлітературу, близько 12 тисяч окупційних карбованців, а також накази та інструкції.

Попередив, що до неї мають прибути зв'язкові з Дніпропетровська, Запоріжжя, Миколаєва, Нікополя, П'ятихаток та Апостолового, яким все це потрібно передати, а також визначитися з паролями. (Втім, з'явилися лише з Запоріжжя, а «Ігор» з Нікополя, взяв документи й літературу, в тому числі й для Апостолівської організації.

Матла також зв'язав Ганну Німець з «Шурою». Лишив двох зв'язкових. Один з них користувався прізвисьмом Романа Остапенка (пізніше убитий начальником поліції в Кривому Розі). Він мав бути постійно при Нюсі і, в разі необхідності, супроводжувати її. Другий - «Василь», здійснював зв'язок крайового проводу з обласними.

Після від'їзду Матли Нюся поставила перед собою завдання визволити з тюрми Семчишина та інших. Провіднику «Шури» доручила підготувати осіб з тюремної охорони та поліції, які могли б сприяти втечі. «Василя» відправила до Запоріжжя, де останній через своїх (західняків з міськуправи) роздобув фіктивні документи.

Нюся ретельно вивчила територію поблизу тюрми. Через вікно перемовлялася з «Річкою». В передачах надсилала «грипси», в яких пропонувала варіанти втечі. Та «Річка» відмовився.

12 квітня 1942 року гітлерівці розстріляли Ганну Максимець і Сергія Шерстюка.

Навіть після цього «Річка» відмовлявся від втечі. Незабаром його та інших арештованих бандерівців окупанти переправили до Дніпропетровської тюрми. Взявши відпустку, Ганна Німець їздила й туди. Для прикриття брала машиністку криворізької поліції Ірину, яка не була членом ОУН, але мала приязні стосунки з Саяком. В Дніпропетровську звернулася до гестапо, як перекладачка Ірини, але там відповіли, що арештованих уже немає: їх етапували до Києва.

Повернувшись до Кривого Рогу, Нюся ініціювала встановлення пам'ятного хреста на місці розстрілу Ганни Максимець та Сергія Шерстюка. На залізній планці, прикріпленій до дерев'яного хреста, написали: «Шерстюк Сергій та Ганна Коваленко (псевдонім Максимець) впали на посту в боротьбі за свободу України. Розстріляні німецькими загарбниками. Смерть окупантам! Честь і слава героям!». Крім Нюсі та «Шури» у встановленні пам'ятника брали участь ще семеро молодих хлопців, учасників ОУН, зокрема й вісімнадцятирічний уродженець Олександрії Борис Назаренко. Вночі, приховуючи наміри, всі вийшли за місто до місця розстрілу, принесли пам'ятник-хрест, насипали могилу, встановили пам'ятник та поклали вінок.

Наступного дня після встановлення пам'ятника, Нюся разом з «Шурою» велосипедами виїхали виїхали в село Рівне.

* * *

Чи не найбільша організована мережа ОУН на території Кіровоградщини існувала саме в однойменному районі. Тут перекладачем в орсткомендатурі працював «Вуйко». Звідси він з часу приїзду керував обласним проводом, користався можливостями зв'язкового-західника «Дмитра Винниченка» (жив в будинку колгоспника поблизу райуправи), до якого мав приїхати Матла.

Саме «Винниченко» попередив Нюсю й «Шуру» про те, що німці якраз готують репресії щодо учасників ОУН. Тому вони на два тижні виїхали до села в Братському районі на Миколаївщині (належав до сфери діяльності Кіровоградського проводу ОУН) до Ольги Крамар, яка там працювала вчителькою. Оскільки село було населене виключно росіянами, тут ОУН роботи не проводила.

«Шура» незабаром подався до Умані. А Нюся – на Кіровоградщину.

Повернулася в Рівне, коли зв'язковий (один з працівників редакції Новоукраїнської газети) повідомив, що прибула людина зі Львова. Невдовзі Ганна Німець, наділена Зеноном Матлою значними повноваженнями, на квартирі у «Вуйка» зустрілась з членом Південного крайового проводу ОУН «Остапом» (з початку 1943 року – член Дніпропетровського обласного проводу ОУН, близько 35 років, ур. Львівської області, син селянина, колишній студент філософського факультету Львівського університету, очолював політичну референтуру. В березні 1943 переведений на посаду *керівника Кіровоградського обласного проводу ОУН*). Звітувала про роботу в Кривому Розі. «Остап» повідомив, що Матлу залишили у Львові, а на його місце приїде нова людина. Наказав їхати до Кіровограда, щоб легалізуватися з метою організації подальшої роботи. Разом з «Остапом» приїжджав також референт пропаганди крайового проводу.

Там же спілкувалася з оунівцем Романом Ференцом, котрий працював у Рівненській райуправі, потім, за розпорядженням «Вуйка» наприкінці 1942 року був переведений до Мирослава Кліща (1920 р. н., уродженець Стрия) в село Грушку (нині Ульяновка Кіровоградської області). Це його рідний брат Ярослав Ференц працював з патріотичним підпіллям в Олександрії.

В Кіровограді Ганна Німець розпочала діяльність з липня 1942 року. Тут отримала від «Вуйка» пароль для зустрічі з Дубосаровим (45 років, говорив, що був підфіцером в петлюрівській армії, мав дружину й трирічну доньку). Розшукала його житло за містом: неподалік цвинтаря, біля водокачки. Той привів її до Петра Хоруженка (завідуючий господарством райземвідділу, агротехнік, такого ж віку, як і Дубосаров, теж колишній петлюрівець, проживав по вулиці, де тоді знаходилась райуправа).

Потім Ганна Німець познайомилася з Марією Іванівною Добровольською і, навіть, деякий час жила у неї по вулиці Гоголя.

* * *

Хочеться окремо зупинитися на питанні про місце та роль у кіровоградському підпіллі членів сім'ї Михайла Добровольського. Зв'язуючою ланкою хай буде постать Олександри Турбаєвської. ...Так ось, у грудні 1942 року згадана вище Шура (середнього зросту, блондинка з довгим волоссям, заплетеним в дві коси, обмотані навколо голови, з прямим невеликим носиком)

доставила таємний пакет до Кіровограда на вулицю Гоголя 128. З паролем «Землекоп» звернулася до Надії Добровольської (в разі її відсутності могла говорити пароль і матері). Після відгуку «підземелля» вони разом віднесли привезене за призначенням. Коли Надія привела Турбаєвську до конспіративної квартири на Велику Балку, Нюся, яка певно знала зв'язкову раніше, побачивши її, вигукнула: «О, Шуро!».

Не виключено, що Надія Добровольська (1926 року народження, яка навчалася в музичній школі, працювала статистом в облземуправі й проживала з батьками) дізналася про Організацію українських націоналістів ще в перші місяці окупації. А ось працювати на підпілля почала дещо пізніше. Спершу ранньою весною 1942 року Петро Хоруженко (завгосп облземуправління, проживав по вулиці Леніна, 71; в 1943 році заарештований німцями) привів до їхнього будинку якогось кароокого високого на зріст у «східному однострої» чоловіка, (виявився «Винниченком») і з дозволу батька влаштував на квартиру ще й Нюсю, котра, приїхавши до Кіровограда, залишила в нього речі. Відтоді високу на зріст, чорняву та карооку з дугоподібними бровами Надію Добровольську почали бачити з Нюсею то в ложі театру, то на вулицях міста. Коли влітку 1942 року в Кіровограді Олександрійський театр ставив «Майську ніч», познайомила з ще одним зв'язковим ОУН, сірооким шатеном, барабанщиком Грицьком. Останній теж прибув з Західної України. В антракті він підходив до Нюсі, як старий знайомий. Наступного дня вони разом прийшли до Надії додому, щоб запросили на концерт. (Цікаво, що Михайло Добровольський, перебуваючи в Єлисаветградівці, контактував із представником Олександрівської мельпомени, оунівцем Шабельниковим).

...У справах з «молодими людьми» Ганна Німець зустрічалася на Кіровській площі. З одним ішла попереду сама, з іншим, позаду, Надія Добровольська. Як правило, за пів години хлопці зникали. Звісно, спершу, з метою конспірації, Нюся говорила, що ті – просто її земляки (один з них – Кірик).

Згодом, коли між ними з'явилося більше довіри, Нюся просила Надію знайти серед місцевих жителів людей, налаштованих проти окупантів, почала цікавитись чи не знає Надія когось з більшовицького підпілля, мовляв, там є чимало українців і їх варто було б перевиховати. Улітку 1942 року, коли вони поверталися з міського театру, де переглядали «Марусю Богуславку», Нюся прочитала цілу лекцію про те, чим саме займається Організація українських націоналістів, що Україна має бути незалежною від Москви державою. Мовляв, ОУН має на меті мобілізацію українського народу, підняття його на боротьбу проти німців. І на заході України вже ведеться така боротьба. В даний час вождем українського народу є Степан Бандера, котрого німці заарештували й утримують в концтаборі.

«Наша кіровоградська організація належала до течії бандерівців», – змушена була зізнатися на допитах Надія Добровольська. Підпілля втілювало в свідомість місцевих українців патріотичі ідеї, для чого проводило відповідну ідеологічну обробку, поширювала націоналістичну літературу. ОУН виявляла великий інтерес до підпільних більшовицьких та партизанських організацій, намагаючись схилити їх на свій бік, або, в решті-решт, використати їх у своїй боротьбі з німцями. «Я сама мала завдання по пошуку й проникненню в такі організації», – записано в протоколі допиту Добровольської. – Організація намагалася також проникнути у всі структури окупаційного апарату для використання його у власних цілях, це мало полегшити в майбутньому захоплення влади. З цією ж метою ОУН намагалася проникнути в німецькі військові частини та каральні органи. Зброю оунівці могли діставати, оскільки мали своїх членів у військових частинах та жандармерії».

Надія почала більше читати української літератури. Завдяки турботам Нюсі у Добровольських у домі з'явилася заборонені видання та «Мала історія України».

У травні-липні 1942 року Надія Добровольська брала участь в нелегальних зібраннях націоналістів Кіровограда, що проводились вечорами з дотриманням конспірації на старовинному Петропавлівському цвинтарі поблизу залізниці.

Восени 1942 року, виконуючи завдання Нюсі, Надія переховувала таємну кореспонденцію. Окремі пакети з сургучевими печатками вона поклала до скляної банки й закопала в землю у своєму сараї. Тижнів через два на прохання «Вуйка» відкопала й віднесла «Андрію».

До речі, у «Вуйка», котрий постійно перебував на нелегальному стані й часто виїжджав до районів області, Надія користувалася довірою та повагою. Не дивно, що в числі інших кіровоградців з якими зустрічався (повертаючись з Дніпропетровська в листопаді 1943 року), кликав Надію Добровольську продовжити боротьбу за самостійну Україну до УПА, просив «їхати до лісу в якості санітарки». Була знайома також з підпільником «Іваном» із Західної України, котрий діяв у тандемі з «Вуйком». Перед від'їздом «Вуйко» розповів, що сіроокий високого зросту спільник захворів на сухоти й тому дещо раніше повернувся на Захід.

Серед знайомих націоналістів-кіровоградців, з якими Надія Добровольська спілкувалася, був двадцятирічний Вася Хитренко, котрий працював на радіовузлі. У нього на квартирі (в провулку поблизу приміщення педтехнікуму, де при німцях була тюрма) саме й проживали «Вуйко» та «Іван». Нерідко вони безвихідно сиділи там зачиненими цілодобово, щоб не порушувати конспірації. У цей час їх відвідували Дарка, Андрій (невисокий блондин в німецькому добровольчому однострої без пояса та погонів, через

якого передавалася таємна кореспонденція) та Павлик (кароокій високий брюнет з прямим носом, розширеним до низу). До названого кола знайомих віднесемо й Марусю (високу сірооку круглолицю блондинку з хати під соломою проти колодязя), сусідку Васі Хитренка, яка спілкувалася з Даркою, мала націлітературу. У серпні 1942 року з Добровольською Дарка двічі заходила до Василя Хитренка.

З кримінальної справи УНКГБ важко зрозуміти яке саме відношення до підпілля мала дружина Михайла Добровольського, тобто мати Надії. Очевидно, що вчителька Марія Павлівна, крім того, що «знала пароль для зустрічі зв'язкового низової ланки ОУН», просто не заважала чоловікові та донці діяти так, як їм на ту пору підказувало сумління. Тому, коли почалися допити, Надія трималася мужньо. *«Вы арестованы как член Организации украинских националистов. Признаёте себя виновной?»*, – допитувався слідчий у внутрішній тюрмі радянського карального органу в лютому 1944 року. *«Не визнаю»*, – відповідала вісімнадцятирічна дівчина. Тоді підпільників, котрі лишилися живі після німців, почали зводити віч-на-віч... Мати й донька отримали по 16 років заслання на каторжні роботи. Дещо скоротили («знижено до фактичного відбуття строку») ці терміни події, що почалися в СРСР після смерті Сталіна. До того ж, Марію Добровольську було реабілітовано в 1954 році. А Надії Михайлівні добре ім'я повернула тільки самостійна Україна ще через сорок років! Збереглося листування різних судових та каральних інстанцій з таборами Магадану, Нижньоудинська та Озерним табором Красноярського краю, метою якого був пошук на просторах неозорого ГУЛАГу звільнених матері й доньки.

* * *

...Крім контактів з Добровольськими, в Кіровограді Ганна Німець проводила роботу з двома колишніми західняками-мельниківцями: двадцятидворічним Карашівським та двадцятирічним Володимиром, котрі щойно перейшли на бік бандерівців. Перша зустріч з ними відбулася в центрі Кіровограда: на вулиці поблизу школи, де знаходився гуртожиток поліції.

Нюся легко входила в довіру до зовсім чужих людей. Наприклад, завоювала прихильність начальника Кіровоградського головпоштамту – німця, яким охоче була прийнята на роботу. На той час не мала жодних документів за виключенням довідки, виданої Криворізькою міською управою на ім'я Ганни Михайлівни Кордієнко (в Кривому Розі жила саме під цим прізвищем). Втім, невдовзі в колі семи німкень-телеграфісток і телефоністок уже працювала на пошті секретарем та перекладачем з німецької мови, а головне примудрялася виготовляти фальшиві документи для місцевого підпілля ОУН. Тоді Ганна чотири місяці жила в центрі Кіровограду в гуртожитку: десь між держбанком та музичною школою.

Із зв'язковою ОУН «Хмарою» (Оленою Шевченко), яка до Кіровограда добиралася велосипедом, зустрічалася інколи поблизу будинку пошти, розташованої по вулиці Гоголя (заклад функціонує тут до нашого часу). Одного разу після такого побачення о 14-й годині, Нюся попросила прийти Олену наступного дня на 9 годину ранку до «Географічної карти» (певно з інформацією з фронтів Другої світової?), що тоді знаходилась на площі Кірова. Але замість неї з'явилася Дарка-Оксана. Звеліла провести в Димине до Бориса Попруженка – західняка зі шрамом на обличчі.

Незабаром Дубосаров підшукав Ганні Німець нову квартиру в районі водокачки. (Господарка житла тридцятирічна хазяйка Марія з трирічною донькою жила окремо у тестя, бо чоловік служив у Червоній Армії). Почасти це було викликано тим, що «Вуйко» та референт пропаганди Кіровоградського обласного проводу ОУН «Вірмен» не мали де проводити організаційну роботу й використовували це житло як конспіративну квартиру.

Ще одна конспіративна квартира почала функціонувати у вчителя Будаша по вулиці Тимірязєва 25. Хазяїн не часто приїжджав з пригородного села, де працював агрономом. Домовились якимось у неділю в місті, коли Ганна Німець спільно з Михайлом Добровольським та його дружиною ішла до церкви. Будаш без вагань (був близьким другом Добровольського) погодився виліпити для підпільників кімнату. Втім, його тридцятисемирічна дружина Дора Терентіївна відверто побоювалась цього. Щоб заспокоїти її, Нюся пообіцяла, що всім, хто приходитиме, відчинятиме двері особисто, тож на випадок приходу німців або поліцаїв, користуючись знанням німецької мови, затримуватиме їх при вході в будинок, даючи можливість зникнути «гостям». Деякий час на Тимірязєва переховувалися двоє бандерівців, які перебували на нелегальному становищі. Вони відверто сказали чоловікові Дори Терентіївни (а вона все чула), що прибули з Західної України, є членами ОУН і борються за самостійну Україну. Розповіли Будашу про рішення Третього конгресу ОУН з аграрного питання, до чого останній поставився доволі скептично і висловив сумнів щодо можливості втілення його в життя.

Повернувшись з «теренів» до Кіровограда, в січні 1943 року в Будашів близько 10 днів проживали «Вуйко», «Вірмен» та Нюся. Тут «Вуйко» приймав зв'язкових обласного проводу Дарку Терлецьку, «Гриця» та двадцятирічного кіровоградця «Сергія». Коли німці арештували «Винниченка» та Дубосарова, останній приносив від них «грипси» для «Вуйка»... Незабаром, у Знам'янці під час від'їзду «Терена», «Вуйко» разом з «Вірменом» були теж заарештовані німцями. Побоюючись арешту, Нюся переселилась у трикімнатну квартиру росіянки Марфи поблизу пошти. Саме в цей час у неї зупинялися «Вуйко» та «Вірмен», яким поталанило з допомогою своїх людей із Знам'янської поліції втекти з-під арешту й приїхати до Кіровограда.

Наприкінці лютого 1943 року серед арештованих, що працювали на відбудові пошти, Нюся побачила «Винниченка», повідомила «Вуйкові» й заявила про намір організувати втечу побратима. Попри «Вуйкову» заборону, самостійно втілила цей небезпечний намір у життя. Спершу, враховуючи значну виснаженість «Винниченка», приблизно тиждень готувала йому передачі до тюрми. А потім одного разу, коли в якості перекладачки прийшла на будівництво, що на щастя проводилось на території головпоштамту і до якого залучались ув'язнені тюрми СД, нібито віддаючи якесь розпорядження інженеру, відволікла увагу поліцаїв, які охороняли арештованих, дала змогу «Винниченку» скористався цим і втекти.

Під час розслідування обставин втечі, німці напали на слід Ганни Німець і відразу ж пішли з обшуком на квартиру Добровольських, де та зупинялася раніше. Про це Нюся повідомила Надія Добровольська, мовляв, гестапо вже двічі навідувались до них на квартиру. До речі, на момент приходу Надії, на квартирі Ганни Німець перебували працівник СБ ОУН Ярослав Гильо (працював під прикриттям у гестапо в селі Грушка) та «Вуйко», котрий і наказав їй негайно покинути Кіровоград.

Того ж дня вони разом виїхали попутньою машиною на Дніпропетровськ. Свої речі Нюся лишила у Будахів, сказавши тільки, що втікає. Про всяк випадок застерегла Дору Терентіївну, що та знає Нюсю тільки як німкеню, котра поселилась в Кіровограді, зареєструвавшись у комендагурі.

У кримінальній справі на бандерівку з Олександрії «Сіромаху» (Катерину Константинову) є така несподівана, як для нашого не завжди аристократичного часу, інформація: «Нюся залишила шефу Кіровоградської пошти на робочому столі записку: *«Не засуджуйте мене за те, що раптово пішла з роботи. Причина та, що я боролась і буду боротися за свій народ, я належу своєму народові».*

В Кіровограді Ганна Німець діяла близько восьми місяців. Два з них працювала над створенням і зміцненням мережі ОУН у місті. За деякими даними тоді тут саме на тендітних плечах Ганні Німець лежав ще й значний тягар керівництва всією організаційною діяльністю Південного крайового проводу.

За цей час кілька разів для «Вуйка» виготовляла різноманітні фіктивні документи, користуючись печаткою пошти. Якщо Михайла Добровольського до ОУН завербували «Винниченко» з «Вуйком», то особисто Нюся залучила до ОУН Марію Добровольську та її дочку Надію Михайлівну. Після чого Надія зв'язувала Нюсю з особами, які прибували до неї, оскільки квартира Добровольських теж була конспіративною для ОУН. Цікаво, що саме тут вона проводила зустріч з «Медведем», котрий після відкликання Зенона Матли до Львова, де його влітку 1943 його заарештували гітлерівці, очолив Провід (в одній з архівних справ олівцем радянського

слідчого поряд з псевдо «Медвідь» дописано: «Это – «Лемиш», В.Кук»). На вимогу останнього Ганна Німець склала усний звіт про виконання отриманих в Кривому Розі від Зенона Матли завдань, а також – про витрату грошових коштів. Саме Василь Кук пообіцяв перевести Ганну Німець з Кіровограда до Дніпропетровська.

* * *

З жовтня 1942 по квітень 1943 року Ганна Німець діяла в окупованому Дніпропетровську. Там була членом міського проводу та керівником жіночої референтури ОУН.

...Після втечі з Кіровограда, зупинилася з «Вуйком» (через пару днів повернувся назад) на конспіративній квартирі Південного крайового проводу ОУН на квартирі в будинку №14, що перед входом до парку ім. Тараса Шевченка, неподалік від Дніпра. Тут, на третьому поверсі, хазяйкою була сорокап'ятирічна приваблива шатенка Марія Олександрівна, що перебувала в розводі. Висока на зріст, струнка, з сірими очима. Мала університетську освіту й працювала в одній із лікарень міста.

Вечорами сюди навідувався Василь Кук («Медвідь»). Приїжджали зв'язкові зі Львова.

Через три дні «Медвідь» підшукав Нюсі постійне житло на Червоноармійській вулиці чи провулку. Хазяйка нічого спільного з ОУН не мала. Підпільниця пояснила їй, що переховується від роботи в Німеччині, тому й веде не зовсім звичний спосіб життя.

Принагідно додамо, що на той час в Дніпропетровську, крім міського проводу, керівником якого був двадцятишестирічний студент місцевого медінституту та уродженець Адамівки Чигиринського району (зараз на дні водосховища) Іван Іванович Лисенко (псевдо «Тарасевич», проживав по вулиці Банній №9), також діяли Південний крайовий провід ОУН на чолі з тридцятирічним Василем Куком («Медвідь», «Юрко», «Безіменний») та обласний провід очолюваний високим блондином «Вишнею».

Нюся мала тісні контакти не лише з «Медведем», але й його заступником – львів'янином Сергієм Арсенем, котрий писав листівки та націоналістичні статті. З ним вирішувала питання виготовлення фіктивних документів та закупівлі необхідної літератури. Зокрема, взимку 1943 року Арсен для таких справ привіз зі Львова друкарську машинку з німецьким шрифтом.

По роду діяльності в Дніпропетровську Ганні Німець доводилось читати не тільки вдалі переклади з англійської та німецької мов члена Крайового проводу невисокого на зріст світлоокого шатена «Тиса» (він же «Весло»), зроблені для патріотичної періодики, що друкувалася в місті, але й слухати українські вірші в авторському виконанні близького друга Сосюри (так він

говорив) Миколи Омеляновича Самійленка (член проводу «Лисий»), який у Нижньодніпровську керував районним проводом ОУН. Допомогу отримував від учасниці ОУН «Валі» (років 20, низького зросту, міцної статури, брюнетка, встановив зв'язок через «Христину»). У вересні 1943 року Самійленко був присутній на вишколі, який проходив у Нижньодніпровську у протитанковому рові. Крім нього там були присутні: Кук, Страшко, Лисенко та ще троє невідомих. Так ось, авторське виконання віршів цього 40-річного високого брюнета з зачесаним назад волоссям, з чорними швидкими очима лунало на конспіративній квартирі згадуваної Марії Олександрівни. Колишній доцент Київського університету, він до війни відбув покарання у радянських концтаборах по фіктивній справі СВУ, в період окупації проживав у районі Олександрії. До ОУН був залучений мельниківцями, а потім, влітку 1942 року перевербований бандерівцями «Остапом» та «Вірменом» і, за рішенням проводу, переведений до Дніпропетровська. Працював в політреферентурі разом з «Тисом» як теоретик, був дуже активний. Там же проживав і керівник СБ цього проводу західняк Іван Граб (33-х років, високого зросту, міцний, шатен, очі великі темні, обличчя суворе непросте), котрий наглядав за роботою друкарні Крайового проводу.

До речі, в Дніпропетровську Нюся почала називатися Ганною Михайлівною Будяк. Також мала псевдо «Христіна». «Медвідь» дав їй чистий бланк з печаткою Дніпропетровського генерального комісаріату і вона виготовила собі фіктивне посвідчення перекладачки генкому.

«Медвідь» зв'язав Нюсю з «Марією» з Нижньодніпровська, яка мала кілька конспіративних квартир, де зберігалися друкарські машинки з українськими та німецькими шрифтами. Саме там Ганна Німець за завданням «Медведя», виготовляла фіктивні документи для членів ОУН (посвідчення особи, відпускні з місця роботи тощо).

Двічі доводилося таким чином виготовляти їй документи з вимогою до Дніпропетровської внутрішньої тюрми гестапо про передачу арештованих нібито для допиту у слідчому відділі. Саме таким чином за сприяння Нюсі було визволено двох ОУНівців, один з них – «Максим».

Ганна Німець також співпрацювала з «Богданом» – працівником Крайового проводу ОУН та спеціалістом по виготовленню печаток і штампів для фіктивних документів. Цей студент філософського факультету Львівського університету, що мав 26 років, середнього зросту, брюнет, з круглим обличчям, блідолиций з нерівними зубами й, висунутою значно вперед верхньою щелепою, карими очима прибув до Дніпропетровська на початку 1943 року.

За дорученням «Медведя» для потреб реферантури пропаганди ОУН скуповувала всі газети та книги, що видавалися німцями, які поступали для продажу в Дніпропетровськ.

За завданням керівника СБ Крайового проводу ОУН «Граба» навчала практичним навичкам конспірації та розвідувальної роботи дівчат, що входили до розвідувальної мережі ОУН.

В бандерівському підпіллі Дніпропетровщини, крім Нюсі, було чимало жіноцтва, переважно дівчат. Ось лише деякі імена.

Згадувана вже **Терлецька Дарка**, яка з початку 43-го працювала в друкарні Південного Крайового проводу в Нижньодніпровську і навіть проживала в тому ж будинку по вул. Бакуніна 40. Тут жила й керівник друкарні «Марія», інколи заходив «Граб».

Галина. Організаційний псевдонім «Уляна», близько 26 років, невисока, блондинка, зеленоока, обличчя округле, з селян, закінчила Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту (ДІТ), де до війни була секретарем комсомольської організації, до ОУН залучена восени 1941 року ще під час перебування похідної групи в Оленівці. Мала дуже близькі стосунки з «Медведем».

Люба. Сестра Галини. Псевдо «Надя», близько 22 років, високого зросту, світлоруса, блакитноока, обличчя блідо-хворобливе (сухоти), проживала по вулиці Вишенського №3, на квартирі якогось робітника-комуніста, навчалася на 2 курсі Дніпропетровського медтехнікума, залучена до ОУН в 1942 році працівником СБ Крайового проводу Дубовим. На початку 43-го Нюся отримала її на зв'язок від «Медведя».

Катерина. Близько 20-ти років, низького зросту, брюнетка, гарна, худорлява, студентка 2 курсу того ж технікуму, проживала по вулиці Червоній у тітки, член ланки Люби.

Надія Вороніна, псевдо «Криця». 22 роки, уродженка міста Кам'янське (тепер Дніпродзержинськ), до війни закінчила 1 курс Дніпропетровського медичного інституту, в 43-му навчалася на 2 курсі залізничного технікуму. Керувала ланкою ОУН. Нюся з десятків разів проводила вишкіл з її підлеглими: розповідала про історію України й ОУН, навчала основам конспірації, проводила практичні заняття по організації таємних зустрічей, поширенню листівок та збору розвідданих.

Віра, подруга Вороніної та член її ланки, близько 22 років, високого зросту, повна, блондинка, курноса з сірими очима, уродженка міста Синельникове, проживала у тітки-двірничихи, де двічі проходили таємні збори ланки.

Неля. Сидоренко Неля Савівна, близько 20 років, уродженка селища Софіївка, що на Дніпропетровщині, донька директора школи, середнього зросту, струнка, з русими косами, гарна, ніс прямий, очі великі зелені, рот малий, губи завжди напіввідкриті, обличчя довгообразе, зовні інтелігентні манери, дуже делікатна; в Дніпропетровську проживала по вулиці Пороховій, студентка 2 курсу ДІТа. Входила до ланки Вороніної, неодноразово

брала участь у зборах, на початку 43-го з запаленням легень повернулась до Софіївки (забрали батьки). Перед від'їздом отримала від Нюсі пароль для встановлення зв'язку з тамтешніми ОУНівцями, про що знав «Медвідь».

Валя. 22 роки, уродженка П'ятихатського району, студентка 1 курсу ДІТта, проживала в районі вокзалу на приватній квартирі. Входила до мережі СБ ОУН на зв'язку у «Граба».

Тамара. Оргпсевдо «Оксана» або «Мотря», близько 20 років, висока, струнка, брюнетка, смугляве обличчя, риси обличчя правильні, очі великі карі, уродженка та жителька Дніпропетровська. Закінчила 9 класів середньої школи. Донька службовця. Працювала перекладачкою з німецької мови в облуправі. Перебувала в мережі СБ. На початку березня 43-го року від Ганни Німець отримала завдання: по особовому складу облуправи; щодо змісту наказів німецьких властей; по викраденню зразків різних штампів та печаток з документів, що надходили до облуправи тощо. Зарештована німцями. На квартирі Тамари деякий час проживали «Медвідь» та «Граб».

Зіна Ткаченко. Псевдонім «Галя», близько 26 років, уродженка та жителька Дніпропетровська, до війни студентка 2 курсу Гірничого інституту, в період окупації закінчила землевпорядний технікум, проживала по вулиці Жуковського. Завербована в ОУН на початку 42-го «Максимом», який прибув з Західної України, в середині 42-го арештований німцями. З нею Нюсю зв'язав «Медвідь», коли ходили до неї на квартиру. Це була конспіративна квартира Крайового проводу (бували «Медвідь», Арсен, «Вуйко»), туди ж приїжджали й зв'язкові Головного проводу ОУН. Мати Зіни знала, як використовується квартира. А від батька, який працював агрономом в Новомосковському районі, приховували.

Анна. Близько 26 років, висока, повна, світло руса, блакитні очі, обличчя овальне, погляд суворий, спокійна, жителька Дніпропетровська, студентка Медіна, проживала по вулиці Нагорній 15 в окремому флігелі в дворі. Її залучив «Тарасович» в середині 42-го. Нюся проводила з нею ідеологічний вишкіл, навчала основ конспірації, тренувала проводити таємні зустрічі. У лютому 43-го на цій конспіративній квартирі відбулося засідання Дніпропетровського міськпроводу ОУН, де був присутній весь його склад.

Ніла. Близько 26 років, уродженка Полтави, високого зросту, струнка, фігура тонка, темна шатенка, кучеряве волосся, очі карі, білолиця, зовні дуже інтелігентна, 4 курс медінституту, одружена, чоловік – інженер, теж учасник ОУН, проживала по вул. Банній 9 (будинок у дворі). Тут проживав і «Тарасович». Зустрічалися часто з Нюсею (вишкіл, практичні заняття по конспіративній роботі). На початку квітня 43-го німці арештували «Мея», який знав про цю квартиру, тому Ніла й «Тарасович» вимушені були її

покинути. Крайовий провід дав вказівку їхати до родичів у Полтаву, видавши фіктивні документи. Втім, Ніла деякий час жила у Нюсі, за що сварив «Медвідь», звинувативши в лібералізмі, змушував поскоріше виряджати до Полтави. Як наврочив. Вечором того ж дня обох арештувало гестапо. Нюся заговорила двох гестапівців, мовляв, не вірять їх документам, чим дала Нілі можливість утекти.

Анна. Оргпсевдо «Марія», уродженка Львівщини, близько 26 років, середнього зросту, світлорусява, ніс повний малий, обличчя в ластовинні, рот малий, флегматична, прибула весною 42-го, спершу була керівником окружного проводу ОУН, до якого входили Нижньодніпровськ та інші райони, розташовані та лівобережжі Дніпропетровської області. 3 жовтня 1942 року – керівник друкарні Крайового проводу, спілкувалася з Арсеном, «Медведем» та «Грабом».

У березні 43-го «Вуйко» говорив Нюсі, що директор макаронної фабрики Дрогобицький створив цілу мережу ОУН у себе на підприємстві, куди входили його робітниці.

Звісно, жінки переважно опікувалися конспіративними квартирами ОУН в Дніпропетровську. За виключенням хіба що квартири по вулиці Леніна 62: її утримувачем був член ОУН сорокап'ятирічний Дмитро Дворник, в минулому дяк, котрий, як не дивно, справді був двірником у тому ж дворі, одружений, мав доньку 3-4 роки, тут бували всі керівники Крайового проводу та зв'язкові. Сам Дмитро теж нерідко виїжджав в райони з літературою та вербував.

А ось по вулиці Володарського 40, утримувачем була Євдокія Іванівна Потарока, близько 70 років, вдова, колишня дружина православного священика. Знала й поділяла погляди ОУН, в 30-ті її сина «за СВУ» вислали до Сибіру. Тут бували Нюся, «Вуйко», «Віктор», «Богдан», Арсен, «Медвідь».

На початку квітня 1943 року прибув зв'язковий з викликом до Львова.

У день від'їзду, 6 квітня, як уже сказано вище, Ганну Німець арештувало гестапо. Документи, що мала, встигла кинути до печі, в якій вони погоріли. Під час конвоювання намагалася втекти, тому завели до найближчого, четвертого, відділення поліції. Три місяці тюрми гестапо. Концтабір у Дніпропетровську – ще близько трьох місяців. Потім, у вересні, відправлена в концтабір до Німеччини. Але в районі Білої Церкви втекла з вагону.

У грудні 1943 опинилася на батьківщині своїх батьків – у Миколаєві Стрийського району Дрогобицької області. Далі був Львів, вулиця Гарнавського 68, квартира двірничихи, і зустріч з дружиною закатованого на той час у німецькому концтаборі Василя Бандери – Марією Возняк.

Влітку 1944 Нюся загорілась бажанням вступати до УПА, але Люба Возняк з незрозумілих причин відмовила подругу.

* * *

На обкладинці кримінальної справи УНКГБ по Львівській області написано: «Німець Анна Михайловна». Втім, особисті, – її, Нюсені, підписи на усіх сторінках протоколів допитів – з українським «і» та м'яким знаком в кінці слова – «Німець». Навіть в умовах смертельної небезпеки вона лишалася українкою.

* * *

Приговор.

*Именем Союза Советских Социалистических Республик
1946 г. июня 5 дня.*

Военный трибунал Войск НКВД Киевской области в гор. Киеве в помещении военного трибунала в закрытом судебном заседании... рассмотрев дело по обвинению Немец Анны Михайловны... в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УССР:

приговорил:

По совокупности совершённых ею преступлений на основании ст.54-2 УК УССР подвергнуть высшей мере наказания – расстрелу с конфискацией лично ей принадлежащего имущества...

* * *

Справка

Приговор над осужденной Немец Анной Михайловной приведён в исполнение 3/Х-46 года.

Ст. о/уп отд «А» МВД УССР капитан... (підпис нерозбірливий – авт.).

* * *

З довідки. 18 травня 1947 згідно з вироком, що набрав чинності, гроші в сумі 592 карбованці перераховано в доход держави. Хромові перчатки, сумка хромова, сумка дамська, гаманець дамський, перстень жовтого металу,... в доход держави.

* * *

Із запиту. В обласну прокуратуру м. Львова від Німець-Палідович Ірини Михайлівни.

Моя сестра Німець Анна Михайлівна, 1919 р. народження вчилася в Львівському Державному Університеті, жила в Львові на приватному помешканні.

23 лютого 1945 року вона пропала безвісті. Скільки батьки її не розшукували, так нічого про неї і не взнавши повмирили. Батько помер на засланні в Хабаровському краї, а мати через два роки тут.

Так як ми були вислані, то в 1991 році нас реабілітували.

Коли я поїхала за довідкою про реабілітацію, то я просила, щоб мені дали справу, щоб я ознайомилася, за що нас було вислано. Мені категорично відмовили... Потім сказали, що через сестру...

5 березня 1995 року».

* * *

Реабілітована прокуратурою Львівської області 29 травня 1995 року.

«...вбачається, що Німець А.М. будучи учасником ОУН, участі в каральних насильницьких акціях проти населення, в боях з підрозділами Червоної Армії не приймала...

розповсюджується дія ст.1 Закону України від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» через відсутність сукупності доказів, які б підтверджували обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності».

Жінки – зв'язкові УПА в Олександрівському районі

У загоні Української повстанської армії, що діяв під орудою «В'ячеслава» на території Олександрівського району, зв'язковими були жінки: «Галина» (Бенецька-Вікторова), «Катя» Антоніна Коваленко та Лідія Кисіль. Саме завдяки їм підтримувався зв'язок з «Остапом» в Умані та «Лемешем» (Василь Кук), до якого мандрували аж до легендарного села Дермань Мізочького району Рівненської області.

На фото: О. Бенецька

Олександра Михайлівна Бенецька-Вікторова, 1906 (або 1902) р.н., уродженка села Красносілка Олександрівського району Кіровоградської області.

В Красносілці працювала завідуючою пошти. До оунівського підпілля залучена у вересні 1943 р. Григорієм Ветрещакком (Верещакком?). Виконувала роль зв'язкової відділів УПА «Остапа», «В'ячеслава» та «Кості». Серед місцевих селян розповсюджувала оунівські листівки, які отримувала від «Миколи». З початком посилення німецьких репресій щодо учасників націоналістичного підпілля переходить на нелегальний стан. Від Ветрещака отримує паспорт на ім'я Ганни Іванівни Полозової. На початку листопада 1943 р., перебуваючи в с. Баландіне Кам'янського

району (сучасна Черкаська область), «Галина» зустрічається з «В'ячеславом» та «Костею», від яких отримує завдання з організаційних питань по налагодженню оунівського підпілля на території краю.

Протягом 1944 року направлялася до Рівненської області, куди привозила кореспонденцію для «Ле» (він же: «Леміш», «Безіменний», Василь Кук), яку передавала через його дружину Уляну Крюченко. Для конспіративного проїзду на залізниці «Галина» отримала від «В'ячеслава» документи на ім'я Олександри Павлівни Остапчук.

Затримана радянськими органами держбезпеки 29 червня 1945 року в селі Халча Ржищівського району Київської області, де проживала у свого родича Михайла Іщенка.

Подальша її доля не відома.

* * *

Антоніна Яківлівна Коваленко («Маруся»), народилася 1927 році в місті Знам'янка Кіровоградської області. Її батько Яків Іванович - священник Української автокефальної православної церкви. Мав зв'язки з підпіллям ОУН. У нього вдома в селі Янівка (сучасна Іванівка) Олександрівського району нерідко зупинявся «В'ячеслав» та його помічник «Віктор» («Орел», Кисіль Купріян).

У вересні 1944 року Антоніна, виконуючи завдання «В'ячеслава», перебувала у Рівненській області, з метою встановлення зв'язку з керівництвом УПА. Доставляла донесення шифром, в якому «В'ячеслав» просив надіслати командира для його загону.

«Маруся» добре знала криївки «В'ячеслава» в Матвіївці та Янівці Олександрівського району.

Їх переслідували окупанти, а потім – взялися визволителі

Іван Тиктор і Кіровоградщина

Знахідки історико-культурної вартості трапляються нечасто. А тому заслуговують на увагу. Документ, знайдений нами, належить до епістолярної спадщини Івана Тиктора (1896-1982) й пов'язує ім'я визначного діяча книговидавничої справи та «Просвіти» з степовим краєм, – безумовно слід розглядати саме в цьому контексті.

...Був він власником концерну «Українська преса» у Львові. Видавав щоденну газету «Новий час» (з 1923 року), тижневик «Народна справа» (з 1928 року), багато дитячої літератури. А ще випустив «Велику Історію України», «Історію українського війська», «Історію української літератури», «Всесвітню історію», шкільні підручники (всього понад 500 назв), залучаючи до втілення власних проєктів видатних науковців і пересічних людей. Своєю подвижницькою діяльністю Іван Тиктор сприяв масовому поширенню української преси і книги, популяризації нашої історії й культури. В післявоєнний час проживав в Австрії та Канаді, де заснував «Клуб приятелів української книжки», займався перевиданням і виданням (близько сорока назв) художньої та наукової літератури. Згадана ж вище знахідка відноситься до того складного й суперечливого періоду життя й діяльності Івана Тиктора, про який «Популярна енциклопедія «Просвіти» мовить доволі стисло: «...очолював в 1941-1943 роках видавництво «Волинь» у Рівному». А історик Богдан Якимович не менш скупко додає «заарештовувався гестапо».

...Навесні 1942 року зав'язалось приязне листування між директорами Кіровоградського господарського банку Сергієм Литвиненком (1882-?) та Рівненського видавництва «Волинь» Іваном Тиктором. Судячи з усього, було воно досить короточасним, суто діловим і торкалося виключно питань розповсюдження української преси в окупованому нацистами Кіровограді (у всякому разі, кримінальна справа на С. Литвиненка, порушена територіальним управлінням НКВС у липні 1944 року, донесла лише два листи та згадку про третій).

«Українське видавництво «Волинь» Рівне... Дня 17 березня 1942

...Вашого листа з 9.3. ц.р. ми одержали і дуже дякуємо за прихильність до нас... Часопис «Волинь» на Вашу адресу вже висилаємо від біжучого листа. Це є від половини місяця березня. Тому, що кількість передплатників на «Волинь» у Вашому місті помітно збільшується – ми бажали би вислати туди більшу кількість примірників до продажі в магазині або іншій установі. Ми були б Вам дуже вдячні, коли вказали б нам відповідну людину

або установу, яка зайнялася б продажем... До Кіровограду могли б ми вислати обмежену кількість «Волині», а саме до 2.000 прим. Крім «Волині» можемо вислати теж «Орленя», «Український хлібороб» та інші видання. Ждемо на Вашу цінну відповідь і остаємось з привітом.

Слава Україні!

Іван Тиктор, директор В-ва».

Як бачимо, незважаючи на війну, пошта працювала справно. Тому й відповідь з міста на Інгулі (назву якого окупанти зберегли, хоч бандерівці – до арештів – сподівалися перейменувати на Тобілевичі!) не забарилася.

«Господарський банк в м. Кіровограді

9 квітня 1942 р.

Вашого листа від 17-го березня 1942 року одержав. Дуже дякую за увагу, часопис «Волинь» одержую своєчасно... Для роботи по продажу рекомандую Вам Пасічник Інну (донька Литвиненка – авт.). Прошу пробачення, що трохи затримався з відповіддю. Залишаюсь з пошаною до Вас та з привітом,

Слава Україні!

Директор господарського банку Литвиненко».

Очевидно, що Іван Тиктор та Сергій Литвиненко досі не знали одне одного. Зблизила їх діяльність на ниві просвітництва. Ініціатором знайомства став кіровоградець. Пізніше – на допиті – він пояснив, що написати до Рівненського видавництва його нібито спонукали дві причини: перша, ідеалістична – спроба «прищеплення національної свідомості населенню міста»; друга, раціоналістична – «можливість додаткового заробітку» для сім'ї від продажу газет і журналів. Чи варто говорити, що це листування для Литвиненка при гітлерівцях було небезпечним?

Адже якщо спершу для «Просвіти» все йшло на лад і, після тривалої (з початку 20-х років) заборони, восени 1941-го осередки її виникли мало не в кожному районі Кіровоградщини (19 листопада в органі обласного та міського управління газети «Український голос» було опубліковано проект «Типового статуту українського культурно-освітнього товариства «Просвіта»), то невдовзі окупанти організацію заборонили. Як стверджував на допитах в управлінні НКВС Микола Гагалій («священик-настоятель Грецького собору автокефальної церкви і секретар єпархіального управління»), розстріляний в 1944 році, а нині – реабілітований), одним із головних ініціаторів відновлення «Просвіти» на Кіровоградщині був Михайло Добровольський. У приватних розмовах він і «висловлював побоювання, що німці можуть заборонити «Просвіту» в Кіровограді, бо з недовірою почали ставитись до націоналістів».

З протоколу допиту вже згаданого М.Гагалія дізнаємось: «У перші дні німецької окупації Кіровограда... сприяли й не заважали націоналістичному рухові... з собою взяли цілий штат українських націоналістів із Західної України й ставили їх на відповідальні посади. Але згодом, коли націоналістичний рух почав розвиватися й ставити завдання боротьби на два фронти – проти більшовиків і німців – та створення самостійної держави на Україні, німці почали репресувати українських націоналістів і переслідувати націоналістичний рух». Перші арешти прокотилися вже у вересні 1941 року. Зокрема, як «емісари проводу ОУН» були схоплені Пасічняк та Городецький, а з ними – до двадцяти співробітників їх дітища: газети «Український голос».

Показово, що в міській тюрмі СД наприкінці 1941 року утримувалися такі в'язні за партійно-національною ознакою: «21 член ВКП(б), 5 українських націоналістів та 40 євреїв». (Про це розповідав СМЕРШівцям начальник тієї тюрми, якийсь Ноздренко). Звернемо увагу й на те, що незадовго до повної заборони «Просвіти» в Олександрійському районі в лютому 1942 року одному з її функціонерів Івану Шевченку давалися такі настанови: «Збережіть учительські кадри. Всіх учителів запишіть в артисти, і театр назвіть іменем Тараса Шевченка. Віднині – ніякої «Просвіти» не існує. Якщо організуєте «Просвіту», то вас усіх німці заарештують».

Як бачимо, не тільки сталіністам, але й гітлерівцям ця організація стала поперек горла. Напевно, Сергію Литвиненку тоді поталанило, і навіть арешти бандерівців кінця 1943 року його обійшли стороною. А ось уже наступного року від «своїх» отримав 10 років таборів за описаний тут «контакт» з Іваном Тиктором. Про подальшу долю Литвиненка нічого невідомо. Хіба те, що вже в добу незалежності – 18 червня 1992 року – був реабілітований як жертва політичних репресій. У відповідному документі (підшитому в справі останнім і підписаному прокурорською рукою) сказано: «В ходе предварительного и судебного расследования не добыто доказательств, подтверждающих пособническую деятельность Литвиненко».

Цитовані тут документи засвідчують, що «Просвіта» та її один з найвидатніших діячів Іван Тиктор належать історії не лише західноукраїнського регіону чи діаспори. Вони мали також, хай і короткочасний, але помітний вплив на життя і навіть долі людей України центральної. І то у найтяжчі роки. Втім, чи багатьом про це відомо?

Поет і священник Микола Гагалій

Серед маловідомих творців красного слова, котрі жили й діяли в Центральній Україні, досі лишався в затінку забуття Микола Іванович Гагалій. Розстріляний у 1944 році за «вироком закритого засідання трибуналу військ НКВС по Кіровоградській області як член ОУНівської організації», він був реабілітований у 1993 році як «жертва політичних репресій».

Гадаємо, що кримінальна справа УНКДБ, яка знайшла свою постійну прописку в обласному держархіві, не раз і не два привертатиме увагу краєзнавців Полтавщини та Кіровоградщини, дослідників минулого Організації українських націоналістів, Української автокефальної православної церкви, «Просвіти». Адже на обмеженій кількості аркушів поживклого паперу відбулася ціла доба з історії України. До того ж досі замовчувана.

Коли тридцятирічного уродженця міста Харкова було «рукоположено в сан священника УАПЦ» архієпископом Костянтином Кротевичем, тим самим фактично передбачено його трагічне майбуття. Позаду був значний життєвий досвід спілкування з людьми, учительська семінарія й шість років праці в початкових класах сільських шкіл у складних умовах громадянської війни. Сім років служив Богу й Україні в полтавських селах Ключниківці, Комишній, Дубровці, Поливенному Хуторі та місті Миргороді.

Після того, як комуністичний режим остаточно «поставив хрест» на УАПЦ, з 1930 року змушений був поміняти десятки професій (від чорнороба до бухгалтера) і місць проживання (Миргород, Харків, Нальчик, Кіровоград, Добровеличківка, знову Харків, і, нарешті, з 1939 року – свій останній прихисток – Кіровоград). Був позбавлений виборчих прав. Невдовзі прийшли окупанти.

З протоколу допиту. «Коли німецька окупаційна влада почала проводити колоніальну політику, нести рабство українському народові, я почав шукати методи боротьби з німцями. При появі ОУНівської преси в місті Кіровограді, я взяв активну участь у її роботі і, в інтересах цієї організації, почав писати в редакцію газети статті й вірші...». Отож, як бачимо, націоналізм Миколи Гагалія був суто ідейним. До нього кликали і Бог, і Муза.

З протоколу допиту. «...Мої націоналістичні переконання формувалися під впливом поетичних творів українського націоналістичного поета Олесья ще в період навчання в учительській семінарії міста Краснограда Харківської області в 1915-1917 роках. І в результаті цих переконань, у 1923 році я став служити священником в автокефальній церкві, котра на той час була дозволена радянською владою».

Напевно класик української літератури Олександр Олесь, «зробив» з Гагалія не лише свідомого українця, а й змусив самого взятися за перо. Коли власне почав писати вірші Микола Гагалій, нам невідомо. Та в поетичних спробах, репрезентованих «Українським голосом» (газета, що виходила в окупованому Кіровограді), відчувається – сталося це задовго до 1941 року.

Любому другу М.Н. (В заслання 1929 р.)

Минули дні і радощів і свят

Христової вечері...

Прощай, мій любий, ніжний брат,

– Недоля одчиня нам двері...

Ніхто не бачив наших сліз,
– Ми навіть не прощались.
Та кожен з нас в душі поніс
Ім'я, що Ним Вінчались.
І образ, дивний над усі,
Горить Фаворським світом,
І знов благословляє всіх
Любовію-привітом...
Зима, зима... Лютує лютий,
І небо сковане й земля.
Сумує жартівник забутий,
Журбою повились поля.
Запорошило всі оселі.
І де колись лежала путь,
І доли, і гаї веселі –
Покрила темрява і лють...
Ввижається прозорий день
І білий храм над Пелом-рікою,
І скорбно-радісних пісень
Мотив вечірньою порою...
І образи на мурах давніх
У сяйві трепетних свічей,
І радість тисяч православних
У сутінках святих ночой.
Прийдіть, о вірні, поклонітесь.
О, найдорожчий скарб життя.
В краї надгірні піднесімося,
У сяйво вічного буття.
Пролинуть дні страшні, лукаві,
І згине лихо і ганьба.
У сяєві Святої Слави
Замовкнуть рани і журба.
Пролинуть роки. Світ Христовий
Освітить Україну знов.
І словом ніжної любові
Брати вшанують братню кров...

Отож, доля звела Гагалія з людьми, котрі восени 1941 року створили в Кіровограді газету «Український голос». Вона, хоч і називалася «органом обласного та міського управління», – тобто окупаційного – але попервах практично являла собою рупор ОУН у краї. Газета певний час намагалась іти своїм шляхом, публікувала виступи Уласа Самчука, твори поетів-нео-

класиків, історико-краєзнавчі матеріали (серед них: «Народ і церква» Полтавця – літературний псевдонім М. Гагалія, – де, зокрема, розповідалося про дуже цікавий факт з біографії митрополита УАПЦ Миколая Борецького, котрий, виявляється, деякий час служив у сані єпископа в Зінов'ївськ у (ще одна назва сучасного Кіровограда в 1924-1934 роках), а пізніше був репресований), чимало віршів місцевих авторів, у тому числі й Гагалієвих: «Українському народові», «Нова скрижаль», «Народження Христове» тощо.

Не вдаючись до аналізу їхнього художнього рівня, пропонуємо поцінувати майстерність поета самим.

Різдвяна ніч

Різдвяна ніч.

Земля у сніговій керей,

Осяяна промінням зірок, спить,

І, зачарована самотністю своєю,

Про давнє, давнє щастя мріє – снить...

Чудова ніч!

Просторів зоряних узори

Красою ніжно-ясною горять,

І в серці змученім стихає люте горе,

І серцем хочеться весь світ обнять...

О, ніч Божественна,

Освячена віками!

О, сни дитячі, радісні, святі!

Осяйте нас своїми вічними вогнями,

О, дайте силу, зорі золоті!

І ось з очей сумних

Зникають геть примари

Кривавих, грізних і жорстоких днів,

І воскресають днів дитячих любі чари,

І десь в душі бринить колядки слів!

Стою. Молюсь.

І серце б'ється так чудоро й ніжно

І шле Предвічному моління все...

І мріється, що ось в одежі білосніжній

Небесний вісник людям мир несе!..

О, радуйсь земле-мати,

З любов'ю пригорни

Дітей своїх, знесилених в борні!

Народжується Син! Божественною кров'ю

Погасить Він ворожії вогні!

Співає дзвін.
Співа про змилювання Боже,
Про мир жаданий, ласку і любов!
І вірю я, що світ Твій переможе,
І ти воскреснеш, Україно, знов...

Здається, віра, висловлена в останніх рядках, таки дійсно не залишала Миколу Івановича в найскладнішу пору. Ні тоді, коли побачив облудність думок про те, що самостійну Українську державу можна побудувати, користуючись моментом «зайнятості німців війною з Росією»; ні тоді, коли буяли непорозуміння і ворожнеча в таборі ОУН (бандерівці та мельниківці в Кіровограді завзято сперечалися з приводу тактики боротьби навіть напередодні арештів і не зважали на думку таких, як Гагалій, котрі «в розколі вбачали шкоду національному рухові»); ні тоді, коли «націоналістичний рух почав розширюватися і ставити завдання боротьби на два фронти, тобто проти більшовиків і німців, з планами створити в Україні самостійну державу, а німці почали репресувати українських націоналістів переслідувати націоналістичний рух»; ні тоді, коли став священником-настоятелем Грецького собору автокефальної церкви і секретарем єпархіального управління в місті Кіровограді (вдруге рукоположений у сан священника в травні 1942 року архієпископом Михайлом Хорошим), де мав можливість будити національні почуття парафіян шляхом служіння українською мовою і проповіддю...

* * *

19 квітня 1944 року вироком військового трибуналу військ НКВС Кіровоградської області за ст.ст.54-1-а, 54-10 ч.2 КК УРСР Микола Гагалій засуджений до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією особистого майна. Його останніми словами на засіданні військового трибуналу були: «Не судіть мене як ворога, а судіть як заблудлого сина».

Так, доля цього поета й священника дійсно дуже проста. Як і весь тернистий шлях до незалежності. Втім, варта уваги не лише архівістів.

P.S. Принагідно додамо, що у названому виданні в роки війни помітним був, зокрема, й автор під псевдонімом «Помагайба». Як з'ясували «компетентні органи», справжнє прізвище цієї людини Могилка Пантелеймон Олександрович, 1900 року народження, уродженець м. Мелітополя Запорізької області, українець, позапартійний, економіст. До війни за фахом працював на заводі «Червона зірка» в місті Кіровограді. Інвалід 2-ї групи. 11 квітня 1945 року засуджений вироком військового трибуналу військ НКВС Кіровоградської області за ст. 54-10 ч.2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з обмеженням в правах на 5 років і конфіскацією майна. Винним себе не визнав. У постанові на арешт мовиться: «В період окупації

м. Кіровограда був позаштатним співробітником газети «Кіровоградські вісті», в газеті систематично друкувались його вірші антирадянського націоналістичного характеру». На допиті у внутрішній тюрмі УНКДБ м. Кіровограда зізнався, що «літературною діяльністю почав цікавитись ще з дитинства», «зі шкільної лави писав вірші літературного характеру».

З протоколу допиту: «*Запитання*: Куди ви писали і де розміщували Ваші вірші? *Відповідь*: Всі вірші, які я писав, ніде не вміщувались і я їх нікуди не здавав. *Запитання*: З якою метою Ви їх писали? *Відповідь*: Я писав вірші лише задля власного задоволення і для свого розвитку в цьому відношенні. Вірші підписував псевдонімом «Помагайба». Реабілітували тезку Панька Куліша 31 серпня 1992 року.

Рідне слово

Хай цвіте в своїй красі,
Як у травні квіти.
Слово рідне, золоте,
Слово материнське,
Всі віки нехай цвіте
Слово українське.
Хай його шанують всі:
І дорослі й діти;
Не продам тебе я, ні...
Не віддам нізащо,
Бо ріднесенькі пісні
Над усім є кращі

м. Кіровоград, 5 листопада 1941 року).

P.P.S. Ще одним поетом-аматором, котрий в роки окупації «*часто думав про свій забутий рідний край...*», був Іван Тороп. Його ім'я – серед реабілітованих жертв політичних репресій минулого. 17 вересня 1945 року під час закритого судового засідання військового трибуналу Кіровоградського гарнізону йому, зокрема, теж інкримінували публікацію віршів в «Українському голосі». Що ж це були за твори і чому тридцятисемирічний сіроокий і руський учитель з села Чаплище тодішнього Новогеоргіївського району взагалі взявся за перо? Як він пояснював під час допитів, до творчості його спонукали розмови й думки про створення Української самостійної держави, хоч віру в таку можливість за нової влади швидко втратив. Будучи сам керівником сільського драмгуртка (через районний відділ народної освіти їх створенню сприяла місцева «Просвіта»), він зустрічався з патріотично налаштованими артистами театрів Кривого Рогу та Харкова, трупи яких побували з кількадедними гастрольями в Ново-Георгіївську. В ході

однієї з бесід, в якій ішлося про майбутнє України, один з гостей розповів про виступ якогось нацистського генерала на банкеті в Кривому Розі, де останній вихвалявся, що вони Україну не для того завоювали, щоб комусь дозволити тут панувати. А ще повідав про арешт криворізької групи українських націоналістів, якою «керував один з місцевих поетів». Його німці розстріляли. У вірші «Галя» Іван Тороп згадав про «голодовку» 1933 року. В інших висловлював мрії про «самостійність України».

Не судитимемо суворо amatorські спроби сільського вчителя.

*Тобі мій спів, мої бажання,
Фіалко ніжно запашна,
Мої надії, сподівання,
Україно, люба, дорога.*

Завдяки Іванові навіть на окупованій території нашого краю у березневі дні 1942 року, як і належить, земляки могли почути вірш-посвяту Тарасу Шевченку.

*Великий бард, співець, пророк,
Великий друг і син народу,
Твій спів правдивий не замовк,
Луна ще гордо за свободу.
Твій спів, як клич, завжди між нас,
Як промішу світла серед поні,
Ти з нами, батьку наш, Тарас...*

Отож, з нагоди 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка не гріх згадати ще одного забутого літератора.

Репресований декан Кіровоградського педінституту, або Чи не така ж доля очікувала й на Шевельова?

Він не був професійним журналістом. Втім, свідомо акцентуємо увагу на цій грані його діяльності. Адже саме співробітництво з редакцією газети коштувало людині семи років позбавлення волі у сталінських виправно-трудоих таборах з наступним кількарічним обмеженням в політичних правах.

З «Обвинувального висновку» відділу контррозвідки «СМЕРШ» 5-ї Гвардійської танкової армії від 23 березня 1944 року: «24 января 1944 року, ОКР «СМЕРШ» 18-го ТЗКК, арештований як український націоналіст, притягнутий до кримінальної відповідальності декан факультета мови й літератури Кіровоградського педінституту Крангач Макар Іванович. Проведеним по справі слідством встановлено, що в період тимчасової окупації противником міста Кіровограда, Крангач М.І. приймав участь в контрреволюційному українському націоналістичному виданні, співробітничав в

якості кореспондента в профашистській націоналістичній газетці «Український голос». В своїх статтях Крангач проводив контрреволюційні, націоналістичні установки, зводив ганебний наклеп на Радянську дійсність, партію більшовиків...».

Гадаємо, що читач вже зрозумів, що мова йде про одну з досі малодосліджених сторінок історії краю. Сторінку складну, неоднозначну і суперечливу. Про перші місяці окупації, коли в головах окремих українців-інтелігентів раптом зажеврїла надія на можливість дарування німцями... незалежності Україні. Одначе нацисти доволі швидко розвіяли подібні химери. Арештами й розстрілами.

Під час судового засідання військового трибуналу, на якому вирішувалась його доля, М.Крангач розповів, що «в серпні 1941 року, коли частини Червоної Армії відходили, лишився в Кіровограді і не евакуювався... З педінституту поїхали лише директор, парторг, а решті викладацького складу видали дозвіл на право виїзду в села Кіровоградської області».

Кінець літа й початок осені були порою безробіття. Нарешті, шукаючи заробітку на прожиття, після зустрічі зі знайомими Мазуром і Мозговим, він отримав запрошення працювати (за грошове винагородження) в якості кореспондента в кіровоградській газеті «Український голос».

Хоча це й був орган «нової влади», але в ньому мали вплив українські націоналісти. Саме вони значною мірою формували ідейне наповнення газети в перші місяці її існування. Сказати, що це дуже подобалось німцям, було б не зовсім коректно. Бо вже наприкінці вересня 1941 року заарештовано й відправлено до німецького концтабору першого редактора «Українського голосу» Пасічняка – кадрового члена ОУН, котрому, після прибуття з Західної України, в Кіровограді довелося пропрацювати тут всього кілька тижнів.

Іван Мозговий на редакторській посаді не відзначався особливим українським радикалізмом. Але й при ньому – до початку січня 1942 року – газета мала певні можливості для організації і пропаганди ОУН, «Просвіти» та Української автокефальної православної церкви. (Пізніше видання не лише двічі перейменовували, але на 3/4 його площі почали ставити матеріали, надіслані безпосередньо з Берліна).

До речі, Макар Крангач (з осені 1941 до січня 1942 року) не лише співпрацював з газетою, але ще й обіймав посаду інструктора мистецтв відділу народної освіти. В його підпорядкуванні знаходились театр, кіно, вар'єте, музей і бібліотеки. Тому відповідний напрямок мали й публікації: переважно рецензії на вистави, а також нариси про відомих письменників (І.Франка, Б.Грінченка, В.Самійленка) та історію українського театру. Підписував він, їх псевдонімом «Коваленко». На допиті 20 січня 1944 року розповів, що у відгуку на постановку «Наталки Полтавки», здійснену місцевим вар'єте, дав несхвальну оцінку «виконанню ролей окремими артистами».

«В рецензії на п'єсу «Циганка Аза» зробив висновок про те, що національна приналежність має велике значення для міцності й щастя сім'ї». Характеризуючи «Сватання на Гончарівці», наголошував на необхідності збереження моральних цінностей українського народу, незасміченні мови. Завважував, що «Степовий гість» показує боротьбу за незалежність України. В документах кримінальної справи наголошується, що у своїх дописах він не лише відійшов від матеріалістичної точки зору на мистецтво і скотився до іdealізму, а ще й став на позиції націоналізму, «проводив аналогію між русифікаторською політикою царської і радянської Росії. В рецензіях особливо увагу зосереджував на націоналістичному змістові п'єс, там же висловлювався проти політики радянського уряду з питань соціалістичного змісту національної культури». «А отже, – зізнавався М.Крангач, – всі мої статті і рецензії були наскрізь контрреволюційними».

На питання військового прокурора про те, що саме спонукало його стати кореспондентом «Українського голосу», він відповів: «Я став кореспондентом цієї газети в силу того, що люблю літературну працю і гадав, що своїми статтями принесу користь українцям». І, здається, він не кривив душою. Відразу після реорганізації газети (після 9 січня 1942 року) повністю відійшов від журналістської діяльності. І не лише тому, що там більше не відводилось місця патріотам. Він побачив справжнє, звірине обличчя гітлерівської влади, зрозумів, що нічого доброго його народу вона не дасть.

У подальшому намагався знайти роботу, котра давала б можливість бодай якось проіснувати. Терпів приниження і знущання. Працюючи в Созонівці чорноробом, за невихід на роботу був кинутий німцями до концтабору. Його сина Тараса і доньку Галю вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Радянська влада, що повернулась до Кіровограда разом з Червоною Армією, м'яко кажучи, «не зрозуміла» національних шукань Макара Крангача...

Отож реабілітація прийшла аж 2 серпня 1996 року. Працівники прокуратури зробили того дня такий висновок: «Крангача притягнуто до кримінальної відповідальності й засуджено за антирадянську агітацію і пропаганду, передбачену ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР, за якою, в силу вимог ст. I Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року, Крангач за цей злочин підлягає реабілітації».

«Німці закрили агрошколу як розсадник українського націоналізму», або Агрошколи як феномен патріотичного виховання в роки окупації

Вивчаючи національно-визвольний рух на теренах Центральної України в роки Другої світової війни, мимоволі звертаєш увагу на особливу роль в його становленні й розвитку так званих агрошкіл (агрономічних технікумів), що функціонували в межах даного регіону в 1942-1943 роках. Вперше

феномен використання Організацією українських націоналістів таких навчальних закладів впав в око тоді, коли, у 2002 році знайомився з матеріалами на реабілітованого в добу незалежності Бориса Назаренка – уродженця міста Олександрія Кіровоградської області, представника відомої родини бандуристів, який у воєнні роки був керівником молодіжного підпілля ОУН Криворізького району (псевдо «Гнат Недоля» та «Федір Хмара»). Кілька місяців (починаючи з жовтня 1942 року) з соратниками по боротьбі за незалежну Україну він навчався й діяв у агрошколі у Веселих Тернах на Криворіжжі. До речі, на умілому використанні підпільниками даного «прикриття» акцентував увагу й знаний літератор та краєзнавець Григорій Гусейнов у своїх «Господніх зернах».

Межирічківська агрошкола

У той самий час майже ровесник Бориса Назаренка сімнадцятирічний Микола Горянський (псевдо «Жук») – уродженець і житель Піщаного Броду Добровеличківського району Кіровоградської області навчався в Межирічківській агрошколі. Цікаво, що до села Межирічки Голованівського району він разом з однолітками Володимиром Кременюком, Василем Гадемою, Петром Білоногом та Олексієм Пархоменком потрапили не випадково. Адже не лише спрага до знань та можливість уникнути вивезення на примусові роботи до Німеччини привела їх сюди...

За організацією такого навчання стояли українські патріоти. Невдовзі з Піщаного Броду до Горянського прибув ще один Микола – Гордієнко, який кілька місяців тому завербував його до ОУН, а потім запропонував саме тут навчатися. Під час їхньої зустрічі Горянський отримав завдання залучати до підпілля нових членів. А в листопаді 1942 року до агрошколи приїжджав ще один земляк – завідуючий Піщанобрідським клубом Григорій Кобленко, котрий привозив заборонену окупантами націоналістичну літературу. Поодинокі дерева нетутешніх порід, що досі дивом лишилися від парку при агрошколі, пам'ятають голос і поставу одного з керівників бандерівського підпілля на окупованій Кіровоградщині «Остапа» (на думку дослідника цієї теми – кіровоградця Володимира Пилипишина, мова йде про Осипа Безпалка).

Так ось, Миколі Горянському вдалося завербувати 18-річного Олександра (псевдо «Вернигора»), а тому, в свою чергу, – Миколу Мельниченка та Михайла Дмитринського родом з Дніпропетровщини і т.д. Врешті-решт, таємниця тамтешнього підпілля, здається, стала справою всього учнівського й викладацького колективу. Голованівський краєзнавець Сергій Піддубний розповідає, що у кримінальній справі на керівника трійки ОУН та стрільця загону Української повстанської армії «Граніт» Остапа Чорнобая (псевдо «Хмара») знайшов хвилюючу розповідь про урочистий прийом до лав ОУН.

Про те, як у старих стінах агрошколи села Межирічка студенти шикувалися по ранжиру і слово-в-слово, вслід за прибулим із Західної України провідником «Григорієм» («Грицем»), по черзі, один за одним, повторювали слова «Декалогу» (десяти заповідей українського націоналіста)...

Звернемо увагу, що у березні 1943 року гітлерівці закрили Межиріківську агрошколу, як «розсадник українського націоналізму». Наголосимо, що викладачів та вихованців, яким вдалося уникнути репресій окупантів, через кілька місяців репресували вже «свої» – радянські каральні органи, користуючись документацією попередників.

Принагідний відступ

Пізньої осені 2008 року, коли картина природи навколо доволі однамнітна, а обабіч шляхів на верхівках дерев сидять похнюплені хижі птахи, нам з Володимиром Пилипишиним вдалося побувати у тих краях. Подивитися на руїни споруд, де колись розміщувалась агрошкола, та останні дерева парку, якому сімдесят років тому довіряли власні найсокровенніші таємниці юні душі, мріючи про казкову самостійну Україну. Звісно, що немає й мови ні про які меморіальні таблички чи прокладені туристичні маршрути... Якщо у тих, хто зараз тут вважає себе за господарів, борці за незалежність не викликають жодного піетету, то, хай би вже спробували уберегти садибу племінника міністра фінансів Російської імперії, царського контр-адмірала Олексія Абази? Адже мова, власне, йде про одні й ті ж самі руїни... Як стверджують краєзнавці, вісімдесятирічний Олексій Абаза, помираючи, «покликав до себе активістів села Межирічка й сказав: «Якщо революція відбудеться, то прошу вас, не розоряйте маєтку. Він буде потрібен вам, народу, який я так люблю». Більшовики маєток розорили, як, до речі, й могилу контр-адмірала. Щоправда, приміщення до 90-х років таки використовували в освітянських цілях...»

З-за парти – до УПА

Після війни радянські спецслужби в узагальнюючих документах робили висновки щодо «використання націоналістами в період тимчасової німецької окупації агрошкіл у власних цілях». Зокрема, про Межиріківську мали таку інформацію: «Викладачі та слухачі цієї агрошколи займалися виготовленням та розповсюдженням серед населення націоналістичної літератури, втягненням до націоналістичних організацій нових членів. Створювали «Просвіти», через які (під виглядом культурно-просвітницької роботи) вели націоналістичну обробку населення й, особливо, молоді, збирали грошові кошти та зброю». Втім, найголовніше, а, можливо, й *найсенсаційніше* (зверніть увагу, читачу, що мова йде не про Західну, а Центральну Україну!) те, що націоналісти з агрошколи та довколишніх сіл, – знову цитуємо названий

документ, – «озброївшись, пішли до формувань Української повстанської армії». Зокрема, до згаданого вище загону «Граніт», очолюваного тридцятирічним «Сталевим». Так ось, серед підлеглих цього енергійного блакитноокого блондина з зализиною на голові та тонкими чорними бровами, справжнє ім'я якого нам невідоме, зокрема, був і директор «Межирічківського агротехнікуму», він же – зв'язковий ОУН «Береза», – Федір Хоменко, а також його студенти-члени ОУН: Олександр Масний («Сокіл»), Яків Підлубний – обидва з села Троянка; Петро Коваль, Володимир Короташ («Глек», який пізніше змінив прізвище на Караташ, і, до речі, у книзі «На барикадах Кенгіру» висловив власне бачення тогочасних подій) з села Роздол, Віссаріон Луценко, Анатолій Вареник, Ніна Вареник з села Клинове Голованівського району, Олександр Мандрачук («Вайтур»), Петро Шквира («Ворон») з села Станіславчик, Василь Самеляк, Томашевський, Анатолій Бурдейний з села Синьки Грушківського району, Нечай з села Підвисоке, Матвеев з Новоархангельського району, Барановський, Мельник з міста Дніпропетровська та інші.

Спираючись на розсекречені письмові джерела та публікації уманського науковця Богдана Черномаза, принагідно додамо, що названа бойова одиниця УПА, частину якої склали вихованці агрошколи, дислокувалася в Голочанських лісах Голованівського району, Погорілівському лісі (Уманщина) та Ладигенському районі (Вінничина). Під час переходу через населені пункти краю «Граніт», насамперед, проводив агітаційно-роз'яснювальну роботу, розповсюджуючи націоналістичну літературу й листівки. Декого «Сталевий» направляв до радянських партизанів з закликом приєднатися до УПА. Зброя добувалася під час диверсій та сутичок з німецько-румунськими військовими загонами. Велася боротьба з агентами Гестапо та НКВД. За завданням центрального проводу також проводилась розвідувальна робота.

Лебединківська агрошкола

Неймовірно! Але за дуже короткий проміжок часу в селі Лебединка Грушківського району ще на кілька місяців вдалося відродитися згадуваній «кузні кадрів» ОУН. І знову під тією ж вивіскою! Безпосередньою спадкоємицею Межирічківської стала Лебединківська агрошкола, до якої перебралося чимало кадрів і слухачів. Як дослідив Богдан Черномаз, підпілля почало діяти з першого дня. Було навіть організовано поїздку – по обміну досвідом – до Львова. У кримінальній справі на Олександра Масного є дані про те, що лебединківський осередок ОУН проводив усну агітацію за самостійну Україну без Гітлера й Сталіна, розповсюджував націоналістичну літературу та закликав вступати до лав УПА.

Коли ж наприкінці 1943 року окупантам стало відомо про те, що Лебединківська агрошкола «майже повністю охоплена впливом ОУН», гітлерівці та загін РОА (Русской освободительной армии) вчинили напад на учнівський гуртожиток училища і вщент його знищили. Уникнути стовідсоткових втрат і, навіть, виявити зрадника (ліквідований Уманською СБ ОУН), вдалося завдяки тому, що в місцевій поліції були «свої люди». Як резюмує С.Піддубний, попри те, що Лебединківська агрошкола перестала існувати, втім, у районі Гайворона, Улянівки, Голованівська та Умані вже діяло дві сотні УПА.

Івангородська агрошкола

В період окупації – з березня 1942 по вересень 1943 року – на Кіровоградщині в селі Івангород Олександрівського району на базі місцевої сільськогосподарської общини також функціонував до певної міри незвичний навчальний заклад, існування котрого не викликало захвату ні в нацистів, ні – пізніше – у радянської влади. Таку обопільну неприязнь пояснює один з документів про події минулої війни, який призначався для партійного керівництва області. Там, зокрема, йдеться про наступне: «Як в школі, так і в самому селі насаджувалась націоналістична ідеологія. Серед інтелігенції села існувала націоналістична група, а при сільському клубі – «Просвіта», поширювалась націоналістична література та листівки. Нерідкими гостями були емісари з західних областей України».

Серед імен тих, під чийм патронатом жила Івангородська агрошкола, ім'я Сидора Гребенюка (псевдо «Притула»), один з керівників Олександрівського районного проводу ОУН, деякий час виконував обов'язки секретаря райуправи). А директором агрошколи був Федір Голуб (до війни працював в системі народної освіти в Новоукраїнському, Єградківському та Олександрівському районах області). Цей просвітянин публічно заявляв про свої українські патріотичні переконання. Стверджував, що є родичем отамана-самостійника Пилипа Хмари й послідовником Симона Петлюри. Саме він отримав завдання створити підпільну групу серед викладачів та студентів.

Після вигнання нацистів і відновлення радянської влади у березні 1944 року його арештували й кинули до спецтабору НКВД СРСР № 240.

Характерно, що вихованці Івангородської агрошколи теж пішли до УПА, але в загін, що діяв у легендарному Холодному Ярі...

* * *

Щоб зрозуміти хто й навіщо відкривав такі учбові заклади у «незручний» для нацистів час, звернемось до оприлюднених спогадів одного з учнів Межирічківської агрошколи Анатолія Галушка: «До цього часу не могу

певнено сказати, кому потрібна була та школа, хто ініціатор її відкриття? Моя особиста думка, німцям вона не була потрібна, їм треба була молодь для роботи в Німеччині, а не тут. Найвірогідніше агрошколу відкрили з ініціативи національно-патріотичних сил з метою збереження молодих людей і підготовки кадрів для майбутньої Української держави». Ось і виходить, що Організація українських націоналістів не просто використовувала ці навчальні заклади як гарний «дах» для власної діяльності, але й сама стояла біля витоків створення агрошкіл на окупованій території України.

«Супроводжував на Донбас затриманих бандерівців», або Російськомовна листівка УПА на Кіровоградщині

...Жовтавий, а тому зовсім непоказовий на перший погляд папірець, у листопаді 1944 року став причиною порушення кримінальної справи проти ротного писаря Григорія Щ. Співробітники Хмельівського райвідділення НКГБ (Кіровоградщина) затримали його в селі Копанки, прямо в рідній хаті, куди червоноармієць волею щасливого (?) випадку завітав на короткий час проїздом, повертаючись з відрадження до постійного місця служби на Захід. В постанові на арешт записано, що напередодні він супроводжував «для фільтрації на Донбас затриманих бандерівців». Отож, 6 листопада, у переддень святкування Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли у радянських людей автоматично підвищувалась «політична пильність» (!), у згаданій хаті зібралися рідні та односельці. З цікавістю розпитували про армійське життя-буття та події в Західній Україні. Коли мова зайшла про боротьбу з бандерівцями, Григорій, без зайвих слів, дістав з кишені листівку Української Повстанської Армії, яку буцімто знайшов десь на узліссі в Козівському районі Тернопільської області. Мовляв, прочитаєте і все зрозумієте, «що то є за люди, з якими ми боремось». А вже наступного дня його взяли під варту та ув'язнили в камері попереднього утримання в Хмельовому (на той час - райцентр, а нині – село в Маловисківському районі). Додамо, що доля Григорія Щ. склалася непросто. Засудженого наприкінці війни відразу по кількох статтях, на початку 90-х, його, як жертву політичних репресій, реабілітовано лише за статтею 54-10 ч.2 Кримінального кодексу УРСР. У решті – вирок залишено без змін. Але то, як мовиться, вже зовсім інша історія...

Що ж до «небезпечної» листівки, яку з Тернопілля вітрами війни занесло аж на Кіровоградщину, то, гадаємо, ця писемна пам'ятка епохи має зацікавити фахівців-істориків, всіх, хто небайдужий до правди про Другу світову, і, навіть окремих сучасних політтехнологів, з вини яких у мирний час друкуються листівки без вихідних даних!

*За независимые государства
угнетенных народов!*

*Свобода народам!
Свобода человеку!*

КРАСНОАРМЕЙЦЫ!

Уже четыре года свирепствует мировая война. Снесенные с лица земли десятки тысяч сёл и городов, разрушенные целые края. Миллионы людей погибли в боях, миллионы стали на всю жизнь калеками.

Возникает вопрос – кто же начал эту страшную резню? Кому она нужна? Во имя чего она продолжается?

Войну начали берлинская и московская клика. Гитлер и Сталин хотят господствовать над всем миром, хотят покорить себе все народы.

Берлинские и московские империалисты долго готовились к войне, долгими годами строили военную промышленность и за счет обнищания широких народных масс производили орудия убийства и уничтожения.

Берлинские и московские империалисты заключили в 1939 году разбойничий союз и пошли рука-об-руку против народов Европы. Общими силами разбили они Польшу и поделились другими европейскими государствами. В согласии со Сталиным Гитлер пошёл против народов Западной Европы и затопил в крови Бельгию, Голландию, Норвегию, Францию. Подобно Гитлеру Сталин начал бандитское наступление на Финляндию. Нету в мире глупца, который поверил бы, что Финляндия могла чем-нибудь угрожать Советскому Союзу.

За что же тогда погибли наилучшие дивизии красной армии среди финских снежных пустынь, за что разрушено мирное финское государство, уничтожено столько народа?

Заключая разбойничий союз с гитлеровцами, кремлёвские империалисты обеспечили немецкую армию хлебом, углем, нефтью и другим сырьём. Они, таким образом, помогли победить народы Западной и Средней Европы.

В 1941 году кремлевские и берлинские союзники поссорились за раздел Балканов и взяли один другого за горло. Против народов СССР двинула немецкая армия, обеспеченная хлебом, который кремлёвские палачи вырвали изо рта своего народа. Боясь своего собственного порабождённого народа, чувствуя свое бессилие - пошли московские изверги просить помощи в альянтских (возможно, английских – авт.) капиталистов.

За альянтскую помощь кремлевские заправилы исполняют службу ценной собаки, продолжая дальше войну, как подсобная сила в альянтской стратегии.

По приказу лондонских покровителей кремлевские палачи мобилизовывают остатки населения и бросают их на гибель в немецкий огонь.

После победы над Германией роль кремлёвских «вождей» в альянтской стратегии будет окончена, тогда и будет решена их незавидная судьба.

КРАСНОАРМЕЙЦЫ! *Война вступила в критическую фазу. Подорванные военные силы, истощённые и уничтоженные тылы воюющих империй.*

Зашатались престолы палачей, трещат в своих основаниях тюрьмы народов – империи. Подходит долгожданное время народных революций.

Против гитлеровских и большевистских палачей и поджигателей войны поднеслась волна могучих народных восстаний. Порабощённые народы выступили единым фронтом, чтобы развалить немецкую тюрьму «Новую Европу» и большевистский СССР.

В великом революционном фронте идет украинский народ. Его борьбу организывает и проводит Украинская Повстанческая Армия. В УПА ведут борьбу национальные отряды порабощённых народов Азии и Европы за уничтожение немецкого и большевистского рабства, за новое справедливое устройство, за самостоятельные государства свободных народов.

УПА родилась и выросла в тяжёлой борьбе с немецкими наездниками (так в тексте – авт.). Она защищала народ от террора и грабежей гитлеровских палачей, она будет продолжать свою священную борьбу и против большевистских палачей.

КРАСНОАРМЕЙЦЫ! Вы пролили много крови на военном фронте и своим героизмом и отвагой сократили издевательства немецких извергов над трудящимся народом. Разрешите ли вы себе, чтобы продолжали издеваться над этим же народом большевистские палачи? Разрешите ли вы, чтобы за вашей спиной продолжал свое дело палач – НКВД? Разве мало еще натерпелся народ немецких издевательств?

КРАСНОАРМЕЙЦЫ! Не идите против народа! Не выступайте против повстанческих отрядов. Не помогайте кремлёвским тиранам подавлять революцию.

Соединитесь с народом, включайтесь в революцию. Совместным всенародным революционным взрывом разнесем тюрьму, сметем с лица земли народных палачей и поджигателей войны. Только революционным путем уничтожим кровавую империалистическую войну и построим новый порядок и надежный мир.

СМЕРТЬ ГИТЛЕРУ И СТАЛИНУ!

СМЕРТЬ ВОЕННЫМ ПОДЖИГАТЕЛЯМ БЕРЛИНА И МОСКВЫ!

ДОЛОЙ ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКУЮ ВОЙНУ! ПУСТЬ ЖИВЕТ РЕВОЛЮЦИЯ УГНЕТЕННЫХ НАРОДОВ!

**ПУСТЬ ЖИВУТ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ ГОСУДАРСТВА ВСЕХ НАРОДОВ!
ДА ЗДРАВСТВУЕТ МИР И ДРУЖБА НАРОДОВ! ДА ЗДРАВСТВУЮТ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ ГОСУДАРСТВА УГНЕТЕННЫХ НАРОДОВ!**

Украинские Повстанцы

ТИПОГРАФИЯ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ «СВОБОДА НАРОДАМ*».

Зак. 61-44.

Подано в повному обсязі мовою оригіналу (російською), зі збереженням особливостей написання за виключенням помилок, допущених під час друку.

Осип Безпалко – керівник патріотичного підпілля на Кіровоградщині у роки гітлерівської окупації

Одним з керівників Кіровоградського обласного проводу Організації українських націоналістів та місцевих загонів Української повстанської армії у роки Другої світової війни був Осип Безпалко (Безпалько).

Наразі в мережі Інтернет можна знайти його стислу біографію та дві світліни із зображенням. Ось що, зокрема, повідомляє Вікіпедія: «Безпалько Осип, (псевдо: «Андрій», «Задорожний», «Остап» (далі буде названо й інші псевдо – авт.), (1914, с. Бенів Золочівського р-ну Львівської обл. – † 3 серпня 1947, с. Теляче Підгаєцького р-ну Тернопільської обл) – майор УПА (посмертно), обласний провідник ОУН Кіровоградської обл. (1942–1943), крайовий провідник ОУН Подільського краю (з 1946), командир Військової округи-3 «Лисоня» (17.06.1947 – †3.08.1947). Закінчив Золочівську гімназію. Член Пласту у Золочеві. Член Юнацтва ОУН в гімназії. Член ОУН. Політ'язень польських тюрем (1933). Повторно заарештований 06.1934 року і засуджений на 5 років. Достроково звільнений 11.03.1937. Заступник окружного провідника ОУН Золочівщини (1937 – 09.1939), окружний провідник (літо 1940–1941). Обласний провідник ОУН Кіровоградської обл. (1942–1943), організатор відділів УПА в Холодному Яру. Член крайового проводу ОУН Південно-східних українських земель (ПСУЗ) (1943–1944). На Кіровоградщині був важко поранений в 1944 році. Крайовий провідник ОУН Подільського краю (від 1946), командир ВО-3 «Лисоня» (17.06.1947 – †3.08.1947). Загинув у криївці після одногодинного бою зі спецгрупою НКВД, застрілившись із власного пістолета».

Втім, повернемося до діяльності Осипа Безпалка на теренах Центральної України. Вперше в Кіровограді про нього згадали місцеві краєзнавці Петро Кизименко та Геннадій Коган, посилаючись на живі свідчення колишнього учасника тих подій на території Олександрівського району Івана Ірклієнка, котрий в роки війни був особисто знайомий з «Остапом» та тісно співпрацював з ним у підпіллі. Отож, в інтерв'ю для рухівської газети «Думка» Ірклієнко згадував: «До роботи в націоналістичному підпіллі мене було залучено районним керівником Павловським, яким пізніш мене було направлено в Олександрію, до «Остапа». До речі, я донедавна не знав справжнього імені. Конспірація була сувора. Взнав лише на конференції, присвяченій 50-річчю УПА, що проводилась у Кіровоградському педінституті цього року (тобто 1992 року). «Остап» – то була особлива людина. Йому неможливо було не вірити. Особливо, коли він говорив про Україну, про її майбутню незалежність. Тоді у нього горіли очі. Ідея для нього була вищою за все». До речі, в цій газеті теж вперше надрукували й фото Осипа Безпалка (знімок середини 40-х років), нібито взяте з фондів Кіровоградського краєзнавчого музею.

Під ще одним псевдо – «Маркіян Мартин» – згадує Безпалка очільник Південної похідної групи ОУН бандерівського спрямування Зиновій (Зенон) Матла (псевдо «Дніпровий», «Чорний» і т.д.) у книзі «Південна похідна група» (Мюнхен, 1952). Говорячи про минуле він писав: «Ми рушили на Христинівку, Маньківку, Тальне до Ново-Миргороду, – згадує він, – тобто перейшли південну Київську область до Кіровоградської області, в якій мав залишитися Маркіян Мартин зі своєю підгрупою. М. Мартин, уродженець міста Львова (насправді області – авт.) і старий член націоналістичної організації. Чорнявий, жартівливий та відважний. Він був типовим «львов'яком». В його мові, коли він сердився, часто було чути польські слова. Всі його любили і ніхто не сердився на нього, бо це все сприймалося, за шири мову друга. Маріян Мартин, провідник Кіровоградської області, не тільки був старим членом націоналістичної організації, що вела завзяту боротьбу з польською окупантською владою, – він був теж одним з найбільш активних націоналістів та громадських діячів у Львові. Довгий час він провадив визвольно-революційну роботу в Кіровоградській області. Потім став старшиною Української Повстанської Армії і загинув в боротьбі, зі зброєю в руках, від куль нового окупанта».

Цікаво, що саме «Маркіян Мартин» залишив по собі надзвичайно цінну й несподівану інформацію статистичного характеру, в якій узагальнено діяльність патріотичного підпілля на Кіровоградщині. Скупі рядки свідчать, що в 31 сільських та 2 міських районах області було організовано 4 окружні та 12 районних проводів ОУН. Наприкінці 1942 року в 15 містах та 543 селах існували 341 підпільна ланка та близько 1100 підпільників. На території області функціонували 4 зв'язкові лінії й 17 підпільних «хат» (конспіративних квартир). Наведені цифри вперше оприлюднив Лев Шанковський у дослідженні «Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.». У свою чергу названий військовий історик отримав ці дані від керівника Похідної групи, а згодом, організаційного референта Південного крайового проводу ОУН «Річки» (Тимофія Семчишина).

Цікаво, що вперше прямо й без опосередкованих псевдонімів Осипа Безпалка обласним провідником Кіровоградщини названо в довіднику «Українська Повстанча Армія, 1943-1949», впорядкованому Петром Соболевим.

Один з учасників українського визвольного руху на території Олександрівського району Кіровоградської області Іван Ратушний (псевдо «Степан Глід»), називає героя нашої розповіді «Андрієм». Так, у його книзі «Фрагменти життя і мук. Спогади з часів німецької окупації України» говориться: «Потім, в скорім часі, я познайомився через Повітовий Провід з деякими референтами Обласного Проводу ОУН в Кіровоградщині, а зокрема з обласним Провідником Андрієм (Маркіяном Мартином), що потім загинув в

УПА)». За свідченнями І. Ратушного, «Андрій» підтримував контакт з Центральним проводом ОУН через зв'язкових, які для прикриття використовували німецьку військову форму, зокрема, однострої офіцерського складу Вермахту.

Згідно з архівними даними, обласний провідник «Остап» влітку 1942 р. опікувався націоналістичним підпіллям на території Піщано-Брідського району та станції Помічна. В цій роботі йому допомагали члени Південної похідної групи, вихідці із Західної України – Григорій Кобленко («Ромко») та Мирон Клиш («Вирва»).

Саме тоді Безпалко контактував з Ганною Німець, котрій було суджено зіграти не менш важливу роль в організації бандерівського підпілля в серединній Україні. Одна така зустріч відбулася в Рівному (тоді райцентр, а зараз селище Новоукраїнського району Кіровоградської області) на квартирі у «Вуйка» (Бітика). Розмова мала вагоме значення, адже Ганна на той час була наділена Зеноном Матлою значними повноваженнями, а «Остап» (далі - дані з кримінальної справи на згадану підпільницю) був членом Південного крайового проводу ОУН (з початку 1943 року – член Дніпропетровського обласного проводу ОУН, а в березні 1943 переведений на посаду керівника Кіровоградського обласного проводу ОУН). Ганна Німець тоді звітувала про роботу в Кривому Розі. «Остап» повідомив, що Матлу залишили у Львові, а на його місце приїде нова людина. Наказав їхати до Кіровограда, щоб легалізуватися з метою організації подальшої роботи. Разом з «Остапом» до Рівного також приїжджав референт пропаганди крайового проводу.

Зрозуміло, «Остап» мав зв'язки з осередком оунівського підпілля в місті Кіровограді, зокрема, з Михайлом Добровольським, у вербуванні котрого приймав безпосередню участь Дмитро Винниченко (Дорош). У 1942 році він кілька разів приїжджав з Помічної до Кіровограда разом з високим блакитнооким 25-річним юнаком, який служив на залізниці, носив синю спецівку та полосату матроску. Сам Безпалко запам'ятався кіровоградцям як чорнобривець, що одягався в західно-європейський костюм коричневого кольору.

Водночас Осип Безпалко опікувався й патріотичним підпіллям Межирічківської агрошколи в Голованівському районі. Поодинокі дерева нетутешніх порід, що досі дивом лишилися від парку при руїнах навчального закладу, певно досі пам'ятають його голос і поставу. Згадки про «Остапа» - в Піщанобрідському районі та Межиріччі – збереглися в кримінальній справі на Миколу Горянського.

Пізніше, вже з позицій Дніпропетровська, Осип Безпалко навідувався до Олександрії. Так, в архівно-кримінальній справі на очільницю жіночої групи ОУН в Олександрії Катерину Константинову є інформація про те, що наприкінці 1942 року саме з цього міста прибув якийсь «Микола». Запропонував

Катерині для більш глибокого входження в довір'я до німецької влади, дістати документи про нібито її німецьке походження. Родичів не мала. Тому в квітні 1943 року «Микола» привіз підроблену довідку, якою засвідчувалося, що бабуся Константинової по матері – німкеня. Гебітскомісар видав тимчасове посвідчення про те, що вона дійсно походить з німецької сім'ї. Остаточний перехід на німецьке громадянство мав бути затверджений у Німеччині, куди надіслали документи з Олександрії.

Після арешту гітлерівцями очільника Олександрійської ОУН Ярослава Ференца (крім німецьких концтаборів, пройшов ще й радянські) Константинова відійшла від керівництва жіночою групою. Втім, встановила зв'язок з Дніпропетровським проводом. На початку травня 1943 року на квартиру зайшов кароокій, високий, широкоплечий, чорнявий, з зачесаним назад волоссям, приблизно 28 років ... «Микола», але вже під псевдо «Остап».

Заохотив, сказавши, що ОУН потребує саме таких людей, як вона. Дав нове завдання. Його цікавило скільки разів німці намітили проводити відправку молоді на каторжні роботи до Німеччини; дата відправок, кількість молоді та які інші заходи запланували окупанти щодо українського населення. Вдруге приїхав на початку червня. Передала йому раніше зібрані відомості. Просив надійним людям розповісти, якщо доведеться таки насильно мандрувати, особливо не перейматися: доїдуть, мовляв, тільки до Перемишля, а там, «з пропускнуго табору, ОУН їх звільнить».

«Остап» також давав завдання отримувати таємну інформацію щодо «характеру вказівок, що отримують місцеві органи влади, зокрема гебітскомісар, щодо українського населення та ОУН». Крім того, наказав дістати через гебітскомісара перепустку на проїзд з Олександрії до Дніпропетровська на прізвище Миколи Яровенка (Ярченко?). Наступного дня потрібну перепустку Катерина віддала «Остапові». (Зауважимо, що в 1943 році, коли Олександрійщиною ширився партизанський рух, дістати *перепустки на проїзд* цивільного населення в авто було непростю справою. Документи такого роду видавалась лише гебітскомісаром: спершу подавалась заява на ім'я бургомістра, останній, якщо вважав за потрібне, звертався з письмовим проханням до гебітскомісара про задоволення клопотання й лише на цій підставі можна було отримати перепустку. До того ж, облік бланків було поставлено дуже суворо, а земельна комендатура (інший варіант отримання документу) видавала дозвіл лише на коритування конем і то тільки в межах району!).

Нарешті, 23 червня «Остап» привіз написаний від руки текст листівки, й велів «віддрукувати на восковці», а «розмноження на ротаторі», мовляв, зробіть сам. Але через арешт виконати останнє завдання не встигла. Додамо, що, працюючи в гебітскомісаріаті, Катерина отримувала й іншу таємну інформацію, діставала різного роду перепустки місцевим жителям,

дозволи на забій худоби, помел зерна тощо, при цьому (як навчали в ОУН!) обов'язково наголошуючи, що це не німецька влада допомагала, а саме українські службовці.

Крім роботи в підпіллі ОУН «Остап» був організатором та командиром загону УПА в районі Холодного Яру. За архівними даними, перший відділ УПА нараховував 14 повстанців і був створений «Остапом» в селі Соснівка Олександрівського району в серпні 1943 року.

В зв'язку з розгромом німцями Олександрівського окружного штабу ОУН та арештом його двох керівників – «Тараса» й «Миколи», – восени 1943 року «Остап», за вказівкою Центрального проводу ОУН (Б), перейшов у район Умані для з'єднання з загонами УПА, які мали прийти з території Волині. Перебуваючи в Умані, «Остап» продовжував виконувати й обов'язки обласного провідника Кіровоградської області. Керував роботою націоналістичного підпілля на території Уманського, Христинівського, Бабанського, Ладиженського, Букського районів тодішньої Київської області; Хмелівського, Новоархангельського та Чигиринського районів, що входили до складу Кіровоградської області, а також – частково на території Одеської області. Зв'язок з Центральним проводом ОУН «Остап» підтримував через зв'язкову «Марусю» (справжнє прізвище та ім'я досі не встановлені).

Зв'язок з підпіллям ОУН на Кіровоградщині та відділами УПА в Олександрівському районі (командири: «В'ячеслав» і «Петро»), в Маловисківському та Хмелівському районах (командири: «Кость», «Денис» та «Микола») здійснювався «Остапом» через зв'язкову «Галину» (справжнє ім'я Олександра Вікторова-Бенецька), жительку с. Красносілки Олександрівського району, яка з осені 1943 р. перебувала на нелегальному становищі).

За вказівкою керівництва Південного крайового проводу ОУН, до «Остапа» в Умань прибув Іван Лисенко («Байда»), який протягом 1942-1943 рр. очолював Дніпропетровський міський провід ОУН. Від «Остапа» «Байда» отримав завдання виїхати в Голованівський район та очолити там організаційну роботу (при цьому дав пароль для зв'язку з місцевими керівниками націоналістичного підпілля Федором Хоменком («Хмара»), директором Межирічської агрошколи та Андрієм Ковалем («Голуб»), жителем с. Роздол Голованівського району).

Для створення загонів УПА на допомогу «Остапові» Центральний провід ОУН (Б) направив кількох досвідчених військових, серед яких - полковник УПА «Сталевий» (справжнє прізвище та ім'я досі не з'ясовані). Так утворився загін УПА під назвою «Граніт». З протоколів допитів учасників оунівського підпілля випливає, що чисельність активних членів загону складала 54 особи: жителі Кіровоградщини й Уманщини, а також вихідці із Західної України.

Основними районами дислокації загону стали лісові масиви на території Голованівського району Кіровоградської області (Голочанський ліс), Уманського району Черкаської області (Погорілівський ліс) та Ладиженського району Вінниччини. Під час кожного переходу через населені пункти, бійці загону проводили серед жителів агітаційно-роз'яснювальну роботу з розповсюдженням націоналістичної літератури і листівок, з подальшим залученням до загону УПА місцевих мешканців. З цією метою «Сталевий» направляв своїх людей проводити серед червоних партизанів агітацію за вступ до УПА.

Загін УПА «Граніт», постійно маневруючи, вступав у бойові сутички з військовими частинами Вермахту та румунської армії, в ході яких поніс значних людських втрат.

Як свідчить Л. Шанковський, восени 1943 р. Холодноярівські відділи УПА пішли на з'єднання з рейдуючою сотнею Омеляна Грабця («Батько», «Вовк»), що на той час перебувала в районі Гайсина Вінницької області. Під час маршу на Захід відділи «Остапа» та «Кості» 14 жовтня 1943 р. брали участь в бою з німецькою жандармерією біля с. Семидуби Голованівського району. В другій половині жовтня 1943 р., сотня Грабця та Холодноярівські відділи УПА з'єдналися на Гайсинщині. Власне, на думку Л. Шанковського, саме тут сформувалася група «УПА-Південь», до складу якої увійшли волинські, уманські і холодноярівські збройні відділи. Її очолив Омелян Грабець. Начальником штабу став Іван Білик («Кость», «Антон»), який отримав звання сотника УПА. На з'єднання з загonom Омеляна Грабця також відійшов відділ «Сталевого», який перед цим базувався на території Голованівщини.

Наприкінці 1943 р. «Остап» перебував в Умані. Тоді ж там знаходився й керівник Південного крайового проводу ОУН «Юрко» (Василь Кук, згодом – останній головнокомандувач УПА). До Умані, для зустрічі з «Юрком» та «Остапом», з метою налагодження роботи націоналістичного підпілля на території Південно-Східної України приїжджали «Олександр» (керівник Сталінського (Донецького) обласного проводу ОУН), «Макуха» (керівник Миколаївського обласного проводу) та «Сергій» (керівник Первомайського окружного проводу).

Цікаво, що в архівних матеріалах збереглися також свідчення про переговори «Юрка», «Олександра» та «Остапа» з таким собі «Борисом Олексійовичем» – керівником «Всеросійського національного трудового союзу нового покоління» (НТСНП).

Як бачимо, Осип Безпалко був помітною постаттю патріотичного підпілля на території Кіровоградщини в роки Другої світової війни.

Павло Негретов і Народно-Трудовий Союз нового покоління

У 1994 році в кіровоградських та київських газетах з'явилася повідомлення про реабілітацію відомого російського письменника й історика літератури Павла Негретова.

З матеріалів кримінальної справи: «Негретов Павло Іванович, 1923 року народження, уродженець м. Кіровограда, росіянин, громадянин СРСР, безпартійний, раніше не судимий, освіта – середня, заарештований 28 серпня 1945 і притягується до кримінальної відповідальності за участь в антирадянській білогвардійській організації Народно-Трудовий Союз нового покоління, керівник молодіжного осередку НТСНП у Кіровограді».

...Перш ніж почалася війна, у червні 1941 року він устиг здати випускні іспити в середній школі №11 міста Кіровограда, де навчався з восьмого класу. Але навіть у ті кілька тижнів перед добровільної відправкою на фронт, не припиняв займатися самоосвітою. Навідувався до квартири вчителя історії Крюкова, у якого «з особистої бібліотеки для читання брав підручники з грецької історії та літератури, а потім ділився з ним своїми думками по кожній з прочитаних книг». (Забігаючи наперед, скажемо, що саме це знайомство, напевно, призвело переконаного комсомольця до НТС і кримінальної справи, за якою він і вчитель проходили разом).

До Червоної Армії вчорашній школяр потрапив наприкінці липня 1941 року. Бажав бути справжнім захисником Батьківщини. Адже, як зазначав той же Крюков, «Негретов і недобросовісність – речі несумісні».

З протоколу допиту матері П. Негретова: «Мій син був членом ВЛКСМ... 28 липня 1941 ешеленом він був направлений до Дніпропетровська у цивільному одязі. 16 серпня повернувся (5 серпня гітлерівці зайняли Кіровоград – авт.) ...Його направили на передову. Прибувши на фронт, здається, в район Чечелівки, вони стали рити окопи. Незабаром потрапили під мінометний вогонь. Багато загинуло. Оскільки їсти було нічого, то вони повилазили з окопів у кукурудзяне і соняшникове поле, щоб дістати їжі, і потрапили в оточення німецьких танків. За яких обставин йому вдалося вийти з німецького оточення, я не знаю. Додому повернувся у цивільному одязі. Сусіди, про те що мій син пішов добровольцем до Червоної Армії, нікому не сказали».

До слів матері можна додати, що П.Негретов у Дніпропетровську потрапив до так званого «комсомольського батальйону», у складі якого і був знову направлений на Кіровоградщину, де (цитуємо вже самого П. Негретова), «11 серпня вступив у бій з німецькими військами. Бій тривав протягом доби. Німецькі танкові частини форсували річку Інгулець і повним ходом взяли курс на Схід». «Ми, – розповідав він слідчому в 1945 році, –

опинилися в тилу противника. Особовий склад розбігся. У складі приблизно 50-ти чоловік я став відходити на Схід. У ніч з 13 на 14 серпня ми розмістилися в с. Іванівка Кіровоградської області та, з'ясувавши там дійсну обстановку, вирішили покидати зброю, переодягнутися в цивільний одяг. З села Іванівки я вийшов у напрямку Кіровограда...».

Розчарування молодого людини цим короткочасним походом важко описати. «Величезна маса людей, – згадував Крюков, – бігла з армії, і я не чув, щоб бодай хтось з них ніяковів би від цього. Навпаки, відверто хвалилися. Єдиним винятком був Негретов, який довго мучився своїм поверненням додому і порівнював себе з Мечиком» (один з героїв роману Фадеева «Розгром» – авт.).

У цей час Негретов і Крюков ще більше зблизилися. Вплив останнього посилювався. «Павло захопився слов'янофільськими поглядами й навіть мріяв про об'єднання всіх слов'ян в одну велику державу монархічного порядку».

Ким тільки не доводилося працювати Павлу Негретову під час окупації! Мати Володимира Крюкова говорила: «Пам'ятаю, що Негретов працював на гудзикової фабрики в перламутровому цеху, розпилював кістки, які були смердючими й з червою». А його власна мати так згадувала так цей важкий період: «У квітні 1942 року син влаштувався в якості чорнороба на німецький аеродром, де він пропрацював до 6 червня 1942 року. Там його вдарив німецький офіцер, після чого в міському саду Кіровограда розкрив собі вени, щоб покінчити життя самогубством, але був врятований і після півторамісячної хвороби одужав і далі працював сторожем на сінокосі». «Це була єдина моя спроба самогубства, – напише він багато років по тому. – Вранці я захотів жити...».

Визначені долею життєві випробування йшли своєю чергою. Незабаром, працюючи на млині, він потрапив в облаву з двома кілограмами борошна й відразу, ж був направлений на біржу для відправки до Німеччини. «Оскільки мій син працював, – стверджувала мати, – його відпустили додому з тим, щоб він з'явився на наступного дня на відбіркову комісію». Мати кинулася за порадою «до лікаря Плахотіної». Чергову прикрість тимчасово вдалося залагодити. Але тільки тимчасово. Тому потрібно було ще щось зробити.

З протоколу допиту Циганова Клавдія Клавдійовича («Некрасова»), 1922 р. н., уродженця Югославії: «Запитання: У чому полягала Ваша діяльність в «Зондерштабі-Р»? Відповідь: Був кур'єром та підтримував зв'язок між «Зондерштабом-Р» та обласним резидентом у Кіровограді Бобриковим. З 15 травня по 15 грудня 1943 я проживав у Кіровограді. Моїм безпосереднім начальником по лінії «НТС» був Поляков Олег. ...Я почав вербувати до «НТС» Крюкова, а довербовував його вже Поляков. Крюков же, в свою чергу, завербував до «НТС» Негретова, коректора «Кіровоградських вістей».

Зауважимо, що уродженці Югославії, – діти білоемігрантів Циганов та Поляков, – працювали в «Зондерштабі-Р», до завдань якого входило «придушення партизанського руху, вербування агентури, впроваджуваної до партизанських загонів для роботи по їх розкладанню». Водночас, вони були організаторами осередків Народно-Трудового Союзу Нового Покоління, гасло якого в 1943 році, за словами О. Полякова, висловлено стисло: «Третій шлях: ні німців, ні більшовиків». Аж у 80-ті роки Негретов засумнівається в повному невіданні німців на цей рахунок.

«Знайомство» з югославами врятувало Негретова від відправки до Німеччини. Ініціатором цієї події, яка пізніше в прямому і опосередкованому сенсі переверне життя майбутнього літератора, став все той же Крюков.

З показання Крюкова 12 жовтня 1945: «Наприкінці або початку липня 1943 року в друкарню видавництва «Кіровоградські вісті», в якій я працював, зайшов невідомий на той час мені молодий чоловік, який виявився згодом Клавдієм Цигановим... Він приїхав з-за кордону до котроїсь кіровоградської постачальницької фірми. Оскільки я мав на меті дізнатися про інтелектуальні зацікавлення студентської закордонної молоді, то, у свою чергу, хотів показати новим знайомим і кращого нашого представника. Запросив до себе Павла Негретова, якого без коливання визнавав найвидатнішим у розумовому та моральному відношенні з представників учнівської молоді, які зустрічались мені за 20 з гаком років моєї педагогічної діяльності. Через день Павло Негретов, побачивши мене, сказав, що вчора ввечері у нього були Олег і Клавдій. Що спочатку відчував себе дуже ніяково через їх «європейську репутацію», але потім він побачив, що вони нітрохи не більше, а, напевне, навіть менше освічені та менше знають, ніж він.

З рештою, завдяки Полякову (за твердженням Крюкова) Негретов не був вивезений до Німеччини і аж до відступу німців працював коректором у видавництві «Кіровоградські вісті».

Дозволимо собі зробити припущення, що саме тоді він вперше зайнявся творчістю. У всякому разі, мати запевняла, що, готуючи чужі матеріали для газети «Козак» (окупаційне видання, що виходило до цього на Північному Кавказі для кубанських козаків, що воювали на боці Гітлера, а на той час перебували в Кіровограді), також «писав туди вірші».

Що ж до відомостей про практичну участь Негретова у складі НТСНП, то вони досить суперечливі. Очевидно, що, захопившись на якийсь час ідеями «Схеми Союзу» (короткої програми), він незабаром відійшов від них, встигнувши переховати у себе на квартирі «шапірограф і друкарську машинку для друкування листівок із закликами боротьби на два фронти».

Далі, з грудня 1943 і до серпня 1945 року, були Вінниця, Львів, Варшава (працював на будівництві басейну), Братіслава (будівництво тунелю) і,

нарешті, знову – Кіровоград. Розуміючи, що неминуче буде арештований, Негретов попри все повернувся додому. Туга за Батьківщиною виявилася сильнішою «здорового глузду».

«Довідка. У списках Всесоюзного розшуку, оголошеного директивою Головного Управління Контррозвідки «СМЕРШ» від 7 травня 1945 року за №35600 підлягає арешту член антирадянської білогвардійської організації «НТСНП» – Павло Негретов... У період окупації німцями Кіровограда працював у редакції антирадянської газети «Кіровоградські вісті». Під час наступу Червоної Армії втік з німцями».

Було дуже багато допитів, зводив віч-на-віч. Нарешті 14 січня 1946 зачитано вирок військового трибуналу: позбавленні волі на 11 років 2 місяці 13 днів.

* * *

Після звільнення вчинив досить незвично: залишившись жити у Воркуті, не змінивши свого рішення навіть тоді, коли, як літератор, здобув популярність у всьому Радянському Союзі. З 1955 року домагався реабілітації. Але вона прийшла тільки через 39 років. Цікаво, що практично домігся її Василь Даценко, котрий на той час служив в українській спецслужбі, й шире перейнявся долею відомого земляка.

* * *

Наостанок звернемо увагу читачів на один з важливих аспектів еволюції поглядів Павла Негретова, котрого В.Крюков співробітникам МДБ характеризував як «ворога будь-якого українства». Для цього заглянемо до мемуарів П.Негретова «Все дороги ведуть на Воркуту». »...Нас везуть на Воркуту. Серед нас один хлопець до арешту був студентом Львівського університету, вивчав там математику. Він добре співав. Мотив пісні я чув вперше, але слова мені були відомі. Це з «Contra Spem Spero» Лесі Українки:

«Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити я хочу, геть думи сумні!»

Я дивився на своїх супутників, західних українців, і відчував, як великодержавний шовінізм Крюкова назавжди покидає мене. В голові у мене засіли чийсь слова: «Проклята країна проклятого народу!». Ми, росіяни, самі заслужили собі свою долю, але за що страждають в нашій тюрмі народів інші народи?».

Микола Горянський: мав служити в УПА, а потрапив до Червоної Армії і ГУЛАГу

Останнім часом Служба безпеки України докладає значних зусиль не тільки для повернення добрих імен конкретним людям, безпідставно репресованим у добу тоталітаризму^ а й для розвінчання багатьох усталених міфів сталінської пропаганди, пов'язаних з цілими пластами вітчизняної історії. Такими, наприклад, як діяльність Організації українських націоналістів та Української повстанської армії.

Замість передмови

На слід «ворога народу» радянські каральні органи вийшли у 1947 році аж на острові Сахалін. У постанові на арешт слідчого відділу МГБ бомбардувального авіакорпусу дальньої авіації від 17 грудня, як і належить, стисло говорилося: «...старшина техвідділу 91 окремого авіатехнічного багальйону 31 авіатехнічної дивізії у званні старшого сержанта Горянський Микола Григорович, проживаючи на окупованій території, в селі Піщаний Брід Кіровоградської області, в 1942 році вступив до контрреволюційної націоналістичної організації українських націоналістів ОУН, після чого вів злочинну діяльність, спрямовану на відрив України від Радянського Союзу й утворення самостійної буржуазно-націоналістичної держави, готуючись вступити до лав УПА з метою збройної боротьби з радянською владою».

На щастя, сьогодні, гортаючи пожовклі сторінки кримінальної справи, можна спробувати спокійно й неупереджено розібратися не лише в тому, чим насправді займалася ОУН на території Добровеличківського району, а й оцінити роль у цьому процесі 17-річного «бандерівця-зарізяки» (розхожий термін радянської пропаганди).

Доля сина репресованого

Його батько Григорій Григорович, хлібороб з діда-прадіда, мав у господарстві коня, корову, дрібну худобу й сім гектарів в землі. У 1930 році став колгоспником. Утім, це не врятувало тридцятидворічного українського селянина. В 1931-у його заарештує ГПУ. («За що він був заарештований, – пояснював слідчим Микола Горянський, – я напевне не знаю, але на той час було дуже багато арештовано жителів села за участь у контрреволюційній націоналістичній організації, так званій «Спілці визволення України». Можливо, за участь у цій організації був заарештований і мій батько. Він перебував під вартою чотири місяці, після чого був звільнений і повернувся додому. В 1932 році батька мого вдруге заарештували: в полі було вкрадено зерно, за яке він ніс відповідальність. Засудили на незначний термін, але через поганий стан здоров'я навіть під варту не взяли. Помер вдома.

З 1932 року я не маю батька»). Принагідно додамо, що, крім батька, репресованими стали й інші родичі: дід Григорій (теж у 1931-му, і теж за сумно-відому фабрикацію ГПУ «СВУ»; в 1932-му звільнений, невдовзі теж помер); батьків брат Степан Григорович (у 1931-му арештований за поломку трактора, а наступного року помер у тюрмі). Виховання сина лягло лише на плечі матері, Федори Олексіївни, котра ще кілька років пропрацювала в колгоспі, а потім стала прибиральницею в райфінвідділі.

Навчався Миколка в Піщанобрудській середній школі № 2. Закінчив вісім класів. У серпні 1941 року село захопили гітлерівці. Напередодні на двох підводах (разом зі співробітниками райфінвідділу) намагався евакуюватися з матір'ю. Але від'їхати встигли лише на якісь 80 кілометрів. Тож незабаром довелося повертатися назад до Піщаного Броду.

Працював у колгоспі, збереженому окупантами. А мати – на різних роботах. У 1942 року знову почала функціонувати школа. Втім, у дев'ятому класі вдалося провчитися зо два місяці: школу знову закрили. Пішов різноробочим до колгоспу. В серпні 1943-го разом з однолітками Володимиром Кременюком, Василем Гадемою, Петром Білоногом та Олексієм Пархоменком подався до села Межирічки Голованівського району на навчання в сільськогосподарському технікумі, де провчився три місяці й отримав диплом агротехніка. (Не лише спрага знань кликала до навчання, а й можливість за рахунок цього не бути вивезеним на примусові роботи до Німеччини). Повернувшись до рідного села, почав працювати за фахом, хоча й зізнався, що «глибоких пізнань у цій справі не мав». Якщо точніше, то був агротехніком, виконував доручення голови громадського двору зі збирання подушних податків (150 карбованців щорічно) й обліку виконаних робіт.

Навесні 1944 року Червона Армія визволила Піщаний Брід, і вже через три дні 11 березня польовий військкомат призвав нашого героя до її лав. Три місяці навчання на мінометника і – на фронт! Воювати довелося в 14-й Гвардійській орденена Леніна Червонопрапорній стрілецькій дивізії 5-ї Гвардійської армії аж по березень 45-го. Пізніше в окремій мотострілецькій розвідувальній роті. Про те, що Микола Горянський не ховався за спини інших, свідчать промовисті анкетні дані. Він не просто став кавалером ордена «Червона Зірка», кількох медалей, а й володарем «особливих прикмет». Цитуємо анкету арештованого: «На левой части груди имеет два шрама от осколочного й пулевого ранения овальной формы. На левом плече также большой шрам от пулевого ранения». Після війни доля пов'язала з обслуговуванням дальньої авіації, а тому в 46-у опинився аж на Сахаліні!

«За Україну, за її волю!»

Утім, був також інший, прихований від стороннього ока, бік життя Миколи Горянського. Пов'язаний зі ще одним піщанобрудцем і шкільним

товаришем (на рік старшим), людиною схожої долі (його батько теж арештовувався НКВС, після чого загинув), Миколою Олександровичем Гордієнком. Яюсь улітку 1942 року, чи то після роботи в колгоспі, чи на будівництві дороги, останній підійшов до тезки й почав запально розповідати, що, мовляв, десь є такі люди, котрі бажають боротися і вже борються за незалежність України. Оскільки свого часу їм не вдалося втілити в життя романтичну мрію й пробратися до партизанів, то чи не варто хоча б зараз стати на шлях боротьби з окупантами, котрі почали масове вивезення юнаків та дівчат на примусові роботи до Німеччини? Невже гітлерівці й надалі знущатимуться над рідним народом, а ми мовчатимемо? Чи не пора помститися? Незабаром Гордієнко дав прочитати Горянському книгу Горліса-Горського «Холодний Яр» про визвольний рух у нашому краї на початку 20-х років. Згодом – брошуру, де мовилось, що Україна має стати незалежною, що головними її ворогами зараз є гітлерівці й більшовики. Потім інші видання: «Симон Петлюра», «Коновалець», «Самостійна Україна», «За що ми боремось?» та ін.

Після обговорення прочитаного запропонував вступити до Організації українських націоналістів, мовляв, осередок ОУН уже існує в Піщаному Броді. Коли Горянський погодився, у серпні 1942 року Гордієнко запросив його до себе додому на збори організації. На них були присутніми також Григорій Петрович Кобленко (25-26-річний високого зросту західняк; прибув до Піщаного Броду на початку 1942 року для організації націоналістичного руху і завідував клубом, відкритим після ремонту навесні 1942 року «Просвітою»), Мирон Іванович Кліш (25-26-річний русявий сіроокий західняк, який прибув до села ще восени 1941 року, секретар райуправи, організатор та керівник «Просвіти» в Піщаному Броді до її заборони окупантами восени 1942 року) та Микола Олександрович Сакара. Тоді ж Горянський заплатив перші щомісячні членські внески у розмірі 10 карбованців, про що розписався у відомості. До організації (якщо вірити документам справи) входили й інші піщанобрідці: Федір Іванович Литвин, Іван Дмитрович Биркут, Авксентій Федорович Кобець, Василь Латов та Юлія Іванівна Немировича (під час окупації - касир районного банку в с. Піщаний-Брід; поширювала націоналістичну літературу; надавала житло для учасників ОУН. Одним із доказів під час слідства – була листівка з віршем Т.Г. Шевченко. Засуджена до 16 років позбавлення волі.

Уже на наступних зборах присутніми були також Надія Федорівна Ільчук, Олександр Зінченко та Михайло Четверик із села Карачунька (?). Керівництво організації мало також тісні контакти з Глодосами, де часто бували Гордієнко й Сакара. Під час зборів вивчали 10 заповідей ОУН. Читав кожен із присутніх окремо, а потім ще й розписувався в тому, що ознайомлений і зобов'язується виконувати їх. Вивчали також правила поведінки члена ОУН. З метою конспірації Микола Горянський отримав псевдонім Жук.

Періодично на зборах з'являвся керівник вищого рівня, ніж місцеві оунівці, «Остап», котрий перебував на нелегальному становищі. Справжнього імені цього середнього на зріст смуглявого, чорноволосого, кароого чоловіка років 26-27 ніхто не знав. Він ставив завдання залучати до ОУН нових членів та готувати прихильників для вступу до Української повстанської армії.

Серед населення Піщаного Броду проводилась як усна націоналістична агітація, так і поширювались відповідна література та листівки. Цьому сприяла діяльність «Просвіти». Сільський клуб, який так і називався «Просвіта», був прикрашений портретами Петлюри, Бендери, Коновальця. Над сценою висіло гасло: «Слава Україні! Героям слава!», а також герб Тризуб. З доповідями там виступали Кліш та Кобленко. Функціонували хоровий і драматичний гуртки (Горянський відвідував останній). Під керівництвом Колесника та Кліша, зокрема, було здійснено постановку «Назара Стодолі».

Члени організації кілька разів у балці за селом проводили стройову підготовку. Цікаво, що навіть під час навчання в Межиріччі до Горянського в листопаді навідався Гордієнко й нагадав про необхідність вербування нових членів ОУН серед тамтешніх учнів сільгосптехнікуму. А Кобленко привозив туди націоналістичну літературу. Бував там і «Остап». Тож не дивно, що в Межиріччі Миколі вдалося залучити до ОУН 18-річного юнака Олександра (псевдо Вернигора). Останній у свою чергу завербував Миколу Мельниченка та Михайла Дмитринського, родом з Дніпропетровської області, які також були слухачами технікуму. З усіма разом (у парку) проводив зустріч «Остап».

Після повернення до Піщаного Броду Горянський з лютого 1943 по січень 1944 року виконував роль зв'язкового. Періодично ходив до села Карачуньки й носив туди націоналістичну літературу, передавав інструкції Гордієнка. Разом із Сакарою розкидав листівки поблизу піщанобродського клубу, магазину та в полі, де працювали селяни. В них розповідалося про існування в селі націоналістичної організації, а її завданням був заклик поповнювати лави ОУН та УПА.

За націоналістичну діяльність у грудні 1942 року німці заарештували Кліша. Після чого у січні 1943 року на нелегальне становище перейшов і Кобленко. Того ж року 6 листопада його нібито вбили нацисти.

У жовтні 1943-го (та й пізніше) в Піщаному Броді знову з'являвся «Остап» (деякий час жив у Зінченка) і вимагав, щоб усі члени ОУН негайно готувалися вирушити до УПА, оскільки німці швидко відступають і потім це важче буде зробити. Проте людина, яка мала прийти до Піщаного Броду й показати дорогу до загону УПА, так і не з'явилася до приходу Червоної Армії. Тож на самостійні пошуки пішов лише Зінченко, котрий мав обріз. Але невдовзі й він, не знайшовши такого загону, повернувся назад.

Годі й говорити, що після німців ще одне полювання на піщанобрідських оунівців розпочали вже радянські каральні органи. Здається, всіх згаданих тут осіб було заарештовано й репресовано. Що ж стосується Миколи Горянського, то вироком військового трибуналу 3-ї Повітряної армії від 26 січня 1948 року на підставі статті 54-1 «а» Кримінального кодексу УРСР його засуджено до десяти років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з обмеженням у правах на п'ять років. Де саме відбував покарання, невідомо. Як невідома і його подальша доля взагалі.

Згідно з Законом «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», 30 травня 1997 року Миколі Горянському повернуто добре ім'я.

«Зеров інструктував, як слід писати»

Здається зовсім непоміченою лишилась для мешканців Кіровоградщини книга спогадів репресованих, членів їх родин та свідків репресій «Червоні жорна», надрукована на початку 90-х у Вінниці. Крім усього іншого на тлі подібних видань її вирізняє підбірка трофейних фотознімків з німецького архіву, зроблених у 1942 році у місті Вінниці під час організованих тут окупаційними властями розкопок-ексгумацій замаскованих могил репресованих органами НКВД невинних громадян.

Відомо, що гітлерівці лишили на нашій землі страшні криваві сліди. Але, разом з тим, не упустили жодної можливості – з метою «контрпропаганди»! – нагадати про не менш криваве минуле своїх сталінських попередників. Тому-то і взялися за розкопки замордованих на другий рік після прийняття Сталінської Конституції...

А щоб їм повірили, возили туди чимало представників сусідніх – і не тільки – областей: хай, мовляв, на власні очі переконаються й іншим розкажуть про злочин більшовиків!

Як свідчать архівні документи, був серед тих людей і Платон Іваниця, котрий під час окупації очолював Олександрійський сільськогосподарський технікум, «брав участь у створенні «Просвіти» та підтримував зв'язок з керівниками окружного проводу ОУН Ференцом, Юрківом і Захарком».

В якості репортера газети «Олександрійський Бюлетень» влітку 1943 року їздив до Вінниці й Анатолій Кружич. Котрий, після арешту в 1954 році, пояснював співробітникам КДБ, що з'їхалось тоді «чоловік сорок репортерів» з усієї України та з-поза її меж. Всіх спершу запросили до редакції «Вінницьких вістей». Потім повели в музей і показали речові докази терору НКВД: обгорілі книги, церковні речі, шмаття одягу, мундштуки тощо. За містом підводили до шістнадцяти ям з трупами, що розклалися і від яких нестерпно тхнуло. Згодом, коли знову всіх прибулих зібрали в приміщенні

«Вінницьких вістей», редактор-видавець Михайло Костянтинович Зеров (псевдо Михайло Орест) інструктував, як слід писати.

Результатом відвідин сусідньої області для Кружича стала публікація «Там, де шуміла смерть».

Крім того, за розпорядженням гебітскомісара, як згаданим, так і іншим посланцям з Кіровоградщини довелося їздити по області і розповідати про побачене.

До дня незалежності лишалося рівно сорок сім років...

*Увідомі матеріали із життя одного з керівників
Криворізького підпілля Бориса Назаренка*

Ти не проста, красуне Україно,
Ти зіткана з любові й протиріч...
Володимир Могилюк.

То де ж докази, що підпілля там було?
Українська мова в спілкуванні?
*Тетяна Воронова,
криворізький краєзнавець.*

У точності заголовка годі сумніватися: саме 24 серпня 1944-го року двадцятилітнього Бориса Назаренка засуджено до розстрілу. Вже потім, значно пізніше, року 1991-го, волею провидіння та ж сама дата стала святом української Незалежності. Він же не просто був одним із тих, хто щиро вірив у можливість самостійності, але й у міру власних сил, обставин та світогляду сприяв її наближенню. До речі, й добре ім'я йому повернула саме вона Незалежність. Як жертву політичних репресій реабілітували у січні 1997-го року.

Про це дізнаємось, із доволі об'ємної (близько ста двадцяти аркушів) справи контррозвідки «СМЕРШ» Третього Українського Фронту.

Хай специфічне, але повноцінне історичне джерело істотно доповнює навіть, здавалося б, вичерпну розвідку визначного краєзнавця Григорія Гусейнова у його другій книзі художньо-документального життєпису «Господні зерна» (Кривий Ріг, 2000) щодо таїн і метаморфоз сприйняття нащадками Криворізького підпілля 1941–1943 років. Втім, навіть останній не поспішав з однозначними висновками: «Якою мірою все в цій трагічній історії достовірне, стверджувати важко. Надто вона різниться від того, що в Кривому Розі десятиліттями тиражувалося». Мова про те, що радянські історики висловлювали «незаперечну» думку про існування лише комсомольсько-більшовицького підпілля, в той час, як очевидці розповідали й про інше...

Не зовсім коректно було б стверджувати, що патріотичними ідеями Борис Назаренко перейнявся тільки в шістнадцятирічному віці, відколи у жовтні 1941 року на березі Інгульця познайомився із «сином князя-емігранта» Тарнавського. Коли жовто-блакитна стрічка на лацкані вишуканого костюму високого, з пишною чорною шевелюрою тридцятип'ятирічного функціонера бандерівської гілки Організації українських націоналістів (ОУН) спершу зацікавила, а потім спонукала закарбувати в пам'яті легендарний «Декалог або десять заповідей українського націоналіста». Та так, що й трьома роками згодом, одягнувши форму... – о, ці неймовірні метаморфози Другої світової! – сержанта 195-ої стрілецької червонопрапорної дивізії, зможе напам'ять переповісти його.

Ні, з любов'ю до всього українського, до рідної Вітчизни було все значно глибше. Корені його патріотизму проростали з батьківського дому й були всмоктані буквально з молоком матері під неповторні звуки бандури. Його батько, Яків Сергійович, народився в 1880 році. Був людиною освіченою й культурною. Як до так і після революції працював на писарських посадах в місті Олександрії. Мати, Марія Яківна, була на двадцять років молодшою. Вона грала на бандурі, а пізніше навіть працювала в капелі бандуристів. Всебічно розвиненими зростали й брат Микола (1917-го року народження) та сестра Раїса (1922-го року народження): брат, після призову до лав Червоної Армії, навчався в артилерійському училищі, а сестра – в гірничому інституті. У 1926 році родина перебралася до Кривого Рогу й мешкала по вулиці Ленінській, 42. У місті гірників Яків Назаренко керував капелою бандуристів до війни та в роки окупації.

Шлях до ОУН

Коли розпочалася війна, Борис Назаренко закінчив вісім класів криворізької середньої школи №8. Кажуть, однієї з кращих на той час шкіл. Потім, вже при німцях, ще чотири місяці вдалося провчитися в дев'ятому класі. Але, посилаючись на брак палива, «нова влада» навчальний процес припинила. Тому з початку 1942 року Борис практично весь час віддавав виступам у капелі бандуристів, що існувала при криворізькому театрі імені Івана Котляревського. А приблизно з жовтня відвідував агрономічну школу у Веселих Тернах. Через два місяці перевівся до аналогічного навчального закладу в Зеленому Містечку.

Звідти було не лише ближче додому...

Втім, то лише видима частина життя Бориса Назаренка. Була й інша конспіративна. Після нетривалого знайомства з Тарнавським і його від'їзду на Кубань, Борис офіційно оформив стосунки з ОУН. Їх закріпив «західняк»,

колишній в'язень польських тюрем Іван (Іванець) Осадчук, з котрим до того нерідко бачились в театрі. Якось в криворізькому парку імені газети «Правда» Осадчук пояснив Назаренку, що заради створення самостійної Української Держави варто вести боротьбу як з гітлерівцями, так і з радянською владою. Юнак обрав псевдонім «Гнат Недоля». Відтоді пройшов шлях від рядового члена ОУН до керівника Криворізького сільського провуду (тоді вже називали Бориса «Федором Хмарою»). Що ж до самого Осадчука, то, коли вірити документам справи, він з п'ятьма однодумцями на чолі з Теслею (напередодні війни червоні заарештували у Львові його наречену) незабаром подався до Криму. Там взимку 1942 року потрапив до рук нацистів й загинув в одній із тюрем.

Українське підтілля було

Такий висновок можна зробити, читаючи поживклі документи радянського карального органу. З них видно, що десятки молодих сердець у Кривому Розі у той грізний час мріяли про велику соборну незалежну Україну. До речі, вони не мали чіткого уявлення про її майбутній державний устрій. Мовляв, не час цим займатися. Хіба що землю бачили у приватній власності селян: крупну промисловість під контролем держави тощо. Головна ж діяльність ОУН полягала в залученні нових членів до організації, вихованні їх у патріотичному дусі, якнайширшому поширенні націоналістичних ідей, активному спротиві вивозу українських юнаків та дівчат на примусові роботи до Німеччини. (Назаренко разом з Іваном Антошеним влітку 1943 року ходив до Лозуватки Криворізького району, щоб убити бригадира однієї з дільниць села, через його запопадливу допомогу окупантам по вивозу до Рейху української молоді. Щоправда, вирок не вдалося виконати через від'їзд посіпаки).

Масово поширював спеціальні брошури та листівки. Справа у тому, що даною відповідальною роботою мали займатися всі без винятку члени ОУН, незалежно від їхніх посад. У тісному колі читалися й обговорювалися журнали «Інформаційний вісник». Рідше (Назаренко особисто бачив всього пару номерів) – газету «За самостійну Україну», брошури «Україна, яка була, є і буде». У листівках та іншій друкованій продукції йшлося не тільки про негаразди радянської доби (репресії, голодомор, утиски у сфері національної культури), але й давалася негативна характеристика життя при нацистах. Робився заклик боротися на два фронти, щоб здобути самостійну Україну. Поширювалися відозви й погрози на адресу німецьких посіпак, поліцаїв, негласних співробітників СД (гітлерівська служба безпеки). На вустах був фразеологізм: *«За що у німців отримуєте гроші, за те у нас отримаєте кулю»*.

Борис Назаренко до всього того мав безпосереднє відношення.

Іван Берко, котрий працював ремонтником в одній з німецьких військових частин Кривого Рогу, був першим, кого Борис Назаренко наприкінці сорок першого залучив до ОУН. Невдовзі він завербував Леоніда Костюка («Вільний») - скрипаля названого вище театру. Леонід мешкав по вулиці Німецькій. Спершу Костюк розклеював листівки у шахтарському місті. Потім під керівництвом Назаренка завербував до організації Володимира Шестакова. Той, у свою чергу, спільно з Іваном Шутком наприкінці 1942 - початку 1943 року отримали завдання вбити слідчого СД Пастернака, який безпосередньо вів справу криворізьких підпільників. Але спроба не вдалася через хвилю арештів, зокрема Костюка, котрий на той час працював уже в СБ (службі безпеки) місцевого осередку ОУН.

Проте далеко не всі завербовані до підпілля були такими діяльними. Траплялися й люди байдужі, пасивні. Саме за це з лав ОУН було виключено Жоржа Сергієнка.

Були й інші випадки. Так, соліст Криворізького ансамблю пісні й танцю Яків Діхтяр, сумлінно виконуючи завдання, на жаль, мав надто довгого язика... Якось Назаренко з Потапенком («Буйним») та іншими ставили хреста на могилі розстріляних гітлерівцями оунівців Ганни Коваленко та Сергія Шерстюка (робилося те вночі в умовах суворої таємниці), а Діхтяр розповів про це кому не слід... Довелося з ним розлучитися теж.

Ще Борис залучав до підпілля колишню друкарку Криворізької міськради світлооку блондинку Клаву, з якою передруковували «Декалог». (Друкарська машинка належала Івану Берку. Згодом її передали представникові ОУН на Жовтневому руднику Роману Луговому).

Керівниками були переважно «західняки»

Від'їжджаючи до Криму, Осадчук зв'язав Назаренка з високим, у зеленому плащі, тридцятирічним «Ігорем». Той, у свою чергу, передав Матвію Соколовському. Обидва були «західняками». Перший працював у статистичному відділі Криворізької міськуправи. Нібито був зв'язковим між обласними проводами ОУН. Тому бував у Львові та Дніпропетровську. Соколовський за фахом учитель-географ. У Кривому Розі мав наречену лікаря-стоматолога. Йому було близько сорока років. Цей русявий чоловік добре танцював і... вишивав. В окупованому місті працював у архіві міськуправи. У лютому чи березні 1942-го року «Ігоря» й Соколовського разом з іншими було заарештовано криворізьким СД. Говорили, що потім їм вдалося втекти з Дніпропетровської тюрми.

Після арешту «Ігоря» та Соколовського, Назаренко підтримував конспіративний зв'язок з іншими вихідцями із Західної України, котрі на деякий час

з'являлися в Кривому Розі, а потім десь зникали. Серед них: «Юрко» (хворобливий на вигляд чоловік, віком до тридцяти років), «Микола» («як дівчина манірний»), рухливий, близько двадцяти п'яти років), «Степан» (кремезний, невисокий, чорнявий, до двадцяти семи років). Останній в ОУН займав солідне становище. Офіційно ніде в Кривому Розі не працював, бо доволі часто мав виїздити в нагальних справах то до Львова, то до Одеси, то до Дніпропетровська. Не дивно, що коли криворізьких підпільників запроторили до тюрми СД, там їм з метою опізнання показували саме фотографію зниклого «Степана».

Його замінив ще один «західняк», котрого звали то Іваном Чорним, то «Олесем». Теж діяч значного масштабу. Коли у жовтні 1943 року гестапівці мали намір його заарештувати, почав був відстрілюватися й у перестрілці загинув. Саме «Олесь» і зробив Бориса Назаренка керівником Криворізького сільського проводу ОУН (весна 4 серпня 1943 року). Відкинувши пропозицію нашого земляка створити партизанський загін, радив діяти виключно в підпіллі й не займатися ніякими сторонніми справами, всього себе віддаючи ОУН. Тому Борису відтоді було не до навчання й не до роботи. Про всяк випадок мав фіктивну довідку про посаду на залізниці в Дніпропетровську. Вона давала можливість безперешкодно пересуватись територією області. Особисто від «Олеся» отримував до 800 українських окупаційних карбованців.

Мережа Криворізького сільського проводу ОУН

Ставилось завдання, щоб у кожному селі було створено ланку ОУН у кількості не менше трьох чоловік. Під орудою Назаренка було чотири кущових (волосних) проводи, що об'єднували двадцять п'ять членів. Зеленобалківський очолював Володимир Рудь, інструктор криворізької райспоживспілки по заготівлі лікарських рослин (усього сім чоловік). Аналогічна за кількістю була Христофорівська організація, що складалася з мешканців сіл Софія-Гейківка (трьох), Скаїватка (двоє), Тернівка. До Лозуватського підпілля входило шість жителів однойменного села та села Дембінського. Нарешті, Карачунівський куш складала переважно члени місцевої риболовецької артілі. До речі, спершу під орудою Назаренка була й Веселотернівська організація (15 чол.), яку пізніше очолив Леонід Гаркуша. Як районний керівник Борис Назаренко залучив до ОУН Галину Діденко. Її будинок по вулиці Княгині Ольги, де проживали також мати й молодший брат, став явочною квартирою підпільників. Організація мала два обрізи, гвинтівку, пістолет, дві гранати й 200 набоїв.

Арешт і звільнення з тюрми СД

Це сталося під час ділової зустрічі з членом ОУН Філоненком 4 серпня 1943 року на Першотравневій вулиці. Арешт був несподіваним, хоч і передбачуваним. Надто шаленіли окупанти, відчуваючи свій кінець. А ось

звільнення можна назвати неординарним. У тюрмі СД слідство щодо Назаренка проводив якийсь Міллер, викликаний спеціально для цього з Дніпропетровська. В один із днів допит не проводився. А перед вечором Бориса викликали до коридору і пояснили, що звільняють з-під варті. Відразу по цьому невідомий раніше гітлерівський офіцер через перекладача відізвав Назаренка вбік на веранду й почав запевняти, що німці не такі вже й погані люди. Мовляв, відпускають його за умови, що він більше не буде завдавати їм шкоди. Сказав, що невдовзі вони покинуть Кривий Ріг..

Звільнившись 21 жовтня 1943 року, Борис спершу кинувся з родиною криворізького бургомістра Ю. Єфременка евакуюватися на Захід під виглядом кучера. Але наприкінці березня 1944 року в селі Карагаш Слободзейського району, що в Молдавії, втік і в жителя села Чабруч Хоми Голубова почав чекати приходу частин Червоної Армії. Форму червоноармійця носити довелось до 5-го червня, тобто до дня арешту...

«СМЕРШ» – смерть шпигунам

Розписку про оголошення вироку про розстріл Борис Назаренко підписав 29 серпня 1944 року. В ході засідання військового трибуналу провину свою перед радянською владою визнав, але просив про помилування. Очевидно, до молодшої людини прислухалися. 14 жовтня Військова колегія Верховного суду СРСР замінила розстріл каторжними роботами на двадцять років. Та Назаренко вже ніколи про це не довідався. З акту про смерть дізнаємося, що невблаганна наздогнала його раніше, – 29 вересня о 13-й годині в «больничной камере при постепенном падении сердечной деятельности». Діагноз зафіксував цілий «букет» хвороб, зокрема, туберкульоз легень та тропічну малярію.

Комусь може видатись, що він надто багато розповів на допитах. Але ж робилося це нерідко вночі. Допити були виснажливими. А він був смертельно хворий і безсилий. Навіть засідання військового трибуналу довелося переривати. Одна з довідок, датованих 15-м серпня, засвідчувала «сильну блідість обличчя й шкіряного покриву та пульс поганого наповнення», лікарем висловлювалась думка, що є «недоречним ув'язненому давати свідчення». А вони записувалися з уст людини з «отечностью лица, ног, часто повторяющимися ознобами, сменяющимися чувством жара, общей слабостью и головокружением». Йому постійно допікали напади малярії.

Здається, такі документально підтверджені дані вичерпують таємницю смерті одного з керівників Криворізького підпілля доби окупації. Людини, котра цілком свідомо боролася за незалежність України. Хай хтось скаже, що помилився чи йшов не тим шляхом. Але шляхів тих було не так вже й багато. І про всі з них маємо пам'ятати.

З боївками УПА й патріотичною Музою по Кіровоградщині

Передісторія цього матеріалу і проста, і захоплююча водночас. В котромусь із номерів «Літературної України» письменник Володимир Панченко замилювався чудовим поетичним словом Миколи Самійленка. А походженням однієї з поезій, підписаній в кінці 1943 року, – ще й зацікавився.

...І ось до Кіровограда надійшов лист-триптих, своєрідна історія одного вірша. В першій частині розповідається про підпільну діяльність Миколи Самійленка в межах нашого краю в 1943-1944 роках. Далі – про обставини створення згаданого вірша і, нарешті, – про післявоєнну реакцію письменника Тереня Масенка на Самійленкову розповідь про відвідини хати його батьків на окупованій гітлерівцями території.

I.

Народився 1917 р. в с. Спаському біля Дніпропетровська.

В 1941 р. закінчив філологічний факультет Київського державного університету. На моєму курсі ж навчався ваш Микола Стоян, а курсом молодший – Олександр Моторний та ін.

З липня 1942 р. був пропагандистом в мережі ОУН на Дніпропетровщині.

З осені 1943 р. до березня 1944 р. співробітничав у пресі УПА: редагував, писав відозви, листівки, вірші.

З Дніпропетровська й Дніпродзержинська протягам осені 1943 року було кілька виїздів у ліси (ст. Знам'янка), я був у третім, здається. Їхало нас 26 чоловік. Крім пістолів і гранат, іншої зброї не мали. Я нічого, окрім канцелярських речей не мав.

За шість місяців з боївками УПА побував у лісах і населених пунктах: Олександрії, Знам'янці, Ставидлах, Капітанівці, Малій Висці, Злинці, Хмельовому, Глodosах, Лозуватці та ін. Бойовиком не був. Був пропагандистом, друкарем, «кур'єром». Останніх два тижні в районі Лозуватки ми «роздавали» збіжжя населенню з «державних» складів, розуміється, та збирали зброю для нашого підпілля майбутнього тощо.

Контррозвідка «Смерш» затримала мене а Лозуватці у березні, вела за фронтом, і вже аж у Бельцах у травні Військовий трибунал судив мене на 10 років ІТЛ (виправно-трудових таборів) та довічне заслання. На Україну повернувся в 1962 році.

Набув фаху інженера-будівельника – з того жив.

Автор семи книжок поезій, з яких чотири вже надруковано.

II.

Одну ніч ночував у О. Моторного (с. Спаське). Розповів йому, що і як ідеться повстанцям. Лишив у нього з два десятки своїх віршів, не знаю, чи він їх зберіг. Мабуть, побоявся – був він надто поміркований чоловік. З його слів Миколи Стояна в той час дома не було, тому в Панчеве я не завернув.

Мав зв'язки з чотирма боївками, переважно. В середині січня після завданої німцям шкоди – німці втратили чотирьох солдатів, 11 автоматів, мотоцикли (щоправда, негодящих), провізію, 2 ящики армійського взуття тощо – нас шість чоловік з боївками пересиджувало в Хмельовому. Там од місцевих людей почув, що в Глodosах у своїх батьків «гостює» старший брат Тереня, який є професором і викладачем математики чи астрономії в Мюнхені (все це треба б уточнювати, бо я чогось і не знав, щось уже за 1/2 століття забулося) – я, пам'ятається, в неділю пішов у Глodosи до Масенків. Дорогою весь час – то сонце, то сніг. Дійшов десь о полудні.

Терень зовні – копія матері.

А батько, Герман – зовні схожий на Павла Усенка, стрункий, бравий, молодий з виду.

Ласкаві були до мене обоє. А «гостя» вже тут не було, так мені сказали батьки. Бозна, може, й він був тут так, як ото Ольжич (Кандиба) та інші. А конспірації треба було дотримуватись. Та ще тоді.

Переночував у них та й пішов, бо тривожно було на душі за гурт.

Там я сказав, що я – з евакуйованих, перебуваємо на станції, а зайшов, бо знаю Тереня як поета і сам пишу. Пам'ятається, що після чарки з старим Германом я читав їм свої вірші про Базар і Крути – ще студентське, свого роду відповідь Тичині на його «шаблею та шаблею, шаблею Котовський», яке чув, мабуть, у 38 році з його уст. А вранці, поки лаштувалися до снідання, написав оцю штуку.

III.

Ще ось факт: пустили мене вперше, це десь у 55 році (?..) додому на побачення з ріднею. Дали 10 днів. З Караганди - половина пішла на дорогу. Побував три доби дома та дві в Києві. Біля газетного кіоска на Володимирській вулиці поряд Золотих воріт – Терень!

– Тереню Германовичу, – не стримався, кажу, – я в 43 році був у Ваших батьків, брат Ваш... – як його, бідного, судомило!., аж присів, сердега, підвівся – та навіть. Мовчки... Я й сам злякався та довго потім картав себе за це – перелякав людину!..

Уже аж напровесні в 70 році, мабуть, прочитавши його «Роман пам'яті», писаний ним у Віті Поштовій та Круглику (села на південній околиці Києва), там «дачі» (садочки) й письменників є з десятків – зайшов до нього, сподіваючись, що він не впізнає у мені отого неспогаданого чоловіка біля кіоску. Так воно й було.

В романі, здебільше підтекстом, є цікаві речі, які, думаю, не всіма читачами прочитуються. І коли я звертав балачку на ті місця твору, Терень розцітав і тривожився – по-молодечому, хоч і стримувався, бачу. Приязно прислухався до мене і був радий, запрошував заходити, але в мене більше не трапилося нагоди побувати в нього.

М. Самійленко.

Не встоїмо. Про те і думать досить.
А небо сіє снігом. Сіль на рани.
Ночуємо – й лишаємо Глodosи.
Життя є мить. А помирати рано.
Народе мій!.. Цей гріх перед тобою...
Покута не вимірюється грішми.
Ніяким каяттям, ані мольбою
Я милості не виправдаю - Грішний!
Хто б міг нас, Боже, край безодні трутить,
Щоб Ти не дав?..
Катам немає впину.
Повторюємо знов... Базар і Крути,
В огнях пожеж лишаючий Україну.
Хіба, єдиний, гріх в ту мить не вмерти,
Що Ти послав?..
Хіба нести покуту
Не тяжче?
Боже! Що мені тепер
Ти пошлеш? Прощення чи покару люту?..

(1943, с. Глodosи.

У хаті батьків Тереня Масенка)

Гітлерівські та сталінські спецслужби шукали рівненчан, які пошили український прапор та виготовили тризуб

У період гітлерівської окупації селище Рівне (зараз – Новоукраїнського району Кіровоградської області) було районним центром, де (якщо вірити документам колишніх радянських спецслужб) на той час активно діяло підпілля Організації українських націоналістів.

Бандерівці та гестапо

...У вересні 1941 в Рівненській райуправі з'явилася невідомо ким залишена записка з проханням, щоб керівництво з'явилося до колгоспу «Червоний колос». Там, у старости громадського двору Змієнка перебувало двоє західняків. Один, з розсіченою верхньою губою, сказав, що є представником

ОУН зі Львова. Що Україна має бути самостійною від Росії. Згодом попросив Змієнка зібрати національно свідомих колгоспників та вчителів. І під вечір виступав з новою промовою щодо самостійності. Прибулі роздали присутнім брошури «Полковник Мельник» та «Бандера».

Втім, вже наступного дня вулицями степового селища прогуркотів легковик з чотирма (трое у військовому) гестапівцями. Саме так вони рекомендувалися колишній вчительці Рошковській, яка на той час була в райуправі і заступником шефа, й перекладачкою. На запитання, що означає даний термін, пояснили – німецька державна таємна поліція. На їх прохання вона показала державні споруди Рівного. Гітлерівці відразу заявили, що забороняють приватникам їх використовувати, оскільки там відтепер будуть німецькі установи. Лише в одній дозволили відкрити церкву (для її функціонування райуправа знайшла священника Мороза, котрий правив ще до революції).

Під час обіду, на який були запрошені додому до шефа райуправи Кравченка, гестапівці поцікавились, хто, крім німецьких військ, приїжджав за час окупації до Рівного? Зрозуміло, присутнім відразу згадалися націоналісти. Всю залишену бандерівцями літературу гітлерівці негайно вилучили. Швидко провели трус у Змієнка, забравши у нього всі аналогічні друковані видання. Допитали щодо зборів та розмов, які там відбувалися. І, як пізніше запевняла Рошковська слідчого УНКГБ по Кіровоградській області, *«гестапівець у цивільному зауважив, що з літературою та установками Мельника можна погоджуватися, тому що він узгодив всі питання з Гітлером, а з Бандерою – ні. Його вказівкам не підкорятися, а негайно повідомляти до жандармерії або поліції»*. Підвезли Рошковську та Кравченка назад до райуправи й поїхали собі.

Ференц та Бітик

Похідна група ОУН бандерівського крила уже з перших днів окупації намагалася взяти під свій вплив органи місцевого самоврядування. Не дивно, що прибулі до Рівного бандерівці Роман Михайлович Ференц (з'явився 15 вересня 1941 року, його батько - католицький священник у Західній Україні, за фахом бухгалтер, добре володів німецькою, доволі розвинутий; працював у районному паспортному столі) та Петро Іванович Бітик (за іншими джерелами мав псевдо «Вуйко» та «Юрко»; у райцентрі – з середини листопада; влаштувався інспектором райвідділу освіти) відразу почали контактувати зі згаданими шефом райуправи Пантелійом Карповичем Кравченком (1892 р.н., працівник пошти, за його словами залишений органами НКВД для роботи у ворожому тилу; на посаді керівника району з 6 серпня 1941 по 21 жовтня 1942 року; організував 14 сільгоспуправ, куди старостами призначив осіб з числа репресованих або розкуркулених радянською владою; начальником поліції - Лісняковського, якого в 1942 році

зарізали партизани; зв'язок з гебітскомісаром Гольцманом підтримував щонеділі, їздячи до Бобринця з перекладачкою Рожковською; на весілля доньки, власні іменини та на Різдво запрошував Ференца, Бітика та керівника освітян Чубара) та його заступницею Лідією Миколаївною Рошковською (росіянка, 1892 р. н., уродженка Псковської області, з родини військового фельдшера, закінчила жіночу гімназію та річні «фрейбільські» курси (вихователька дошкільнят німецькою мовою), в дореволюційних Одесі, Ризі та Москві працювала гувернанткою та викладачем німецької мови реального училища; з 1935 року вчителька Рівненської СШ №5; чоловік (військовий, згодом – учитель) та батько чоловіка – репресовані; двоє синів – у Червоній Армії).

На той час при райуправі існували курси по вивченню німецької мови (їх двічі на тиждень по дві години для 20 чоловік проводила Рошковська). Ференц попросив Кравченка на них читати також історію України та вивчати гімн «Ще не вмерла Україна», тобто додати ще дві години. Дану частину курсів проводив Бітик. Але курси проіснували лише три тижні й були закриті за розпорядженням «секретаріату».

«Просвіта»

Організатором «Просвіти» в Рівному був Ференц (заборонена гебітскомісаром 2 лютого 1942 року, втім, деякий час за інерцією ще продовжувала існувати). Почесним головою вважався Кравченко, хоч справжнім провідником був Іван Андрійович Чубар (уродженець села Перчунове, 35 років, завідуючий районного відділу освіти та Лікарської каси, активно працював у селах району, арештований німцями в листопаді 1943 року), секретарем – Афанасій Вікторович Щока; до «ревізійки» входили: Аркадій Іванович Передерієнко, Віра Іванівна Пиллева, прізвище третьої особи не збереглось; члени: Марія Василівна Шиншакова, Михайло Грабовий та інші). Організатором «Просвіти» по селах за пропозицією Чубаря став Микола Семенович Заніздря (1912 р.н., уродженець Рівного, колишній кандидат у члени ВКП (б), з незакінченою вищою освітою, викладач російської мови, з 1939 по 19 вересня 1941 року – в Червоній армії, потрапив у полон, член ОУН, псевдо «Осика» (зокрема так, наслідуючи інших, підписався у відомості Чубаря по зборі грошей (20 карбованців) на націоналістичну армію); до «Просвіти» залучив 75 чоловік (3 карбованці вступні та 0,5% від зарплати щомісячно; від Чубаря ж отримав сто анкет, інструкції як організувати кіно, театральну роботу). Помічниками Заніздрі були: Микола Костянтинівич Рошковський та Обельчак (директор Захарівської школи). Щоб підняти авторитет і залучити ширші кола населення до «Просвіти» (а відповідно й ОУН), при ній почали діяти Український червоний хрест (УЧХ) та Комітет допомоги (керівник – Євдоким Степанович Білобородов).

Одним з осередків напівлегальної діяльності націоналістів став Рівненський театр. Його директор, тридцятирічний Михайло Онуфрійович Грабовий (1912 р. н., з неповною середньою освітою, колишній член ВЛКСМ (секретар комсомольської організації), військова спеціальність – електрик-підводник; вироком військового трибуналу Кіровоградського гарнізону від 12 вересня 1944 року засуджений за ст. 54-1 «а» КК УРСР до вищої міри покарання – розстрілу, втім, невдовзі вирок замінили на 10 років позбавлення волі у ВТТ з обмеженням політичних прав на 5 років; подальша доля невідома; реабілітований 22 жовтня 1993 року) з жовтня 1941 по грудень 1942 року не тільки організував ремонт приміщення, але й сприяв проведенню там кількох заходів, до яких мали причетність оунівці (зібрання старост громадських дворів, керівництва району, а головне – установчі збори «Просвіти», що відбулися 14 грудня 1941 року). Функціонували також кілька творчих гуртків. Пізніше Грабового визнають винним у тому, що «ввійшов у таємний зв'язок з українськими націоналістами Бітиком і Ференцом, під керівництвом яких проводив активну націоналістичну роботу». Заходячи до приміщення театру люди бачили плакати націоналістичного характеру, а також карикатури на радянських керівників і особисто товариша Сталіна. Над сценою висіло гасло «Слава Україні!» і (далі цитуємо мовою оригіналу – авт.) «нарисован петлюровський трезуб». Тут та ще у Ференца на квартирі гуртом розучували українські пісні, в т. ч. гімн «Ще не вмерла Україна», колядки тощо. В приміщенні театру Грабовий зберігав антирадянську націоналістичну літературу, яку поширював серед населення. Відомо, що Ференц «разом з Грабовим та молоддю», часто їздив у село Димине до вчительки Олени Шевченко, ніби як до нареченої, а насправді – зв'язкової ОУН під псевдо «Хмара». (Втім, під німецькі репресії не потрапив, як інші. Хоч і знав від Миколи Рошковського (забезпечував націоналістів довідками на виїзд з району), наприклад, що, «в разі, коли б Бітик з Ференцом не втекли, німці б їх знищили». Тому, коли звільнили з роботи, не побоявся у березні 1943 року власноруч написав заяву на адресу німецького «Укрінфільма», добиваючись і надалі їздити за кінокартинами до Кіровограду).

Чи може бути Україна самостійною?

...У січні 1942 році Рошковську викликали в Бобринець на допит до «віщжандарма» Мюхеля. Останній цікавився діяльністю Ференца (арештовувався в Бобринці). «Політкомісар» Мюхель пояснив, що Ференц підозрюється в участі в українському націоналістичному русі, тому зараз переслідується німецькою владою. А головне, що вона, Рошковська, та особисто Кравченко (з 20 березня 1943 року шефом райуправи став німець – Франц Францевич Гемерлінг) «вчинили дурницю» тоді, коли в Рівненському театрі

дозволили написати націоналістичне гасло: «Слава Україні!», а при вході почепити націоналістичний прапор. Провів, так би мовити, «роз'яснювальну бесіду». Мовляв, чи може зараз Україна бути незалежною? І сам же пояснив: *«Україна щойно, з приходом нас, німців, прозріла; вона ніби те немовля, яке тільки-но побачило світ, самостійною бути не може; нею обов'язково повинна керувати якась велика держава, якою є ми, тобто Німеччина»*.

Коли «прозріла» Рошковська, повернувшись до Рівного, про все розповіла Кравченку, було негайно знято всі «неблагонадійні» гасла та прапор.

Але історія з тими гаслами та прапором не скінчилася так відразу. Дане питання, не менше, якщо не більше, ніж гестапо, пізніше зацікавило й радянську владу.

З протоколу допиту свідка в УНКГБ по Кіровоградській області:

«Вопрос: *Кто был организатором оформления клуба в националистическом духе?*

Ответ: *Организатором плакатов-лозунгов за самостийну Украину был Ференц. Под его руководством Грабовой (директор клуба) вывесил и националистический флаг».* (Виготовляла його ніби Рошковська, отримавши з театру два шматки білої тканини, які вона відповідно пофарбувала та зшила. Що ж до тризуба, то малював герба художник Борис Яровий. Націоналістичні гасла на стінах театру (зовні та в середині) писав Тарас Чернов).

Окупанти проти ОУН

...Але повернемося до окупації. В середовищі близькому до начальника жандармерии Нісселя, було відомо, що в листопаді-грудні 1943 року по Рівненському району гітлерівці викрили українську націоналістичну організацію. Спершу арештували двадцятирічного Миколу Лісничого (член громадвору (колгосп «Комунар»), житель Рівного, з середньою освітою, 20 років, відправлений на примусові роботи до Німеччини, але втік і переховувався у сестри; ніби учасник групи, яка реквізувала з громадських дворів продукти для націоналістів); згодом – Івана Чубаря; Якова Савелійовича (Сергійовича) Гавриленка (40 років, учитель з села Старе Печене Новомиколаївської сільради Рівненського району, колишній член ВКП(б), виключений при радвладі; відправлений окупантами до Кіровоградської тюрми); Любу Кулик (співробітницю райземуправи, 25 років); Хмеля (27 років, учитель хутора Петрівки Ганнівської сільради, відправлено до Кіровоградської тюрми); Миколу Семеновича Артеменка (25 років, житель Рівного, з 2-ої сільуправи, колишній член ВКП (б), завідуючий 4 Рівненської школи, утік з-під варті разом з Момотом, під час затримання поліцією загинув вночі поблизу дому; його двадцятидворічна сестра Віра, що дружила з Ференцом (разом приймали участь в драматичному та хоровому гуртках), після смерті

брата зникла з села); Момота (35 років, агроном райземуправи, житель 2-ої рівненської сільуправи, колишній член ВКП«б»); Гната Сергійовича Малого (28 років, житель села Рівне 2-ої сільуправи, працював учителем 10-ої школи); Козирецького (40 років, учитель, працював у громадворі села Семинасте Рівненського району рахівником); Василя Івановича Стасюника (35 років, прибув з Західної України, працював завідуючим Костянтинівського радгоспу Диминської сільуправи) та ще кілька чоловік, всього – 13.

Додамо, що у вересні 1943 року Рівне відвідав західняк, котрий побував вдома у дядька згадуваного вже організатора «Просвіти» у селах району Миколи Семеновича Заніздрі – Митрофана Єфремовича. Оунівець розповідав про те, що в Західній Україні вже створено Українську повстанську армію, яка зупинить Червону армію і Україна таки стане самостійною. Пояснював, що місцеві жителі повинні допомагати тим, хто прибуває сюди зі Львова, в особливо в плані створення УПА. Підкреслював, що добре було б підібрати гарних хлопців для переправлення до Західної України.

Федір Тамко: трагічної долі поет і патріот

Світлій пам'яті Валерія Гончаренка

*Казали люди, Важкий занадто хрест йому дістався,
нетесаний, сирий та суковатий...*

Леся Українка

Дуже хочеться вірити, що колись біографією цього простого хлопця із Златопільщини зацікавиться котрийсь маститий..., ні, навіть не історик, а проникливий майстер красного слова, письменник, здатний збагнути та змалювати не лише неймовірну круговерть подій довгих окупаційних років, але й зрозуміти кожен порух незахищеної молодої душі, яка й перед реальною загрозою небезпеки ніколи не приховувала свого святого прагнення здобуття Україною незалежності.

«Винним себе визнаю повністю»

Саме так, чудово розуміючи вартість сказаного, відверто й без найменших вагань вісімнадцятирічний Федір Тамко відповів на перше запитання у військовому трибуналі 42-ої стрілецької дивізії. Ні в довоєнному колгоспному «раю», ні в школі, ні при німцях, ні в поїзді, що віз його щойно мобілізованого до учбової частини Червоної Армії десь під Ульяновськ на Волзі, ні в перші й останні місяці служби, ні під час нічних допитів не соромився стрункий синьоокий юнак щирої любові до рідної Вітчизни. «Будучи вороже настроєний по отношению к Советской власти, – цитуємо «обвинувальний висновок» СМЕРШу від 25 грудня 1944 року, – в соответствии с антисоветским воспитанием, полученным им в семье своего отца,

еще в дни ранней молодости в 1940-1941 г.г. (йдеться про 14-літню дитину! – авт.), проживая в селе Андреевка, состоял учеником Златопольской средней школы, вёл среди сверстников контрреволюционную пропаганду, направленную к дискредитации советской системы хозяйства, колхозного строя, руководства Советского государства». Якщо сказати зрозумілішою мовою, то страшний експеримент, проведений наприкінці двадцятих на початку тридцятих років над українським селянством, часткою якого були батьки Федора Тамка – Іван Трохимович та Варвара Якимівна – непоодинокі хвилюючі обговорення хліборобами того лиха, що сталося і відбувається, патріотично налаштовані вчителі (на яких йому поталанило, зокрема викладача фізики Петра Маркіяновича Оуду), посіяли в дитячій душі розуміння того, що лише за самостійної України можна бути повноправним господарем, жити заможнo й щасливо.

«Геть тиранію Гітлера і Сталіна!»

Дуже короткий час знадобився п'ятнадцятирічному учневі, щоб розвіяти надію на нову окупаційну владу. Остаточно вона зникла після закриття німцями школи. Мрія про незалежну, ні від кого державу посилювалась прямо пропорційно до неподобств нацистів на Кіровоградщині.

До конкретних же дій спонукали відвідини батьківської хати односельцями-патріотами: Терещенком і Щербиною, котрі залишили на столі відозву Української повстанської армії... Трапилося це пізньої ночі на початку, вересня 1943 року. Відтоді Тамко почав самостійно писати аналогічні заклики, в тому числі у вигляді дуже палких аматорських віршів. Один з них починався так: «Геть тиранію Гітлера і Сталіна! За самостійну Українську державу!» Як правило, читав він їх колишнім однокласникам. До нас дійшло кілька помережених поезією сторінок з учнівського зошита в клітинку, що раніше слугував йому на уроках з геометрії. Діставалося від поета-початківця й російському царю, за якого «жилося тяжко в Україні». І більшовикам та «Сталіну-кровопивці», котрий у 33-му стільки «люду задушив». І німцєві. Адже обдурив «визволитель» «і не для того затіяв війну, щоб дати нам волю». Висновок: слід «створити національну довгождану державу». А поки що: «Вставай же Вкраїно, бий врага, запеклого фашиста!». Слова у нього не розходилися з ділом. Коли гітлерівці намагалися вивезти юнака, як рабсилу до Німеччини, втік з поїзда при першій нагоді. Не бажав допомагати ворогу.

Дивак чи святий?

Такі безкомпромисно-ідейні, як Федір Тамко, трапляються, на жаль, дуже рідко. Їх завжди називали або диваками, або святими. Адже, що гріха таїти, чимало хамелеонів в людській подобі змінювали своє забарвлення від

кольорів довоєнних до окупаційних, і від них знову поверталися до попередніх. Тільки не він. Йому і в голову не приходило, що одягши червоноармійську форму слід приховувати крамольні самостійницькі погляди. Тому непричесані думки про можливість незалежної України чули й солдатські теплушки, що мчали через всю європейську частину Росії на Схід, і привольські ліси та ягідні галявини, і барак його «учебки».

...Засідання військового трибуналу було одноденним. Адже звинувачуваний практично нічого не заперечував. Вирок був суворим: десять років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах з обмеженням у правах ще на п'ять років. Дуже важко говорити про подальшу долю непохитного златопільця. Справа в тому, що перший раз судити його мали ще 29 грудня 1944 року. Та не дозволив стан здоров'я. Було кілька грізних тасмних нагадувань начальнику тюрми міста Ульяновська: «Прошу срочно сообщить о том, вылечился ли Тамко и может ли он следовать этапом. Если может, то будем высылать за ним спецконвой». Довелося чекати нетерплячим аж до двадцять п'ятого квітня 1945 року. Надто вже красномовною і недвозначною була медична довідка: «Тамко Ф.И. находится на лечении в больнице тюрьмы № 1 с 26/1 по поводу туберкулёза легких и дистрофии. Заболевание длительное, требующее стационарного лечения. В настоящее время в этап следовать не может. Надежда на благоприятный исход заболевания сомнительна. Врач Бобырева. 14/2. 45 г.».

* * *

Федора Тамка реабілітовано як жертву політичних репресій в Україні незалежній. Втім, багатьох таких як він світочів, досі дуже мало знає підрастаюче покоління. А мало б пам'ятати. Бо від ідеї про самостійність до її проголошення був надто тернистий шлях.

Чи «ходили» бофони Кіровоградщиною?

За ініціативи Служби безпеки України та за підтримки Національного банку України 2008 року здійснено видання надзвичайно цікавої багатолістрованої книги *«Бофони: грошові документи ОУН і УПА»*.

Насамперед – про що мова? Маловідоме нині слово *«бофон»* розшифровувалось колись як *«бойовий фонд»*. Іншими словами це були грошові документи та фінансові зобов'язання борців за незалежність України, себто – прототипи майбутніх українських грошей та інших цінних паперів, в яких матеріалізувалася державотворча ідея. Автори названого видання стверджують, що подають «найбільш повно всі відомі боністам (колекціонери паперових грошей – авт.) в Україні та за кордоном грошові документи та боргові зобов'язання» Організації українських націоналістів та Української повстанської армії.

Тим часом, в архівах СБУ (фонди колишніх радянських спецслужб) продовжують знаходити й інші документи такого типу. Зокрема, пов'язані з діяльністю українського патріотичного підпілля на терені нашого регіону. Так, у справі управління НКГБ по Кіровоградській області «Холодний яр» зразка 1944 року підшито невеличкий клаптик паперу (1x14 см), котрий аж до розпаду СРСР служив компрометуючим матеріалом щодо практичної діяльності одного з загонів УПА. На ньому від руки написано:

«Посвідчення

Отсим посвідчується, що дня 3 липня 44 року взято підводу з двома кіньми для нужд Укр. Повстанської Армії.

Геть Гітлера і Сталіна

Хай живе Самостійна Соборна Україна

Слава Україні!

Ком. У.П.А.»

У зв'язку з цим в узагальнюючій довідці щодо діяльності ОУНівських груп на території названого району буквально сказано таке: «3 июля с.г., под вечер, бандгруппа ОУН в количестве 11 человек зашла в с.Голиково Александровского района встретила и забрала колхозную пароконную подводу, которая следовала за горючим на нефтебазу. Ограбившими была выдана справка от имени командования УПА (справка-посвідчення прилагается). Бандгруппа с подводой ушла в северном направлении с. Голиково, т.е. на Комсомольский лес».

Як бачимо, загін УПА під проводом В'ячеслава (а мова про нього), що діяв на території Олександрівського, Єлизаветградківського, Кам'янського та Чигиринського районів тодішньої Кіровоградської області, у своїй діяльності намагався використовувати цивілізовані методи, видаючи документи, котрі чимось нагадували облігації державного займу радянської доби. (Тож, теоретично, в разі здобуття незалежності, Українська держава мала компенсувати потерпілим збитки). «У надзвичайних умовах війни і труднощів із господарським забезпеченням, – розповідається в книзі, – невідкладний випуск бофонів справді був потрібний, оскільки насильне вилучення матеріальних цінностей у населення ОУН та УПА вважали не допустимим ні з політичної, ні з моральної точки зору. У летючках та інших пропагандистських виданнях ОУН...на порядок денний як першочерговий було поставлено заклик: «Друже! Складай датки на революційний фонд і таким чином допомагай у сьогоднішній нашій визвольній боротьбі. Цього від тебе бажає сьогодні Україна».

Арештовані окупантами, бо... співали «Ще не вмерла...»

Провокатор і Знам'янське патріотичне підпілля

В період німецької окупації на території Знам'янського району теж діяло підпілля Організації українських націоналістів. Ось цікава сторінка його історії.

Дивно, але навіть на теперішньому році незалежності України дехто продовжує перебувати під наркозом радянської (російської) пропаганди, мовляв, оунівці були поплічниками гітлерівців. Втім, таємні документи транспортного відділу НКГБ Одеської залізниці зразка 1944 року розповідають зовсім про інше.

Наприклад, у доволі об'ємній справі на одного із Знам'янських поліцаїв К. (з родини хлібороба, батько якого помер у голодному 1933 році; коли в 1941 році прийшли німці, запрягнувся загарбникам вірно їм служити; потім воював у лавах Радянської Армії на фронті; засуджений до 15 років каторжних робіт; *не реабілітований*) йдеться про те, що він з листопада 1941 по грудень 1943 року виконував функції по охороні громадського порядку і за це мав подяки від німецького військового коменданта Знам'янки Ерпелінга. (Цікаво, що напередодні прийняття на роботу до поліції, К. арештовувався німцями як запідозрений в обстрілі маяка, що був у селі Петрове Знам'янського району й сигналізував німецьким літакам на посадку).

Крім офіційної служби, він мав прибуток від того, що підпрацьовував таємним агентом жандармерії. Як провокатор, двадцятирічний К. займався «виявленням та вивченням» підпілля ОУН. Очевидно мав відповідний хист, бо серед патріотів сприймався як «своя людина».

Зокрема, якось відразу ввійшов у довіру до одного з активістів місцевого проводу Івана Андрійовича Ясинського (директор школи в селі Петрове Знам'янського району; в 1927 році арештовувався в Одесі за участь в націоналістичній організації).

Останній розповідав як гарно жилося в Україні козацькій, коли всі були вільними, коли гетьмани правили Україною. Мовляв, зараз на черзі дня організація всіх українців в єдину силу, щоб розбити німців, а потім – вже до самостійної держави не пустити Сталіна. Отоді, мовляв, тільки й настане справжнє життя!

Так, поступово колишній учень (в 1936-1937 роках К. навчався у Ясинського) з'ясував коло учасників та прихильників підпілля, їх завдання. За даними К. провід очолював директор Знам'янського клубу (театру) Полторацький (?), котрий у справах ОУН їздив до Києва. Ніби борода та вуса у цьому середовищі відрощувались в якості своєрідного паролю організації. Для своєї роботи націоналісти використовували школи, театри. Агітували за самостійну Україну, як то було ще при Петлюрі.

Крім Знам'янки патріотичні осередки існували в селах Петрове, Дмитрівка та інших.

В довіру до Ясинського К. ввійшов десь наприкінці вересня 1942 року, співчутливо й не без захоплення (мовляв, справжні козаки!) розповівши про втечу від німецької жандармерії колишнього начальника Знам'янської залізничної поліції Довбака та двох його підлеглих-слідчих Поповича й Костіна (всі оунівці-галичани), котрі приховали з собою іще двох українських націоналістів, що перебували у них під арештом.

Уже в жовтні знайомі Ясинського в присутності К. безбоязно співали «український націоналістический гимн «Ще не вмерла Украина», в тот период уже запрещенный немцами».

Про результати роботи К. систематично доповідав начальникам Знам'янської поліції Ір'янову та німецької жандармерії Нойчману. Результатом «чорної справи» колишнього слюсаря з «нищою» освітою стали події 10 листопада 1942 року. Того дня окупанти арештували десять патріотів, запідозрених в приналежності до ОУН. Крім Івана Ясинського під варту взяли й старосту села Петрове Семена Канцера (учасник повстанського руху 1919-1922 років, від репресій до війни переживався під іншим прізвищем); працівника залізниці на станції Знам'янка Пишкіна; Скалозуба; Дмитра Черкеса з Трепівки; петровського коваля Кирила Яремовича Огира; шкільного сторожа Василя Яремовича Огира; писаря сільуправи Антипа Максимовича Коржа; Станкевича з Дмитрівки; доньку Івана Ясинського, вчительку Людмилу Іванівну Ясинську.

Уникнути арешту вдалося лише Полторацькому. (Як сказано в одному з документів транспортного відділу НКГБ Одеської залізниці від 19 червня 1944 року, «частина з арештованих німцями була розстріляна»).

Зауважимо, що того дня, крім названої групи, по Знам'янському району німці арештували ще 9 націоналістів. Важливо, що сам К. до останньої миті був разом зі своїми жертвами. Його теж «арештували». Опинившись в одній камері з патріотами та завоювавши ще більшу довіру до власної особи, продовжував вивідувати цінну для гітлерівців інформацію щодо ОУН.

Через дві доби провокатора направляли до СД в місто Кіровоград, для уточнення даних щодо діяльності ОУН на Знам'янщині.

Доцільно зауважити, що через рік, давши правдиві свідчення вже радянському каральному органу, К. прирік на подальші репресії решту – не закатованих гітлерівцями! - підпільників.

Такий вже парадокс історії: як коричневі, так і червоні – в один і той же час – здається, однаковісінько ставились до самої ідеї незалежності України. Втім, «любов» націоналістів до обох тоталітарних режимів була взаємною.

«Вели боротьбу за створення так званого «самостійного українського буржуазного державства»

«...Проведеним слідством встановлено, що в Кіровоградській області з 1941 року була оформлена широкомасштабна мережа організації українських націоналістів, учасники якої вели боротьбу за відокремлення України від Радянського Союзу та створення так званого самостійного українського буржуазного державства».

З матеріалів УНКГБ по Кіровоградській області
від 3 серпня 1944 року.

Як розповідають тисячі аркушів об'ємних архівних кримінальних справ, у добу гітлерівської окупації в Кіровограді (до слова, оунівці ще тоді мріяли перейменувати місто на *Тобілевичі*, втім, нацисти лишили все як було) активно функціонувало національно-патріотичне підпілля, пов'язане з багатьма невідомими для нинішнього покоління подіями та іменами. Сталося так тому, що спершу людей, які боролися у той непростий час за незалежність, «вираховували» й нещадно нищили німецькі каральні органи, а їх страшну справу завершували сталінські опричники. Для одних і для інших, бодай думка про самостійну Українську соборну державу належала до найстрашніших смертних злочинів.

«Ви продовжуєте роботу почату німцями?» – логічно запитав Василь Пундяк (в'язень Дори та Бухенвальда) у слідчого внутрішньої тюрми управління МГБ в Кіровоградській області, коли останній розпочав допит, не відходячи від кола питань, якими чотирма роками раніше прискіпливо цікавилось гітлерівське СД в особі якогось Нідера. (Додамо, що в одному з документів, підготовленому тутешнім управлінням МГБ на Київ у травні 1946 року, є показова статистика. З 70 чоловік, учасників ОУН по Хмельницькому, Маловисківському, Кам'янському та Олександрівському районах, 24 – арештовані в 1944-1946 роках, частина (після призову до лав Червоної Армії) – загинула на фронті, а решта – на початку 1944 року – убита партизанами (12 чоловік).

Добровольські

На долю цієї родини випала особлива роль. В Кіровограді, на вулиці Гоголя 128 – у їх помешканні – була не просто конспіративна квартира ОУН, де протягом 1941-1943 років з гнівом говорили про гітлерівців, агітували за визволення й самостійність, переховувалися відомі діячі патріотичного підпілля, звучали паролі й відгуки... Тут жили люди, про котрих мали б пам'ятати бодай сьогоднішні краєзнавці.

...Михайло Гнатович Добровольський народився в старовинному Богуславі під Києвом у 1901 році. Після закінчення Київського сільсько-

господарського інституту отримав спеціальність агронома-педагога. З 1933 по 1940 рік працював викладачем у Кіровоградському технікумі механізації сільського господарства. З 1940 по лютий 1941 – дільничним агрономом Кіровоградської МТС, а відтоді – по серпень 1941 – старшим агрономом управління агротехніки та механізації Кіровоградського облземвідділу.

В роки окупації теж працював за спеціальністю: з серпня 1941 головним агрономом Кіровоградської обласної земельної управи, а з грудня 1941 по лютий 1942 – навіть очолити її. Потім – робота агрономом в Єлизаветградківському районі до 26 березня 1943 року, коли арештували німці за зв'язки з ОУН.

Що ж ховається за цією скупкою інформацією? З архівних матеріалів колишніх радянських спецслужб дізнаємось, що приблизно 20-22 серпня 1941 року комендант облземуправи Артем Ткаченко (спочатку мав великий вплив на німців; говорив, що його справжнє прізвище Юрій Смоляр, ніби в громадянську служив у Шкуро; невдовзі понижений до посади окружного агронома у Бобринці) запросив Добровольського до міської управи ніби для розгляду контрольних цифр по сільському господарству. Так, останній опинився на чисельній нараді за участю 40 чоловік (в т.ч. бургомістра міста Кіровограда Юрка). Але, замість питань, пов'язаних з сільським господарством, Ткаченко відразу заговорив про створення Ради Довіри, запропонувавши на посаду її керівника кандидатуру Михайла Добровольського. Той відмовився, тому ніякого рішення не прийняли.

Втім, після численних вмовлянь, в т.ч. з боку Петра Миколайовича Бедзюка, до виконання обов'язків голови Ради довіри Добровольський приступив уже наприкінці місяця. Передбачалось, що це мав бути орган місцевого самоврядування, адміністративна організація обласного значення, де б вирішувались питання зв'язку, транспорту, сільського господарства, фінансів та ін. Проект положення про Раду Довіри обговорювався на її засіданні. Зокрема, йшлося й про друкований орган – газету «Український голос». Так, заступником редактора обрали Івана Самсовновича Мозгового (після арешту німцями у вересні 1941 року її першого редактора-оунівця Пасічняка (Добровольський з ним був знайомий особисто, але наступне активне покоління оунівців, наприклад, Ганна Німець, – Пасічняка не знало), він очолив видання, що згодом називалося «Кіровоградські вісті»). Юрисконсульт Ради Ремінний доопрацював проект положення про Раду Довіри. Втім, документ німці так і не затвердили. Невдовзі окупанти ліквідували й саму Раду Довіри, до складу якої, крім Добровольського, входили Артем Ткаченко та Петро Бедзюк (заступники), Колохов (охорона здоров'я), Луб'яний (освіта), Нечипорук (промисловість), Литвиненко (торгівля), Білявський (фінанси), Коймакан (зв'язок) та ін.

«Думаю, – пояснював Добровольський, – що її німці розпустили, бо завважала їм. І справді: німці говорять одне, а ми робимо інше. В окремих районах, наприклад, було відкрито школи, попри вказівки німців. У розмовах з представниками районів ми просили, щоб після обмолоту хліба (по м'ясу аналогічно) враховувати в першу чергу інтереси населення, а не німців. Останні про це довідались і Раду Довіри розпустили. Луб'яний, Каймакан та Ремінний писали навіть листа Рейхкомісару України Е.Коху (звертали увагу, що такі ж структури існують в Дніпропетровську, Вінниці), але не допомогло.»

Цікаво, що в протоколах допитів УНКГБ членів ОУН, які знаходились в Кіровоградській тюрмі СД, є важливі свідчення про таємну допомогу Добровольського продуктами її ув'язненим з боку Добровольського у 1942 році. Він також сприяв матеріально в організації місцевого українського театру, «де режисером працював Шарунго».

«Я дійсно був прибічником українізації апарату в установах і організаціях в період окупації... – пояснював посивілий Добровольський радянському слідчому, повернувшись з гітлерівських таборів смерті, де перебував з 1 жовтня 1943 по 15 квітня 1945року, – але категорично відкидаю, що будь-де й будь-коли я закликав людей до співробітництва з німцями.»

У нього ж, за робочим столом пройшло перше організаційне засідання відродженої на короткий час кіровоградської «Просвіти». (*«Для підйому культурно-національної свідомості та виховання населення»*). Спілкувався й допомагав багатьом патріотам, зокрема «учителю Крангачу», котрий готував не позбавлені патріотизму матеріали до місцевої преси.

Дізнавшись, що німці почали грабувати в Кіровограді музей, вивозити звідти різні експонати, як голова Ради довіри, разом працівником музею здійснив активні заходи, щоб не допустити подальшого грабунку музею: говорив з впливовими посадовцями, ходив по різних німецьких комендатурах і йому... вдалося припинити ту наругу!

Без сумніву, поведінка Добровольського в окупованому Кіровограді була викликана не лише певними особистісними мотивами (відомо, наприклад, що Добровольський втратив батька в роки голодомору). Діяльність зробилися цілком усвідомленою й цілеспрямованою після візиту до його кабінету, що в облуправі, помітного своєю невтомністю одного з провідників оунівського підпілля на Кіровоградщині періоду окупації, який прибув із Західної України, - «Дмитра Винниченка» (не родич і, навіть, не однофамілець більш відомого земляка-письменника; у спогадах Василя Пундяка *«Я бачив пекло...»* стверджується, що «Винниченко» – один із псевдонімів (він, нібито, звався також «Михайлом Винниченком») Дмитра Дороша)... Останній говорив від імені проводу ОУН. Зауважив, що в місті відбуваються ненормальні явища, коли німці дозволяють представникам російської чорносотенна інтелігенція займати провідні посади, а щодо українців чинять утиски.

«Я, – пояснював Добровольський під час допиту радянським каральним органом, – був повністю з ним згоден». Зосібна, знав, що під впливом цієї групи знаходився голова міськуправи Медведков, який навіть погрожував Михайлу Гнатовичу розправою. (Важливо розуміти, що ці нацистські посіпаки-чорносотенці не кидали слів на вітер. У Кіровоградській тюрмі СД поліцаї Нога, Очковський та інші неодноразово виплескували всю ненависть до українства. Ось що розповів її в'язень і майбутній бухенвальдivecь Степан Глід (Рагушний) у спогадах «Фрагменти життя і мук»: «31 липня 1943 року, в суботу по полудні, в 5-й камері, де сиділи Дорош (друге ув'язнення «Винниченка» після втечі у 1942 році – авт.) і Хмара, трапилась така страшна подія, яка потрясла не тільки нас націоналістів, але й усіх в'язнів тюрми. ... Нога першого позвав Дороша Дмитра...

– Ти за що сидиш!?!..

– За Україну! – теж голосно й гордо відповів Дмитро.

Сильний удар в обличчя і кров потекла Дмитрові з носа.

– За яку?!

– За самостійну!

І знову ще сильніший удар в обличчя, але Дмитро стоїть непорушно й гордо тримає голову.

– За яку?!?! – знову гарчить розлючений перекладач.

– За соборну! – гордо відповів Дмитро.

Тоді вся згряя накидається на Дмитра, збивають його з ніг і починають бити бичами, дротяними линвами та копати й топтати кованими чобітьми. А коли Дмитро весь підплив кров'ю і вже не рухався, його відтягли за ноги в куток камери й залишили там стікати кров'ю. Після Дороша так само розправилися з Хмарою... Дорош мав в семи місяцях розбиту голову, перерубане підковою перенісся, вибиті зуби, пробитий живіт і три перебитих ребра... Очковський отримав десятиденну відпустку на відпочинок»).

«Винниченко» (Дорош) говорив Добровольському також про створення всіх необхідних умов для відкриття в області церков автокефального напрямку, проведення в них служби. Казав, що в кожному населеному пункті слід створювати український актив і готувати його до збройного виступу проти німців. Запевняв, що в Західній Україні вже створені збройні сили, які контактують з партизанами Білорусії... Україна має бути самостійною! Допоможе Англія. Також розповів про розкол в ОУН, розрив між Мельником та Бандерою. («Винниченко» неодноразово бував на квартирі Добровольського, інколи харчувався та ночував. Потім вони бачились у Кіровоградській тюрмі СД, востаннє – в концтаборі Бухенвальд).

Непоказний на вигляд чорноокий Добровольський (невисокого зросту, середньої статури, з опущеними плечима, короткою шиєю, прямочолим круглим обличчям), ризикуючи власним життям, міг не роздумуючи

використати службове становище навіть задля людини, яку ніколи в житті до того не бачив, пишучи листа голові Олександрівської райуправи Волошаненку (згодом розстріляний німцями), щоб той десь її влаштував, оскільки розшукують гітлерівці.

Безумовно, вивчення ролі й місця Михайла Добровольського в мережі патріотичного підпілля окупованого Кіровограда чекає на свого вдячного дослідника.

Утім, вже зараз відомо, що великий вплив на нього мав ще один керівник місцевого проводу ОУН Вуйко (Петро Іванович Бітик, «Юра» чи «Юрко», за деякими даними приблизно 25 років, середнього зросту, широкоплечий, носив маленькі вуса, українською розмовляв з «галицьким» акцентом, міг говорити німецькою; мав довгого прямого на кінці розширеного й ніби завернутого в бік носа, а на підборідді – ямочку; ходив у костюмі західного покрою, носив краватку).

Якось весняного недільного дня 1942 року Добровольський з донькою Надією (попри власні шістнадцять років – відзначилась як активна та свідомо діячка ОУН) і дружиною Марією Павлівною (добре знала знайомих доньки та чоловіка), ніби в якихось побутових справах, зайшли на Тимірязівську 25 до колеги по облземуправі Івана Васильовича Будаша (37 років, з 1942 року – в Созонівці в радгоспі; крім інших націоналістів, його квартиру відвідував «Михась» із Західної України (25-річний невисокий на зріст кароокий брюнет, з пухлим носом); коли відчули неладне, Добровольський влаштував Будаша в Олександрівському районі приймальником буряка та овочів; арештований СД наприкінці 1942 чи на початку 1943 року з валізою, набитою націоналістичною літературою, та з нелегалом, якого переховував; у червні чи липні передав записку з ув'язнення; останній раз з Добровольським вони бачились у тюрмі СД в Кіровограді днів за 10 перед відправкою до Німеччини; Будаш був хворий, спостерігались ознаки психічного розладу). Отже, «Вуйка» у Будаша зустріли не випадково. То була конспіративна квартира українських патріотів, і Вуйко (як нерідко й інші оунівці) переховувався там від німецького переслідування. (До речі, сприяла такому стану речей і дружина Івана Васильовича, 39-річна Дора Терентіївна Будаш-Кравченко, яка працювала в школі № 4).

Зауважимо, що контакти Добровольських з «Вуйком» виходили за межі суто ділових. Він, зокрема, запрошувався на іменини до дружини Добровольського.

Дуже часто на квартирі Добровольських бувала й Ганна Німець (Нюся, Кордієнко, Котенко, зокрема, під останнім прізвищем, коли організувала втечу «Дмитра Винниченка», – її розшукували німці, щоб арештувати). Певний час діяла легально. Відважна. З презирством ставилась до боягузів. Швидко виявляла зрадників. Офіційно працювала на Кіровоградській пошті

перекладачкою з німецької мови, якою досконало володіла. Коли Ньюєя заходила до знайомих обідньої перерви, то не комплексувала, без зайвих розмов сідала попоїсти. Впадала в око її всебічна розвиненість. Певно давала про себе знати гімназійна освіта. Про власну причетність до ОУН у домі Добровольських говорила відверто, не приховуючи даного факту. Мовляв, прибула в Кіровоград (з Кривого Рогу, Кременчука?) спеціально для організації націоналістичного руху. Навіть в екстремальних умовах засвідчувала власну порядність. Наприклад, наприкінці 1942 року встигла забігти до Добровольських і залишити «карбованців 200 або 300, щоб передали хазяйці, в якій квартирувала» (за користування конспіративною квартирою), хоча їй слід-у-слід вже йшла німецька погоня. Люди в цивільному навідувався й на Гоголя 128.

До підпільниць, з якими працював, належала й західнячка Дарка-Оксана (Остапенко?, Терлецька), яка весь час перебувала на нелегальному стані. Випускницю Львівської гімназії, якій на той час було щось близько 17-18 років, зв'язкова ОУН з села Димине Рівненського району Олена Шевченко не дарма (навіть під час допитів) називає не якимось там, а саме «великою патріоткою». Відомо, що, крім Львова (де проживала по вулиці Бериславській, а мати працювала викладачкою гімназії), мешкала ще й у Варшаві...

У грудні 1941 до Добровольського та Бедзюка заходив налаштований проти німців тридцятирічний технік з Кіровоградського аеродрому Кміт, син священника з Західної України, котрий до війни працював у Кракові на будівництві депо. «На одну ніч восени 1942 року, коли всі оунівці пішли в глибоке підпілля», у Добровольських зупинявся навіть керівник Південного крайового проводу ОУН «Медвідь» (василь Кук) та зв'язковий цього ж проводу «Гриць»; а також – Зубрицький, що прибув з Миколаєва.

До кола зв'язків Добровольських належав і «Остап» (один з організаторів загонів Української повстанської армії на Кіровоградщині, керівник обласного проводу). У 1942 році він кілька разів до Кіровограда приїжджав зі станції Помічна.

Коли Добровольського німці понизили в посаді, у 1942-1943 роках він почав працювати агрономом в Єлисаветградківському районі (свого роду адмінзаслання). Але й там не припиняв роботу на користь патріотичного підпілля. (Транспортний відділ МГБ Томської залізниці у квітні 1946 року направив до Кіровограда документ, де стверджувалося, що на час перебування Добровольського «в Є-градківці», той був «керівником проводу ОУН»). Зокрема, співпрацював з одним з керівників ОУН, 44-річним головою райуправи Чигирин Костенком (запевняв оточення, що в лавах ОУН перебуває з кінця 20-х) та агроном Турівцем (обидва заарештовані німцями в 1942 році).

...Не встиг виснажений і хворий Михайло Добровольський повернутися з гітлерівської катівні Бухенвальду (з травня по 26 жовтня 1945 року лікувався в шпиталях), як уже 19 листопада з'явилася постанова УНКГБ по Кіровоградській області на його арешт. В документі обвинувачення зводились до того, що був позаштатним кореспондентом «націоналістической газеты «Кіровоградські вісті», являвся соержателем явочной квартиры ОУН, сколачивал вокруг себя націоналістически настроенных лиц, среди которых производил вербовки в ОУН. За націоналістическую деятельность в 1943 году арестовывался немцами и вывезен в Германию; исходя из вышеизложенного

ПОСТАНОВИЛ:

Добровольского Михаила Игнатъевича подвергнуть обыску и аресту».

«Наші» обвинувачували за ст. 54-1 «а», 54-10 ч.2 та 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Утримували під вартою у тій самій внутрішній тюрмі УНКГБ по Кіровоградській області, де роком раніше вже побували його дружина й донька.

«Протокол судебного заседания 1946 года февраля 13 дня ВТ в/НКВД в Кировоградской области в закрытом заседании в городе Кировограде... Секретарь доложил, что подсудимый конвоем не доставлен. Предоставлена справка тюрьмы № 1 г. Кировограда о том, что подсудимый по состоянию здоровья следовать не может... дело слушанием отложить до следующего заседания ввиду болезни подсудимого...».

Втім, вирок не забарився. 22 лютого 1946 року Михайла Добровольського засудили до 10 років виправно-трудоувих таборів з обмеженням у правах на 5 років. Подальша доля цієї людини невідома.

«Отримав завдання відкрити їдальню для членів ОУН...»

В архівній кримінальній справі на реабілітованого 1994 року вихідця з бідняцької хліборобської родини села Костянтинівки Знам'янського району Сергія Федоровича Дубосара 1895 року народження, знаходимо прецікаву інформацію щодо морально-вольових та патріотичних якостей членів Організації українських націоналістів (ОУН), які не втрачали впевненості в правоті й силі пропагованих ідей навіть в екстремальних ситуаціях.

Ось спробуйте тільки уявити собі психологічний стан шістьох патріотів з Західної України (до нас дійшли прізвиська Корошівського (у книзі Василя Пундяка – Карашівський), котрий говорив з «галицьким акцентом», досконало володів німецькою; приблизно 1917 р.н., темнорусий з чорними широкими бровами, низького зросту, сутулий, ходив з припіднятим плечем, обличчя мав кругле смугле, лоб високий), Корецького (приблизно 32 роки,

середнього зросту, широкоплечий, світлорусий, з округлим обличчям та високим з зализаною чолом, широкими бровами, сірими очима), Гутея (близько 30 років, невисокий, тонкої статури, темно русявий, відсутній один передній зуб) та Горовецького (20 років, середнього зросту, тонкої статури, світловолосий, сірі очі, обличчя кругле чисте, лоб високий), котрі у лютому 1942 року перебували під арештом у караульному приміщенні при Службі порядку (Велика перспективна вулиця, 40 (чи 42?))

...Жодної розгубленості або страху (*«приїхали на роботу», «самі розберемося як вийти з ситуації»*). Продовжували жити боротьбою. Лише кілька невимушених бесід і... не тільки здобуто щиру прихильність чергового днювального, але – понад те! – незнайомого досі кіровоградця з чималим життєвим досвідом (царська армія, слюсар, шофер, робітник на Криворіжжі (Дубова Балка), Кавказі, в Донбасі та Кіровограді (*«Червоної Зірці»* та Канатове), що тоді служив рядовим у Кіровоградській міській поліції (січень-червень 1942 року), охороняючи приміщення з політичними в'язнями чи об'єкти економіки, – залучено до виконання завдань ОУН.

Не дивно, що згодом квартира Сергія Дубосара (а мова про нього) по Вільному провулку 4, для бандерівців стає конспіративною.

З протоколів допитів Дубосара: *«З приводу захоплення влади Корошівський говорив, що німецька армія зайнята війною з Радянським Союзом і не має достатніх людських резервів для охорони тилу окупованої України. Німецьке командування створює з українців озброєні шуцбатальони, до яких оунівці посилають своїх людей. Коли настане момент для захоплення влади, то ОУН використає шуцбатальони з власною метою»*.

На початку квітня 1942 року Корошівський, звільнившись через місяць з-під варти, ніби випадково зустрічає на Великій вулиці колишнього свого наглядача Сергія і знайомить його з «Дмитром Винниченком». Пояснює, що, мовляв, останній приїхав сюди у відрядження з Києва (справді мав документи прикриття від одної з тамтешніх фабрик). У травні 1942 року «Винниченко» вперше заночував на квартирі Дубосара.

(Зауважимо, що, перебуваючи у підпіллі, цей молодий чоловік з довгою шиєю (помітний зоб), трикутним обличчям, скошеним лобом, великим тонким носом, що не міг мати постійного місця проживання, нелегально перебуваючи у багатьох районах Кіровоградської області (Рівненському, Новоукраїнському, Маловисківському, Олександрійському), а також у Дніпропетровську, Миколаєві та Києві).

Саме «Винниченко» познайомив кіровоградця з брошурою «Для чого була потрібна чистка ОУН?», доставши її з портфеля, з котрим ніколи не розлучався. Завітавши на нічліг через кілька днів, «Винниченко» дав для читання ще книги про Мазепу та «Під Корсунем», пояснивши, що їх, на відміну від першого видання, «можна читати відкрито». Згодом, після

чергового попередження про дотримання конспірації, Дубосар вже постійно знайомився з оунівськими листівками, брошурами Дмитра Донцова тощо.

Через кілька днів кіровоградець отримав від західняка завдання «підшукати квартиру для *сестри*, яка має приїхати до Кіровограда й працювати перекладачкою на пошті». (Цікаво, що остання ставила жорсткі умови, мовляв, «щоб хазяйкою була старенька, глуха, малописьменна чи неписьменна бабуса, котра б нічого не розуміла в політичних питаннях»). Таке помешкання знайшов у Марії Сокурєнко на Балці по вулиці Колодязній.

Ще за два дні Винниченко викликав Дубосара на площу Кірова прямо зі Служби порядку. Там, на лавці вже сиділа Нюся, русява дівчина, середнього зросту та середньої статури, відрекомендована, як очікувана «сестра». Залишаючи їх самих, попросив познайомити з хазяйкою квартири й назвати дівчину Ганною Німець. Квартира, на якій оселилася Нюся стала для членів ОУН конспіративною. Цікаво, що її господарка знала одне: прийняла жити якусь перекладачку, німкеню за національність.

З протоколів допиту Дубосара.

«Запитання: Що вас примусило примкнути до організації українських націоналістів?»

Відповідь: Примкнути до організації українських націоналістів мене примусила моя допитливість: цікавився, а чого саме націоналісти хочуть, що вони вносять нового, як повинно все це втілюватися в життя.....

Запитання: З яких питань вас допитували в СД?

Відповідь: В СД допитували мене по питаннях приналежності до ОУН... Іншими питаннями не цікавились.

Запитання: Які свідчення видали?

Відповідь: Вірних свідчень в СД я не давав.

Запитання: Вам відомо про те, що ОУН мала повстанські загони?

Відповідь: ОУН ставила за мету шляхом збройного повстання встановити самостійну буржуазну українську державу... Чи були створені загони сказати не можу».

Спершу Дубосар (дехто називав його Дубосаровим) поширював нелегальну оунівську літературу та листівки. Наприклад, за порадою «Винниченка» передав пакунок з друкованою продукцією помічнику коменданта шуцполіції Пурісу (розстріляний німцями влітку 1943 року), котрий мав поширити отримане серед підлеглих. Окремо – вручив колезі Брагарю (намагаючись з'ясувати з допомогою реакції на подібні видання, чи піде останній на вербування до лав ОУН). Згодом, «Винниченко» згорнув такі завдання Дубосару, оскільки побачив, що той не має здібностей до подібної діяльності й може потрапити в поле зору окупаційних спецслужб. (У своїй роботі

ОУН дотримувалась суворої конспірації і рядові члени мало що знали про загальну структуру та склад організації). Тому йому доручили виконання господарської роботи ОУН в Кіровограді, попередивши, що «в інтересах організації німецькі власті в жодному випадку не повинні його підозрювати у зв'язках з націоналістами».

Через деякий час «Винниченко» доручив Дубосару «*відкрити їдальню для членів ОУН*». Зробити це під виглядом приватного закладу харчування через посередництво гебітскомісаріату. (Дубосар мав особисто звернутися до гебітскомісара й оформити їдальню на власне ім'я). Допомогу в придбанні пшениці, сала та інших необхідних продуктів мав надавати Михайло Добровольський. Їдальня, крім прямого призначення, мала відігравати ще й роль явочної квартири ОУН. Проте, втілити задум в життя не вдалося, оскільки організація не мала коштів. А головне – 29 червня 1942 року – Дубосара та «Винниченка» арештували «органи СД» (термінологія радянських «органів»).

Днем раніше, як зазвичай, останній звідкись приїхав. Під час арешту у «Винниченка» вилучили портфель та валізу з листівками. Дубосара випустили з кіровоградської тюрми СД 29 вересня (там, впродовж всього терміну, німці через перекладача «цікавились» виключно ОУН!).

А незабаром утік з-під варти й «Винниченко».

Після звільнення Дубосар – через міську біржу праці - влаштувався монтером на Кіровоградському кінному заводі. На роботи туди приводили арештованих з тюрми СД, яких він знав по спільному ув'язненню. Від них дізнався подробиці втечі «Винниченка». А трапилося це на початку жовтня за таких обставин. Разом із ще двома арештованими шуцман повів Винниченка рубати дрова на подвір'я пошти. У названому закладі, як відомо, перекладачкою працювала Нюся. Саме вона й попросила «Винниченка» у шуцмана буцімто для виконання якоїсь підсобної роботи. Втекли разом. Відтоді Нюся також зникла з Кіровограда.

* * *

Що ж до самого Дубосара, то крім гітлерівської тюрми СД (червень-вересень 1942 року), йому довелося пізнати й радянських таборів, отримавши 18 років заслання на каторжні роботи до Воркути.

На те він і Хитренко

Здається, саме так характеризується радянськими істориками кіровоградський підпільник-партизан Василь Петрович Хитренко, 1922 р.н., котрий, – коли німці окупували Кіровоград, і по-звірячому убили брата Якова, – шукав, як їм помститися: і кабелі зв'язку псував, і поширював окупованим обласним центром листівки з текстами «Совинформбюро», і з керівниками

комуністичного підпілля контактував, і зброю діставав, і... лишився невловимим. Цікаво, що він був у курсі і зовсім таємних подій: втечі з тюрми СД «чотирьох осіб», які вбили її коменданта, і прибуття їх до партизанів. Знав, коли саме його товариш теж збирається тікати з названої катівні і, навіть, замовив слово про переправлення його до того ж загону...

Ким же насправді був цей середнього зросту, міцної статури (в березні 1944 – на час допитів в тюрмі УНКГБ – помітно схуд), з великими світлими з водянистим відливом очима, шатен, кучерявий, прямим носом, продовгуватим обличчям, з продовгуватими бровами, що на переніссі ніби сходяться; який одягався в сіру кепі, короткий піджак темного кольору, на ногах носив чоботи або ботики з крисами, брюки-галіфе (до його хворобливих ознак належав сильний кашель, отриманий в Федварському лісі, де партизанів у загоні імені Ворошилова з 25 липня по 10 грудня 1943 року)?

Не виключено, що про *справжнього* Васю Хитренка, як і про особливості антигітлерівської організації, оспіваної Олександром Фадєєвим, ніколи не дізнаємося. Хоча... З матеріалів УНКГБ зразка 1944 року дещо проясняється.

Під час першого ж допиту Хитренко визнав, що мав приналежність до ОУН. Виконував роль зв'язкового. У вересні 1941 року на його квартирі по вулиці Павловській 32 (30?) жило двоє націоналістів з Західної України (27-28 років). Один вибув дещо раніше. До них навідувались інші західняки. Але тоді пропозицій щодо вступу до ОУН не було.

Націоналісти зникли так само несподівано, як і з'явилися, «*поїхавши додому*». А серед літа 1942 року один з них, «блондин», знову з'явився в Кіровограді й відразу завітав до Хитренка: «*Васю, хочу в тебе заночувати два-три рази*». (При цьому суворо застеріг, щоб це лишилось таємницею, оскільки він перебуває на нелегальному стані й переслідується німцями). Відтоді почав розпитувати оунівця щодо можливого повстання проти німців. Отримав ствердну відповідь. Але коли саме те повстання почнеться відповів, що, можливо, через пів року чи пізніше. «*А як бути з Червоною Армією?*», – допитувався Василь. – «*А ми її не пустимо через свій кордон!*» – почув у відповідь. Пропонував послати в школу, яку мають націоналісти, де будуть читати лекції й зроблять справжнім націоналістом.

Влітку 1942 року від «Вуйка» та ще одного члена ОУН отримав завдання (подія відбувалася на квартирі по вулиці Тимірязєва 25) побувати в селі Димине Рівненського району з запискою «Мишко, приїдь в суботу». Знайшов хату в кінці села. Хазяйка (зв'язкова ОУН Олена Шевченко, періодично велосипедом приїжджала до Кіровограда на зустрічі з Нюсею та «Вуйком») розшукала учителя, котрий і дав усну позитивну відповідь, висловивши подив щодо російської мови спілкування зв'язкового. Ще через три дні мав завдання відвезти оунівку Дарку в Димине. Втім, супроводжував її того разу

його близький товариш Павло Головін (до 25 років, високий, міцної статури, кидався у вічі смуглий колір шкіри, мовчазний, з коротким волоссям, шатен, волосся на голові зачесував наверх, мав широке підборіддя, світло-карі очі; проживав по вулиці Биковій 46-48, раніше навчався в одній школі з Хитренком; працював на Кіровоградському маслозаводі). Цікаво, що саме Головін допоміг Хитренку таємно винести звідти друкарську машинку для потреб підпільників. А вже Хитренко через більшовицьке підпілля сприяв втечі Головіна з тюрми СД (наприкінці 1942 року арештований німцями за зв'язок з ОУН; піддавався звирячим тортурам та побиттю) й переправленню до радянського партизанського загону Долженка. Там, у перший же день перебування, Павло Головін був убитий (нібито німцями).

Принагідно додамо, що з протоколів допитів УНКГБ видно, що партизанський загін Долженка (близько 200 чоловік) складався з жителів Федвар Олександрівського району та інших сіл; червоноармійців, що втекли з полону; а у вересні-жовтні 1943 року стали партіями прибувати так звані «власівці», всього 70-80 чоловік).

До загону Хитренко прибув з пістолетом, що дістався від націоналістів; під час сутички з німцями – його тяжко поранили в ногу, тому після визволення Кіровограда, Василь отримав від військомата відстрочку. Знову працював на радіовузлі, і навіть «встановив перший після визволення репродуктор з динаміком на площі Кірова»!

Серед тих, хто був якимось чином пов'язаний з оунівцями, Василь Хитренко підтримував тісний контакт з сусідкою Марусею Кауненко (Кауновою?), яка проживала в будинку 34 чи 36, що поблизу педтехнікуму, де розміщувалась тюрма СД. До неї він нерідко навідувався разом з Павликом. Знала, що Вася добрий радіоспеціаліст; що поліція у нього кілька разів робила трус, розшукуючи радіоприймач, який він ховав у фікусі. Доречно зауважити, що з перших днів війни на квартирі у Марусі стояло кілька українських націоналістів (3-4), один з яких був помічником політрука РСЧА і згодом працював редактором газети в Новоукраїнці. Він збирався податися до лісу партизанити, оскільки надалі не мав змоги діяти легально, адже німецька «розвідка напала на слід українських націоналістів».

А ще – з Марією Сухоребровою, (1925 р.н., проживала по вулиці Рівненській, а потім – Московській 18; 19-20 років, нижче середнього зросту, худорлява, волосся каштанове, сірі очі, ніс малий рівний, губи тонкі, обличчя кругле, трішки ластовиння). Приблизно в травні 1942 року, проводяючи додому, Хитренко розповів їй, що в місті є приїжджі українські націоналісти, котрі ведуть підпільну роботу, спрямовану на організацію самостійної української держави. Казав, що зв'язаний по націоналістичній роботі з приїжджими... Запропонував познайомитися з котримось із них. Виконуючи обіцянку, приблизно через тиждень Хитренко зайшов до дівчини

на квартиру, сказав, що прийшов з однією націоналісткою, з якою слід познайомитися. Ця дівчина пояснила мету приїзду до Кіровограда та їхньої боротьби. Василь попередив, щоб Марія про свій зв'язок з націоналістами нікому не говорила. Вийшовши на вулицю, дійсно побачили дівчину, яка відрекомендувалась Даркою. (Потім Дарка була в Сухорєбрової на квартирі разом з Надією Добровольською). Пізніше Дарка передавала пакунок з націоналістичними листівками, рекомендувала уважно прочитати, після чого віддати Хитренку. Тож, від'їжджати в село до своїх, через сестру Тетяну Звенигородську повернула пакунок з листівками саме Василю. У червні 1942 року Дарку бачили на подвірі Сухорєбрової, котра тоді мала намір у неї пожити. (Марія була свідком того, що Дарка часто заходила на квартиру до Хитренка, а ще його націоналістичної роботи разом з кращими друзями – Павликом та Андрієм).

* * *

...Слідство УНКГБ закінчило 31 липня 1944 року. Військовий трибунал виніс суворий вирок для Василя Хитренка: 10 років виправно-трудових творів! Але за кілька місяців його звільнили з-під варті. Гадасмо, допомогло не тільки Василеве партизанство та інформація про закатованого німцями брата Якова у перші дні війни. Але й – заступництво євреїв (Фані Штейнберг, зокрема) та керівників більшовицького підпілля («командир загону підпільної партизансько-диверсійної організації ім.Ворошилова» І.Полєнцов, «начальник особливого відділу» названої організації Кожевніков), які впродовж окупації -так само як і українські націоналісти! – неодноразово переховувалися від гітлерівців у спеціально виритій ямі в будинку Хитренка...

...І ще про ОУН на Кіровоградщині

Найперше, що впадає в око під час ознайомлення з архівними кримінальними справами на тогочасних членів та симпатиків ОУН, – факт приєднання ідеї та практики в середину Україну з її західного регіону.

Наприклад, Анатолій Кружич (перебував на нелегальному становищі вдома, в Олександрії Кіровоградської області, до 1954 року) після арешту пояснював слідчим КДБ, що для керівництва (і попереднього створення) місцевого проводу ОУН в 1941 році до Олександрії прибули Ярослав Ференц з міста Санок та Василь Юрків зі Стрия.

А нині реабілітований священнослужитель Української автокефальної православної церкви Микола Гагалій перед розстрілом розповів на допитах в УНКДБ, що українські націоналісти Пасічняк та Городецький, котрі в перших числах вересня 1941 зуміли відкрити в Кіровограді газету «Український голос», були теж «західняками».

Що ж кликало цих людей на Схід у ту лиху годину?

«Настав сприятливий момент, – пояснював вже згадуваний Ярослав Ференц, цитуючи одного зі своїх зверхників, – для розгортання діяльності ОУН по створенню самостійної України: німці зайняті війною з росіянами, і невідомо, коли скінчиться та війна. Тому цей період слід використати для заснування філій ОУН у східних областях України і для підготовки українського населення до надання допомоги ОУН по створенню самостійної України». Йому та іншим емісарам говорили (зокрема, Василь Мудрий) дуже чітко: «Їдьте до Олександрії Кіровоградської області і створіть формування ОУН. З цією метою влаштуйтеся на роботу до міської управи або однієї з торгівельних фірм, паралельно займайтесь вивченням людей, веденням відповідної пропаганди. Для зв'язку прибуде у свій час людина...». (Прізвища її завчасно не повідомляли)...

Для декого на перший погляд може здатися: все, що робилося ОУН, діялось за мовчазної згоди окупантів. Адже Ференцу, скажімо, таки й справді вдалось влаштуватись до секретаріату Олександрійської міськуправи (як і планувалось). Займалися журналістикою із серпня 1941 року Пасічняк та Городецький. І це тільки два малесеньких приклади. Таких «удач» було значно більше. Але то тільки на перший погляд...

Надто швидко німці почали громити націоналістів. І робили це, умовно кажучи, в кілька прийомів, протягом всієї окупаційної доби. З протоколу допиту Миколи Гагалія, лютий 1944 р.: «Вопрос: Как относилась немецкая администрация к украинскому националистическому движению? Ответ: В первые дни немецкой оккупации способствовали и не мешали националистическому движению. Это подтверждается тем, что они с собой взяли целый штат украинских националистов из Западной Украины и ставили их на ответственные посты. Последние на местах развивали националистическое движение. Но впоследствии, когда националистическое движение стало расширяться и ставить задачу борьбы на два фронта, то есть против большевиков и немцев, и создания на Украине самостоятельного государства, немцы стали репрессировать украинских националистов и преследовать националистическое движение».

Отож, ставлення окупантів до ОУН мало певну еволюцію.

Перші арешти, за свідченням Гагалія, відбулися вже у вересні 1941 року. Серед жертв у Кіровограді, наприклад, були Пасічняк та Городецький, «заарештовані як емісари проводу ОУН». Дана обставина підтверджується свідченнями багатьох очевидців, в тім числі редактора «Українського голосу» Мозгового, котрий, до речі, додавав, що «1-12 вересня німці заарештували групу працівників редакції в кількості близько двадцяти чоловік».

Наступні арешти прокотилися вже після офіційної заборони «Просвіти» на території області в грудні 1942 року. Тоді взяли Ярослава Ференца.

9 грудня до нього на квартиру (по вулиці Полтавській в Олександрії) близько десятої години вечора з'явився наряд з чотирьох чоловік української (хай не вводить читача в оману цей епітет справжніх колаборантів, котрі ніякого відношення до патріотів не мали, як деяких нинішніх «слуг народу» з жовто-блакитними значками на піджаках) поліції. Зробили трус. Знайшли брошури «За самостійну Україну» і заарештували, звинувативши в «націоналістичній пропаганді і приналежності до ОУН». Далі Я. Ференца та інших націоналістів чекали тюрма СД міста Кіровограда, концтабори поблизу села Тернова Балка Компаніївського району, «Бухенвальд», «Дора» і «Равенсбрюк» у Німеччині.

Нарешті, останні арешти прокотилися напередодні приходу Червоної Армії в листопаді 1943 року. Саме тоді «нібито» розстріляли Юрківа. «Ходили чутки, що, крім Добровольського і Будаша, в обласному центрі, багато було заарештовано націоналістів і на периферії Кіровоградщини».

Як бачимо, приналежність до ОУН тягло за собою або обшуки, або арешти, або ув'язнення в тюрмах чи концтаборах, або фізичне знищення. Це за умови, звичайно, коли люди не погоджувались співробітничати з гітлерівськими спецслужбами чи каральними органами. Чи, принаймні, не робили такого вигляду.

Показово, що в Кіровоградській тюрмі «СД» наприкінці 1941 року утримувались в'язні за партійно-національною ознакою: «21 член ВКП (б), 5 українських націоналістів та 40 євреїв». Про це залишив свідчення сам начальник в'язниці, якийсь Ноздренко.

Що ж вдалося зробити ОУН на терені Кіровоградщини?

Максимально використати для агітації офіційний орган окупаційної влади – газету «Український голос» (аж до її переорієнтації та перейменування в 1942 році), деякі районні видання («Українець» – Новоукраїнка, «Українська думка» – Новогеоргіївськ тощо) та радіовузл.

З ініціативи членів ОУН в Кіровограді було скликано й проведено міську вчительську конференцію, де пролунав заклик до відкриття українських шкіл. До речі, короткотривала робота останніх була спрямована на патріотичне виховання, а не лише вихваляння окупантів, що, як мовиться, теж мало місце.

Встигли опублікувати примірний статут «Просвіти» та ще й провести його обговорення по всій області і створити скрізь осередки «Просвіти», котрі й після заборони її діяльності встигли чимало зробити.

І нарешті – апофеоз. З розповіді Івана Услистого Гагалію: «Коли німці почали репресувати українських націоналістів, в одному з районів області з'явилися партизанські загони під українським прапором!»

Тобто останнє стало логічним завершенням всієї попередньої діяльності ОУН на Кіровоградщині.

Були й інші конкретні прояви діяльності ОУН. Так, у газеті «Український бюлетень Олександрії» (наголосимо, що перше слово назви досить швидко зникло за особистим розпорядженням гебітскомісара) велась рубрика «Соборна незалежна Україна». Симпатикам і членам ОУН читали або давали для самостійного опрацювання брошуру «Ідеологічний вишкіл», «Історію України» Івана Крип'якевича, «Історію української літератури» Михайла Возняка, «Як руйнували Січ», книги про Симона Петлюру, Євгена Коновальця та збірку пісень «Тризуб». Крук від Мудрого привозив брошуру «За самостійну Україну». У грудні 1941 року в райдрукарні було таємно віддруковано 150 примірників портрета Євгена Коновальця і скільки ж зображень герба-Тризуба.

А головне – залучали до важливої справи місцеве населення, переважно те, яке потерпіло за часів комуністичного правління внаслідок репресій, розкуркулення тощо. Зрештою, тому ж Ференцу (санкція Крука) вдалося у вересні 1942 року завербувати до лав ОУН Лінника, Шевченка і Повода (перший дістав псевдо «Сірий»), котрих німці згодом теж заарештували як українських націоналістів.

Здається, як і повсюди, на Кіровоградщині великої шкоди ОУН завдавали чвари й непорозуміння між прихильниками Бандери і Мельника. Доволі цікавими в цьому плані можуть бути протоколи допитів Миколи Гагалія. Там записано, що сварки в середовищі місцевих націоналістів загострилися в грудні 1941 року. Ті, що йшли за Бандерою, вели роботу за створення самостійної української держави і боролися на два фронти: проти більшовиків і німців. Мельниківці вважали, що необхідно шукати компромісів з німцями; Україна повинна знаходитись під протекторатом Німеччини за прикладом Чехії, а український народ має ставитись до окупантів лояльно.

Зокрема, прибічниками Бандери в Кіровограді були Михайло Добровольський, Будаш, Макар Крангач; в Олександрії - Михайло Захарків, Ігор Ворона, Вадим Васич та інші. Кіровоградськими репрезентантами Мельника стали редактор «Українського голосу» Іван Мозговий, Ремінний, Іван Шевченко, єпископ Малець і архієпископ Михайло Хороший (в Олександрії – агроном Миколайчук).

Характерна у всіх відношеннях подія сталася наприкінці першого окупаційного року в приміщенні редакції «Українського голосу», де суперечності вилились у відкритий конфлікт. Крангач і Будаш сердито запитали Мозгового, «яке політичне спрямування має газета?», і хоча останній відповів, що «українсько-націоналістичне», на його адресу посипались звинувачення: «Чому, в такому разі, мало друкується матеріалів на місцеву тематику?». Пояснив, що з цього приводу має пряму вказівку гебітскомісара: для місцевого матеріалу відводити лише четверту сторінку газети, тоді як

в дійсності – значно більше. Будащ вимагав подачі в газеті статей у більш різкому тоні, спрямованих проти німців, і бути відвертішими в подачі ідей націоналізму. Тим часом, Мозговий («переконаний український націоналіст мельниківського напрямку») відстоював протилежну точку зору, доводячи, що така лінія згубна, може призвести до непотрібного конфлікту з німцями, закриття редакції і нових репресій. Луб'яний, Крангач і Мудрий, нагнітаючи обстановку, наголошували, що газета, мовляв, не є українською, матеріалів націоналістичного характеру не вміщує, видання політично безхребетне. Та й коли брати ширше, то в організаціях і установах (міськуправі, зокрема), куди не кинь, – росіяни, російська мова, українців витіснено, і газета, як не прикро, не бореться з таким неподобством. «Голосу...» її не чути! Врешті-решт, Будащ сказав, що незалежно від характеру репресій, які у відповідь застосують німці проти націоналістів і самої редакції, слід негайно звільнити з посади редактора Мозгового, котрий «іде на повідку» у них. Добровольський поділяв точку зору останнього, а інші зайняли позицію сторонніх спостерігачів.

«Наступного дня, – розкаже на допиті в УНКДБ Гагалій, – Мозговим було звільнено з роботи в редакції Будаща і Крангача». «Я особисто, – додавав Гагалій, – не примкнув ні до мельниківців, ні до бандерівців і в розколі бачив лише шкоду національному рухові...».

Мельниківський напрямок у Кіровограді переміг? Якою була структура ОУН на території області? Які люди стояли за нею? З протоколу допиту Ярослава Ференца від 13 серпня 1945 року: «Мудрий (Зелений) пояснив, що в Олександрії повинен бути створений окружний провід ОУН, керуватиме ним Юрків Василь, а я буду заступником. У червні-липні 1942 року Юрків захворів, і я очолив окружний провід ОУН. Складався він з трьох чоловік: Юрківа (Гори), мене і Захарка Михайла. В підлеглості Олександрійського окружного проводу ОУН були організації ОУН Онуфріївського, Знам'янського, Новогеоргіївського, Крюківського районів. У перелічених районах провідників не було. Були ланкові (переклад з російського – «звеньевые» – авт.): Онуфріївський район – Верещак, ім'я не пам'ятаю, рядовий колгоспник; Знам'янка – перший час – Довбак, а згодом – один учитель (прізвища не пам'ятаю)...; Олександрійський провід ОУН підлягав Кіровоградському обласному проводу ОУН з весни 1942 року. Керівником... був «Вуйко» (прізвища не знаю). До весни 1942 року (з перших днів окупації він працював в Рівненському районі разом з братом Романом). Інші керівні особи: 1. «Остап» – прізвища не знаю, кілька разів приїздив до Олександрії, знайомий із станом роботи, давав вказівки, привозив літературу, обробляв для вступу в ОУН; 2. «Винниченко Михайло» – бував в Олександрії тричотири рази; 3. «Юрко» – прізвища не знаю, був в Олександрії проїздом до Дніпропетровська. Зв'язковими обласного проводу були: 1. Ткаченко Сте-

пан, кличка «Степан» – деякий час працював на Олександрійському маслозаводі, згодом виїхав до Кіровограда, а восени 1942 р. – до Дніпропетровська; 2. Буряк Григорій, кличка «Грицько» – працював в Олександрійському театрі. 3. «Дарка» – прізвища не знаю, була в Олександрії двічі для ознайомлення з роботою жіночої групи, привозила націоналістичну літературу. 4. «Уляна» – прізвища не знаю. Мала розмову з жіночою групою, була проїздом до Дніпропетровська. Обласний провід мав підпорядковуватися крайовому. Але де він знаходився – не знаю. Можливо – в Дніпропетровську. Інших окружних провідів не знаю. Відомо, що Новоукраїнка, де працювали Дей та Кривий, підпорядковувалась Кіровограду».

З інших матеріалів відомо, що жіночою групою ОУН в Олександрії керувала Катерина Константинова, котра залучила до роботи в організації Наталку Ковальову, Людмилу Ворону (надавали квартири для ОУН), Олександрю Турбаєвську (кур'єр Ференца). В червні 1943 Константинову заарештували німці за націоналістичну діяльність. Зі справ на членів ОУН (до речі, реабілітованих) з Ульяновського, Голованівського, Новоархангельського районів дізнаємось, що й туди діставали розгалуження названої організації. В 1943-44 роках у роботу ОУН були втягнуті Ніна Вареник, Іван Закушмяк, Єфросинія Кучерук, Остап Чернобай...

У кримінальній справі на Олексія Шпаковського є цікаві факти про ОУН в Новоукраїнському районі: «В серпні 1941 року вступив у злочинний зв'язок з українськими націоналістами Ткаченком Іваном Георгійовичем і Миколенком Данилом Самсоновичем... На їхнє прохання відвідав нелегальні збори українських націоналістів, котрі проводив прибулий із Західної України член ОУН Волинський; поставив завдання боротьби за самостійну Україну, зобов'язав кожного з учасників зборів зайняти керівну посади в районі й місті і проводити активну націоналістичну роботу серед населення. Після зустрічі з Миколеиком Шпаковський отримав посаду директора школи в Новоукраїнці».

У селі Привільному Аджамського району восени 1941 року українські націоналісти – чоловік і жінка – виступали перед місцевими жителями (зібралось близько 60 чоловік). Співали «Ще не вмерла Україна». Розповідали про життя в Західній Україні. Критикували колгоспи, радвладу. Закликали «ставати на ноги».

Після перших арештів, проведених окупантами ще в 1941 році, націоналісти стали обережнішими. Попри це німецькі спецслужби постійно тримали формування ОУН під своїм пильним наглядом. ОУН та «Просвіта» були в полі зору гестапо та «СД» не лише в Кіровограді та Олександрії. Наприклад, в Новоукраїнці в середовище націоналістів було введено провокаторів, котрі «вираховували» всіх членів і симпатиків ОУН району. Німці «провели масові арешти націоналістів. До числа арештованих потрапили:

Горобець, К. Ляшенко, В. Ляшенко, Коломієць, Дикаренко, Квасов, Пасічник та інші. Під час трусу німецьким розвідорганом було вилучено велику кількість націоналістичної літератури і листівок з портретами націоналістичних керівників... Перебували під вартою близько двох місяців у Кіровоградському «СД», неодноразово допитувались щодо убивства начальника районної поліції міста Новоукраїнки Д. С. Ніколенка. Згодом були етаповані німцями до Німеччини...».

Безумовно, наведений вище матеріал далекий від повноти і всебічності висвітлення теми «ОУН на терені Кіровоградщини в роки війни». Він потребує пильної уваги дослідників. Важливо тільки, щоб останні менше лаяли або вихваляли, а ґрунтовніше спиралися на факти. Тільки в цьому разі матимемо справжню, а не вигадану історію краю.

Автор висловлює вдячність Володимиру Пилипшину та Сергію Хмарі у фактологічній допомозі при написанні окремих нарисів.

Додатки

Упорядник – о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.

№ 1

УПА в свідомості «східняка»

Я народився 1949 р. у Дніпропетровську і прожив там 45 років свого життя, отже є типовим і потомственным «східняком», оскільки мій рід і по батьківській і по материнській рід жив (як мінімум з кінця XVIII ст.) на Полтавщині і коло Кодака-Січеслава-Дніпропетровська. Останнє місто було в радянські повоєнні часи закритим і тут радянська влада була в усій своїй «красі». Дніпропетровськ був у багатьох відношеннях «образцово-показательной площадкой» компартійних ідеологів і не випадково отримав назву «родини застоя». В моїй школі як і інших, на уроках гуманітарного циклу, нам постійно говорили про поганих українських «буржуазних націоналістів», але при цьому воліли посилатися на «петлюрівців». Вперше (так зафіксувала моя пам'ять) я довідався про УПА у 1959 р. Сусід по будинку мільйонер Іван Д-ко дуже любив футбол і водив свою дочку або племінника на матчі дніпропетровського «Металургу» (майбутнього Дніпра) і часом брав і мене, щоб його дітям було веселіше. Я з охотою йшов на футбол, оскільки Іван проводив нас повз контролерів без вхідних квитків. Якось наші зустрічалися з львівським клубом (начебо «Авангардом», бо називатися «Карпати» він став у 1963 р.). Матч був нервовим, уболівальники сильно збуджені і раптом Іван загорлав: «Бендери! Сякі-такі!». Я дуже здивувався. До чого тут молдавське місто? На моє питання Іван пробурмотів під ніс щось невиразне і я нічого не зрозумів. Пізніше однокласник дав мені прочитати Медведєва «Это было под Ровно» та «Сильные духом», по телевізору показували сумнозвісну «Іванну» за сценарієм Володимира Беляєва, лауреата премії КГБ, нищої людини за словами письменника Юрія Нагібіна (це ще слабо сказано щодо цієї падлюки!) та ін. і потроху мій мозок наповнювала потрібна з точки зору компартійних ідеологів-шовіністів інформація. Ті, хто міг сказати мені правду про УПА, хоча б сусід по двору Микола Павшок, уродженець Вінниччини, кум мого батька (як я довідався значно пізніше, він сидів в сталінських таборах за зв'язок з УПА) мовчали, бо боялись репресій, які б неминуче впали на їх сім'ю (відбула 10 років у таборах і дружина Миколи – Тетяна). Правда «ідейным» як ми презирливо називали однокашників-кар'єристів, я не став, а у старших класах стали з'являтися сумніви у правдивості ідеології системи, в т. ч. і стосовно УПА.

В студентські роки, особливо з часів «Собору» Олеся Гончара та подій в Чехословаччині, я остаточно переконався в лицемірстві й антигуманності пануючого ладу, яким прикривався російський великодержавний шовінізм. Я вже відкидав пасквілі Ярослава Галана, правда перечитавши їх в надії знайти хоч трохи правди, писання авторів типу Дмитрука (у своїй більшості працівників КГБ, які ховались за українськими прізвищами – псевдонімами), журнальні статті (особливо у львівському «Жовтні», де була невідмінною рубрика «Пост імені Ярослава Галана»), відповідні карикатури в журналі «Перець», але говорити про це вголос не було змоги. Дійсність була суворою. Щоб здобути тавро «націоналіста», достатньо було більш-менш освіченому містянину говорити українською, а щоб стати й «бандеровцем» треба було народитися в Західній Україні або позитивно відгукнутися про УПА. Так, у моїй присутності якась баба-прибиральниця влаштувала на рівному місці скандал керівнику університетського фольклорного ансамблю (він походив з Галичини, був навіть членом КПСС) і коли їй забракло аргументів, витягла коронний: «Бандеровец!». Це було дуже поширеним явищем. А у 1973 р. на історичному факультеті Дніпропетровського університету було гучна подія: п'ять студентів (а потім і шостого) вигнали з університету. Приводом було те, що вони в курилці розповідали «антисовєтські анекдоти», наприклад: «Був ЛЕнінград, став ЛЕїниград» (натяк на Брежнєва), про Василя Івановича, Петьку та Анку. Але особливо дісталось студентові Бекішу. Він посмів позитивно відгукнутися про УПА. Якщо більшість з відрахованих потім (через кілька років) знов були прийняті до числа студентів, то за Бекішем пропав слід і про його долю нічого невідомо. Трохи раніше від Любові Кирилівни Ковальської (Жижко) (1939-1972) – дружини мого наукового керівника проф. Миколи Павловича Ковальського (тоді ще доцента) я почув коротеньку розповідь про те як у Острог у повоєнний час НКВДисти привозили на вантажівці тіла забитих бійців УПА для опізнання (див. цю розповідь у ч. I). Приблизно тоді ж довідався я про Василя Кука. Миколу Павловича дуже дивувало, що Кук працює в Інституті історії АН УРСР. Коли ж я питав про це Ярослава Івановича Дзиру, який тоді працював у одному відділі з В. Куком (у 1972 р. із зняттям Шелеста і поставленням на його місці Щербицького з його ідеологом Маланчуком Дзиру в числі групи науковців вигнали з роботи в Інституті історії АН УРСР і він 15 (!) років був безробітним, перебиваючись анонімними перекладами тощо), то Дзира відповів мені дуже лаконічно: «Мабуть робив їм (тобто КГБістам) якісь послуги». Очевидно він мав на увазі покаяний відкритий лист Кука 1960 р. до тодішніх керівників ОУН Я. Стецька, М. Лебеда та ін. Кука теж звільнили з роботи у 1972 р. в часи «маланчуківщини». Але відповіді на питання: чи була це плата за зраду чи це був якийсь хитрий хід КГБ зараз сказати неможливо. Відповідь на це питання треба шукати в архівах КГБ...

Я до речі не раз бачив Кука вже в незалежній Україні і навіть трохи розмовляв з ним, але розмова точилася навколо мельниківців. Дуже важко зрозуміти, чого цей тяжкий конфлікт 40-х рр. ХХ ст. в середовищі українських патріотів переповзає у наші дні...

У 1978-1979 рр. мені пощастило виїхати на наукове стажування в Польщі (в основному у Ягелонському університеті у Кракові). Після інформаційної блокади в СРСР Польща була дійсно «найвеселішим баракком соціалістичного табору». Тут у досить широкому колі студентів критикувалася політика компартії, навіть в трамваях чулися жарти, за які в СРСР нещадно карали. У мене з'явилися нові знайомі та приятелі і серед поляків, і серед українців, наприклад Володимир Мокрий – потім активний діяч «Солідарності» і перший у повоєнній Польщі українець-посол (депутат) польського сейму; Петро Боберський – племінник Івана Боберського, міністра пропаганди ЗУНР та ін. Від них я почув чимало важливої інформації. Вже в перший день мого перебування у Польщі, коли я запитав як пройти до «П'яста» – університетського гуртожитку, студент-провідник ні сіло, ні впало з викликом сказав мені: «А Львів наше (тобто польське) місто!». На цей виклик було легко відповісти, бо все ж я був істориком. Тоді посипалися інші аргументи із звичного асортименту, де антикомунізм був перемішаний з польським шовінізмом. Дискусія (до речі, далеко не остання) велася аж до дверей гуртожитку і тільки на одне питання мені довелося тоді змовчати: УПА. І в подальших розмовах, коли йшлося про УПА, переважна більшість поляків зразу починала червоніти, гарячково говорити про злочини бандерівців і т.д. Було ясно, що польський шовінізм не поступається російському, особливо коли мова йшла про УПА. До того ж у поляків були свої Беляєви й Медведєви, Дмитруки й Даниленки. Масовими тиражами видавалися писання такого собі Е. Пруса* та опус Я. Герарда «*Łuny w Bieszczadach*» (остання навіть рекомендувалася для читання в середніх школах), виходили художні твори Є. Корчака, Ю. Волошиновського, В. Одоєвського, Ф. Замоїського, Ф. Сікорського, штампувалися статейки в газетах (В. Сулевського, Є. Льовеля та ін.), рекламувалися фільми типу «*Ogniomistrz Kałęcz*» Станіслава та Єви Петельських, навіть чехи та словаки вкидали свої 5 копійок (фільм «Спекотне літо 1947 року», «Акція Б»), внаслідок чого у свідомості багатьох поляків міцно укорінилися антиукраїнські стереотипи (наприклад: українці – різуні з чорним піднебінням)... Але все ж у поляків були не тільки агітки. Фундаментальна монографія Антоні Щесняка і Веслава Шоти про ОУН-УПА «Дорога до нікуди» (1973) при всій ворожості до УПА (інакше й не могло бути за компартійної влади) була сперта на багатій фактографії і давала досить непогане уявлення про структуру й програмні документи УПА, її найважливіші операції тощо. Але цю книгу вже через кілька днів після появи було вилучено з обігу на вимогу радянського посольства у

Варшаві, переляканого публікацією на її сторінках документів, замовчуваних радянською історіографією. В українському середовищі регулярно спливали розмови про польську акцію «Вісла» і тоді не можна було обійтися без згадок про УПА, яка обороняла українців від польських депортацій та від наскоків Війська Польського та Армії Крайової на мирні українські села у т.зв. Закерзонні. З їхніх рук до мене потрапила книга – спогади бійця УПА «В лісах Лемківщини»... В Польщі я був потім ще не раз, не раз і стажувався. У 1994 р. я разом з проф. Ростиславом Радишевським (Київ) та старим українським патріотом з Кракова (уже покійним), поетом і істориком, в'язнем сталінських таборів Юрієм Шпаком їздили Лемківщиною і бачили місця колишніх сіл (часом зарослих лісом, часом заселених поляками), українські церкви, перероблені на польські костьоли, чули розповіді про патріотичне виховання в українських школах (всупереч урядовій політиці), діяльність ОУН-УПА в Закерзонні. Пан Юрій показав мені й костьол св. Норберта, який був до війни греко-католицьким, а в церковному хорі співав Бандера. Цікаво, що це був перший костьол у Кракові (там їх близько сотні), який я відвідав.

Горбачовська «перебудова» і початок українського Національного Відродження кінця 80-их – початок 90-их рр. принесли важливі зміни в суспільному житті. Стало вільніше дихати, обговорювати заборонені теми, в Дніпропетровську з'явилося Товариство шанувальників української мови (майбутня «Просвіта»), до керівництва якого я входив, а його членами були відомі дисиденти, наприклад Іван Сокульський, Олександр Кузьменко, колишні члени УПА (Кулик)... На початку 1991 р. мені випало поїхати на тримісячне стажування в ФРН. В Кельні я познайомився з мельниківцями (Всеволод Стефан Мардак), в Мюнхені з бандерівцями (Слава Стецько, Володимир Леник, Дарія Ребет). Кількагодинна розмова з останньою в мюнхенському парку була дуже важливою. Старенька зберігала у своїй голові всі деталі історії ОУН, розповідала про всі нюанси відмінностей у програмах різних її течій як довоєнного, так і повоєнного часу (наприклад «двійкарів»), сипала фактами з історії УПА... Це був неоціненний скарб для історика. Й досі жалкую, що цю розмову не записав на магнітофон. А пам'ять на жаль майже не зберегла її змісту. Я тільки взяв автограф пані Дарії, який потім передав у Дніпропетровський обласний історичний музей. Там якраз з ініціативи директора Анатолія Стежара вперше готувалася виставка з історії УПА. Стажування в ФРН, а потім Польщі сприяло поповненню моєї бібліотеки книгами з історії УПА і я вирішив хоч трохи просвітити дніпропетровців щодо цієї сторінки історії України.

Після здобуття незалежності України, що підтримало понад 91% громадян України, які взяли участь у всенародному референдумі 1 грудня 1991 р., компартійна номенклатура пристосовувалася до нових обставин і навіть

допустила незначну кількість представників народно-демократичних сил до державного апарату. Так, у Дніпропетровську начальником обласного управління культури став голова «Просвіти» письменник Володимир Заремба, а директором обласної філармонії став письменник і член УРП Ярослав Трінчук. Вперше на офіційному концерті у оперному театрі Дніпропетровська були проспівані пісні УПА («Повіяв вітер степовий...» та ін.), значно посилювався інтерес жителів міста – «родини застою» (одного з центрів компартійної номенклатури ССРСР) - до заборонених сторінок історії України, насамперед до УПА.

Трохи вільніше стало працювати в закритих досі архівах та архівних фондах, бо перестала існувати система партархівів. У 1992 р. я поспішив у ДОДА – Державний архів Дніпропетровської області, куди був переданий партархів Дніпропетровської області. У ньому я працював ще у 1976 р., коли писав нарис для «Історії міст і сіл Української РСР (Дніпропетровська область)» і запам'ятав, що в описі справ міськкому компартії третина мала штамп «уничтожено» (переважно про фінансові діла), третина – «в читзал не видавать» (якраз оці були найцінніші – про таємні антикомуністичні організації), третина ж не мала штампу і була доступна дослідникам (там було всього потроху: про партійні конференції, про зелені насадження, про каналізацію...). Коли я замовив цей опис в надії ознайомитися з тим, що було не дозволено видавати дослідникам, то з подивом зауважив, що це цілком новий, повністю перероблений опис. У ньому не було ніяких штемпелів, не було ніяких згадок про ті справи, котрі свого часу були знищені чи особливо засекречені. Прийшлося ритися у відкритих раніше фондах і справах. Дещо вдалося знайти. Тим більше, що в архіві тоді працював науковим співробітником мій колишній студент Дмитро Мешков. Він сказав, що йому трапився документ НКВД, який свідчив про діяльність у 1944 р. ОУН-УПА в Дніпропетровській області. Я тут же запропонував надрукувати його в газеті «Вільна думка» (органі Української Республіканської партії). Публікація була оперативно зроблена і надрукована (вона подається в додатках), здобула досить широкий розголос. Про неї говорили на радіостанції «Свобода», добре про неї говорив мені Василь Кук (останній командуючий УПА). Але після цього в архіві нейтральне ставлення до мене різко змінилося на негативне. Справи почали видавати з затримками, якщо й приносили, то не дозволяли робити копії (навіть коли це були телеграми з кількох слів), пробували проводити зі мною бесіди на тему недоцільності публікації такого роду документів («от ви пишете про «стукачів», а у них же діти є і внуки, як же можна...»). Про дітей і онуків жертв доносів ясна річ і не згадувалось. Підпільний обком компартії діяв. Працювати далі ставало неможливим і довелося відмовитися від праці в ДОДА. Невдовзі був змушений звільнитися з роботи і Дмитро Мешков (нині – науково працює у Фрайбурзі (Німеччина).

В редакціях місцевих газет стали більше друкувати матеріалів з історії України. Це був золотий час для мене й моїх колег. В семиповерховий будинок на околиці міста, де містилися редакції «Зорі», «Днепра вечерного» (далі – «ДВ»), «Днепровской панорамы», «Прапора юності» я регулярно ходив, приносячи свої статті. Ще зимою 1992 р. до мене звернувся редактор «Днепра вечерного» з пропозицією написати про УПА. Я звичайно погодився, але попередив, що не буду писати статтю в дусі компартійних наклепів. «Нічого. Пишіть як думаєте» була відповідь. Я швидко написав, але вихід у світ статті відкладався на невизначене майбуття. Це тяглося кілька місяців. На всі мої питання щодо статті давалися ухильні відповіді. Врешті було сказано, що статтю вмістять як дискусійну і паралельно подадуть статтю з іншою точкою зору. Я не здивувався, коли почув прізвище її автора (Г. Кривчик), викладача кафедри історії СРСР, а потім Росії, прихильника Расейської імперії і КПСС. Ми з ним не раз дискутували, навіть у пресі. Врешті обидва матеріали вийшли напередодні дня незалежності України. Мою статтю суттєво підкоротили (як мінімум на 1-2 сторінки), причому зняли ті факти, які свідчили про боротьбу УПА проти гітлерівських окупантів, про перебування Степана Бандери в гітлерівському концтаборі. Тим не менш, це була перша позитивна стаття про УПА в газетах Дніпропетровщини (не беремо тут статті в нечисленних і малотиражних газетах національно-демократично табору як от «Вільна Думка»), причому в той час у найпопулярнішій газеті міста. Ця стаття принесла мені серед шовіністично налаштованих обивателів славу «ярого націоналіста», тільки тому, що я посмів назвати речі своїми іменами. Ось один з яскравих і анекдотичних епізодів, який мені розповів мій добрий знайомий, відомий історик д. і. н. Г. В. Боряк. Його тесть Олександр Явтухович Оскома (уже покійний), в якого я часом зупинявся у Києві, побував за путівкою у одному з кримських санаторіїв. Його сусідом виявився теж немолодий відпочиваючий, єврей з Дніпропетровська. Поговоривши трохи (не обійшлося видно й без політики), стали ґрунтовніше знайомитися. Олександр Явтухович сказав, що він з Києва. «У меня есть знакоміе в Києве» відповів сусід і додав: «А я із Днепрпетровска». «И у меня есть знакомые в Днепрпетровске» сказав тесть. «Наверное етот бандіт і бендеровец Мицик!» вгадав з першого разу сусід.

А ось другий епізод. Біля пам'ятника Ломоносову, що стоїть біля Гірничого інституту (тепер Академії) я зустрівся з завідувачем кафедри КПРС сільгоспінституту проф. Марченко, з яким ми познайомилися під час праці в Державній екзаменаційній комісії на істфаці ДДУ. Після привітань Марченко став висловлювати мені співчуття. «З якого дива?» поцікавився я. «Так на Вас же прийшла анонімка, яку всі обговорюють». «?!». Я поспішив в університет. Тодішній декан істфаку А.Г. Болебрух на моє питання щодо анонімки неохоче витягнув з шухляди конверт. Цікаво, що ж пишуть у анонімці

на мене? У ній містилися трафаретні звинувачення в тому, що автор «клеветешет», «смеєт очернять КПСС» и т. д., а потім ставилося питання – завдання керівництву: «доколе же Міцік и ему подобные будут работать на идеологическом факультете?». Уважно прочитавши, я попрохав взяти анонімку для відповіді її автору у пресі. Декан занепокоївся: «Я не могу. Єто документ». «Як же може анонімка бути документом? Її взагалі треба в смітник викинути і принаймні дати прочитати тому, проти кого вона спрямована, а не влаштовувати публічне обговорення». Декан стояв на своєму і сказав, що дасть анонімку тільки з дозволу ректора. Прийшлося йти до ректора, хоча я знав що нічого з того не буде, бо теплотехнік за спеціальністю (навіть академік у цій галузі!) Прісняков був відомим «совком». Так воно й сталося. Ректор сердито став дорікати мені за те, що я пишу не те, що треба, що його дядько загинув після війни на Західній Україні. «А може його вбили перевдягнені НКВДисти? А може він сам був в НКВД?» запитав я. Ректору це не сподобалося ще більше. Він знову став говорити про те, що, бачте, люди обурюються і тому пишуть такі анонімки. «То нехай підписуються! І не всі люди такої точки зору притримуються. Врешті є факти і правда, хай і незручна комусь». Ректор стояв на своєму і навіть хотів, щоб я у майбутньому не ставив у газетних публікаціях поряд зі своїм прізвищем «проф. ДДУ». Так що розмова закінчилась нічим. Цієї розмови ректор не забув. Навесні 1996 р., коли я вже був священником, він у досить вузькому колі заявив щодо мене: «Нам в ДГУ попи і націоналісти не нужни!». І хоча я тоді працював всього на 0,5 ставки професора кафедри історії (планували перевести мене на 0,25 ставки), це стало сигналом, що в ДДУ мені робити більше нічого...

Вертаючись до статті зазначу, що історія з нею не скінчилась. За якийсь час один з членів редколегії «ДВ» Ю.В. Кальченко (вже покійний) сказав, що на статтю прийшов відгук із самого Вашингтону (!) якогось Джорджа Новака. Я здивувався: «Невже провінційні газети з України читаються в США?». Кальченко знизав плечима і показав конверт. Що ж формально все правильно... А по суті, як говорив компартійний вождь, «издевательство». Зміст листа виказував руку сумної пам'яті КГБ та ідеологів обкому КПСС. Все ті ж нападки на УПА, помії на голову «националистов», на Дем'янюка (який не був в УПА і не був засуджений за свої нібито злочини), пересмикування фактів, трафаретна іронія щодо «неньки України» (хай би Новак спробував поіронізувати так над «матушкой Россией»)...Цей опус Новака під назвою «УПА: третья точка зрения» вийшов в «ДВ» від 12.03. 1993 р. (№ 38(7896)). Я знову пішов до редактора «ДВ» з тим, щоб дати відповідь «автору». Редактор погодився з моїми аргументами, однак попередив, що не може мені дати більше 1-2 сторінок. Я погодився і невдовзі в «ДВ» була вміщена моя репліка під заголовком «Неужели из Вашингтона виднее?» (вона теж наводиться нижче в перекладі з російської українською).

Тоді ж потроху я почав збирати спогади й матеріали про УПА, листи Є. Коновальця, друкуватися в газетах «Українське слово» (мельниківці) і «Шлях перемоги» (бандерівці), але ця проблематика так і не стала основною в моїх зацікавленнях. Тут доцільно навести положення, з яким колись поділився зі мною відомий історик, д. і. н., професор Віталій Григорович Сарбей (вже на жаль покійний): «Кожен спеціаліст з історії України при бажанні може розробляти проблематику ХІХ-ХХ ст. Але не кожен спеціаліст з новітньої історії може займатися добою феодалізму». Оскільки спеціалістів з козацької доби було обмаль (не беру до уваги любителів, творців пустопорожніх казок), то я волів не покидати основної ділянки праці. Хоча якоюсь мірою приділяв увагу подіям ХХ ст., зокрема видав 10-томне зібрання спогадів про голодомор 1932-1933 рр., але ж неможливо охопити всього.

І все ж я потроху накопичував спогади ветеранів УПА, записані студентами «могилянки» в надії колись видати. Про долю цих свідчень я писав у вступі до цієї книги, тому не буду повторюватися і перейдемо до публікації чи републікації матеріалів про УПА.

Джерела і література.

1) Szcześniak A.B., Szota W. Z. Droga do nikąd. – Warszawa, 1973.

*) Едвард Прус – партійний функціонер перевдягнений в історика, який тиражував відверті фальсифікації як от про участь УПА в придушенні Варшавського повстання 1944 р. чи в 40 (!) разів кількості загиблих поляків в Галичині.

№ 1

Стаття Ю.Мицика «Нестандартні документи

Історія УПА, якій цього року виповнюється 50 років, практично недосліджена на материковій Україні через московські заборони. Звичайно, не варто брати до уваги псевдонаукові побрехеньки, що їх готували у закритих відділах Інституту історії АН УРСР та інших, не менш таємних інституціях. Правдива історія УПА може бути відтворена лише за умови відкриття всіх архівних фондів і вільного доступу туди дослідників. Цього поки що не бачимо, попри всі заяви про розквіт «гласності» та демократії. В той же час у Польщі після приходу до влади «Солідарності» відчувається певний поступ. Так, історичний журнал «Карта» почав друкувати документи з історії УПА, які вийшли з ворожого українцям табору, з-під пера тих, хто по той бік нинішнього польсько-українського кордону придушував УПА.

Навесні 1945 р. наближалася до кінця війна... Однак українські землі, особливо західноукраїнські, не знали спокою. Продовжувалися визвольні змагання УПА, продовжувалася й українсько-польська війна. Частина

споконвічно українських земель опинялася в Закерзонні, тобто під владою Польщі, «батько народів» повертав Польщі Перемишль та Холм, які у 1939 р. возз'єдналися з Україною. У самій Польщі було двовладдя. Переважна більшість поляків разом з АК (Армією Крайовою) підтримувала еміграційний уряд, але існував і просталінський маріонетковий уряд (ПКНВ). Москва тоді вбачала головного ворога у Армії Крайовій і у боротьбі проти нього зручно використовувала не лише польські прокомуністичні сили, але намагалися використати і «українську карту», точніше УПА. Коли ж опір АК було придушено, коли стало ясно, що у Польщі перемагає «народно-демократичний лад», оттоді всі сили НКВД і польської безпеки (УБ) будуть кинуті проти УПА, а у 1947 р. пройде страхітлива акція «Вісла», внаслідок якої українці будуть майже повністю виселені з своїх споконвічних земель (на території сучасної південно-східної Польщі)...

Але тоді, навесні 1945 р., події розгорталися за нестандартним сценарієм (нестандартним з точки зору сучасного читача, якому добряче закомпостували мозок компартійні ідеологи). Нижче наводяться уривки з документів, опублікованих польським дослідником А.Хмеляком в журналі «Karta» (1991, № 4. – С. 132-135). Уривки подані в перекладі українською мовою.

№ 1

Інструкція ЦК ППР¹⁸ № 1/26/45-Z

«Цілком секретно.

[...]До всяких інцидентів на прикордонні, між українцями та поляками, належить відноситися нейтрально. Можна навіть зручно провокувати інциденти, бо нашій справі це не зашкодить. Зброя українців скерована виключно проти фашистів з АК. У порозумінні з НКВД не допустити, аби військо чи міліція втручалася у даному напрямку. Діяти при цьому дуже обережно».

№ 2

Уривок із звіту ВІН¹⁹ з території Ряшівського воєводства, (лютий-березень 1946 р.)

«[...]Для відділів УПА Совіти доставляють боєприпаси, наприклад в районі Одріхової послали українцям дві автомашини боєприпасів у бочках. Майже в районі Команчі під час бою відділу Війська Польського (Військової

¹⁸ ППР – Польська партія робітників. Під такою назвою діяла відновлена у 1942 р. Компартія Польщі. У 1948 р. вона була трансформована у ПОРП (польську об'єднану робітничу партію).

¹⁹ Оскільки АК була формально розпушена у січні 1945 р., на її базі стала створюватися нова організація – ВіН (Воля і Незалежність).

Оборони Кордону) з УПА світський літак скидав зброю для УПА. Взятих і доставлених до комендатури ВОП бандерівців Совіти, що там урядували, відпускали на волю, незважаючи на докази того, що затримані вбили трьох підофіцерів Війська Польського (четвертий, власне, спромігся втекти і засвідчити це). На інструктажі комендантів постів міліції совітський інструктор з безпеки повчав у грудні 1945 р., що треба ловити не бандерівців, а АК та польських селян, які мають зброю[...]. Українське населення у всіх своїх верствах[...] підтримує беззастережно Українську Повстанську Армію морально і матеріально, а також виконує розвідувальні функції для українських штабів».

№ 3

Продовження № 3 донесення № 32 від 5.IV. 1945 р. краківського округу АК

У документі мова йде про бій 16 березня під Диновим з якимсь загоном. 17 березня були оточені динівські передмістя. 18 березня було заарештовано близько 500 жителів, серед яких 20% склали солдати АК.

«Над заарештованими знущалися. Згідно із завою НКВД, ці чоловіки мають бути включені до армії сов[ітської] і одразу ж відіслані на фронт[...]. Акція тривала до 24 березня, причому було спацифіковане також м. Футома. Як стверджено, акцію провело НКВД з Сянока. Акція була планована тихцем і зроблена під виглядом нападу бандерівців[...].»

№ 4

Інструкція ЦК ППР № 3/28/III/45-ZK

«[...]Таємно.

Відносно останніх випадків у Динівському [воєводстві], поширювати версію, що то була відповідь бандерівців проти АК, також, що АК напало на відділи совітської безпеки і тому відбулися ці арешти і санкції[...].»

(Опубліковано: Мицик Ю. Нестандартні документи//газ. «Вільна думка» (Дніпропетровськ). – 1992. – № 7(8). – С. 6)

№ 2

Стаття Ю.Мицика «Свідчення про злочин»

Газета польських українців «Наше слово» від 11 жовтня 1992 р. навела свідчення очевидців про нищення ми полонених бійців УПА польським УБ (відповідник НКВД в ССРСР). Теодор Мішталь, що проживає нині у Франції, згадує про своє перебування у тюремній лікарні 12947 р. і зокрема пише: «... Того самого дня, протягом однієї години, померло 7 в'язнів. У всіх

випадках офіційно подана причина одна – сердечний приступ. В дійсності – укол 1 см³ бензину в жилу руки». Далі Т. Мішталь пише про виселення карателями з польського війська українців з Любачівського повіту. Брат Т. Міштала – Михайло подав тоді допомогу бійцям УПА, котрі взяли в полон кількох польських офіцерів. У відповідь був арештований Михайло Мішталь, фактично як заложник. Тоді УПА звільнила всіх полонених, віддаючи їм зброю, але було вже запізно. «...Мого брата, – пише автор спогадів, – і ще двох мужчин... (каратели) прив'язали до сосни, облили бензином і спалили живими».

Як бачимо польське УБ було талановитим учнем НКВД сталінського часу.

(Опубліковано: Свідчення про злочин//газ. «Вільна думка» (Дніпропетровськ). – 1992. – Грудень. – № 10(11). – С. 4).

№ 3

Стаття Ю. Мицика «За незалежну Україну!».

Важко назвати явисьє української історії, котре з такою люттю фальсифікувалося в радянській історіографії, як Українська Повстанська Армія (УПА). Документи з історії УПА зберігалися в архівах за сімома печатками, та й зараз доступ до них важкий; немає жодної наукової монографії. Відсутність правдивих наукових досліджень компенсували «контрпропагандистські» статті й брошури, що належали перу осіб, наближених до Суслова, Маланчука та інших ідеологів правлячої партії. Лише за кордоном була можливість публікувати документи (понад два десятка томів з серії «Літопис УПА»), наукові праці. Правда, в останні роки і в Україні стали з'являтися перші наукові статті з історії УПА, що дозволяє поступово ліквідувати «Білу пляму» в історіографії і в майбутньому дати вичерпне пояснення складних і неоднозначних процесів, які відбувалися в нашій країні у 40-50-і роки.

Переш ніж перейти безпосередньо до історії УПА, треба стисло змалювати умови, в яких вона виникла.

Незалежність України була остаточно роздавлена у 1920-1921 рр. Радянською Росією та білою Польщею, котрі й поділили між собою українські землі. Особливо тяжким було становище переважної частини українців, яка проживала в УРСР. Після відносно ліберальних 20-х років на Україну впали масові репресії й терор. Досить назвати лише штучний голод 1932-1933 рр., який забрав 9 млн. життів українських селян, досить назвати винищення української інтелігенції сталінськими опричниками (до 1937 р. наприклад із 217 членів Спілки письменників України було репресовано 193)... Поділ Польщі між ССРСР та Німеччиною і возз'єднання українських

земель з УРСР не приніс щастя на Галичину, Волинь. Свято возз'єднання Східної та Західної України було затьмарено масовими репресіями в Галичині і Волині, які супроводжувалися депортаціями населення. ССРСР на чолі із сталінською клікою ув'язався у Другу світову війну фактично ще з вересня 1939 р. Поділ Польщі, поділ сфер впливу Східній Європі на основі секретних статей договорів про ненапад, а потім і про дружбу (!) 28.09.1939 р. «скрепленою кров'ю» (Сталін) з гітлерівською Німеччиною; окупація Прибалтики, Молдови, агресивна війна проти Фінляндії... Можна нагадати, що радянський радіомаяк в Мінську помагав наводити гітлерівські бомбардувальники на Варшаву, що радянські криголами проводили гітлерівські військові кораблі Північним морським шляхом, що радянське постачання у Німеччину стратегічної сировини, хліба і т. д. немало сприяли зміцненню вермахту... Чи варто дивуватися після цього спільному параді радянських та гітлерівських військ у Бресті 22.09.1939 р., котрий приймали Гудеріан та комбриг Кривошеїн? Дві імперії визначали долі народів Східної Європи...

Коли ж Німеччина напала на ССРСР, то Червона армія, знекровлена репресіями, мусила відступати до Москви й Волги у 1941-1942 рр.? Вся Україна опинилася під п'ятою гітлерівського окупанта. «Новий порядок», встановлений гітлерівцями, приніс нові трагічні випробування українському народу, котрий піднімається на боротьбу з ворогом. Однак рух Спротиву не був єдиним. Частина його учасників увійшла в загони радянських партизан, які очолювалися представниками колишніх структур влади, у т. ч. й НКВД. Інші вели боротьбу і проти Гітлера, і проти Сталіна, прагнучи здобути самостійну Україну. Так, вже у жовтні 1941 р. у Поліссі була створена «Поліська січ» – значний район, який контролювали загони Штуля-Боровця («Тараса Бульби»). Його загони вже називалися Українською Повстанською Армією, але більшість зарубіжних авторів розглядають її як одну з попередниць УПА, тим більше, що пізніше загони Боровця були перейменовані в УНРА (Українську Народну-Револьюційну Армію). В Галичині була створена Українська Національна Самооборона (УНС). Значну активність виявили підпільники з ОУН (Організація Українських Націоналістів), групи яких діяли навіть в Криму, на Кубані та ін. У нашій області активно діяла група ОУН на чолі з Сергієм Шерстюком. У квітні 1942 р. члени цієї групи були розстріляні гестапівцями.

Врешті у жовтні 1942 р. на Поліссі був створений перший загін власне УПА, який очолював Сергій Качинський («Остап»), син православного священика з цього краю. 7 лютого 1943 р. інший загін УПА на чолі з Перегінняком вибив жандармерію з волинського містечка Володимирець. Це був перший бій УПА, головнокомандуючим якої став генерал-хорунжий Роман Шухевич. За регіонами дій УПА поділялася на 4 групи: Північ, Південь,

Захід, Схід. Головною тактичною одиницею був «курінь», котрий поділявся на сотні, а ті, в свою чергу на чоти та рої. Був свій Червоний Хрест, була й розвідка, господарський відділ, свої воїнські звання та відзнаки (ордени й медалі). УПА була армією, куди входили представники різних організацій і партій, які боролися за незалежність України. Про політичну мету УПА свідчать її прокламації та відозви, насамперед: «За що бореться УПА?». Вона починається словами «Українська Повстанська Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Україну і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній державі...». Велике враження справляли і прокламації, звернені до червоних партизан, росіян, білорусів, народів Прибалтики, Кавказу та Середньої Азії. Так, наприклад, в прокламації «Росіяни!» говорилось: «В массах идея коммунизма умерла. Нужно искать новой развязки национального вопроса. Эта развязка лежит в борьбе с империализмами, в перестройке Востока Европы и Азии на новых справедливых началах национальных государств на своей этнографической территории. Только дружеское гармоническое сожительство самостоятельных государств прекратит империалистическое кровопролитие и создаст условия мирного экономического прогресса. Только в таких условиях возможно возрождение русского национального духом государства». Програмні документи УПА доводять, що вона не була прислужницею гітлерівців, як брехала комуністична пропаганда, і не була прислужницею сталінської кліки, як брехала гітлерівська пропаганда. УПА вела боротьбу за незалежність України.

Чисельність УПА досягала 100-150 тисяч. В основному це були українці. Воювали в УПА і представники інших народів, котрі склали 15 куренів з 65 (росіяни, білоруси, грузини, вірмени, азербайджанці, татари, голландці та ін.), котрі нерідко потрапляли в УПА, тікаючи з гітлерівського полону. Серед політичних партій, котрі домінували в УПА, слід вирізнити ОУН (б), хоч сам керівник цієї течії ОУН (Степан Бандера) не міг брати будь-якої участі у формуванні УПА, бо знаходився у 1941-1944 рр. в гітлерівському концтаборі Заксенгаузен.

УПА відіграла важливу роль у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, очистивши від них значні терени Волині, Полісся, а потім і Галичини. Далеко не повний перелік бойових операцій УПА наводить у своїй книзі емігрантський історик Петро Мірчук «Українська Повстанська Армія. 1942-1952».

В сотнях боїв вояки УПА завдали вагомих втрат гітлерівцям та їх посібникам. Це визнавав і ряд керівників радянського партизанського руху (Руднев, Строкач та ін.). У своєму щоденнику Руднев наприклад писав: «националисты – наши враги, но они бьют немцев. Вот здесь и лавируй и думай». І дійсно є факти спільних чи принаймні узгоджених дій радянських

партизан та УПА. Бажання Руднева бачити в УПА рівноправного партнера по антигітлерівській боротьбі дорого йому обійшлося. В одному з боїв він був застрелений радисткою – агентом НКВД.

Мало хто знає, що на західноукраїнських землях у 1942-1944 рр. палала і польсько-українська війна. Польські партизани, головним чином Армія Крайова (АК), котра підкорялася лондонському емігрантському уряду, хотіла повернути після війни Західну Україну під владу Польщі.

У 1942 р. польські партизани почали вирізати українські села на Холмщині. На захист українського населення піднялись загони самооборони, а потім і УПА. На Волині УПА вдалося взяти гору над АК. Але ця війна мала своє продовження вже в Закерзонні (Лемківщина, Перемищина, Холмщина), котрі відійшли до Польщі у 1945 р. Характерно, що в цей час СРСР надає УПА підтримку зброєю і боєприпасами, розраховуючи використати «українську карту» у громадянській війні в Польщі. Але після того як в Польщі взяли гору комуністи, у західних передгір'ях Карпат розпочалася тотальна антилюдська війна проти всіх українців. Скориставшись як приводом загибеллю в боях з УПА головнокомандуючого польськими збройними силами генерала Кароля Свєрчевського, польський уряд розпочав акцію «Вісла». Внаслідок цього майже все українське населення даного регіону було примусово виселено в СРСР або на польські землі, які до 1945 р. знаходилися у складі Німеччини. При цьому гинула маса невинних людей, діяли концтабори, українців дискримінували за національною ознакою (заборона проживати у південно-східній Польщі, коло моря, коло великих міст, коло кордону і т.д.). Єдиною силою, котра діяла на захист українського мирного населення, була УПА. Однак після тотального виселення українців з їхніх споконвічних земель, УПА втратила тут свою базу і перейшла у своїй масі на схід, де продовжувались бої з військами НКВД. Зазначимо, що рік тому польський сенат засудив акцію «Вісла»...

Найбільш гострою для сучасного читача представляється боротьба УПА проти СРСР. Радянський Союз дійсно відігравав прогресивну роль, коли його армія громила гітлерівських загарбників. Але в той же час СРСР був і тоталітарною імперією, у котрій діяли і війська таємної поліції – НКВД, яка нещадно придушувала національно-визвольний рух народів СРСР, депортувала цілі народи і т.д. Ситуація ускладнюється й тим, що у зіткненнях УПА з радянськими партизанами, частинами армії та НКВД був і елемент громадянської війни. Неминучі конфлікти посилювались сталінською стратегією партизанського руху в Україні. Сучасний дослідник В. Коваль пише: «Особливістю тактики радянських партизан на Україні було те, що вони не проводили операцій по захисту населення. Часом це могло бути, але спеціально ніколи не планувалося. Навпаки, суть партизанської тактики полягала в тому, щоб завдати німцям якоїсь шкоди і негайно укритися. За

кожне вбивство німця, за кожен партизанську диверсію окупанти розстрілювали, спалювали живцем як мінімум сотню людей навколишнього населення. Партизан, як справжніх комуністів, це мабуть не стосувалось» («Культура і життя» від 12.09.1992 р.). Мова звичайно йде не про нечинення опору окупантам, але про елементарне взяття до уваги можливих наслідків каральних репресій гітлерівців. Чи вартувала наприклад одна підірвана рейка, яку німці ремонтували за півгодини, винищення мешканців сусіднього села? УПА ж величезну увагу приділяли саме захисту мирного населення.

Не можна не відзначити, що у зіткненнях УПА з радянськими партизанами, а пізніше з армійськими частинами та НКВД виявляється й елемент громадянської війни. Одна сила стояла за сталінську імперію, друга – за незалежну Україну. У 1944 р. до речі була створена УГВР (Українська Головна Визвольна Рада) – тимчасовий парламент України, який проголосив демократичні принципи майбутньої незалежної Української держави, тимчасовий уряд України.

З особливою силою боротьба розгорілася після закінчення Другої світової війни. НКВД розгорнув масовий терор на Західній Україні внаслідок чого загинуло бл. 10% населення, проводила депортації у Сибір, використовуючи й такі брудні методи як публічні катування й страти, колективну відповідальність населення, взяття заложників, навіть провокації. Загони НКВД, перевдягнені «під УПА» вбивали мирних жителів, а провину за це покладали на УПА. Недавній кінофільм «Останній бункер», який показав такі дії НКВД, базується не на фантазії автора, а на документальній основі.

Бійці УПА не були ангелами. У жорстокому протиборстві з елементами громадянської війни пролилося чимало крові з обох боків, але основна причина цієї трагедії полягала у колоніальному становищі України, яке посилювалося особливо жорстокою та анти людською політикою сталінського режиму. Не будемо заперечувати й політичних помилок керівників УПА, особливо з числа ОУН(б), багато в чому винних у конфліктах у таборі повстанців (боротьба проти ОУН (М), УНР). Були серед повстанців і випадкові люди.

Однак УПА ніколи не ставила своєю метою боротьбу проти українського народу. Більш того, вона захищала його від сталінських опричників. Досить сказати про зрив грабіжницьких хлібозаготівель у Західній Україні в 1947 р., що врятувало населення від голоду, який тяжко вразив інші регіони. Якби не було широкої підтримки населенням повстанців, навряд чи вони вистояли хоча б місяць, не кажучи про рік. А так збройна боротьба точилася до 1954 р., причому її розмах був дуже сильним. Так, у 1945-1946 рр. було кількасот боїв проти НКВД, у 1947 р. – бл. 1000, у 1948 р. – понад 1400 боїв. Нама-

гаючись розширити фронт боротьби проти НКВД, УПА здійснює у 1945-1949 рр. рейди в Білорусь, Литву, Латвію, Естонію, Пруссію, Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, окремі загони пробилися на Захід (Баварія), воювали за незалежність Хорватії проти сербських шовіністів. Полонені повстанці продовжували боротьбу у сталінських концтаборах. О. Солженіцин, якого важко звинуватити в надмірних симпатіях до українців, визнає у своїй книзі «Архипелаг ГУЛАГ», що саме колишні бійці УПА ліквідували засилля в таборах рецидивістів, пробудили від рабства політичних і взяли дуже активну участь у повстаннях ув'язнених, прискоривши таким чином реабілітацію жертв сталінських репресій і припинення масових репресій в СРСР.

Часом УПА звинувачують у тому, що її боротьба дорого обійшлася українському народу. Так, жертви були чималими, але не на УПА, а на імперських силах лежить головна провина. Парадоксально, але питома вага тих хто загинув або був репресований у Західній Україні у 1945-1954 рр. є нижчою, ніж у покірній Східній Україні у 30-х рр. Страх перед новими повстаннями стримував імперський режим від тотальної денационалізації... УПА зазнала поразки, але без боротьби і принесених жертв, не було б і нинішньої незалежної України.

(Більша частина цієї статті надрукована російською мовою в дніпропетровській газеті «Днепр вечерний» від 18.08. 1992 р. (№ 193): «УПА: две точки зрения»)

* * *

Стаття Ю. Мицика «Невже з Вашингтону видніше?»

В «ДВ» за 12 березня (1993 р.) було надруковано листа якогось Джорджа Новака з Вашингтону: «УПА: третья точка зрения». Мене спонукало взятися перо не те, що Д. Новак покритикував мене, а те, як ця критика ведеться.

1. Я писав про бої УПА проти НКВД у 1945-1948 рр. Автор чомусь вирішив, що я пишу про бої УПА проти гітлерівців, а потім переконливо спростовує вигадане ним. При цьому НКВД він називає КГБ.

2. Д. Новак неточно цитує мене: 15 куренів «составляли неукраинцы, бежавшие из плена в Германии». В авторському оригіналі статті: «Воювали в УПА і представники інших народів, котрі склали 15 куренів з 65..., котрі нерідко потрапляли до УПА, втікнувши з гітлерівського полону». По-перше, слово «нерідко» не охоплює всіх (жителі України неукраїнського походження, «окруженці»); по-друге, гітлерівський полон – це необов'язково у самій Німеччині, але і табори для військовополонених на території України, Білорусі, Росії.

3. Незрозуміло навіщо згадано про І. Дем'янюка. По-перше, у його справі рано ставити крапку і ряд свідків вважає, що злочини вчинила інша людина. По-друге, якщо кат «Іван Грозний» – дійсно Дем'янюк, то до чого тут УПА? Адже Дем'янюк не був її членом.

4. Йдеться про дивізії (у множині!) «галичан-есэсовцев». Відома лише одна дивізія «Галичина» (до речі, не лише з галичан), але вона не має відношення до УПА. [При новій публікації статті хочеться додати: в дивізії «Галичина» було приблизно 15 000. Але замовчується, що у військах Гітлера воювали РОА, РОНА та інші російські частини, чисельність яких перевищувала чисельність дивізії «Галичина» як мінімум в 100 (!) разів. Так що у чужому оці бачить і соломину, а у своєму й дерева не помічає – Ю.М.]. Тут автор починає висловлюватися досить загадково, стверджуючи, що ця дивізія (по суті кілька десятків душ) «все ще сидить в Канаде, США и Филадельфии и постепенно возвращается у своему старому корыту «неньки Украины» (??).

5. Новак ставить під сумнів наведені мною цифри щодо чисельності УПА (100-150 тисяч.) Ці цифри взяті мною з відомої книги емігрантського історика П. Мірчука «Українська Повстанська Армія 1942-1952», виданій на Заході. Якщо автор так уважно стежить за науково-популярними статтями у «Днепре вечером», то значить він має знати і цю найкрупнішу монографію про УПА. Чому ж тоді не пополемізувати з Мірчуком безпосередньо і назвати свої цифри чисельності УПА?

Наприкінці хотілося б побажати вашингтонцю Д. Новаку «учиться и еще раз учиться» перш ніж вступати в полеміку з істориками-професіоналами, будь то сталіністи, чи то сучасні «гениї України» з Києва чи Львова.

(Ця стаття надрукована російською мовою в дніпропетровській газеті «Днепр вечерний» від 24.03. 1993 р. під назвою «Неужели из Вашингтона виднее»)

№ 4

1944 р. – Три доповідні записки обласного управління НКВД по Дніпропетровській області секретарю Дніпропетровського обкому ВКП(б) Найдьонову

«До 50-річчя Повстанської Армії.»

В українській історії чи не найбільше фальсифікувалася компартійною історіографією проблема УПА – Української Повстанської Армії. Тепер нарешті можна відкрито говорити і писати про це складне явище, але на перешкоді стоїть брак джерел, котрі ще зовсім недавно ховалися від дослідників за сімома печатками. Нині в різних українських виданнях починають друкувати документи з історії УПА, а також ОУН, різних політичних

організації, що боролися за незалежну Україну. Редакція «Вільної думки» прагне зробити свій внесок у цю благородну справу. Нижче подаються в оригіналі три доповідні записки обласного управління НКВД секретарю Дніпропетровського обкому ВКП (б) Найдьонову, в яких знаходиться дуже важливий матеріал щодо діяльності ОУН та УПА у роки війни в нашому краї. Звичайно, треба мати на увазі, що ці джерела створювалися ворогами України, поплічниками Берії і звідси відповідний стиль і оцінки, неприхована ворожість до УПА. Однак не будемо займатися спеціальним джерелознавчим аналізом, оскільки «ВД» є газетою, а ненауковим виданням. Отже, надаємо слово самим документам, що були виявлені у фондах колишнього партархіву Дніпропетровської обл. (нині – Дніпропетровський облдержархів, ф. 19 – обком КПУ, оп. 4, № 52, арк. 63-91) науковим співробітником Д. Ю. Мешковим і ним же підготовлені до друку.

Редакція.

* * *

**«Из докладной записки начальника УНКВД
по Днепропетровской области полковника Госбезопасности
Седова Секретарю Днепропетровского Обкома Найденову**

25 апреля 1944г.

Совершенно секретно.

В своих предыдущих сообщениях я ставил Вас в известность о вскрытии и ликвидации подполья организации украинских националистов в городе Днепродзержинске, Криничанском, Щорском, Криворожском, Сталиндорфском, Томаковском, Петриковском, Никопольском и ряде других районов Днепропетровской области.

В течение апреля месяца нами дополнительно вскрыто ОУНовское подполье в Широковском, Магдалиновском, Софиевском районах, а также на ряде рудников Криворожья.

1. Из показаний арестованных нами участников ОУН по Широковскому району:

- а) Оксамытного Ивана Григорьевича, 1923 года рождения;
- б) Мальшко Владимира Ивановича, 1922 года рождения;
- в) Сулимовского Григория Трофимовича, 1924 года рождения;
- г) Мариненко Ефима Федоровича, 1924 года рождения;
- д) Акрпец (очевидно друкарська помилка, мало б бути «Карпец» – Ю. М.)

Нины Васильевны, 1923 года рождения...

Установлено, что руководителем ОУН Широковского района являлся Ильченко Григорий Сафронович, 1923 года рождения.

Националистическая деятельность организации направлялась представителем криворожского окружного провода по кличке «Олень». Общее руководство ОУН по Широковскому району, осуществлялось криворожским

окружным проводом, во главе с председателем главного провода, прибывшим из Западной Украины по кличке «Мирон Орлик».

В состав районного руководства ОУН входил также и арестованный нами Оксамытный Иван Григорьевич, член ОУН – Зайко Анатолий, будучи студентом одного из институтов города Кривого Рога, являлся связником между окружным и районным проводами.

Вся организация украинских националистов в Широковском районе была разбита на «тройки», каждая во главе со своим руководителем. Одним из таких руководителей «тройки» являлся арестованный нами Малышко В.И.

Такая структура ОУН вызывалась необходимостью соблюдения строжайшей конспирации, в виду проводимых репрессий со стороны немецких карательных органов в отношении украинских националистов.

Основной целью ОУН в этом районе, также как и по уже вскрытым нами ОУН в других районах, была вооруженная борьба с немцами и советской властью, за создание независимого националистического Украинского государства во главе со Степаном Бандерой, для чего:

а) в первый период оккупации, путем агитации среди населения, внедрялся в его сознание совершившийся, якобы факт разгрома Красной Армии, убеждалось население в необходимости создания сильного и независимого Украинского государства;

б) распространялись контрреволюционные антисоветские националистические листовки, которыми снабжал организацию Ильченко Григорий Сафронович. В этих листовках, наряду с призывом борьбы против немцев, призывалось население Украины бороться и против большевиков.

В задачу организации входило также: вовлечение в организацию украинских националистов лиц недовольных советской властью, как-то: петлюровцев, махновцев и участников других политбанд, раскулаченных, «передовую» националистически настроенную интеллигенцию, а также предполагалось широко вовлекать лиц, приехавших из Западной Украины после войны с Польшей, организовывать вооруженные повстанческие отряды для борьбы с Красной Армией и советской властью, на случай возможного прихода Красной Армии на Украину, в связи с отступлением немцев.

Особенно остро был поставлен вопрос о немедленном уходе членов ОУН в УПА перед приходом частей Красной Армии. Так, арестованный Малышко В.И. показал: «В октябре месяце 1943 г. в село Пологи возвратился руководитель ОУН в районе Ильченко Григорий, находившийся на нелегальном положении после попытки убить начальника Александровской полиции Моргуна, и передал через члена ОУН Шишко В.В. следующее распоряжение: «Красная Армия гонит немецкие войска по всему фронту на

запад, красные вернутся и нас будут преследовать, и если вы хотите бороться с большевиками за самостоятельную Украину, Вы обязаны ехать с нами на Киевщину и готовиться для борьбы с советской властью».

Выполняя этот приказ, с Ильченко выехали в УПА на Киевщину, в Холодный Яр, члены ОУН: Пономаренко Владимир, Санчевский Василий, Ващенко Николай, Шишко Василий Васильевич. Всего по делу проходит более 30 человек.

2. В настоящее время ОУН также форсирует создание боевых групп для УПА и направление их на запад под видом красноармейцев. Наряду с этим идет подготовка к сколачиванию боевок для совершения террористических актов над представителями советского партийного актива и НКВД. По заявлению одного из руководителей ОУН Калиниченко (медфельдшер, зав. медпунктом Магдалиновского района), арестованного нами, ОУН готовится к вооруженному восстанию, ожидаемому в июне месяце 1944г. по указанию главного провода...

3. В процессе дальнейшей ликвидации националистического подполья в Софиевском районе, арестованы: 1. Перехрест Феодосия Семеновна, 1924 г. рождения; 2. Мануйленко Анна Трофимовна, 1924 г. рождения; Копенко Василий Макарович, 1924 г. рождения; Терещенко Кузьма Петрович, 1910 г. рождения; Кошеленко Иван Иванович, 1924 г. рождения; Ластовченко Полина Лукьяновна, 1923г. рождения;

В свете показаний этой части арестованных установлено, что ОУНовцы Софиевского района в первые дни оккупации его немецко-фашистскими войсками, широко использовали в своих целях организацию «Просвіта», как рассадник распространения буржуазно-националистических идей.

Когда ОУН и «Просвіта», были запрещены немецкими оккупационными властями, украинские националисты ушли в глубокое подполье, пропаганда проводилась, главным образом, путем нелегального распространения литературы и листовок.

Руководство районной организацией осуществляли: зав. райОНО Шегеда Иван Николаевич, Чумаченко и директор НСШ Вовк Владимир Назарович, входившие в состав районного комитета, который в свою очередь имел организационную связь с Криворожским окружным комитетом ОУН и представителями главного провода.

В конце 1943г. в связи с приближением фронта, в Софиевку часто приезжали из Кривого Рога представители окружного комитета ОУН «Гордей» и «Андрей», заострявшие внимание на вопросах:

1. Подборка и вербовка новых кадров для ОУН и УПА;
2. Сохранение кадров ОУН от поездки в Германию;
3. Подготовка членов ОУН для направления их в отряды Украинской повстанческой армии.

В ходе следствия арестованный нами Кошеленко Иван сознался, что на одном из собраний в конце 1943 года, ему, Корпенко Василию, участникам районной ОУН Жилинскому Станиславу и Иванову Николаю были вручены пропуска – пароли для направления в УПА. Однако уйти в УПА им не удалось в виду стремительного вступления Красной Армии...

...По его заданию участница ОУН Тыгарт Л.П. получила националистическую литературу для организации от представителя окружного комитета ОУН «Гордея».

Терещенко играл большую роль в сохранении кадров ОУН, т.к. будучи заведующим биржей труда Софиевского района снабжал организацию большим количеством чистых бланков и карточек, дававших возможность освободиться от отправки в Германию.

С освобождением Софиевского района от немецких оккупантов Терещенко пытался, через военкомат, проникнуть в ряды Красной Армии с целью проведения националистической агитации в ее рядах, но был своевременно нами арестован.

Следствие по делу ведем в направлении дальнейшего выявления новых участников организации их антисоветской деятельности.

4. ... Таким образом, всего по Криворожью арестовано 52 человека участников ОУН.

Следствием вскрыто существование в период оккупации в районе подпольной ОУНовской типографии. Нами изъята одна пишущая машинка и один рулон бумаги.

В участников организации изъято оружие: 4 винтовки, 2 револьвера. Изъята также украинская националистическая литература.

В число арестованных 52 участников ОУН входит 2 оуновца, возвратившихся из УПА.

*Начальник УНКВД по Днепропетровской области
полковник государственной безопасности Седов.*

* * *

Сов. секретно.

**Секретарю Днепропетровского обкома КП/б/У
Лично тов. Найденову гор. Днепропетровск.
Докладная записка о вскрытом украинском
контрреволюционном националистическом
подполье – ОУН, на территории Днепропетровской области.**

Управлением НКВД оперативно следственным путем вскрыто широко разветвленное ОУНовское подполье на территории Днепропетровской области.

Добытыми нами данными установлено следующее организационное построение ОУН.

Высшим органом ОУН является так называемый Главный Провод, состоящий из семи человек, а именно:

1. Главный проводник.
2. Первый заместитель главного проводника.
3. Второй заместитель главного проводника.
4. Шеф УПА (Главнокомандующий Украинской Повстанческой Армией)
5. Шеф службы безопасности
6. Референт по женщинам
7. Секретарь главного проводника.

Во главе Главного проводника в настоящее время состоит ЛЕБЕДЬ, имеющий подпольную кличку «Максим Рубан». Главный комендант УПА (Главнокомандующий) Украинской Повстанческой Армии – «Клим Савур»).

Нисходящим органом являются четыре краевых провода и среди них южный с центром в гор. Днепропетровске, в состав которого входят организации украинских националистов Днепропетровской, Запорожской, Николаевской, Кировоградской, Одесской, Винницкой, и Каменец-Подольской областей, а также территория Донбасса, Крым, Дон и Кубань.

Главным проводником южного Края до отступления из Днепропетровска немцев был «Лемеш», его заместителем «Арсен» и шефом безопасности «Юра».

В состав руководства Краевых Органов ОУН входило также 7 человек, занимавшие те же посты, что и в главном Проводе.

Кроме того, в Днепропетровске находился Областной руководящий орган ОУН так же в составе 7-ми человек – Главным Проводником которого был «Лемко» – ДУДКО, занимавший должность при немцах Председателя Областного Потребительского Союза.

В области были при немцах окружные органы ОУН, охватывавшие несколько районов. Окружные органы были дислоцированы: в Кривом Роге, – руководитель «Олесь», в Днепродзержинске – руководитель «Кобзарь», в Новомосковске – руководитель «Дубовый», в Петриковке – руководитель «Мороз», а также в Пятихатках, Павлограде и Петропавловке.

В состав окружного провода входили: Окружной руководитель ОУН, Зам. окружного руководителя он же шеф службы безопасности и референт по женщинам.

Окружной провод делился на районные провода ОУН. В состав районных руководящих организаций входили следующие звенья:

1. Подрайонный провод ОУН
2. Кустовой провод ОУН
3. Станичный или поселковый провод ОУН
4. Звено ОУН

ОУНовское подполье было сугубо законспирировано, так например: Краевые и окружные руководители ОУН были известны только окружным проводникам, окружные – районным, а районные руководителям кустов и звеньев.

Как правило краевые, областные, окружные и даже районные руководители ОУН были нелегалами и тщательно оберегали свои настоящие фамилии, места происхождения и жительства.

Начиная с 1943 года, была широко проведена также конспирация и рядовых членов ОУН, которым были присвоены псевдонимы, причем последние организационно были сведены в звенья с минимально допустимым знанием других участков организаций.

В организациях были выделены связные, причем, явки осуществлялись исключительно только по паролям. Переписка велась кодированным шифром. Конспиративные квартиры знали ограниченное количество лиц.

Южный Краевой Провод ОУН (Днепропетровск) руководился со стороны Главного Провода, кроме того регулярно поддерживал организационные связи с другими краевыми проводами – Восточным – Киев, руководитель «Мирон Орлик», автор программных произведений «Идея и чин», «44-ре правила жизни» и т. д. Северо-Западным – Ровно, руководитель «Легенда», а затем «Дмитриев Дмитрий» и с Западным в гор. Львов.

Организацией ОУН было широко поставлено издание и распространение нелегальной – программной литературы, журналов и листовок. Во всех районах нашей области этой литературой снабжались члены ОУН, а листовки ими распространялись в большом количестве среди населения.

Органы гражданского управления при немцах ОУН были использованы как проводные каналы для националистической работы в частности: Школьные Отделы Райуправ были превращены в резиденции ОУН через которые велась оргработа среди учителей и родителей учащихся. Пропагандистская работа через просветительные дома – «Просвита».

Сельхозотделы Райуправ были использованы для расстановки ОУНовских кадров на должности старост колхозов и обхозов, бригадиров и завхозов.

С 1943 года по указанию Главного Провода районные оуновские организации нашей области проводили большую работу по вербовке и отправке в УНА призывных контингентов. Каждый район периодически направлял по явочным паролям к базам формирования отрядов УПА – вооруженные группы на пополнение.

Широко была поставлена служба безопасности, которая оберегала ОУНовские кадры от провала и вела физическую борьбу с лицами, связанными с карательными органами.

В настоящее время нами оперативно следственным путем установлено, что в январе месяце 1944 года по инициативе главного провода происходил съезд ОУН, на котором обсуждался вопрос объединения всех враждебных

элементов для борьбы против СССР. Также было принято решение о подготовке к восстанию в тылу Красной Армии в тот период, когда она войдет в глубь Западной Европы

В развитии решения съезда руководящий состав ОУН и УПА дали установки, что основными задачами ОУНовцев в освобожденных районах Красной Армией, должны быть:

Проникновение в ряды РККА, для морального разложения ее рядов и привлечение украинской молодежи на сторону УПА.

Усиление пропаганды в тылу Красной Армии.

Расширение ОУНовского подполья.

Проведение террористических актов над ответственными советско-партийными работниками и сотрудниками НКВД и ПКГБ.

Организация диверсионной и вредительской работы в области промышленности, транспорта, и сельского хозяйства.

Для руководства ОУН восточных областей Украины и оказания им практической помощи в осуществлении этих задач Главным Проводом должны будут направляться специальные эмиссары и террористы. В целях маскировки и во избежание провала они должны быть снабжены документами советско-партийных организаций.

В состав этой группы подбираются главным образом ОУНовцы, знающие обычаи, нравы и язык народов Восточных областей Украины.

Кроме того, Главный Провод ОУН подбирает специальный контингент связников, посредством которых должна осуществляться связь между центральными органами ОУН находящимися в Западной Украине и организациями Украинских националистов находящихся в Восточных областях.

В целях пресечения контрреволюционной подрывной работы оуновского подполья, Управление НКВД по Днепропетровской области оперативно-следственным путем вскрыло организации ОУН и произвело аресты их участников в следующих районах:

1. Криворожском
2. Широковском
3. Сталиндорфском
4. Щорском
5. Софиевском
6. Днепродзержинском
7. Криничанском
8. Верхнеднепровском
9. Новомосковском
10. Магдалиновском
11. Никопольском
12. Петриковском
13. гор. Днепропетровске.

Кроме того, получены последние оперативные данные, дающие возможность приступить к ликвидации ОУНовского подполья на территории Павлоградского, Солонянского, Котовского, Петропавловского и Царичанского районов.

В настоящее время форсируем розыск ОУИовцев – нелегалов, одновременно устанавливаем скрывающихся рядовых оуновцев по местам возможного нахождения их в своих родственниках и знакомых в других районах нашей области и вне ее пределов.

Оперативно обеспечиваем выявление и арест возвращающихся из УПА оуновцев, как в связи с разгромом отрядов УПА, так и направляемых Главным Проводом для усиления работы ОУН в нашей области.

*Начальник Управления НКВД по Д/н обл.
Полковник Госбезопасности СЕДОВ.*

20 мая 1944 г.
г. Днепропетровск.

* * *

Совершенно секретно

**Из справки о вскрытии и ликвидации
контрреволюционного элемента, проведенных УНКВД по
Днепропетровской области
в течение II и III кварталов 1944 года**

Данные об арестах:

В II-м квартале:

Всего арестовано 1512

в том числе:

а) ОУНовцев 97...

В III-м квартале:

Всего арестовано 1767

в том числе:

а) ОУНовцев 128...

**О наличии подполья украинско-немецких националистов
на Днепропетровщине**

На основании материалов, находящихся в распоряжении Управления НКВД, установлено, что в период оккупации немецко-фашистскими войсками территории Днепропетровской области, прибывшие эмиссары главного проводника ОУН из Западной Украины провели большую организационную работу по созданию ОУНовского подполья.

На базе созданной ими широко разветвленной и глубоко законспирированной сети украинско-немецкого националистического подполья, в 1941–1942 гг. были организованы следующие руководящие органы ОУН:

1. КРАЕВОЙ КОМИТЕТ ОУП ЮГА (возглавляемый западником под кличкой «Лемеш»), находившийся в городе Днепропетровске, в состав которого входили организации украинских националистов Днепропетровской, Николаевской, Одесской, Кировоградской, Каменец-Подольской, Винницкой и Сталинской областей, а также ОУН Крыма, Дона и Кубани.

2. ДНЕПРОПЕТРОВСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ ОУН, возглавляемый представителем главного провода ОУП – западником под кличкой «ЛЕМКО».

3. ОКРУЖНЫЕ КОМИТЕТЫ ОУН с дислокацией в области – Кривом Роге Днепродзержинске, Синельшково, Павлограде, Новомосковске и Никополе,

С момента освобождения Днепропетровщины от немецко-фашистских захватчиков Управлением НКВД разоблачено и арестовано 282 активных участника ОУН, при аресте которых было изъято: оружие, специальная литература подпольного издания ОУН, множительные аппараты, пропуска для направления добровольцев в повстанческую армию, условные коды для переписки и другие документы и предметы, характеризующие методы и размеры подрывной деятельности украинских националистов.

Накопленный нами опыт по вскрытию и разоблачению методов и тактики контрреволюционной деятельности ОУН в первых кварталах 1944 года способствовал повышению качества проведенных нами дел в III квартале.

В этот период нами были вскрыты и ликвидированы организаций украинских националистов в ряде районов области, так например:

В Синельниковском районе вскрыта организация украинских националистов, из состава которой арестовано 19 чел.

В Верхнеднепровском районе 23

В Днепродзержинском районе 17

В Никопольском районе 10

В Широковском районе 15

В Криворожском районе 21

Наряду с этим, нами арестованы участники ОУН в Магдалиновском, Криничанском, Новомосковском и других районах области.

II. Выявлено и взято на оперативный учет участников ОУН:

а) Во II квартале 711

в том числе по районам области:

По Криворожью 217

По Покровскому району	96
По Магдалиновскому району	99
По Никопольскому району	28
По Синельниковскому району	29
По Н. Московскому району	19
По В. Днепровскому району	61
По Днепродзержинскому району	29
По Широковскому району	78
По Царичанскому району	13
По Павлоградскому району	17
По Васильковскому району	25
б) в III-м квартале	744
в том числе по районам области:	
По Чкаловскому району	49
По В. Днепровскому району	38
По Д/Дзержинскому району	82
По Пятихатскому району	27
По г. Днепропетровску	127
По Днепропетровскому району	56
По Криворожью	244
По Софиевскому району	29
По Синельниковскому району	43
По Никопольскому району	49

Слабо обстоит дело по борьбе с ОУНовским подпольем в следующих районах:

- В Котовском районе
- В Межевском районе
- В Петропавловском районе
- В Солонянском районе
- В Царичанском районе
- В Юрьевском районе...

**Начальник управления НКВД по
Днепропетровской области Подпись (ШЛИХТА).**

17 октября 1944 г. г. Днепропетровск».

*(Опубликовано: Мовою документів //газ. «Вільна думка». – 1992 р. –
Грудень. – № 10 (11). – С. 3-4).*

Спомин про мого брата й про мою долю

Авторкою спомину є п. Ольга Карпа (дівооче прізвище Біла), народжена 6 липня 1929 року в селі Жерниці Вижній Ліського повіту.

Записав і опрацював Богдан Гук

Мій брат, Володимир Білий, син Михайла й Софії, народжений 11 липня 1925 року її селі Жерниці Вижній Ліського повіту. Брат належав до тих, що згинули в УПА. Він пішов у ряди УПА в 1944 році. Під цю пору на нашому терені вже були зорганізовані відділи самооборони від нападів польських банд, які вбивали її грабували наших селян. Коли з самооборони почали творитися сотні, мій брат став вояком сотні «Біра», мав псевдонім «Грім». Потім був на підстаршинському вишколі в Перемищині. У рядах свого відділу був до кінця квітня 1947 року, коли-то згинув. Правдоподібно він був убитий під час перестрелки в селі Боківець. Там також і був похоронений. Поховали його стрільці з сотні на краю лісу.

Коли ми ще мешкали в рідному селі, мій брат, як міг, то приходив додому, щоб відвідати. Так само і я, коли сотня була розквартирована поблизу села, старалася як лише могла, доносити йому чистий одяг, що могла з харчів, йому та й іншим стрільцям з сотні «Біра», бо їх жигтя було важке. Ми з братом дуже любилися. Непевність в той час мого і братового життя сповнювала нас тугою за собою. Польське військо безперервно робило на нас облави, квартирувало по наших селах. У нашому селі, як і в інших, була сітка конфідентів, що працювали на користь Війська Польського.

Ці конфіденти донесли, між іншим, і на мене, що брат приходить до хати, що я ходжу в ліс і ношу інформації про військо, подаю допомогу. Коли тільки військо було в селі – нашої хати не минало. Робило обшуки в нашій забудові, а нас били, питаючи про брата і інших. Потім рабували, що тільки хотіли: ловили курей, скручували їм шиї, в'язали шнурками за ноги, перекидали через плечі і так ходили. Це було військо з Балигороду. Часто мене й мого вітчима забирали в Балигород, тримали в пивниці день-два, били, а потім пускали додому, даючи й на дорогу биття. І так воно було аж до лютого 1947 р.

У лютому того самого року в село прийшло багато війська. Ходили по хатах тих, що мали хлопців у рядах УПА. Коли прийшла черга на нашу хату, настали для мене тяжкі хвилини, яких не забуду ніколи в житті. Жовніри почали бити моїх родичів палицями. Били також дротами від крісів. Дуже моїх родичів покривавили. Побивши, зачинили в комірці. Мої родичі дуже плакали й просили, але жовніри не зважали, робили що їм захотілося. Сильно чути було від них самогоном.

Узялися за мене. Казали мені розібратися догола, але я не хотіла розбиратися, а тоді допали до мене два й здерли з мене одіж. Кинули мене на стіл. Один дуже міцно притиснув мені голову до стола, другий зловив за руки, а третій сів на плечі. Сказали так: «Wszystko nam wyspiewasz, ty banderowko, gdzie brat? gdzie są bunkry?!». Почали мене бити дротами від крісів по стопах, по ногах та по всьому тілі. Поперетинали мені тіло. Як втратила я притомність, поливали зимною водою. Робили перерви й питали, але я нічого не говорила, лише сильно плакала й просила родичів допомогти, просила мене не бити, але все це було даремно.

Так мене кілька разів тортурували. Нарешті один з них запропонував посадити мене на вогонь. У печі горіли дрова. Один з них узяв вогонь на шуфельку, поклав на стіл, а два зловили мене й поклали послідками на той вогонь. Я втратила притомність. Полили мене водою й знову питали за те саме. Я нічого не сказала. Тоді один другому сказав покласти мене на гарячу плиту кухні. Я кричала, але два жовніри сильно мене зловили й хотіли посадити послідками на плиту, під нею палився вогонь. Уже мали мене посадити, коли Бог дав мені поміч: приборг один жовнір із подвір'я і вирвав мене з їх рук. Сказав до них, що вже не може на це дивитися, бо він бачив, що зі мною вже зробили. «Wyscie powinni pojsć pod sąd za to co wy robicie! Przecieciez to jeszcze dziecko». Тоді один жовнір повів мені заложити одіж, бо візьмуть мене з собою. Я просила дати мене до родичів, але не дали. Тяжко мені було йти за ними. Чула я плач наших людей, битих військом, плакали дорослі й діти.

Привели мене на Нижню Жерницю, завели в хату, де стояв штаб. Там далі питали про брата, криївки, хто мій знайомий є в УПА. Я нічого не говорила, то штурхали по боках зброєю. Я стояла й чула, що в мене вже є сильна гарячка. Нарешті наказали господареві принести соломи, на якій я лягла.

Уранці військо пішло на облаву. Залишився тільки той жовнір, що мене оборонив. Він сказав мені лягти на ліжко господаря, потім прикрив периною. Я мала гарячку, щось кричала, а коли опритомніла, побачила в мого сторожа заплакані очі. Сказав, що буду жити, бо в мене не поломані кості, але треба мене лікувати. Ще сказав, що він на цьому знається, бо він лікар. Як військо повернеться й мене залишить тут, то я повинна старатися дістатися до лікарні на лікування. І ще сказав, що повинна я подати тих, хто мене тортурував до суду, що то є 18 полк з Поража.

Як військо повернулося й побачило мене на ліжку під периною, один жовнір зі штабу накричав на мого сторожа: «Co ta banderowka robi na liżku roduszka?!». Він відповів, щоб мене не рушали, а віддали родичам, бо я в тяжкому стані. Потім один наказав мене кормити, але я не їла, бо навіть той лікар сказав мені не брати від них їжі.

Наступного дня військо відійшло, а мене залишило, однак незадовго повернулося, щоб мене забрати з собою. Повибивали шиби в хаті й знищили все, що тільки могли. У господаря забрали сани з кіньми й цими саньми повезли мене. Лікар і далі опікувався мною. Військо провадило багато наших людей, що їх арештувало. Ішли ми до Ліська. У Гузелях бачила я, як військо знущалося над нашим стрільцем, а був він цілком голий. Жовніри казали, що то є бандерівець. У Ліську запровадили мене у комісаріат УБ. Там мене й далі про те саме питали. Я нічого не відповідала. Відпровадили мене в келію. Два дні тримали, а потім перевезли до місцевості Пораж, де посадили в мокру пивницю. Сиділи в ній уже 3 особи: двоє мужчин й дівчина. По інших пивницях сиділо багато інших наших людей. Моя товаришка з пивниці була ще більше попечена, ніж я.

Тримали нас дві доби, брали на допити. Мужчини верталися з допитів так, що приносили їх під двері, відкривали двері, кидали у пивницю, а ті дуже стогнали, боліли їх груди, поломані мали ребра й кості.

На третій день дівчат забрали. Дві повезли до Сянока на дальше переслухання. Знову про те саме питали, коротко, бо зараз викинув нас у коридор, кажучи: «смердяча сволоч». З коридору взяли нас на причепу самоходу, було на ній багато юхтових мішків, якими ми пообкручувалися. Перевезли нас у Лісько, але там нас не прийняли, сказали: «Kto ich robił, piech sobie łeszu». З причеви навіть нас не знімали. Вернулись ми в Сянік. У дорозі самохід не міг переїхати снігу на дорозі, нас залишили, а по якомусь часі прийшло військо й відкопало. Привезли нас у Лісько. Дали на військову палату хворих, поклали на солом'яний сінник.

На другий день контроль з Ряшева в військових мундирах, а зверху мали білі фартухи. Запитали в санітарів, хто ми. Санітар відповів: «To są banderówki». – «Niemożliwe, takie smarkuli» Один з контролі нахилився над нами й підняв одяг, а попечене тіло відставало разом з ним. Як побачив наші рани, сказав: «Wy, dzieci, macie spokutować za cały naród». Наказав зробити порядок біля нас, бо всюди були воші й все інше.

Після контролю вставили ліжку й дали нам чисту постіль, двічі у день перев'язували. Тримали так майже до кінця квітня.

Як ми вже могли вставати, то часто заглядали у вікно й бачили, як не один раз убеки провадили наших молодих хлопців до убікації, що містилася на подвір'ї при будинку. Потім чути було з неї постріли, а вони верталися самі. Я бачила також, як принесли на ношах вже неживого стрільця з боївки «Шугая», псевдо його «Медвідь», а походив з села Жерниці Вижньої й звався Пельц Андрій. Я його знала.

Як були ми майже здорові, випустили нас додому. Моя товаришка звалася Анна Черешневська з села Стежниці. Як я вернулася в хату, то почалося виселення на Західні землі. Вдома все було пограбоване. Виселення нашого

села було, здається, 28-29 квітня 1947 року. Привезли нас на Західні землі в село Краснолонка Гурово-Ілавецького повіту. Дали нам руїну без вікон і дверей. У цьому селі було нас кілька родин українців, решта – переселенці з Білорусі і нашого Поділля. Ставилися до нас дуже неприхильно, докучали і вони, і працівники УБ, які ще якийсь час докучали допитами, ходили попід вікнами, підслуховували нас.

Я не думала, що зможу діждати тих часів, коли можна буде поділитися не лише в родині, але й з іншими своїм терпінням. Довго я думала і нарешті вирішила.

*(Опубліковано в газеті «Наше Слово» (Польща) №19 (1920)
від 5.08. 1994 р.)*

№ 6

Стаття Г. Дем'яна «Ми стали волі на сторожі»

Дана стаття вміщена тут на честь героя УПА Осипа Мицика – мого однофамільця. Зазначу, що це прізвище вперше фіксується на Волині в документах як мінімум у першій половині XVI століття. Інша гілка Мициків діяла в Галичині, третя, до якої я належу – поширилася на Київщині, Черкащині, Полтавщині (мій рід по батьківській лінії походить з цього регіону), Дніпропетровщині, Миколаївщині...). Мицики були ще в лавах повстанців Богдана Хмельницького (в складі Чигиринського і Канівського полків). Ця традиція була продовжена у XX ст. і Осип Мицик є одним з багатьох воїнів УПА, що полягли в нерівній боротьбі за волю й незалежність Батьківщини. Так, тільки в одному селі Верхньому Синьовидному Сколівського р-ну Львівської обл. загинуло шість чоловіків на прізвище Мицик (ще одного розстріляли гестапівці), а жінку (Ганну Мицик) заарештувало НКВД, довело до психічного захворювання і відправили в ГУЛАГ, де вона й померла (див.: Літопис нескореної України. – Львів, 1993. – Кн.1. – С. 350).

Ми стали волі на сторожі.

**Осип Мицик – «Донський» 18 січня 1914р. –
30 квітня 1951 р.**

Виховала цього націоналіста і повстанця селянська сім'я Михайла Мицика і Февронії Борис. У рідному селі Осип закінчив семирічну школу. Далі українознавством оволодівав самотужки, як і більшість його сучасників та однодумців. Любив подорожувати по місцях боротьби Українських Січових Стрільців. Такі мандрівки молодь перетворювала в захоплюючу форму виховання і навчання. Разом із ровесниками майже щороку

синевідчани бували на стрілецьких могилах на горах Маківці і Ключі в Карпатах. Юнаки і дівчата дбайливо доглядали кожне стрілецьке поховання, що було в цих околицях, таємно оволодівали військовою справою, вивчали історію Збройних Сил України тощо. Ще молодим Осип Мицик вступив до ОУН.

Лихоліття першої большевицької окупації (1939-1941) провів на еміграції, систематично готуючи себе й інших до боротьби за незалежність України. Виконуючи відповідальні доручення ОУН, кілька разів нелегально переходив кордон. У підпіллі діяв дуже активно й уміло. Коли ж почала формуватися УПА, О. Мицик віддає усього себе створенню національних Збройних сил. У 1945 році в селі Орові він зібрав близько трьохсот повстанців – старшин і стрільців – і зформував із них Самооборонний Кущовий Відділ. Він же став командиром цього підрозділу, організував військовий та ідейно-політичний вишколи. Навчання часто доводилося поєднувати з різними бойовими і пропагандивними акціями.

Підступна провокаційна діяльність московсько-большевицьких спецслужб проти українського визвольного руху вимагала від ОУН та командування УПА негайного й умілого реагування, зміцнення відповідних структур досвідченими людьми. Осипа Мицика Провід призначає референтом Служби Безпеки Стрийської округи в тодішній Дрогобицькій області. Набутий протягом усіх попередніх років досвід підпільної роботи допомагав йому знешкоджувати підступи жорстокого ворога. Після загибелі 8 лютого 1948 року в бою з військами емгебе Зіновія Ліщинського – «Сайгора» Осип Мицик очолює Службу Безпеки всієї Дрогобицької області. Оскільки під кінець сорокових років багато провідних борців загинуло, йому довелося виконувати й інші функції як обласного, так і нижчого структурного рівня, навіть місцевого станичного. Та попри все він продовжував боротьбу.

Безліч його бойових та політично-виховних акцій, на жаль, залишаються досі невідомими, і більшість із них, очевидно, нікому й не вдасться встановити. Підпільна і повстанська боротьба потребувала найсуворішої конспірації, а її учасники, зокрема друзі Осипа Мицика, майже всі загинули. Чи не єдиний із підпільників, що від літа 1950 до весни 1951 року діяв разом із ним, пережив московсько-большевицькі тюрми і табори та зберіг про свого провідника неоціненні свідчення, це Ігор Костишин.

Ось як він розповідає про останню акцію Осипа Мицика – «Донського», проведenu разом із ним 30 квітня 1951 року у Верхньому Синьовидному. Виконуючи терміновий наказ, обидва повстанці у Великодній понеділок зайшли в село. То було в ясний день. Навпроти будинку куди зайшли підпільники, стояв Большевицький військовий гарнізон. Емгебистський агент

Ісайчик вискочив і почав кричати. Спалахує стрілянина. Повстанці відходять на пагорб Дуброву. «Тут уже, – згадує І. Костишин, – стрілянина почалася з усіх сторін... Недалеко був шанець ще з воєнних часів. Ми скочили в цей шанець.. «Донський» почав відстрілюватися. При мені був тільки пістоль «шістка». Стріляти нема чим, звичайно. Поки він стріляв, уже випорожнив один магазинок, а мав мішечок із патронами, набивав цей магазинок.

Тут, через хвилин двадцять-двадцять п'ять, приїхали дві автомашини з району. Поставили кулемет. Почали по нас бити з кулемета. Збоку почав підлазити місцевий стрибок Яворський і стріляти з кріса по нас. Ну «Донський» пустив по ньому дві черги. Він затих, далі кинув гранату, Граната, не долетіла, вибухнула... Стріляючи, [нас] майже оточили. Коли остався в «Донського» один магазин тільки, він сказав мені:

– Пробуй утікати!

– Але куди ж пробувати втікати?

Ми були в чистому полі, яких метрів тридцять від корчів.

Я зробив поворот туди до корчів і попри корчі трохи вниз і думав попід цей уберезж... Але ступив яких кроків шістдесят, як по мені вже пустили чергу. Поряд стоять двоє – один у міліцейському, а другий у військовому... І тут я уже лежав... до цього часу, коли «Донський» вискочив з шанця, кинув гранату, правда, одну, яку мав при собі, і останнім набоєм застрілив себе. Тут же і мене взяли. Привезли в Сколе, а через яку годину з Дрогобича примчав полковник Стехов, який «розробляв «Донського» протягом двох років», тобто влаштовував різні підступні акції проти нього.

Так загинув Осип Мицик, який до останньої хвилини свого свідомого життя активно боровся проти московсько-большевицьких окупантів та їх агентури. На місці, зрошеному його кров'ю вдячні синевідчани поставили високий хрест. Патріотична громада Верхнього Синьовидного готується увічнити пам'ять усіх полеглих односельців насипанням традиційної могили та будівництвом величавого монумента.

(Опубліковано: Дем'ян Г. Ми стали волі на сторожі// газ. «Шлях перемоги» від 20.11. 1993 р.)

№ 7

Уривки з листів генерал-хорунжого армії УНР Романа Дашкевича (батька відомого історика проф. Ярослава Дашкевича) до генерала-хорунжого армії УНР Михайла Садовського

№ 1

1959, грудня 7.

«[...]Бандеру отруїли. Справа таємнича. Доси не знати хто, де, коли, в який спосіб подав отруй[...]».

№ 2

1961, грудня 7.

«[...] Буде інтересний процес проти Богдана Сташинського, убійника Бандери і Ребета; у слідстві він виспівав все, що знав як стріляв з пістолету набитого ціян. калею і що дістав за Бандеру медалю і т.д.[...]».

(Український воєнно-історичний архів у Вінніпезі (Канада))

№ 8

Уривок зі спогадів письменника Анатолія Дімарова (Гарасюти) (1922-2014)

У листопаді 2015 р. я включив телевізор і на каналі «Культура» випадково наштовхнувся на цікаву передачу про Дімарова (на той час він уже помер). Були й записані раніше на кіноплівку спогади письменника. Він говорив про тяжкі воєнні роки (був двічі поранений), про свою повоєнну діяльність кореспондента однієї з «Радянської Волині». Саме на Волині Дімаров прозрів, саме там спала з його очей комуністична полуда, саме там він бачив численні провокації НКВД про ти УПА. Він навів один епізод, який бачив на власні очі. На площу одного волинського міста чи містечка привезли на страту мельниківця (там саме так називали українських повстанців). Він насилу стояв на ногах, видно його добряче побили в НКВД. Його трохи підтримував товстопикий майор. Підігнали грузовик з шибеницею. Накинули петлю мельниківцю на шию, який крикнув «Слава...», але майор проревів: «Пашол!» і він не закінчив наступного слова «Україні». Грузовик смикнувся, але тіло обірвало вірвовку. Знову накидають петлю, знову «Пашол!» і знову вірвовка репнула. Жінки в плач («Це його Бог рятує!»), крики, але за третім разом страта відбулася. Через цей епізод, свідком якого був письменник особисто, він і став українським патріотом...

Суха Марія Петрівна, 1925 р. н.

Записала 2.04. 2004 р. в Києві студентка НАУКМА Любов Гук, ФГН-1, гр. 2

Звати мене Суха Марія Петрівна, народилася я в с. Кудринці Бушинського р-ну Тернопільської обл. в 1925 р., день не пам'ятаю.

Діда вбили поляки під Перемишлем, після діда так у нас і пішло... З юних літ, було мені тоді дванадцять років, пішла я в Просвіту, та й до того часу крутилася, бігала там поблизу, там же само й відкривалося в нас і підпілля. В той час мама вдруге вийшла заміж, в мене вже був другий тато, то був час, коли почалася війна, мій другий тато пішов воювати в Червону Армію, а мені тоді було шістнадцять років. Мене, шістнадцятилітню забрали німці до Германії просто так взяли, не питаючи, я сапала кукурудзу на полі, а вони приїхали в село забирати людей, взяли мене на підводу, посадили зі всіма на поїзд й поїхала я в Германію. Потрапила я в Германії до одного господаря в с. Гріменштайн, Віненнольштагської області, а господаря мого звали Франс Рофер (сьогодні його син – Йозеф Рофер пише мені, вислав мені документи, за якими я можу отримати компенсацію як остарбайтер), три роки я пробула там, господарювала в хазяїна на обійсті, доїла корову тощо, але з Відня роз'їжджали наші українці, і одного разу я познайомилася з Ганною Пірською, вона розповіла мені про їхню Віденську організацію. З того часу я вмовила господаря відпускати мене кожні вихідні до Відня і там зустрічалася з нашими. Ганна Пірська невдовзі познайомила мене з Олегом Ольжичем, пам'ятаю він завжди казав нам вивчати все напам'ять (вивчали ми тоді десять заповідей українця, український гімн тощо), та ще говорив не вірити нікому і тоді тебе ніхто не зрадить. Тоді мене ще не брали в організацію, бо мені не було ще вісімнадцяти років. Але у Відні була наша українська книгарня, її директором був тоді Тищенко, там я вивчала історію України з книжки під німецькою маркою. Тищенки (в нього була лише дружина, а дітей вони не мали) невдовзі зібралися їхати в Америку, Ганна сказала мені, щоб я їхала з ними, але я надто хотіла додому, а Америка була ще далі, ніж Германія, тому я відмовилася. Вернулася до господаря, а через декілька днів на мою адресу прийшла телеграма, в якій мені наказувалося терміново змінити адресу і від'їхати на кілька днів, бо нашу організацію у Відні викрили, Олега Ольжича було заарештовано. Я попросила господаря на декілька днів від'їхати, сказала йому, щоб не турбувався за мене і мене не шукав. Зібралася й поїхала в сусіднє село Штаермак до однієї своєї знайомиї, там я пробула досить довго, працювала.

Але скоро наважались залишити Германію і німців та добиратися додому. Впорядкувала документи, взяла кавалок хліба і пішла додому. Мала плани йти до України через Югославію, добиралася туди, на Белград, на

Карпати. Дійшла я пішки аж до самої югославської границі, перелізла через дроти і от я вже не в Германії. Одначе там, вже на території Югославії, коло самої границі мене спіймали тамтешні югославські партизани, зловили та й привели у свій тамтешній штаб, звався він «Чотирнадцята дивізія. Короська група», а керував нею російський льотчик Федор Медведев. Вони привели мене до нього, й назначили мене бути серед них медсестрою, перев'язки робити, а я зробила те, що просили й хотіла втекти додому, але мене спіймали, хотіли навіть під розстріл дати, та командир не дозволив. Мені дали югославський мундир, малярську шинелю і медичну торбу, так я стала югославською партизанкою.

Жили ми в лісі, спали під відкритим небом, на землі. Одного разу спіймали вони одного полковника, видно нашого, українця, бо розмовляв українською, він їхав з жінкою і з дитиною підводою до границі. Де поділись жінка і дитина я не знаю, але той полковник, почувши, що я розмовляю українською, підійшов до мене й почав просити, щоб я його врятувала. Я пішла до командира й почала прохати за нього, але командир сказав: «Молчать», позвав солдата, до речі, солдат теж був з наших, українців, й повелів йому покінчити з полоненим. Той солдат завів того полковника в одну дальню хижку і я чула як пролунав постріл. Однак на тому все не скінчилося, той солдат потім підійшов до мене й віддав мені блюзу того вбитого (не знаю чому він це зробив, чи тому, що було холодно, а в мене не було жодної пристойної блюзи, чи тому, що вбитий сам попрохав його), тоді я ще не знала, що в тій блюзі було. На той час вже війна закінчилася, наш командир – російський льотчик поїхав до себе додому, а наш загін пішов в напрямку до Белграда. Під самим Белградом я впала, причиною було те, що я тоді десять днів підряд не знімала чобіт й ноги були зранені, далі я йти не могла, лежала попід дороги, а самою дорогою проходили тоді пам'ятаю англійці, а потім проїхав мотоцикл з двома американцями, один з них розмовляв польською, вони побачили мене, зупинилися й забрали з собою в свій штаб в Белграді. Там зняли з мене чоботи, промили рани, забинтували ноги, нагодували мене, а той, що розумів польську, в мене була адреса мого родича, що жив в Америці десь біля Вашингтону і я йому про неї розказала запропонував мені їхати з ними до Америки, бо вони саме в цей день туди вирушали, та я відмовилася, я хотіла додому й до мами. Я лежала й дивилася у вікно, а там побачила декого з нашого загону та й командира, я його покликала, він прийшов, побачив, що в мене ноги перебинтовані, я йому дорікнула, що мовляв бачите, а ви мене покинули, а він мені на те, що в загоні залишаються лише чоловіки, а всіх жінок і дітей вони відправляють додому. Сказав вставати і йти з ним, я встала, мені дали іншу обувку, і невдовзі нас повели додому. Дали нам провозатих: так, спереду нас йшли «міньори», а позаду – кухня, худоба,

що її вели аж з Германії. Нас пішки гнали через всю Югославію і от під горою, коли Югославія вже закінчилася, вийшли ми на одну поляну, а на тій поляні попід самою дорогою лежав огорожений колючим дротом табір полонених, ми коли проходили повз нього, до нас з того табору кричать, що мовляв хто з Галичини, підійдіть, я підійшла. До мене підбігло двоє наших хлопців – Василь Ясак з Дрогобича та другий молодий хлопець – Василь Мельник, поговорили ми з ними, вони сказали мені, що їх мають невдовзі розстріляти, просили не забувати їх. Скоро я вернулася в свій стрій, а вони в свій за колючим дротом. Йшли ми ще досить довго, перепочивали, і невдовзі дійшли до Карпат, там нас мусіли переправляти човнами на той берег. Мене також переправили човном ще з п'ятьма, і коли вже були на іншому березі, мені сказали, що тепер, щоб дістатися свого дому мушу йти сама, бо нікому зі мною не по дорозі, а мені до Коломиї кілометрів зо п'ять залишилося. Ось так ми розійшлися, я пішла у свій бік сама. Скоро сіла відпочити, помацала, що в мене в кишені в блюзі й витягаю звідти тисячу пенге – малярських грошей, що по Україні не ходили, але по Карпатах ходили, а в мене вони по всім кишеням зашиті – у двох, що по боках, й у тих, що на грудях – «цілий капітал». Коли почала знову йти, то пройшовши трохи, заходжу в с. Солотвина, а там побачила хату з написом «Крамниця», я заходжу туди, бо я дуже голодна була, й прошу продавця продати мені хліба, показую йому гроші й питаю чи в них такі гроші йдуть. Він мені сказав, що йдуть, але то в мене дуже велика банкнота, і в нього не буде здачі, й хліба в нього немає, є лише грушки та яблука, а якщо я хочу поїсти, то краще б пішла до нього в хату, там би мене його жінка й нагодувала б. Та я йому не вірила, і вийшовши з крамниці, шодуху побігла тією дорогою, якою мені ще раніше радили, коли казали, що мушу йти сама. Не пам'ятаю скільки я оттак пробігла, але невдовзі побачила одну хату та й зайшла до неї, в хаті була лише стара господиня, що блини жарила, я впросилася в неї до хати, трошки поїла, аж тут заходять в хату троє чоловіків з автоматами, сказали нам «руки вгору», й почали мене обшукувати (вже потім подумала, що то можливо той продавець послав їх на мене), тільки вони нічого в мене не знайшли, бо шукали лише в моїй маленькій валізці, а саму мене не обшукували. Після обшуку сказали мені збиратися й йти з ними, привели вони мене у свій штаб, виявляється, що то були наші, українські партизани, і штаб то був наш, Карпатський. Їх командир взнавши хто я така, що йду з Німеччини додому, наказав мені посидіти тут, в штабі, зо два дні, а потім вони дадуть мені провозатих й доведуть додому. А я розповіла йому, що в мене зашито в блюзі і потім віддала їм майже всі ті малярські гроші. Після того, дав він (командир – Г.Л.) мені двох хлопців в провозаті, посадили мене вони на підводу й повезли в Коломию. Вже в Коломиї посадили мене на поїзд до

с. Івання (до нього було дев'ять кілометрів), що було зовсім поряд з моїм селом. Коли я приїхала до Івання, то там зустріла свого знайомого односельчанина – дядьком Юрком я його називала, й розпитую в нього, як там моя мама, що там в мене вдома, що робиться в селі. Він розповів мені, що мій батько ще не повернувся з фронту, моя бабка померла, а мою маму нещодавно (я не встигла на три місяці) вбили. Хотіла їхати відразу в село, але він зупинив мене, сказав, що невідомо, що там зараз робиться і, що їхати туди зараз небезпечно, а поїдемо лише по ночі. По ночі, коли почало світати, ми мали їхати додому, але нас від самого поїзда перестриває якийсь руський офіцер, й каже, що сам доставить нас. Взяв він нас в бричку, перевірів мої документи (але в мене з документами все було добре, документи були перевірені ще в Німеччині), й каже мені, щоб я їхала не до своєї хати, а до хати моєї тітки по батькові, бо там мої двоє братів і сестра. Привозить мене той офіцер до моєї тітки, а там мене лише впізнала моя сестра Стефка. Поки офіцер десь відволікся, я Стефку за руку й втекла до своєї хати городами. Прибігли ми так до своєї хати, а там від хати мало що залишилося: двері й вікна повиймали, в самій хаті теж пусто. Я тоді не знала, що мені робити. Вернулася назад до тітки, але та від мене і від моїх братів з сестрою відмовилася (видно боялася зв'язуватися з тією, що з Німеччини прийшла, бо ж не відомо, що я звідти принесла), але добрі люди з села й сусіди невдовзі допомогли відбудувати хату, поприносили вікна, повставляли двері, віддали навіть скрині та диван. Так потроху ми почали жити. Скоро до нас в хату приходять наші хлопці (*«нашими» Марія Петрівна називає тих, хто був у підпіллі – Л.Г.*), партизани. Сказали мені, що нікуди мені тепер не треба йти, що вони про мене подбають, бо пам'ятають про мою маму, яку вбили через що точно не знаю, але, мабуть, за те, що була зв'язана з ними. Сказали мені також, що зберегли для мене нашу кобилу і скоро приведуть мені її, щоб я мала хоч як-небудь заробити на кусок хліба. Вони й справді скоро привели мені ту кобилу, і от так, я й заробляла: то допоможу комусь в полі конякою, то ще щось, так ми і жили. Потім настав 1945-ий рік, з фронту приходить мій другий тато. Він побоювся приїжджати в село, але з поїзда просив людей передати мені, щоб я привезла йому його дітей. Я збрала їх, запрягав кобилу й повезла їх до нього. Там він, зустрівши нас, сказав мені, щоб я продавала кобилу та їхала з ним до Польщі, але я відмовилася. Так я залишилася вдома сама, а він забрав дітей й поїхав до Польщі. В той час в село направляють дивізію російської армії (я думаю, щоб для того, щоб відстежувати підпільників). В тій частині було двоє українських хлопців з Рівненської області. Ці хлопці одного разу прийшли до мене й кажуть, щоб хотіли зв'язатися з нашими партизанами, однак я їм не довіряла, а тому нічого їм не сказала. Та невдовзі, коли до мене прийшли наші, я розповіла їм про цих двох, і вони

(партизани – Л. Г.) сказали мені, щоб я передали тим двом з Рівненщини, що вони зустрінуться з ними вечором на центрі дороги. Я зробила так, як мені веліли. І вони, мабуть, зустрілися, бо через два дні, вночі прибігають до мене ті два хлопці, будять й кажуть, щоб я хутко збиралася йшла з ними, бо вони шойно, вночі, забравши всю зброю в частині, поскладавши боєприпаси в мішки, тікають до наших, і мене тому можуть арештувати, якщо не піду з ними. Я швидко зібралася й ми втекли до нашого штабу, він в той час був у сусідньому селі, в одній хаті на околиці. Вже в штабі зустріла одного свого односельчанина, всі дякували нам за мішки з кулями та автомати, сидів в штабі за столом й один російський офіцер (говорив по-російськи), от він і запитує в того мого односельчанина, що то за одна, він мене не знає і перший раз бачить. Йому пояснили, що я приїхала з Німеччини, що маму мою недавно вбили, тоді він просив віддати мене до нього в загін, але я почала відмовлятися і сказала, що до нього в загін ні-защо не піду, а піду лише в загін до провідника – той мій знайомий односельчанин і був нашим тоді провідником, по кличці ми його звали Буян, але я не називала його по кличці, бо не хотіла видавати, що його знаю, однак все ж таки просилася лише до нього. Врешті-решт він взяв мене до себе і направив мене аж на край села, щоб я на деякий час побула там для сховку. Там я не мала права нікуди, і додому тим паче, виходити, щоб мене і тих, хто мене ховає, не схопили. Там я і лишилася на деякий час. Через пару днів прийшли наші хлопці, забрали мене в одну з криївок в лісі. В криївці, крім мене було ще троє хлопців – Юрко Огінок та Василь, з Рівного обидва, і Петро – найстарший з-поміж нас, він був поранений в ногу і в руку, всі троє були дезертирами з фронту. Скорим часом посилають мене на завдання: у нас в селі був монастир, а в тім монастирі – законниці, от я мала дістатися до них й взяти в них медикаменти. Я пішла в той монастир, а надворі була зима, саме в той день був Святий Вечір, в мене серед тих законниць була одна знайома, і я взявши спершу те, що мала взяти, почала в неї розпитувати про своє село, чи не знає вона, чи є там ще російські війська. Вона сказала мені, що як тільки я втекла, то й вони пішли звідти. Мені не було шкода в своєму селі нічого, крім нашої кобили, тому я вирішила піти в село за кобилою. Я дісталася туди, знайшла кобилу, вивела її і вирішила віддати її своєму вуйкові, щоб не пропала задарма. Вуйко жив в сусідньому селі, коли я прийшла туди й запропонувала йому кобилу, то він побоявся її брати у «бандитки», але його жінка почала припрошувати мене поїсти пироги. Я була дуже голодна, а тому погодилася, та коли я зайшла в хату, то побачила, що там за столом сидить російський офіцер і сам їсть ті пироги. Мене врятувало те, що він мене не знав, а свій автомат я заховала під велику хустку на плечах, і він його не помітив. Я швиденько вийшла з хати, та не знала все-таки, що робити з кобилою. Вуйко

порадив відпустити її на всі чотири сторони, я так і зробила. Нарешті почала йти до своїх в криївку, та по дорозі зустріла знайому жінку одного з наших, ми з нею трохи розговорилися, я розказала, що її чоловік живий, з ним все добре.

І от, коли ми говорили, до нас підійшов інший руський офіцер й почав розпитувати мою знайому, що я за одна і чому ми так пізно (а то вже був вечір) ходимо. Знайомій вдалося «відмовкатись», що ми йдемо до мами на вечерю, бо ж то Святий Вечір, так я вдруге могла попастися, але не попалася. Ми швиденько пішли до хати її матері, там вже я попросалася з нею, вона мені на останок дала кусок хліба, і я пішла до своїх. Коли заледве дійшла до краївки (бо було дуже холодно, а я стомилася і була голодна), там розказала іншим, все як було, перев'язала рани Павлові, ми трохи перекусили, але все ж були дуже голодні, бо одним куском хліба не наїсися. Невдовзі до нас в криївку заходить один з наших (то був зрадник), поговорили з ним, він сказав нам, що принесе нам зараз з села горілки й сала. Але наш капітан (*тобто Павло – Л. Г.*) йому не дуже повірив, він взагалі йому не довіряв, та ми його скоро відпустили і він пішов. Через деякий час на нашу криївку налетіла облава. Я чула, як знадвору нас «бандитів» викликали поіменно. Павло сказав мені і двом іншим здаватися, а сам хотів застрелитися, та я не дала. Поки Юрко і Василь з піднятими руками виходили з криївки я встигла спалити всі документи, потім витягнули й мене. Нас тоді й обстрілювали, а мені поранили ногу. Хлопцям зв'язали руки і нас повели в їхній штаб, що знаходився в сусідньому селі. Коли була там, то зустріла одного знайомого, він запропонував тікати. Та я втекти не змогла, він втік, але тільки, як потім я узнала, схватися не зміг, пішов до своєї тітки, там сховався в соломі а та нехотя (надто нервувала) видала його, його й там у тій соломі під снопом й розстріляли. Ми ще там, в штабі, трохи побули, а потім нас арештованих забирають й везуть нас на фірі в район.

Коли привезли, то там завели в камеру – якийсь підвал, в якому сиділо повно наших, було багацько й з мого села, сиділо всі хто за що, кого так, як і нас арештовано, а кого просто так взяли. Невдовзі мене викликають на слідство, спочатку слідчим був молодий офіцер, але потім (перший ще й не встиг мене допитати) мене віддали іншому, постарше, він нагодував мене, й сказав, щоб я йому розказувала, що знаю. Я почала йому казати про те, як малою пасла корову, як працювала в Германії, він скоро заснув. Я біля нього теж тоді змогла виспатися. Після такого допиту мене знову завели в камеру, дівчата в камері постелили мені, бо думали, що мене будуть бити, а коли узнали, що мене не бито, то почали на мене коситися. На другу ніч мене знову викликано на допит, цього разу мене вже били. Били залізним дрючком, яким чистять автомати.

Через деякий час забирають нас в іншу більшу тюрму в м. Чортків. Там беруть нас арештованих на машину й повезли у в'язницю ім. Катерини I у Вінниці. Там завели в мене в підвал, що мав бути моєю камерою. Крім мене там нікого не було, а на підлозі стояла вода, біля стіни знаходилися дві дошки, зверху – маленьке віконце, а ще там було багато щурів. Там я мусила тепер жити. Я не пам'ятаю скільки я там сиділа, можу лише сказати, що коли зайшла туди, то надворі був *сніг*, а коли вийшла, то лежала трава. Сто грамів хліба на день та миска баланди, вдень – в камері, вночі – на допит. Ось та я жила, одного разу навіть хотіла покінчити життя самогубством, взяла вирвала дошку, та розбила вікно, одним з кусків скла порізала собі руки й груди. За дверима піднявся галас, до мене в камеру прийшов старшина, побачивши мою камеру, сказав, щоб мене звідси забирали, бо людину в таких умовах тримати не можна. Мене віднесли в іншу кімнату, там було прибрано й тепло. Як потім взнала, що то була кімната самого старшини. Він, до речі, був зі мною дуже добрим, жалів мене, навіть дав мені голку з ниткою і кусок полотна, тільки наказав при цьому їх сховати, щоб і його до мене не відправили, іноді дозволяв мені навіть виходити на прогулянку. Так я трохи окріпла, бо після тієї камери була дуже худа.

Беруть мене невдовзі на суд, після нього я отримала вісім років воєнного трибуналу (ув'язнення) і п'ять років висилки. Після вироку мене під конвоєм поїздом повезли в Казахстан. В Казахстані, мене привезли в одну з тамтешніх тюрем, і приставили працювати на лісоповалі. Від важкої роботи в мене скоро відкрилася рана на нозі, мене забрали в лікарню, там в лікарні мені зробили операцію на нозі. Коли нога трохи зажила мене знову забрали на лісоповал, там я одного разу я дуже змерзла й знову захворіла, на цей раз тяжче – в мене було запалення легенів, що, як потім взнали, переросло в гнійний плеврит. Мене знову забирають в лікарню, однак вже в іншу, ця була подальше від тюрми. В тій лікарні мені трапилася добра людина, яка мене і врятувала – це тамтешній доктор Ніколай Апапейович, сам він був вірменином, жив до ув'язнення (йому дали десять років тюрми і п'ять висилки) у Москві й працював хірургом. Він зробив мені операцію на легенях, але це не допомогло, я була в дуже важкому стані, і от саме він взнав, що в мене вже гнійний плеврит, й зробив другу операцію по викачці гною, після того я почала видужувати.

Через довгий час я врешті-решт вилікувалася. Ніколай Апапейович був до мене дуже уважним, влаштував працювати в лікарні біля кухні, хотів залишити мене при собі, для цього, коли приїжджали по мене, щоб забрати назад в тюрму, говорив навіть, що я вагітна, але таке пояснення дало відстрочку лише на декілька тижнів, бо в мене політична стаття, а тому за мною пильно мусіли стежити. Скоро мене знову забирають на лісоповал

в тюрму, там в мене знову відкривається рана на нозі. І тоді до мене прийшла воля. Мені дали костилі, дівчата назбирали трохи грошей, посадили мене на фіру й відвезли у с. Колгоспне. Там, мені знову пощастило на добрих людей, до мене пішов один старий чоловік і українською мовою сказав мені, щоб я йшла до нього з дружиною жити. Звали того чоловіка Федьком, а його дружину – Катериною, вони мене привели до своєї хати, помили, нагодували, в них я і зосталася. А через декілька днів до нас прийшов завідувач тамтешнього свинарника – дядя Матвій, його називали, і просить мене, щоб я до них в свинарник йшла працювати сторожем. Я погодилась. Через деякий час моя нога почала видужувати, і я вже могла ходити з паличкою, вже могла бути не лише сторожем. А й сама доглядати свиней... Там, в селі, було багато чеченців, в одних, я за чоботи купила собі хату. От так деякий час (кілька років) і прожила. Мені дали паспорт. Коли його отримала, сіла на поїзд і поїхала додому, на Україну.

ЗМІСТ

Вступ	5
<i>о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.</i>	
Частина 1	9
<i>Упорядники: о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.; о. Олександр Овчинников; аспірант Ярослав Борцик, Інна Тарасенко, к. і. н. Юрій Тарасенко.</i>	
Частина 2	159
<i>Упорядники: к. ф. н. Людмила Іваннікова; к. і. н. Інна Тарасенко.</i>	
Частина 3	235
<i>Упорядники: о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.; о. Олександр Овчинников; Зоя Хижняк, к. і. н., доц.</i>	
Частина 4	317
<i>Упорядник – к. і. н. Володимир Ковальчук</i>	
Частина 5	369
<i>Упорядник – д. і. н., професор В. М. Даниленко</i>	
Частина 6	383
<i>Упорядник – Федір Шепель</i>	
Додатки	497
<i>Упорядник – о. Юрій Мицик, д. і. н., проф.</i>	

Наукове видання

УПА: СПОГАДИ, ДОКУМЕНТИ

Верстка та оригінал-макет – *Мигаль Л. Г*

Підписано до друку 11.03.2016. Формат 70х100/16
Ум. друк. арк. 34,45. Обл. вид. арк. 36,36.
Тираж 100. Зам. 9-2016.

ПП «Фоліант»,
00121 Київ, вул. Семенівська, 13.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4631 від 14.10.2013 р.

